

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

FATMA SEL TURHAN

Eski Düzen Adına

Osmanlı Bosna'sında İsyan (1826-1836)

KÜRE YAYINLARI / 119. Kitap
Tarih 7

**Eski Düzen Adına:
Osmanlı Bosna'sında
İsyan, 1826-1836**

Fatma Sel Turhan

© Fatma Sel Turhan
© Küre Yayınları

ISBN 978-605-5383-31-2
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Birinci Basım Nisan 2013

Yayına Hazırlık **Özgür Oral**

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu**

Baskı/Cilt Elma Basım
Halkalı Cad. No. 164 B-4 Blok Sefaköy-İstanbul
Sertifika No. 12027
Tel: [212] 697 30 30

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3
Vefa/İstanbul
Tel 0212. 520 66 41-42
Faks 0212. 520 74 00
www.kureyayinlari.com
kure@kureyayinlari.com
facebook.com/kureyayinlari
twitter.com/kureyayinlari

Fatma Sel Turhan Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (1997). Aynı üniversite ve bölümde "The Abolition of the Janissary Army and Its Reflections" başlıklı tezi ile yüksek lisans (2001) ve "Rebelling for the Old Order: Ottoman Bosnia, 1826-1836" başlıklı tezi ile doktorasını tamamladı (2009). *Anlayış Dergisi*'nde editör, SETA Vakfı'nda Balkan Uzmanı ve Yunus Emre Enstitüsü'nde Strateji Geliştirme Müdürü olarak çalıştı. Halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

SUNUŞ

Hüseyin Kapudan'ın adını arşiv belgelerinde ilk gördüğümde hayatımın en az yedi yılını, otuz küsur yıl ömür sürmüş bu Osmanlı şahsiyetinin nasıl yaşadığını düşünerek geçireceğim hiç aklıma gelmemişti. Belgeler olmasaydı belki de adlarını hiç duymayacağım iki yüzyıl öncesine ait yüzlerce insan, bu çalışma sayesinde benim için ete, kemiğe büründü; günlerce zihnime konuk oldu. Şüphesiz en büyük minnettarlığım, her yeni soru ve aranılan cevaplarla beni adeta Ondokuzuncu Yüzyıl Bosna'sının sokaklarında gezdiren, pazarlarında, panayırlarında dolaştıran, insanlarıyla tanıştıran, onlarla hasbihal ettiren, yaşananları gün gün yeniden inşa etmemde cömertliğini benden esirgemeyen sayısız belgedir.

Binlerce belge ve sayısız kaynağın arasında yolumu kaybetmekten kurtulabildiysem şüphesiz bunda doktora tez danışmanım Prof. Dr. Yusuf Hakan Erdem'in sıkı takibi ve değerli katkılarının payı çok büyüktür; kendisine müteşekkirim. Eş danışmanım Yrd. Doç. Dr. Yavuz Selim Karakışla'nın gerek araştırmamı zenginleştiren katkıları gerekse süreç içerisinde karşıma çıkan problemleri çözmemde verdiği destek, çalışmanın nihayetlenmesinde büyük bir paya sahiptir. Prof. Dr. Aydın Babuna'ya, Prof. Dr. Arzu Öztürkmen'e ve Doç. Dr. Selçuk Aksin Somel'e değerli eleştirilerinden dolayı şükran borçluyum.

Sevgili dostlarım Emine Ak, Ayşe Kavak, Gülcin Tunalı, Nurdan Şafak, Reyhan Çorak, Nazlı Pişkin, Nuray Güler, Fatma Günaydın, Lale Uçan, Betül Avcı ve Pınar Şenışık Başbakanlık Devlet Arşivleri'nin ve İSAM'ın güzel bahçelerinde, yoğun çalışmalar arasında verdiğimiz çay molalarında yaptığımız tartışmalar ve sundukları önerilerle çalışmamıza büyük katkı sağladılar, kendilerine teşekkürü bir borç bilirim. Sadece sundukları belge ve kaynaklarla değil aynı zamanda yaratıcıları kültür ortamıyla da ilmin yaşanılarak öğrenileceğini gösteren Başbakanlık Devlet Arşivleri, İslam Araştırmaları Merkezi İSAM ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına gönülden teşekkür ederim. Eğitimimi şekillendiren Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarımın üniversitede geçirdiğim uzun yıllar boyunca kazandırdıkları tarih formasyonu ve eleştirel tarih bakış açısı olma-

saydı, “belge kazıcılığı” yapmak ve belki de, adeta bir geçmiş zaman dedektifi gibi uzun yıllarımı soruların ardına takılarak gecirmek mümkün olmayacaktı; kendilerine müteşekkirim.

Yayına hazırlık sürecinde kitabı büyük bir dikkat ve itina ile okuyup gerekli düzeltmeleri yapan Özgür Oral’a ve yayın aşamasında yardımlarını esirgemeyen tüm Küre Yayınları çalışanlarına şükran borçluyum.

Doktora tezi olarak başlayıp sonrasında kitaba evrilen bu çalışma bana ne kadar sabrı öğrettiyse şüphesiz eşim İbrahim Turhan ve çocuklarım Gülru, Yahya ve Katre’ye de, onlardan aldığım zamana karşı ses çıkarmadan ve destekle bekleme erdemini öğretmiştir. Onların özverisi, tesviki ve desteği olmasaydı, uzun bir doktora sürecinin hemen akabinde çalışmamı bir kitaba dönüştürmeye cesaret etmem mümkün olamazdı. Kitabı onlara ithaf etmek, bu süreçteki en büyük mutluluğumdur.

Bu mütevazı çalışmadaki bütün hata ve eksiklikler ise şüphesiz sadece yazara aittir; eksiklik ve noksanlıklara merhametle yaklaşmaları ve keremle düzeltmeleri, değerli okurlardan tek dileğimdir.

2013, Kemerburgaz

Fatma Sel Turhan

TABLÖLÄR

Tablo 1: Dört Kol Tabirine göre Bosna Kazaları

Tablo 2: Kapudanlıklar

Tablo 3: İsyanın İlk Safhasındaki İsyân Liderlerinin Listesi

Tablo 4: İsyanın İkinci Safhasındaki İsyân Liderlerinin Listesi

HARİTALAR

Harita 1 Bosna Vilayeti, BOA Haritalar, 723, 29 Zilhicce, 1286/01 Nisan 1870

KISALTMALAR

BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi

HAT Hatt-ı Hümayun

A. MKT. MHM. Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Odası Evrakı

A. AMD. Sadaret Âmedî Kalemî Evrakı

A. MKT. MVL. Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı

A. MKT. NZD. Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Evrakı

İ. DH. İradeler, Dahiliye Tasnifi

İ. HR. İradeler, Hariciye Tasnifi

E. Evrak no.

İÇİNDEKİLER

Tablolar

Haritalar

Kısaltmalar

Giriş	13
İşyan Üzerine Bir Çeşitleme,	16
Adem-i Merkezîyetçilik-Merkezîyetçilik Çatışması ve	
Sınır Bölgeleri Meselesi	
Metot ve Kaynaklara Dair	30
I. Bölüm: Bosna: Coğrafya ve Toplum	35
Eyalet	35
Halk	40
Sosyal Hayat	50
İdari Yapı	59
Bosna'da Askerî Teşkilatlanma ve Arazi Sistemi	65
Ekonomî: Şartlar, Faaliyetler ve Yasaklar	73
II. Bölüm: İşyanın İlk Safhası, 1826-1831 Yılları	97
Bosna'da Merkezîleşme Politikaları	97
Bosna'nın İşyan Kültürü	99
Bosna'da Yeniçeriliğin Kaldırılması	103
İşyanın Bölgedeki Yankıları	109
Abdurrahim Paşa'nın Bosna'ya Gelişi	114
İşyanın Bastırılması	118
Yeni Düzen İçin Mücadele	121
Yeni Bir Kargaşa: Visoko Olayı	125
Yeni Valinin Bosna'ya Gelişi: Ali Namık Paşa Dönemi	127
Altı Nahiye (<i>Nevâhi-yi Sitte</i>) Meselesi	132
İşyancıların İlerleyişi ve Valinin Kaçışı	135
III. Bölüm: İşyanın İkinci Safhası, 1831-1836 Yılları	155
<i>De Facto</i> Vali: Hüseyin Kapudan	155
Yeni Bir Vali, Yeniden İlerleyiş: Mahmud Hamdi Paşa'nın Valiliği	158
Taltif Faaliyetleri: Terfiler ve Ödüller	163

Bastırma Hareketinin Neticeleri	166
Davud Paşa'nın Valiliği	170
Yeni Düzenin İnşası	174
Yeniden Vali Değişikliği: Davud Paşa'nın Azli ve Vecihi Paşa'nın Tayini	178
Sırp Meselesi ve Avusturya Sınırındaki Problemler	181
Vecihi Paşa'nın İdaresi	184
IV. Bölüm: İsyancılar	195
İsyanı Tanımlamak	195
İsyan ve İsyancılar: Kavramsal Bir Değerlendirme	196
İsyancılar Kimlerdi?	202
İsyanın İlk Safhasındaki Önde Gelen Kişilikler	210
Bosna Ulemasının İsyana Yaklaşımı	213
İsyanın İkinci Safhasındaki Önde Gelen Kişilikler	216
İsyancıların Amaç ve Talepleri	223
İsyancıları Bastırma Metotları	234
V. Bölüm: Liderlik	261
İsyanın Liderleri Kimlerdi?	261
İsyanın İlk Safhasında Liderlik: Ruscuklu Ali Aga	266
İsyanın İkinci Safhasında Liderlik: Hüseyin Kapudan	270
Hüseyin Kapudan'ın Zenginliğine Dair İddialar	273
Hüseyin Kapudan'ın Avusturya'ya Kaçışı	276
Geride Kalanlar: Esler, Çocuklar, Akrabalar	282
Geride Kalanlar: Servet, Mal-Mülk, Zenginlik	285
Sonsöz	295
Ek I: Hüseyin Kapudan'ın Valilik Makamına Atanması İçin Babıali'ye Yazdığı Arzuhal	315
Ek II: 1826-1836 Arası Bosna'da Yaşananların Kronolojisi	317
Ek III: 1826-1836 Arası Bosna Valileri	321
Ek IV: Hüseyin Kapudan'ın Müsadere Edilen Malları	322
Ek V: Yıldızcioglu Mustafa Aga'nın Müsadere Edilen Malları	347
Ek VI: Cennetizade Mehmed Emin Bey'in Müsadere Edilen Malları	363
Kaynakça	365
Dizin	385

Bosna Vilayeti

BOA Haritalar, 723, Bosna Vilayeti, 29 Zilhicce, 1286/01 Nisan 1870.

Ölçek: 1/600.000.

Giriş

1826’da Yeniçeriliğin kaldırılması ve bunun imparatorlukta yansımalarına dair Yüksek Lisans çalışmaları sırasında, eyaletlerin ilgaya verdiği tepkiye özel olarak eğilmiş ve Osmanlı eyaletleri arasında Bosna’nın buna en büyük tepkiyi gösteren eyalet olduğunu da o sırada fark etmiştim; öyle ki eyalet sancak ve kazaları uzun bir dönem bir halk isyanının etkisi altında kalmıştı. Konunun dikkat çekiciliği üzerine arşiv belgelerinde yaptığım kısa bir araştırma, bu isyan döneminin iniş ve çıkışlarla ilginç bir seyir takip ettiğini, kısa bir bastırma sürecinden sonra yeniden alevlendiğini gösteriyordu. Ayrıca Yeniçeriliğin kaldırılmasına gösterilen tepkiler sadece eyaletin “profesyonel Yeniçerileri” ile sınırlı kalmamış, bu neredeyse toplumun her katmanından insanın dahil olduğu bir eyalet isyanına dönüşmüştü. Çalışmalarımı genişlettiğimde ise fark ettiğim ilk şey, Bosnalıların isyanının sadece Yeniçeri ocaklarının ilgasıyla sınırlı olmadığı, genel olarak eyalette, devletin bu dönemde devreye soktuğu tüm merkezileşme ve reform politikalarına karşı büyük bir huzursuzluğun yaşandığıydı. Yerel meseleler ışığında Bosnalılar için merkezileşme ve reform demek, yeni bir ordu, yeni bir toprak düzeni, yeni bir idari sistem, Bosnalı Müslümanlar aleyhine gayrimüslimlere tanınacak yeni haklar ve hepsinden önemlisi öncekinden çok daha müdahil bir devlet demektir. Bütün bunlardan duyulan rahatsızlık, Bosnalıları Osmanlı merkezine karşı, devletin bastırmalarına rağmen tekrar hayat bulan bir isyan sürecine yöneltmişti. Bosnalıların bu isyan hali, beni, konuyu daha teferruatlı çalışmaya yöneltti.

Dolayısıyla bu kitap 1826 ve 1836 yılları arasında Bosnalıların Osmanlı'nın merkezileşme ve reform politikalarına gösterdiği tepkileri analiz etmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, incelediğimiz dönemde Bosna, bazıları oldukça dar bir bölgeyi etkisi altına alan ve küçük müdahalelerle bastırılan birçok isyana şahit oldu; ancak bunlardan ikisi, hem bütün bölgeye yayılması, hem de sadece çok sert yollarla bastırılabilmesi sebebiyle öne çıkmaktaydı: Yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında yaşanan isyan ve Hüseyin Kapudan isyanı. Her iki isyanda, isyana liderlik eden şahsiyetler değişmişse de, halkın isyana gösterdiği teveccüh ve isyancıların talepleri noktasında büyük benzerlikler vardı; dahası, isyan sebepleri de "imparatorluğun merkezileşme politikalarına yönelik tepkiler" olarak formüle edebileceğimiz bir devamlılığı işaret ediyordu. Bu sebeptir ki, bu kitabın yazarı, iki isyanı birbirinden bağımsız isyanlar olarak incelemek yerine yaşananlara bir dönem olarak bakmayı ve bir isyan sürecinin iki safhası olarak değerlendirmeyi tercih etti.

Bu bağlamda çalışmamız öncelikle 1826'da Yeniçeriliğin ilgasından sonra Bosna'da yaşananlara odaklanmakta ve akabinde 1831'de Babıali'nin *nizâmât* olarak adlandırdığı; toprak sisteminde ve askeri sistemdeki değişiklikler kadar, kılık-kıyafette ve Bosna'nın bazı nahiyelerinin statüsünde hedeflenen değişikliklere halkın verdiği tepkileri incelemektedir. Amaç ise sadece halkı merkezi hükümete karşı isyana sevk eden saikler tartışmak değil; aynı zamanda, bölgede yaşanan kargaşa ortamının izini sürmek ve bunun sosyal, siyasi ve ekonomik hayata yaptığı etkiyi araştırmaktır. Çalışmamızın bir diğer yönü de, yerel halkın gösterdiği tepkilerin Sultan da dahil olmak üzere Osmanlı yönetici eliti tarafından nasıl algılandığını ve buna karşı ne tür önlemler alındığını göstermektir. Bu yönüyle çalışmamız, bölgesel, örgütlü ve yaygın bir isyanın dinamiklerini incelemekle kalmamakta, aynı zamanda devletin isyan algısını ve bastırma metotlarını da analize tâbi tutmaktadır. İncelenen on yıllık süreçte insanları isyana sevk eden sebeplerin birden bire ortaya çıkmış, keşkin dönüşümlerden ziyade tarihi devamlılıklardan kaynaklandığı düşüncesiyle çalışmamız Hüseyin Kapudan isyanının bastırılmasından dört yıl sonrasına, 1836'ya kadar uzatılmıştır. Görülmüştür ki, bölgede

yaşanan sorunlar isyanın bastırılmasıyla son bulmamakta; isyanı bastırma bölgede düzeni inşa için sadece ilk aşama olmaktadır. Çoğu zaman süreç oldukça zahmetli bir şekilde ilerlemekte ve hatta yeniden başa dönebilmektedir.

Araştırmamızın çıkış noktası olan sorulara gelince, bunları şöyle sıralamak mümkündür: Bosnalılar II. Mahmud'un merkezeleşme ve reform politikalarına niçin bu kadar tepki gösterdiler? Huzursuzluklarının temel sebebi neydi? Bu isyan milliyetçi bir ajandaya sahip miydi? İsyân ne şekilde oluştu? İsyancılar kimlerdi; sosyal sınıfları, işleri, dini inançları vs. ne idi? İsyancıları harekete ne geçirdi? İsyanda ortak bir bilinç söz konusu muydu? İsyân nerelerde etkili oldu? İsyancıların amaçları nelerdi? İsyânın liderliğini kim yaptı? Osmanlı yönetici elitinin isyana bakışı nasıldı? Devlet isyanı bastırmak için hangi yollara başvurdu? İsyancılar ne şekilde cezalandırıldı? Ve isyanın Bosnalıların hayatına etkileri ne oldu? Bu ana sorular ışığında "bölgesel-taşralı" bir isyanın profilini ve Osmanlı merkezinin isyan algısını ortaya çıkarmayı hedefleyen çalışmamız başlıca iki ana yaklaşım üzerinde inşa edilmiştir. Öncelikle isyancıları içeriden tanımayı hedefleyen çalışma, bunu yapabilmek için eyaletin tarihi geçmişine eğilmekte; Bosna'nın coğrafyasının, halkının, sosyal hayatının, idaresinin, askeri düzeninin, toprak sisteminin ve ekonomisinin isyandaki rolünü irdelemektedir.

Akabinde devletin bir isyan ile mücadele politikalarına odaklanan çalışmamız merkezin Bosna'da yerleştirmeye çalıştığı idarenin iç-dinamiklerini analize tâbi tutmaktadır. "Osmanlı yönetici eliti incelediğimiz dönemde Bosna'nın dahili meselelerine ne derece müdahil oldu?" ve "karşılaşılan sorunları çözüm için ne tür politika ve yöntemleri devreye soktu?" soruları etrafında şekillenen bu süreçte arşiv belgeleri bize, devletin bir isyan ile mücadelede ilk akla gelen yöntem olan isyancıları bastırma dışında farklı bir dizi yöntemi de devreye soktuğunu göstermektedir. Krizin doruğa çıktığı dönemlerde eyalet valisini değiştirmek, bölgeye özel görevli yetkililer ve casuslar göndermek veya özellikle yerel ileri gelenlerin gönlünü kazanmak için taltif ve hediyelemeye müracaat etmek, devletin sıklıkla uygulamaya koyduğu yöntemlerdir. Bu yöntem ve politikalar üzerinde yapılacak de-

taylı çalışmalar yalnızca devletin dahili çatışmalarda çözüm mekanizmalarını ve izlediği yol ve çıkarların çeşitliliğini göstermekle kalmamakta, fakat aynı zamanda devletin eyalet idaresinden ne anladığını, tebaasından ne beklediğini ve hatta kendisini nasıl algıladığını da ortaya koymaktadır. Ayrıca incelenen belgelerin çeşitliliği sayesinde, çokça bilinenlerin ötesine geçmek ve hem bölge hem de Osmanlı merkezi hakkında yeni soru ve cevaplara ulaşmak mümkün olmuştur.

Tüm bunların ışığında belirtmek gerekir ki, Bosna'daki isyanlar ancak Osmanlı bağlamında ve dönemin hem yerel hem de emperyal dinamikleri göz önüne alınarak anlaşılabilir. Bu yaklaşım göstermektedir ki, Bosna'daki bazı uygulamalar imparatorluğun merkezinden farklılık gösterse bile bu, Osmanlı sisteminin sağladığı esneklikle ve bölgesel sorun-çözme mekanizmalarının varlığıyla yakından alakalıdır; tâ ki merkezileşme politikaları bu geleneksel sistemden bilinçli bir uzaklaşmayı gerektirinceye kadar...

İsyan Üzerine Bir Çeşitleme: Adem-i Merkeziyetçilik-Merkeziyetçilik Çatışması ve Sınır Bölgeleri Meselesi

Mark Weitz'in belirttiği üzere "isyan, askerlik kadar eskiye dayanır." Eski tarihçilerin anlatıları, mesela Tacitus'un kroniği, ayaklanma ve isyanın Milattan Sonra ilk yüzyılda Roma döneminde ait kayıtlarını bizlere sunmaktadır; isyanın, uzun vazife dönemleri veya sayısız seferler gibi sebepleri ise hiç eskimez.¹ Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da ayaklanma ve isyanlar, 600 yıldan uzun tarihi süreç içerisinde, merkezden en uzak eyaletlere kadar neredeyse imparatorluğun her köşesinde sıklıkla rastlanan vakalardır. En meşhurları ise 16. yüzyılın sonu ile 17. yüzyılın başında imparatorlukta yaşanan toplumsal ve ekonomik bunalımın neden olduğu Celali İsyanları, 1703'te III. Ahmed'i tahta çıkaran Edirne Vakası ve akabinde 1730'da onu tahttan indiren Patrona Halil İsyanı'dır.²

• • • •

1 Mark A. Weitz. "Desertion as Mutiny: Upcountry Georgians in the Army of Tennessee." *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, ed. Jane Hathaway. (Westport, Connecticut, Londra: Praeger Publishers, 2001), s. 3.

2 Jane Hathaway. "Introduction." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway. (Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin, 2002), s. 1.

Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nda isyana sebep olan şartlar, diğer toplumlarda yaşananlardan pek de farklılık arz etmez; devletlerin isyanlara verdiği cevaplar da benzerdir. Bazı ayaklanma ve isyanlar merkez ve çevre arasında bir diyalog yolu olarak görülüp, devlet ile geleneksel yapılar arasında pazarlıklarla hal yoluna gidilirken bazıları ise büyük mücadelelere sebep olmuştur. Trim'in belirttiği üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun erken modern dönemlerinde devletin huvvân (hainler) olarak adlandırdığı isyancılar çok sert bir şekilde cezalandırılırken Felemenk Cumhuriyeti de sınır bölgesinde isyan çıkaran birliklerin kararlılıkla üzerine yürümüştü. İlginçtir ki, diğer bazı örneklerde Felemenk yetkililer, Osmanlı'nın eşkıya olarak adlandırdığına benzer isyancılarla uzlaşma yoluna gitmekten çekinmemişti.³ Denilebilir ki, bu dönemlerde devlet düzenini doğrudan hedef aldığı düşünülmeyen ayaklanma ve isyanlar, uzlaş ve pazarlık sürecinin bir parçası olabilmekteydi.

Ayaklanma ve isyanların gidişatı kadar onları körtükleyen mevzular da birbirine benzemektedir. Askeri isyanların en önemli sebepleri; ödemelerin belirsiz bir tarihe tehiri, kötü beslenme, acımasız kumandanlar, savaşlar sebebiyle uzun süre evden uzak kalma veya yüksek rütbeli görevlilerle düşük rütbeliler arasındaki çekişmeler iken, isyanın toplumsal bir hal almasına yol açan bütün bunlardan çok daha derin etkenler diğer toplumlar gibi Osmanlı'yı da kuşatmıştı: Enflasyon, paranın taşıması, Yeniçeri kadrolarında azaltmaya gidilmesi, kötü idareciler tarafından yaratılan suni darlıklar, saray hizipleşmeleri yüzünden hiç bitmeyen savaşlar veya Sultanın hukuku ihlal ettiği yönündeki iddialar...⁴ Tilly'nin ifade ettiği üzere sebep ne olursa olsun bu sosyal hareketler genel olarak bir 18. yüzyıl sonu olgusuydu ve dünyanın farklı bölgelerinden insanları işe dahil etmişti. Bunları sosyal hareket olarak adlandırmak son derece anlamlıydı; zira farklı çıkar gruplarından birçok insan aynı amaç etrafında bir

• • • • •

3 David J. B. Trim. "Ideology, Greed, and Social Discontent in Early Modern Europe: Mercenaries and Mutinies in the Rebellious Netherlands, 1568-1609." *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, s. 53.

4 Jane Hathaway. "Introduction." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 4.

araya gelmekteydi.⁵ 19. yüzyıl ortalarına kadar bu tür toplu hareketlerin henüz iptidai olduğunun ve çoğunlukla savunmacı ve tepkisel bir içeriğe sahip bulunduğunun altını çizen Tilly'ye göre, bu dönemde Avrupa'da isyanlar daha ziyade vergilerden, karışıklıklardan veya seferberlikler ile işgallerden kaynaklanmaktaydı.⁶ Görülüyor ki Tilly'nin dile getirdiği bu huzursuzluklar dönemin birçok toplumunda yaşanmış ve tarihçilere, Osmanlı isyanları ile diğer toplumlara ait olanlar arasında bir karşılaştırma yapabilecek, geniş bir alan yaratmıştır.

Öte yandan Brummett'in belirttiği üzere isyanlar sadece bu imparatorluğa ait olmasa da, "Osmanlı isyanları," onu diğerlerinden ayırabilecek kronik bir niteliğe sahiptir. İsyanların bu yapısını; bir taşra valisi veya ileri geleninin bölgesel bir güç merkezi haline geldikten sonra, imparatorluğun kanatları altından çıkmak için değil ama kendine merkezi yetkililerin müdahalesinden uzak bir hareket alanı yaratmak için Sultana karşı isyanı olarak tanımlayabiliriz.⁷ İlerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere, çalışmamıza konu olan Ruscuklu Ali Ağa ve Hüseyin Kapudan gibi veya çağdaşları olan Vidinli Pasvanoğlu Osman Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa, İşkodralı Mustafa Paşa ve İstolçeli Ali Paşa gibi liderler bu durumun iyi birer misalleridir. Öte yandan dünyanın farklı bölgeleriyle ilgili bazı son dönem çalışmaları, mesela Meisel'in araştırmaları göstermektedir ki, merkezi yönetimin çıkarları aleyhine kendi inisiyatif alanını genişletmek üzere bir taşra gücü haline gelme çabaları sadece Osmanlı'ya özgü değildi. Mesela Arjantin'de 1810 ve 1860 yılları arası savaş döneminde *caudillos* olarak adlandırılan yerel askeri diktatörler bir taşra askeri gücü oluşturmada çok etkili olmuş ve merkezi hükümete karşı kendi bölgesel özerkliklerini kurmuşlardı.⁸

• • • •

5 Charles Tilly. *Social Movements, 1768-2004*. (Boulder, Londra: Paradigm Publishers, 2004), s. 3.

6 Charles Tilly, Louise Tilly ve Richard Tilly. *The Rebellious Century 1830-1930*. (Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1975), s. 50-55, 250-255.

7 Palmira Brummet. "Classifying Ottoman Mutiny: The Act and Vision of the Rebellion." *Turkish Studies Association Bulletin*, 22 (1) (1988), s. 106.

8 Seth Meisel. "The Politics of Seduction: Mutiny and Desertion in Early Nineteenth Century Córdoba, Argentina." *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, s. 133-134.

Ancak Hathaway'in belirttiği üzere zikrettiğimiz bu Osmanlı liderlerini, dünyanın diğer bölgelerindeki çağdaşlarından ayıran en önemli nitelik, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde sahip oldukları üst mertebe idi. Bütün bu şahsiyetler hükümet yetkilisiydi ve çoğu da saray çevresinde oluşan kapı halklarından birine dahildi. Bu noktada bir eyalette güç temerküz etmek, sıkı bir kapı halkı inşa etmekle yakından alakalıydı; bu sadece diğer eyalet ileri gelenlerinin kapı halklarıyla başa çıkmak için değil, fakat aynı zamanda Sultaninkilerle mücadele edebilmek için de gerekliydi.⁹ Bununla birlikte Osmanlı merkezinin isyana verdiği tepki, yerel idarecinin isyandan ne amaçladığına bağlı olarak değişmekteydi. Eğer isyan hareketi sadece baskıyla yeni bir vergiyi devreye sokma veya köylüye yeni yükler yüklemeyi hedeflemişse, genellikle devlet sert önlemlerle bunu dengeleyebileceğini düşünürdü. Ancak yerel ileri gelen bir ordu oluşturur ve kendisi için toprak "fethine" başlarsa, bu artık devlet için ciddi bir tehdit demektir. Belirtmek gerekir ki, Hüseyin Kapudan hareketinin Mayıs 1832'de bastırılmasından sonra toprakların isyancılar tarafından temizlenmesi merkeze, bu toprakların yeniden "fethi" olarak rapor edilmişti.¹⁰ Hathaway'in belirttiği üzere "devlet, III. Selim'in *Nizam-ı Cedid*'inde olduğu gibi köklü bir kurumsal değişime gittiğinde, Pasvanoğlu gibi isyancı yerel bir ileri gelen, retorikte bile olsa müsamaha görmemektedir."¹¹ İleride göreceğimiz üzere, araştırmamıza konu olan isyancı liderler Ruscuklu Ali Ağa ve Hüseyin Kapudan, bu durumun iyi birer örneğidir. Oldukça ağır ifadeler ve çok sert retorikle yazılmış bu şahıslara yönelik fermanlar, isyanlarının devlet nezdinde ne derece ciddiye alındığını göstermektedir.

Osmanlı ayaklanma ve isyanlarıyla ilgili araştırmacıların dikkatini çeken önemli sorular mevcuttur. "Ayaklanma ve isyan nedir?" veya "bütün ayaklanmalar birer askeri isyan mıdır?" gibi sorular, Osmanlı bağlamında önemli historiyoğrafik tartışmaların teşvikçisi olmuştur. Bu noktada 'askeri ayaklanma' kavramının muğlaklığına vurgu yapan Hathaway'e göre, bu tür bazı ayaklanmalar büyük isyanların tetikçisi olmuş veya onlara dönüşmüştür.

• • • •

9 Jane Hathaway. "Introduction." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 5.

10 BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832.

11 Jane Hathaway. "Introduction." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 5.

Ancak askeri ayaklanmalar isyanın en kötü hallerinden biridir; zira “bunlar toplumun düzen ve güvenliğini sağlamakla görevli askeri kurumlarda patlak vermektedir.”¹² Doğrudan olmasa da bu açıklamalar bize askeri ayaklanmaların isyanın bir alt başlığı olduğu ve daha spesifik anlamlar içerdiği intibasını vermektedir. Bununla birlikte Osmanlı tarihi alanında bu yönde kesin bir ayırma gitmek; askeri, siyasi ve sosyal tarih arasında sınırlar çizmenin zorluğu sebebiyle neredeyse imkansızdır.¹³

Osmanlı bağlamında askeri ayaklanma, isyan ve ihtilal arasında bir ayırma gitmek, Osmanlı kaynaklarının onları tanımlarken kullandığı muğlak ifadeler yüzünden daha da güçleşmiştir. Görülmektedir ki, *isyan*, *eşkiyâ-eşkiyâlık*, *fitne*, *fesâd* gibi birçok Osmanlı Türkçesi kelime bu durumu izah için kullanılmıştır. Aksan'ın belirttiği üzere bu kavramlar arasında bazı nüanslar olduğunu söylemek mümkündür; ancak bu kavramların birçok yerde birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan merkezi hükümet için isyanın, sert bir karşılık gerektiren en ağır ayaklanma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁴ İncelediğimiz isyanda ise bu isyanı ve isyancıları tanımlamak için birçok kavramın devreye sokulduğu ve *bagy* veya *hurûc-ı alessultan* gibi çok sert bir retorikğin kullanıldığı, izleyen sayfalarda yer bulacaktır.

Bu noktada isyan çalışmalarına en önemli katkılardan birinin, Osmanlı isyanlarının karmaşıklığına, dahili ve harici uyarılara yaptığı vurguyla Halil İncalcık'tan geldiğini belirtmek gerekir. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* adlı doktora tezinde İncalcık 1849-1850 Vidin İsyanları'nda Sırp, Rus ve İngiliz tesirlerinin altını çizer. İncalcık'a göre Bosna'daki beylik-ayanlık usulüne benzer şekilde Bulgar topraklarında da, Vidin İsyanları'nın ana sebebi olan gospodarlık sistemi vardır. İncalcık, Bosna beylerinin isyanından sonra merkezi yetkililerin, sert tedbirlerin yeni isyanlara yol açtığının ayırdına vardıklarını ve Vidin İsyanları'nı

• • • •

12 Jane Hathaway. “Introduction.” *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, s. xi.

13 Age., s. xii.

14 Virginia H. Aksan. “Manning A Black Sea Garrison in the Eighteenth Century: Ochakov and Concepts of Mutiny and Rebellion in the Ottoman Context.” *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 64.

şiddet yoluyla çözümlemektense *idare-i maslahata* başvurduklarını belirtmektedir.¹⁵

Konumuzla ilgili teori ve tartışmaların ikinci ayağını adem-i merkeziyetçilik-merkeziyetçilik çatışması oluşturmaktadır. Çalışmamıza konu olan isyan, Tanzimat olarak adlandırılan reform sürecinin hemen öncesinde meydana gelmişti. Tanzimat'ın hazırlığı sayılan bu dönemde modern, merkezi bir yönetime doğru gerçekleşen bir dizi değişim, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli niteliklerinden birini gitgide güçsüz kılmaktaydı: Gerek yerel halkın idaresinde gerekse vergilerin tahsilinde yerel ileri gelenlere duyulan aşırı bağımlılık... Oysa 17. ve 18. yüzyıllarda siyaseti gücün Sultandan siyasi elite ve merkezden taşraya kaymasıyla birlikte şehir yaşamında gözlenen değişim, şehirlerde yerel ileri gelenlerin gücünün artmasıyla neticelenmişti. Quataert'in belirttiği üzere, bu adem-i merkeziyetçi gidişat sayesinde bir bölgede bir ayan ailesinin güç temerküz etmesi, merkezi yönetime karşı bir tehdit ve isyan olarak algılanmamaya başlandı. Bu durum artık daha ziyade taşra ayanı ile Osmanlı merkezi arasındaki karşılıklı ve karmaşık ihtiyaçları temsil etmekteydi. Ayan meşruluğunu sağlamak için merkez tarafından tanınmaya ihtiyaç duyuyorken merkez ise vergilerin tahsilinde, ordu inşa etmede veya yerel istek ve ihtiyaçları karşılamada taşra ayanına mecburdu.¹⁶

Ancak bu söylediklerimizden 16. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı arasındaki dönemde Osmanlı Sultanlarının taşra idaresini merkezileştirmek için herhangi bir teşebbüste bulunmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Barkey'in gündeme getirdiği gibi, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa'nın amaçları, "periferik bölgelerin takviyesi, gücün merkezleştirilmesi ve dahili ve harici muhaliflerin siyasetle sessizleştirilmesi" noktasında oldukça benzerlik gösteriyordu.¹⁷ Faroqhi'nin de vurgu-

• • • •

15 Halil İnalcık. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), s. 109-111.

16 Donald Quataert. *The Ottoman Empire, 1700-1922*. (New York: Cambridge University Press, 2000), s. 48.

17 Karen Barkey. "Rebellious Alliances: The State and Peasant Unrest in Early Seventeenth-Century France and the Ottoman Empire." *American Sociological Review*, 56 (6) (1991), s. 703.

ladığı üzere, Osmanlı'da bu yönde bazı teşebbüslerde bulunulmuştu; ancak mesafenin doğal bir sonucu olarak bunun uzak eyaletlerde etkisi çok az olmuştu.¹⁸ Bu dönemde Avrupalı güçler bürokrasiyi ayrı bir çatı altında toplayıp güçlendirirken Osmanlı bürokrasisi ise tersine, araçların yaygınlaşması ve ayan ittifakları gibi birtakım sebepler yüzünden bazı ahlaki kuralların aşınmasına şahit olmuş veya müstakiliyet gibi bazı önemli niteliklerini kaybetmişti. Dahası, devletin Yeniçeriler veya sipahiler gibi askeri kurumlarında, hukuk düzeninde ve toprak sisteminde önemli değişimler yaşanmıştı. 18. yüzyıldan itibaren Yeniçeriler küçük ticarete dahil olup neredeyse sadece savaş zamanları maaşları ödenen bir milis güce dönüşürken, Osmanlı ordusunun ikinci önemli gücü tımarlı sipahilerin ise gelirleri ve buna bağlı olarak sayıları hayli azalmıştı. Tımar sisteminin boşluğu ise yerel güçlerle doldurulmuştu. Yerel idarecilerin gelirlerindeki düşüş, maiyetlerindeki masraflarını karşılamayı imkansız kılınca bu durum, halkın üzerine büyük yükler yükleyen hukuk dışı vergilerle aşılmaya çalışılmıştı.¹⁹

Bütün bunlar göstermektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında yaşanan dönüşümü anlamak için yerel ileri gelenlerin, ayanın konumlarını iyi tahlil etmek gerekmektedir. Esasen ayanın konumu meselesi, 1950'lerden beri önemli bir tartışma mevzusudur. 1953'te konuyu ele alan Traian Stoianovich'e göre, köylülerin halindeki bozulmaya eşlik eder bir şekilde ayanın güçlenmesi, Batı Avrupa'ya ihracatın artmasıyla yakından alakalıydı. Zira oluşan Batı merkezli dünya ekonomisi ayanın elini güçlendirmişti.²⁰ Ancak ayan sistemini müstakil bir

• • • •

18 Suraiya Faroqhi. *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 301-302.

19 Bruce McGowan. "The Age of the Ayans, 1699-1812." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert. (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 659-660.

20 Traian Stoianovich. "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800." *The Journal of Economic History*, 13 (1953), s. 398-411. Deena Sadat da ayanın gücünün artmasında, 18. yüzyıl ortalarından itibaren yaygınlaşan Avrupa merkezli dünya ticaretinin önemi üzerinde durur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Deena R. Sadat. "Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century." *The Journal of Modern History*, 44 (3) (1972), s. 347-348.

değerlendirmeye tâbi tutan ilk araştırmacı olan Sućeska'ya göre bu sistemin doğuşuyla, ilk defa 17. yüzyılın sonunda Köprülü Mustafa Paşa tarafından uygulamaya konulan yüksek vergilendirme arasında ciddi bir bağ vardır.²¹ Özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren idari ve sosyal düzendeki bazı bozulmalar sebebiyle devlet işleri artık ayan olarak adlandırılan, yeni oluşan bir grubun sorumluluğuna verilmiştir. Daha önceleri merkezi yetkililerin gerçekleştirdikleri, mesela yerel halkı eşkiyadan korumak gibi bazı yükümlülükleri yapmak karşılığında bu kişilere önemli hak ve imtiyazlar verilmiştir.²² Dolayısıyla ayan sisteminin doğuşunu, Mutafćeva'nın belirttiği üzere, Osmanlı ordusunun savunmasındaki eksikliklerle ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. İmparatorluğun hem iç hem de dış tehlikelere karşı mücadelede askeri yetersizliği yerel güçlere müracaatla aşılmaya çalışılmış, bu da ayanın güçlenmesine imkan tanımıştır.²³

Tımar sistemindeki bozulmanın yerel güçlerin yükselişine yaptığı katkının bir yansıması da, ayanın bir tür milis gücü olarak görev gören *levend* birliklerinin yaygınlaşmasıdır. Cezar'ın belirttiği üzere, aslında bu birlikler 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren hayata geçirilmişti; ancak tımarlı askerlerini ikame etmeye başladıkları 18. yüzyıldan itibaren güçleri hayli artmıştır.²⁴ Belirtmek gerekir ki ayanın gücünü doğrudan artan dünya ticaretiyle ilişkilendiren yaklaşımlar, 1970'lerden itibaren, özellikle Osmanlı'da yaşanan iç dönüşüme vurgu yapan çalışmalarla geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Mesela Vıenstein, yerel ileri gelenlerin artan ihtiyaçlar sebebiyle vergi toplama ve hizmet sağlamada nasıl devlet aygıtının bir parçası haline geldiklerini teferruatıyla an-

• • • •

21 Avdo Sućeska. "Vilayetski Ajani (Prilog Izućavanju Organizacije Tuske Vlasti u Našim Zemljama)." *Godišnjak Društva Istoričara Bosne i Hercegovine*, 13 (1962), s. 188-198. Ayrıca bkz., Avdo Sućeska. "Promjene u Sistemu Izvanrednog Opozivanja u Turskog u XVII Vijeku i Pojava Nameta Tekâlif-i Şâkka." *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, 10-11 (1960-1961), s. 75-112.

22 Avdo Sućeska. *Ajani Prilog Izućavanju Lokalne Vlasti u Našim Zemljama Za Vrijeme Turaka*. (Saraybosna: Naučno Društvo sr Bosne i Hercegovine, 1965), s. 197-200, vd.

23 Vera É. P. Mutafćeva. "L'Institution de l'Ayanlık pendant les Dernières Décennies du XVIIIe Siecle." *Études Balkaniques*, 2-3 (1965), s. 246-247.

24 Mustafa Cezar. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. (İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1965), s. 317-323.

latmaktadır.²⁵ Öyle anlaşıyor ki devletin artan ihtiyaçları, vergi mükelleflerinin takibini yerel ileri gelenin sorumluluğuna veren bir ortam hazırlamıştı.²⁶ Ayanın yükselen güç haline gelmesinin diğer bir sebebi de taşra idarecilerinin otorite suistimallerini dengelemektir; zira 16. yüzyılın sonundan itibaren taşra valileri maiyetleri için bir tür milis güç görevi gören *sekban-sarıca* veya *levend* birlikleri oluşturmaya ve bunların masrafını karşılamak için kanun dışı vergiler toplamaya başlamıştı. İnalıcık'ın belirttiği üzere, merkezi hükümet ile taşra idarecileri arasında yaşanan çatışmalar bu döneme damgasını vurmuştu.²⁷

Barkey'in belirttiği üzere adem-i merkeziyetçiliğin oluşması ancak, bir devlet görevlisi veya bir kumandanın belirli bir bölgeye yerleşip geliştirdiği ilişkiler sayesinde bölgede güç temerküz etmesiyle mümkündür. Bu, ayan, yeniçeri ve hatta kadı gibi farklı sınıftan ileri gelenlerin artık rotasyona uğramadan toplumun bir parçası haline geldikleri 18. yüzyılın bir olgusudur.²⁸ Bu noktada Faroqhi 1775-1825 arası yılları özel bir dönem olarak ifade etmekte, merkezi yönetimin bu dönemde imparatorluğu muhtemelen sabit bölgelerden oluşan bir bütün olarak görmekten çok yerel ileri gelenlerin kontrolündeki topraklar olarak gördüğünü belirtmektedir.²⁹ Bir başka deyişle algı, toprak merkezli değil, yerel güç merkezlidir. 18. yüzyılda ayanı kurumsallaştırma çabası, merkezileşme yönünde önemli bir teşebbüstür ve devlet yerel halka ulaşmak için taşra ileri gelenleriyle pazarlık ve uzlaşılara girmiştir.³⁰

• • • •

25 Gilles Veinstein. "Âyân de la Region d'Izmir et le Commerce du Levant (Deuxième Moitié du XVIII. Siècle)." *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 20 (1975), s. 131-146.

26 Halil İnalıcık. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700." *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 283-337.

27 Halil İnalıcık. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration." *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Naff ve Owen. (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977), s. 27-28.

28 Karen Barkey. *Bandits and Bureaucrats, The Ottoman Route to State Centralization*. (Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 1994), s. 229-242.

29 Suraiya Faroqhi. "Coping with the Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Notables from the Sixteenth to the Early Nineteenth Century." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi. (Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002), s. 366-368.

30 *Age*, s. 380.

Ayanın gücünü katlayan diğer bir sebep ise şüphesiz ki, özellikle 18. yüzyıldan itibaren valilerin mütesellimlik görevi için yerel ayanı tercih etmeleri olmuştur.³¹ 17. ve 18. yüzyıllarda tımar sisteminin düşüşe geçmesiyle birlikte eyaletlerdeki birçok sancak, İstanbul'daki yüksek rütbeli devlet görevlilerine veya sınır bölgelerindeki kale kumandanlarına *arpalık* olarak verilmeye başlandı. Kendi işleriyle meşgul bu şahsiyetler toprakların idaresi için yerlerine bir vekil, mütesellim atamayı tercih ettiler. Böylelikle, *arpalık* sisteminin yaygın bir şekilde uygulamaya sokulması, sancaklara idareci olarak mütesellim tayini ve bu mütesellimlerin de bölge ayanından seçilmesi, ayanın gücünü pekiştiren zincirin halkaları oldu. Bu aynı zamanda ayan arasındaki rekabeti de körüklemişti; zira mütesellimlik makamı taşrada güç ve zenginlik elde etmenin anahtarı haline gelmişti.³²

Öte yandan ayan sistemini analize tâbi tutan Mustafa Akdağ'a göre bu sistem, hukuku kendi çıkarları lehine kullanan ve 'Osmanlı adaletini' 'Osmanlı baskısına' dönüştüren, yerel ayanın idareciler haline geldiği bir tür feodal sisteme dönüşmüştü. Akdağ'ın iddiaları İnalçık veya McGowan gibi konunun uzmanları tarafından belli ölçüde paylaşılmakla birlikte, onlardan farklı olarak sunduğu karanlık resim, devleti adeta yerel otoritelerin elinde bir oyuncak gibi göstermektedir. Adem-i merkezîyetçiliği 'bozulma' kuramı üzerine oturtan, bütün gelişmeleri tek yönlü bir yaklaşımla ele alan ve bir dönemi hiç değişim gözlenmemiş gibi inceleyen bu tür yaklaşımlar tarih yazıcılığı açısından hayli problemlidir.³³ Bu noktada toprak sistemindeki değişimde devletin rolüne değinen Halil Berktaş'ın görüşleri Akdağ'ın iddialarına iyi birer cevaptır. Berktaş'a göre her ne kadar devlet, yerel ileri gelenleri mutat vergi oranlarını aşırıp köylü sınıfını mağdur etmekle suçlasa da, iltizam ve malikane sistemlerini yürürlüğe koyan yine aynı devlettir. Tımarları iltizama çeviren veya vergilendirmeyi malikane ismiyle bilinen ömür boyu hak haline getiren devletin

• • • • •

31 Yücel Özkaya. *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*. (Ankara: A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977), s. 16-18, 305-309.

32 Halil İnalçık. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration." *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, s. 30-34.

33 Mustafa Akdağ. "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII-XII (1975), s. 51-61.

bu uygulamaları, piyasa şartlarına verilen anlık cevaplar değildi; tersine devletin planladığı bilinçli bir dönüşümdü. Dolayısıyla, toprak sistemindeki bu değişimi sadece adem-i merkezîyetçilikle açıklamak ve devleti edilgen bir duruma sokmak doğru değildir; zira Berktaş'ın deyişiyle devlet "gevşek bir devletten" "derin bir devlete" doğru evrilirken yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç da artmıştı. Bu süreçte mültezimi, malikaneciyi, eşraf ve ayanı tek sorumlu olarak görmek, Freud'cu bir analizle suçu devletin omuzlarından alacak bir günah keçisi yaratmaktan başka birşey değildi.³⁴ Şüphesiz bunda dünya ekonomik sisteminde yaşanan değişimin önemli bir payı vardır. Mehmet Genç'in belirttiği üzere, iletişim imkanlarının çok sınırlı ve mali-bürokratik örgütlenmenin yetersiz olduğu bir dünyada tımar sistemi çok başarılı olmuştur. Ne var ki, imparatorluğun sınırları genişleyip nakit paraya olan ihtiyaç artınca verginin doğrudan ve tek tek toplanması imkansız hale gelmiş, devlet, müzayede yoluyla belirlediği vergi gelirlerinin bir kısmını mültezimden peşin alarak hazineye aktardığı, diğer bölümünü peyderpey tahsil ettiği iltizam sistemini devreye sokmuştur.³⁵

İslamoğlu ve Keyder de ortak çalışmalarında toprak sisteminde yaşanan değişimde devletin rolüne vurgu yapmakta, 18. yüzyıl başından itibaren vergi toplamakla yükümlü yerel mültezimlerin nasıl birer ayanı dönüştüğünün altını çizmektedir. Daha önceleri tüccar, sarraf olarak çalışan veya taşra uleması olan bu şahıslar zamanla gerçek sahipleri İstanbul tüccarı veya yüksek devlet ricali olan iltizamların vergi toplayıcıları haline gelmiş; devletin resmi yerel görevlileri iken zenginlik ve siyasi güç sayesinde ayanı dönüşmüşlerdir. İlginçtir ki devlete sorun çıkaran ayanın en önde gelenleri, yine devlet eliyle taşra görevlisi olarak atanarlardır. Vergi toplama sistemindeki değişiklik sayesinde bu grup, idareleri altındaki bütün bölgede iltizamı satın almış ve güçlü bir taşeron mültezim grubu oluşturmuştur. Böylelikle iltizam siste-

• • • •

34 Halil Berktaş. "Three Empires and the Societies They Governed: Iran, India and the Ottoman Empire." *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, ed. Halil Berktaş ve Suraiya Faroqhi. (Londra: Frank-Cass, 1992), s. 250-254.

35 Mehmet Genç. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000), s. 99-104.

mi sadece ekonomik bir düzen değil fakat aynı zamanda siyasi bir yetki mekanizmasına dönüşmüştür.³⁶

Konunun dayandığı teorilerin üçüncüsü olan sınır bölgesi teorisi, sadece, 19. yüzyılda merkezileşme politikaları başlayınca kadar yerel halkın artan gücünü veya uluslararası güçlerin sınır bölgeleri boyunca çoğalan müdahale ve baskılarını açıklamakla kalmaz; fakat aynı zamanda Bosna eyaletinin Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özel bir statüye sahip olduğu ve “devlet içinde devlet” gibi hareket ettiği iddialarına da önemli bir cevap içerir. Belirtmek gerekir ki, Bosna’nın Osmanlı içerisindeki konumuna dair iki farklı görüş mevcuttur: Bosna’nın Osmanlı İmparatorluğu’nda özel bir statüye sahip olduğu görüşü ile buna karşı çıkan görüş. Birinci görüşe göre Bosna, Osmanlı içerisinde nevi şahsına münhasır, *sui generis* bir eyalettir ve onu diğer eyaletlerden ayıran en önemli hususiyeti, tımar sisteminin farklı uygulanış biçimleridir.³⁷ Bu teori Ahmed S. Aličić, Ahmet Cevat Eren veya Mustafa İmamović gibi konunun uzmanlarınca itibar görülürken Colin Heywood, Nenad Moačanin veya Srećko Džaja gibi uzmanlar ise buna karşı çıkmaktadır.³⁸ Ocaklık tımarı, kapudanlık sistemi veya yerlikulu yeniçerileri gibi tımar sisteminin Bosna’daki farklı uygulamalarına takip eden bölümde yer vereceğiz. Ancak belirtmek gerekir ki, bu sistemler hususiyetle Bosna’da

• • • • •

36 Huri İslamoğlu ve Çağlar Keyder. “Agenda for Ottoman History.” *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. İslamoğlu-İnan. (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), s. 53-62.

37 Avdo Sućeska. “Specifičnosti Državno-Pravnog Položaja Bosne pod Turcima (Ski-za).” *Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu*, 9 (1961), s. 269-292, 10 (1962), s. 317-361, 12 (1964), s. 100-114.

38 Ahmed S. Aličić. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*. (Saraybosna: Orijentalni Institut u Sarajevu, 1996), s. 415, vd. Ahmet Cevat Eren. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*. (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965), s. 72, vd. Mustafa İmamovic. *Historija Bošnjaka*. (Saraybosna: Preporod, 1997), s. 25, vd. Colin Heywood. “Bosnia Under Ottoman Rule, 1463-1800.” *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, ed. Mark Pinson. (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994), s. 40. Nenad Moačanin. “Defterology and Mythology Ottoman Bosnia up to the *Tanzîmât*.” *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 189. Srećko Džaja. “Bosanska Povijesna Stvarnost i njezini Mitološki Odrasi.” *Bosna Franciscana*, 17 (2002), s. 153-155.

uygulanmış olsalar bile³⁹ bu, Bosna'nın imparatorluk içerisindeki özel konumundan ziyade Osmanlı pragmatizmi ve esnekliğiyle alakalıdır.⁴⁰ Gábor Ágoston'un belirttiği üzere,

Macaristan ve Doğu Anadolu'nun sınır bölgelerinde Osmanlıların pragmatizmi Sultana, tebaanın huzuru ve ekonominin devamı olarak ifade edebileceğimiz kaçınılmaz görevlerini yerine getirmeyi sağlayacak yeterli bir esneklik alanı yaratmıştır. Eğer bu görevler ancak yerel kurumların desteği ve yerel örf ile mümkünse, o takdirde Osmanlı hükümeti genellikle bunları korumayı tercih ediyor ve fethedilen topraklara tamamen kendi şeklini vermek için bir girişimde bulunmuyordu. Siyasi, askeri ve ekonomik ihtiyaçların doğurduğu bu esnek idari yapı, Osmanlı hükümetinin her zaman ana topraklarından farklı davrandığı imparatorluğun sınır bölgelerinde sıklıkla görülmekteydi.⁴¹

Açıktır ki merkezi hükümet, Bosna'da ve Anadolu'nun bazı yerlerinde eski, şahsi mülklere hiç dokunmadan onları yerel halkın elinde bırakırken Mısır, Suriye ve Irak gibi bazı bölgelerde ise, Karpat'ın ifade ettiği üzere, miri-mülk karışımı melez bir sistemi devreye sokmuştu.⁴² Bu bilgiler ışığında, 19. yüzyılda merkezi yetkililerin otoritelerini, daha önce belki de hiç doğrudan yönetime tâbi tutulmamış bölgelere kadar uzatma teşebbüsünün yerel halktan büyük tepki görmesi şaşırtıcı değildi.⁴³ Bu durum kendi

• • • •

39 Burada "hususiyetle" kavramıyla bu sistemlerin sadece Bosna'da uygulanmadığı, ancak imparatorluğun başka bölgelerinde sınırlı uygulamaların varlığına rağmen, Bosna eyaletinin bu uygulamalarla meşhur olduğu belirtilmektedir.

40 Halil İnalçık Osmanlı'nın pragmatizmi ve esnekliğinin 15. yüzyıldaki fetih metotlarına etkileri üzerinde durur. Daha fazla bilgi için bkz., Halil İnalçık "Ottoman Methods of Conquest." *Studia Islamica*, 2 (1954), s. 104-129. Bununla birlikte Gábor Ágoston'un kiler gibi bazı yakın dönem çalışmaları, Osmanlı pragmatizmi ve esnekliğinin sadece 15. yüzyıla sınırlı olmadığını, 19. yüzyılda merkezileşme politikaları başlayıncaya kadar bunun imparatorluğun genel bir vasfı olduğunu ortaya koymaktadır.

41 Gábor Ágoston. "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 27.

42 Kemal H. Karpat. "Comments on Contributions and the Borderlands." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 9-10.

43 Mesela Ürdün örneğinden yola çıkarak Eugene Rogan'imparatorluğun son dönemlerinde kendisini nasıl yeniden inşa ettiğini göstermeye çalışır. Ürdün 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı'nın Suriye eyaletine bağlı bir sınır bölgesidir. Ancak bu dönemde imparatorluğa dışarıdan yönelen meydan okumalar Osmanlı ..

içindeki bir ikilemi de ortaya koymaktaydı: Yeni reformların hayata geçirilmesi sırasında, devlet özellikle sınır bölgelerinde herhangi bir saldırıya maruz kalmamak için hudut kuşağını güvence altına almak zorundaydı. Açıktır ki bu ancak yerel halkla sıkı bir işbirliği yapılarak mümkün olabilirdi. Ne yazık ki, yerel halk reformlara karşı çıktığı için devlet, bir taraftan onlarla da mücadele etmek zorunda kalıyordu.

Dolayısıyla bu dönemde merkezi yetkililer sadece reform programını yürürlüğe koymakla mücadele etmediler; aynı zamanda özellikle sınır bölgelerinde hem içeriden hem de dışarıdan yönelen tehditlerle uğraşmak zorunda kaldılar. Bu noktada merkezi yönetimin halkın gönlünü kazanmak için reform programından bazen tamamen vazgeçtiği veya pazarlıklar, taltifler, hediyeler gibi geleneksel metotları işin içerisine dahil ederek kitleleri yanına çekmeye çalıştığı belirtilmelidir. Maurus Reinkowski'nin Tanzimat reformları sırasında Osmanlı yetkililerinin Kuzey Arnavutluk'un Karadağ sınırında nasıl bir kördüğüm ile karşılaştığını anlattığı çalışması, bu durumun iyi bir örneğini sunmaktadır. Bir taraftan sınır bölgesini güvence altına almak, diğer taraftan reformları yürürlüğe koymak gibi bir ikilemle karşı karşıya kalan Osmanlı idaresi, geleneksel politikalara başvurmuş ve pazarlıklar, atamalar, biraz askeri baskı, biraz kabileleri birbirine düşürecek oyunlarla tepkilerin üstesinden gelmeye çalışmıştır. Karadağ sınırını güvence altına alma endişesi, bölgede Tanzimat'ın bazı şartlarını esnetmeyi gerektirince, bu sefer de uygulamaya tâbi tutulan Arnavutluk'un diğer bölgelerinde ve genel olarak imparatorlukta devlete karşı bir yabancılaşma ya-

• • • •

yetkililerini harekete geçirmiş ve Suriye'yi Filistin'e ve Arabistan'a bağlayan stratejik konumu sebebiyle bu bölge merkezin idareyi genişletme çabalarına sahne olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz., Eugene L. Rogan. *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2002). Benzer şekilde Isa Blumi'nin Yemen ve Kuzey Arnavutluk örneğinden yola çıkarak yaptığı çalışma, 19. yüzyılın sonlarına doğru merkezileşme hedefi nedeniyle "Osmanlı devletinin aslında karşılayabileceğinden çok daha kapsamlı bir bürokrasiye ihtiyaç duyan düzenlemeleri devreye soktuğunu göstermektedir." Isa Blumi. "Thwarting the Ottoman Empire: Smuggling through the Empire's New Frontiers in Yemen and Albania, 1878-1910." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 273.

şanmıştır.⁴⁴ İlerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere incelediğimiz Bosna örneği, reformları uygulamak ile Bosna'nın Sırp ve Karadağ sınırını güvence altına almak arasında sıkışıp kalan devletin yaşadığı ikilemi yansıtmaları açısından hayli zengindir.

Metot ve Kaynaklara Dair

Metodolojik açıdan, sınırlı bir bölge olarak Bosna'yı, oldukça sınırlı bir dönem üzerinden inceleyen çalışmamız, Peter Burke'ün "daha çok yapıların analiziyle ilgilenmek"⁴⁵ şeklinde tanımladığı "yeni tarih" algısıyla şekillendi. Bu noktada gerek metodolojik açıdan gerekse tarih yazıcılığı açısından Carlo Ginzburg,⁴⁶ Emmanuel Le Roy Ladurie,⁴⁷ Natalie Zemon Davis⁴⁸ ve George Duby⁴⁹ gibi tarihçilerin ilham kaynaklarını olduğunu belirtmek gerekir. Geleneksel tarih yazıcılığının aksine birçok soru ve kaynağı devreye sokma imkanı sunan bu yaklaşım sayesinde bu dönemde Bosna'da yaşananlar, olayları anlatmaktan ziyade karmaşıklığını ortaya koyan ve resmin bütünü görmek için parçaları analize tâbi tutan bir bakış açısıyla incelendi.

Bu noktada çalışmamızın sadece devlet-merkezli bir yaklaşımla değil aynı zamanda isyancı-merkezli bir yaklaşımla şekillendiğini ve Bosna tarihinin erken dönemlerine atıfla isyanın arka-planının araştırıldığını belirtmek gerekir. Bu çalışmanın

• • • •

44 Maurus Reinkowski. "Double Struggle, No Income: Ottoman Borderlands in Northern Albania." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 252-253.

45 Peter Burke. "Overture the New History." *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke. (Oxford&Cambridge: Polity Press, 1995), s. 4.

46 Carlo Ginzburg. *The Cheese and the Worms; The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*, çeviri Anne and John Tedeschi. (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992).

47 Emmanuel Le Roy Ladurie. *Carnival: A People's Uprising at Romans 1579-1580*, çeviri Mary Feeney. (Londra: Scholar, 1980), *The Beggar and the Professor: A Sixteenth-Century Family Saga*, çeviri Arthur Golhammer. (Chicago: University of Chicago Press, 1997).

48 Natalie Zemon Davis. *The Return of Martin Guere*. (Cambridge&Mass.: Harvard University Press, 1983), *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*. (Cambridge&Mass.: Harvard University Press, 1997).

49 George Duby. *The Legend of Bouvines: War, Religion, and Culture in the Middle Ages*, çeviri Catherine Tihanyi. (California: University of California Press, 1990).

bir amacı da bölge halkının iç dünyasına eğilmek ve isyana dahil olan kapudan, ayan veya yeniçeri gibi sınıf ve grupların ve sıradan halkın aralarındaki ilişkiler ağını ortaya çıkarmaktır.

Kaynaklara gelince; Başbakanlık Osmanlı Arşivleri *Hatt-ı Hümayun* (BOA HAT) evrakı bu çalışmanın ana kaynağıdır. Sultanın emirlerini, valiler ve bölge idarecileriyle Babıali'nin yazışmalarını, bölgeye özel görevlerle gönderilen tatar ve görevlilerin raporlarını ve bölge halkının merkeze yazdıkları arzuhal ve mektupları ihtiva eden bu belgeler zengin içerikleriyle, 1826-1836 yılları arası Bosna'da yaşananları neredeyse gün gün yeniden inşa etmede temel kaynaklar oldu. Osmanlı Arşivleri'ndeki 32 Ciltlik ve 94.678 belgelik Hatt-ı Hümayun evrakından⁵⁰ konuyla ilgili yaklaşık 700 evrak bu çalışmada kullanıldı. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde kullanılan bir diğer önemli bir kategori ise *Muallim Cevdet Tasnifi*'dir. 34 ciltlik ve 216.572 belgelik bu tasniften⁵¹ çok sayıda belge ana malzeme olarak bu çalışmada yer aldı. Bunlar dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri *Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Odası Evrakı* (A. MKT. MHM.), *Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı* (A. MKT. NZD.), *Sadaret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı* (A. MKT. MVL.), *Sadâret Âmedi Kalemi Evrakı* (A. AMD.), *İradeler Dahiliye, İradeler Hariciye, Haritalar Tasnifi*'nden ve Topkapı Sarayı Arşivi'nden ilgili bazı belgeler de çalışmaya dahil edildi. Bu belgeler hem Osmanlı Bosna'sının yerel dinamiklerini anlama hem de Osmanlı merkezi ile bölge arasındaki ilişkileri ve beklentileri çözme noktasında doğrudan bilgi sundular.

Bu devlet belgeleri dışında Saray ve Travnik Şer'îye Sicilleri araştırmanın bel kemliğini oluşturdu. 1992 Savaşı öncesinde Bosna Arşivleri çok sayıda Osmanlı dokümanı içermekteydi; ne yazık ki savaş birçok Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi, İbrani-ce ve Boşnakça yazmanın yok olmasına sebep oldu.⁵² Bereket

• • • •

50 Bu evraklar hakkında bilgi için bkz., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, hazırlayan Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç. (İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000), s. 443-444.

51 Age., s. 441.

52 Stephen Schwartz. "Beyond "Ancient Hatreds": What Really Happened to Yugoslavia." *Policy Review*, 97 (1999), s. 41. Osmanlı belgelerinin savaştan sonra-

versin ki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki önemli belgeler savaştan sağ çıkmayı başarabildi. Bu çalışmada Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde korunan sicillerin İstanbul'daki İslam Araştırmaları Merkezi, İSAM tarafından kopya edilen Saraybosna Sicilleri, defter. 65 (1241-1242/1826-1827), defter. 66 (1242-1244/1827-1829), defter. 67 (1244-1245/1829-1830), defter. 68 (1245-1246/1830-1831), defter. 69 (1246-1247/1831-1832), defter. 70 (1247/1832), defter. 71 (1248/1833), defter. 72 (1248-1249/1833-1834), defter. 73 (1249/1834) ve Travnik Sicilleri defter. 30 (1248-1249/1833-1834)'da bulunan ilgili belgeler detaylı bir analize tâbi tutuldu. Yeri gelmişken, Osmanlı mahkeme kayıtları olan sicillerin özellikle toplumsal huzursuzluk dönemlerinde yerel halkın bir kesitini çıkarmada özel bir önem içerdiği belirtilmelidir. Çalışmamız sırasında sicillerin satır aralarında yaptığımız detaylı gezintiler, bölgesel meseleleri anlama ve yerel dinamiklere içeriden bakma noktasında hayli zengin bilgi sundu.

Kitabın I. bölümü Bosna'da yaşananların tarihi arka-planına eğilmekte; coğrafyasına, insanına ve demografik yapısına, askeri örgütlenmesine, toprak sistemine ve ekonomisine atıfla Osmanlı Bosna'sına odaklanmaktadır. Bir başka deyişle bu bölüm Bosna'da incelediğimiz isyanı hazırlayan şartların tarihi bir analizini yapmaktadır. Bu noktada insanları isyana yönelten keskin dönüm noktalarının bu dönemi diğerlerinden farklılaştırdığını düşünmek yerine, kitabın yazarı, tarihi devamlılıkların bu isyanı hazırladığına inanmaktadır. II. Bölüm ise isyanın ilk safhası olarak nitelediğimiz 1826 ve 1831 arası yaşananları tahlil etmektedir. Öncelikle Babıali'nin Bosna'daki merkezileşme teşebbüslerine odaklanan çalışmamız, akabinde Bosna toplumunun isyanı nasıl bir bölgesel politika yapım aracına dönüştürdüğünü ve bölgede, yerel istekleri merkeze iletme noktasında nasıl bir direniş kültürünün geliştiğini göstermektedir. Bu bölümde Bosna'da Yeniçeri ordusunun ilgasına yönelik tepkiler ve bunun bütün bölgeyi etkisi altına alma süreci detaylarıyla incelenmektedir.

• • • •

ki akibetleri hakkında bkz., Arifa Ramović ve Markus Koller. "Ottoman Archival Documents in Sarajevo. A Post-War Survey of the Archives." *Turcica*, 33 (2001), s. 321-332, András Riedlmayer. "The Bosnian Manuscript Ingathering Project." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 27-33.

III. Bölüm, isyanın ikinci safhası olan 1831-1836 arasına odaklanmaktadır. Hüseyin Kapudan'ın kendisini *de facto* vali ilan etmesiyle başlayan bu süreç, Babıali'nin bölgeye savaş açmasıyla neticelenmiştir. Hüseyin Kapudan hareketi bastırıldıktan sonraki dört yılda yaşananların izini süren çalışma, aslında yeni düzenin inşa edilmesinin ne kadar sancılı bir süreci işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Çalışmamız göstermiştir ki, bir hareketi bastırmak ve merkezden yeni bir vali atamak devletin bölgeye getirmek istediği yeni düzen için önemli adımlarsa da iş burada bitmemekte, tepkiler devam ettikçe devlet bazen en başa dönmek zorunda kalabilmektedir.

Kitabın IV. bölümü isyan ve isyancıları yakından tanımaya yönelik bir girişimdir. Osmanlı merkezinin isyanı ve isyancıları nasıl gördüğünü, isyancıların kim olduklarını, amaç ve taleplerinin ne olduğunu, devletin isyancıları susturmada ne tür yollara baş vurduğunu anlatan bu bölüm, isyancılara ne tür cezaların verildiğine yönelik bir araştırmayla son bulmaktadır. V. bölüm ise isyana liderlik eden şahsiyetleri tanımayı amaçlamaktadır. Devletin isyan liderlerini nasıl adlandırdığına yönelik bir araştırmadan sonra isyana liderlik eden Ruscuklu Ali Ağa ve Hüseyin Kapudan'ın biyografik detaylarından yola çıkılarak Balkanlar'da bu dönemde sıkça görülen taşra liderliği masaya yatırılmaktadır. Hüseyin Kapudan'ın zenginliğinin izi sürülmekte ve kısa bir sürede ona bu kadar zenginlik ve güç getiren şartlar analiz edilmektedir. İsyân liderlerinin akıbetlerinin ne olduğu ise bu bölümün bir diğer tartışma konusudur.

Bosna: Coğrafya ve Toplum

Eyalet

Vilâyet-i Bosna bir memleket-i vasî' ekseri cibâl-i râsiyâttur; tağları refî' ve kılâ'î menî', maâdin-i fidda vü zehebi müstemil bir memlekettür. Âb ü havâsı letâfetinden menba'-ı mahâbib cins-i ins olmuştur ki her geh ki teşbih-i mehâbib olunmalu olsa müşebbehün bih anı iderler; "Bosna mahbûbına benzer" dirlen. Mesel-i sâyirdür. Mahbûb oğlanlar ve mahbûbe câriyeleri kâmet-i bâlâ ve sûret-i zîbâ ve talat-ı beyzâ, meylâ, şehlâ sıfatları ile âlemde güneş gibi meşhûrlardur.¹

Bosna, geniş toprakları ve dağlık yapısıyla her zaman, ana vurgunun ülkenin doğal zenginlikleri ve jeo-stratejik konumu olduğu bu tür betimlemelerle anıldı. Çok dağlık yapısıyla Bosna, sık ormanlarla ve zengin bitki örtüsüyle kaplı platolarla çevrili kuzey-orta Bosna'dan, kurak ve çorak batı Hersek'e doğru uzanmaktadır. Bu yüzdendir ki, birçoğu ulaşımına izin vermeyen nehirlerle bölünmüş bu bölge, Braudel'in büyük eseri Akdeniz'de şöyle tanımlanır: "Hersek'in çıplak, taşlı yollarından Bosna'nın ağaçlarla kaplı yamaçlarına kendini vuran bir yolcu, Jean Brunhes'nin deyimiyle adeta farklı bir dünyada bulur kendini."² Özellikle Bosna'nın bu hususiyeti sebebiyledir ki, Balkanlar'ı üç defa kat eden, 19. yüzyılın Avusturyalı jeologu Ami Boué Bosna'yı, "Türkiye'nin İsviçre'si olarak adlandırır."³

Coğrafi açıdan Bosna toprakları Osmanlı hükümet merkezinden oldukça uzaktaydı. Bosna eyaletinin önemli şehri Saray İstanbul'a, Habsburg İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'dan neredeyse iki kat uzak mesafedeydi. Sırpların başşehri Belgrad

ise Bosna'ya, İstanbul'dan dört kat daha yakındı. Öte yandan Bosna'nın kuzey sınırları Berlin'e İstanbul'dan daha yakın bir mesafedeydi. Bölgenin dağlık yapısı ise küçük grupların bile büyük ordularla baş etmesine imkan veriyordu.⁴

Nitekim bu dağlık yapı bir yandan bölgeyi küçük birimlere ayırıp yerelliği güçlendirirken öte yandan bozguna uğrayan gruplar için bir sığınma ve barınak yeri olma işlevi gördü. Anlamı, Farsça'dan Türkçe'ye geçmiş "yüksek ev" veya "dağ" manasındaki iki kelimeden gelen Balkan kavramı da bölgenin bu özelliğiyle doğrudan alakalıydı: Batı'da Pindus ve Dinar Alpleri, Orta ve Güneydoğu'da Rodop Dağları ve Kuzeydoğu'da Karpat ve Transilvanya Alpleri ile çevrili bölge, dağlarının fiziksel olarak engel oluşturma özelliğiyle meşhurdur.⁵ Bu yüzdendir ki, incelediğimiz dönemde "Balkanlar"ı gece geçmek çok tehlikelidir" sözü yerel halk tarafından, bölgeyi gece geçmeye çalışan Çirmen Mutasarrıfı'nın uyarısına bir uyarı olarak dillendiriliyordu.⁶ Bölgenin bu özelliğine dair diğer bir örnek de Hırvatistan'daki milliyetçi İllirya Hareketi'nin iki kardeş liderinden biri olan Matija Mažuranić'in (1817-1881) anılarında karşımıza çıkmaktadır. 1839-1840 yıllarında İllirya Hareketi adına gizli bir politik görevle Bosna'ya giden ve Saray'daki yaşamı ve yolculuğuyla ilgili detaylı bilgi veren Mažuranić'in anılarında⁷ bölgenin bu tehlikeli durumu şöyle yer bulmaktaydı:

Bölge saatiyle akşam üzeri sekiz civarında İzvornik'ten ayrıldım, fakat daha henüz şehrin dışına çıkmıştım ki iki kavas yanıma gelip tezkere sordular. Onlara tezkereyi gösterdim; fakat tezkereyi okuyamayan ve benim Alman olduğumu anlayan kavaslar bir casus olabileceğimden şüphelendiler ve üzerimde ne taşıdığımı araştırmaya koyuldular. Buldukları iki harita üzerine 'Bunlar da nedir?' 'Yoksa sen bir casus musun?' sorgulamaları başladı. Biraz korkmaya başladım. Cevabımı beklerken bir yandan da ellerine aldıkları haritaları yırtacakmış gibi yapıyorlardı. Akabinde 'Konuş yoksa şimdi bunları yırtacağız' dediler. 'Lütfen Türkler, lütfen yırtmayın' diye yalvarmaya başladım: 'Onlar benim dini metinlerim ve onlarla dua ediyorum.' 'Aha! Peki, peki' dediler ve düzgünce katlayıp geri verdiler. Sonra acele etmemi söylediler. Kalacak bir hanın buradan hayli uzakta olduğunu, yolların da haydutlarla dolu olduğunu eklediler; ay-

rica önümde geçilmeyi bekleyen koca bir orman da vardı. Hızla eşyalarımı toplayıp yola koyuldum; ancak gece olmadan ormana varmayı başaramamıştım. Karanlıkta ormanı aşarak geceyi geçirmek üzere bir hana ulaştım. Handakiler gece bu kadar geç gelmeme şaşırılmışlardı. Nereden geldiğimi sordular. İzvornik cevabını verince şaşkınlıkları bir hayli arttı. Daha önce bırak geceyi, gündüz bile kimsenin geçemediği ormanı geçmeyi nasıl başardın, diyorlardı. 'Doğrusu çok şanslıymışsın.'⁸

Burada belirtmek gerekir ki, üzerinde çalıştığım binden fazla belge içerisinde "Balkan" kavramına sadece birkaç belgede rastladım.⁹ Bu durum özellikle, ilk olarak Alman Coğrafyacı Johann August Zeune'un 1808'de yayımladığı kitabında bu bölgeyi "Balkan Yarımadası" şeklinde telaffuz etmesinden ve akabinde G. Thomas Keppel'in 1831'de *Balkanlar'a Bir Seyahat* adıyla bir kitap yayımlamasından sonra, Balkan kavramının ancak 19. yüzyılın ortalarında kullanım yaygınlığı kazanmasıyla yakından alakalıdır.¹⁰ Rastladığım bir belgede Balkanlar'ın fiziksel bir engel oluşturma özelliği şu şekilde vurgulanmaktadır: "Saray eşkıyalarından bazı kaçakları yakalamak için büyük çaba harcadığı halde, bunlar Balkanlar'da gezip tozdukları için ele geçirmek mümkün olmamıştır."¹¹ Bölgenin bu coğrafi vasfının Osmanlı'nın bölgeyi fethi sırasında da bir engel olarak zikredildiğini görüyoruz:

Ve Mahmud Paşa İshak Paşa'ya sordu: 'Şimdi ne yapmalıyız? Bosna kralına nasıl bir mukabelede bulunmalıyız?' İshak Paşa cevap verdi: Onunla 15 yıllık bir anlaşma yapalım ve hemen sonra, hiç oyalanmadan üzerine yürüyelim. Aksi halde bu dağlık yapısı sebebiyle Bosna'yı fethetmemize imkan olmayacak. Ayrıca Nemçe kralı, bölgedeki diğer idareciler ve Hırvatlar da hemen yardıma koşacaktır ve bu durumda biz ona karşı yine bir şey yapamayacağız.¹²

Bölgeye müdahale etmede dağlar kadar engel teşkil eden diğer bir coğrafi unsur da, özellikle kışın geçit vermez hale gelen nehirlerdi. Mesela rastladığımız bir belgeye göre Sultanın yeni emirlerini Bosna'ya götüren tatar, Mat Nehri'ndeki taşkın sebebiyle yedi gün nehrin karşı tarafında beklemek zorunda kalmış ve 27 Mayıs 1832'de bu zaman kaybını Babıali'ye rapor etmişti.¹³ Sert

soğuk ve karla gelen şiddetli kışlar, İşkodra gibi Bosna'ya yakın bölgelere olan gidiş gelişlere bile mani olmaktaydı.¹⁴ Bu durum resmi görevli veya tüccar sıfatıyla bölge iletişim ağının bir parçası haline gelen insanların haber ve bilgi alıp vermesine de büyük bir engeldi. Coğrafi engeller dışında, Bosna eyaletinin Osmanlı merkezinden hayli uzakta oluşu irtibatı oldukça zorlaştırıyordu.

Bölgeye gidip gelen tatarların merkeze gönderdikleri pusulalardan edindiğimiz bilgiye göre Bosna ve İstanbul arasındaki çift yönlü seyahat yaklaşık olarak 20 gün ila 40 gün arasında değişmekteydi ve aradaki zaman farkı mevsimsel olduğu kadar, tatarın görev ve hızına bağlı olarak Bosna'da geçirdiği süreyle de yakından alakalıydı. Mesela bir belgeye göre Babıali'den haber almak için en az 22 gün gerekiyordu.¹⁵ Diğer bir belgede ise bir tatar, Bosna'nın İstanbul'dan çok uzak olması sebebiyle gidiş ve dönüş için en az kırk güne ihtiyacı olduğunu belirtmişti.¹⁶ Öte yandan hızın aradaki zaman farkını azaltmak için çok etkin bir yol olduğu görülmekteydi. Mesela bir başka tatar İstanbul'dan Bosna'ya dokuz günde ulaşabildiğini merkeze rapor etmişti.¹⁷

Osmanlı'nın kuzeybatı sınır bölgesi olarak merkezden hayli uzakta oluşu, Bosna'nın tarihine de çok önemli etkilerde bulundu. Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları arasındaki sınır çok esnekti ve her iki imparatorluğun bölgeyi elinde tutma ve korumada karşılaştığı güçlüklerle bağlı olarak kolaylıkla değişebilmekteydi.¹⁸ Bu değişimin diğer bir sebebi, bölgedeki seyrek iskan niteliğini aşmak isteyen her iki imparatorluğun, çözüm için demografik hareketliliği desteklemesinde yatıyordu.¹⁹ Hatta bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek düzeyde bir merkezileşme sürecinin yaşandığı 16. yüzyıl için bile geçerliydi.²⁰ Mesela 16. yüzyılın ikinci yarısında Bosna'nın serhat bölgesinde askeri kumandanlık görevinde bulunan Mustafa Âli, Sultanın emirlerinin Bosna'nın uzak bölgelerinde uygulamadığından yakınmaktaydı.²¹ Dalmaçya kıyılarından Bosna'ya ve Bosna'dan Habsburg topraklarına doğru, özellikle Hristiyan grupların başını çektiği bir demografik hareketlilik her zaman mevcuttu. Ticaret, savaşlar ve dini propaganda bu insan trafiğinin başlıca sebepleriydi ve doğal olarak her iki imparatorluğun da bölgeyi istikrarlı bir durumda tutmayı başarmasına engel oldu.²²

Ayrıca, Osmanlı merkezinden uzakta oluşu bir taraftan devletin buraya müdahalesini güçleştirecek bölgesel hususiyetleri ve yerelliği artırırken diğer taraftan Bosna'nın sınır bölgesi oluşu Babıali'yi, politikalarını bu eyalete doğrudan tatbik etmeye zorluyordu. Belgeler bu durumu çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır: "İslam'ın en uzak sınır bölgelerinden olan Bosna'nın dört yanı düşmanlarla çevrilidir."²³ "Kem gözlerin hep üzerine çevrildiği Bosna eyaleti İslam topraklarına sınır ve kilit mesabesinde olduğu için her türlü sıkıntıdan korunmayı ve muhafazasına azami dikkat gösterilmeyi hak etmektedir."²⁴ "Bosna düşmana mukabele eden sınırlar içerisinde en önemli sınırlardan biri olduğu için o bölgede ortaya çıkacak isyan ve ihtilale hiçbir şekilde saltanat-ı şahanemin rızası olmayacaktır."²⁵ Diğer bir belgede ise şöyle denilmektedir:

Bosna eyaleti fetihten beri devletin nazargahlı olmuştur ve halen de imparatorluğun son sınırı durumundadır. Bu sebeple Bosnalıdan beklenen devletin ihsanına sadakat göstermek ve verilen nimetlerin kadrini bilmektir. Devletin devamı için yüce cesaret ve yiğitliklerini sürdürmeleri ve bu yolda canla başla savaşmaları onların şanındandır.²⁶

Bu açıklamalar bize, 17. yüzyılın sonundan itibaren toprak kaybetmeye başlayan bir devletin nasıl bir savunma stratejisi-ne²⁷ yönelmek zorunda kaldığını da göstermektedir. Bu strateji beraberinde savunma psikolojisinin şekillendirdiği yeni bir sınır bölgesi algısı getirmiştir. Toprağı elinde tutmaya odaklanma devleti, sınır bölgelerinde otoritesini artırmaya ve buna bağlı olarak bu bölgelerde yoğun merkezileşme baskılarına yöneltmişti. Daha önceki dönemlerde bu sınır bölgeleri devletin ileriye doğru genişleme sahaları olarak görülür ve her yeni fetihle birlikte biraz daha imparatorluk topraklarıyla bütünleştirildiği düşünülürken,²⁸ ilk toprak kayıplarıyla birlikte herhangi bir düşman saldırısıyla kaybedilebilecek bölgeler olarak algılanmaya başlandı. Dahası, önceleri devletin düşman tarafından ya kuşatıldığı veya kafa tutup ilerlemeyi başardığı sınır bölgelerinin bu değişen statüsü, birbirine geçen ve kesişen sınırları beraberinde getirdi. Akdeniz sınır bölgelerini mercek altına alan çalışmada Darling, uç bölgesi (*frontier*) ile sınır bölgesi (*borderland*) kavramları arasındaki far-

ki şöyle vurgular: “Uç bölgelerinde toplum dışarıya merkezden bakarken sınır bölgelerinde ise toplum merkeze başını arkaya çevirerek, ensesinden bakar; çünkü bu algıda sınır bölgesi bir toplumun bitiş çizgisi değil, iki toplumun buluşma yeridir.”²⁹

Bu tanım, önceki yüzyıllarda Hristiyan ve İslam medeniyetleri tarafından bir uç bölgesi olarak kabul edilen Bosna'yı çok iyi tarif etmektedir. Önceleri bu iki medeniyet arasındaki ilişki bir yaşam tarzı haline gelmiş savaşlarla ve özellikle küçük çaplı mücadelelerle şekillenirken zamanla, özellikle ticaret ve eğitimde yaşanan değişikliklerle ve uluslararası müdahalelerin artmasıyla yeni bir sınır algısı oluştu. Yeni anlayışa göre Bosna artık iki dünya arasındaki etkileşimin çok daha karmaşıktığı bir yerdir. Karpat'ın deyişiyle incelediğimiz dönemde İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, çeşitli stratejik, ekonomik ve ticari sebeplerle sınır bölgelerindeki halkı, bölgesel otonomi kazanmaları yolunda askeri destek vererek teşvik etmiş veya bizzat bu toprakları işgal etmiştir.³⁰ Bu süreçte, devletin tehdit algısı da değişmiş, sadece “dış düşmanlar” tehdit olmaktan çıkıp, Osmanlı merkezinin sınırlarıyla olan ilişkilerini baltalayacak her türlü dahili isyan da “devlet düşmanlığı” olarak algılanmıştır.

Halk

10. yüzyılın ortalarından itibaren Bosna'nın coğrafi bir referans olarak literatürde yer aldığını görüyoruz. Bu tarihten sonra “Bosnalı” kavramı bu bölgede yaşanan insanları tanımlamak için kullanılmaya başlanmış, 12. yüzyılın sonundan itibaren de Bosna kelimesi müstakil bir devleti ifade eder olmuştur.³¹ Fetihten sonra Osmanlılar bölge halkını “Boşnaklar”, “Bosnalılar”, “Bosnavi”, “taife-i Boşnakıyan”, “Boşnak taifesi”, “Bosna takımı”, “Boşnak milleti”, “Bosnalı” veya “Boşnak kavmi” olarak tanımlarken³² dillerini de “Boşnakça” olarak zikretmiştir.³³ Hadžijahić'in çalışmaları göstermektedir ki Osmanlı döneminde, Bosna ve Hersek bölgesinden gelen önemli şahsiyetler genel olarak Boşnak olarak tanımlanırken, çok nadir olarak Hersek'ten gelenler Hersekli olarak zikredilmiştir.³⁴ Osmanlı tahrir defterlerinde de, farklı sosyal sınıflara veya dine ait oldukları, Marko Jovan veya Ahmed şeklinde kaydedilen isimleriyle belli olan bölge

halkının hepsi kullandıkları Boşnak diline atfen Bosnalılar olarak adlandırılmıştır.³⁵

Görülüyor ki, Bosna'nın müstakil bir devlet olarak tesisi döneminde hem Müslüman Boşnak tarihçiler hem de gayrimüslim Yugoslav olanlar bu tanımlamaları tamamen zıt argümanları delillendirmek için kullanma yoluna gitmiştir. Muhammed Hadžijahić veya Safvetbey Bašagić gibi ilk gruba dahil olanlar *Boşnak*, *Bosnalı* veya *Bosnavi* gibi kavramların nasıl bir etnik anlama sahip olduğunu göstermeye çalışırken, Alexandre Popovic veya Vančo Boškov gibi ikinci grubun öncüleri ise bu terimlerin sadece bölgesel bir menşee atıfta bulunduğunu iddia etmiştir. Birinci gruba göre *bosančica* adı verilen, 16. yüzyıldan beri kullanımda olan kendine özgü bir Bosna alfabesinin varlığı, Boşnak *Aljamiado* edebiyatının (Boşnak diliyle yazılmış ancak Arap alfabesiyle kaleme alınmış eserler) mevcudiyeti ve Boşnak *sevdalinka* şarkılarının³⁶ Osmanlı şiirine yaptığı etki, bu zengin etnik kökenin en önemli kanıtlarıdır. İkinci grup ise Osmanlı döneminde Bosnalıların ürettiği yazılı eserleri Boşnakların değil Osmanlı literatürünün bir parçası olarak görür.³⁷

1463'te Osmanlı'nın bölgeyi fethi akabinde Bosna, tedrici bir artışla gerçekleşen İslam'a ihtidalar sayesinde, toplumsal yapı ve dini inanışta ciddi değişikliklere şahit olmuştur. Görülmektedir ki uzun Osmanlı tarihi boyunca yaşanan bu değişiklikler, 1992 yılındaki son Bosna-Hersek savaşının da ana konusu olmuş, özellikle Boşnakların etnik kökeni savaş döneminin en tartışmalı mevzu-su haline gelmiştir. Bazı milliyetçi iddialara göre Boşnak Müslümanlar bu topraklara Bosna'nın fethinden sonra gelmiştir; dolayısıyla bu topraklara ait değil, yabancıdırlar.³⁸ Ancak John Fine'in Osmanlı tahrir defterlerine dayanarak yaptığı çalışmalar akademik olarak bunun doğru olmadığını, Sırp, Hırvat ve Boşnakların *Slaveni* isimli tek bir Slav topluluğundan geldiğini açıkça ortaya koymuştur.³⁹ Konu ile ilgili bir diğer araştırmacı Hadžijahić'in çalışmaları ise Osmanlı fethi sonrası bölgedeki soylu ailelerin, fetih öncesi dönemdeki yerel soylu ailelerle aynı kökenden geldiğini göstermektedir. Bu da Osmanlı yetkililerinin yerel dinamikleri değiştirmek yerine koruma yoluna gittiklerinin iyi bir göstergesidir.⁴⁰ Buna ek olarak bir diğer uzman Eren ise, Bosna'nın fethin-

den sonra Boşnak aristokrasisinin hak ve imtiyazlarının bir değişikliğe uğramadan aynı kaldığını, bunun da bölgedeki Osmanlı hakimiyetini kolaylaştırdığını söylemiştir.⁴¹

Hadžijahić'in tezini bir adım ileri götürerek bütün toplum için aynı şeylerin geçerli olduğunu söyleyen Hanžić'e göre ise bölgede Osmanlı idaresindeki toplumsal yapı fetihten önceki dönemlerle aynıdır. Hanžić'e göre bölgede İslam'ın yayılmasıyla birlikte belirli oranda bir göç yaşanmakla birlikte, bu toplum yapısında ciddi bir değişikliğe sebep olmamıştır. Toplum daha önce olduğu gibi sosyal, hukuki, ekonomik ve dini açıdan yine dört gruba ayrılmıştır: Feodal beyler ve köylüler (*reaya*), kasaba ve köy halkı ve genelde Ulahlardan müteşekkil çiftçiler ve çobanlar. Reaya da marta-loz, voynuk, derbendçi ve akıncı gibi farklı gruplara ayrılmıştır.⁴²

Tarih yazımı açısından toplumsal yapıdan daha tartışmalı olan diğer bir konu ise, Boşnakların dini kökenleri ve Bosna'da İslam'ın yayılışı meselesidir.⁴³ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bosna'daki Patarin Kilisesi, Ortaçağ'da Balkanlar'da görülen Bogomilizm ile Batı ve Güney Avrupa'daki Katarizm arasında bir ilişki olduğu iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre Bosna Kilisesi düalist bir inanca sahiptir ve bu da onun Bogomil ve Katarlarla olan bağlantısıyla alakalıdır.⁴⁴ Mesela Ivo Andrić 1924'te tamamladığı doktora tezinde bölgedeki Patarin inanın coğrafya ve halk üzerinde derin etkileri olduğunu savunur.⁴⁵ Bogomil tartışmalarının 1949 yılında Alexandar Solovjev tarafından yeniden canlandırıldığını görüyoruz. Solovjev'e göre bölgede İslam'a geçiş gönüllülükle gerçekleşti ve bunun temel sebebi Bogomilizm ile İslam arasındaki benzerliklerdi.⁴⁶ 12.ve 15. yüzyıllar arasında, Ortaçağ Bosna'sında görülen ve *stećci* adı verilen mezar taşlarının biçim ve süslemelerinden yola çıkarak Solovjev bunların Bosna Kilisesi ile alakalı olduğunu savundu. Bosna Kilisesi'nin de Bogomil olduğu iddiasında olan Solovjev, bölgenin Osmanlı tarafından fethinin Bogomillerce desteklendiğini, çünkü Bogomillerin Katolik baskıdan çok bunalarak Müslümanların tarafına döndüğünü iddia etti.⁴⁷

Öte yandan 20. yüzyılın ortalarından beri tarihçilerin *stećci*lerin Bogomiller tarafından dikilmesi meselesini sorguladıkları görülmektedir. Meseleyi arkeolojik açıdan ele alan Maja

Miletic'e göre bu mezar taşlarındaki süslemelerin Neo-Manik bir sembolizm içerisinde ele alınması oldukça yanlıştır. Miletic, Bosna Kilisesi'nin Hristiyan geleneğe sahip bir dini kurum olduğunu savunur.⁴⁸ Bogomil iddialarına daha katı bir itiraz Marian Wenzel'den gelmektedir. Wenzel *stecciler*in Bogomillerin Bosna ve Hersek bölgesine ulaşmasından kısa bir süre sonra dikildiğini ve Osmanlıların buraya gelişi ile birlikte son bulduğunu belirterek bunların bölgenin yerel halkına değil, atçılıkla uğraşan Ulahlara ait olduğunu söyler.⁴⁹ Benzer görüşleri savunan Milan Loos'a göre ise Ortaçağ Bosna Kilisesi düalist bir karaktere sahiptir ve *stecciler*in de bu kiliseyle bir ilgisi yoktur.⁵⁰

Konuya dair en önemli katkılar Fine'a aittir. Fine'a göre *stecciler*de görülen bazı motifler ile düalist inanışlar arasında bağlantı kurmak son derece yanlıştır. Dahası, Bosna sınırlarının dışında da çok sayıda *stecciy*e rastlanmaktadır ve anlaşılmaktadır ki bu mezar taşlarını mezarları başlarına dikecek yeterli zenginliğe sahip herkes tarafından kullanılmıştır.⁵¹ Fine bölgenin dağlık yapısı ve zayıf iletişim ağı sebebiyle Bosna'daki Katolikliğin ilkel kaldığını söyler. Bu sebeple Boşnaklar yaygın Katolik inancıyla bağlarını koparmış ve kendi bağımsız kiliselerini inşa etmiştir. Roma'nın etkisinden uzak olan bu kilise, tarihte Bosna Kilisesi olarak tanınmıştır. Bogomil inancından veya Batı'daki Yeni-Manicilikten farklı olarak Bosna Kilisesi, Kadir-i mutlak bir Tanrı inancına sahip olmasıyla düalist görüşü benimseyen Bogomillerden ayrılmaktadır. Ayrıca teslise, kilise yapılanmasına, haç ve azizlerin kutsallığına, dini sanata ve Eski Ahit'in en azından belli bölümlerine de sahip çıkmaktadır.

Bu şekilde, Katolik, Ortodoks ve Bosna Kilisesi olmak üzere üç inanç arasında sıkışmış olan Bosna'nın, bu inançlar arasındaki çekişmeler sebebiyle güçlü bir dini örgütlenmeye sahip olamaması son derece doğaldır. Bu durum, önceleri göçerle ve küçük gruplar halinde ihtidalarla başlayıp sonra bölge halkının çoğunu içine alan İslamlaşma sürecini de kolaylaştırmıştır. Büyük ihtimalle, bu ihtida dalgaları sırasında halk büyük gruplar halinde Müslüman olmuş, ancak özellikle ilk başlarda önceki geleneklerini de terk etmeden, nasıl yaşıyorlarsa öyle yaşamaya devam etmiştir. Fetihten sonra yaşanan bu din değişikliklerinin sadece

Hristiyanlıktan İslam'a doğru olmadığı, Ortodoks Kilisesi'nin de Bosna Kilisesi tebaasından ve Katoliklerden önemli sayıda "dönme" aldığı belirtilmelidir. Bu durum özellikle, Ortodoks Kilisesi'nin bir Osmanlı kurumu haline gelmesiyle yakından alakalıdır. Bu sebeple Fine, Bosna'daki din değişiminin geniş ölçekli ve çok yönlü bir olgu olduğu üzerinde durur ve aşamalı bir şekilde, gönüllülük esasına bağlı olarak geliştiği için, din değiştirmeyi ifade etmek üzere "rıza" kavramının kullanılmasının daha uygun olduğunu belirtir.⁵²

Diğer bir akademisyen Nedim Filipović de din değiştirmenin çok yönlülüğü üzerinde durur; fakat ona göre bu İslam'ın bölgeyi fetheden güç tarafından benimsetilmesiyle yakından alakalıdır. Katolikliğe dönüş yönündeki baskılar ve kötü yaşam koşulları, özellikle Hristiyan beylerin ağır işgücü yükümlülükleri altında ezilen fakir köylü halkını oldukça yıldırıştır. Filipović'e göre bu yüzden, bölge halkının İslam'a dönüşünü bir tarafta baskı, diğer tarafta uzlaşının yarattığı toplu bir atmosfere bağlı olarak açıklamak daha doğru olacaktır.⁵³ Konuyla ilgili olarak bir diğer araştırmacı Nenad Filipović ise İslamlaşmanın Bosna'nın fetih tarihi olan 1463'ten de önce başladığı ve fethin ilk on yılından sonra büyük ivme kazandığı üzerinde durur ve İslamlaşma sürecinin sadece köylü halk arasında yaşanmadığının, her sınıftan insanı içine aldığı altını çizer.⁵⁴

İslamlaşma sürecinin yorumlanmasına önemli katkılarda bulunan bir diğer araştırmacı Handžić'e göre ise Katoliklikten İslam'a geçişin iki önemli sebebi vardır: Osmanlı otoritelerinin yerleşik Katolik halkı sıkıştırmaları için Ulahları stratejik açıdan önemli yerlere konuşlandırmaları ve şehirleşmeyi yaygınlaştırarak Ortaçağ yerleşim birimlerini önemli Müslüman *kasabalarına* dönüştürmeleri. Bu dönüşüm Fransisken misyonerlerin kiliseleri terk edip bölgeden uzaklaşmalarına ve bu bölgelerin *kasaba* yapılanması sayesinde İslam kültür hayatının merkezleri haline gelmesine neden oldu. Nedim Filipović'in İslamlaşmada devlet baskısının rolü olduğuna dair görüşlerine karşı çıkan Handžić'e göre İslamlaşma gönüllülük esasına dayalı olarak aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir.⁵⁵ Yazar bu dönemde Bosna şehirlerinde iki grup insanın varlığının altını çizer: Yerel Hristiyan halk ve yeni

gelen Müslümanlar. Birinci grup, fetih sebebiyle savaş esiri haline gelmiş ve birçoğu bu durumlarını kolaylaştırmak için İslam'ı tercih etmiş insanları içine alırken ikinci grup ise idari ve askeri görevler sebebiyle imparatorluğun doğusundan buraya gönderilmiş memurları kapsamaktaydı.⁵⁶ Bosna'da yeni yerleşim sisteminin oluşumunda ve İslam'ın yayılışında dervişlerin rolü üzerinde duran Handžić'e göre bölgede *vakıfların* kurulması ve derviş *zaviyelerinin* inşa edilmesi de, İslamlaşma sürecinin en başından itibaren oldukça yaygındı.⁵⁷

Bejtović'in açıkça ifade ettiği üzere temelde bu sebeple, Osmanlı dönemi Bosna'sında, evliya'ya büyük bir sevgi ve saygı duyulmaktaydı. Bu sevginin izleri bugün bile, evliya'ya ait olduğu düşünülen ziyaretlere açık türbelerde fark edilmektedir.⁵⁸ İslam'ın Hersek bölgesine yayılışı ise Bosna'nın diğer bölgelerine benzer bir yol takip etti; ancak bazı hususiyetlerle birlikte: Bölge insanı, çiftçiler ve hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşan Ulahlar olmak üzere başlıca iki gruptan oluşuyordu. Çiftçilerin yüzde 80'i İslam'ı kabul ederken bu oran Ulahlarda yüzde 35'lerdeydi.⁵⁹

Handžić gibi Osmanlı defterlerine dayalı çalışmalarıyla tanınan Hadžijahić ise şehirleşmenin İslamlaşma üzerindeki etkisini, bu süreci dört aşamaya ayırarak inceler: İslamlaşma şehir merkezlerinden başlayarak hemen yakınlardaki iç bölgelere yayılmış; daha sonra bunu daha erişilebilir kırsal bölgelerin İslamlaşması takip etmiş ve en sonunda İslamlaşma dağlık arazilere kadar ulaşmıştır. Bu süreçte *devşirme* sisteminin ve *acemi oğlanların* etkisi üzerinde duran Hadžijahić'e göre bölgeden devşirilen acemi oğlanlar İstanbul'da eğitim aldıktan sonra yönetimde önemli görevler elde ediyor, hatta sadrazam olabiliyorlardı. Bu grubun memleketlerindeki nüfuzları bölgede İslamlaşma sürecini kolaylaştırmıştır.⁶⁰ 17. yüzyılın başına ait *Kavânîn-i Yeniçeriyân* adlı anonim eser sayesinde öğreniyoruz ki, Fatih Sultan Mehmed fetihten sonra İslam'ın Bosna'da gönüllü kabulünden çok memnun olmuş ve ailelerin talebi üzerine Boşnak çocukların da devşirme sistemine dahil edilmesine izin vermiştir.⁶¹ Böylelikle, her üç, beş veya daha fazla yıllarda fethedilen bölgelerdeki sadece gayrimüslim çocukları devşirmeye dayanan bu uygulama,⁶² yaygın olanın aksine Bosnalı Müslüman çocukların da sisteme girişini sağlamıştır.

Öte yandan Osmanlı öncesi dönemde bölgede yaşanan anarşi ve kargaşa ortamına vurgu yapan ve buna bağlı olarak yerel halkın İslamlaşması sürecinde ekonomik sebeplerin önemini vurgulayan Antonina Zhelyazkova'ya göre bölgedeki bu durum öncelikle fetih sürecini kolaylaştırmış, akabinde de Bosnalı köylülerin İslamlaşmasına yardımcı olmuştur. Katolik Kilisesi'nin sapkın olarak adlandırdığı Bosna Kilisesi mensuplarının köle olarak satışına izin vermesi de şüphesiz önemli bir sebeptir. Kendilerini bu ticaretin mağduru olmaktan kurtarmak isteyen Bosnalı köylülerin Osmanlılara ve onların dini ideolojilerine yönelmesi şaşırtıcı değildir. Zhelyazkova'ya göre bununla birlikte, ne Saray'daki mühtedilerin, ne de yakın bölgelerden gelen Bosnalı Müslümanların sayısı şehirlerde yaşanan hızlı İslamlaşmayı açıklamak için yeterlidir. Bu dönemde Bosna şehirlerinin büyük gelişmeler kaydettiğini; mimari yönleriyle, üretim ve ticari faaliyetleriyle, altyapılarıyla ve genel olarak sosyal hayatı düzenleme şekilleriyle birer İslam merkezi olma özelliği kazanmaya başladıklarını görüyoruz.⁶³ Dolayısıyla Osmanlı'nın bölgedeki kültürel etkileri, İslamlaşma sürecinde anahtar önemdedir.

Bir diğer araştırmacı Alexander Lopasic'e göre ise Osmanlı'nın bölge halkını İslamlaşmaya teşvikinin altında yatan sebep, Bosna'nın önemli bir sınır eyaleti olmasıdır. Bosna, Avusturya askeri sınırına karşı bir İslam savunma hattı ve Müslüman savaşılar için bir sığınma yeri olması hasebiyle, önemli bir 'askeri sınır' olarak gelişmiştir. Öte yandan Lopasic de, bölgede zorla din değiştirme yoluna başvurulmadığı ve İslamlaşmanın aşamalı bir şekilde gerçekleştiği konusuna vurgu yapmaktadır.⁶⁴

İslamlaşma ile birlikte Bosna'da yaşanan demografik değişim de, bölgenin tarih yazıcılığı açısından özel öneme sahip bir diğer konudur. Tahrir defterlerine dayalı olarak farklı bölgeleri karşılaştıran Kiel'e göre Avrupa'da yüzyıldan fazla süren bir durgunluk ve düşüş döneminden sonra 1460/1470'li yıllarda yaşanan hızlı nüfus artışının izlerini Balkanlar'da ve Bosna'da da görmek mümkündür. Macar topraklarının Osmanlı'nın eline geçtiği 1526'dan sonra Bosna'da İslamlaşma hızlı bir ivme kazanmış ve Müslüman nüfusun oranı yüzde 46'dan, 1540'lara gelindiğinde yüzde 68'lere yükselmiştir.⁶⁵ Öte yandan Barkan'ın

çalışmaları göstermektedir ki, 16. yüzyılın başında şehirlerdeki nüfusun çoğu Müslümanken, bunları çevreleyen kırsal alanlarda nüfus hâlâ daha ziyade Hristiyanlardan oluşmaktadır.⁶⁶ Konuyla ilgili olarak İnalçık'ın çalışmaları, fetihten kısa bir süre sonra, 1469'da Bosna'daki 467 tımar sahibinin 111'inin Hristiyan olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁷ Barkan ve İnalçık'a göre fetihten sonra Balkan topraklarında görülen Müslüman nüfusundaki artış, devletin sürgün politikasıyla Anadolu'dan getirdiği halkı yeni fethedilen bu yerlere yerleştirmesiyle yakından alakalıdır.⁶⁸ Ancak bu görüşe karşı çıkan Zhelyazkova'ya göre konar-göçer veya yarı-göçer Türk halkının yeni fethedilen topraklara göçü Anadolu'da oldukça girift bir politik ve sosyal durumun sonucudur ve devlet kontrolü olmaksızın büyük ölçüde kendiliğinden gelişmiştir. Ayrıca yeni topraklara insan yerleştirme politikası bölgenin etnik yapısını bütünüyle değiştirecek kadar da yaygın uygulanmamıştır.⁶⁹

Bosna'nın toplam nüfus rakamlarına gelince, çalışmalar göstermektedir ki, fetihten sonra Müslüman nüfus düzenli bir şekilde artarken Hristiyan nüfus azalma eğilimi göstermiştir. Fetihten sonra bölgenin toplum nüfusu hakkında en fazla bilgi içeren kaynaklar tahrir defterleridir. Ancak bu defterler kişi sayısına göre değil de hane sayısına göre tanzim edildikleri için, bir hanenin ortalama kaç kişi içerdiği sorusu, konuyla ilgili çalışmalarda önemli bir mesele olmuştur.⁷⁰ 1489 tahririne göre Bosna'da 3.951'i Müslüman, 26.905'i Hristiyan olmak üzere toplam 30.856 hane vardır. Hane rakamlarından yola çıkılarak yapılan nüfus tahmininde Hristiyanların nüfusun yüzde 87'sini oluşturduğu, Müslüman nüfusun ise yüzde 13 ile sınırlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. 1530 tahririne gelince, toplam 23.717 hanenin 12.943'ünün Hristiyanlara, 10.774'ünün ise Müslümanlara ait olduğu görülmektedir. Bu rakamlara dayanarak yaptığımız bir nüfus tahmininde Hristiyan nüfusun yüzde 53'lük bir oran ile hâlâ bir miktar fazla olduğunu söyleyebiliriz. 1604 tahririnde ise Müslümanlar 45.941 haneye sahipken, Hristiyanların 18.891 haneye sahip olduğu kaydedilmiştir. Buna dayalı olarak yaptığımız bir tahminde artık Müslüman nüfusun yüzde 70'lere ulaştığını söyleyebiliriz.⁷¹ Maalesef tahrir kayıtlarının bu tarihlerden itiba-

ren terk edilmesi yüzünden takip eden dönem hakkında detaylı hane rakamlarına sahip değiliz. Ancak Evliya Çelebi bize, 17. yüzyıl ortalarında Saraybosna'nın 10'u Sırp, Bulgar ve Ulahlara, 2'si de Yahudilere ait olmak üzere 400 mahalleye sahip bir büyük şehir olduğu bilgisini vermektedir. Şehirde kalıcı Yunanlı, Ermeni ve Fransız nüfus olmadığı için bu grupların kendilerine özel mahalleleri yoktur. Ayrıca şehirde 17.000 hane, 1.080 dükkan, 77'si Cuma namazlarında kullanılan 177 cami ve mescit, 187 okul, 47 tekke, 110'dan fazla çeşme, 300 sebilhane, 700 su kuyusu, 176 değirmen, 5 hamam, 3 kervansaray, 23 han, 8 bekar hanı ve Miljacka nehri üzerinde 7 köprü vardır.⁷²

Ancak döneme dair diğer eserlerle karşılaştırıldığında Evliya Çelebi'nin verdiği rakamların biraz yüksek olduğu görülmektedir. Mesela 17. yüzyıla ait Katolik piskopos raporları önemli nüfus bilgileri içermektedir. Bosna piskoposları tarafından hazırlanıp Roma'ya sunulan bu raporlarda hane yerine kişi sayılarına yer verilmiştir. Bunlardan Masarecci'nin hazırladığı rapora göre 1624 yılında Bosna'da 900.000 Müslüman, 300.000 de Katolik vardır; Ortodokslar ise 150.000 civarındadır. (Masarecci'nin verdiği rakamlar Hersek bölgesini kapsamamaktadır ve biraz yüksek görünmektedir.) İki yıl sonrası için Georgiceo, Katolikleri 250.000 olarak zikreder ve Ortodoksların Katoliklerden daha fazla olduğunu, Müslümanların ise Ortodoks ve Katolik nüfusun toplamından daha az olduğunu belirtir. 1655 yılı için ise Marijan Maravić nüfusun çoğunluğunun Müslüman olduğunu ve Katolik nüfusun 73.000 civarında olduğunu söyler; Ortodokslar için ise bir rakam belirtmez. 1809 yılına ait bir Fransız elçi raporunda ise Bosna'da Müslümanların 600.000, Katoliklerin 120.000 ve Ortodoksların ise 500.000 civarında olduğu belirtilmektedir.⁷³ Bölge sakinlerinden Mula Muhammed Mestvica'ya ait 1841 tarihli bir kayıta ise Saray şehir merkezinin 100 mahalleden ve 3.415 haneden müteşekkil olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴ Öte yandan McCarthy 1870 verilerine dayanarak 1800'lerde Bosna'da Müslüman sayısının 800.000 civarında olduğuna dair bir çıkarımda bulunur.⁷⁵

Belirtmemiz gerekir ki Osmanlı'da modern anlamda ilk nüfus sayımı, 1828/1829 ila 1831 yılları arasında gerçekleştirilmiş; ancak 1828-1829'da Rusya ile yapılan savaş bu sayımın bütün

Osmanlı topraklarını kapsamasına engel olmuştur.⁷⁶ Sultanın emriyle gerçekleşen bu sayımın amacı, özellikle askere alınacak erkek nüfusu kayıt altına almaktır. Ancak sayım sonunda Osmanlı Avrupa'sı için sadece 490.000 Müslüman erkeğin kaydedilebildiğini görüyoruz; bu rakam ise gerçek rakamın yaklaşık yarısı kadardı. Ne yazık ki 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, hiçbir Osmanlı eyaletine ait, nüfus tahminine imkan verecek güvenilir bir veri elimizde yoktur. Dahası birçok eyalet için bu tarihi 1877-1878 Osmanlı-Rusya savaşına kadar götürebiliriz. Bosna için ise 1870'ten öncesine ait kesin bir data yoktur.⁷⁷

Incelediğimiz dönemde gerçekleşen nüfus tahriri ile ilgili, 9 Ocak 1833 tarihli bir belgede, Bosna'da bir nüfus tahririnin yapılması durumunda Boşnakların bunu farklı bir şekilde yorumlayacağı üzerinde durulmaktadır. Bütün bölgeye çok farklı dedikoduların yayılabileceğine işaret edilmekte ve bu yüzden Bosna'da nüfus tahririnin bir müddet daha ertelenmesinin uygun olacağı belirtilmektedir.⁷⁸ Açıktır ki bu dedikodular, devletin gerçekte bu sayımı yaptırmadaki asıl maksadının yeni asker alımları veya yeni vergiler olduğu üzerinde dönecekti. Khoury'nin Bosna gibi Osmanlı merkezinden hayli uzakta olan Musul için söyledikleri bize yol gösterici olacak niteliktedir: Büyük savaşlar merkezdeki yöneticileri hem çok sayıda insana hem de ciddi ekonomik kaynağa mecbur bıraktığı için ordu kurmak ve bunun finansını sağlamak, merkezin birçok farklı yolu devreye sokması anlamına geliyordu.⁷⁹

Bosna örneğinde ise bir nüfus sayımının devlet için yeni asker alımlarına ve yeni vergilendirmelere işaret ettiği açıkken, yerel halk için bu, kendilerine yeni yüklerin yüklenmesi anlamına geliyordu. II. Mahmud'un konu ile ilgili notları da bu düşünceleri doğrular niteliktedir:

Nüfus tahriri kayıtları bize Memâlik-i Mahrûsa-i Şahane'de savaşılmaya ve asker olmaya namzet ne kadar çok sayıda insanın olduğunu açıkça göstermiştir. Gelecekte, şu an nüfus tahriri yapılamamış olan Bosna ve imparatorluğun diğer yerleri de dahil edildiğinde, bu rakamın ne kadar çok olduğunu ve ne kadar büyük bir güce dönüştüğünü daha net göreceğiz. Ben toplam rakamın bizim tahminimizden de çok olacağı inancındayım.⁸⁰

Öte yandan, konuyla ilgili bir belgenin işaret ettiği üzere, kayıtların sadece nüfus tahriri ile sınırlı kalmayıp arazi etütlerini de içermesi, bu kayıtların yeni vergi düzenlemeleri gibi ekonomik maksatlara matuf yönlerinin olduğunu açıkça göstermektedir.⁸¹

Sosyal Hayat

Bosna'da incelediğimiz isyan döneminde liderliğin şehirler tarafından üstlenildiğini ve kırsal yörelerin kararlarını bu şehirlerle olan ilişkilerine göre verdiklerini görmek aslında şaşırtıcı değildir. Şehir merkezli bu isyan oluşumunda öncülük ise, eyaletin en büyük şehri olan Saray'a aittir.⁸² Öte yandan, isyana öncülük eden şehir olmakla birlikte Saray'ın eyaletin başşehri olmadığını, tam tersi, doğrudan yönetime karşı çıkan Saray halkının Osmanlı merkezini, başşehri Saray'dan Travnik'e taşımak zorunda bıraktığını söylemeliyiz.⁸³ Saray'ın isyandaki bu merkezî konumuna bağlı olarak orada yaşayan halk, önceki dönemlerden beri hep fesat çıkaranlar olarak suçlanmış ve halkın kışkırtması neticesinde isyanın süratle yayıldığı iddia edilmiştir.⁸⁴

Görmekteyiz ki, Osmanlı'nın ilk yüzyıllarındaki dinî çeşitlilik ve tolerans ortamı, zamanla etnik-dini toplumlar arasında kalıcı ayrımlara dönüşmüştür.⁸⁵ Daha heterojen ve akışkan kimliklerden daha homojen ve durağan kimliklere geçiş şeklinde yaşanan bu değişim, Katolik, Ortodoks, Müslüman ve Yahudiler arasında farklı dünya görüşlerinin gelişmesine sebep olmuştur. Osmanlı merkezi ise bu eyaletin birçok farklı grupla dolu olmasını, isyanın ardında yatan en önemli sebeplerden biri olarak gösterir; öyle ki, iddiaya göre gruplar fesat için birbirlerini tahrik etmektedirler: Belgede geçtiği şekliyle, farklı birçok grupla (*ecnâs-ı muhtelif*) dolu olan Bosna, bu sebeple isyan hareketlerinin ortasında kalmış ve Saray'dan başlayan kışkırtmalarla her grup fesat çıkarmaya başlamıştır.⁸⁶ Bu farklılıklar çeşitlendikçe, günlük hayatın ve sosyal yaşamın merkezleri, isyan hareketine yön vermeye başlamıştır. Eyaletin önde gelenlerinin resmî divanları (*vezir divanları*) ve gayriresmi toplantıları (*meşveret*), kırsal kesimdeki kabile ağları, şehirlerdeki pazar ve panayırılar, ana yollar ve caddeler, kahvehaneler, vakıf veya cami gibi dini kurumlar bu sayede isyanın karar alma, tartışma ve umuma ilan etme mekanizmasının bir parçası haline gelmiştir. Bütün bunlar aracılığı ile bölge halkı,

Osmanlı merkezinin resmi toplantılarına karşı, gayriresmi şekilde toplumu bir araya getirecek birçok alternatif oluşumu kullanma yeteneğine de sahip olmaktaydı.

19. yüzyılın başında Bosna'nın ileri gelenleri üç farklı gruba ayrılabilir: geniş bir kitleyi içine alıyordu: Birinci grup, simsarlar, yöresel veya bölgesel ticaretle uğraşanlar veya han, dükkân sahipleri gibi şehirlerde temerküz etmiş zenginlerden oluşuyordu. Zenginlikleri büyük ölçüde kırsal ekonomiye bağlı sipahi veya kapudanlar ise ikinci grubu oluşturmaktaydı. Üçüncü grup, hem şehir ekonomisi hem de kırsal ekonomiden beslenen, şehirdeki ekonomik aktivitelerin bir parçası olmakla birlikte, taşrada çiftlikleri olan veya hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan şahısları kapsamaktaydı.⁸⁷ Bu grupların bölgesel sorunları çözmede oynadıkları rol, onların sahip oldukları politik gücün açık bir göstergesiydi. Gerçekte, toplumda sahip oldukları rol ve prestij sebebiyle ayan sınıfı gerek vergilerin toplanması ve dağıtılması sürecinde gerekse bölge için gerekli malzemenin sağlanması ve askeri birliklerin oluşturulmasında en etkili araçlar olmuştu. Bu anahtar konum sayesinde ki, ayanlık artık taşrada (yarı-) resmi bir makam haline gelmişti. Her kazanın halkı, kendilerini temsil etmek üzere kendi ayanını seçmekteydi.⁸⁸

Eyaletin iki önemli meclisinin üyeleri olarak, Bosna'nın bu ileri gelenleri bölgenin karar alma mekanizmalarında çok önemli ve resmi bir role sahiptiler. Ayan meclisi olarak da bilinen ilk meclis, valinin liderliğinde Travnik'te toplanmaktaydı. İlk defa, eyaleti 1735-1740 yılları arasında yöneten Hekimoğlu Ali Paşa'nın girişimiyle oluşturulan bu meclis, vali ve seçilmiş ayan dışında bölgenin kapudanlarını, kıdemli memurlarını, yüksek rütbeli yeniçerileri ve sipahileri de içermekteydi.⁸⁹ Her yıl Ramazan Bayramı'nın üçüncü gününde bölge meselelerini konuşmak için toplanan meclis, gerektiğinde üyelerini, valinin öndeliğinde olağanüstü toplantılara da çağırabilmekteydi. Mecliste ileri gelenlerin nüfuzu o kadar fazlaydı ki bazen merkezi otoritelerin istekleri dışında kararlar da alınabilmekteydi. Mesela 1737'de Osmanlı'nın Habsburg İmparatorluğu ile savaşı sırasında meclis Babıali'nin çekilme kararına karşı çıkmış ve her şeye rağmen Boşnakların Bosna sınırında Avusturyalılar ile savaşmaya devam edeceğini söylemişti.⁹⁰

Öte yandan şehir divanı veya eski tabirle *divân-ı eyâlet-i Bosna* olarak isimlendirilen ikinci meclis, Sadrazamın divan-ı hümayunu örnek alınarak düzenlenmiş bir tür yerel meclis görevine sahipti. Bölgesel kararların alındığı, sonuçların Babıali'ye rapor edildiği ve Babıali'nin verdiği cevapların huzura ilan edildiği bu mecliste üyeler, seçilmiş bölge ileri gelenleri ile vali ve bazı yüksek rütbeli devlet memurlarından oluşuyordu.⁹¹ Her hafta Pazar günü,⁹² Travnik'te⁹³ toplanan bu mecliste bölge halkının birçok istek ve şikayeti Babıali'ye bildirilmekte ve merkezin emir ve yasakları da bölge ileri gelenlerine duyurulmaktaydı. Genel olarak bu meclis, Babıali'den gelen emirlerin ilk defa okunduğu ve ilan edildiği yerdi. Ardından, emirler, mahkemelerde ilan edilmek üzere diğer kazalara gönderiliyordu.⁹⁴ Yerel halkın dilekçelerinin de bu mecliste birer nüshası alınıyor ve meclis üyelerinin altında imzası bulunan kararları ilgili makamlara tevdi ediliyordu.⁹⁵

Birkaç örnek Bosna'daki bu divanın işleyişini daha rahat anlamamızı sağlayacaktır: Mesela Bosna Divanı'na Babıali'den gönderilen bir belgede uzun savaşlar boyunca bölgenin çok sayıda asker, levazım ve teçhizat sağlamasından bahsediliyor ve merkezin, bunun eyalete ne kadar büyük bir yük yüklediğinin farkında olduğu belirtiliyordu. Bu sebeple devlet, bölge halkının merkeze olan borçlarını silmeye karar vermiş ve Bosna'nın daha önceki valileri olan Celal Paşa ve Sunullah Paşa döneminden kalan bir yük, 45 bin 68,5 *guruşluk* borçları yok hükmünde sayılmıştı.⁹⁶ Bosna Divanı'na gönderilen başka bir belgede ise merkezi hükümet vurguncuları hedef alıyor; *darulharbe* (İslam hakimiyeti dışındaki topraklar) bir koyun dahi satmak yasakken bazılarının bu yasağı deldiğini ve bu sebeple bölge halkının yeterli etten mahrum kaldığını belirtiyordu. Uyarı çok netti: "Bundan sonra *darulharbe* bir koyun dahi satılırsa sorumlular yakalanacak ve cezalandırılacaktı." Divan ise bunu vurgunculara ve sürü sahiplerine duyuracak tek merciiydi.⁹⁷

Diğer bir belge ise Bosna'daki mütesellimlik makamı ile alakalıydı. Öyle anlaşıyor ki Yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra Babıali, bölgede yaşanan isyanda parmağı olduğu düşüncesiyle mütesellimlik makamında oturan Cennetizade Mehmed Emin Bey'in bu makamdan azline karar vermişti; ancak bölge

halkının böyle bir uygulamaya nasıl tepki vereceği konusunda şüpheler vardı. Bosna Divanı'na müracaat eden Babıali, delegelerden bu kararın kabulünü talep etti ve ancak divan üyeleri ikna edildikten sonra Emin Bey'i bu görevden azledebildi. Ancak anlaşılıyor ki üyeler bu onayı gönülden vermemişti; çünkü kısa bir süre sonra hepsi topluca Babıali'ye müracaat ederek Emin Bey'in göreve yeniden iadesini talep ettiler. Sonuç, divandaki bölge ileri gelenlerinin vali ve diğer atanmış yüksek rütbeli üyelere karşı nüfuzunu ve genel olarak Bosna Divanı'nın gücünü göstermesi açısından hayli önemliydi: Taleplere daha fazla karşı koyamayan Babıali, Emin Bey'i göreve yeniden iade etmişti.⁹⁸

Öte yandan bölge sorunlarını çözme makamının sadece eyalet divanıyla sınırlı olmadığını görmekteyiz. Birkaç kişiden oluşan dar ve gayriresmi toplantılardan, her kazanın temsilcilerinin yer aldığı daha geniş ve resmi meclislere kadar çok çeşitli bir meşveret (şura) ağı, bölgenin haberleşme ve karar verme mekanizmasının önemli bir parçası haline gelmişti.⁹⁹ Dönemin kaynakları göstermektedir ki meşveretler özel veya genel, bölgeye ait her meselenin konuşulduğu ve bazen sadece bölge ileri gelenlerini değil, aynı zamanda orta sınıf mensubu üyeleri de içermesiyle, geniş katılımlı toplantı yerleri olmuştu. Mesela Bosna Valisi Abdurrahim Paşa'nın bildirdiğine göre, göreve geldikten sonra vali Bosna ileri gelenlerinden, kendi maiyeti için gerekli olan askerin münavebe usulü ile görevlendirilip görevlendirilemeyeceğini sorar; çünkü sürekli görevlendirilme durumunda bu askerler eyalet için büyük bir maddi yüke sebep olacaktır. Bu öneri üzerine meclisteki ileri gelenler kendi aralarında Boşnakça konuşmaya başlar ve vali onlara ne hakkında konuştuklarını sorduğunda grup, huzurdaki kişilerin herkesi içermediğini, bir meşveret toplayarak diğerlerinin de fikrinin alınması gerektiğini söylerler. Meşveret bir gün sonra Saray mahkemesinde toplanır ve vali doğrudan bilgi almak için aralarına bir casus gönderir. Casusun bildirdiğine göre, toplanan meşverette üyeler halkı bir isyana sevk edecek planlar yapmaktadır.¹⁰⁰

İsyan hareketinin yaygınlaşmasında mahkemeler dışında,¹⁰¹ kalelerin,¹⁰² kışlaların,¹⁰³ pazarların,¹⁰⁴ camilerin,¹⁰⁵ kahvehanelerin,¹⁰⁶ çarşıların¹⁰⁷ ve konakların da,¹⁰⁸ güçlü bir iletişim ve

tartışma ağına imkan sağlayacak şekilde, meşveret yerleri olarak kullanıldığını görmekteyiz. Öte yandan meşverete katılımlar durumun ciddiyetine göre değişmekteydi. Küçük meşveretler gizli bir şekilde gerçekleştiriliyorken, büyük meşveretler, düzenleyen grubun hazırladığı ve her kazadan bir veya iki kişinin temsilci olarak çağrıldığı davet mektuplarını, eyaletin her yerine göndermesi gibi ciddi örgütlenmeleri gerektirmekteydi. Görülmektedir ki, incelediğimiz isyan döneminde hareketin yönünü belirleyecek kararlar, ilki Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Saray'da Eylül 1826'da, ikincisi ise Hüseyin Kapudan tarafından Şubat 1831'de Tuzla'da gerçekleştirilen iki büyük meşverette alınmıştı. Her iki meşveret de geniş bir katılımcı kitlesine sahipti ve kararlar uzun bir tartışma döneminden sonra alınmıştı.¹⁰⁹

İlginçtir ki, isyanın yaygınlaşması sırasında kırsal kesimdeki Bosna kabileleri, şehirlerdeki ayan gibi hareketin bir parçası olmuş ve her biri kendi liderleri öncülüğünde ya diğer kabilelerle anlaşıp ya da çıkarları için mücadele veren bir baskı grubu işlevi görmüştü. Balkan toplumlarındaki şiddete başvuru örneklerinde kabile kültürünün rolü üzerinde duran Dinko Tomasic, Balkan kabilelerinin “çapulcu çeteler veya savaşılar şeklinde bir sosyal örgütlenmeye gittikleri” üzerinde durur. Öyle ki burada “silah taşıma erkeklik ve kahramanlıkla eş anlamlı hale gelmiş; böylece yağma ve suç, bölgede hatırı sayılır bir sosyal değere dönüşmüştür.”¹¹⁰

Kabilelerin bu durumuyla ilgili birkaç örnek, resmi daha net görmemizi sağlayacaktır: Mesela 1829 yılına ait bir belgeye göre, Bosna'nın Kolaşin, Dıranış ve Lerička nahiyelerindeki Arnavut kabileler otuz yıldan beri merkezden atanan valilerin otoritesini tanımamaktaydı; ayrıca Taşlıca ve Pirebol kazalarındaki bazı köy ve toprakları da zorla ele geçirmişlerdi. Bu kabilelerin bölgedeki silahlı güçleri 4.000-5.000 kişiye ulaşmıştı. Bu rakamın büyüklüğü de kabilelerin ne kadar geniş bir alana yayıldığını ve bütün civarı zapt ettiğini göstermektedir. Hem bölge coğrafyasının müdahaleye geçit vermemesi hem de bu insanların sert savaşılar oluşu, devletin olaya tavassutunu engellemiştir. Dikkat çekicidir ki, isyan döneminde bu kabileler devlet için büyük bir sıkıntı kaynağı oldukları halde, devletin yaklaşımı çarpışma değil uzlaşma şeklindedir: Bu kabilelerin başı olan Serkabile

Hamid Bey mütesellim olarak atanmış, kabilelerin nüfuzluları arasından yedi-sekiz kişi kır bölükbaşısı konumuna getirilmiş ve böylelikle onlardan, elinde geçiş belgesi (*mürur tezkeresi*) olmayanların bölgede dolaşmasına izin verilmeyeceği şeklinde bir garanti alınmıştır. Bundan sonra mürur tezkeresi olmadan bölgede dolaşıp yağma yapan kabile üyelerini cezalandırmak, artık onların görevidir.¹¹¹

Bir yandan kabileler arasındaki ittifaklar devletin bu topraklara müdahalesini zorlaştırıyorken diğer yandan, biriyle, ikisiyle yapılan anlaşmalar da yeni kabilelerle dostlukları getiriyordu. Mesela, merkezi otoriteler Kolaşın kabilesiyle bir anlaşmaya varduktan sonra, beklenti Kolaşın'e yakın olan Kirmantu kabilesinin de Saray asilerinden ayrılacağı ve devlet tarafına döneceği şeklindeydi; çünkü Kolaşın'e yakın bir kabile olarak Kirmantular hep onunla birlikte hareket etmekteydi. Babıali'nin hesabına göre bu, Kirmantulu 2.000'den fazla silahlı kişinin devletle çatışmayı bırakması ve belki de onu destekler duruma gelmesi demekti.¹¹² Bu kabileler arasındaki ittifakları kırmak, hatta devletle çatışan bu kabilelerin arasına nifak sokmak da merkezi otoritelerin baş vurduğu diğer bir yoldu; bunu başarmak için gizli görevlerle bölgeye memurlar gönderildiği olurdu.¹¹³ Mesela, Gosine Mütesellimi Gül Ağa, Kolaşın kabilelerinden biri olan Mîcan Kabilesi'nin Saray asilerine olan desteğini kırmakla görevlendirilmişti. Yeni-pazarlı Osman Paşa ve Pirebol ayanı da bu ilişkiyi yok etmek için seçilmiş diğer araçlardı.¹¹⁴

Öte yandan çarşıların, pazarların ve panayırların da isyanın yayılması ve toplumsallaşmasında önemli görevler gördüğünü belirtmiştik. Pazar günleri, Saray'ın genel alış-veriş günüydü¹¹⁵ ve hem şehir hem de köylerden birçok insanı bir araya getiriyordu. Bunun dışında iki-üç günde bir, şehirde mevcut çarşı ve pazarlar gün içerisinde belli bir süre kapatılıyor ve insanlar özellikle büyük camilerde isyanın geleceğini konuşmak için bir araya geliyordu.¹¹⁶ Diğer yandan panayırlar, sadece bölge insanının değil aynı zamanda devletin de isyanın gidişatı hakkında bilgi aldığı çok önemli yerler haline gelmişti. Mesela, özel bir görevle Bosna valisine gönderilen Kapı Kethüdası Mehmed Bey isyan şartları sebebiyle Saray'a kadar gidememiş ve Priştine'de uzun bir zaman

geçirmek zorunda kalmıştı. Şans eseri Priştine'de kurulan Uzunca Ova Panayırı'nda Bosna'dan bazı tüccar ile karşılaşan Mehmed Bey, onlarla isyan hakkında bir hayli muhabbet etme fırsatı bulmuştu. Sonradan merkeze bildirdiğine göre, Bosna'daki isyan hakkındaki soruları üzerine tüccarlar Mehmed Bey'e, Saray ileri gelenlerinin toplanıp Yeniçeriliğin kaldırılmasını kabul etme yönünde karar verdiklerini, ancak kapudanların konumunun değişmeyeceğine dair bir taahhüt istediklerini söylemişlerdi.¹¹⁷

Kuşkusuz, bu haberleşme ağında diğerleri kadar, yollar ve güzergahlar da halkanın önemli bir zinciri olmuştu. Via Egnatia olarak bilinen, Osmanlı'nın *Sol Kol* olarak tarif ettiği klasik yol ağının oldukça yakınında olan, hatta Yenipazar ve Tirebin gibi bazı kazaları bu ağın içinde kalan Bosna,¹¹⁸ bu sebeple tarihte, sadece ticaret ve ulaşım noktasında değil, aynı zamanda haberleşmede de çok özel bir işleve sahip olmuştu. Bu yüzdendir ki, güvenlik sorunları veya kaçak asker ve asileri yakalamak gibi sebepler dışında,¹¹⁹ imparatorluğun bir bölgesinden diğer bölgesine mürur tezkeresi olmadan insanların gidiş-gelişlerini yasaklayacak birçok ferman hazırlanmış ve isyan haberlerinin dolaşımını engellemek için eyaletlere gönderilmişti. Bu bağlamda emirler, yollardaki herkesin dikkatle teftiş edilmesini ve mürur tezkeresine sahip olmayanların geri çevrilmesini bildirir nitelikteydi. Sadece bağlı oldukları kazanın mahkemesine başvurup önemli bir görev için kaza dışına çıkması gerektiğini ispatlayan kişiler bu tezkereleri elde edebiliyordu.¹²⁰

Ancak zaman içinde bu uygulamada rastlanılan bazı suistimaller, devletin yeni önlemler almasını gerekli kılmıştı. Fermanlar, bu tezkereleri 10, 15 ve hatta 50 gurusu gibi paralarla satan kadıları şiddetle eleştiriyor ve bu tür hareketlerin sert bir biçimde cezalandırılacağını söylüyordu.¹²¹ Stoianovich'in ifadesinden iktibasla diyebiliriz ki, devletin bu sıkı kontrolleri sebebiyle yollar ve güzergahlar, her türlü dolaşım kanalını sınırlayan bir tür "karşı-güzergaha" dönüşmüştü.¹²² Yolların bu 'karşı-güzergah' işlevinin bir neticesidir ki, isyanın en şiddetlendiği ve yaygınlaştığı dönemlerde dağ geçitleri ile yol ve güzergah girişleri, asilerin giriş çıkışını engellemek için devlet güçleri tarafından barikatlarla kapatılmıştı.¹²³

İsyanın zirveye ulaştığı dönemlerde karşı-güzergaha dönüşen bir diğer güzergah da, hac yoluydu. 1827'de, Babıali'nin emriyle Saray'ın hacı adaylarının şehri terk etmelerine izin verilmemiş ve hac yoluna çıkanlar da evlerine geri dönmeye zorlanmışlardı. Devlet bir taraftan bu durumun büyük bir eziyet olduğunu kabul ediyorken diğer taraftan bu önlem alınmazsa, isyan haberlerinin Rumeli ve Anadolu'ya yayılacağını ve asilerin amaç ve isteklerinin diğerlerine de bulaşacağını iddia ediyordu.¹²⁴

Açıktır ki, kahvehane ve meyhaneler de, devlet görevlilerinin bu mekanlara kolaylıkla girip çıkmalarına izin vermeyecek ve konuşulanlara nüfuz edemeyecek yerel ve hatta sınıfsal doğalarından dolayı, asiler için tercih edilen toplantı yerleri olmuştur.¹²⁵ Yeniçeriler için kahvehane ve meyhaneler sıradan toplanma yerleri olmanın ötesinde çok daha özel bir öneme sahipti ve tarihi açıdan da, fikirlerin tartışıldığı, dedikoduların döndüğü yerler olarak nam salmıştı. Her Yeniçeri ortasının, içerisinde o ortamın işaretinin asıldığı, kendi kahvehanesine sahip olduğu belirtilirse, kahvehanelerin rolü daha iyi anlaşılacaktır.¹²⁶ Öte yandan, özellikle Bektaşiler için içki, sosyal hayatın önemli bir parçasıydı ve hatta bazı Bektaşiler, ruhani durumlarının kendilerini dini kuralardan ve yasaklardan azade ettiğini düşünerek, içkilerini kendileri üretiyorlardı.¹²⁷ Yeniçeri-Bektaşî ilişkisinin hangi şartlarda ve ne düzlemde oluştuğu meselesi tartışmalı bir mesele olmakla birlikte, güçlü bir karşılıklı ilişkinin olduğu açıktır. Temelde bu sebeple, Yeniçeri ocaklarının kaldırılmasından sonra ikinci adım, Bektaşiliğin yasaklanması olmuştur.¹²⁸

Bununla birlikte, Bosna'da Yeniçerilik gibi Bektaşiliğin de güçlü bir sosyal tabana sahip olduğunu bize ispat edecek kanıta sahip değiliz. Eric Cornell, Bosna'da güçlü bir Yeniçeri varlığına bağlı olarak Bektaşî tarikatının da burada güçlü olması gerektiğini savunur; fakat bu tür bir ilişkiyi ortaya koyacak delil de yoktur. Cornell delilin olmayışını, Bektaşiliğin yasaklanmasından uzun süre sonra, 1908'de bu tarikatın Osmanlı topraklarında yeniden faaliyete geçmeye hak kazandığı halde, Bosna'nın artık Osmanlı topraklarına dahil olmaması sebebiyle bu haktan mahrum oluşuna bağlar.¹²⁹ Ancak belirtilmelidir ki bu tür yorumlar, bir yerde güçlü bir Yeniçeri örgütlenmesi mevcutsa, aralarındaki ilişkiye bağlı

olarak orada aynı zamanda kuvvetli bir Bektaşî geleneği olmalıdır, şeklindeki çıkarımlara dayanmaktadır. Bu tür yorumlar İstanbul için veya Arnavutluk gibi Bektaşî geleneğinin güçlü olduğu imparatorluğun bazı bölümleri için geçerli olsa bile, tüm imparatorluk topraklarını içerecek şekilde genelleştirilmemelidir.

Tarikatler Bosna'ya çok erken bir dönemde gelmiş ve hem İslamlaşma sürecinde hem de Müslüman şehirlerin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Saray'daki ilk tekke olan Mevlevî tarikatine bağlı İsakbey Tekkesi Bosna'nın fetih tarihi olan 1463'ten önce inşa edilmiştir;¹³⁰ ikinci tekke ise Nakşibendi tarikatine bağlı İskenderpaşa tarafından 1500 yılında tesis edilmiştir. Akabinde, başkaları bu örnekleri izlemiş ve tarikat sistemi eyaletin en ücra köşelerine kadar girmiştir. Bu tekkeler sadece yerel birliğin veya diyanetin merkezleri değil, aynı zamanda büyük bir uluslararası iletişim ağıının da bir parçasıydılar. Muhtemelen Bosna'da fetih-tenden itibaren güçlü bir Nakşibendi tarikatının varlığı sebebiyle, Bektaşî tarikatı hiçbir zaman çok yaygınlaşamadı. Bosna'da Bektaşîlere ait olduğu bilinen bazı tekkeler olmakla birlikte, bu tekkelere destek yerel halktan değil, daha çok bölgeyi ziyarete gelen Arnavut ve Türklerden gelmekteydi.¹³¹

Bosna gibi yeniçeri örgütlenmesinin sosyal hayatın teşkilinde hâkim etmen olduğu yerlerde,¹³² yeniçeri müdavimleriyle meşhur olmuş kahvehane ve meyhanelerin Babıali tarafından, siyasi meselelerin tartışıldığı, isyan haberlerinin teati edildiği ve kamuoyuna yön verildiği yerler olarak kabul edilip tehlikeli olarak adlandırılması şaşırtıcı değildir.¹³³ Belirtmek gerekir ki Saray'da sadece yeniçerilerin müdavimi olduğu kahvehaneler değil, aynı zamanda ileri gelenlerin kahvehaneleri de isyan hareketinin toplumsallaşmasında özel bir öneme sahiptir.¹³⁴ Bu sebeple, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, Saray şehrindeki altmıştan fazla kahvehaneden bazıları, asilerin buluşma yerleri olduğu iddiasıyla yerle bir edilmiş; yok edilmeyenler de bakkal, dükkan veya oda-ya dönüştürülmüştür.¹³⁵ Kahvehaneleri dükkanlara veya odalara dönüştürme hususunda özenle ve sebatla çalışmadığı düşünülen vali şiddetle eleştirilmiş ve herhangi bir gecikme olmaksızın bu dönüşümü bir an önce gerçekleştirmesi kendisinden istenmiştir.¹³⁶ Görülüyor ki kahvehanelerin yıkılması veya başka işlere

devredilmesi politikası, sadece Yeniçeriliğin kaldırılması süreciyle de sınırlı değildir. İsyanın ikinci aşaması sırasında, Haziran 1832’de Zob Hasan’ın kahvesi gibi bazı kahvehanelerin, fesat merkezleri oldukları iddiasıyla yerle bir edilmesine karar verilmiştir.¹³⁷ İddialardan biri de Saray’da meyhanelerin gece gündüz açık olduğu ve Saray halkının tamamen sarhoş bir şekilde, haram kılınmış birçok şeye bulaştığı şeklindedir.¹³⁸ Bosnalıların hem “Allah korkusuyla” meşhur, hem de içkiye karşı müsamahakarlıklarıyla maruf olduğu, genel olarak zikredilmektedir.¹³⁹

İdari Yapı

Bosna 1463’te fethedildikten sonra bir Osmanlı sancağı haline getirilmiş ve sancakbeyi olarak da Minnetoğlu Mehmed Bey atanmıştır.¹⁴⁰ II. Mehmed’in emriyle, Saray sancak merkezi ve başşehir olarak düzenlenmiştir. 1483 yılında Hersek bölgesi de fethedilince, Bosna sancağının bir parçası haline getirilmiştir. Ancak Bosna’nın tamamının fethi 1580’lere kadar uzanmaktadır; şöyle ki Yayçe ve Banyaluka 1528’de, Pojega ve Dupica 1537’de, Krupe 1565’te, Nevesil 1570’de ve Bihke 1580’lerde fetholunmuştur.¹⁴¹ Bu son fetihten sonra Bosna, idari birimleri Liva-i Bosna, Klis, Hersek, İzvornik, Pojega, Zaçesne/Çernik/Pakrac, Kirka ve Bihke/Bihaç olmak üzere sekiz sancaktan oluşan bir beylerbeyliğe dönüştürülmüştür.¹⁴² 18. yüzyılda idari birimler, eyalet merkezi Bosna-Saray olacak şekilde, Hersek, İzvornik, Kirka/Lika, Klis, Zaçesne/Çernik/Pakrac ve Bihke/Bihaç’ı kapsayan yedi sancağa indirilmiştir.¹⁴³ Öyle anlaşıyor ki takip eden yüzyılda bu sayı düşmeye devam etmiş ve mesela 1829’da sancak sayısı, Bosna-Saray, Klis, Hersek ve İzvornik olmak üzere dörde düşürülmüştür.¹⁴⁴

Sicil kayıtlarından ve hatt-ı hümayunlardan çıkardığımız bilgiye göre incelediğimiz 1826-1836 yılları arasını kapsayan dönemde, idari birim sayısının sürekli değiştiği görülmektedir. Mesela 1826’da Mustafa Paşa’ya yazılan ve Saray Sicilleri’ne kaydedilen atama mektubunda, vali Hersek ve Klis sancakları ile Bosna eyalet merkezinden sorumlu olarak gösterilmiştir.¹⁴⁵ Bir sonraki vali Abdurrahim Paşa döneminde de, bu birimlerin değişmeden kaldığını görüyoruz.¹⁴⁶ Ancak Ali Namık Paşa döne-

minde idari birimler önce İlvornik'in ilave edilmesiyle dörde çıkarılmış,¹⁴⁷ sonra İlvornik yeniden ayrılarak üçe indirilmiştir.¹⁴⁸ İsyanın bastırılmasına kadar bu idari yapının değişmediğini, ancak daha sonra Bosna Valisi Mahmud Hamdi Paşa'nın bir uygulaması olarak, Mayıs 1832'de İlvornik'in dördüncü sancak olarak yeniden eyalete dahil edildiğini görüyoruz.¹⁴⁹ Bununla birlikte yine kısa bir süre sonra, 1832 yılı içerisinde, bu sefer de Hersek Bosna'dan ayrılmış ve hususi bir mutasarrıflık olarak, isyan sırasında Babıali'ye verdiği büyük desteğin neticesinde, İstolçeli Ali Paşa'nın idaresine verilmiştir.¹⁵⁰ Böylelikle Bosna'daki idari birim sayısı yine üçe inmiştir. Mahmud Hamdi Paşa'dan sonra vali olan Davud Paşa döneminde bunun devam ettiğini, kendisinin Bosna eyalet merkezi ile İlvornik ve Klis olmak üzere üç birimden sorumlu olduğunu görmekteyiz.¹⁵¹

Önce sancak daha sonra eyalet olan Bosna'nın merkezinin de sürekli değiştiğine şahit olmaktayız: Sancak merkezi 1550'ye kadar Saray'ken bundan sonra Travnik'e nakledilmiştir.¹⁵² 1583'te Bosna'nın bir eyalete dönüştürülmesinden sonra başşehir Banyaluka'ya nakledilmiş ve 1640'a kadar orada kalmıştır. Avrupa'da artık güç dengelerinin değişmeye başladığı ve Osmanlı üzerindeki Habsburg baskılarının arttığı bu dönemde, vezir idare merkezini yeniden Saray'a taşımış ve bu tarihten sonra eyalet merkezi Travnik ve Saray arasında gidip gelmiştir. 1698'de başşehir Saray'dan, daha küçük bir şehir olan Travnik'e taşınmış ve birçok Yugoslav araştırmacı bu durumu, Saray'daki vezir ile yerel ileri gelenlerin çekişmesine bağlamıştır. Bu nakil, bölgede 1697'de gerçekleşen ve Saray'ı yakıp kül eden Avusturya saldırılarından sonraki döneme denk geldiği için, vezirin yeni bir idare merkezine duyduğu ihtiyacın bu geçişi zorunlu kıldığını söyleyebiliriz.¹⁵³ Öte yandan Osmanlı merkez otoriteleri ile yerel halk arasındaki ihtilafların 1720'lere kadar geri gittiğini görmekteyiz. Bu tarihten sonra Bosna halkı Hristiyan köylüler gibi, *taksit* adıyla nitelenen yeni bir eyalet vergisini ödemeye mecbur bırakılmıştı. Yeni vergi büyük bir isyana sebep oldu ve 1747-1758 yılları arasında sertleşerek devam eden isyan, Saray yeniçerilerinin katılımıyla daha da şiddetlendi.¹⁵⁴ Bu dönemde Bosna'da tam bir anarşi havası hâkimdi; kapudanlar yeniçerilerle, yeniçeriler, diğer yeniçerilerle çarpış-

yordu. Diğer taraftan, köylüler merkezi otoritenin temsilcilerine saldırmış, evlerini yakıp yıkmış ve mallarını da telef etmişti.¹⁵⁵ Muhtemeldir ki, başlangıçta eyalet merkezinin nakli Habsburg ile yaşanan çatışmalar sebebiyleyse de, zamanla vezir ve yerel halk arasındaki gerilimler, valiyi Travnik'te kalmaya zorlamıştı.

Bununla birlikte Saray, gerek dini hayat, gerekse ticaret ve sanat açısından hep Bosna eyaletinin en önemli şehri olmaya devam etti.¹⁵⁶ Önde gelenlerinin yerel eşraftan olduğu lonca teşkilatları, yerel halk üzerindeki etkilerini kırmak için merkezi hükümet tarafından 1850'de lağvedilecekleri zamana kadar güçlü varlığını Saray'da devam ettirdi. Saray şehrinin bu öncü konumu incelediğimiz belgelerde de Babıali tarafından sıklıkla dile getirilmekte, şehrin, eyaleti isyana teşvik eden ana menşe olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁷ Saray'ın coğrafi açıdan eyaletin ortasında yer alması da isyancı grupları cesaretlendirmekteydi; bu gruplar devletin herhangi bir müdahale için, Saray'ın mevkii sebebiyle işe diğer kazalardan başlamak zorunda kalacağını, sıra Saray'a müdahaleye gelinceye kadar da olayların yatışacağını düşünüyorlardı.¹⁵⁸ Belgelerde Saray'ın elli yılı aşkın bir süredir bütün bir eyalet için fesat merkezi olduğu söyleniyor¹⁵⁹ ve bunu sonlandırmanın yolunun ancak eyalet merkezinin Travnik'ten Saray'a taşınmasından geçtiği dile getiriliyordu.¹⁶⁰

İddialara göre Saray'ın entrikalardaki bu öncü rolü, valilerin Travnik'te kalmayı tercih etmeleriyle yakından alakalıydı. Şehirdeki siyasi kamplaşmaların diğer bölgelerde fesat çıkaranları da cesaretlendirdiği iddiasıyla merkez, valiyi büyük bir askeri güçle Saray'a nakletmeye karar vermişti. Merkezi otoritelerin iddialarına göre, Bosna'nın büyüklüğü ve genişliği sebebiyle, önceki dönemlerde valiler bu eyaleti büyük bir idari ve askeri destekle yönetiyorlardı; ancak bir müddetten beri isyancı gruplar kontrolü ele almış ve Rumeli'de Saray kadar zengin ve ticari başka bir kaza olmadığı halde, valiler burada uzun süre kalamaz hale gelmişti.¹⁶¹ "Hatta artık mütesellimlik gelirleri bile toplanamıyor ve gelirlerdeki bu düşüş sebebiyle, Bosna valileri yeterli askeri silah altına alamıyordu."¹⁶² Bahsi geçen belgeye göre şimdi çözüm, ne bu vergileri birden almaya kalkıp insanları korkuya sevk etmekten, ne de onları tamamen Osmanlı otoritelerinin omuzlarına yük-

mekten geçiyordu. Orta yollu bir çözüm bulunabilirdi. Öneri, öncelikle geçmiş iki-üç aylık eyalet masraflarını bölge insanından, onları borçlarını ödemeye zorlayarak karşılamayı, ikinci olarak da, sınır bölgesi için gerekli asker ihtiyacını dönemlik askerlerle temin etmeyi ve böylece masrafları azaltmayı içeriyordu. Üçüncü olarak, valinin asker ve hizmet masrafları, ona tahsis edilmiş bütçeden karşılanacaktı. Dördüncü olarak ise, bütün bunlar yapıldığı halde hâlâ bir bütçe açığı söz konusu ise, bu açığın Babiali tarafından karşılanması istenecekti.¹⁶³

Ancak sorunun uzun bir süre çözümlenemeden kaldığını görüyoruz: Bahsi geçen öneriler yapıldıktan altı yıl sonra, 1832'de bile eyalet merkezinin Travnik'ten Saray'a nakli hâlâ gündemdedi. Yine bir kez daha, isyan hareketleri Saray menşeli olduğu için, naklin, Saray'ın bu isyankar durumunu sonlandıracağı iddia ediliyordu. Aynı zamanda Saray'ın konum açısından önemine de dikkat çekiliyor ve şöyle deniliyordu: "Dolayısıyla bundan sonra, Saray, Boşna'nın merkezi olacağı için burada, uygun bir mahalde, valilik makamı olarak bir paşa kapısına ve kalede yaklaşık bin askerlik bir kışlaya ihtiyaç duyulmaktadır."¹⁶⁴ Mühendishane-i Hümayun İkinci Halifesi Halil Efendi'nin, hem şartları teftiş hem de masrafı hesap için bölgeye gönderilmesine karar verilmişti. Diğer bir karar da, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, bununla ilgili masrafların Bosna kazalarından talep edilmesi şeklindeydi.¹⁶⁵

Ancak bu durum, bu tarihlere kadar Bosna vezirlerinin eyaleti hep Travnik'ten yönettiği anlamına gelmemektedir. Eyalet merkezini Travnik'ten Saray'a nakletme meselesi her zaman devletin gündemindeydi; bu konuda zaman zaman girişimlerde bulunulduğu ve tatbiki geçildiği de görülmektedir. Mesela eyaleti 1826-1828 yılları arasında idare eden Abdurrahim Paşa, vezir konağını Saray'a nakletmeye muvaffak olmuş ve idari dönemi boyunca Saray'da kalabilmişti. Ancak Abdurrahim Paşa görevden alındıktan sonra yerel halk yeni valiyi Travnik'te kalmaya mecbur bırakmış ve bu durum Mahmud Hamdi Paşa'nın valiliğine kadar devam etmişti.

Belirtmek gerekir ki, Hüseyin Kapudan kendisini Bosna valisi olarak ilan ettikten sonra birkaç günü Saray'da geçirmiş; akabinde

Travnik'e geçerek, vali konağını onartıp eyaleti yine Travnik'ten yönetmeye devam etmiştir.¹⁶⁶ Bu durum büyük ihtimalle, merkezden valiliğinin onanmasını bekleyen Hüseyin Kapudan'ın, bu gibi tadilat Babıali'nin gündeminde olsa bile, devleti tedirgin edecek büyük değişiklikler yapmaktan kaçınmasıyla alakalıdır. Hüseyin Kapudan hareketi ortadan kaldırıldıktan sonra, Vali Mahmud Hamdi Paşa Saray'da bir paşa kapısı ve bir kışla inşa etmeye muvaffak olmuş ve Haziran 1832'de eyalet merkezini Saray'a taşımıştır. Paşa'nın yeni konağı Bosna'daki değişen şartları da özetler niteliktedir; bölgedeki inanca göre Yeniçeri orduları tamamıyla ortadan kaldırılmadığı müddetçe, valiler Saray'da üç günden fazla kalamazdı. Saray bu yeni konumunu 1836'ya kadar muhafaza etmiş, bu tarihten sonra merkez yine Travnik'e taşınmıştır.¹⁶⁷ Tanzimat reformlarına göre Saray eyalet merkezi olarak kabul edilmiştir; ancak 1850'lere kadar Travnik'in *de facto* merkez olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁸ Şunu söylemek yanlış olmayacaktır ki, devletin merkezi Saray'a nakletme hususundaki her başarısız girişimi, veziri bu kazaya konağını taşımayı engelleyen Saray elitinin gücünün bir göstergesi olmuştur.

İdari bir birim olarak Bosna valisinin *paşa kapısı* veya *divanı*, hem yapı hem de örgütlenme açısından Sadrazam divanının küçük bir modelidir. İdari yapı da Sadrazamın divan toplantılarını örnek almış; kapı halkı olarak adlandırılan valilik kadrosu, erkekler bölümü olan selamlık, kadınlar bölümü olan harem, hazine ve kiler olmak üzere dört bölümden oluşmuştur.¹⁶⁹ Bu bölümlerin her birinin başında yüksek rütbeli bir görevli bulunmaktadır; *odabaşı* olarak adlandırılan bu kişi aynı zamanda valinin bütün hizmetlilerinin de başıydı. Valinin silahlarından sorumlu bir *silahdar* ve onun emri altında olan bir *tüfekçibaşı*, bir *cephaneci*, valinin kıyafetlerinden sorumlu bir *başçukadar* ve ona bağlı bir *çukadar*, çukadara bağlı bir *yedekçibaşı*, valinin çizmelerinden sorumlu bir *rikabdar*, valinin divana girişinde ona cübbesini giydiren bir *etekçi*, korumadan sorumlu bir *kavasbaşı*, sarıktan sorumlu bir *tülbend gulamı* veya *tülbend ağa*, anahtarlardan sorumlu bir *anahtar ağa* ve onun yardımcısı, sofrâ düzeninden sorumlu bir *peşkir ağa*, abdest sırasında valiye yardımcı olan bir *ibrikdar* veya *ibrik gulamı*, havlulardan sorumlu bir *mahrama-*

cıbaşı, bir *müezzin*, bir *berberbaşı*, bir *tırnakçı*, bir *başçavuş* ve onun emri altında *çavuşlar*, bir *sır katibi* ve bir *mühürdar*, valinin emri altındaki diğer görevlilerdi.¹⁷⁰

Divanın ikinci önemli bölümü olan Hazine biriminin başında ise *haznedarağa* veya *haznedarbaşı* bulunmakta; ona *haznedarlar* eşlik etmekteydi. Bir *terzibaşı*, bir *kürkçübaşı*, bir *gügümbaşı*, bir *kuyumcu*, bir *nakkaş* ve bir *kılıççı* da haznedarağaya bağlı olarak iş görüyordu. Bir *imam*, çocukların eğitiminden sorumlu bir *hocağa*, bir *hekimbaşı*, ilaçlardan sorumlu bir *macunağa* ve silah eğitimcisi bir *cündibaşı* da Hazine bölümünün üyeleri idi.¹⁷¹

Kiler biriminin başında ise *kilercibaşı* bulunmakta, ona bir *kiler kethüdası*, ekmekten sorumlu bir *peşkirbaşı**, bir *aşçıbaşı*, bir *şarabdar*, bir *kahvecibaşı*, bir *tütüncübaşı*, bir *sofracıbaşı* ve mutfak sorumlusu bir *matbah emini* eşlik etmekteydi.¹⁷² Ayrıca doğrudan valiye veya makamına bağlı bir *kapıcılar kethüdası*, bayraklardan sorumlu bir *miralem*, sancağı taşıyan bir *sancakdarağa*, genel sekreterlik görevi gören bir *reis efendi* ve valinin emirlerini halka duyuran bir *tezkereci* de mevcuttu. Vali doğal olarak Bosna Divanı'nın başıydı ve onun yokluğunda vekillğini *kahyası* yapmaktaydı. *Defterdar*, *divan efendi*, *kadı*, *defter kahyası*, *tımar defterdarı*, *defter emini*, *tezkereci* ve *ruznameci* de seçilmiş yerel ileri gelenlerle birlikte divan toplantılarına katılmaktaydı.¹⁷³

Bölgesel bir adlandırma olarak, Bosna eyaleti günlük kullanımında *Cadde Kolu* veya *Orta Kol*, *Sava* veya *Bosavine Kolu*, *Hersek Kolu* ve *Serhad Kolu* olmak üzere dört kola ayrılmıştı; bu sınıflandırma Osmanlı merkez otoritelerince ve bölgedeki görevlilerce de kabul görmüş ve resmi yazışmalara girmişti.¹⁷⁴ Bu kollar arasında, isyan sırasındaki liderliği genel olarak *Cadde Kolu* üstlenmişti.¹⁷⁵ İsyanı destekleyen kazaların *Cadde Kolu*'nun merkezi Saray etrafında dizildiğini görmek, bu sebeple şaşırtıcı değildir.¹⁷⁶ Vali Mustafa Paşa'nın hazine katibi Hasan Efendi'nin kaydettiğine göre eyalet, üç küçük kazası Karadağ'ın ortasında yer alan toplam 48 kazadan oluşuyordu.¹⁷⁷ Ne yazık ki bahsi geçen Hasan Efendi bu kazaların tek tek ismini vermemektedir. Ancak İzvornik Mutasarrıfı Zülfikar Paşa kazaları isyan taraftarı veya karşıtı olma durumlarına göre bir sınıflandırmaya tâbi tutmuş ve bu listeyi merkeze rapor ederken, her bir kazayı, bağlı bulundu-

ğu kola göre de zikretmişti. Zülfikar Paşa Bosna eyaletine bağlı kazaları toplamda 52 olarak bildirmişti.¹⁷⁸ Aşağıdaki tabloda bu sınıflandırma görülmektedir.

Tablo 1: Dört Kol Olarak Bosna Kazaları

Cadde Kolu/Orta Kol	Hersek Kolu	Sava/Bosavine Kolu	Serhad Kolu
Saray	Visoko	Gradaçaniçe	Yayçe
Travnik	Foniçe	İziçe	Göhlisar
Çelebi-pazarı	Akhisar	Maglay	Klûc
Foça	Revmine	Teşne	Gılamoç
Çaniçe	İhlevne	Derbend	Nevesin
Taşlıca	Liboško	Tuzla-i Bâlâ	Bihke
Pirebol	Mostar	Tuzla-i Zîr	Kamengrad
Kolaşin	Blagay	Blene	Bakiyye-i Kostaniyyiçe
Târa	Çerniçe	İzvornik	Gozarçe
Prâçe	Poçitel	Srebrenitsa	Banyaluka
İstareflak	İstolçe	Vişegrad	Hestâ
Yeni-pazar	Trebin'le birlikte Levebin	Kladine	
	Belgradcık	Doboy	
	Pirezor		
	Terkûh		
	Anagoşte		

Bosna'da Askeri Teşkilatlanma ve Arazi Sistemi

Bosna'nın fethinden sonra merkezi otoriteler diğer Balkan eyaletlerinde olduğu gibi, toprak mülkiyetinde hâkim yöntemin arazi-i miri olduğu tımar sistemini burada da yürürlüğe koydular. Bu düzenlemede bir yandan önceki yerel ileri gelenler sistem dışına itilmez ve kabul görürken, öte yandan tamamen dokunulmadan da bırakılmamış; miras olarak intikal eden toprak mülkiyetleri, mülkiyetin tamamen devlete ait olduğu tımar ve zeamet sistemine dönüştürülmüştü.¹⁷⁹ Ayrıca, sadece asiller sınıfı değil, genel olarak halk da bu sistemin bir parçası haline gelmişti.¹⁸⁰ Ancak zamanla Osmanlı tımar sisteminde yaşanan buhranlar, bu sistemi geniş bir coğrafyaya uygulamada karşılaşılan güçlüklerle birleşince, hükümet yeni önlemler almak zorunda kaldı.

Bosna'da tımar ve zeametlerin miras yoluyla intikal eden araziler haline dönüştürülmesi, bu şartlar altında gerçekleşti. Amaçlardan biri de savaşlar sonucunda bu sınır bölgesinde zorlaşan hayat şartlarını biraz olsun bölge insanı lehine düzeltebilmektir.

Bosna'da yeni bir düzenleme olarak ocaklık tımarları, 17. yüzyılın başında bu düşüncelerle oluşturuldu ve bölgede tımar sistemi ortadan kaldırılıncaya kadar devam etti.¹⁸¹ 1644 yılına ait bir ferman bu durumu çok iyi özetlemektedir. Bosna'daki zâimler ve tımar sahipleri Babiali'ye bir mektup yazarak şunları söylemişlerdi:

Bosna, Hristiyan dünyasına komşu bir sınır bölgesidir ve Bosna halkı imparatorluğun itibarı için kendilerini feda etmekten çekinmeden uzun yıllardır savaşmaktadırlar. Mesela kısa bir süre önce, Budin savunmasında Bosna sipahileri büyük bir cesaret göstermiş ve canlarını feda etmişlerdir. Bu savaşta çok sayıda zeamet ve tımar sahibi hayatını yitirmiştir. I. Ahmed'in, II. Osman'ın ve IV. Murad'ın fermanlarına göre, savaşta canını kaybeden tımar sahiplerinin tımarları kendi oğullarına, kardeşlerine ve bunların yokluğunda ailelerine verilecekti. Fakat şimdi bu fermanlara rağmen, boşta kalmış bu zeamet ve tımarlar ölen kişinin oğullarına ve kardeşlerine değil, dışarıdan kimselere verilmektedir. Talebimiz odur ki, bundan sonra bu zeamet ve tımarlar yabancı bir kişiye değil, ölen kişilerin yakınlarına verilsin.¹⁸²

Balkan sınır bölgelerinde savaş meydanındaki kayıplar oldukça fazlaydı ve seferler daha çok askeri silah altına almayı gerektiriyordu. Bu durum da devleti bölge halkı lehine düzenlemeler yapmaya zorlamaktaydı. Avdo Sućeska'nın belirttiğine göre, mesela 1711-1739 yılları arasında yaşanan savaşlarda 20.000 Boşnak Müslüman savaş meydanında ölmüştü; bu yüzyılın ikinci yarısındaki bir diğer beş yıllık savaş dönemi ise yaklaşık 20.000 Boşnak daha canından etmişti.¹⁸³ Bu sebeple, en azından 18. yüzyıldan itibaren ocaklık tımarının miras yoluyla intikaline yeni düzenlemeler getirilerek kapsamı genişletildi. Artık toprağın miras yoluyla intikali sadece savaşta ölümleri kapsamıyor, doğal ölümlerde de toprak aileye kalıyor ve böylece *de facto* olarak aile mülkiyetine geçiyordu.¹⁸⁴ Bu yeni statüsü sebebiyle, varislerin artmasına

bağlı olarak zaman içerisinde topraklar küçük parçalara bölünmeye başlamıştı; ancak ocaklık sistemi sayesinde toprak hep aynı ailenin elinde kalıyor, bu da toprağın küçük parçalara bölünüp dağılmasından ziyade, aile çatısı altında büyük mülklerin oluşmasına sebep oluyordu.¹⁸⁵ Yeni sistem, aile teşebbüslerinin önünü açtı ve bölgede ayanın güçlü konumunun sebeplerinden biri oldu.

Bu değişimlerle birlikte, ocaklık tımarı bölgesel milis kuvvetleri oluşturma ve onları finanse etmede önemli bir akit olma özelliğini sürekli korudu; yerel askeri güçlerin yıllık masrafını karşılama özelliğini 18. yüzyıl boyunca devam ettirdi. Aynı zamanda bu sistemi düzenleyenler olarak, Bosna idarecileri baskıcı tavırlar yerine, mali araçları devreye sokarak yerel askeri güçleri denetleme görevini elde etmiş oldular. Osmanlı devleti de, bu milis güçlerin finansının doğrudan kendi tarafından yapılması sayesinde, bölgesel güçler üzerindeki kontrolünü sorun çıkmadan sağlayabildi. Merkezi hükümet tarafından tahsis edilen ve askeri görevlilerce toplanan gelirler Bosnalıları, çıkarlar noktasında Osmanlı hükümeti ile bir araya getirmekteydi.¹⁸⁶ Bununla birlikte 19. yüzyıl boyunca büyük çiftliklerin yaygınlaşması ve *malikane* sisteminin devreye sokulması sayesinde yaşanan değişimler, toprak mülkiyetini, herhangi bir sınırlama veya taahhüt olmaksızın şahıslara tam bir mülkiyet olarak sunmayı beraberinde getirdi. Bu tür iltizamda kiracı verginin muaccel adı altındaki sabit bölümünü malikaneye sahip olurken ödüyor ve akabinde, müeccel olarak adlandırılan yıllık kirayı her yıl ödemeye devam ediyordu.¹⁸⁷

Zamanla malikane tarzı vergilerin sadece toprakla sınırlı kalmayıp, Bosna'da mesela Kıptilerden alınan cizyelere veya köprü vergilerine kadar genişletildiğini görüyoruz. Bazen vergi meblağının büyüklüğü sebebiyle, malikanenin sahibi birden fazla kişi olabiliyordu.¹⁸⁸ Malikane tipi vergiler kişiye ömür boyu verildiği için, zamanla hükümet bu vergiler üzerindeki kontrolünü kaybetmeye başladı. Mali politikalarda yaşanan bu değişimler, Bosna birliklerinin verimliliklerini ciddi şekilde düşürmeye başladı ve Bosna toplumunun menfaatlerinin Osmanlı devletinin hedeflerinden bütünüyle ayrılmasına sebep oldu.¹⁸⁹

Bosna'da çiftlik ve malikane tipi vergilerin sahibi olan ve aynı zamanda üst düzey idari ve askeri konumları da ellerinde bulunduran eski Slav kökenli asiller, bölgenin en etkin sınıfını oluştuyordu. Birkaç yüz kişiden oluşan bu grubun üyeleri Bosna beyleri olarak adlandırılmaktaydı. Onların altında, ikincil derecede bir asillığe sahip olan, daha küçük topraklara hükmeden sipahi veya yeniçerilerin olduğu ağalar sınıfı vardı. Bu grup *ağalık* ve *beylik* olmak üzere iki tip mülkü elinde bulundurmakta idi. Beylikte toprak asilin mülkü olarak kabul ediliyorken, ağalıkta toprak üzerindeki köylüler bazı kullanım haklarına sahipti. *Kmet* olarak bilinen Sırp Ortodoks köylülerin çoğu ortakçı durumundayken, Müslüman köylülerin çoğu küçük arazilerin mülk sahibi idiler. Bosna'nın fethinden itibaren 19. yüzyıla kadar geçen zaman içerisinde, sürece yayılan bir sosyal kutuplaşmanın yaşandığı görülmektedir: Başlangıçta toprağı elinde tutanlar Hristiyan veya Müslüman olabiliyorken ve her iki dine mensup köylüler bu topraklarda çalışabiliyorken, 19. yüzyıla gelindiğinde bütün büyük toprak sahipleri sadece Müslümanlardı ve toprak sahibi olmayan köylülerin çoğunluğunu oluşturan kmetler ise Hristiyandı.¹⁹⁰

Bu şartlar altında, sancakbeyi, alaybeyi, mütesellim, voyvoda, subaşı, kapudan ve diğer ayanı içine alan, en üst askeri veya sivil makamları elinde tutan yerel Bosnalı asiller, bölgedeki güçlerini artırdı ve otoritelerini merkezden ziyade kendileri için kullanan, devletten bağımsız hareket eden güçlere dönüştü. Bu sebeple, 1826'dan sonra yeni sistemin sadece yeniçerilerin konumunu yok etmeyeceğı, aynı zamanda kapudan veya yerlikulu yeniçerileri gibi askeri sınıfın diğer birimlerinde ve ocaklık, çiftlik, malikane gibi toprak sistemlerinde büyük değişikliklere sebep olacağı düşünüldü, farklı sınıftan birçok insanı bir araya getirdi ve onları, sahip oldukları hakları koruma yönünde ortak mücadeleye yöneltti.

Bosna'daki yerel aristokrasi dışında askeri güçler de oldukça nüfuzlu bir konuma sahipti. Mesela 18. yüzyılda, sipahiler 144 zemanetin ve 3.617 tımarın sahibi idiler. Bosna sipahileri gibi bölge yeniçerileri de, özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra değişen şartlara bağlı olarak, artan bir öneme sahip oldular. Bu birimler 1711-1718 ve 1736-1739 arasında Avusturya, Venedik ve Rusya ile ve 1727'de İran ile yapılan savaşlarda en önemli güç durumuna

gelmişlerdi. Önceden de belirtildiği gibi, birçok Bosnalı bu savaşlarda can vermişti; mesela İran ile savaşa 5.200 Bosnalı katılmış, bunların sadece 500'ü memleketine geri dönebilmişti.¹⁹¹

Aslında yeniçeri askerleri bölgenin fethinden itibaren hep önemli bir güç olmuştı; fakat bölgede yerlikulu yeniçerilerinin oluşturulması ve zamanla sayılarının artmasıyla Bosna'daki askeri doku, toplumun diğer katmanlarıyla bütünleşme yoluna gitti. Başlangıçta, Bosna'nın fethinden itibaren, 16. yüzyılın sonuna kadar geçen süreçte, bu yerlikulu askerleri şehirleri korumakla görevliydi ve toplumun diğer bölümlerinden tecrit edilmiş bir hayat sürüyorlardı. Ancak zamanla bölgede Habsburg baskılarının artmasıyla birlikte, yerlikulu askerlerinin sadece güçleri değil, aynı zamanda sayıları da ciddi bir artış gösterdi. Yerlikulu yeniçerileri adı altında, bölge insanı dönemlik askerler olarak işe alındı ve sadece seferlere katıldıkları zaman ücretleri ödendi; bunun dışındaki zamanlarda dönemlik askerlerin, ticari veya zirai faaliyetlerin içerisine dahil olarak günlük hayatlarına devam etmelerine imkan tanındı.¹⁹² Bölge halkı için bu tarz görevlendirmenin en önemli faydası, şüphesiz, vergiden muaf tutulmalarıydı.

Bu süreç, Osmanlı merkezinde görülen, yeniçerilerin ticaret yaparak veya alım-satım işlerine dahil olarak bölge ekonomisine katıldığı, Kafadar'ın 'yeniçerilerin ticarileşmesi'¹⁹³ veya Uzunçarşılı'nın 'yeniçerilerin esnaflaşması'¹⁹⁴ şeklinde tarif ettiği süreçten oldukça farklıydı; Bosna'da ticari hayatın bir parçası olan esnaf, tüccar veya köylüler sonradan askeri hayatta da bir yer edinmişti. Böylece sadece savaş zamanı işe alınıp bu süre boyunca ücretleri ödendikten sonra, savaş sonrası gündelik hayatlarına dönen yerlikulu askerleri, yeniçeriler arasında önemli bir güç haline gelmişti. Bir tür milis güç oluşturulmasına imkan veren bu sistem sayesinde, her iki taraf da önemli kazanımlar elde ediyordu: Devlet bir taraftan savaş olmadığı dönemlerde askere düzenli ücret ödemekten kurtuluyor ve ihtiyaç durumunda daha fazla sayıda askeri toplamak imkanına sahip oluyorken, bölge halkı hem ticari faaliyetlerini korumaya yardım etmekte, hem de onlara vergi muafiyetleri kazandıracak yeniçeri unvanına sahip olmaktaydı.

Bu sebeple yeniçeriliğin kaldırılması sürecinde yerlikulu askerlerinin konumunun ne olacağı önemli bir mesele haline geldi.

Görülüyor ki hem merkezi otoriteler hem de bölge halkı, yerlikulu askerlerinin profesyonel yeniçerilerle aynı olmadığını ispat etmeye çalışıyordu. Babiali başlangıçta bu şekilde bir ayrıma giderek, bölge halkının önemli bir çoğunluğunu içine alan, hayal kırıklığına uğramış yerlikulu askerlerini sakinleştirmeye ve onların profesyonel yeniçerilerle birlikte hareket etmelerini önlemeye çalışırken, yerlikulları da konumlarının değişmeyeceğini garanti etme amacındaydı. Hersek bölgesinden bir kapudanın Bosna Valisi Mustafa Paşa'ya gönderdiği bir mektup, tüm bu kafa karışıklıklarını çok iyi yansıtmaktadır. Kapudan mektupta, emri altındaki kalede fetihten beri hiç yeniçeri olmadığını, bütün askerlerin yerlikulu olduğunu söylemekteydi. Selim Paşa'nın valiliği döneminde (1822-1825) bazı yerlikullarının yeniçerilik iddiasında bulunduklarını söyleyen kapudana göre, bu grubu kaleden kovmasıyla, kalesinde hiç yeniçeri kalmamıştı. Bu mektubun, valinin bütün kapudanlara, yeniçeri iddialarını terk etmeleri ve alametlerini kendisine göndermeleri için yazdığı çağrıya bir cevap olduğu belirtilmelidir.¹⁹⁵

Öte yandan merkezi otoriteler özellikle yeniçeriliğin kaldırılma sürecinin başında, yerlikullarının yeniçerilerle aynı olmadığını vurgulamış ve yerlikulları, yeniçerilere karşı durursa, maaşlarına dokunulmayacağı ve bölgenin korunması için yine görevlendirilmeye devam edecekleri vaadinde bulunmuştu.¹⁹⁶ Merkezin başlangıçta yerlikulları ile profesyonel yeniçeriler arasında bu tür bir ayrıştırma politikasına başvurması, bu iki grup arasındaki işbirliğini önleyerek uzun vadede başarılı oldu.

1829 yılına gelindiğinde, Babiali yerlikullarının kolaylıkla bir düzene sokulamayacağını ve faydalı bir gruba dönüştürüleceğini düşünmekle birlikte, yeni düzenlemelerin yerlikullarını da kapsayacak şekilde genişletilmesinin daha büyük kargaşaya sebep olacağı inancındaydı. Bu durum sadece yerlikullarından gelecek tepkilerle alakalı değildi; aynı zamanda bu grubun düşük maaşları ve sayılarının çokluğu da devleti, onlarla ilgili düzenlemeleri ertelemeye mecbur bırakmıştı. Çok kalabalık bir grup olarak yerlikulları,¹⁹⁷ özellikle sınır bölgesinde önemli bir askeri güç haline gelmişti ve masraflarının büyük kısmı da yerel kaynaklarla karşılandığı için, onları düzenli-maaşlı askerlerle ikame

etmek çok maliyetli olacaktı.¹⁹⁸ Gerçekte yerlikulu sistemi, bölge tımarından besleniyor ve mustahfız askerleri veya topçular gibi alt dallarıyla ve başlarındaki kapudanlarıyla çok büyük bir grubu içine alıyordu.¹⁹⁹ Devlet, başlangıçta bütün bu dalların yeniçerilerle birlikte kaldırılmasını, onların devamlarından daha tehlikeli bulunduğu için Bosna’da ilk aşama sadece profesyonel yeniçerilerle sınırlı tutuldu.

Yerlikulu askerlerinin başındaki kapudanlar (*kıla-i hakaniye kapudanları*) Bosna’da askeri sınıf içerisinde çok önemli bir yere sahipti ve Yunanistan’ın uzak bölgelerindeki Hristiyan muadillerine benzer bir görev üstlenmişlerdi.²⁰⁰ Bosna hem Habsburg İmparatorluğu ile hem de Venedik Dalmaçyası’yla sınır bölgesi olduğu için daha dikkatli bir idareye ihtiyaç duyulmaktaydı. Kapudanlık sistemi ilk defa 1558’de Gradiška’da bu düşüncelerle tesis edildi; ilk kapudan da Cafer Bey idi. Krupe’nin fethinden sonra ikinci kapudanlık burada, 1565 yılında oluşturuldu ve onu 1591’de Gabela’da, 1592’de Bihke (Bihać)’de ve 1596’da Klis’te oluşturulan kapudanlıklar izledi. 17. yüzyılda kapudanlıkların sayısı 29’a ulaştı; bunlardan ikisi Pojega’da, yedisi Bosna-Saray’da, dördü Bihke’de, yedisi Kirka’da, dördü Klis’te ve dördü Hersek’teydi. Kapudanlıkların sayısındaki artış takip eden dönemde de devam etti ve tabloda teferruatıyla görüleceği şekilde, II. Mahmud döneminde 39’a ulaştı.²⁰¹

Tablo 2: Kapudanlıklar

Bosna Eyaleti	Klis Sancağı	Hersek Sancağı	İzvoznik Sancağı
Bihke (Bihać)	Prkosi	Sedd-i Cedid (Duvno)	İzvoznik (Zvornik)
Nevesil (Novi)	Petrovaç (Petrovac)	Libuška (Ljubuška)	Tuzla
Uštrošča (Tržac)	Ključdan Sana’ya (Ključ’dan Sana’ya)	Mostar	Gradacac (Gradačac)
Krupe	Kupres	Počitel (Počitelj)	
Prijedor (Prijedor)	Glamoç (Glamoć)	İstolçe (Stolac)	
Kamengrad (Stari Maden)	İhlevne (Hlivno)	Gaçka üzerindeki Ključ (Gačko üzerindeki Ključ)	
Dubička (Dubica)		Tirebin (Trebinje)	
Gradiška (Gradiška)		Globočka (Klobuk)	

Bosna Eyaleti	Klis Sancağı	Hersek Sancağı	İzvornik Sancağı
Gozarçe (Kozarac)		Niksik (Nikšić)	
Banyaluka (Banja Luka)		Hutovo	
Cisr-i Sana (Tomina)		Kolaşin (Kolašin)	
Gobaşka (Kobaš)		Cisr-i Târa	
Yayçe (Jajce)			
Derbend (Derventa)			
Maglay (Maglaj)			
Doboy (Doboj)			
Teşne (Tešanj)			
Yenipazar (Novi Bazar)			

Kapudanlar miras yoluyla kendilerine intikal eden tımarlara sahipti ve bu özellikleri sebebiyle bazen Avrupa'nın feodal beyleriyle kıyaslanmaktaydı.²⁰² Ancak aralarında göz ardı edilmemesi gereken önemli farklar olduğu belirtilmelidir: Kapudanlık kurumu Osmanlı merkezi tarafından oluşturulmuştu ve kapudanları bölgedeki asil aileler arasından seçmek gibi bir temayül olsa da, bu her zaman için geçerli değildi. Kapudanlar yaklaşık yetmiş kale ve hisarın korunmasından sorumluydular.²⁰³ Zamanla kapudanların sayılarıyla birlikte güçleri de arttı; bölgelerinin mutlak yöneticileri gibi davranmaya başladılar. Hatta bir kapudanlıktan kaçıp bir başka kapudanlığa sığınan kişiler, yabancı bir ülkeye sığınmış mülteci muamelesi görmekteydi.²⁰⁴ Kapudanlar hakkındaki bir halk şiiri, bu güçlerini çok iyi ifade etmektedir:

Ey korkan! Allah'tan korkar mısın?

Allah'tan biraz, Sultandan hiç,

Ve Vezirden ise doru atımdan korktuğum kadar.²⁰⁵

Kapudanların bu güçlü konumları sebebiyledir ki, Hüseyin Kapudan hareketi bastırıldıktan sonraki ikinci adım bütün kapudanlara yöneltildi. 1834/1835'te kapudanlıkların idari görevleri mütesellimliklere devredildi. Bununla beraber genel olarak, yeni mütesellimler yine eski kapudanlar arasından seçildi. Ancak bu atamalarla birlikte, hem biraz otoriteleri törpülenmiş hem de

görevlerinin kalıtsal yönü son bulmuştu.²⁰⁶ Öte yandan büyük tepkiler sebebiyle, tımar sisteminin ortadan kaldırılması, 1834'te başlayan ve 1851'lere kadar devam eden tedrici bir süreçte gerçekleştirildi. İmparatorluğun diğer yerleri gibi, tımar askerlerinin topçu neferlerine dönüştürülmesi emri Bosna'ya da gönderilmişti; ancak meselelerin ciddiyeti hassasiyetle ele alınmayı gerektirdiği için, en uygun zamana ertelenmişti.²⁰⁷

Tanzimat reformlarıyla düzenli bir ordunun kurulmasına başlandığında, sipahi askerleri eski işlevlerini kaybetti. Bu düzenlemelerle birlikte imparatorluğun diğer bölgelerinde tımar sistemi resmi olarak sonlandığında, Bosna'da yine büyük isyanlara sebep oldu ve değişiklik yine uygulanamadı. Zaptiye güçlerine bağlanan az sayıdaki sipahi dışında diğerleri, 1851'e kadar konumlarını muhafaza ettiler. Ancak, isyancı grupları sert bir şekilde bastıran Ömer Paşa Latas'ın valiliği döneminde, merkezi otorite bölgedeki gücünü artırmayı başarabildi ve böylelikle yeni toprak sistemi bu bölgede de yürürlüğe girdi.²⁰⁸

Öte yandan 'imparatorluğun diğer bölgelerinin aksine Bosna'da, tımar gelirleri farklı bir biçimde de olsa varlığını sürdürdü. İlk olarak 1840'da Hayreddin Paşa döneminde uygulamaya sokulan bu yeni biçim, Osmanlı'nın bölgedeki varlığı son buluncaya kadar devam etti. Bu yeni sistemde sipahiler tımar gelirlerini toplama hakkını kaybetmekle birlikte, kendileri ve varisleri, devlet hazinesi tarafından yılda iki defa ödenen gelirlere denk bir meblağı almaya hak kazanmıştı.²⁰⁹ Böylelikle, her iki taraf için de uygun bir yol bulunmuş oluyordu: Bir taraftan devlet, tımar sahiplerinin toprak üzerindeki hâkimiyetini yıkarak sipahi askerlerini yeniden düzenlerken, diğer taraftan yerel tımar sahipleri, zenginliklerinin önemli bir sebebi olan tımar gelirlerinden mahrum kalmıyordu.

Ekonomi: Şartlar, Faaliyetler ve Yasaklar

Görülüyor ki, Bosna eyaletinin en gelişmiş ve kalabalık şehri olan Saray, ticari faaliyetlerin de merkeziydi.²¹⁰ İmparatorluğun 'uzun' 19. yüzyılı boyunca²¹¹ şahit olunan, sermaye eksikliği, eğitim düşüklüğü veya yüksek vergi gibi bütün aksaklıklara rağmen Saray merkezli ekonomik faaliyetler, Osmanlı'nın Habsburg İm-

paratorluğu, Dalmaçya ve Trieste sınırı boyunca hep dikkate değer oldu. Bu durum bilhassa 18. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu ile Avrupa arasında artan ticaretle yakından alakalıydı. Karpat'ın belirttiği üzere, Avusturya ve Batı Avrupa ile ticaret 18. ve 19. yüzyıllar boyunca hızla inkişaf etmişti.²¹² Bu anlamda Karlofça Antlaşması'nın sadece Osmanlı ve Habsburg İmparatorluğu arasındaki sınırları tesis etmekle kalmadığı, aynı zamanda iki imparatorluk arasındaki ticareti geliştirmede de bir dönüm noktası olduğu söylenmelidir. Bu tarihten sonra sınır bölgesi, özellikle hammaddenin ve gıda maddelerinin Habsburg İmparatorluğu'na ihracı noktasında sürekli artan bir ticarete şahit oldu.²¹³ Bu şartlar altında, Saray tüccarları bölgesel panayırlar dışında Leipzig ve Viyana'nın büyük pazarlarına da açılma imkanı buldu. Tüccarlar daha ziyade sebze-meyve, deri, kürk gibi zirai ve hayvani ürünleri ihraç ediyorken, en önemli ithal kalemi tekstil ürünleriydi.²¹⁴

Bu sebeple, Bosna'daki esnaf ve tüccarın sayılarıyla birlikte nüfuzlarının da artması şaşırtıcı değildi. Rasid Hajdarević'in çalışması bu durumu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hajdarević çalışmasında Saray'ın 1726-1823 yılları arasına ait beş esnaf defterinin dökümünü yapar; defterler sırasıyla 1726, 1750, 1777, 1797 ve 1823 yıllarına aittir.²¹⁵ Bu defterlerde kayıtlı esnaf sayısı, zamanla esnaf sayısındaki artışı açıkça göstermektedir. İlk defterde kayıtlı esnaf sayısı 525'tir. 1750 yılına ait ikinci defterde sayı 481'e düşmüş; üçüncü defterde ise 866'ya yükselmiştir. Dördüncü defterde de önemli bir değişiklik olmadığını ve az bir düşüşle sayının 849 olduğunu görüyoruz. 1823 yılına ait son defterde ise önemli bir artış gözlenmiş ve sayı 1160'a yükselmiştir.²¹⁶

İncelediğimiz döneme ait arşiv kaynakları da bu dönemde esnafın nüfuzunun arttığı bilgisini desteklemektedir. Bosna Valisi Ali Namık Paşa esnaf sınıfından şikayetle, Saray ayan ve görevlilerinin güçlerini nasıl esnaf sınıfına kaptırdığından ve bu sınıfın eyalet meselelerinde üstün hale geldiğinden bahseder. Paşaya göre bu esnafların öncüleri halkı isyana teşvik ettiklerinden, mutlak bastırılmaları gerekmektedir.²¹⁷ Yine bir başka belgede, vali Saray esnaf ve tüccarını suçlamaya devam eder; ona göre on-on beş seneden beri bu sınıflar bölgenin ileri gelenlerine galebe çalmış ve olaylara yön veren merciler haline gelmiştir. Valiye göre,

bu esnaf ve tüccar sınıfı, her olayda mahkemede toplanmakta ve akabinde meseleleri kendi dükkanlarında veya Pazar meclislerinde tartışmaktadır; bu uygulama da onları bölgenin önde gelen insanları haline getirmektedir.²¹⁸ Başka iki belgeye göre, özellikle esnaf kethüdalarının nüfuzları o kadar artmıştır ki, ne isterlerse o olmaktadır.²¹⁹

Açıkça görülüyor ki ihracat ve ithalata dayalı ticaret Saray halkı arasında başlıca gelir kaynağıdır.²²⁰ Temelde bu sebeple, isyan döneminin her iki aşamasında, 1826 ve 1831’de, dönemin valileri Abdurrahim Paşa ve Ali Namık Paşa Osmanlı merkezine Saray tüccarlarının Rumeli’ye geçişinin engellenmesini önermiştir. Valilere göre, bu kişilerin Rumeli’ye geçişi engellenir ve ticaretlerine yasak getirilirse, isyana olan destekleri kırılabilecektir.²²¹ İkinci talepte valinin niçin Saray tüccarlarına engelleme getirilmesini istediğini ayrıntılı bir şekilde açıklamadığı anlaşılmaktadır. Bu talep üzerine Babialî birkaç tüccarın isyana desteğini kırmak için ticareti engellenmenin doğru olmadığını bildirmiştir.²²² Ancak vali Babialî’ye detaylı bir şekilde esnaf ve tüccarla isyancılar arasında nasıl güçlü bir bağ olduğunu anlatınca Babialî valiye, ticarete yasak getirilmesiyle ilgili bir ferman göndermiştir.²²³

Öyle anlaşıyor ki iki vali de bu tür bir yasaklamayla bir taşla iki kuş vurmaya planlıyordu. Bu yöntemle uzun vadede, bir taraftan yasak sebebiyle işlerine halel gelmesinden korkan esnaf ve tüccar isyancılarla olan ilişkisini kesecek,²²⁴ diğer taraftan da kısa vadede isyan haberlerinin ve dedikoduların bu sınıflar aracılığıyla imparatorluğun diğer bölgelerine yayılması önlenmiş olacaktı.²²⁵ Ancak umulanın olmadığını, bu politikanın da işe yaramadığını görüyoruz. Ticaretten men edilen tüccarlar hemen yeni bir yol buldu ve “kıracı” unvanıyla işe aldıkları temsilcilerini kendileri yerine panayır ve pazarlara gönderdi; bu dönemde tüccarların kiracılarla temsil edildiği Priştine Panayırı buna güzel bir örnektir.²²⁶ Merkezi otoriteler bu yasaklamayla ne ticaretin ne de temas ve iletişimin önüne geçebilince, yeni bir metot daha devreye girdi ve belli bir süre için ticaret bütünüyle yasaklandı.²²⁷

İlginçtir ki, incelediğimiz dönemde erzak ve hayvan ticaretine ciddi yasaklamalar getirildiği halde, bu yasakları kıran birçok uygulamaya da şahit olundu. Birkaç örnek durumu daha iyi açıkla-

yacaktır: 1825'te Bosna'ya gönderilen bir fermanda Bosna valisi, bölge insanının bir erzak sıkıntısına düşmemesi için, yeterli miktarda erzakın stoklanmasına ihtimam göstermesi yönünde uyarılıyordu. Fermanda, bazı tüccar ve aracının çok miktarda erzak ve hayvan satın alarak bunları darulharbe sattığından ve bu sebeple bölge insanının büyük bir sıkıntıya düştüğünden bahsediliyordu. Bunu sonlandırmak için, fermanda bir kez daha Bosna'dan darulharbe her türlü mal satışının tamamen yasaklandığı belirtiliyordu.²²⁸ 1828'de²²⁹ ve 1830'un sonunda benzer yasaklar yeniden tekrarlanmaktaydı; sonuncu uyarıda dil daha da sertleşmiş ve "tek bir koyunun bile darulharbe satışı resmen menedilmiştir" gibi şiddetli bir uyarıya dönüşmüştü. Cezalar da artık sadece tüccarlar ve araçları kapsamıyor, mal sahipleri de ceza kapsamına dahil ediliyordu.²³⁰

İncelediğimiz dönemdeki ekonomik meselelerle ilgili diğer bir sıkıntı, sayıları hızla artan esnaf ve tüccarın ekonomik faaliyetlerini kontrol etmede yaşanıyordu. Saray'ın köklü tüccarları da bu artıştan şikayetçiydi ve Babıali'ye başvurarak, diğer eyaletlerden gelen ve eskiden kürkçülükle meşgul olan birçok tüccarın kendi iş alanlarına girdiğini, İstanbul'dan veya Rumeli'den getirdikleri ürünleri burada pazarlamaya başladığını belirtiyordu. Bu faaliyetlerin kendilerini çok büyük bir sıkıntıya soktuğunu söyleyen Saray tüccarları, bu kişilere daha sıkı bir kontrol getirilmesini talep ediyordu. Merkezi otoriteler cevaben Bosna Divanı'na bir ferman göndermiş ve bundan sonra her tüccar sınıfının sadece kendisine mahsus ürünleri pazarlayabileceğinin umuma ilan edilmesini istemişti. Aynı zamanda, Saray'a diğer bölgelerden mal getiren tüccarlar da, bu ürünleri ancak esnaf kethüdaları vasıtasıyla pazarlayabilecek, perakendecilik yapamayacaktı.²³¹ Bu, mal tedarikinin küçük esnaf ve tüccarın elinde olduğu ve bu grupların faaliyetlerinin lonca sistemi vasıtasıyla sıkı bir şekilde kontrol altına alındığı yerel ekonomi ve ticaretin en önemli şartlarından biriydi.²³²

Osmanlı Bosna'sındaki esnafların varlığı ve gelişimiyle ilgili en eski bilgiler 1489'a kadar gitmektedir. Bu dönemde Bosna'da demirci, kılıççı, saraç, sandalacı, terzi, yüncü, fırıncı, kasap, helvacı gibi yirmi farklı zanaat, resmiyette zaten tanınmıştı. Dahası,

bütün büyük esnaf ve zanaatkarlar kendi lonca örgütlerine sahipti. Daha küçük ölçekliler ise ilgili oldukları bir büyük loncanın parçası haline getirilmişti; mesela sandalcı esnafı saraçlar loncasının bir parçasıydı.²³³ Açıkta ki bizim örneğimizde, malları loncaların en yetkili kişileri olan esnaf kethüdaları vasıtasıyla pazarlamak, bölge ticaretini tamamen lonca sistemi içerisine çekme çabasıydı; bu sayede Babıali'nin bölge ticaretini kontrolü daha kolay olacaktı.

Yine bir başka belgede, eski zamanlarda tüccar sınıfının sadece kendisine mahsus kılınmış ürünlerin ticaretiyle meşgul olduğu üzerinde durulmaktaydı. Ancak son zamanlarda, yağ, bal, peynir veya ayakkabı gibi ürünlerin alım-satımını yapan tüccar sayısında artış olmakla birlikte, bu ürünler temel ihtiyaç malzemeleri olduğu için halkın hayatını kolaylaştırdığı söyleniyor ve sayıyı azaltma yönünde bir müdahalenin doğru olmayacağı belirtiliyordu. Ancak bu ürünler dışındaki diğer ürünlerde alım-satımın sadece mevcut tüccar tarafından yapılması kararlaştırılmış ve bir tüccarın bir diğerinin alanına giren ürünü satması yasaklanmıştı. Bir diğer karar da, kürkçü ve ipekçi gibi çok seyahat eden ve kendilerine mahsus ürünler dışında başka ürünleri de pazarlamaya başlayan tüccarın mahkemeye çağırılarak bir daha bu işlere girmemeleri yönünde uyarılmaları hakkındaydı.²³⁴

İncelediğimiz dönemde Bosna'daki ekonomik hayatı etkileyen diğer bir mesele de, tedavüldeki paranın diğer paralar ve altın karşısında değer yitirmesiydi. Bu durum araçlara, isyan ortamından faydalanarak büyük kazançlar elde etme imkanı tanıyordu. Mesela 1827'de vali Babıali'ye gönderdiği bir raporda, bölgede genel bir fiyat artışı üzerinde duruyor ve riyal ve diğer yabancı paraların çok yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtiyordu. Valiye göre bu sebeple, paranın değerini *fiyat-ı miriye* göre belirlemek artık şart olmuştu. Cevaben, meselenin ciddiyetle ele alınması gerektiği üzerinde duran Babıali, bu iş için Saraybosna'ya Darbhane-i Âmire'den bir mubayaacı gönderilmesini kararlaştırmıştı.²³⁵ Yine 1826'da Vali Abdurrahim Paşa Babıali'ye, Travnik isyancılarının bazı malların fiyatlarına müdahalede bulunduklarını bildirmişti. Vali, emri altındaki görevliler ile kendi ailesinin ihtiyacı olan erzak için yeterli miktarda nakit ödemesinde bulun-

duğu halde, kendisine muhalefet eden asilerin sürekli fiyatları artırdığını belirtiyordu.²³⁶ Öyle anlaşıyor ki, bölgede fiyatlarda görülen artış, Babıali'ye karşı oluşan tüccar-isyancı dayanışmasının bir sonucuydu. Şehirlerde isyanı destekleyen tüccar ve esnafın büyük bir grubu oluşturması şüphesiz onlara, fiyatlar üzerinde oynayarak isyana müdahil olma imkanı tanıyordu.

Bölgede fiyatlardaki artışın sadece valinin satın aldığı ürünlere mahsus olmadığı da açıktır. Genel bir fiyat artışı, her ürünün fiyatını az ya da çok etkilemişti ve mesela, bir kıyye (yaklaşık 1300 gram) çavdarın fiyatı 18-20 paraya kadar çıkmıştı. Bölgede enflasyonun günden güne arttığı bilgisi merkeze ulaşıyordu.²³⁷ Ahmed Efendi ile birlikte özel bir görev için bölgeye gönderilen Arif Bey, Bosna'da her şeyin çok pahalı olduğundan bahsediyor ve Babıali'den yeni bir ödenek talebinde bulunuyordu.²³⁸ Arif Bey Bosna'ya gitmeden önce kendisine 15 bin guruşluk bir ödeme yapılmıştı; ancak bölgenin merkezden uzaklığı ve fiyatların yüksekliği sebebiyle, Arif Bey bu paranın kısa bir sürede bittiğini merkeze rapor etmişti. Arif Bey'in bir diğer şikayeti de, görevlerinden kaynaklanan harcamaların bölge insanı tarafından ödeneceği kendilerine bildirildiği halde, isyan sebebiyle herkesin kendilerine şüphayle bakar olduğu ve hiçbir şey tedarik etmediği şeklindeydi. Bu sebeple Arif Bey ve Ahmed Efendi her şeyi kendi ceplerinden ödemek zorunda kalmıştı. Arif Bey'in kendisi için 15 bin guruşluk ve Ahmed Efendi için 3 bin guruşluk ilave ödenek talebi, merkezce hemen kabul edilmiş ve II. Mahmud'un özel emriyle, bu para taraflarına ulaştırılmıştı.²³⁹ Öyle anlaşıyor ki, örgütlü bir tüccar-isyancı spekülasyon hareketi kadar, bölgedeki siyasi şartlar da genel bir fiyat artışına ve enflasyona sebep olmuştu. Ancak Bosna'da bu dönemdeki enflasyon hakkında daha fazla söz söyleyebilmek için çok daha kapsamlı bir araştırmanın gerekliliği açıktır.

Notlar

- 1 Tursun Bey. *Târih-i Ebü'l-Feth*, ed. A. Mertol Tulum. (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), orijinal metin s. 111 b, transkripsiyonlu metin s. 122.
 - 2 Fernand Braudel. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, cilt I, Fransızcadan tercüme Siân Reynolds. (New York, Cambridge, Philadelphia, San Fransisco, Londra, Mexico City, São Paulo, Singapore, Sydney: Harper&Row Publishers, 1966), s. 239.
 - 3 Ami Boué. *La Turquie d'Europe, ou Observations sur La Géographie, La Géologie, L'histoire Naturelle, La Statisque, Les Moeurs, Les Coutumes, L'arhéologie, L'agriculture, L'industrie, Le Commerce, Les Gouvernements Divers, Le Clergé, L'histoire de L'état Politique de cet Empire*, 4 cilt. (Paris: Arthus Bertrand Éditeur, 1840), s. 5-6.
 - 4 Justin McCarhty. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878." *The Muslims of Bosnia-Hercegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 71.
 - 5 Traian Stoianovich. *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1994), s. 1.
 - 6 BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826.
 - 7 Matija Mažuranić. *A Glance into Ottoman Bosnia or A Short Journey into That Land by A Native in 1839-40*, tercüme, Branka Magaš. (Londra: Saqi, 2007), s. 7-16.
 - 8 Age., s. 73-74.
 - 9 BOA HAT 426/21862 S, 13 Rebiyülevvel 1242/15 Ekim 1826, BOA HAT 433/21971, 18 Rebiyühahir 1249/4 Eylül 1833, BOA HAT 438/22102, 01 Rebiyülevvel 1245/31 Ağustos 1829, BOA HAT 514/25194, 07 Safer 1243/30 Ağustos 1827, BOA HAT 1029/42851, 09 Safer 1245/10 Ağustos 1829.
- Balkanlar ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz., Carl L. Brown. *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. (New York: Columbia University Press, 1996), John V. A. Fine. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1987), Misha Glenny. *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*. (New York: Viking, 2000), Edgar Hösch. *The Balkans: A Short History from Greek Times to the Present Day*. (Londra: Faber, 1972), Dennis P. Hupchick. *The Balkans: From Constantinople to Communism*. (Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave, 2002), Barbara Jelavich. *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cilt I; *History of the Balkans: Twentieth Century*, Cilt II. (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), Charles ve Barbara Jelavich. *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*. (Hamden: Conri Archon Books, 1974), Kemal H. Karpat. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. (Ankara: İmge Kitabevi, 2004), Machiel Kiel. *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, (Aldershot, Hampshire, Great Britain: Gower Pub. Co., 1990), William B. King. *The Balkans, Frontier of Two Worlds*. (New York: A. A. Knopf, 1947), John R. Lampe ve Marvin R. Jackson. *Balkan Economic History, 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*. (Bloomington: Indiana University Press, 1982), Mark Mazower. *The Balkans, A Short History*. (New York: The Modern Library, 2001), Michael R. Palaret. *The Balkan Economies, c. 1800-1914: Evolution Without De-*

- velopment. (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1997), Stevan K. Pavlowitch. *A History of the Balkans, 1804-1945*. (Londra; New York: Addison-Wesley Longman, 1999), Leften Stavros Stavrianos. *The Balkans Since 1453*. (New York: New York University Press, 2000), Traian Stoianovich. *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1994), Traian Stoianovich. *A Study in Balkan Civilization*. (New York: Alfred A Knopf, 1967), Peter Sugar. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*. (Seattle: University of Washington Press, 1977), Maria Todorova. *Imagining the Balkans*. (New York: Oxford UP, 1997), K. E. Fleming. "Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography." *The American Historical Review*, 105 (4) (2000), s. 1218-1233.
- 10 Traian Stoianovich. *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, s. 1.
- 11 BOA HAT 514/25194, 07 Safer 1243/30 Ağustos 1827.
- 12 Konstantin Mihailović. *Memoirs of A Janissary*, tercüme Benjamin Stolz. (Ann Arbor: The University of Michigan, 1975), s. 137.
- 13 BOA HAT 536/26355, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 14 BOA HAT 426/21849, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827.
- 15 BOA HAT 426/21861, 26 Cemaziyülevvel 1242/26 Aralık 1826.
- 16 BOA HAT 1311/51042 C, 15 Receb 1250/17 Kasım 1834.
- 17 BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 18 Barbara Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 145-148.
- 19 Ahmed S. Aličić. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, s. 143.
- 20 Bu dönemde Osmanlı'nın merkezileşme serüveni ve bunun sınırları için bkz., I. Metin Kunt. *The Sultan's Servants The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1650*. (New York, 1983).
- 21 Cornell H. Fleischer. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*. (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1986), s. 66.
- 22 Yerel bir yeniçeri olan Temeşvarlı Osman Ağa'nın 17. yüzyılın son yılları ve 18. yüzyıl başını içeren hatıratı, hem askeri sınırların akışkan yapısını hem de her iki tarafın sıklıkla düzenlediği sınır baskınlarını güzel bir şekilde ortaya koyar. Daha fazla bilgi için bkz., Esat Nermi Erendor. *Temeşvarlı Osman Ağa'nın Anıları*. (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998).
- 23 BOA HAT 443/22221 B, 11 Cemaziyülahir 1247/17 Kasım 1831.
- 24 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 21, 11 Şaban 1241/21 Mart 1826. Belgede şöyle denilmektedir: "Eyâlet-i mezkûre nazargâh-ı ağıyar bir serhadd-i sedîd ve memâlik-i İslâmiyeye mahfaza ve kilid mesâbesinde olduğu nümûdâr olarak bilvücûh 'âriza-i âsâr-ı perîşânlıktan vikâye ve muhâfazasına dikkat lâzîmeden olduğuna binâen"...
- 25 Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 19, Evâsıt-ı Cemaziyülevvel 1242/10-19 Aralık 1826. Belgede şöyle denilmektedir: "Bosna eyâleti mukâbele-i a'dâda vâkî' serhâdât-ı hâkânîyemin sedd-i sedîd ve kıft-ı mütenahhî mesâbesinde olmak mülâbesesiyle ol taraflarda bir güne ihtilâl ve fesâd tekevvinüne kat'an rızâ-yı şâhânem olmadı"...
- 26 Saraybosna Sicilleri, defter. 70, s. 16, 07 Ramazan 1247/09 Şubat 1832. Belgede şöyle denilmektedir: "Bosna eyâleti dahi feth-i hâkâniden beru devlet-i aliyye-

nin nazarkerdesi ve ale'd-devam intihâ-yı serhadd-i Sultâniyeden bulunduğuna mebnî sadâkat ve atıyye-i şâhâne ile berverde olduğundan gayri her hâlde terfiye-i hâllerine riâyet ve hâklarında ibrâz-ı re'fet-i seniyye-i hazret-i tâcdârî ile zill-i şecere-i himâye-i hemâvâye-i cihândârîde mustazill ve ol vechle ahâlî-i merkûme dahi niâm-ı celîlenin kadrini bilerek merâsim-i inkıyâd ve sadâkat icrâsıyla nâm-ı şecaat ve dilâverlik iştihârını iktisâb ile müftehî ve devlet-i aliyye-i ebedî'd-devâmın hidemâtında izhâr-ı inkıyâd ve bendegîde bezl-i vücûd edegel-dikleri bedîdâr ise de"...

- 27 Aydın Babuna. "Nationalism and the Bosnian Muslims." *East European Quarterly*, XXXIII (2) (1999), s. 199.
- 28 Sınır bölgesi teorisi Frederick Jackson Turner'ın *The Frontier in American History* (New York: Henry Holt&Co., 1920) adlı eseriyle tanınmıştır. Sınır stratejisi hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Colin Heywood. "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths." *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power ve Naomi Standen. (Londra: Macmillan Press, 1999), s. 228-250, Halil İnalcık. "Ottoman Methods of Conquest." *Studia Islamica*, 2 (1954), s. 104-129, Feridun Emecen. "Beylikten Sancağa: Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Mülâhazalar." *Belleten*, 60 (227) (1996), s. 81-91, Gábor Ágoston. "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 15-32. Osmanlı'nın sınır bölgesi stratejileri hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Eugene L. Rogan. *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*, Maurus Reinkowski. "Double Struggle, No Income: Ottoman Borderlands in Northern Albania." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 239-253, Şevket Pamuk. "The Ottoman Monetary System and Frontier Territories in Europe, 1500-1700." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 175-182, İsa Blumi. "Thwarting the Ottoman Empire: Smuggling through the Empire's New Frontiers in Yemen and Albania, 1878-1910." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 255-274.
- 29 Linda Darling. "Mediterranean Borderlands: Early English Merchants in the Levant." *The Ottoman Empire Myths, Realities and 'Black Holes'*, ed. Eugenia Kermeli ve Oktay Özel. (İstanbul: ISIS Press, 2006), s. 174.
- 30 Kemal H. Karpat. "Comments on Contributions and the Borderlands." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, s. 12.
- 31 Adem Handzic. *Population of Bosnia in the Ottoman Period A Historical Overview*. (İstanbul: IRCICA, 1994), s. 4.
- 32 Bu kullanımlar için mesela bkz., *Boşnaklar*; BOA HAT 715/34142, 05 Cemaziyülevvel 1247/12 Ekim 1831, BOA HAT 1117/44858 B, 14 Şevval 1247/17 Mart 1832, BOA HAT 1266/49030 B, 25 Şevval 1246/08 Nisan 1831, *Bosnahlar*, BOA Cevdet Askeriye 313/12935, 29 Zilkade 1203/21 Ağustos 1789, BOA Cevdet Hariciye 31/1541, 16 Cemaziyülahir 1216/24 Ekim 1801, BOA HAT 1380/54442, 29 Zilhicce 1203/20 Eylül 1789, *Bosnavî*; BOA Cevdet Maliye 52/2426, 29 Zilhicce 1108/19 Temmuz 1697, BOA Cevdet Evkaf 280/14298, 09 Receb 1117/27 Ekim 1705, *Boşnak tائفه*; BOA Cevdet Askeriye 1220/54745, 25 Receb 1200/24 Mayıs 1786, *Bosna takımı*; BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 M, 27 Cemaziyülahir 1242/26 Ocak 1827, *Boşnak milleti*; BOA HAT 334/19179, 23 Ce-

- maziyyülahir 1248/17 Kasım 1832, BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833, *Bosnalı veya Boşnak kavmi*; BOA HAT 405/21174 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826.
- 33 Mesela, BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/08 Eylül 1826.
- 34 Muhamed Hadžijahić. *Od Tradicije do Identeta: Geneza Nacionalnog Pitanja Bosanskih Muslimana*. (Zagreb: Islamska Zajednica Zagreb, 1990), s. 18.
- 35 Adem Handžić. "Konfesionalni Sastav Stanovništva u Bosni i Hercegovini u Prvim Stoljećima Osmanske Vladavine." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 42-43 (1992-1993), s. 119.
- 36 *Sevdalinka* şarkıları hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Heather Laurel Peters. *Song of Sevdalinka: Cultural Anthem of Bosnia-Herzegovina*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (Kanada: York University, 2007).
- 37 İlk grubun iddiaları ile ilgili olarak mesela bkz., Muhammed Hadžijahić. "Muslimanska Književna Tradicija." *Bosansko-Hercegovačka Književna Hrestomatija Starija Književnost*. (Saraybosna: Zavod za Izdavanje Udžbenika, 1974), s. 221-232, Safvetbeg Bašagić. *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti*. (Saraybosna: Vlastita Naklada, 1912); karşıt görüşler için mesela bkz., Vančo Boškov. "Neka Razmišljanja o Književnosti na Turskom Jeziku u Bosni i Hercegovini." *Književnost Bosne i Hercegovine u Suvjetlu Dosadašnjih Istraživanja*. (Saraybosna, 1977), s. 53-64, Alexandre Popovic. "Représentation du Passé et Transmission de L'identité chez les Musulmans des Balkans Mythes et Réalités." *Les Balkans à L'époque Ottomane*, ed. Daniel Panzac, *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 66 (4) (1992), s. 139-144. Bu iddialarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz., Nenad Filipović. "Literary Heritage of Bosnian Muslims Written in Oriental Languages in the Light of European Oriental Studies." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50 (2000), s. 343-352, Fikret Adanır. "The Formation of a Muslim Nation." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqi. (Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002), s. 300-301.
- 38 Bu iddialar hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Roy Mottahedeh. "Foreword." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, ed. Mark Pinson. (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press), 1994.
- 39 John V. A. Fine. "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 19.
- 40 Muhammed Hadžijahić. *Porijeklo Bosanskih Muslimana*. (Saraybosna, 1990), s. 19-36.
- 41 Ahmet Cevat Eren. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, s. 22.
- 42 Adem Handžić. "O Društvenoj Strukturi Stanovništva u Bosni Početkom XVII Stoljeća." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 32-33 (1982-1983), s. 129-146. Jusuf Mulić de aynı görüşleri paylaşmaktadır: Jusuf Mulić. "Društveni i Ekonomski Položaj Vlahi i Arbanasi u Bosni pod Osmanskom Vlašću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 51 (2003), s. 145-146.
- 43 Bosna'daki İslamlaşma süreci ile ilgili historiyoğrafik tartışmalar için bkz., Markus Koller. "Introduction: An Approach to Bosnian History." *Ottoman Bosnia A*

- History in Peril*, s. 4-8, Fikret Adanır. "The Formation of a Muslim Nation." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, s. 286-287.
- 44 Franjo Rački. "Bogomili i Patareni." *Rad Jugoslovenske Akademije Znanosti i Umjetnosti* 7 (1869), s. 126-179, Fikret Adanır tarafından alıntılanmıştır: "The Formation of a Muslim Nation." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, s. 285.
- 45 Ivo Andrić. *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*. (Durham ve Londra: Duke University Press, 1990), s. 9.
- 46 Bogomilizm hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Dimitur Simeonov Angelov. *Les Balkans au Moyen Age: La Bulgarie des Bogomils aux Turcs*. (Londra: Variorum Reprints, 1978), Dimitri Obolensky. *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1948), Parakevopoulou Vassiliki. *Some Aspects of the Phenomenon of Heresy in the Byzantine Empire and in the West, during the 11th Century*. (Ann Arbor, MI: University Microfilms International, 1976).
- 47 Alexandar Solovjev. "Nestanak Bogumilstva i Islamizacija Bosne." *Godišnjak Društva Istoricara Bosna i Hercegovine*, 1 (1949), s. 42-79, Alexandar Solovjev. *Vjersko Učenje Bosanske Crkve*. (Zagreb, 1948), Alexandar Solovjev. "La Doctrine de l'Église de Bosnie." *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Class de Letters*, 34 (1948), s. 481-534. *
- 48 Maja Miletic. *I "Krstjani" di Bosnia alla Luce di Loro Monumenti di Pietra*. (Roma, 1957), Fikret Adanır tarafından alıntılanmıştır: "The Formation of a Muslim Nation." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, s. 287.
- 49 Marian Wenzel. "Bosnian and Herzegovinian Tombstones: Who Made Them and Why?" *Südost-Forschungen*, XXI (1962), Marian Wenzel. "Bosnian History and Austro-Hungarian Policy: Some Medieval Belts, the Bogomil Romance and the King Tvrtko Graves." *Peristil Zbornik Radova za Povijest Umjetnosti*, 30 (1987), s. 29-54, Marian Wenzel. *Ornamental Motifs on Tombstones from Medieval Bosnia and Surrounding Regions*. (Saraybosna: Veselin Masleša, 1965), Marian Wenzel. "Four Decorated Steles: The Influence of Islam on Bosnian Funerary Monuments." *Journal of Islamic Studies*, 5 (1994), s. 221-241.
- 50 Milan Loos. *Dualist Heresy in the Middle Ages*. (Prag: Akademia, 1974), s. 309.
- 51 John V. A. Fine, Jr. *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*. (New York ve Londra: Boulder, Colo., 1975), s. 89-90.
- 52 John V. A. Fine, Jr. "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society." *The Muslims of Bosnia Herzegovina*, s. 1-21, John V. A. Fine, Jr. "Religious Change and Bosnia's Distinct Situation under the Ottomans." *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*, s. 35-45; Adem Handžić. "Konfesionalni Sastav Stanovništva u Bosni i Hercegovini u Prvim Stoljećima Osmanske Vladavine." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 42-43 (1992-1993), s. 119-153, Florian Bieber. "Muslim Identity in the Balkans before the Establishment of Nation States." *Nationalities Papers*, 28 (1) (2000), s. 19-21. Bieber'ın belirttiği üzere "gönüllülük" kavramı, halkın İslamı sadece kendi avantajlarına olduğunu düşündükleri için tercih etmelerini değil, fakat daha ziyade sosyal, ekonomik ve dini açıdan Hristiyan kalmalarına fazla bir sebep kalmadığı için tercih etmelerini ihtiva etmektedir. *Age*, s. 28.

- 53 Nedim Filipović. "A Contribution to the Problem of Islamization in the Balkan under Ottoman Rule." *Ottoman Rule in the Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries*. (Prag: Oriental Institute in Academia, 1978), s. 305-358; Nedim Filipović. "Osvrt na Položaj Bosanskog Seljaštva u Prvoj Deceniji Uspostavljanja Osmanske Vlasti u Bosni." *Radovi Filozofskog Fakulteta u Sarajevu*, 3 (1965), s. 63-75; Nedim Filipović. "Napomene o Islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV Vijeku." *Godišnjak Akademije Nauka i Uumjetnosti Bosne i Hercegovine 7 Centar na Balkanološka Ispitivanja* 5. (Saraybosna, 1970), s. 141-167.
- 54 Nenad Filipović. "Islamizacija Bosne u Prva Dva Desetljeća Osmanske Vlasti." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991), s. 53-65.
- 55 Adem Handžić. *Tuzla i Njena Okolina u XVI. Vijeku*. (Saraybosna: Monografija Svjetlost, 1975), s. 143-162, Adem Handžić. *Population of Bosnia in the Ottoman Period*, s.18-32, Adem Handžić. "O Širenju Islama u Bosni s Posebnim Osvrtom na Srednju Bosnu." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991), s. 37-52.
- 56 Adem Handžić. "O Gradskom Stanovništvu u Bosni u XVI Stoljeću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 28-29 (1978-1979), s. 247-256.
- 57 Adem Handžić. "O Specifičnostima Nekih Osmanskih Popisa u Vezi Institucije Vakufa u Bosni u XVI i XVII Stoljeću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 40 (1990), s. 237-242; "O Ulozi Derviša u Formiranju Gradskih Naselja u Bosni u XV Stoljeću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 31 (1982), s. 169-178.
- 58 Alija Bejtić. "Jedno Viđenje Sarajevskih Evlija i Njihovih Grobova kao Kulturnih Mjesta." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 31 (1982), s. 111-123.
- 59 Ahmed S. Aličić. "Širenje Islama u Hercegovini." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991), s. 67-73.
- 60 Muhammed Hadžijahić. *Porijeklo Bosanskih Muslimana*. (Saraybosna: Bosna Muslimanska Biblioteka, 1990), s. 72-74, Muhammed Hadžijahić. *Islam i Muslimani u Bosni i Hecegovini*. (Saraybosna: El Kalem, 1991), s. 99-103. *Devşirme sistemi hakkında daha detaylı bilgi için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, cilt. I, s. 13-30, Y. Hakan Erdem. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*. (New York: Palgrave, 1996), s. 1-11.
- 61 Orijinal metin şöyledir: ... yukarıda oğlan cem'i için virilen emr-i şerifün kâfir evlâdından gayrısın cem' eylemeği nehy eylemişken Bosna diyârında cem' olunan oğlanların cümlesin Müslüman oğlu Müslüman iken ve cem' olunmamak [*sic.* olunmak?] kânûn değil iken andan maadâ anların ekserini sarây-ı âmire ve hâs bağceye virdüklerine ve tâife-i mezbûrun bu denlû i'tibarına sebep oldur kim ol zamânda fâtih-i Kostantınıyye Sultân Mehmed Hân Hazretleri Bosna diyârı üzerine asker-i zafer-eserleri ile teveccüh buyurdıklarında ol diyârda umûmen re'âyâ ve berâyâ pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerinin kuvvet-i kudretin [*sic.* kuvvet ü kudretin] bildiklerinde karşı gelüb rikâb-ı hümâyûnlarına yüzlerin sürdüler ve bir uğurdan îmâna gelecek padişâh-ı âlempenâh hazretleri îmâna geldiklerin göricek bildi kim bunlar kim tâife değildir şeref-i esâreme [*sic.* İslâma] müşerref olduklarına binaen benden ne murâd edersiz ve taleb-i eyilük [*sic.* taleb eyleyün] didikde diyârlarından oğlan cem' olunmasun murâd ittiklerinde bu iltimâsları kabul idüb bunlardan oğlan cem' olunmasını kânûn eylediler bunları gerek sürnetli olsun ve gerek olmasun cem' idüb bunların yoklanması kânûn değildir meğer bu taifede olmayub içine dâhil olmasun deyu hattâtâ [*sic.* hattâtâ] yoklayalar

- fî'l-vâki bu tâifenin sürisi geldikde muhkem yoklanmak lazımdır tâ kim içine etrâk tâifesinden akçe-i kutı [*sic.* akçe kuvveti] ile kimesne [*sic.* girmesin] ve Bosna diyarına varan çorvacı ve cümle devşirmeye varanlardan müstakim gerekdir zîrâ bu tâife Müslüman olmakla aralarına hâricden adam dâhil olmak âsândır ve bu tâifeden bu ana değin cem' olunanın eğer sarâyda ve eğer bostânda eğer sâir yerde ekseri eyü olub âli mansublarına dâhil olub âkil dânâ olmuşlardır ol cihetden bunları sarây-ı âmireye ve bostâna verib Türk üzerine virmezler... Philippe Gelez tarafından alıntılanmıştır. *Petit Guide Pour Servir A L'etude de L'Islamisation en Bosnie et en Herzegovine*. (İstanbul: Les Éditions ISIS, 2005), s. 162-163.
- 62 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, cilt. I, s. 14.
- 63 Antonina Zhelyazkova. "The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century." *Journal of Islamic Studies*, 5 (2) (1994), s. 191-192.
- 64 Alexander Lopasic. "Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia." *Journal of Islamic Studies*, 5 (2) (1994), s. 165.
- 65 Machiel Kiel. "Ottoman Sources for the Demographic History and the Process of Islamization of Bosnia-Herzegovina and Bulgaria in the 15th-17th Centuries: Old Sources-New Methodology." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 104-105.
- 66 Ömer Lütfi Barkan. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1949-1950), s. 524-569; 13 (1951-1952), s. 56-78; 15 (1953-1954), s. 209-237.
- 67 Halil İnalçık. "Ottoman Methods of Conquest." *Studia Islamica*, II (1954), s. 103-130.
- 68 Ömer Lütfi Barkan. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, s. 209-237, Halil İnalçık. "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Building of the City." *Dumbarton Oal Papers*, 23-24 (1969-1970), s. 231-249.
- 69 Antonina Zhelyazkova. "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, s. 232-233.
- 70 Hane başına düşen kişi sayısı hakkında tarihçilerin, farklı bölge ve dönemler için farklı oranlar kullandıkları görülmektedir. Ö. L. Barkan Osmanlı'da bir haneyi oluşturan kişi sayısı için beş rakamının uygun olduğunu söylemiş ve bu rakam H. W. Lowry, H. Gerber, Stefanos Yerasimos, N. Göyünç, Bahaeddin Yediyıldız, Feridun Emecen, Hüseyin Özdeğer ve İsmet Miroğlu tarafından da kabul görerek istatistiki çalışmalarda kullanılmıştır. Öte yandan hane halkı için beş rakamını az bulan ve bunun yerine sekiz rakamını kullananlar olduğu gibi, bu rakamı çok bulup 3,5'i hane başı kişi sayısı olarak kullananlar da vardır. Bunun dışında farklı bölgeler için 4, 5, 6 veya 7 gibi farklı rakamlar da kullanılmıştır. Hane halkı hesaplarındaki bu farklı kullanımlar sebebiyle ben, nüfusu hane sayısı üzerinden hesaplamayı tercih ettim. Hane halkı oranları hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Coşkun Çakır. "Osmanlı Ekonomisinde Bir Hesaplama Ünitesi/Birimi Olarak Hane/Aile." *Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile*. (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1998), s. 303-336.

- 71 Yıllara göre hane sayıları, Mehmet Emin Yardımcı. *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 40-42'den alınmıştır.
- 72 Evliya Çelebi. *Seyahatname*, cilt. 5. (İstanbul: İkdam Matbaası, 1315), s. 429-433.
- 73 John V. A. Fine. "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 18 ve John V. A. Fine. "Religious Change and Bosnia's Distinct Situation under the Ottomans." *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*, s. 43.
- 74 Yuzo Nagata. *Materials on the Bosnian Notables*. (Tokyo: Hakuei Printing, 1979), s. 2-6.
- 75 Justin McCarthy. "Muslims in Ottoman Europe: Population from 1800 to 1912." *Population History of the Middle East and the Balkans*. (İstanbul: ISIS Press, 2002), s. 139.
- 76 Kemal H. Karpat. *Ottoman Population 1830-1914*. (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985), s. 18.
- 77 Justin McCarthy. "Muslims in Ottoman Europe: Population from 1800 to 1912." *Population History of the Middle East and the Balkans*, s. 136. McCarthy'ye göre 1870 ve 1879 arasında Osmanlı Bosna'sı şu nüfusa sahipti: 1870'te Müslümanların nüfusu 694 bin iken Ortodokslar 534 bin ve Katolikler de 208 bin idi. 1879'a gelindiğinde, Müslüman nüfus 449 bine gerilerken, Ortodoks nüfus da 496 bine düşmüş ve Katolik nüfus küçük bir artışla 209 bine çıkmıştı. Justin McCarthy. "Archival Sources Concerning Serb Rebellions in Bosnia 1875-76." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 144. İlk Osmanlı nüfus sayımları hakkında daha detaylı bilgi için mesela bkz., Enver Ziya Karal. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. (Ankara: T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943).
- 78 BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833.
- 79 Dina Rizk Khoury. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire Mosul, 1540-1834*. s. 44.
- 80 BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831. (Belgenin dili güncellenmiştir.)
- 81 BOA HAT 440/22170, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 82 Saray (Bugünün Saraybosna'sı) hakkında daha detaylı bilgi için mesela bkz., İlhan Şahin. "The Story of the Emergence of A Balkan City: Sarayova." *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans Sofia, April 21-23, 2000*. (İstanbul: IRCICA, 2002), s. 113-119.
- 83 Bu dönüşüm takip eden bölümde detaylarıyla tartışılacaktır.
- 84 BOA HAT 430/21898, 27 Zilhicce 1243/10 Temmuz 1828, BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 85 Robert J. Donia ve John V. A. Fine, Jr. *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*, s. 79-80.
- 86 BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827.
- 87 Yuzo Nagata. *Materials on the Bosnian Notables*, s. 8-9.
- 88 Gergana Georgieva. "Administrative Sutructure and Government of Rumelia in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: The Functions and Activities of the Vali of Rumelia." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Trans-*

- formation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos. (Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007), s. 7-8.
- 89 Hamdija Kreševljaković. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. (Saraybosna: Svjetlost, 2. Izdanje, 1980), s. 60, Enes Pelidija. *Banjalučki Boj iz 1737 Uzroci i Posljedice*. (Saraybosna: El-Kalem, 2003), s. 533.
- 90 Age. Enes Pelidija bu kitabında olayların detaylı bir kronolojisini de vermektedir.
- 91 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 426/21862 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831. Açıkılır ki, *ahâlî-i divân* kavramı bölgenin bütün ileri gelenlerini kapsamakta; içlerinden bazılarını ihtiva etmektedir; zira belgede *ahâlî-i divân* ve diğer bölge ileri gelenleri (*ahâlî-i divân* ve *sâir vücûh-ı eyâlet*) şeklinde bir tanımlama mevcuttur. Ancak divan üyelerinin hangi kriterlere göre seçildiğine dair bir bilgi mevcut değildir. BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 92 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 93 Belgede divanın yeri hakkında doğrudan bir bilgi olmamakla birlikte, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 34, 15 Cemaziyülahir 1246/01 Aralık 1830, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 44, 03 Safer 1246/24 Temmuz 1830, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 55, 11 Zilkade 1246/23 Nisan 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 89, 23 Cemaziyülahir 1247/29 Kasım 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 2, 07 Muharrem 1248/06 Haziran 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 3, 07 Muharrem 1248/06 Haziran 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 31, 23 Safer 1248/22 Haziran 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 11, 11 Cemaziyülevvel 1248/06 Ekim 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 38, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 70, Gurre-i Muharrem 1249/21-30 Mayıs 1833 ve Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 80, 13 Safer 1249/2 Temmuz 1833'te "*divân-ı eyalet-i Bosna*" kavramı Klis, İzvornik, Hersek ve Saray şehirleriyle birlikte zikredilmektedir. Bu durum divanın eyaletin merkezi Travnik'te toplandığına dair önemli bir işarettir.
- 94 BOA HAT 426/21862 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 95 BOA HAT 437/22082 E, 27 Rebiyülahir 1245/26 Eylül 1829.
- 96 Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 83, 27 Zilkade 1245/20 Mayıs 1830. *Yük* önceleri yüz bin *akçeyi* tanımlamak için kullanılan bir mali deyimdi; bir *guruş* ise yüz yirmi akçeye eşitti. Bir başka deyişle 18. yüzyılın sonuna kadar bir *yük* sekiz yüz otuz üç *guruş*a eşitti. *Yük* için bkz., Mehmet Zeki Pakalın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt. III. (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971), s. 639 ve *guruş* için bkz., Pakalın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt. II, s. 248. Ancak bütün bu pariteler 19. yüzyılda ve özellikle büyük bir devleşmenin yaşandığı II. Mahmud döneminde değişikliğe uğradı. Daha fazla bilgi için bkz., Charles Issawi. *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*. (Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 1966), s. 521. Belen'e göre önceki dönemlerde bir *yük* bir deve yükü akçeye işaret eder ve yüz bin akçeye eşit sayılırken sonraları yüz bin *guruş*a eşit kabul edildi. (Zeki Pakalın. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt. II, s. 248). Öyle anlaşıyor ki zikrettiğimiz rakamlar bu değişimden sonraya aittir; zira bir *yük* 45 bin 68,5 şeklindeki tanım, zımnen bir yükün 45 binden daha büyük bir rakam olduğunu göstermektedir. Böylelikle toplam borç meblağının 145.068 *guruş*, 50 *paraya* ulaştığını söyleyebiliriz.
- 97 Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 87, 09 Zilhicce 1245/01 Haziran 1830.

- 98 Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 34, 15 Cemaziyülahir 1246/01 Aralık 1830, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 44, 03 Safer 1246/24 Temmuz 1830, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 57, 04 Rebiyülahir 1246/22 Eylül 1830.
- 99 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karar alma mekanizmaları hakkında daha fazla bilgi için mesela bkz., *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, ed. Caesar E. Farah. (Kirkville, Missouri: The Thomas Jefferson University Press, 1993).
- 100 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 101 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 102 BOA HAT 436/22062 A, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827.
- 103 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 104 BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 105 BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 437/22076 B, 12 Muharrem 1242/16 Ağustos 1826, BOA HAT 437/22077 E, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831.
- 106 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 107 BOA HAT 424/21811 D, 07 Rebiyülahir 1242/07 Kasım 1826.
- 108 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 109 Saray meşvereti için mesela bkz., BOA HAT 424/21811 D, 07 Rebiyülahir 1242/07 Kasım 1826, BOA HAT 425/21813 G, 28 Rebiyülevvel 1242/30 Ekim 1826, BOA HAT 425/21834, 13 Cemaziyülevvel 1242/13 Aralık 1826. Tuzla meşvereti için mesela bkz., BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831.
- 110 Dinko Tomasic. "Plemenska Kultura i Njeni Danasnji Ostaci." *Mjesecnic*, 62 (1936), yeniden basım "Sociologija Dinka Tomasica." *Drustvena Istrazivanja*, II (6) (1992), Xavier Bouragel tarafından alıntılanmıştır. "Yugoslav Wars: The 'Revenge of the Countryside' between Sociological Reality and Nationalist Myth." *East European Quarterly*, XXXIII (2) (1999), s. 157-175, burada, s. 158-159.
- 111 BOA HAT 423/21778, 03 Şaban 1244/8 Şubat 1829.
- 112 BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827.
- 113 BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826.
- 114 BOA HAT 426/21850, 20 Cemaziyülahir 1242/19 Ocak 1827.
- 115 BOA HAT 423/21804 E, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 116 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 437/22076 B, 12 Muharrem 1242/16 Ağustos 1826.
- 117 BOA HAT 290/17367, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 118 Gilles Veinstein. "Avlonya (Vlorë), Une Étape de la Voie Egnatia dans la Seconde Moitié du XVIe Siècle?" *The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699*, ed. Elizabeth Zachariadou. (Crete: Crete University Press, 1996), s. 220.
- 119 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 14, 28 Muharrem 1248/27 Haziran 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 11, 19 Rebiyülahir 1248/15 Eylül 1832, Travnik Sicilleri, defter. 30, s. 12, 17 Muharrem 1248/16 Haziran 1832.
- 120 Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 25, Evâsıt-ı Cemaziyülahir 1242/10-19 Ocak 1827, Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 144, Evâhir-i Cemaziyülevvel 1243/10-19 Aralık 1827, Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 199, Evâhir-i Şevval 1243/6-15 Ma-

- yıs 1828, Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 200, Evâhir-i Cemaziyülevvel 1243/10-19 Aralık 1827, Saraybosna Sicilleri, defter. 67, s. 15, 09 Rebiyülahir 1244/19 Ekim 1828, Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 102, Evâil-i Şevval 1247/4-13 Mart 1832.
- 121 Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 24, Evâil-i Şaban 1242/28 Şubat-9 Mart 1827.
- 122 Traian Stoianovich. "A Route Type: The Via Egnatia under Ottoman Rule." *The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699*, s. 208.
- 123 BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 426/21848 G, 24 Cemaziyülahir 1242/23 Ocak 1827.
- 124 BOA HAT 426/21848 K, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827.
- 125 Suraiya Faroqhi. *Subjects of the Sultan Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. (Londra ve New York: I. B. Tauris Publishers, 2000), s. 215-217.
- 126 Yeniçerilerin hayatında kahvehanelerin önemi hakkında daha fazla bilgi için mesela bkz., Cengiz Kırılı. *The Struggle over Space: Coffeehouses in Ottoman İstanbul, 1780-1845*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Binghamton: State University of New York, 2000).
- 127 Suraiya Faroqhi. *Subjects of the Sultan*, s. 216.
- 128 Bu ilişki ve Bektâşi tekkelerinin yasaklanması hakkında daha fazla bilgi için bkz., Ethem Ruhi Fığlalı. *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. (Ankara: Selçuk Yayınları, 1990), Suraiya Faroqhi. *Anadolu'da Bektâşilik*. (İstanbul: Simurg, 2003), John K. Birge. *The Bektashi Order of Dervishes*. (Londra: Luzac, 1994), Howard A. Reed. *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June 1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Princeton, 1951), Fatma Sel Turhan. *The Abolition of the Janissary Army and Its Reflections*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2001), Albert Doja. "A Political History of Bektashism from Ottoman Anatolia to Contemporary Turkey." *Journal of Church and State*, 48 (2) (2006), s. 423-450, Belkis Temren. *Bektâşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*. (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995).
- 129 Eric Cornell. "Bosna Bektâşiliği Üzerine." *Alevi Kimliği*, ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s.14-15.
- 130 Džemal Čehajić. "Neke Karakteristike Učenja Ğallduddin Rumija i Nastanak Derviškog Reda Mevlevija, Mevlevije u Bosni i Hercegovini." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju, Simpozij o Arapsko-Islamskoj Kulturi*, XXIV (1976), s. 100.
- 131 Noel Malcolm. *Bosnia A Short History*, s. 104.
- 132 Ahmed S. Aličić. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, s. 155-156.
- 133 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826, BOA HAT 430/21892, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827.
- 134 BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826.
- 135 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 136 Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 20, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.
- 137 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 3, 9 Muharrem 1248/8 Hâziran 1832.
- 138 BOA HAT 415/21503, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 139 Noel Malcolm. *Bosnia A Short History*, s. 105.
- 140 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*, cilt. II. (Ankara: Türk Tarih Kurumu

- Basımevi, 1988), s. 82-83.
- 141 Ahmet Cevat Eren. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, s. 17.
- 142 Ayn Ali. *Kavânin-i Âli Osman der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*. (İstanbul, 1280), s. 16-17, Avdo Sućeska. "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, (37) (1987), s. 434.
- 143 Orhan Kılıç. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. (Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997), s. 47, 95.
- 144 Hamdija Kreševljaković. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, s. 15-16.
- 145 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 41, 13 Şevval 1241/21 Mayıs 1826. Belirtmek gerekir ki, karşılaştığımız birçok belge, eyalet merkezini "eyalet-i Bosna" olarak adlandırmakta ve akabinde sancakları tek tek sıralamaktadır.
- 146 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 51, 25 Cemaziyülahir 1242/24 Ocak 1827, Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 19, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826.
- 147 Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 7, 11 Safer 1245/12 Ağustos 1829.
- 148 Mesela Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 34'te Vali Ali Namık Paşa üç birimden sorumlu olarak zikredilmektedir; Bosna *eyaleti* ile Klis ve Hersek Sancakları. Belgenin tarihi 12 Cemaziyülahir 1246/28 Kasım 1830'dur.
- 149 BOA HAT 423/21795, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 150 BOA HAT 439/22127 A, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833, BOA HAT 439/22127 D, 21 Ramazan 148/11 Şubat 1833, Ahmed S. Aličić. *Uredinje Bosanskog Ejaleta od 1789 do 1878*, s. 20.
- 151 Travnik Sicilleri, defter. 30, s. 60, 5 Safer 1249/24 Haziran 1833.
- 152 Ahmet Cevat Eren. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, s. 18.
- 153 Robert Donia, John V. A. Fine. *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*, s. 52-59.
- 154 Bruce McGowan. "The Age of the Ayans, 1699-1812." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, s. 664-665, Avdo Sućeska. "The position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State." *International Journal of the Turkish Studies*, I (2) (1980), s. 6-13.
- 155 Barbara Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 90.
- 156 Osmanlı İmparatorluğu'nda Saray şehrinin önemi hakkında daha fazla bilgi için bkz., Behija Zlatar. "Širenje Islama i Islamska Kultura u Sarajevu i Okolini." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991), s. 252-267; Behija Zlatar. *Zlatno doba Sarajeva*. (Saraybosna: Svjetlost, 1996). Bu çalışmasında Zlatar Saraybosna'nın büyümesini, şehirde ve çevre bölgelerde İslamın aşamalı bir şekilde yayılması ile ilişkilendirir.
- 157 Mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45, 19 Rebiyülevvel 1248/16 Ağustos 1832, BOA HAT 423/21763, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21764, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 158 BOA HAT 426/21858, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 159 BOA HAT 425/21833 E, 13 Cemaziyülevvel 1242/13 Aralık 1826, BOA HAT 426/21858, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 160 BOA HAT 424/21811 Y, 11 Cemaziyülahir 1242/10 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 H, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 161 BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.

- 162 BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.
- 163 BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.
- 164 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45, 19 Rebiyülevvel 1248/16 Ağustos 1832, BOA HAT 423/21763, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21764, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 439/22131, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 165 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45, 19 Rebiyülevvel 1248/16 Ağustos 1832, BOA HAT 439/22131, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 166 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV Prilozi za Političku Istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX Stoljeću*. (Saraybosna: Veselin Masleša, 1991), s. 36.
- 167 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 44.
- 168 Ahmet Cevat Eren. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, s. 18.
- 169 Hazım Şabanović. "Bosanski Divan, Organizacija i Uređenje Centralne Zemaljske Uprave u Bosni pod Turskom Vlašću do Kraja XVII Stoljeća." *Prilozi za Orientalnu Filologiju*, XVIII-XIX (1973), s. 20-21.
- 170 Age., s. 22-25.
- 171 Age., s. 25-27.
- *Bu görevlinin has odadaki peşkirağadan farklı bir kişi olduğu belirtilmelidir.
- 172 Age., s. 27-29.
- 173 Age., s. 30-45.
- 174 BOA HAT 426/21848 H, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831.
- 175 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 176 BOA HAT 426/21862 H, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 177 BOA HAT 442/22219 K, 10 Cemaziyülevvel 1242/10 Aralık 1826.
- 178 BOA HAT 426/21862 H, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827. Zülfikar Paşa bu kazaların sadece bir kısmını; sırasıyla Saraybosna, Travnik, Gradaçaniçe, Çelebi-pazarı, Foça, Çaniçe, Taşlıca, Pirebol, Kolaşın ve Târa'yı isyan destekçisi olarak niteler.
- Belirtmek gerekir ki, zaman içerisinde kazaların ismi az veya çok değişmiş, bazıları bölünürken bazıları da birleştirilmiştir. Ancak Hasan Efendi ile Zülfikar Paşa'nın zikrettiği kazaların sayısı arasındaki fark bu sebeplerin dışındadır; zira her iki belgede aynı yıla aittir. Makamı gereği Hasan Efendi'nin verdiği rakamın daha gerçekçi olduğu söylenebilir. Mümkündür ki, Zülfikar Paşa bazı kazaların alt birimlerini ayrı bir kaza gibi saymış veya kazanın bir bölümünü ayrı bir kaza gibi zikretmiştir. Zülfikar Paşa'nın Tuzla-i Bâlâ ile Tuzla-i Zîr olarak iki ayrı kaza gibi zikrettiği Tuzla buna iyi bir örnektir. Öte yandan, tarihsel değişime iyi bir örnek, 1870 yılına ait, Bosna'nın yedi ayrı sancaka ayrıldığı idari taksimatta şu şekilde görülmektedir:
- Nefs-i Saray: Visoka (Visoko), Koniçe (Konjic), Çayniçe (Čajniče), Vişegrad (Višegrad), Çelebi-pazarı (Rogatica), Kaladina (Kladanj).
- İzvornik: Tuzla, Blene, İzvornik (Zvornik), Srebrenitsa (Srebrenica), Berça (Brčka), Maglay (Maglaj), Gradaçaç (Gradačac).
- Travnik: Travnik, Yayçe (Jajce), Akhisar (Prozor), Glamoç (Glamoč), İhlevne (Livno).
- Bihke: Bihke (Bihać), Nevesil (Novi), Uştroşça (Tržac).

Yenipazar: Seniçe (Sjenica), Yenipazar (Novi Bazar), Taşhca (Pljevlja), Yenivaroš (Nova Varoš), Akova (Bjelo Polje), Mitroviçe (Mitrovica), Pirepol (Prijepolje), Tırgovište (Tirgovište), Kolašin (Kolašin), Vasevik.

Banyaluka: Banyaluka (Banja Luka), Gradiška (Gradiška), Teşne (Tešanj), Derbend (Derventa).

Hersek (Herzegovina): Mostar, Tirebin (Trebinje), Libuşka (Ljubuşka), İstolçe (Stolac), Foyniçe (Fojnice), Gačka (Gačko), Nevesin (Nevesinje), Foça (Foča), Niksik (Nikšić), Bileke (Bileca). Bu liste Justin McCarthy'den alınmıştır. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878." *The Muslims of Bosnia Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 57.

- 179 Literatürde, Osmanlı idaresindeki Bosna aristokratlarının konumu ve güçleri hakkında sert bir tartışma mevcuttur. Mesela Başagić, Truhelka ve Novaković, aristokrat kesimin, mülkiyetlerinde olan arazileri herhangi bir ciddi değişikliğe uğramadan fetihten sonra da koruduklarını iddia eder. Ancak bu görüşe karşı çıkan Nedim Filipović fetihle birlikte toprak mülkiyetinde yaşanan önemli bir değişimin altını çizer ve *miri* arazi yapılanmasıyla birlikte toprağın kişisel mülkiyetten devlet mülkiyetine doğru nasıl evrildiğini başarıyla gösterir. Bu tartışma hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nedim Filipović. "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36 (1986), s. 149-156, Ciro Truhelka. "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları." *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, cilt. I. (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931), s. 43-69, Safvetbeg Başagić. *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine*. (Saraybosna: Vlastita Naklada, 1900).
- 180 Bosna'da *timar* sisteminin tatbiki ve karşılaşılan sorunlar ile ilgili daha fazla bilgi için bkz., Nedim Filipović. "Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler." *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1954), s. 154-188, Nedim Filipović. "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36 (1986), s. 149-180.
- 181 Nenad Moačanin. *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690*. (Leiden ve Boston: Brill, 2006), s. 131.
- 182 Nedim Filipović. "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, s. 169-172.
- 183 Avdo Sućeska. "Bune Seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII Stoljeću." *Oslobodilački Pokreti Jugoslovenskih Naroda od XVI Veka do Početka Prvog Svetskog Rata*, cilt. I. (Belgrad: The Institute of History, 1976), s. 74-75.
- 184 Michael Robert Hickok. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, s. 46. *Ocaklık timarlarının babadan oğula geçen yapısı için mesela bkz., BOA HAT 326/18991 C, 11 Cemaziyülahir 1251/04 Ekim 1835.*
- 185 Ahmed S. Aličić. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*, s. 44-45.
- 186 Michael Robert Hickok. *Ottoman Military Administration in the Eighteenth Century Bosnia*, s. 41-42.
- 187 Avdo Sućeska. "Mülkîna Lifelong Lease of Governmental Estates in the Ottoman State." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36 (1986), s. 230. *Malikane* sisteminin gelişimi ve eyaletlerde uygulanışı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mehmet Genç. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 99-104, Donald Quataert. *The Ottoman Empire: 1700-1922*. (New York: Cambridge University

- Press, 2000), s. 49-50, Fikret Adanır. "Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During Ottoman Rule." *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*, ed. Daniel Chirot. (Berkeley, Londra: University of California Press, 1989), s. 131-176, Suraiya Faroqhi. "Crisis and Change." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert. (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 565-573.
- 188 Hamdija Kreševljaković. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, s. 56.
- 189 Michael Robert Hickok. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, s. 111-112.
- 190 Noel Malcolm. *Bosnia A Short History*, s. 93-94, Justin McCarthy. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 62-66, Barbara Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 89.
- 191 Enes Pelidija. *Banjalučki Boj iz 1737 Uzroci i Posljedice*, s. 529, Avdo Sućeska. "Bosnian Moslems in the Ottoman State." *International Journal of Turkish Studies*, I (II) (1980), s. 9-10.
- 192 Ahmed S. Aličić. *Pokret za Autonomiju Bosne*, s. 155-156.
- 193 Cemal Kafadar. *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill University, 1981, s. 83-85, ayrıca bkz.; Kafadar. "On the Purity and Corruption of Janissaries." *Turkish Studies Association Bulletin*, 15 (1991), s. 273-280.
- 194 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, cilt. II, s. 477-478.
- 195 BOA HAT 426/21862 A, 15 Rebiyülevvel 1242/17 Ekim 1826.
- 196 BOA HAT 429/21881, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826, BOA HAT 436/22062 K, 17 Receb 1242/14 Şubat 1827.
- 197 Bölgedeki yerlikulu askerlerinin sayısı hakkında arşiv belgelerinde 'on binden fazla' (bkz. BOA HAT 422/21754, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833) gibi genel bir ibareden, 'yetmiş bin yüz' (bkz. BOA HAT 1311/51040 Y, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835) gibi kesinlik ifade eden bir ibareye kadar oldukça farklı rakamlar mevcuttur. Rakamlar arasındaki bu fark yerlikullarının yerel ücretli olma durumlarına bağlı olduğu kadar, ihtiyaca binaen sayılarının artırılıp azaltılabildiği müdahaleye açık statülerine de bağlı olabilir.
- 198 BOA HAT 422/21754, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
- 199 BOA HAT 422/21754, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 437/22078, 03 Zilhicce 1245/26 Mayıs 1830.
- 200 Belirtmek gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu'nda kapudanlık sistemi Bosna dışındaki bazı Balkan topraklarında; mesela Sırp, Yunan ve Arnavut bölgelerinde de mevcuttur. Yunan bölgesinde bu görev, İmparatorluğun merkezine hayli uzakta kalan yerlerin güvenliğini sağlamak ve hırsızlarla mücadele etmek amacıyla, armatolıklar veya kapitanlıklar adıyla, Hristiyan silahlı güçlere verilmişti. Bu güçler belli bir bölgedeki köylerin idaresinden sorumlu olduğu kadar, güvenliğinden ve vergilerin toplanmasından da sorumlu idi. Bu işte görevli olan liderler kapitan olarak adlandırılırken, emir altındakilere palikarya denilmekteydi. Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 76.

Öte yandan, BOA HAT 907/39751 (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835) gibi belgeler bize Sırp bölgesindeki kapudanlıklar hakkında bilgi vermektedir. Topkapı Sarayı Arşivi'nde karşılaştığımız bir belge; E. 5024 ise Hristiyan kapudanlardan bahsetmektedir. Bu uygulamaların küçük farklılıklarla Bosna dışında başka bölgelerde, mesela Yunan, Arnavut ve Sırp bölgelerinde de uygulandığını görmek, *kapudan* sisteminin Bosna'ya özgü olduğu iddialarının doğruluğunu çürütmektedir. Bu iddialar için bkz., Alexander Lopasic. "Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia," s. 163-186, Ahmet Cevat Eren. *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, s. 24. Uzak Yunan bölgelerindeki armatollerin konumlarına bir örnek olarak bkz., Pınar Şenışık. *The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898*, s. 37.

201 Hamdija Kreševljaković. *Kapetanije u Bosni I Hercegovini*, s. 15-17.

202 Mesela, Avdo Sućeska. "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna," s. 434-435.

203 BOA HAT 1311/51040 Y, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.

204 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 26.

205 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 25. Orijinal metin şöyledir:

Oj Bojčiću, bojiš li se Boga?

Boga malo, a cara nimalo,

A vezira ko dorata moga.

206 Ahmed S. Aličić. *Uredinje Bosanskog Ejaleta od 1789 do 1878*, s. 19-20.

207 BOA HAT 1311/51040 Y, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.

208 Ahmed S. Aličić. *Uredinje Bosanskog Ejaleta od 1789 do 1878*, s. 20.

209 Hatidža čar-Drnda. "Remnants of the *Timâr* System in the Bosnian *Vilâyet* in the Second Half of the Nineteenth Century," s. 171-174.

210 Mesela bkz., BOA HAT 423/21758, 04 Ramazan 1242/01 Nisan 1827, BOA HAT 440/22160, 06 Şaban 1246/20 Ocak 1831.

211 Bu kavram Donald Quataert'ten ilhamla kullanılmıştır. *The Ottoman Empire, 1700-1922*, s. 54.

212 Kemal H. Karpat. "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908." *International Journal of Middle East Studies*, 3 (3) (1972), s. 246.

213 Barbara Jelavich. *History of the Balkans* cilt. I, s. 179.

214 Noel Malcolm. *Bosnia-A Short History*, s. 97.

215 Rasid Hajdarević. *Defteri Sarajevskog Saračkog Esnafa 1726-1823*. (Saraybosna: Istorijski Arhiv Sarajevo, 1998), s. 23.

216 Age., s. 27-157.

217 BOA HAT 440/22173, 22 Ramazan 1246/06 Mart 1831.

218 BOA HAT 440/22160, 06 Şaban 1246/20 Ocak 1831.

219 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 83-84, Evâhir-i Receb 1248/13-22 Aralık 1832.

220 Saraybosna Sicilleri, defter. 73, s. 115, tarihsiz.

221 BOA HAT 426/21861 A, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 440/22173, 22 Ramazan 1246/06 Mart 1831, BOA HAT 633/31243, 06 Şaban 1246/20 Ocak 1831.

222 BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831.

- 223 BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Marth 1831.
- 224 BOA HAT 426/21861 A, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826.
- 225 BOA HAT 440/22160, 06 Şaban 1246/20 Ocak 1831.
- 226 BOA HAT 426/21861 A, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 426/21862 P, 17 Rebiyülevvel 1242/19 Ekim 1826.
- 227 BOA HAT 426/21861 A, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826.
- 228 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 8, Gurre-i Muharrem 1241/16-25 Ağustos 1825.
- 229 Saraybosna Sicilleri, defter. 67, s. 18, 10 Rebiyülahir 1244/20 Ekim 1828.
- 230 Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 87, 09 Zilhicce 1245/01 Haziran 1830.
- 231 Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 49, 07 Şevval 1248/27 Şubat 1833.
- 232 Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, cilt. I, s. 179.
- 233 Ines Aščerić-Todd. "The Noble Traders: The Islamic Tradition of "Spiritual Chivalry" (Futuwwa) in Bosnian Trade-Guilds (16th-19th Centuries)." *The Muslim World*, 97 (2) (2007), s. 159-173, burada 162. Bosna'daki lonca teşkilatı hakkında daha fazla bilgi için bkz., Hamdija Kreševljaković. *Esnafi i Obrti u Bosni i Hercegovini 1463-1878*. (Saraybosna: Veselin Masleša, 1991).
- 234 Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 49, 07 Şevval 1248/27 Şubat 1833.
- 235 BOA HAT 442/22219 K, 10 Cemaziyülevvel 1242/10 Aralık 1826.
- 236 BOA HAT 423/21758, 04 Ramazan 1242/01 Nisan 1827.
- 237 BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/02 Şubat 1827.
- 238 BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826.
- 239 BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826.

İsyanın İlk Safhası, 1826-1831 Yılları

Bosna'da Merkezileşme Politikaları

19. yüzyılın başlangıcı, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve idari yapının merkezi bir tarzda yeniden inşa edilmesi ve buna bağlı olarak yeni bir bürokrasinin oluşturulması noktasında birçok değişime şahit oldu. Bu çabaların en görünür sonucu, şüphesiz, hayatın her alanında kendini hissettiren, daha nüfuzlu ve merkezileşmiş bir devletin varlığıydı. Yeniçeriler ortadan kaldırılmış, loncaların gücü kırılmış ve II. Mahmud'un 1820 ve 1830'lu yıllarda Balkan, Anadolu ve Arap topraklarında giriştiği mücadeleler neticesinde, yerel ileri gelenlerin nüfuzu kırılmıştı. Batı teknolojisine göre tasarlanmış bürokrasi ve askeriye, dahili hasımları denetleme, güçlerini azaltma veya tamamen ortadan kaldırma noktasında can alıcı bir konum üstlenmişti. Tercüme Bürosu'nun oluşturulması, 1829'da, Batılı tekniklerle uyumlu, kılık-kıyafet düzenlemelerini de içeren modern bir askeri sisteme geçiş ve 1834'te yeni diplomatik düzene uygun bir Hariciye'nin oluşturulması, bu yenileşme hareketinin bir parçasıydı.¹ II. Mahmud'un reforma yönelik gayretli çabaları göstermekteydi ki, "onun gözünde hangi inanca sahip olursa olsun bütün tebaa eşitti."²

II. Mahmud'un reform programı ilk olarak 1826'da Yeniçeri ordusunun lağvedilmesiyle başladı. Shaw'ın belirttiği üzere reform, ilk defa köklü bir müessesesin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu ve bütün muhtemel direnişler susturularak muhalefet yok edilmişti. Mahmud'un ikinci hedefi, yüksek bir merkezileşmenin sağlanmasıydı ve Sultan ilk adımı da, merkezi hükümetin yükümlülüklerini daire ve kurumlara bölüştürerek attı.³ 19.

yüzyılın ortasına kadar merkezi hükümet, ülkenin ekonomi ve toplumsal yapısında etkin bir konuma sahip ayanın tekeline sert bir şekilde ortadan kaldırmış ve gelirlerin merkezden toplanarak standartlaştırılması noktasında önemli adımlar atmıştı. Merkezileşme, geleneksel toprak sisteminin 1831'de terk edilmesiyle yeni bir boyut kazandı.⁴

Bu süreçte Bosna, merkezi güçlerle yerel ayan ve merkezileşme ile yerel otonomi arasındaki çatışmaların en önemli savaş alanlarından biri haline geldi. Daha modern ve merkezileşmiş bir hükümet, yerel elitlerin nüfuzlarının daraltılması anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ana vasıflarından biri ise, vergileri toplamada ve halk üzerindeki denetimi sağlamada yerel ileri gelenlerin etkin rolü olduğu için bu durum bir çelişki yaratmaktaydı. Devletin geleneksel sistemden bilinçli bir şekilde uzaklaşması, bundan sonra artık neredeyse her biri eski düzenin müdafii olacak olan yerel halkın büyük karşı koyuşlarını beraberinde getirdi. Bosna'nın yerel halkı ve özellikle ileri gelenleri için merkezileşmiş düzenin anlamı, tarih boyunca kazandıkları hakların sınırlandırılmasıydı. Karpat'a göre, merkezileşme sürecine yöneltilen bu ciddi tepki sayesinde Bosna, yeni oluşan yerel milliyetçiliğin en güzel örneklerinden birini sergiledi. "Ancak bu milliyetçilik etnik nitelikler üzerine inşa edilmiş bir milliyetçilik değildi; çünkü Bosna Müslümanlarının etnik kimlikleri kurgulanmış bir etnik kökene veya dile değil, tarih, kültür ve toprağa kök salmıştı; diğer Balkan topluluklarında olduğu gibi, Müslüman ve gayrimüslim gibi bir ayrım çok daha ön plandaydı."⁵ Açıkça ki, 19. yüzyıl Avrupa'sında en yaygın ve dinamik ideoloji milliyetçilikti;⁶ fakat Bosna örneğinde, incelediğimiz isyan, etnik milliyetçi hareketlerin temel özelliklerini içermekten hayli uzaktı. Bu hareket daha ziyade, merkezi güçlerin değişen politikalarına karşı bölgesel bir çözüm arayışındaydı ve ileride göreceğimiz üzere, bu bölgesel endişeler, iki farklı etnik grup olmalarına rağmen Boşnakları ve Arnavutları aynı harekette bir araya getirmişti. Öte yandan, isyancıların valilerini kendileri seçmeleri yönündeki talepleri, merkezi otorite tarafından atanan valiye karşı çıkmaları veya yerel bir lider öncülüğünde Osmanlı merkezine karşı bir hareket örgütlemeleri gibi göstergeler sebebiyle bu dönem, et-

nik ölçütlerden ziyade yerel ölçütlerin belirleyici olduğu bir ön-milliyetçilik dönemi olarak değerlendirilebilir.

İsyan, merkezileşmenin amaçlarına karşı, özellikle Bosna ileri gelenlerinin haklarını koruma amacı gütmekteydi. Bosnalılar için merkezileşme yeni bir ordu, yeni bir toprak sistemi, yeni bir idari yapı, yerel meselelerde daha müdahil bir devlet ve gayrimüslimlerin statülerinde değişiklikler demektir ki, artık Osmanlı Sultanı için dinine bakmaksızın bütün tebaası üzerinde otoritesini korumak daha öncelikli bir hal almıştı. Yeni ordu ile kapudanların ve yerlikulu yeniçerilerinin konumlarını kaybetme ihtimali doğmuştu; öte yandan anlaşılmaktaydı ki, yeni toprak sistemi yerel ileri gelenlerin güç ve nüfuzunu tırpanlayacaktı. Yeni idari yapı ile Bosna'nın en önemli şehri Saray idari merkez haline gelecek, bu da Saray'ın imtiyazlı mahiyetini yok edecekti. Bosnalıların diğer bir rahatsızlığı da Sırlara verilen haklarla alakalıydı; mesela Bosnalıların aleyhine olacak şekilde bazı nahiyelerin Sırlara verilmesi kararlaştırılmıştı. Öyle görülmekteydi ki bütün bu değişiklikler Bosna'nın geleneksel, yarı-bağımsız toplumsal ve idari düzenini derinden zayıflatacaktı.

Bosna'nın İsyan Kültürü

18. ve 19. yüzyıl boyunca Bosna, Osmanlı idaresine karşı muhtelif boyutta birçok silahlı direnişe şahit oldu. Avdo Sućeska'nın da belirttiği üzere 18. yüzyıl isyanları, Müslüman köylülerin sosyal şartlarında yaşanan değişimlere duydukları rahatsızlıkları ifade ederken, 19. yüzyılda bu eylemler, Müslüman ileri gelenlerin hareketine, bir başka deyişle, Osmanlı'nın merkeziyetçi ve eşitlikçi politikalarına karşı şehir merkezli bir harekete dönüştü.⁷ Hobsbawm'ın belirttiği şekliyle, evrensel ve değişmeyen bir olgu olan bu 18. yüzyıl isyanlarını, zulüm ve fakirliğe karşı gösterilen yerel bir köylü ayaklanması şeklinde, bir tür sosyal eşkıyalık olarak tanımlamak mümkündür. Bunun yaygın bir harekete dönüşmesi ise, bir köylü toplumunun kendini korumak için isyandan başka yol kalmadığını anladığı zaman gerçekleşir.⁸

Bu noktada Viyana Kuşatması'nın bir dönüm noktası olduğu söylenebilir; çünkü bu tarihten sonra şiddetli Habsburg ve Venedik saldırıları neticesinde Bosnalılar, toplumlarının nüfus ve do-

ğasını değiştirecek ölçüde bir mülteci akınına maruz kalmıştı. Öte yandan, daha önce belirtildiği üzere, Karlofça Antlaşması'ndan sonra yaşanan toprak kayıplarının psikolojik sarsıntıları, Osmanlı idaresinde yeniden toparlanma noktasında saplantılı bir amaca dönüştü. Ancak şartlar yeni mülteci akınlarıyla daha da kötüleşiyor, vergiler artıyordu. Hersek bu şartlar altında, 1727, 1728, 1729 ve 1732'de bir dizi isyana şahit oldu.⁹ Öte yandan, 1714-1718 ve 1736-1739 arasında Avusturya, Venedik ve Rusya ile savaşlar doğal olarak Bosna halkının sırtına ciddi yükler yükledi. Takip eden elli yıl boyunca ciddi bir saldırı olmadığı halde bölge, bir yandan yeni vergilerin getirdiği sıkıntılarla boğuşmak, öte yandan, Müslüman askeri sınıflar arasında, özellikle yeniçeriler ve kapudanlar arasında yaşanan çekişmelerle mücadele etmek zorundaydı. 1740'lar da *taksit* diye isimlendirilen yeni vergilere karşı çıkan isyanlar o kadar zapt edilmez bir noktaya vardı ki, Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa eyaleti terk etmek zorunda kaldı. Ali Paşa altı ay sonra yeniden dönmeye muvaffak olduysa da, isyanlar o kadar şiddetliydi ki, yine geri dönmesi gerekti. 1748'de Mostar'da başlayan isyan takip eden dönemde Bosna'nın başka yerlerine yayılarak bir dizi vergi isyanına dönüştü. İsyanları bastırmak üzere, 1752'de Mehmed Paşa Kukovica yeni vali olarak bölgeye atandı.¹⁰ Vali olarak Mehmed Paşa'nın seçilmesi, hem bölge halkı tarafından iyi tanınması hem de Sultanın kendisine güven duymasıyla alakalıydı.¹¹ Mehmed Paşa 1756'da eyaleti yatıştırmayı başardı; fakat bölge halkının idaresinden duyduğu rahatsızlık, kısa süre sonra görevden alınmasına sebep oldu. Takip eden yıllar, vergi imtiyazlarını korumak isteyen Mostar'daki Müslüman yerel ileri gelenlerin bir dizi isyanına şahitlik etti ve bu isyanlar da ancak valinin büyük bir orduyla bölgeye yürümesi neticesinde bastırılabilirdi.¹²

Mustafa Şevki Bašeskija'nın 1746 ila 1804 yıllarında Bosna eyaletini anlattığı eserinde Bosna Müslümanlarının artık Sultana olan güvenlerini kaybettiği yorumunu yapmaktadır. Bunun sonucunda yerel ileri gelenler, bölge halkı nazarında daha itibarlı bir konuma gelmişti; çünkü artık halk yerel ileri gelenleri, merkezi otoritenin idaresine karşı teminat mercileri olarak görmeye başlamıştı. Sultanı eleştirmekten çekinmeyen Bašeskija'nın söylediklerinden açıkça anlaşılmaktadır ki, Bosnalı Müslümanlar

Sultanın artık sınırları savunmada ve Bosna eyaletini korumadaki dirayetinden endişe duymaktaydılar.¹³

İsyanların sıklığına dayanarak bazı Yugoslav tarihçiler Bosna'yı 18. yüzyıl boyunca bütünüyle anarşi havasının hâkim olduğu bir ortamda resmetmiş ve Bosna milis güçlerini, konum ve güçlerini korumaya çalışan yerel ileri gelenlerin elinde bir oyuncak gibi göstermişlerdir.¹⁴ Ancak Hickok'un ki gibi yakın zamanda yapılan bazı çalışmalar, Bosna toplumu ile merkez arasında düşmanca bir ilişkiden çok vali ile milis güçler veya merkez ile çevre arasında karşılıklı bir uzlaşının hâkim olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵ Bu durum tabii ki, Bosna'daki yaygın hoşnutsuzluklar, kargaşa ve isyanlara dair iddiaların bir amaca yönelik ve kasten üretilmiş kurgular olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak bilinmelidir ki, bu huzursuzlukların açıklaması, sınıf çatışması, yeni gelişen milliyetçilik, dini ihtilaflar ve hatta Osmanlı gerilemesi gibi tek yönlü iddiaların çok daha ötesindedir. Yaygın huzursuzlukları, ayaklanmaları ve isyanları tartışmak için olayların birbiriyle olan ilişkisini iyi analiz etmek ve Bosna toplumunun içindeki farklı grupları, bunların oluşturduğu ağları ve çeşitliliği göz önünde bulundurmak şarttır.

Bosna'da incelediğimiz dönem öncesinde gerçekleşen isyanlara dair çok sayıdaki belgenin birkaçına kısa bir bakış bize, hem olayların karmaşıklığına hem de sebeplerin çeşitliliğine dair ipuçları verecektir: Mesela 1712'de Bosna valisinin ve sancak mutasarrıflarının savaşa gitmeleri sebebiyle eyalette büyük bir politik boşluğun oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu durumdan yararlanarak, Karadağ, Hersek ve Bosna'da Mihail isimli bir kişi Hristiyan halkı isyana teşvik etmiş ve başına topladığı büyük bir kalabalıkla bazı kale ve hisarları işgal etmişti. Grubun ancak bir askeri müdahale ile durdurulabildiği anlaşılmaktadır.¹⁶ 1788'de Belgrad bölgesinde bir grup Hristiyan ayaklanmış ve isyan çıkarmak amacıyla İzvornik köylerine geçmişti. Kısa bir çatışmadan sonra isyancı grup bastırılmış ve özürleri kabul edilerek affedilmişlerdir.¹⁷ Bir diğer belgeye göre, Belgrad'dan sürülen yeniçeriler 1797'de Befkofça'da *dağlı* eşkıyalarına katılmış ve kalabalık bir grup oluşturduktan sonra isyana başlamıştı. Zaman geçtikçe güçleri katlanarak arttığı için, bastırılmaları ancak büyük bir ordunun üzerle-

rine gönderilmesiyle mümkün olabilmıştır.¹⁸ 1820'de yine Bosna'daki ve sınır bölgesindeki isyan ancak Vali Celal Paşa'nın sert önlemleri sayesinde bastırılabilmiş ve isyan liderleri ya öldürülmüş ya da hapsedilmiştir.¹⁹ Celal Paşa'nın isyancıları bastırmadaki başarısı merkezi otoriteler nezdinde büyük takdir görmüş ve hatta II. Mahmud bunu şöyle dile getirmiştir: "Boşnaklar haşin bir kavim olarak uzun bir zamandır valilerine eyaleti idare izni vermemekteydi; ancak Celal Paşa burada düzen kurmaya muktedir oldu. Lakin Boşnaklar sonra bunu yine ihlal ettiler."²⁰

Yeni bir vergi, yeni bir sefer için asker toplama hazırlıkları, vergi muafiyetlerinin kaldırılması veya gayrimüslimlere tanınan yeni haklar gibi her ne sebebe mebni olursa olsun Bosna'daki isyanlar, bu eyaletin çok daha derin bir yüzünü ortaya koymaktadır: İsyanın bölgesel bir politika oluşturma yolu olarak benimsenmesi ve merkezi yetkililere bölgesel talepleri sunmada bir direniş kültürünün varlığı. Bir başka deyişle bu, Bosna toplumunun bölgesel olaylara katılımındaki zenginliği yansıtmaktadır. Bu durum bölgede tüccar, ayan, kapudan veya kabileler gibi güçlü yerel sınıf ve grupların varlığıyla ve bunlar arasında hızlı bir iletişim ağının oluşmasıyla yakından alakalıdır. Bu gruplar için isyan, bölgesel bir dayanışma oluşturmak üzere bir araya gelmede bir bağlantı noktası olmuştur. Bu durum özellikle, uluslararası müdahalelerin ve dahili sorunların toplumun unsurlarını birbirine daha çok yaklaştırdığı ve zorluklara karşı birleştirdiği, incelediğimiz dönem ve coğrafya için daha çok geçerlidir. Dolayısıyla Bosna'daki isyanların sadece, genel olarak imparatorlukta yaşanan sıkıntıların bölgenin payına düşen kısmından kaynaklanmadığını, aynı zamanda bir yerel politika üretim yöntemi olduğunu belirtmek gerekir.

İncelediğimiz 1826-1836 arası dönemde Bosna'da irili ufaklı birçok isyandan söz etmek mümkündür. Bunlardan bazıları çok dar bir alanı etkisi altına almış ve küçük müdahalelerle bastırılabilmişken, özellikle ikisi; Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yaşanan isyan ve Hüseyin Kapudan isyanı bütün bölgeye yayılmış ve ancak geniş müdahalelerle bastırılabilmiştir. Her iki isyanda isyan liderleri değişmekle birlikte, isyanın sebepleri ve isyancıların talepleri noktasında bir süreklilik söz konusudur. Bu

sebeple, bu iki isyanı birbirinden bağımsız, ayrı süreçler olarak değerlendirmek yerine, bir isyan döneminin iki safhası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Takip eden sayfalar, bu isyan döneminin ilk safhasını incelemekte, Yeniçeriliğin Bosna'da kaldırılmasından sonra yaşananları ve 1826-1831 arası dönemi teferruatlı bir analize tabi tutmaktadır.

Bosna'da Yeniçeriliğin Kaldırılması

İstanbul'da Yeniçeri ordusunun 15 Haziran 1826'da kaldırılmasından birkaç gün sonra, Yeniçeriliğin diğer eyaletlerde olduğu gibi Bosna'da da kaldırıldığını bildiren ferman hazırlanarak bölgeye gönderildi.²¹ Bu dönemde Bosna Valisi, Şam Valiliği yaptığı sırada, 12 Mayıs 1826'da göreve atanan Mustafa Paşa idi.²² Esasen Mustafa Paşa bu göreve, önceki Vali Selim Sırrı Paşa döneminde Bosna'da yaşanan bir dizi ayaklanma ve isyan neticesinde getirilmişti. İddialara göre Selim Sırrı Paşa'nın nüfuzunu yerel ileri gelenlere kaptırması, valilikten azlını hazırlamıştı.²³ Öyle anlaşıyor ki Mustafa Paşa isyancıları bastırmada acımasızlığıyla nam salmış bir valiydi²⁴ ve muhtemelen bu göreve de, bu şöhreti sayesinde getirilmişti. Mustafa Paşa Travnik'e ulaştıktan sonra ilk icraatı, 300 kadar tutukluyu zincire vurabilecek bir hapishane yaptırmak oldu.²⁵ Vali'nin bölgeye ulaştıktan kısa bir süre sonra Yenipazar Mütesellimi Osman Paşa'nın ocaklık cizyelerine el koyması²⁶ ve bazı belgelere göre onu bu görevden azletmesi,²⁷ bölge insanının Mustafa Paşa'ya nefret duymasına sebep olmuştu. Bölge halkı Babıali'ye başvurarak, yeni valinin, III. Selim döneminde kaldırılan ve ondan sonra da hiç uygulanmayan bir tür ayakbastı vergisi olan kudumiye vergisini Bosna'ya gittiği gibi aldığını bildirmişti.²⁸ Mustafa Paşa'nın bu tür keyfi uygulamalarının Boşnakları çok ürküttüğü ve ağır eleştirilere sebep olduğu, merkeze gönderilen şikayetlerden anlaşılmaktadır.²⁹ Bu şikayetlerden birinde Bosnalılar şöyle demekteydi: "Mustafa Paşa 22 yılı aşkın bir zamandır "Hacı" diye bilinirken, acaba bu unvanın içini Boşnakları soyarak mı dolduracak?"³⁰

Yeniçeriliğin kaldırılmasına dair fermanı Bosna'ya götürmek üzere Kapıcıbaşı Mehmed Ağa mübaşir olarak atanmıştı. Bu fermanda merkezi otoriteler valiye, yeniçeri ordusuna ait bütün

malların toplanarak bölgedeki kalelere konulmasını emrediyor; yeniçerilerin işaretleri olan çaprastların ise, İstanbul'a ulaştırılmak üzere, görevli mübaşire teslim edilmesi isteniyordu.³¹ Selim Ağa adında bir görevli de Bosna'daki Yeniçeri ordularına ait hazineyi kaydetmekle görevlendirilmişti.³² Ayrıca, sabık Mirahur Ali Bey biri gizli, diğeri açık olmak üzere iki görevle Bosna'ya yollanmıştı. Ali Bey'in gizli görevi bölgedeki Bektaşî tekkelerini sona erdirmek, açıktan ilan edilen görevi ise, Bosna'daki hazineye ait ormanları teftiş etmektir. Ali Bey görev için yola koyulmadan önce kendisine, muhtemel bir tepkiye karşı gizli görevini herkesten saklaması tembih edilmişti. Ancak, daha sonra Bosna'dan merkeze gelen raporlarda Bosnalıların Bektaşîliğe pek teveccühlerinin olmadığı belirtilince, Ali Bey'in bu görevi saklamasına gerek kalmadı ve Bektaşîliğe dair ferman da bölgede ilan edildi. Bölgeden merkeze gönderilen mesajlarda Ali Bey'in bu görevinin ilan edilmesinin daha hayırlı olacağı, zira bölge insanının zaten Bektaşîlik taraftarı olmadığı ve açıklama yapılmaması durumunda konu hakkındaki dedikoduların daha tehlikeli olabileceği belirtiliyordu.³³ Öyle anlaşıyor ki, sert uygulamalarıyla nam salmış bir valinin göreve getirilişinden, gizli görevlilerin seçimine kadar bütün adımlar ustalıkla hesaplanmıştı. Alınan tedbirler ve yapılan atamalar merkezi otoritelerin doğabilecek sıkıntı ve tepkilerin oldukça farkında olduklarını göstermekteydi.

Merkez için diğer bir mesele de, Yeniçeri teşkilatının kaldırılması konusunda yerel halkın ikna edilmesiydi. Bu noktada bürokrasiden Esham Mukataacısı Mehmed Arif Bey ve ulema sınıfından Pirlepelî Ahmed Efendi seçilerek, hem insanları süreç boyunca ikna etmek hem de gelişmeleri İstanbul'a rapor etmek üzere Bosna'ya gönderildi.³⁴ Başlangıçta Ahmed Efendi Rumele'deki Bektaşî tekkelerinin yıkımı işiyle de görevlendirilmişti; ancak Bosna'daki durumun nazikliği sebebiyle sonradan Ahmed Efendi'nin bu görevi iptal edilerek, onun yerine daha önce bölgeye gönderilmiş Ali Bey'e, konuyla ilgilenmek üzere bir başka kişinin bağlanması kararlaştırıldı.³⁵ Arif Bey ve Ahmed Efendi önce Sofya'ya gidip ³⁶oradan Priştine'ye geçtiler; ancak isyan sebebiyle ne Saray'a ne de Travnik'e gidebildiklerinden burada uzun süre kalmaları gerekti.³⁷ Öyle anlaşıyor ki, Arif Bey'in özel görevlerle

bölgeye gönderilmiş olması Vali Mustafa Paşa'yı hayli rahatsız etmişti; vali, Arif Bey'in kendisiyle ilgili merkeze olumsuz raporlar gönderme ihtimalinden endişe duyuyordu.³⁸ Muhtemeldir ki, Bosnalıların kendisi hakkındaki olumsuz düşüncelerine Arif Bey de katılır ve bunları merkeze rapor ederse, azli kaçınılmaz olurdu. Mustafa Paşa bu yöndeki bazı korkularını merkezi otoritelerle paylaşıncı, bunlar "kuruntular" olarak adlandırıldı.³⁹ Ancak görüyoruz ki, kısa bir süre sonra Arif Bey, Mustafa Paşa'nın idaresiyle ilgili ağır eleştirilerini merkeze bildirmiş⁴⁰ ve muhtemelen Mustafa Paşa'nın geleceğini etkileyecek bir süreci başlatmıştı. Bu eleştirilerde Arif Bey valinin bütün gücünü kaybettiğini ve azli hak ettiğini söylüyor; hatta Mustafa Paşa'nın suçlanmamak için kendisini suçlama yoluna gideceğini de sözlerine ekliyordu.⁴¹ Arif Bey'in önerisine göre, bölgedeki bazı önemli ileri gelenlerle yeniden bir ilişki kurulur ve yeni bir vali, üç bin kadar silahlı bir orduyla Cadde Kolu'nu takip ederek bölgeye ulaşırsa, bölgenin yaşadığı sıkıntılar da kolaylıkla çözülebilirdi.⁴²

Tepkilerin bölgesel bir harekete dönüşmesi, eyalette Yeniçeriliğin kaldırılmasının ilanından kısa bir süre sonra başlamıştı. Daha Eylül 1826'da, her kazadan bir-iki kişi Saray'a davet edilmiş ve toplantılarda bölge halkı nasıl bir yol izleyeceklerini konuşmaya başlamıştı bile...⁴³ Karışıklık haberleri kısa sürede bölgeye yayılmıştı; öyle ki, mesela görev süresi Ağustos 1826'da dolan Belgrad Kadısı, Bosnalı Çukacıade Mustafa Efendi, Belgrad Muhafızı Abdurrahim Paşa'ya başvurarak Bosna'daki karışıklıklar sebebiyle Belgrad'da kalışını uzatmak istediğini bildirmişti.⁴⁴

Bahsi geçen, bölgeye fermanı ulaştıracak Kapıcıbaşı Mehmed Ağa ise önce Travnik'e gitti ve orada Mustafa Paşa tarafından karşılandı. Ferman halka ilan edildikten sonra Travnik halkı, kendilerine Saray'dan bir karar ulaşınca kadar herhangi bir cevap vermeyeceklerini ve Saraylının vereceği karara sadık kalacaklarını bildirdiler. Bu zaman zarfında Mustafa Paşa da serdarların askeri kıyafetlerinde birkaç değişikliği devreye sokmuş ve bazı yeniçeri işaretlerini ortadan kaldırmıştı. Saray'dan cevap bekleyen Travnik halkı ise ilk anda bu değişikliklere herhangi bir tepki göstermemişti.⁴⁵ Travnik'te Yeniçeriliğin kaldırıldığına dair fermanın ilanından on gün kadar sonra, Saraylılardan da aynı ka-

rara uyulmasını isteyen ferman vali tarafından organize edilen, içinde valinin oğlu Mehmed Ağa ve kayınbiraderi Battal Ağa'nın da olduğu bir grupla Saray'a gönderildi.⁴⁶

Ferman Saray'da okunduktan sonra, şehir ahalisi hemen dükkanlarını kapatarak bir araya gelip kararı protestoya başladı ve hatta Travnik'ten gelen gruba saldırdı. Grup gece gizlice şehri terk etmek suretiyle canlarını zor kurtarmıştı.⁴⁷ Mesela isyancılar tarafından idam için aranan Kapıcıbaşı Mehmed Ağa, Sırp bölgesine sığınmış ve oradan Yenipazar'a geçerek burada Arif Bey ve Ahmed Efendi ile karşılaşmıştı.⁴⁸ Fermanı Sol Kol'a ve Arnavut kazalarına ulaştırmakla görevli bir tatar bu olaylar olduktan sekiz gün sonra Saray'a gittiğinde ve bölgenin kararını sorduğunda, isyan liderleri fermanın kabul edildiğine dair bir cevabı kendisine vermeyeceklerini söylemiş ve fermanın hiçbir yerde kabul edilmediğini iddia etmişlerdi. Tatar onlara elindeki 39 kazanın tasdik mektuplarını gösterdiğinde ise, hiçbir şey söylememiş ve onu Travnik'e göndermişlerdi.⁴⁹

Saray'dan gelen haberler göstermekteydi ki, isyan hazırlıkları fermanın şehirde okunmasından hemen sonra başlamıştı ve Saray ileri gelenleri de isyancıların tarafındaydı. Mustafa Paşa, hem görüşmek hem de mümkün olursa ikna etmek düşüncesiyle Saray ileri gelenlerini Travnik'e çağırmış ama grup valinin bu talebini geri çevirmişti. Mustafa Paşa ileri gelenlerin bu tavrını isyancılardan korkularına bağlıyor ve merkeze de o şekilde rapor ediyordu;⁵⁰ ancak takip eden dönemde yaşananlar gösterecekti ki, bu hareketin altında yatan neden "korku" değil, "destektir." Travnik ahalisi ise bekleme konumuna devam ediyordu. Şehrin ileri gelenleri mahkemeye çağırılıp kararları sorulduğunda, hiç cevap vermemeyi tercih ettiler. On gün sonra, cevabı götürmekle görevli kurye yine ileri gelenleri mahkemeye çağırıp kararlarının ne olduğunu sorduğu sırada, askeri sınıftan bazı isyan liderleri mahkemeye saldırıp herkesi dışarı çıkarttı ve bu arada bölgedeki topçulara da, kendilerine bir direniş gösterirlerse hepsini öldürecekleri haberini gönderdi.⁵¹ Esasen isyancıların topçulara cephe almasının altında yatan sebep, muhtemelen, Yeniçeriliğin kaldırılmasından önce, II. Mahmud'un çabalarıyla bu grubun merkez tarafına çekilmiş olmasıydı ve bu destek sayesinde, İstanbul'daki Yeniçerilerin bastırılması çok daha kolay olmuştu.⁵²

Bu olaylar üzerine, bölgenin cevabını İstanbul'a ulaştırmakla görevli tatar birkaç gün daha Mustafa Paşa'nın konağında kalmaya devam etti ve artık İstanbul'a dönmeye karar verdiğinde Mustafa Paşa'dan konuyla ilgili özel pusulalarını talep etti. Ancak Mustafa Paşa, yolda isyancılar tarafından bu pusulalarla yakalanırsa, isyancıların sadece bunları almakla kalmayıp onu canından da edeceğini belirterek, tatara herhangi bir şey vermeyi reddetti.⁵³ Öyle anlaşıyor ki, bu dönemde merkezle sağlıklı bir iletişim kurmak kadar insanların can güvenliğini korumak da, özellikle yollarda olanlar için büyük bir sorun haline gelmişti. Bölgeden İstanbul'a giden güzergah, isyancıların kontrolü altındaydı ve Mustafa Paşa merkeze ulaştıracağı haberleri ancak Belgrad üzerinden, Muhafız Abdurrahim Paşa vasıtasıyla ulaştırabiliyordu.⁵⁴ İstanbul'dan bölgeye gönderilen haberciler de çoğunlukla Bosna'nın içine giremiyor, yakın bölgelerde konaklayıp oradan haber toplamaya çalışıyordu; ama imkanların kısıtlılığı sebebiyle bu haberler bazen eksik ya da yanlış olabiliyordu. Mesela Üsküb'de konaklamak zorunda kalan tatar Arif Bey burada Bosna'dan gelen bir yolcuyla karşılaşmış ve ondan, Bosnalıların başlangıçta fermana tepki göstermekle birlikte zamanla başkaldırdıktan vazgeçtiğini ve olayların yatıştığını duyarak bunu merkeze bildirmişti.⁵⁵ Ancak bu bilgiyi diğer belgelerle karşılaştırdığımızda görüyoruz ki, Bosna'nın yatıştığı iddia edilen bu dönemde eyalet çok sıkıntılı günler geçirmekteydi ve haberler doğruluktan uzaktı.⁵⁶

Bu arada Saray'da ikinci bir büyük meşveret toplamak için hazırlıklar devam ediyordu; davet mektupları her kazaya gönderilmişti. Neredeyse bütün kazalardan delegelerin katıldığı bu meşveret, 2 Ekim 1826'da Saray'da gerçekleştirildi.⁵⁷ Katılımcıların kararı, yeni orduyu kabul etmemek, talimlere katılmamak ve Yeniçeri iddialarından vazgeçmemek şeklindeydi. Bu kararları içeren *mahzar* hazırlanıp imzalanarak Travnik'e gönderildi.⁵⁸ Travnik'ten gelip meşverete katılan delegeler şehirlerine döndüklerinde, Saray'da görülen tepkilere benzer tepkiler burada da tekrarlandı: İsyancılar çarşuyu kapatıp Saray'da alınan kararı paylaşmak üzere şehrin ileri gelenlerini büyük camide topladıktan sonra, hazırlanan mahzara kadıdan imza almak üzere mahkemeye yöneldiler. Ancak buna muvaffak olamadılar; zira isyan-

cıların geldiği haberini alan kadı mahkemeden kaçmıştı. Mustafa Paşa'nın bildirdiğine göre gündüz 40-50 kişilik silahlı bir grup insanları ikna etmek için şehirde kol geziyor, geceleri ise sayıları 100-400'e kadar çıkıyordu. Paşa'ya göre asıl amaç, isyanı Rumeli ve hatta İstanbul'a yaymaktı.⁵⁹ İsyancıların büyük bir isyan çıkarmak için Vidin, Edirne, Sofya, Filibe ve Selanik'e ajanlar gönderdiği haberleri bölgede kulaktan kulağa dolaşıyordu.⁶⁰ İsyancılar ayrıca Rumeli'den gelen tüccarla konuşmuş ve isyan haberlerini kendi kazalarına ulaştırmalarını onlardan talep etmişti. Tüccar sıkı bir şekilde uyarılmıştı da: "Eğer konu hakkında size bölgenizde soru sorulduğunda bir şey yok diye cevap vererseniz, bilin ki hepinizi öldürürüz."⁶¹

Yaklaşık bir ay sonra, 1826'nın Kasım'ında ayaklanmalar tüm bölgeye yayılmaya başladı. Arif Bey'e göre artık kılıç kullanmadan bu isyanı durdurmanın imkanı yoktu.⁶² İsyancılar, Arif Bey ve Ahmed Efendi'yi Saray'a çağırıyordu; ancak Arif Bey'e göre giderlerse, isyancılar onları, devletin Yeniçeri ordusunu Bosna'da muhafaza etmeye karar verdiğini ilan etmeye zorlayacaklardı. Şüphesiz yetkili kişiler tarafından yapılacak böyle bir ilan, bölge halkına güven telkin edecekti. Mustafa Paşa da Arif Bey ve Ahmed Efendi'ye mesajlar göndererek, Saray ve Travnik'e gelmelerinin daha hayırlı olacağını bildirmişti. Ayrıca Mustafa Paşa buraya az sayıda bir daire halkıyla geldiği için hazırlıksız yakalandığını söylüyordu.⁶³ İsyancılar ana yollara ve vezir, kapıcıbaşı gibi önemli devlet görevlilerinin konakları önlerine taşlar yığmış ve vezire gözdağı vermek için konağının harem kapısını tamamen taşlarla kapatmıştı. Kendilerine herhangi bir saldırı olursa ilk önce valiyi ortadan kaldıracaklarını söylüyorlardı.⁶⁴ İsyancıların iddialarına göre, halktan her kim mahkemeye giderse veya mahkeme görevlilerinden her kim pazara gider, orada biraz uzun vakit geçirirse yine öldürülecekti. Valiye de, dairesi halkının yiyecek, odun gibi ihtiyaçlarının teminine izin verilmiyordu.⁶⁵ Vali, konağında tam bir kuşatma altındaydı⁶⁶ ve hatta Cuma namazları için dışarı çıkması bile mümkün değildi.⁶⁷ Mustafa Paşa bir ara Yayçe Kalesi'ne kaçmayı düşündü, ancak muvaffak olamadı;⁶⁸ çünkü isyancılar gece-gündüz konağı önünde kol geziyordu.⁶⁹ Travnik'e gidip dönmeye muvaffak olan tatar Sadık'ın merkeze

bildirdiğine göre, vali bu ablukayla birlikte bütün nüfuz ve haki-miyetini kaybetmiş; hatta neredeyse “isyancılar oğlunu öldürse, ‘çok şükür’ diyecek hale gelmişti.”⁷⁰

Öte yandan isyancılar imece usulü çalışarak Saray’ın kalesini tamir etmiş ve herhangi bir saldırı sırasında kullanmak üzere içi-ni erzakla doldurmuşlardı.⁷¹ Bir yandan da atlar satın alıp silah-larını onarıyorlardı.⁷² Çarşı ve pazarlarda iki kişi bir araya gelip konuştuğunda şüpheli görülerek, hemen hem isyancılar hem de devlet görevlileri tarafından takip ediliyordu. Bir tatarın deyişiyle, herkes herkese düşman nazarıyla bakmaya başlamıştı.⁷³ İsyan-cılardan ayrılmak isteyen biri olursa şiddetle cezalandırılıyor, öte yandan aynı kişi, merkezi yetkililerce kahramanlar gibi kabul görüyor ve tanıtılıyordu. Mesela, eski Yeniçerilerden Delaloğlu Salih Ağa devletin kararına uyararak yeniçeri unvanından vazgeçe-ceğini söylediğinde, isyancılar onu öfkeyle tartaklamış ve Saray Kalesi’ne hapsedmişlerdi.⁷⁴ Yine Saray Nakibi Şerifzade Mustafa Nuri isyancılar tarafından, başlangıçta kendi taraflarında oldu-ğu ve isyana destek verdiği halde, sonra taraf değiştirdiği iddia-sıyla taşlanarak öldürülmüştü.⁷⁵ Belirtmek gerekir ki, Şerifzade ölümüne kadar devlet yetkilileri tarafından isyanın önde gelen liderlerinden biri olarak anıldığı halde,⁷⁶ ölümünden sonra bir şehit olarak abideleştirilmiş ve ‘şehadetinin derecesini’ daha da büyütme için farklı hikayeler ‘yaratılmıştı.’⁷⁷

Olaylar gittikçe büyüyordu ve merkezi yetkililerin bazı yerel ileri gelenlerin gönlünü kazanmaktan başka çaresi yoktu: Dev-let tarafına çekebilmek için İzvornik Kapudanı Mahmud Paşa’ya *mirmiran* unvanı verilmiş ve İzvornik Mustarrıfı Zülfikar Paşa’nın yerine göreve getirilmişti. İsyana destek veren İşkodra Mutasar-rıfı Mustafa Paşa’nın gönlü alınmış ve daha önceki isyanlarda Bosna’dan Tiran, Filibe ve Tatarpazarı’na sürülen on beş kişi af-fedilerek memleketlerine dönmelerine izin çıkmıştı.⁷⁸

İsyanın Bölgedeki Yankıları

Bölge halkından olan ve dolayısıyla bölgeyi iyi tanıması bek-lenen Bosna Hazine Katibi Hasan Efendi’nin aktardıklarına göre, Bosna’nın 48 kazasından 20’si merkeze bağlıklarını bildirmiş, diğerleri ise Saray’la birlikte hareket etme kararı almıştı.⁷⁹ Öyle

anlaşıyor ki başlangıçta kazaların kararlarını etkilemede isyancıların merkezi olan Saray ile merkezi otoritelerin idare merkezi olan Travnik arasında ciddi bir çekişme vardı; ancak zamanla Saray inisiyatifi ele almıştı. Bir yandan Travnik'te vali, Yeniçerilerin kaldırıldığına dair fermanın nüshalarını hazırlatıyor ve mübaşir vasıtasıyla bunları her kazaya ulaştırıyorken, diğer yandan Saray'da isyan liderleri, meşverete davet mektuplarını veya meşveret kararlarının bildirilerini hazırlatarak bunları her kazaya gönderiyordu.⁸⁰

Öte yandan, özellikle merkezi yetkililerce sürdürülen baskıların gittikçe sertleşmesi, kazaları en azından kağıt üzerinde, taraf değiştirmeye zorluyordu. Bu sebeple, bazen birbirine çok yakın tarihlerde yazılmış tatar raporlarında, kazaların isyan taraftarı veya karşıtı olması noktasında birbirine zıt görüşlerin varlığı şaşırtıcı değildir. Mesela bir rapora göre, Yenipazar Mütesellimi Osman Paşa Saray meşveretlerinde isyancıların hazırladıkları bildirilerin kahvehanelerde okunmasını emretmiş ve her zaman, halkından gördüğü desteğe binaen Saray'la birlikte hareket edeceğini söylemişti. Ayrıca, Vezir Mustafa Paşa'dan da şikayet ederek, Saraylıların onun azlini talep ettiklerini ileri sürmüştü.⁸¹ Bu bilgilerin merkeze ulaşmasından kısa bir süre sonra tatar Mustafa Yenipazar'a gidip Osman Paşa'nın kararını sorunca, Osman Paşa Sultana olan bağlılıklarını bildirmişti.⁸² Öte yandan Arif Bey de başlangıçta Osman Paşa'dan güçlü bir isyan taraftarı olarak bahsederken,⁸³ akabinde Ahmed Efendi ile birlikte Yenipazar'a yaptıkları seyahatten sonra Paşa'yı onlara katılmaları konusunda ikna ettiklerini bildiriyordu.⁸⁴

Öyle anlaşıyor ki, Arif Bey ve Ahmed Efendi'nin Yenipazar'da ikametleri sırasında isyancıların baskıları devam etmekteydi ve isyancılar tarafından görevlendirilen yeni casuslar, İzvornik ve Yenipazar'a gelerek halkı isyana teşvike çalışıyordu. Arif Bey ve Ahmed Efendi'nin kişisel çabalarıyla Vişegrad'a kadar olan bölge, bu kaza da dahil olmak üzere, isyancıların tazyiklerinden korunmuşken, sonrasında Yeniçerilerin lideri Ruscuklu Ali Ağa 700 adamı ile birlikte önce Çelebipazarı'na, sonra Vişegrad'a gitmiş ve bölgenin desteğini yeniden kazanmaya muvaffak olmuştu.⁸⁵ Aynı dönemde, Taşlıca, Pirebol, Çaniçe ve Gorajde kazaları Yeni-

çerilerin destekçisi olarak rapor edilmişti.⁸⁶ Bununla birlikte, birçok kazada halk merkezi idare taraftarı ve karşıtı olmak üzere iki gruba ayrılmıştı ve birbirleriyle çatışmaktaydı. Mesela Taşlıca'da isyan taraftarları devlet destekçilerine saldırıp Abdurrezzak Bey'i yaralayınca, Abdurrezzak Bey'in karısı silaha sarılıp birkaçını vurmuş ve "biz asi olmayacağız" diye peşlerinden bağırmıştı. Arif Bey'in verdiği bilgiye göre, Abdurrezzak Bey'in karısının bu çıkışı, kaza halkının isyancı saflarına katılmasını engellemişti.⁸⁷ Ne yazık ki belgelerin sessizliği sebebiyle, devlet yanlıları tarafından isyancılara ne tür bir muamelede bulunulduğunu tam olarak bilememekteyiz; ancak bütün bu yaşananların karşılıklı çatışmalar üzerine kurulu olduğu düşünülürse, benzer hikayelerin isyancılar tarafında da tecrübe edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bunların yanı sıra, Derbend ve Banyaluka başta olmak üzere, Bosavine ve Serhad bölgesinin isyancılar tarafında anıldıklarını görmekteyiz.⁸⁸ Yeniçeriliğin kaldırılması kararı kendilerine ulaştıktan yaklaşık bir ay sonra, Pirebol ayanı da ilgayı kabul eden bir mahzar hazırlamış ve bunu İstanbul'a göndermişti,⁸⁹ fakat bu olayların Pirebol'da yatıştığı anlamına gelmiyordu. Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa'nın da belirttiği gibi, birçok kaza ilgayı kabul ettiğine dair mahzarları merkeze gönderdiği halde, herhangi bir saldırıda bu kazalar birleşip birlikte hareket edecekleri için kararları çok da güvenilir değildi.⁹⁰ Mustafa Paşa'nın Yenipazar'a gitmekle görevlendirilen bir tatarının söyledikleri bu dönemdeki karışıklıkları çok iyi yansıtmaktadır:

Travnik'ten Yenipazar'a doğru yola koyulmuşken, Saray'da mola verdiğimde asiler beni yakaladılar. Üzerimde kağıt olup olmadığını sordular ve ben meydana çıkarmayınca beni bırakmayıp Saray menzilhanesine kapattılar. Üç gün üç gece bir dakika beni boş bırakmayıp bellerindeki bıçakları göstererek bunları sizin için hazırlıyoruz diye söyleştiler. Bu tür davranışlara yalnız ben muhatap değildim: Bir arkadaşım Pirebol'a giderken benzer muamelelere maruz kaldı ve neredeyse öldürüsiye şiddet gördü. Beni serbest bıraktıktan sonra Çaniçe'ye geçtim, orada da kötü muameleye maruz kaldım. Şimdi Travnik'teyim; bir hayalet gibi oturuyorum ve korkudan kemiklerime kadar titriyorum.⁹¹

Bölgenin Sava/Bosavine Kolu'nda yer alan Srebrenitsa da Saray isyancılarının tarafındaydı. Bu sebeple, kazanın mütesellimi Hasan Paşazade Rüstem Bey görevinden alınmış ve bölgenin bir başka ileri geleni, Memiş Ağa, merkezi otoritelere bağlılığını bildirmesi karşılığında onun yerine atanmıştı. Mustafa Paşa'dan sonra vali olarak atanan Abdurrahim Paşa İzvornik'e varınca, Srebrenitsa halkı Paşa'ya müracaatla pişmanlıklarını bildirmiş⁹² ve Rüstem Bey'in göreve iadesini istemişlerdi.⁹³ Rüstem Bey de valiye bağlılıklarını sunmuş ve bunun karşılığında yeniden eski görevine iade edilmişti; ancak vali Saray isyancılarıyla yakın ilişkide olduğu gerekçesiyle Srebrenitsa naibini görevden almıştı. Bu yeniden tayin sayesinde Rüstem Paşa Abdurrahim Paşa'ya önemli bir askeri destek sağlamış ve Saray'a, isyancılara erzak nakline de son vermişti.⁹⁴

Kolaşın halkının da Saray isyancılarına büyük bir destek verdiği görülmektedir.⁹⁵ Kolaşın'deki isyancı grupları Taşlıca gibi bazı kazalara dağılmış ve hareketlerine adam kazanmak için ikna turlarına başlamıştı.⁹⁶ İzvornik'te ise ilga emrini getiren mübaşir şehre yaklaştığında kalenin kapıları kapatıldı ve mübaşirin şehre girişine izin verilmedi. Ancak zamanla olaylar yatıştı ve İzvornik ileri gelenleri Mutasarrıf Zülfikar Paşa'ya, karara bağlılıklarını bildiren metni sundular.⁹⁷ Mutasarrıfın bildirdiğine göre, İzvornik'in merkezi yatıştığı halde, sancağa bağlı Blene, Tuzla, Gradacac gibi kazalar isyancıların kontrolü altındaydı.⁹⁸ Öte yandan belirtmek gerekir ki, mutasarrıf bir yandan merkeze bağlılık mektupları gönderirken, diğer yandan isyancılarla yakın ilişkisini devam ettiriyordu. Sonunda bu ilişki onun azlını getirmiş ve İzvornik Kapudanı Mahmud Paşa onun yerine atanmıştı.⁹⁹ Buna ek olarak Foça halkı da Saray ile yakın ilişki içerisindeydi; bu ilişkinin en önemli sebebi de Saray ayanının Foça'da büyük çiftlikleri olmasıydı. İddialara göre Foça halkı isyana karşı olsa bile, Saray isyancılarından korkuları sebebiyle, bunu açıkça ilan edemezdi.¹⁰⁰ Öyle anlaşıyor ki, Foça ulemasının isyancılarla yakın bağlantısı vardı ve bu bağlantıda Müftü İbrahim Efendi anahtar konumdaydı. Kazanın Hâkimi Hatibzade Mehmed Efendi isyan sebebiyle görevinden ayrılınca, isyancılar bu makama İbrahim Efendi'nin atanmasını talep etmişlerdi.¹⁰¹ Klis sancağı da Travnik'e mahzar

sunduğu halde, bu sancağa bağlı İhlevne kazası Saray'a desteğini ilan etmişti. Öte yandan, İstolçeli Ali Ağa'nın büyük çabaları sayesinde Hersek'te Yeniçeriliğin kaldırılması büyük sorunlar yaşanmadan gerçekleşmiş ve Liboška, Mostar ve Nevesin gibi Hersek kazaları da ilgayı kabul mektuplarını Bosna valisine sunmuşlardı.¹⁰² Ancak bir müddet sonra olayların alevlenmesiyle birlikte, karışıklıkların Mostar'a da sıçradığını görmekteyiz.¹⁰³

Belgrad'da ise Yeniçeriliğin kaldırılmasından kısa bir süre sonra Muhafız Abdurrahim Paşa'nın girişimiyle yeni orduların talimine başlanmış ve hatta talim faaliyetleri Belgrad'ın Bosna'ya yakın olan, halkının çoğunun Boşnak olduğu ve güçlü bir Saray etkisinin hissedildiği Sokol ve Özice kazalarına kadar da genişletilmişti. Abdurrahim Paşa Sultana gururla, Belgrad'ın kila-i hamse (beş kale) olarak bilinen, Sokol ve Özice ile birlikte Semendire, Cisir-i Mora ve Böğürdelen kazalarında da talimin başladığını bildirmişti.¹⁰⁴ Ayrıca Avusturya ikinci kumandanı talimi izlemek üzere, yüksek rütbeli devlet memurları ve eşlerini kapsayan büyük bir maiyetle Varadin'den Belgrad'a gelmişti. Bütün bu haberlerin II. Mahmud'u çok sevindirdiği, Sultanın bizzat kaleme aldığı övgü dolu sözlerinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁵

Avusturya'nın bu büyük heyeti 12-13 komutanı, 100 kadar kapudan ve zabiti, birçok ileri geleni ve gruba eşlik eden hanımları kapsıyordu. Grup önce Avusturya'nın Zemun kazasına gelmiş, buradan sınırı geçerek büyük bir resmi törenle Osmanlı topraklarına girmişti. Abdurrahim Paşa merkeze gönderdiği raporda, ikinci kumandanın ateşli silah talimini izledikten sonra çok şaşırdığını ve kendi askerlerine böyle bir talimi ikmal ettirmenin en az dört yıl alacağını belirttiikten sonra, bu kadar kısa bir zamanda askerlere böyle bir eğitimin nasıl başarıyla verildiğini sorduğunu bildirmektedir. "Acaba imparatorluğun diğer yerleri için de böyle bir başarı söz konusu muydu?" Cevaben Abdurrahim Paşa, talim Sultanın emri olduğundan, bütün Müslümanların bunu öğrenmek için canla başla çalıştığını söylediğini aktarıyordu. Kumandanın bu talimin Anadolu ve Rumeli'deki her eyalette başlayıp başlamadığı sorusuna ise, Abdurrahim Paşa Erzurum örneğiyle cevap vermiş ve insanların sadece gündüzleri değil, geceleri de talime devam ettiklerini söylemişti. Paşa imparatorluk genel-

de talime katılanların sayısının 400 bine ulaştığını söylediğinde Avusturyalıların çok şaşırdığını bildiriyordu.¹⁰⁶

Görülüyor ki Abdurrahim Paşa, isyan koşulları sebebiyle bölgeye haber göndermenin ve sağlıklı bilgi almanın çok zor olduğu bir dönemde, önemli bir aktör ve aracı haline gelmişti. Bu özellikle Belgrad'ın Bosna'ya çok yakın olmasıyla ve Abdurrahim Paşa'nın bölgeyi iyi tanımasıyla yakından alakalıydı. Daha önemlisi, Paşa'nın, alternatif yolları kullanarak Bosna'ya gidebilecek veya Bosna yerlisi olduğu için isyancılar nazarında şüphe uyandırmayacak araçlara sahip olmasıydı.¹⁰⁷ Bu ayrıcalığın ne kadar önemli olduğu, devletin özel görevlerle bölgeye gönderdiği Arif Bey ve Ahmed Efendi'nin bile Travnik ve Saray yakınına yaklaşmamış olduğu düşünüldüğünde daha iyi anlaşılmaktadır.

Abdurrahim Paşa'nın Bosna'ya Gelişi

Arif Bey ve Ahmed Efendi'nin merkeze gönderdiği raporlara göre, Saray ve Travnik halkına baş eğdirmenin tek yolu, isyanı bastırmaktı. Öyle anlaşıyor ki Babiali, Arif Bey ve Ahmed Efendi'nin bu korkutucu haberlerinden sonra Bosna meselesine özel bir önem atfetmeye başlamıştı.¹⁰⁸ Babiali'nin kararı, isyancıların bölge içerisindeki giriş çıkışlarını engellemek için kazalar arasındaki yolların kesilmesi ve geçitlerin kapatılması şeklindeydi. Humbaracı Mesud Ağa bu işleri düzenlemekle görevlendirildi ve başlangıçta, sürecin daha kolay işleyebilmesi için, Bosna valisi olarak atanması düşünüldü. Kendisine, daha önce bahsettiğimiz, serbest bırakılması kararı verilen 15 kişinin af kağıtları da teslim edilerek bölgeye gönderilmiş; ancak bu kişilerin isyancılara karşı kullanılmak üzere affedildikleri belirtilerek, eğer bu kişiler isyanı destekliyorlarsa memleketlerine dönmelerine izin verilmemesi uyarısında bulunulmuştu. Anlaşılmaktadır ki Saray'da, aralarındaki rekabet sebebiyle zaman zaman birbiriyle çatışan, Vratnik ve Liburic isimli iki fırka mevcuttu.¹⁰⁹ Serbest bırakılması kararlaştırılan bu 15 kişi, Vratnik fırkasının önde gelenlerinden ve muhtemelen, kendi fırka mensuplarının isyana bakışını ve tavrını etkileyecek bir nüfuza sahiptiler.¹¹⁰ Dolayısıyla, merkezi otoritelerin bu afları bir politika olarak kullandığını ve amaçlarının hem Vratnik fırkasının desteğini kazanmak hem de Liburic fir-

kasını isyanı desteklemede yalnız bırakmak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹¹¹

Takip eden dönemde Babıali'nin, Mesud Ağa'nın Bosna valisi olarak atanması meselesini teferruatlı bir şekilde tartıştığı görülmektedir. Nihai karar, Mesud Ağa'nın daha önce hiç valilik yapmamış olması hasebiyle bu görev için yeterli deneyime sahip olmadığı şeklindeydi. Babıali'nin kararına göre, Bosna valisinin gerektiği zaman çarpışmayı göze alacak, gerektiği zaman da nezaketle olayları yatıştıracak, sözü geçen bir karaktere sahip olması gerekiyordu. Uzun tartışmalardan sonra Abdurrahim Paşa'nın bu görev için en uygun kişi olduğuna karar verildi.¹¹² Görev için Abdurrahim Paşa'nın seçilmesinde, Paşa'nın Belgrad muhafızlığı döneminde sadece Yeniçeriliğin kaldırılması değil, aynı zamanda yeni talimin hayata geçirilmesi konusunda sergilediği kararlılığın büyük payı olduğu açıktır. Hatta II. Mahmud bu duruma bizzat vurgu yapmış ve Paşa'nın Belgrad muhafızlığı döneminde "ne kadar deneyimli ve öngörülü bir vezir olduğunu gösterdiğini" belirtmiştir.¹¹³

Öte yandan Mustafa Paşa'nın Bosna valiliğinden azli, Paşa'nın sert idaresine bağlanmış ve Yeniçeriliğin kaldırılmasına karşı olanların, bu sert uygulamalar sebebiyle genel olarak halkı isyana teşvik edecek bir zemin buldukları iddia edilmiştir.¹¹⁴ Aynı zamanda Mesud Ağa'nın da Abdurrahim Paşa'dan boşalan Belgrad muhafızlığına atanması kararlaştırılmıştır.¹¹⁵ Mesud Ağa bu görev sebebiyle Belgrad'a geçmiş; fakat daha sonra bu görevin en az 1.500 askerlik büyük bir daire gerektirdiğini, Abdurrahim Paşa'nın ise Bosna'ya geçerken emrindeki herkesi götürdüğünü belirterek, kendisine sadece 40-50 kişinin eşlik ettiğini bildirmiştir. Mesud Ağa, yakın bölgelerden asker tedarikiyle bu sorunu çözmeye kalkarsa, bu durumda da gruplar halinde bölgeye gelecek askerlerin Sırp tarafını rahatsız edebileceğini söylemiş ve görevden affını istemiştir. Bu açıklamalar üzerine Babıali, Niğbolu Muhafızı Hüseyin Paşa'yı Belgrad muhafızlığına ve önceki Bosna Valisi Mustafa Paşa'yı da Niğbolu muhafızlığına getirmeye karar vermiştir.¹¹⁶ Mesud Ağa ise bölgede hayli kısa kalmış, isyan bastırıldıktan hemen sonra İstanbul'a dönmüştür.¹¹⁷

Abdurrahim Paşa'nın Bosna'ya vali atanması kararının Aralık 1826'da hazırlanıp kendisine gönderildiğini görmekteyiz.¹¹⁸ İs-

yan koşulları sebebiyle yeni vali Saray ve Travnik'e geçememiş ve 11 Ocak 1827'de İzvornik'e hareket etmiştir.¹¹⁹ Bu noktada İzvornikli Mahmud Paşa'nın devlet tarafına kazandırılması önemli bir başarı olmuştur. İzvornik'in yerel ayanından olan Mahmud Paşa, henüz Abdurrahim Paşa bölgeye ulaşmadan halkın devlete desteğini kazanmayı başarmıştır.¹²⁰ Abdurrahim Paşa İzvornik'e doğru yola çıktığında Mahmud Paşa haber göndererek Saray isyancılarının Yane, Blene, Tuzla-i Bâlâ ve Srebrenitsa kazalarından dört yüz kadar kişiyi toplayıp İzvornik'i ayaklandırmak üzere bölgeye gönderdiğini bildirmiştir. Mahmud Paşa'ya göre vali, bölgeye gelmeden önce bu isyancıları durdurmak için bir grup süvariye bölgeye göndermelidir.¹²¹

Mahmud Paşa'nın yazdıkları, Abdurrahim Paşa'nın İzvornik'e geldikten sonra çıkacak muhtemel rahatsızlıklardan ne kadar çok endişe ettiğini gözler önüne sermektedir. Öte yandan Abdurrahim Paşa da, isyancıların Sırp Başknezi Miloş ile yakın bir iletişim içinde olduklarını iddia etmekte ve Miloş'u durdurmak için Mahmud Paşa'nın yardımını talep etmektedir. Abdurrahim Paşa Böğürdelen'e geldiğinde Miloş'un kardeşi Avram ile karşılaşmış ve ondan bir isyan başlatmak üzere Saray'dan beş bin kadar kişinin İzvornik, Blene ve Yane bölgesine geldiği bilgisini edinmiştir. Avram'a göre bu kalabalık grup Drin Nehri'nin öbür yakasında silahları ve topçu birlikleriyle onları beklemektedir. Bu iddialar üzerine Paşa üst düzey bir askeri yetkili olan Belgrad Zâimi Süleyman Bey'i ve Böğürdelenli bir sipahi ağası olan İbrahim Ağa'yı bölge halkını teskin etmek üzere Srebrenitsa, Lozinçe, Blene, Yane ve Tuzla kazalarına göndermiştir.¹²² Saray'dan gelen bir diğer habere göre, şehrin kadısı ve tüccarı bir araya gelip ceplerinden karşılamak üzere aylık 30 gurus ücretle 120 kişiyi silah altına almış ve grubu Abdurrahim Paşa'yı durdurmak üzere İzvornik'e göndermiştir.¹²³ Birkaç yüz kişilik bir isyancı grubunun İzvornik yakınına geldiği haberleri üzerine, Abdurrahim Paşa hemen dokuz yüz kadar piyade askeri içeren bir bölüğü öncü kuvvet olarak İzvornik'e göndermiş ve kendisi de şehre bir an önce varmak için harekete geçmiştir. Öncü güçler İzvornik'e ulaştıktan iki gün sonra, 18 Ocak 1827'de Abdurrahim Paşa'nın da şehre ulaştığı anlaşılmaktadır.¹²⁴ Paşa bir gün sonra İzvornik kalesini muhasara

altına almış¹²⁵ ve bir meşveret toplamak üzere, her kazadan iki veya üç kişinin katılımını talep ettiği davet mektuplarını hazırlatarak ilgililere göndermiştir. Paşa'nın bir uyarısı da vardır; davete icabet eden kazalar onun teveccühünü kazanacakken, Paşa diğerlerini cezalandırmaktan çekinmeyecektir.¹²⁶

Görülüyor ki, şartların ciddiyeti devleti, askeri müdahalenin çok daha zor olduğu kış döneminde isyanı durdurmak için harekete geçmeye mecbur bırakmıştı. İşkodra Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın da söyledikleri, mevsimsel zorlukları gösterir nitelikteydi. Mustafa Paşa asker göndermeye hazır olduğunu, ancak kış şartları yüzünden yolların karlarla kapandığını söylüyordu. Paşa eğer askerleri her şeye rağmen yollara sürerse, soğuşun onları kırıp geçireceğini belirtmekteydi.¹²⁷

Öte yandan merkezi yetkililer Abdurrahim Paşa'ya, isyanı kolaylıkla bastırmak için Bosna'ya büyük bir maiyetle gitmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Abdurrahim Paşa da cevaben, iç dairesi dışında 1.300 kadar yerli askerle İzvornik'e geldiğini haber veriyordu. Ayrıca, Muhafız Hüseyin Paşa bölgeye ulaşınca kadar güvenliği sağlamak üzere 673 adamını Belgrad'da bıraktığını bildiriyor ve yakında onların da kendi saflarına katılacağını haber veriyordu. Ancak Paşa'nın bildirdiğine göre ne yazık ki bu kadar asker de bu görev için yeterli değildi; kendisine en az 3.000 asker ve bu kadar askeri silah altına almak için de daha çok para gerekliydi.¹²⁸ Paşa'ya göre, bölge halkından bazı ileri gelenler *başbuğ* sıfatıyla işe alınır ve emirleri altına maaşlı askerler verilirse, bu takdirde isyancılar ile istihdam edilecek askerler arasına bir ayrılık sokmak daha mümkün olacaktı.¹²⁹ Vali ayrıca insanları ürkütmemek için *enderun* ve *bîrunda*ki bütün dairesi halkının ihtiyaçlarını kendi cebinden karşıladığını, bölge halkından hiçbir şey talep etmediğini bildiriyordu.¹³⁰ Öyle anlaşıyor ki vali bu ihtiyaçları karşılayabilmek için Miloş'tan 100.000 guruş borç almıştı ve bunu merkeze bildirmişti.¹³¹ Paşa'nın para talebinin bizzat II. Mahmud tarafından cevaplanması ilgi çekicidir. Sultan cevabında talebin yerinde olduğundan bahsediyor ve valiye hemen bin kese akçe gönderilmesi emrini veriyordu. Paşa'nın Miloş'a olan borcunun ise henüz merkeze gönderilmemiş olan 1824-1825 ve 1825-1826 Belgrad gelirlerinden karşılanması emrediliyordu.¹³²

İsyanın Bastırılması

Öyle anlaşıyor ki, bölgenin taleplerini dikkate alarak merkezin vali değişikliğine gitmesi ve yeni gelen valinin halkı ürkütme-yecek bir tavır sergilemesi, bölge halkının isyana olan temayüllerini kırmaya başlamıştı. Öte yandan, yolların kapatılması ve geçitlerin kesilmesi bölgede ciddi bir fiyat artışına sebep olmuş ve yaşanan sıkıntılar yerel halkın isyana olan desteğini azaltmıştı. Bir tatarın bildirdiğine göre, artık isyancılar bölgede önceki kadar etkin değildi ve birbirleriyle çatışmaya başlamışlardı.¹³³ Bu noktada valinin, merkezi otoriteye boyun eğmeye hazır isyancıları İzvornik'e, kendi saflarına katılmaya çağırması, isyanda ısrarcı olanların da Saray'da kalmalarını söylemesi, bölge halkı tarafından isyancılara karşı bir meydan okuma olarak algılandı.¹³⁴ Valinin her kazadan bağluluk mektupları çağırısı üzerine,¹³⁵ ilganın kabul edildiğine dair mektuplar hazırlanarak birer ikişer İstanbul'a gönderilmeye başlandı. Mesela Cadde Kolu'ndan yedi kaza; İstereflak, Pirebol, Yenipazar, Kolaşin, Taşlıca, Çaniçe, Foça ve Vişegrad birlikte merkeze itaat mektuplarını sundular.¹³⁶ Ayrıca Serhad Kolu'ndaki çoğu kaza ile Bosavine Kolu'ndaki bütün kazalar da bağluluklarını bildirdiler.¹³⁷ Hersek Kolu kazaları ise bir taraftan bağluluklarını sunarken, bir taraftan da bölgelerindeki isyancıları sınırları dışına sürmekteydiler.¹³⁸ İsyanlıların, Saray'a gelmeleri halinde daha ileri gitmelerine izin vermeyecekleri şeklindeki haberlerine rağmen, İstolçeli Ali Ağa valiye destek için 100 kadar silahlı adamıyla Saray üzerinden İzvornik'e gitmeyi başardı.¹³⁹

Bununla birlikte, isyanın sorunsuz bir şekilde bastırıldığını söylemek de doğru değildir. Özellikle Taşlıca, Pirebol ve Vişegrad gibi isyana verdikleri destekle meşhur olan kazalar ancak yerel bir ileri gelenin öncülüğünde bir grup silahlı adamın gece, gizlice bu bölgelere girmesiyle emniyet altına alınabilmişti. Bu silahlı grup kazalara doğru yola koyulduğunda, bölgenin ileri gelenlerine de haberler gönderilmiş ve destekleri istenmişti. Böylelikle, kazalar hem içeriden hem de dışarıdan kuşatıldığı için isyancılar Saray çevresine doğru kaçmaya başlamıştı.¹⁴⁰ Ayrıca, Rumeli ve Arnavutluk'tan özel seçilmiş askerlerden oluşan bir ordunun hazırlandığı ve Saray'a doğru yola koyulduğu haberleri bilinçli olarak üretilmiş ve bölgeye yayılmıştı. Bu haberlere göre Üsküb-

lü Yaşar Paşa emri altındaki 3.000 kadar seçkin Arnavut askeriyle Yenipazar yakınlarına kadar gelmişti. İsyanlıların cesaretlerini kırmaya yönelik bu haberlerden sonra isyancılar bir de, Hüseyin Kapudan'ın kendilerinden ayrılarak valinin saflarına katıldığı haberiyle yıkılmıştı.¹⁴¹ Şunu belirtmek gerekir ki, daha sonra gerçekleşen isyanda en önemli figür haline gelecek Hüseyin Kapudan, bu aşamada isyancılar safında yer almakla birlikte, en önemli şahıslarından biri değildi. Bu durum da Hüseyin Kapudan'ın bu dönemde dahi insanların kararlarını etkileyecek kadar bölgede meşhur ve önde gelen bir kişilik olduğunu akla getirmektedir.

Bu noktada Vratnik fırkasından 15 kişinin serbest bırakılması kararının, isyanın sona erdirilmesinde ne kadar belirleyici olduğunu söylemek gerekir. İlk bakışta bir ödün gibi görülen bu hareket, valinin elinde güçlü bir silaha dönüşmüştü. Suçları bağışlanan bu 15 kişi İsvornik'e geldiğinde liderleri olan Genç Mustafa Ağa vali ile bir görüşmede bulunmuş ve onun talimatlarıyla Saray'a doğru yola koyulmuştu. Grup yola çıkmadan önce, Genç Mustafa Ağa kendi fırkasına bir mektup göndererek, Liburic fırkasına karşı bir saldırı hazırlığında olmaları talimatını vermişti. Böylelikle valinin Genç Ağa'yı yanına çekmiş olması, ona Saray'ın kalbinde önemli bir destek kazandırmıştı. Genç Ağa ve arkadaşları Saray'a ulaştığında, iki fırka arasında daha büyük bir ihtilafın fitilini ateşlemiş ve 1.000 kadar süvari ve çok sayıda piyade askerinin Saray'a yaklaşmakta olduğu haberlerini bölgede yaymıştı. Akabinde grup Saray Kalesi'ne girmiş ve daha önce buraya istiflenmiş Yeniçerilere ait eşyaları, zaten bu haberlerle bir hayli korkmuş olan şehir ahalisinin elinden toplamıştı.¹⁴² Ayrıca diğer kazalardan 4.000 kadar asker de valinin emriyle Saray'a doğru yola çıkmıştı. Belirtmek gerekir ki, vali 4.000 kadar askeri Saray'a sevk ettikten sonra, hem bir tedbir olarak hem de daha çok askerinin kendilerine katılmasını temin için hemen yola koyulmayıp bir süre daha İsvornik'te kalmayı tercih etmişti. Bu dönemde Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa da askerleriyle İsvornik'e doğru yola çıkmış ve Serhad bölgesinden 1.000 kadar askerle, valinin Belgrad'da bıraktığı askerler de İsvornik'teki birlikle buluşmak üzere harekete geçmişti. Abdurrahim Paşa'ya göre bu kadar büyük bir ordunun hazırlanmış olması, valinin bölge insanıyla çatışacağı anlamına

gelmiyordu; bu hem devletin gücünü göstermek hem de bölge halkını yatıştıracak zaferi ilan etmek için gerekliydi.¹⁴³

Bütün bu ilerleyiş planlarının yanı sıra, düzeni sağlamak için devletin başvurduğu diğer bir yöntem de, sadece yerel ileri gelenleri valinin yanına çekmekle kalmayıp aynı zamanda bölge halkını devletle yakınlaştıracak düşünülen taltif ve ödüllerin devreye sokulmasıydı. Vali Abdurrahim Paşa'nın deyişiyle bu politika bir tür "yüreklendirme ve harekete geçirme" (*tergîb ve teşvîk*) yoluydu.¹⁴⁴ Uygulaması ise, valinin terfi ve ödül defterleri hazırlayıp bunu merkezi yetkililere sunması şeklinde gerçekleşti.¹⁴⁵ Terfiler, daha önce Yeniçeri oldukları halde devlet yanında yer alan, özellikle eyaletin yerlikullarını kapsıyordu. Bunlar içerisinde bazıları *tabye ağası*, *kethüda* veya *sancakdar* sıfatıyla uygun maaşlarla işe alınırken bazıları ise günlük 15 akçe maaşla askere alınacak yerlikulları olarak kaydedilmişti. Bu stratejinin bir parçası olarak kapudanlara da, önceki konumlarında bir değişiklik olmayacağına dair garanti verilmişti.¹⁴⁶ Öyle anlaşıyor ki bu politikayla devlet bölge yerlikullarının, en azından şimdilik, hedefinde olmadığı izlenimi veriyordu.

Abdurrahim Paşa'nın bu politikaları, "üç maddeli bir program" (*üç şıkkın i'mali*) şeklinde açıklaması dikkate değerdir. Birbirini takip eden bu plana göre öncelikle bölge halkına taltif ve ödülleri birlikte nasihat ve ikazlarda bulunulacak; ikinci olarak özellikle fırkasının ileri gelenleri olan sürgündeki insanlar o fırkanın gönlünü kazanmak üzere kullanılacak; üçüncü olarak da eğer şartlar gerektiriyorsa, isyancılar büyük bir orduyla savaş alanında bastırılacaktı. Vali ayrıca, başka bir yol kalmayıp çatışma kaçınılmaz olursa, dönemin benimsenmiş askeri usullerinden biri olarak yağma ve talanın olacağının altını çiziyor ve bunun için merkezi yetkililerden izin istiyordu. Cevaben Babıali'nin konuya sessiz kalmayı tercih ettiğini şu sözlerden anlamaktayız: "Abdurrahim Paşa düzeni kurma noktasında dirayetli bir vezirdir; eğer Allah isterse, bu işi başaracaktır." Açık ki bu ifade dolaylı olarak valinin talebini bir kabul de içeriyordu.¹⁴⁷

Saray'da ise bu hazırlıklar kadar yaklaşmakta olan ordu haberleri de, neredeyse kazanın bütün halkını içine alan sadece isyanın pasif destekçilerini değil, aktif destekçilerini ve hatta Salih

İzzetî, Osman Nuri veya Hacı Salih Ağa gibi isimleri çokça geçen isyan liderlerini bile korkutmaya yetmişti. İsyancılara, silahları bırakmaları yönündeki çağrılar bütün Saray halkına duyurulmuş; halk da Yeniçerilere ait alamet ve işaretlerin toplanması ve kalenin cephanesine konulması işinde bizzat görev almıştı.¹⁴⁸ Bu şartlar altında Abdurrahim Paşa 25 Mart 1827'de, artık teslim olan Saray'a girdi;¹⁴⁹ vali merkeze, şehrin itaat ettiğini ve bu sayede "kimsenin burnu kanamadan" boyun eğdirildiğini bildiriyordu.¹⁵⁰ Muhtemeldir ki, isyancılar İstanbul'daki Yeniçerilerin başına nelerin geldiğini, nasıl sert bir biçimde bastırıldıklarını duymuştu ve daha fazla direniş gösterirlerse sıranın kendilerine gelebileceğinin de farkındaydılar. Abdurrahim Paşa Saray'a girdikten birkaç gün sonra adet olduğu üzere divanı topladı ve Yeniçeriliğin kaldırıldığını ilan etti.¹⁵¹ Valinin emriyle Yeniçerilere ait kışlalar yerle bir edildi.¹⁵² Abdurrahim Paşa kışlaların yıkımı sırasında ilk darbeyi kendisinin vurduğunu gururla merkeze bildiriyordu.¹⁵³

Yeni Düzen İçin Mücadele

Hareketin bu şekilde bastırılmasından sonra Abdurrahim Paşa'nın Travnik Kadısı Hamid Bey'den ilk talebi, isyan liderlerini tarafına göndermesi oldu. Israrcı talepleri ve emirleri cevapsız kalınca vali, bir bölükbaşı liderliğindeki 40-50 kişilik silahlı bir grupla isyancıların elebaşlarının yakalanması emrini verdi.¹⁵⁴ Paşa ayrıca naibi görevden alarak onun yerine, özel görevlerle Bosna'ya gönderilmiş olan Pirlepelî Ahmed Efendi'yi getirdi.¹⁵⁵ Bir sonraki adım ise, her kaza ayanının kaza mahkemelerine çağırılarak, Yeniçeriliğin kaldırıldığına dair fermanı imzalamalarını içeriyordu.¹⁵⁶ Bütün kapudanlar ve yerli ağalar da kendi itaat mektuplarını hazırlamış ve Babıali'ye göndermişti.¹⁵⁷ Abdurrahim Paşa'ya göre artık sıra Travnik isyancılarını bastırmaya gelmişti; vali bu iş için Banyalukalı Hıfzı Efendi'yi görevlendirdi ve emri altına verdiği 5.000 askerle onu Travnik'e gönderdi.¹⁵⁸ Travnik dışında Foça, Vişegrad ve Taşlıca başta olmak üzere isyana destek veren bütün kazalara da ordular gönderildi.¹⁵⁹

Banyalukalı Hıfzı Efendi'nin komutasındaki askerler Travnik'e doğru yola koyulduğunda haberi duyan bölge halkı, ne yapacak-

larını konuşmak üzere Aşağı Çarşı ve Yukarı Çarşı'da birkaç defa toplandı. Son meşveretlerinde iki görüş öne çıkmıştı; bir grup askerlerin şehre girmesine izin verilmesini destekliyorken, diğer grup buna karşı çıkıyor ve direnmeyi savunuyordu. Sonunda Banyalukalı Hıfzı Efendi ordusuyla şehre girmeyi başardı; askerler herhangi bir direnişle karşılaşmadan hanlarda, kahvehanelerde ve şehrin sarayında konakladılar. Takip eden günlerde ise isyanın önde gelen liderleri yakalanıp cezalandırıldılar.¹⁶⁰

Abdurrahim Paşa Saray şehrinde düzeni sağladıktan sonra ilk işi, yerel ileri gelenleri davet edip isyanın sebeplerini sorguturduğu bir dizi meşveret düzenlemek oldu. Bu meşveretlerde öne çıkan düşünce, valinin Travnik'te kalmayı tercih etmesinin isyanı hazırlayan ana sebep olduğu şeklindeydi. Bölge ayanına göre, eyaletin en önemli şehri Saray'da valinin yokluğu sebebiyle oluşan politik boşluk, isyan çıkarmak isteyen insanlara uygun bir ortam hazırlıyordu. Onlara göre bu tahriklerin sona ermesinin yolu, valinin 'artık kendine idare merkezi olarak Saray'ı seçmesinden geçecekti.¹⁶¹ Öte yandan, bölgeye görevli olarak gönderilen Humbaracı Mesud Ağa da İstanbul'a dönünce benzer şeylerden bahsetmiş; Bosna'da düzeni kurmanın ancak valinin, en az 5.000 kadar askerle bundan böyle Saray'da kalmasıyla mümkün olabileceğini söylemişti.¹⁶² Bunun üzerine merkez de büyük bir orduyla valinin artık Saray'da kalması emrini verdi¹⁶³ ve bu sebeple Saray'da idare merkezi olacak bir *paşa kapısının* inşası için hazırlıklara başlandı.¹⁶⁴ İstanbul'daki Başmimar Mahmud'un emriyle, bir *mimar halifesi* bu işle görevlendirildi ve hem mimari planı hazırlamak hem de masrafları tespit etmek üzere Bosna'ya gönderildi.¹⁶⁵

Ancak görüldüğü ki, hem yeni idare merkezinin inşası hem de yeni asker alımları için valinin yerel ayandan, en azından masrafların bir kısmını karşılamaları yönündeki talepleri, bölgede yeni tartışmaların başlamasına neden oldu. Babıali'ye göre güçlü bir idare merkezinin oluşturulması, ancak büyük bir ordunun toplanmasıyla mümkündü; bu ise bölge halkı için yeni asker alımları demekti. Yerel ayan arasında dolaşan dedikodulara göre Babıali bölgede 12.000 askeri silah altına almayı planlıyordu ve bu ordunun masrafı da yerel vergilerden karşılanacaktı.¹⁶⁶ Vali-

nin merkeze yazdıklarından, iki zor durumdan birini tercih etme noktasında, nasıl bir çıkmaz içinde kaldığını görüyoruz; bir taraftan merkezi yetkililerin emirlerini yerine getirmek, diğer taraftan da yerel halkın saygısını kaybetmemek endişesi onu çok bunaltmıştı.¹⁶⁷ Kritik şartlar sebebiyle vali Bosnalılara, kendilerini tehdit altında hissetmeyecekleri ince bir ayarda davranmayı tercih ediyordu.¹⁶⁸ Bu minvalde, talim programı başlamıştı, ama tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak ve teşviklerle...¹⁶⁹ Asâkir-i Mansûre ordusu için yeni asker alımları, sadece Bosnalıların bu yeni orduya gösterecekleri tepki sebebiyle değil, aynı zamanda devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar yüzünden yeni ordunun masraflarının yerel imkanlarla karşılanması gerektiği için ileri bir zamana ertelenmişti. Valinin merkezi yetkililere bildirdiğine göre, Bosnalılar şimdiye kadar devlete herhangi bir şey vermeye alışık değildi ve bu yönde bir talep, bölgede yeni huzursuzluklara sebep olacaktı.¹⁷⁰

Görülüyor ki valinin öncelikli amacı, bölgede düzeni sağlamaktı. Bu sebeple kaleler onarıldı ve kuşatma yüzünden uzun bir zamandır yeterli erzaktan mahrum kalan halka erzak temini yapıldı.¹⁷¹ Kale ve kışlaların onarılmasının önemli bir nedeni de, şüphesiz, Ekim 1827'de Osmanlı donanmasının Navarin'de İngiliz, Fransız ve Rus güçlerince batırılmasından sonra,¹⁷² Rusya ve Osmanlı arasında patlak veren savaşı.¹⁷³ Bununla birlikte, bölgedeki ihtilaflar da henüz tamamen son bulmamıştı. Valinin merkeze bildirdiğine göre, özellikle bölge ileri gelenlerinden Pekli Hasan Ağa ve Murad Kapudan'ın başını çektiği bir grup, gizlice bölge halkını isyana teşvik ediyor ve Avusturya topraklarında yağmalama faaliyetlerinde bulunuyordu.¹⁷⁴ Hatta Avusturyalı yetkililer Babıalı'ye başvurarak durumdan şikayette bulunmuşlardı.¹⁷⁵ Öyle anlaşıyor ki devletin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle, merkezi hükümet sınır bölgelerinde herhangi bir karışıklık istemiyordu.¹⁷⁶ Öncelikle valiye, bölgede herhangi bir çatışma ve kavgaya izin vermemesi emredildi; ayrıca isyan çıkarmaya çalışanların elebaşları *usûl-i hâkimâne* ile kontrol altına alınmalıydı. *Usûl-i hâkimâne*den kasıt ise bu kişilerin görünüşte terfi ile ama esasen bir ceza olarak sessizleştirilmesi idi; mesela terfian başka bölgelere gönderilmelerinden bahsediliyordu.

Merkezi yetkililerin diğer bir vurgusu da, devletin içinde olduğu nazik şartlar sebebiyle, Bosna askerinin elde tutulmasının daha önemli olduğu şeklindeydi; çünkü bu asker Rusya üzerine gönderilecekti.¹⁷⁷ Ayrıca Mora Yarımadası'nda yaşanan isyan sebebiyle Bosna askeri tetikte bekletilmeli ve herhangi bir savaşa hazırlıklı olmalıydı.¹⁷⁸ Cevaben bölge ileri gelenleri merkeze bağlılık mektuplarını sunmuş ve bu meseleler sebebiyle 2.600 askeri hazırda beklettiklerini bildirmişlerdi.¹⁷⁹

Rusya, Karadağ ladikasına bir heyet gönderip bölgeden askeri destek talep ettiğinde, yetkililer daha ciddi tedbirler almaları gerektiğini anladılar.¹⁸⁰ Esasen 19. yüzyıl boyunca büyük güçler, Osmanlı idaresinden azade olmak isteyen milliyetçi gruplara ciddi bir ekonomik ve politik destek başlatmışlardı.¹⁸¹ Bu sebeple Karadağ'da ciddi bir Rus nüfuzu ihtimaline karşı Osmanlı idaresi, Bosna'da büyük bir ordunun oluşturulmasına karar verdi.¹⁸² Doğrusu, yüzyıllar boyu devam eden Bosna ve Karadağ'ın sınır bölgesindeki iki yönlü akınlar bir yaşam biçimi haline gelmiş; yağmacılık ve haydutluk, dağların yarı-göçebe insanların yetersiz yaşam koşullarını kolaylaştıran bir unsura dönüşmüştü.¹⁸³ Osmanlı merkezinin Karadağ ve Karadağlılar hakkındaki düşüncesi şöyleydi:

Bu Karadağlılar küçük bir millet olarak, kendilerini, özerlerinde sahip oldukları isyancı karakterle diğerlerinden ayırırlar. Dolaşısıyla çevrelerine bir düşmanlık gösterdiklerinde civarlarında bulunan ahali mukabeleden ve müdafaadan aciz olmamalıdır. Karadağ, Bosna, İşkodra ve Venedik Körfezi ile çevrili olup bölgeye giriş de çok çetin olduğu için layıkıyla zapt edilmesi şimdiye kadar mümkün olmamıştır.¹⁸⁴

Karadağlılar, Podgoriçe ve İşbozi kazalarındaki halkla sürekli çatışma halinde oldukları için,¹⁸⁵ böyle karışık bir dönemde daha çok dikkat edilmeyi gerektiriyordu. Yine bu dönemde İstanbul'dan Kapıcılar Kethüdası Musa Ağa seçilerek insanlara, düşmana karşı birleşmeleri konusunda nasihatte bulunmak ve halkı Rusya'ya karşı savaşmak için asker teminine ikna etmek üzere Bosna'ya gönderildi.¹⁸⁶ Musa Ağa Bosna'ya gittikten sonra merkezi yetkililerin emirlerini bölgeye ilettiler ve eyaletten asker talep etti.¹⁸⁷ Ağa'nın bildirdiğine göre Bosnalılar savaş için 20.000

asker vermeyi kabul etmiş ve taahhüt belgelerini de imzalamışlardı.¹⁸⁸ Ayrıca vali de bütün yerel ileri gelenleri Saray'a davet edip konunun ehemmiyetini detaylıca anlatmıştı.¹⁸⁹

Yeni Bir Kargaşa: Visoko Olayı

Görünüşteki bütün bu kabul ve taahhütlere rağmen, yeni asker alımları bölgede yeni bir anlaşmazlığın fitilini ateşledi. 21 Haziran 1828'de Visoko'dan Saray'a gelmekte olan 600 kadar kişilik bir grup, Saray halkından insanların da katılımıyla büyük bir kalabalığa dönüştü ve Vali Abdurrahim Paşa'nın sarayına saldırdı.¹⁹⁰ Bu isyanın niçin Visoko halkının girişimiyle başladığı sorusuna Musa Ağa cevap vermektedir. Ağa'nın merkeze bildirdiğine göre esasen bu isyancı grup, yeni asker toplama emriyle Visoko'dan askere alınan insanlardan oluşuyordu; grup Saray'a doğru ilerlerken bir grup Saraylı ileri gelen tarafından karşılanmış ve isyana ikna edilmişti. Musa Ağa'ya göre bu tahrikin esas nedeni, valinin Saray'da kalmayı tercih etmesinden şehir halkının duyduğu rahatsızlıktı. Bu tercih sebebiyle Saray halkının hayatlarına kısıtlamalar gelmişti; alışageldikleri gibi yaşamıyorlardı. Musa Ağa grubu sakinleştirmek için Saray'dan birkaç ileri gelen ile birlikte yanlarına gittiklerini ve ikna için 6-7 kişiyle konuşmak istediklerini; ancak grubun silahla karşılık verdiğini ve kendisiyle bazı ileri gelenlerin de bu şekilde yaralandığını bildiriyordu. Musa Ağa ve beraberindekiler ancak dağlara kaçıp saklanarak canlarını kurtarabilmişti.¹⁹¹ Taşlıca kadısı ve mütesellimine göre ise çatışmanın sebebi kılık-kıyafet meselesiydi.¹⁹² Ne yazık ki kadı ve mütesellim bu meseleyle ilgili detaylı bilgi vermemektedir; ancak bu yeni asker alımlarıyla birlikte, Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında yaşanan tartışmaların yeniden gündeme geldiğini tahmin etmek zor değildir; zira yeni Asâkir-i Mansûre ordusuna gösterilen tepkilerden biri de yeni kıyafetlerle alakalıydı.¹⁹³ Muhtemelen askerlere dağıtılan yeni üniformalar büyük bir rahatsızlığa sebep olmuştu.

Visoko-Saray halkı ile valinin askerleri arasındaki bu çatışmalar gece yarısına kadar devam etti ve her iki taraftan da birçok kayıp verildi. Ancak arabulucuların büyük çabalarıyla sakinleştirilen ortam, ertesi gün de sükûnetini korudu. Fakat bir sonraki gün çatışmaların yeniden alevlendiğini ve gün boyunca devam

ettiğini görmekteyiz.¹⁹⁴ Çatışmalar sırasında Saray halkı üç gruba ayrılmıştı: Visoko'dan gelenleri destekleyenler, valinin tarafında yer alanlar ve tüccar veya esnaf olup da işlerini yapabilmek için herhangi bir tarafa dahil olmak istemeyenler.¹⁹⁵ Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'nın bildirdiğine göre bu karışıklık haberleri kendi bölgesine ulaştığında, kaçmak için bir bahane arayan emri altındaki 1.500 kadar Boşnak askeri Bosna'ya gitmek üzere harekete geçmişti bile... Bu olaylardan sonra Abdurrahim Paşa Saray'dan ayrılmaya mecbur kaldı ve 29 Haziran 1828'de, Travnik'e geçmek üzere yola çıktı.¹⁹⁶

Belirtmek gerekir ki bölgelerinden asker toplanmasından rahatsız olanlar sadece Bosnalılar değildi. Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'nın bildirdiğine göre Miloş, Boşnak askerlerinin tertibinden ve Sırp sınırına yığılmasından bir hayli rahatsızdı; bu asker alımlarının Rusya için değil, Sırlara karşı kullanılmak üzere yapıldığını düşünüyordu. Hüseyin Paşa, bu sebeple Miloş'un bu orduların Vidin'e Sırp toprakları üzerinden gitmesine izin vermemeye kararı aldığını bildiriyordu. Ordu Vidin'e ancak Tuna Nehri boyunca ilerleyerek, Yenipazar'ı ve Sava Nehri'ni aşarak ulaşabilirdi. Miloş ayrıca Boşnaklarla Sırlar arasında uzun süredir devam eden düşmanlığın altını çizmiş ve asker tertip ve dağıtım sırasında güvende olamayacaklarını belirtmişti.¹⁹⁷

Nasıl ki Miloş ve Sırp tarafı Boşnak askerlerinin kendilerine karşı harekete geçebileceği endişesi taşıyorsa, merkezi yetkililer de Rus tavassutu sebebiyle Sırların kendilerine karşı dönebileceği endişesi içerisindeydiler. Esasen Sırp topraklarına Rus müdahalesi yeni bir durum değildi; mesela 1806-1812 yılları arasında yaşanan Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Rusya, Belgrad paşalığını kârlı bir uç askeri karakol mevkii gibi görmüş ve Sırları, Rus ilerleyişini kolaylaştıracak, iş görür bir yardımcı güç gibi düşünmüştü. Doğrusu, Rus tarafı Sırlarla bir tür hâmi-mahmi ilişkisi kurmaktan yanaydı.¹⁹⁸ Nitekim bu hâmi-mahmi ilişkisinin bir işareti olarak, Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması'nda Rus tarafı Sırp isyancıların Babıali tarafından genel affını garanti altına almış ve Belgrad paşalığını Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özerk bir eyalet olarak tanıtmayı başarmıştı.¹⁹⁹ Hüseyin Paşa'nın merkeze haber verdiği göre bu dönemde bir Rus heyeti Miloş'u

ziyaret etmiş ve Miloş da bunu, bazı çarpıtmalarla birlikte kendisine bildirmişti. Hüseyin Paşa'ya göre, Miloş ve Sırp lar görünüşte devlete bağlı bir resim çizmekle birlikte, gerçekte her şeyi Rus tarafına yazmaya ve fikir almaya devam ediyorlardı.²⁰⁰ Niş Muhafızı Osman Paşa'nın merkeze bildirdikleri de Hüseyin Paşa'nın söylediklerini teyit eder nitelikteydi. Osman Paşa'ya göre, devletin Miloş ve Sırp tarafından güvende olamayacağı açıktı; ancak en azından görünüşte, Miloş Osmanlı'dan ayrılmayacağını ve ona itaat edeceğini bildirmiş ve Rus askerlerinin Sırp topraklarından geçişine izin vermeyeceğini söylemişti.²⁰¹

Yeni Valinin Bosna'ya Gelişi: Ali Namık Paşa Dönemi

Görülüyor ki, bölge halkı valiyi şehirlerinden sürüp Travnik'e geçmeye mecbur bıraktığında Babıali'de yeni bir tartışma başlamıştı. Musa Ağa vali değişikliğine gitmenin daha uygun olacağını merkeze bildirdiğinde, bu öneri Babıali'de önce pek kabul görmedi. Abdurrahim Paşa'nın akıllı ve dirayetli bir vali olduğu söyleniyor ve bu sebeple değişikliğin iyi düşünülmesi gerektiği belirtiliyordu.²⁰² Ancak valinin durumunu gündeme getiren tek kişi Musa Ağa değildi. Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'ya göre de valinin bölge halkı tarafından şehirden sürülmesi, devletin güç ve prestijine halel getirmişti. Hüseyin Paşa'nın önerisi, valinin görevden alınarak yerine bakacak bir kaymakam vasıtasıyla eyaletin yönetilmesi idi. Paşa'ya göre bu uygulama sadece bölgedeki tansiyonu düşürmekle kalmayacak, aynı zamanda eyalet halkına, devletin gerekirse onları yine cezalandırabileceği şeklinde bir mesaj da verecekti.²⁰³ Merkezi yetkililerin bu öneriyi detaylı bir şekilde tartıştıkları ve Bosna'nın hem büyük bir eyalet olması hem de dört tarafının Avusturyalı, Sırp ve Karadağlılarla kuşatılmış olması sebebiyle kaymakamla yönetiminin uygun olmayacağı kararına vardıkları anlaşılmaktadır.²⁰⁴ Öte yandan İşkodra Muhtasarı Mustafa Paşa da merkeze, Abdurrahim Paşa'nın haksız uygulamaları sebebiyle Bosnalıların gözlerinin çok korktuğunu bildirmişti.²⁰⁵ Abdurrahim Paşa ise merkeze yazdığı mektupta, bölgeye isyanı bastırmak üzere gönderildiğini hatırlatıyor ve bu görevi de iyi bir şekilde yerine getirdiğini, dolayısıyla bir görev değişikliğinin gerekli olmadığını belirtiyordu.²⁰⁶

Vali değişikliğine dair bütün bu tartışmaların nihayetinde, mevcut valinin yeni bir görevlendirmeyi beklemek üzere Edirne'ye gönderilmesine karar verildiği görülmektedir.²⁰⁷ Böylelikle Abdurrahim Paşa'nın konumundaki bu değişiklik bir azilden ziyade, yeni bir göreve atanma olarak açıklanacaktı. Aynı zamanda valinin emri altındaki askerlerin de, o dönemde Edirne'de olan sadrazamın ordusuna katılmak üzere valiyle bölgeye hareketine karar verilmişti.²⁰⁸ Bir yandan da boşalacak valilik makamı için birçok isim gündeme gelmekte ve teferruatlı bir şekilde tartışılmaktaydı. Önce bu makama, eski Haleb Valisi ve o dönemin İstanbul Muhafızı Mehmed Vahid Paşa'nın getirilmesine karar verildi. Bu tercihte Abdurrahim Paşa'nın, bölge için seçilecek valinin Bosnalılar tarafından tanınmayan bir vezir olmasının daha uygun olacağı şeklindeki önerisinin payı vardı.²⁰⁹ Abdurrahim Paşa bu şartlar altında eyaleti, kaymakam sıfatıyla Bosna Hazine Defterdarı Mağalkoç Mehmed Bey'e teslim ederek bölgeden ayrıldı.²¹⁰ Ancak bu karardan kısa bir süre sonra Vahid Paşa'nın ölümü, yeni bir valinin bulunmasını gerekli kıldı. Yine uzun tartışmaların yaşandığını ve birçok ismin gündeme geldiğini görmekteyiz.²¹¹ Nihayetinde, Ağustos 1828'in son günlerinde Bosna valiliğine eski İnebahtı Muhafızı olan ve bu dönemde Filibe'de ikamet eden Ali Namık Paşa'nın atanmasına karar verildi.²¹²

Adet olduğu üzere Ali Namık Paşa önce Yenipazar'a gitti ve burada Bosna ayanı tarafından karşılandı. Namık Paşa bu durumu merkeze, valiliğinin bölge halkı tarafından kabulünün bir işareti olarak bildiriyordu.²¹³ Akabinde Saray'a geçen vali burada yalnızca üç gün kaldı. Vali Saray'a gitmeden önce şehir halkına haber göndermiş ve şehre girerken herhangi bir direnişle karşılaşması durumunda sürekli Saray'da kalmayı tercih edeceğini, aksi halde şehirde birkaç gün geçirdikten sonra idareyi Travnik'ten yürüttüğünü bildirmişti. Merkezi yetkililere bildirdiğine göre, valinin şehre girdiğinde dikkatini ilk çeken şey, fermanın aksine halkın imame yerine eski kavuklarını giymeye devam-etmeleriydi. Ali Namık Paşa, sonraki günlerde kendi çabasıyla halkın kavuğu terk edip imame giymeye başladığını söylüyordu,²¹⁴ ancak izleyen günlerde merkeze rapor edilenler, vali şehri terk ettikten hemen

sonra, şehir ahalisinin yine alışageldikleri üzere kavuklarını giymeye devam ettiğini gösteriyordu.²¹⁵

Görüldüğü üzere önceki valinin aksine Ali Namık Paşa eyaleti Travnik'ten yönetmeyi tercih etmiş ve bu yüzden Saray'da herhangi bir itirazla karşılaşmamıştı.²¹⁶ Bunun sadece Ali Namık Paşa'nın bir tercihi olmadığı, merkezi yetkililerin de olayların büyüme ihtimaline karşı bir önlem olarak bunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. II. Mahmud'un valiye bizzat yazdığına göre Bosna'da uygun bir zamanda düzeni oturtmak şarttı; fakat şimdi, o uygun zaman değildi.²¹⁷ Ali Namık Paşa'nın eyaletteki ilk icraatı, bir takım *fesat* hareketlerine karıştığı iddiasıyla Saraybosna kadısı Bekir Efendi'yi görevden alıp yerine Filibe Kadısı Takiyüddin Efendi'yi atamak oldu.²¹⁸ Muhtemeldir ki vali Travnik'te kalacağı için kendisine yakın bir adamını Saray'da önemli bir konuma getirmek ve şehir ile ilgili düzenli bilgiyi ondan sağlamak istemişti.

Bu arada Ruslarla savaş başladı. İmparatorlukta asker tertibi devam etmekteydi; ancak Visoko olayından sonra yaşanan isyan koşulları Bosna'dan asker alımlarını ertelemek zorunda bırakmıştı. Artık profesyonel asker alımı için çok geç kalındığından Ali Namık Paşa merkeze, yerel ayanın yardımıyla 1.000-1.500 kadar gönüllü asker toplayabileceğini bildiriyordu.²¹⁹ Ancak bu askerlerin tertip ve dağıtımı bu sefer de Sırları hayli rahatsız etmişti; çünkü bölgede valinin bu askerleri Belgrad, Özice, Böğürdelen ve Semendire kalelerinin muhafazası için topladığı söylentisi dolaşmaya başlamıştı. Başknez Miloş, Ali Namık Paşa'dan bu söylentilerin doğruluğunu sorgulamış ve hakiki olması durumunda Sırların bundan ne kadar rahatsız olacaklarını bildirmişti. Ali Namık Paşa ise cevaben bu askerlerin Rusya ile olan savaş sebebiyle toplandığını söylemiş ve Rusların Vidin'e saldırması ihtimaline karşı bir kısmının da Vidin bölgesine gönderildiğini belirtmişti. Vali bundan sonra Vidin'e gidecek askerlerin Yenipazar ve Niş yolunu kullanacaklarını da eklemişti.²²⁰ Öyle anlaşıyor ki savaş sebebiyle Sırp hududuna özel bir önem göstermek şart olmuştu. Bosnalı kumandanlar tetikte olmaları ve Sırp tarafından açıkça bir saldırı olmadıkça herhangi bir provokasyona gelmemeleri yönünde uyarılmışlardı.²²¹

Takip eden dönemde İzvornik kaynaklı bazı huzursuzluklara rağmen Ali Namık Paşa Vidin'e 5.000 asker göndermeyi başardı.²²² Açıktır ki, Rusya ile savaş hararetlendikçe, bölgeden asker tertibi daha kritik bir önem arz ediyordu. Rus orduları Tuna bölgesindeki geçitleri kesmişti ve bölgeye erzak dağıtımını engelliyordu.²²³ Bu şartlar altında merkez İşkodra Mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın ordusuyla Rahova'ya ve Sofya Mütesellimi Said Paşa'nın da askerleriyle Vidin'e hareket etmesine karar verdi. Bosna askerleri de Vidin'e gelecekti.²²⁴ Öte yandan Edirne'deki çatışmaların iyice kızışması sebebiyle Ali Namık Paşa 12 Kasım 1829'da askerleriyle birlikte Edirne'ye doğru yola çıktı. Paşa Köstendil'e geldiğinde, Rusya ile savaşın son bulduğu ve Edirne Antlaşması'nın imzalandığı haberi kendisine ulaştı.²²⁵ İzleyen günlerde Ali Namık Paşa askerleriyle Bosna'ya geri dönmeyi tercih etti. Paşa'nın aktardığına göre anlaşma haberleri her yerde duyulmuştu ve ordu Edirne'ye doğru harekete devam ederse, bölge halkı bu durumdan rahatsız olabilirdi.²²⁶

Öte yandan Ali Namık Paşa'nın valiliği döneminde yerel meselelerde bir kargaşa havası hâlâ devam etmekteydi. Paşa'nın İzvornik Kapudanlığını bölge ayanından Fedayizade Ali Paşa'nın oğlu Mehmed Ali Bey'e vermek istemesiyle huzursuzluklar yeni bir boyut kazandı. Önceki İzvornik Kapudanı Mahmud Paşa İzvornik Mutasarrıfı olunca, adet olduğu üzere eski görevini yakınlarından birisine bırakması istenmişti ve Mahmud Paşa'nın da oğlu yoktu. Ancak önceki vali döneminde Mahmud Paşa'nın eşi hamile olduğu için beklemenin daha uygun olacağı düşünülmüştü. Yeni doğan da bir kız olunca, Ali Namık Paşa Mahmud Paşa'dan artık kapudanlık görevini alması gerektiğini düşündü; fakat Mahmud Paşa bu görevin yeğeni Mehmed Ali Bey'e verilmesine karşı çıkıyordu. Esasen Mahmud Paşa ile kardeşi Fedayizade Ali Paşa arasında bir husumet vardı ve bu sebeple eski görevinin Fedayizade Ali Paşa'nın oğlu Mehmed Ali Bey'e devrini istemiyordu.²²⁷ Öyle anlaşıyor ki bir müddet sonra Ali Namık Paşa Mahmud Paşa'yı mutasarrıflıktan azledip,²²⁸ bu görevi Fedayizade Ali Paşa'ya vermek için merkeze müracaat edince bu anlaşmazlık daha da büyüdü, kardeşler arasındaki düşmanlık arttı.²²⁹ Valinin Fedayizade Ali Paşa ile birlikte rüşvet ve suisti-

mal olaylarına girişeceği söylentileri bölgede yayılmaya başladı ve Babıali'ye kadar ulaştı. Ali Namık Paşa kendisini, bu şehirden şimdiye kadar hiçbir kazanç elde etmediği ve bundan sonra da etmeyeceği beyanıyla savunuyordu.²³⁰ Olay o kadar büyümüş-tü ki Sırp Knezi Miloş bile arabuluculuğa soyunmuş; Mahmud Paşa'nın yakın arkadaşı olan Hüseyin Kapudan'a bir mektup yazarak, ihtilafta taraf olduğu iddiasıyla, Mahmud Paşa ile vali arasına girmemesini söylemişti.²³¹ Bölgenin iki önemli ayanı İzvornikli Fedayizade Ali Paşa ile Mahmud Paşa arasındaki bu düşmanlık kısa bir süre sonra bir kavgaya döndü; öyle ki olayların büyümesinden endişe duyan Sırp tarafı İzvornik sınırına asker yığmaya başladı.²³²

Zamanla, arabulucuların büyük çabaları sayesinde Fedayizade Ali Paşa ile Mahmud Paşa arasındaki çatışma yatıştı.²³³ Hatta takip eden dönemde, Fedayizade Ali Paşa da Mahmud Paşa gibi Hüseyin Kapudan'ın güçlü bir destekçisi oldu. Bununla birlikte, bu çatışmanın vali ile bölge ayanı arasında artan husumetlerde bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. 1 Haziran 1830'da valinin merkeze yazdığı bir mektuba göre bölge halkı kendi aralarında şu şekilde konuşmaya başlamıştı: "Devletin esas amacı burada yeni düzeni inşa etmek... Ve eğer bu mümkün olmazsa, devlet bizim topraklarımızı Avusturyalılara ve Sırlara vermekten çekinmeyecek. Bu yüzden artık aramızdaki husumetleri bitirmeli ve birliğimizi inşa etmeliyiz ki düşmanla savaşa hazırlanabilelim."²³⁴

Avusturyalılara ve Sırlılara toprak verileceği fikri, dönemin bölgesel meseleleriyle yakından alakalıydı. Avusturya sınırındaki Rastok Nehri'nin yönünün Bosnalılarca değiştirilmesi, Avusturya ile ciddi bir ihtilafa neden olmuştu. Dalmaçya Kumandanı Tomasić Mayıs 1830'da Babıali'ye başvurarak Bosnalıların Rastok Nehri karşısına bir set çektikleri ve nehrin yolunu değiştirdikleri şikayetinde bulundu. Tomasić'in iddiasına göre bu sebeple sınırda su taşkınları olmuş ve Avusturya tarafındaki ekili alan sular altında kalmıştı.²³⁵ Avusturya tarafından yükselen tazyikler sebebiyle Osmanlı idaresi bu iddiaları araştırmak üzere bölgeye bir mühendis gönderilmesine karar verdi.²³⁶ Avusturya ile sınırda yaşanan ihtilaflar Zemun Kumandanının 1830 Mayıs'ının sonun-

da Belgrad Muhafızına başvurup Bosna'nın Serhad bölgesindeki İstoriçe-i Atik'ten 400-500 kadar insanın Avusturya tarafına geçip bazı Avusturyalıları öldürdüklerini ve kadın ve kızları esir alıp götürdüklerini söylemesiyle daha sıkıntılı bir hal aldı. İddiaya göre grup, köylülerin mal ve ürünlerini de yağmalamıştı. Zemun Kumandanı buna karşılık olarak üç tabur sipahi ve sekiz tabur piyade askerini bölgeye sürmeye hazırlandıklarını belirtiyordu. Ali Namık Paşa durumu Babıali'ye bildirdiğinde bir not düşmüş ve bu saldırıların Bosnalılar tarafından yapılmadığını, zira bu konuyla ilgili kendisine hiçbir haber ulaşmadığını söylemişti. Paşa'ya göre bu, Avusturyalı eşkiyaların işi olmalıydı.²³⁷ Ancak kısa bir araştırmadan sonra saldırıların Serhad bölgesindeki Pekli Hasan Ağa ve Murad Kapudan'ın işi olduğu anlaşıldı.²³⁸ Avusturya tarafından yönelen yoğun baskılar nedeniyle Ali Namık Paşa bir heyet oluşturmak ve zararı tespit için bölgeye göndermek zorunda kaldı. Vali merkeze, Avusturyalıların ağır taleplerine karşı güven uyandıracak bir cevapla olayları yatıştırdığını söylüyordu; bu açıklama valinin Avusturya tarafından ne kadar sıkıştırıldığını gözler önüne sermekteydi.²³⁹ Vali ayrıca bütün Serhad ileri gelenlerini çağırarak ve devletler arasındaki anlaşmalara bağlı kalmalarını gerektğini bir kez daha hatırlatmıştı.²⁴⁰

Altı Nahiye (Nevâhi-yi Sitte) Meselesi

Göreceğimiz üzere, Sırplarla yaşanan sorunlar, isyan hareketinin yeniden başlaması ve Bosna'da Yeniçerilerin kaldırılması sırasında gündeme gelen eski iddiaların yeniden canlanmasındaki en önemli sebepti. Edirne Antlaşması'na göre Osmanlı yetkilileri bazı toprakları Sırp tarafına vermeyi kabul etmişti; bu topraklar Sırpların kendilerine ait olduklarını iddia ettikleri, Vidin, Alacahisar ve Bosna'dan altı nahiye kapsıyordu.²⁴¹ Bu anlaşma sayesinde Sırbistan ayrıca, Osmanlı otoritesi altında olmakla birlikte Rusya'nın korumasını da elde etmişti. Birbirini izleyen dört hatt-ı şerifle, Sırbistan artık hanedan haklarına sahip bir Prense kavuşmuş ve Babıali'ye vergi ödemesi karşılığında özerk bir yapıya sahip olmuştu.²⁴² Ocak 1830'da Tophane Katibi Keşşaf Efendi, bahsi geçen altı nahiyenin sınırlarını tespit etmek üzere bölgeye gönderildi.²⁴³

Öyle anlaşıyor ki Babıali, yeni düzenlemeyi bölgeye ilan etmek yerine, olayları zamana bırakmayı tercih etmişti; zira Keşşaf Efendi'nin bölgeye gönderilmesinden yaklaşık bir yıl sonra, Ocak 1831'de Ali Namık Paşa İzvornik Mutasarrıfı Osman Paşa'ya gönderdiği bir mektupta bu altı nahiye'nin durumlarıyla ilgili kendisine herhangi bir fermanın ulaşmadığını belirtiyordu.²⁴⁴ Altı nahiye ile ilgili haberler bölgede dolaşmaya başladığında Babıali bunu bir karardan ziyade, üç devleti (*düvel-i selâse*) arkasına alan Miloş'un bir talebi olarak yansıtmayı tercih etti.²⁴⁵ Muhtemeldir ki, Babıali zaman içerisinde bu altı nahiye'nin statüsünde bir değişiklik yapabileceğini umarak bu dönemde bir tür "bekle ve gör politikasını" devreye sokmuştu. Ancak Keşşaf Efendi'nin bölgeyi tetkikinden yaklaşık bir yıl sonra, Rusya'nın artan baskıları sebebiyle *hâcegân-ı divan-ı hümayundan* yeni bir görevli, Lebib Efendi bir Rus heyeti ile birlikte keşif yapmak üzere bölgeye gönderildi.²⁴⁶ Lebib Efendi ve Rus heyetin görevi, bu altı nahiye'nin geçmişini araştırmak; Vidin, Alacahisar ve Bosna'ya önceden beri mi bağlı olduklarını, yoksa orijinlerinde Sırp nahiyeleri olduğu halde sonradan mı bu sancaklara iştirildiklerini tespit etmektir.²⁴⁷ Babıali'nin bölgeye, Lebib Efendi'nin görevinin sadece olayı tetkikle sınırlı olduğunu söylemesi ve bu nahiyeleri hemen Sırlara teslim etmek gerekmediğini bildirmesi de,²⁴⁸ yine bir tür olayı yatıştırma taktiği gibi görünmektedir.

Öte yandan yeni düzenlemenin haberleri bölgeye ulaştığında, bu toprakların fetihten beri Bosnalılara ve Arnavutlara ait olduğunu söyleyen yerel halkın büyük tepkisine yol açtı.²⁴⁹ Babıali'ye, bu topraklar Sırlara verildiği takdirde, bölge halkı arasında büyük hayal kırıklığı yaşanacağını bildiren ve kararın iptalini isteyen mektuplar yağmaktaydı.²⁵⁰ Ayrıca, Sırlara verilecek nahiyelerin altı taneyle sınırlı olmayacağı, Rumeli, Arnavutluk ve Bosna'dan eklenecek başka nahiyelerle sayının on dörde ulaşacağı söylentileri bölgede yayılmaktaydı.²⁵¹ Bölge halkına göre bu keşiften sonra Babıali altı nahiye'nin statüsünde bir değişiklik yapmamaya karar verse bile, Sırp tarafı devletin bu kararına uymayacak ve bölgeyi elde etmek için tahrike başlayacaktı.²⁵² Bosnalılar, bu nahiyeler Sırlara verildiği takdirde, Rumeli'yle irtibatlarının kesileceğini söylüyor ve Sırp toprakları

Karadağ topraklarıyla birleşeceği için kuşatma altında kalacaklarını belirtiyorlardı.²⁵³

Öte yandan Miloş Badre, Rakodine ve Morava kazalarını almak için İzvornik ve Yenipazar bölgesindeki baskılarını artırmıştı.²⁵⁴ Miloş'un bu altı nahiyeyi almak için baskılarını artırıp bölge halkının mallarına ve ürünlerine el koymaya başlaması üzerine, Bosna halkı ortak bir hareket oluşturmak için İşkodra bölgesiyle yazışmaya başladı.²⁵⁵ Ağustos 1829'dan itibaren Elbasan ve Ohri sancakları kendisinden alınıp Sadrazamın doğrudan yönetimine verilen İşkodra Mutasarrıfı Mustafa Paşa da,²⁵⁶ bu uygulamadan çok muzdarip olduğu için Tiran'a bir ordu göndermiş ve muhtemel bir isyan için kuzeydeki Geg kabile reislerini örgütlemeye başlamıştı.²⁵⁷ Bazı iddialara göre Mustafa Paşa'nın bu görevlerden azli, Babıali'nin Bosna'ya düzen vermek için ona görev teklif ettiği ve Bosna'daki Asâkir-i Mansûre'nin tertip işini ondan beklediği halde Mustafa Paşa'nın bu görevleri kabul etmemesiyle alakalıydı.²⁵⁸

Bu arada vali merkeze, Hüseyin Kapudan'ın olası bir çatışma için asker tertibine başladığı ve bu iş için Pekli Hasan Ağa'ya ve Murad Kapudan'a para gönderdiği bilgisini ulaştırmıştı. Dahası, İşkodralı Mustafa Paşa da kendi bölgesinde benzer hazırlıkları yürütüyor ve haberleşmek için sık sık Bosna'ya casuslarını gönderiyordu.²⁵⁹ Ali Namık Paşa'dan 4 Şubat 1831'de Babıali'ye gelen rapora göre Bosavine Kolu'nun ileri gelenleri Hüseyin Kapudan'ın konağında toplanmış ve Sırpların altı nahiyeyi zapt etme yönündeki çabalarına karşı birlikte harekete geçme kararı almıştı.²⁶⁰ Bu ileri gelenler toplantıda bir davet mektubu da hazırlamış ve Tuzla-i Zîr'de büyük bir meşveret toplamak ve altı nahiyenin akıbetini konuşmak üzere Bosna'nın tüm ileri gelenlerine göndermişlerdi.²⁶¹ Ali Namık Paşa'ya göre davet Arnavutlara da ulaştırılmıştı ve Bosnalıların Arnavutlarla birleşip birlikte hareket etmesi durumunda onları durdurmak mümkün olmayacaktı.²⁶²

Bölgeden merkeze gelen bilgiler Hüseyin Kapudan'ın Tuzla-i Zîr'de büyük bir grubu toplamayı başardığını gösteriyordu. Genel bir mutabakata varmak (*ittifak-ı umum*) için bölgenin ayanı ya kendileri bizzat toplantıya katılmış ya da yerlerine temsilcilerini göndermişlerdi. Sadece Hersek bölgesinden katılım yoktu.²⁶³

Öte yandan valinin isyanı durdurma yönündeki çabaları da devam etmekteydi. Vali de bütün kaza ayanına *buyuruldu*lar göndererek onları Babıali'nin fermanlarına uymaya davet ediyordu.²⁶⁴ Ali Namık Paşa'nın bildirdiğine göre bu çabalar sonunda bazı Serhad ahalisi emre itaati tercih etmişti; ancak her an öbür tarafa dönebilirdi.²⁶⁵ Bu açıklama bile, isyanın bölgede gördüğü kabulün ne kadar geniş olduğunu anlamaya yeterlidir.

Meşveret sonunda isyan hareketi, Bosavine Kolu dışındaki diğer üç Bosna bölgesinin de desteğini almayı başarmış²⁶⁶ ve bu ittifak sayesinde Tuzla-i Zîr'de 2.000-8.000 kadar asker toplanmıştı.²⁶⁷ Meşveretten çıkan en önemli karar, Travnik üzerine yürünmesiydi.²⁶⁸ Vali merkeze, herhangi bir daveti olmadığı halde Bosavine ayanının kendisine başvurarak Mart 1831'de Travnik'e geleceklerini bildirdiklerini söylüyordu.²⁶⁹ İddialara göre grubun hedefi, vezir ve taraftarlarını bastırmaktı.²⁷⁰ Vali kaçabilir veya Travnik Kalesi'ne çekilebilirdi; onun tercihi ise neredeyse tamamen muhasara altında olduğu paşa sarayında olacakları beklemek şeklinde oldu.²⁷¹ Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'ya göre grup öncelikle valinin başından fesi çıkarıp, kavuk giydirmeyi planlıyordu. Akabinde valiyi yanlarına alıp Yenipazar'a geçecekler ve burada iki kola ayrılacaklardı. Bir kol İşkodralı Mustafa Paşa ile birleşmek üzere Üsküb'e hareket ederken, öbür kol Vidin'i geçip Edirne'ye doğru ilerleyecekti.²⁷²

İsyancıların İlerleyişi ve Valinin Kacışı

28 Mart 1831'de isyancılar Tuzla'dan Travnik'e doğru hareket ettiler. Bosna mirmiranları, mütesellimleri ve kapudanları da emirlerindeki askerlerle birlikte isyancı gruba katılmak üzere kazalarından ayrıлып Travnik yakınlarına gelmişti. Burada Süleyman Paşazadeler olarak bilinen Süleyman Paşa'nın oğullarının komutasındaki yaklaşık 3.000 kişilik bir ordu tarafından karşılandılar.²⁷³ Yaşanan çatışmada isyancılar Süleyman Paşazadelerin birliklerini püskürtmeyi başardılar ve sorunsuzca Travnik'e girdiler. İsyancıların şehre girdikten sonra ilk yaptıkları, Süleyman Paşazadelerin konaklarına saldırmak ve yağmalamak oldu. Akabinde valinin tarafında kalmayı tercih eden resmi görevliler ya azledildiler ya da başka yerlere sürgüne gönderildiler; yerlerine ise isya-

nı destekleyenler getirildi.²⁷⁴ Valinin tarafında yer alanların çoğu Travnik'ten kaçmış ve vali de kuşatma altında kalmıştı. Vali tarafından görünüşte, bir durumu kabulleniş havası hâkimdi; yeni kıyafetlerini çıkararak yasaklanmış olan eski kıyafetleri giymişti.²⁷⁵ Öte yandan isyancılar, altında Hüseyin Kapudan'ın mührü bulunan bir mektup hazırlayarak bölgenin bütün ileri gelenlerine göndermişlerdi ve Yenipazar'a asker sevk etmelerini talep ediyorlardı.²⁷⁶ 8 Haziran 1831 tarihli bir rapora göre, isyancılar 8.000'den fazla askerden oluşan bir ordu toplamaya muvaffak olmuştu ve orduyu Kosova tarafına sürmeye hazırlanıyorlardı.²⁷⁷ Zamanla isyancılara katılan asker sayısı da artıyordu; hatta isyancıların bildirdiğine göre Yenipazar'daki piyade sayısı 70.100'lere ulaşmıştı. Ancak Miloş bunun doğru olmadığını merkeze bildiriyor ve isyancıların piyade değil süvari askerlere sahip olduğunu ve sayılarının da 12.000 civarına ulaştığını belirtiyordu.²⁷⁸

Ali Namık Paşa bu şekilde muhasara altında 20 gün kadar kaldıktan sonra isyancılar onu, bir tür ev hapsi şeklinde 24 gün daha geçireceği, Saray'ın Busovac kazasına gönderdiler. Paşa oldukça zor bir durumdaydı; kendisine sadece 200-300 kadar adamı eşlik edebilmişti.²⁷⁹ Haziran 1831'de Kurban Bayramı sırasında Paşa bütün eşyalarını ve ailesini Busovac'da bırakarak, adamlarıyla birlikte Hersek tarafına kaçmayı başardı. Önce İstolçe'de kalan Ali Namık Paşa, ardından gizlice Avusturya topraklarına geçti.²⁸⁰ Bosna'nın Hersek bölgesi isyancılarla yollarını ayırıp devlet tarafında kalmayı tercih ettiği için, Saray ve Mostar'dan isyancılar bölgeye saldırmış ve Poçitel ve Nevesin'de, isyancıların geri püskürtüldüğü çatışmalar yaşanmıştı.²⁸¹ Büyük bir ihtimalle bu çatışmalar sebebiyle Ali Namık Paşa kendisini garanti altına alabilmek için Avusturya topraklarına geçmeyi tercih etmişti. Valinin Avusturya üzerinden Belgrad'a gitmesi ve oradan nehir yoluyla Vidin'e ulaşması da, muhasara altında kalmasından daha uygun bir yol olarak görünüyordu.²⁸²

Ancak vali Avusturya topraklarına geçtikten sonra Belgrad'a gitme planının terk edildiği anlaşılmaktadır. Prens Metternich'in Babıali'ye gönderdiği bir rapora göre, Ali Namık Paşa 250 kadar maiyetiyle birlikte Avusturya'nın Dalmaçya bölgesine geçmişti ve buradan yine İstolçe'ye dönmeyi planlıyordu. Dalmaçya Ku-

mandanı Paşa'ya hürmet göstermiş ve harcamaları için 1.000 riyal vermişti.²⁸³ Öyle anlaşıyor ki akabinde Paşa'nın deniz yoluyla Osmanlı topraklarına geçişine karar verilmişti. 10 Haziran 1831'de Paşa maiyetiyle Dalmaçya kıyısındaki Zadre'ye geçmiş²⁸⁴ ve orada donanma-yı hümayun tarafından bölgeye gönderilecek birkaç gemiyi beklemeye başlamıştı.²⁸⁵ Bu dönemde Bosna ile Babıali arasındaki yazışma trafiği de devam ediyordu ve anlaşıldığı kadarıyla, Paşa'nın Bosna üzerinden Vidin'e gidişine engel olunmayacağı yönünde isyancılardan bir söz alındığı için, deniz yoluyla dönüş de ertelenmişti.²⁸⁶ Ancak kısa bir süre sonra plan yine değişti; Babıali isyancıların verdiği söze güvenilemeyeceği kanısına vardı.²⁸⁷ Yeniden ilk plan devreye sokuldu ve Ali Namık Paşa İstolçeli Ali Ağa'nın da yardımıyla önce Avusturya sınırından Belgrad'a geçti; akabinde ise Sırp bölgesinden Vidin'e ulaştı.²⁸⁸

Ali Namık Paşa'nın Bosna'dan bu şekilde kaçışıyla, valilik makamı da boşa kalmıştı. 1831 Haziran'ının sonunda bu görevin Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı;²⁸⁹ ayrıca İbrahim Paşa'nın görev sırasında herhangi bir mali sıkıntıyla karşılaşmaması için Babıali tarafından desteklenmesine karar verildi. Karar üzerine İbrahim Paşa 1.000 kadar askeriyle Priştine'ye geçti.²⁹⁰ İsyancılar da Priştine'ye doğru harekete geçmiş, fakat orada kalmayarak İşkodralı Mustafa Paşa'nın ordusuyla birleşmek üzere İpek'e doğru yola koyulmuştu.²⁹¹ Bosna'dan gelen haberlere göre İbrahim Paşa Bosna valisi olduktan sonra isyancılar önce bağlılık mektuplarını sunmuşlar; ancak kısa bir süre sonra karar değiştirip Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'nın vali olarak atanmasını istemişlerdi. Ancak bu talep de kısa ömürlü olmuş; bir müddet sonra Hüseyin Kapudan'ın Bosna valisi olarak atanması için merkeze başvurmuşlardı.²⁹² Bu dönemde merkeze gönderilen bazı raporlarda dile getirilen, isyancıların Hüseyin Kapudan'ın valiliğini istemediği ve onu yaşanan olaylardan sorumlu tuttuğu iddiaları doğruluktan uzak görünmektedir;²⁹³ zira ileride göreceğimiz üzere, isyancılar Hüseyin Kapudan'a bağlılıklarını devam ettirmiş ve kısa bir süre sonra Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın ordusuyla karşı karşıya gelip onu püskürtmeyi başarmıştır.

Öte yandan Miloş Babıali'yle yazışmaya devam ediyor ve devlete bağlılığını bildirerek, izin verilirse Osmanlı İmparator-

luğu bayrağı altında Bosnalılarla savaşabileceğini söylüyordu.²⁹⁴ Gerek Miloş'un devlet için savaşmaya hazır olduğu yönündeki açıklamaları, gerekse Miloş'un durumunu araştırmak üzere bölgeye gönderilen Hasan Bey'in olumlu raporu üzerine Babıali, Miloş'un desteklerinden duyduğu memnuniyeti kendisine iletti.²⁹⁵ Ancak Başknezin Bosnalıların üzerine ordu gönderme teklifi, bölge halkının devlete olan güvenini ortadan kaldıracak düşüncesiyle nazikçe reddedildi.²⁹⁶ Büyük bir ihtimalle bu nezaketin ardında, Miloş'a karşı bir güvensizlik de yatmaktaydı; zira devletin Miloş'tan şüphe duyması için sebepleri vardı. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa Miloş'un destek için İşkodralı Mustafa Paşa'ya 500 kese akçe gönderdiğini ve bu paraların Niş'te ele geçirildiğini bildiriyor; bölgedeki ordunun masrafı için harcanmak üzere kendisi tarafından tutulduğunu söylüyordu.²⁹⁷ Belirtmek gerekir ki, Miloş'un Babıali'ye yardım için para, asker ve erzak gönderme tekliflerine Babıali'den sadece erzak için onay çıkmıştı; bu erzak da Sırbistan'ın devlete ödeyeceği vergi karşılığında alınacaktı.²⁹⁸

Bosna'da ve Arnavutluk'ta olayların kötüleşmesi üzerine, önce Vidin müstahkemliği, ardından Rumeli Beylerbeyliği ve son olarak da 28 Ocak 1829'dan itibaren Sadrazamlık göreviyle uzun bir süredir bölgeye düzen vermek için askerleriyle Balkan topraklarında bulunan Reşid Mehmed Paşa,²⁹⁹ isyanı bastırmakla görevlendirildi.³⁰⁰ Paşa ordusuyla İşkodra'da muhasara altına aldığı İşkodralı Mustafa Paşa'yı mağlup etmeyi başardı.³⁰¹ Reşid Paşa'nın ordularına destek için merkezden Dıraç İskelesi'ne gönderilen mühimmatın gecikmesi üzerine muhasara oldukça uzun sürmüştü.³⁰²

Öte yandan Bosna isyancıları İpek'e ulaşip Arslan Paşa komutasındaki İşkodralı askerlerine katıldıktan sonra daha da güçlenen isyancı birliği, İpek, Priştine ve Vulçetrin'deki Sadrazamın ordularına saldırdı ve onları geri püskürtmeyi başardı.³⁰³ Söylentilere göre isyancıların bir sonraki hedefi Üsküb'dü ve Reşid Mehmed Paşa da Üsküb'de çarpışmayı istemiyordu; imparatorluk ordusu burada çok güçlü değildi. Bu sebeple Paşa Üsküb'e gittikten sonra Kaçanik Boğazı yoluyla Priştine'ye geçmeyi ve oradaki diğer güçlerle birleşmeyi planlamıştı. Ancak Boşnak ve Arnavut isyancılar

Kaçanik Geçidi'ni keserek Sadrazamın ordusuna saldırdılar; belgelere göre 20.000'den fazla askere sahip orduyu geri püskürtmeyi başardılar.³⁰⁴ Reşid Mehmed Paşa Üsküb'e dönmeye mecbur bırakıldı. Paşa Üsküb'e geçince ilk yaptığı iş, isyancılardan aldığı üç esiri kazığa oturtmak oldu.³⁰⁵ Muhtemelen Paşa hem bölgeye gücünü göstermek hem de bozgunun öcünü almak istiyordu.

Sadrazama göre Bosna meselesi hallinin sonraki bir zamana ertelenmesi çok daha uygun olacaktı; zira imparatorluk ordusu her yönden sıkı bir baskıya maruz kalmıştı ve oldukça zor bir durumdaydı. Bastırılmış olmakla birlikte, İşkodralı meselesi henüz tamamen bitirilememişti; Arnavutluk'un Tosk bölgesinde Silahdar İlyas Bey (*Silahdar-ı Poda*, *Silahşor-ı Poda*)³⁰⁶ isyanı yaşıyordu;³⁰⁷ Ergiri, Tepedelen ve Permet bölgeleri de isyan başlatmıştı.³⁰⁸ Reşid Paşa Bosna'daki isyanın İşkodralı Mustafa Paşa'nın tahrikleriyle gerçekleştiği düşüncesindeydi. Paşa'ya göre, Mustafa Paşa tamamen kontrol altına alınırsa Bosna isyanı da silah kullanmaya gerek kalmaksızın kendiliğinden yatışacaktı. Üsküb'den sonra Reşid Paşa Priştine'ye geri çekildi ve olayları oradan yönetmeye başladı.³⁰⁹ Öyle anlaşıyor ki, yaşananlar sebebiyle Reşid Mehmed Paşa Bosnalıların eski kıyafetleri kullanma taleplerini kabul etmiş ve bu sebeple Sultanın ağır eleştirilerine maruz kalmıştı. Eleştiriler üzerine Paşa kendisini, bu tavizle en azından Bosna meselesini yatıştırmayı planladığını söyleyerek savunuyordu. Paşa'ya göre böylelikle Bosna sakinleşirse, Arnavutluk'taki isyanlara daha kolay müdahale edebilecekti.³¹⁰

Yaşanan çatışmalardan sonra Bosnalı isyancılar da memleketlerine geri dönmeye başladı.³¹¹ Bu dönemde isyancıların lideri Hüseyin Kapudan Yenipazar'a geçti ve kendisinin merkezce Bosna valiliğine atanacağını umarak beklemeye başladı.³¹² Belirtmek gerekir ki Bosnalıları takip eden olmadı; zira İşkodralı Mustafa Paşa tamamen kontrol altına alındıktan ve Geg bölgesinde düzen kurulduktan sonra Bosna'nın üzerine yürünmenin daha uygun olacağına karar verilmişti.³¹³

Notlar

- 1 Donald Quataert. *The Ottoman Empire: 1700-1922*, s. 62, 80, 146.
- 2 Roderic H. Davison. "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century." *The American Historical Review*, 59 (4) (1954), s. 846.
- 3 Stanford J. Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt. II. (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 36-40.
- 4 Daniel Goffman. "Izmir: From Village to Colonial Port City." *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. E. Eldem, D. Goffman, B. Masters. (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 125-126.
- 5 Kemal H. Karpat. "The Migration of the Bosnian Muslims to the Ottoman State, 1878-1914: An Account Based on Turkish Sources." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 127.
- 6 L. L. Farrar, Jr. "Realpolitik Versus Nationapolitik: Rethinking Nationalism During the Eastern Crisis, 1875-1878." *East European Quarterly*, XXX (1) (1996), s. 27.
- 7 Avdo Sućeska. "Bune Seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII Stoljeću." *Oslobodilački Pokreti Jugoslovenskih Naroda od XVI Veka do Početka Prvog Svetskog Rata*, cilt. I, s. 69-100.
- 8 Eric J. Hobsbawm. *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. (New York: The Norton Library, 1959), s. 5.
- 9 Noel Malcolm. *Bosnia-A Short History*, s. 85-86.
- 10 Age., s. 86-87.
- 11 Michael Robert Hickok. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, s. 135.
- 12 Noel Malcolm. *Bosnia-A Short History*, s. 86-87.
- 13 Mula Mustafa Ševki Bašeskija. *Ljetopis (1746-1804)*. (Saraybosna: Sarajevo-Publishing, 1997).
- 14 Mesela, Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 90.
- 15 Michael Robert Hickok. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*.
- 16 BOA Cevdet Hariciye 34/1697, 29 Safer 1124/07 Nisan 1712.
- 17 BOA Cevdet Dahiliye 23/1102, 10 Receb 1202/16 Nisan 1788.
- 18 BOA Cevdet Zabtiye 32/1565, 29 Ramazan 1211/28 Mart 1797.
- 19 BOA HAT 1125/45005, 25 Muharrem 1236/02 Kasım 1820.
- 20 BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826. Celal Paşa bu görevinde bir yıl daha kaldıktan sonra daha önemli bir vazife olarak, Hurşid Paşa'nın ölümüyle boşalan "Rumeli Valisi ve Seraskerliği'ne" getirildi. Celal Paşa'nın Bosna'daki valilik dönemiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz., Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, cilt. XII. (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309/1891), s. 66-67, BOA HAT 424/21809, 07 Zilkade 1238/16 Temmuz 1823, BOA HAT 424/21809 A, 18 Cemazi-yülevvel 1238/31 Ocak 1823, BOA HAT 424/21809 C, 16 Muharrem 1238/03 Ekim 1822, BOA HAT 440/22165, 23 Muharrem 1238/10 Ekim 1822.
- 21 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s.71-72'ye göre Yeniçeriliğin kaldırılmasına dair ferman 1241 Zilkade'sinin ortalarında, yani 17-26 Haziran 1826'ya tekabül eden tarihlerde Bosna'ya gönderilmiştir. Bu durum, Yeniçeri ortaları 15 Haziran 1826'da İstanbul'da kaldırıldıktan (Mehmed Esad. *Üss-i Zafer*. (İstanbul, 1243), s.

- 104; Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, cilt. XII, s. 168) kısa bir süre sonra fermanın Bosna'ya gönderildiğini göstermektedir. Sicildeki aynı belgeye göre, Bosna'ya ulaşan ferman 1241 Zilhicce'sinin ilk on gününde yani, 7-16 Temmuz 1826 tarihleri arasında sicile kaydedilmiştir. Bu belge Eren'in Yeniçeriliğin kaldırılmasına dair fermanın İstanbul'da ilan edilmesinden üç ay sonra, Eylül'de Bosna ve diğer eyaletlere gönderildiği şeklindeki iddialarını çürütmektedir. Bu iddia için bkz. Eren. *Mahmud II Zamanında Bosna Hersek*, s. 74.
- 22 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 41, 13 Şevval 1241/21 Mayıs 1826, BOA HAT 476/23348, 29 Zilhicce 1241/04 Ağustos 1826, BOA HAT 639/31478, 29 Zilkade 1241/05 Temmuz 1826.
- 23 BOA HAT 904/39704 A, 09 Şaban 1241/19 Mart 1826.
- 24 Ahmed Lutfi Efendi. *Tarih-i Lutfi*, cilt. I. (İstanbul, 1292), s. 183.
- 25 BOA HAT 338/19346, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 26 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 27 Cevdet. *Tarih-i Cevdet*, cilt. XII, s. 267, Lutfi. *Tarih-i Lutfi*, cilt. I, s. 183.
- 28 Cevdet. *Tarih-i Cevdet*, cilt. XII, s. 363.
- 29 BOA HAT 338/19357, 30 Muharrem 1242/03 Eylül 1826.
- 30 BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 Z, 27 Cemaziylahir 1242/26 Ocak 1827.
- 31 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 53, 09 Rebiyülahir 1242/10 Kasım 1826.
- 32 BOA HAT 290/17370, 01 Safer 1242/04 Eylül 1826, BOA HAT 290/17370 A, 19 Zilhicce 1241/25 Temmuz 1826.
- 33 BOA HAT 291/17406, 29 Zilhicce 1241/04 Ağustos 1826.
- 34 BOA HAT 424/21811 G, 05 Cemaziylevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 424/21811 S, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826, BOA HAT 426/21862 S, 13 Rebiyülevvel 1242/15 Ekim 1826, BOA HAT 426/21862 U, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 429/21881, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 35 BOA HAT 430/21894, 27 Muharrem 1242/31 Ağustos 1826.
- 36 BOA HAT 426/21862 U, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 37 BOA HAT 426/21862 V, 17 Rebiyülevvel 1242/19 Ekim 1826.
- 38 BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826.
- 39 BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826.
- 40 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziylahir 1242/12 Ocak 1827, BOA HAT 426/21862 V, 17 Rebiyülevvel 1242/19 Ekim 1826.
- 41 BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826.
- 42 BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziylevvel 1242/03 Aralık 1826. Belirtmek gerekir ki, önceki bölümde zikredilen dört kol arasından *Cadde Kolu* isyanın en yaygın olduğu bölgeydi. Bunun ile ilgili olarak mesela bkz., BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 43 BOA HAT 338/19357, 30 Muharrem 1242/03 Ekim 1826, BOA HAT 1056/43477 A, 30 Muharrem 1242/03 Ekim 1826.
- 44 BOA HAT 430/21894 A, 27 Muharrem 1242/31 Ağustos 1826.
- 45 BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/08 Eylül 1826.

- 46 BOA HAT 338/19344, 03 Safer 1242/06 Eylül 1826, BOA HAT 423/21802, 13 Safer 1242/16 Eylül 1826, BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/08 Eylül 1826, BOA HAT 442/22219 D, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 47 BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/08 Eylül 1826, BOA HAT 1056/43477, 01 Safer 1242/04 Eylül 1826, BOA HAT 1056/43477 B, 02 Safer 1242/05 Eylül 1826, BOA HAT 1056/43477 D, 12 Safer 1242/15 Eylül 1826.
- 48 BOA HAT 442/22219 H, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 442/22219 L, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 49 BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/08 Eylül 1826.
- 50 BOA HAT 423/21802, 13 Safer 1242/16 Eylül 1826.
- 51 BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/08 Eylül 1826.
- 52 Fatma Sel Turhan. *The Abolition of the Janissary Army and its Reflections*, s. 101, 104, 118.
- 53 BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/8 Eylül 1826.
- 54 BOA HAT 423/21802 A, 13 Safer 1242/16 Eylül 1826, BOA HAT 429/21881 B, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 55 BOA HAT 430/21894 C, 01 Safer 1242/04 Eylül 1826.
- 56 Mesela, BOA HAT 430/21894, 27 Muharrem 1242/31 Ağustos 1826, BOA HAT 430/21894 B, 05 Safer 1242/08 Eylül 1826.
- 57 BOA HAT 425/21815 B, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 58 BOA HAT 425/21813 G, 28 Rebiyülevvel 1242/30 Ekim 1826, BOA HAT 425/21829, 08 Rebiyülevvel 1242/10 Ekim 1826.
- 59 BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826.
- 60 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827.
- 61 BOA HAT 429/21880 R, 09 Cemaziyülahir 1242/08 Ocak 1827.
- 62 BOA HAT 424/21811 B, 25 Rebiyülahir 1242/26 Kasım 1826.
- 63 BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826.
- 64 BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, BOA HAT 442/22219, 12 Rebiyülahir 1242/13 Kasım 1826.
- 65 BOA HAT 442/22219 K, 10 Cemaziyülevvel 1242/10 Aralık 1826.
- 66 BOA HAT 423/21802 C, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 442/22219 B, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 442/22219 D, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 67 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827.
- 68 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 69 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827, BOA HAT 425/21833 F, 15 Cemaziyülevvel 1242/15 Aralık 1826.
- 70 BOA HAT 442/22219 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1826, BOA Cevdet Askeriye 301/12488, 29 Rebiyülahir 1242/30 Kasım 1826, BOA Cevdet Askeriye 754/31783, 29 Rebiyülahir 1242/30 Kasım 1826.
- 71 BOA HAT 442/22219 K, 10 Cemaziyülevvel 1242/10 Aralık 1826, BOA HAT 425/21833, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1826.
- 72 BOA HAT 425/21833 H, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826, BOA HAT 425/21833 J, 21 Cemaziyülevvel 1242/21 Aralık 1826.

73 BOA HAT 425/21833 F, 15 Cemaziyülevvel 1242/15 Aralık 1826.

74 BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826.

75 BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826.

76 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/02 Şubat 1827.

77 Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa'ya göre Şerifzade isyancılar arasındaydı ve isyan sırasında merkezi otoritelere herhangi bir cevap vermekten çekindiği için çiftliğine kaçmıştı. BOA HAT 338/19350, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826. Öyle anlaşıyor ki, akabinde Şerifzade Saray'a döndü ve isyancılarla ters düştü; bunun üzerine isyancılar da ona cephe almaya başladılar. Şerifzade'nin ölümü hakkında üç ayrı rivayet ile karşılaştığımızı belirtmem gerekir. Birinci rivayete göre, Şerifzade bir devlet görevlisi tarafından görüşmeye çağırıldığında, isyancılar onu görmüş ve devlete doğru meylettiği düşüncesiyle ona saldırmışlardı. BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826.

Şerifzade'nin ölümünden kısa bir süre sonra Bosna Valisi olan Abdurrahim Paşa'nın naklettiği ikinci rivayete göre ise, Saray isyancıları Yeniçeriliğin kaldırılmasına karşı çıkan bir *mahzar* hazırladıklarında Şerifzade'den de bunu imzalamasını istemişlerdi. Ancak *mahzan* imzalamaktan çekinen Şerifzade kaçmış ve Saray Kalesi'ne sığınmıştı. Şerifzade'yi takip eden isyancılar ise onu yakalamış ve taşıyarak öldürmüşlerdi. Belirtmek gerekir ki, Vali Abdurrahim Paşa bu olayı anlattıktan sonra, devlet yetkililerine niçin bu kadar teferruatlı bir izahat yaptığını belirtir ve Şerifzade'yi öldüren bu Saraylıları cinayet cezası ile cezalandırıp cezalandıramayacağını sorar. BOA HAT 429/21880 F, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827. Görmekteyiz ki, Bosna'da 18. yüzyıdan itibaren cinayet suçları eşkıyalık suçuna dahil edilmiş ve bu yeni yorumla katillerin, eşkıyalara uygulanan hukuka göre cezalandırılmalarının önü açılmıştır. Bu sayede cinayet suçları *kadi'nin* alanından çıkarılarak valinin müdahale alanına dahil edilmiş oluyordu. Muhtemeldir ki Abdurrahim Paşa'nın bu durumu gündeme getirmesinin iki sebebi vardı: Paşa sadece katilleri kendi müdahale alanına sokmakla kalmıyor, aynı zamanda İslam hukukuna göre eşkıyalık cinayetten daha ağır bir suç olduğu için, bu isyancılara verilecek cezanın sertleşmesini de amaçlıyordu. Buna cevaz verilirse Abdurrahim Paşa kendisini hem davacı, hem muharrik, hem savcı ve hem de cezalandırıcı konumuna sokmuş oluyordu. Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz., Michael Hickok. "Homicide Investigations in Ottoman Bosnia: The Tension Between Legality and Stability." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 205-224.

Belgadi Raşid tarafından nakledilen üçüncü rivayete göre ise, isyancılar Şerifzade'den *mahzan* imzalamasını istediklerinde Şerifzade, izledikleri yolun hem aklen hem de dinen takip edilir yol olmadığını söyleyerek onlara karşı durur. Akabinde dibeğe koyduğu mührünü parça parça ederek bir kağıda sarıp isyancıların eline verir. Bu harekete çok kızan isyancılar ise onu taşıyarak öldürür. Belgradî Raşid. *Vak'a-i Hayretnüma*, s. 68. Bu üç rivayeti bir araya getirdiğimizde, ismi isyancılar ile birlikte anılan bir şahsın nasıl bir kahramana dönüştürüldüğünü ve hatta şehit olarak anıldığını görmekteyiz. Bu durum, gerçekliğin karmaşıklığına karşı olayların basit bir indirgemeye anlatıldığı "ex post facto" tarih yazıcılığına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Gerçekte ise Giovanni Levi'nin belirttiği üzere, "Tarihçiler için asıl mesele, gerçeğin karmaşıklığını başarıyla anlatmaktır; bu özünde, önceki metotlardan daha kişisel ve daha az iddialı sorularla şekillen-

miş, tasviri yollarla ilerleyen bir tarihçilik gerektirse bile..." Giovanni Levi. "On Microhistory." *New Perspectives on Historical Writing*, s.110.

- 78 BOA HAT 423/21802 C, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 426/21850, 20 Cemaziyülahir 1242/19 Ocak 1827.
- 79 BOA HAT 442/22219 K, 10 Cemaziyülevvel 1242/10 Aralık 1826.
- 80 BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826.
- 81 BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826.
- 82 BOA HAT 426/21862 G, 30 Muharrem 1242/03 Eylül 1826. Daha önce belirttiğim üzere, haber getirip götürmekle görevli tatarlar isyan koşulları sebebiyle bölgeye giremeyince, ulaşabildikleri yerlerde ne duydukları bunları nakletmişler; bu da naklettikleri olayların gerçekliği hakkında şüpheler uyandırmıştır. Ancak bu örnekte tatar, Osman Paşa ile bizzat konuştuğunu nakletmektedir.
- 83 BOA HAT 426/21862 V, 17 Rebiyülevvel 1242/19 Ekim 1826.
- 84 BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826.
- 85 BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826.
- 86 BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826, BOA HAT 426/21862 G, 30 Muharrem 1242/03 Eylül 1826, BOA HAT 429/21880 N, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 426/21862 S, 13 Rebiyülevvel 1242/15 Ekim 1826.
- 87 BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827.
- 88 BOA HAT 425/21833 E, 13 Cemaziyülevvel 1242/13 Aralık 1826.
- 89 BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826.
- 90 BOA HAT 424/21811 O, 09 Cemaziyülevvel 1242/09 Aralık 1826.
- 91 BOA HAT 425/21833 F, 15 Cemaziyülevvel 1242/15 Aralık 1826.
- 92 BOA HAT 436/22062 O, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827.
- 93 BOA HAT 436/22062 N, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827.
- 94 BOA HAT 436/22062 J, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 95 BOA HAT 422/21747, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 425/21833 H, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826, BOA HAT 425/21834 A, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 96 BOA HAT 425/21834 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 429/21880 N, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziyülevvel 1242/03 Aralık 1826.
- 97 BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826.
- 98 BOA HAT 425/21834, 13 Cemaziyülevvel 1242/13 Aralık 1826.
- 99 BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 429/21880 K, 25 Cemaziyülahir 1242/24 Ocak 1827.
- 100 BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 S, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 T, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 101 BOA HAT 429/21880 N, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 102 BOA HAT 426/21862, 24 Rebiyülevvel 1242/26 Ekim 1826.
- 103 BOA HAT 425/21833 İ, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 425/21833 J, 21 Cemaziyülevvel 1242/21 Aralık 1826, BOA HAT 438/22101, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziyülevvel 1242/03 Aralık 1826.

- 104 BOA HAT 301/17922, 21 Safer 1242/24 Eylül 1826.
- 105 BOA HAT 301/17922 E, 21 Safer 1242/ 24 Eylül 1826.
- 106 BOA HAT 301/17922 E, 21 Safer 1242/ 24 Eylül 1826.
- 107 BOA HAT 338/19344, 03 Safer 1242/06 Eylül 1826, BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 423/21802 C, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826.
- 108 BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 109 BOA HAT 426/21855, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827.
- 110 BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 111 BOA HAT 426/21855, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827.
- 112 BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 19, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826.
- 113 BOA HAT 438/22110, tarihsiz.
- 114 Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 19, Evâsıt-ı Cemaziyülevvel 1242/10-19 Aralık 1826.
- 115 BOA HAT 430/21892, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827, BOA HAT 438/22111, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 116 BOA HAT 430/21892, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827, BOA HAT 1139/45308, 30 Receb 1242/27 Şubat 1827. Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek* (s. 84) adlı eserinde Mustafa Paşa'nın azledildikten sonra Niğde'ye sürüldüğünü iddia eder; ancak bunun doğru olmadığı görülmektedir. Bu belge dışında başkaları da onun 29 Aralık 1826'da Niğbolu Muhafızı olarak atandığını söylemektedir. Ancak kısa bir süre sonra, 26 Şubat 1827'de yine görevden alınmış ve Kırkkilise'ye gönderilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz.; BOA Cevdet Dahiliye 179/8916, 29 Cemaziyülevvel 1242/29 Aralık 1826, BOA Cevdet Dahiliye 179/8917, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827, BOA Cevdet Askeriye 512/21356, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827, BOA Cevdet Askeriye 755/31819, 29 Cemaziyülevvel 1242/29 Aralık 1826.
- 117 BOA HAT 704/33846, 05 Şevval 1242/02 Mayıs 1827, BOA HAT 704/33846 A, 01 Zilkade 1242/27 Mayıs 1827.
- 118 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 67, 07 Cemaziyülahir 1242/06 Ocak 1827, Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 19, Evâsıt-ı Cemaziyülevvel 1242/10-19 Aralık 1826, BOA HAT 429/21880 İ, 18 Cemaziyülahir 1242/17 Ocak 1827, BOA HAT 21887 B, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827, BOA Cevdet Dahiliye 98/4889, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826.
- 119 BOA HAT 429/21880 F, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827.
- 120 BOA HAT 430/21892, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827.
- 121 BOA HAT 429/21880 B, 11 Cemaziyülahir 1242/10 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 G, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 122 BOA HAT 429/21880 Z, 27 Cemaziyülahir 1242/26 Ocak 1827, BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 123 BOA HAT 429/21880 Z, 27 Cemaziyülahir 1242/26 Ocak 1827.
- 124 BOA HAT 429/21880 F, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827, BOA HAT 426/21848 M, 29 Cemaziyülahir 1242/28 Ocak 1827.
- 125 BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/02 Şubat 1827.
- 126 BOA HAT 429/21880 F, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827.

- 127 BOA HAT 466/22832 C, 25 Şaban 1242/24 Mart 1827.
- 128 BOA HAT 429/21880 U, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 Ü, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827.
- 129 BOA HAT 429/21880 Ü, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827.
- 130 BOA HAT 429/21880 Ü, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827.
- 131 BOA HAT 430/21892, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827.
- 132 BOA HAT 430/21892, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827, BOA HAT 430/21893, 19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827.
- 133 BOA HAT 429/21880 Z, 27 Cemaziyülahir 1242/26 Ocak 1827.
- 134 BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/02 Şubat 1827.
- 135 BOA HAT 426/21848 H, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827.
- 136 BOA HAT 425/21833 İ, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827.
- 137 BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/02 Şubat 1827.
- 138 BOA HAT 426/21855, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827.
- 139 BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/02 Şubat 1827.
- 140 BOA HAT 426/21848 H, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 426/21848 P, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827, BOA HAT 426/21855, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827, BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 141 BOA HAT 426/21855, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827.
- 142 BOA HAT 426/21855, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827. Belirtmek gerekir ki belgelere göre, Yeniçerilere ait kazan ve kepçeler kale cephanesine kaldırılırken, Yeniçeri alametlerine de, İstanbul'a gönderilmek üzere Abdurrahim Paşa tarafından el konuldu. Daha fazla bilgi için bkz., BOA HAT 438/22097, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 143 BOA HAT 426/21855, 29 Receb 1242/26 Şubat 1827.
- 144 BOA HAT 426/21847, 17 Receb 1242/14 Şubat 1827.
- 145 BOA HAT 423/21804, 23 Rebiyülevvel 1242/25 Ekim 1826.
- 146 BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 147 BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 148 BOA HAT 436/22062 A, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827, BOA HAT 436/22062 E, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827, BOA HAT 1058/43518, 17 Receb 1242/14 Şubat 1827.
- 149 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 150 BOA HAT 436/22062 A, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827.
- 151 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 152 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 153 BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 154 BOA HAT 423/21762, 13 Şaban 1242/12 Mart 1827.
- 155 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 423/21787, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 156 Mesela bkz., BOA HAT 422/21747, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 157 BOA HAT 436/22062 K, 17 Receb 1242/14 Şubat 1827.
- 158 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827. Görülmektedir ki, Banyalukalı Hıfzı Efendi'nin emri altındaki askerlerin sayısı hakkında çelişkili rakamlar

mevcuttur. Bir başka belge, BOA HAT 424/21810'a göre (03 Ramazan 1242/31 Mart 1827) bu sayı 2.000-3.000 civarındadır; BOA HAT 424/21810 A'ya göre ise (13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827) Banyalukalı Hıfzı Efendi Travnik'e 6.000 askerle gitmiştir. Öyle anlaşıyor ki Banyalukalı Hıfzı Efendi Saray'dan 2.000-3.000 askerle ayrılmış ve Travnik yolunda başka askerlerin gruba katılmasıyla birlikte bu sayı 5.000-6.000'lere ulaşmıştır.

- 159 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 160 BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 161 BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.
- 162 BOA HAT 438/22110, tarihsiz.
- 163 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 164 BOA HAT 426/21860, 27 Şevval 1242/24 Mayıs 1827.
- 165 Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 111, 20 Rebiyülevvel 1243/11 Ekim 1827.
- 166 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 167 Valinin bu durumu BOA HAT 423/21803'te görülebilir. (23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827).
- 168 Valinin herhangi bir tepkiye yönelik endişeleri BOA HAT 430/21895'te görülebilir. (19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827).
- 169 BOA HAT 430/21895, 19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827, BOA HAT 440/22162, 23 Şevval 1242/20 Mayıs 1827.
- 170 BOA HAT 430/21895, 19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827.
- 171 BOA HAT 424/21808, 11 Rebiyülevvel 1243/02 Ekim 1827, BOA HAT 1026/42766 D, 03 Şaban 1243/19 Şubat 1828.
- 172 Barbara Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 227.
- 173 Mesela bkz., BOA HAT 955/40967 C, 05 Rebiyülahir 1243/26 Ekim 1827, BOA HAT 1089/44275 Ç, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 174 BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 175 Mesela bkz., BOA HAT 1089/44275, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827, BOA HAT 1089/44275 A, 29 Rebiyülevvel 1243/20 Ekim 1827, BOA HAT 1089/44275 B, 15 Rebiyülevvel 1243/06 Ekim 1827, BOA HAT 1089/44275 C, 17 Rebiyülevvel 1243/08 Ekim 1827, BOA HAT 1206/47281, 04 Rebiyülahir 1243/25 Ekim 1827.
- 176 BOA HAT 429/21885'te (11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827) bu durum şöyle izah edilmiştir; "şimdilik ehl-i İslâm beyninde müceb-i şemâtet bir keyfiyetin vukû' bulması bir vechle tecvîz olunmuyor"...
- 177 BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 178 BOA HAT 1069/43767, 30 Receb 1243/16 Şubat 1828.
- 179 BOA HAT 1026/42766 C, 05 Şaban 1243/21 Şubat 1828.
- 180 BOA HAT 1134/45182 G, 29 Şaban 1243/16 Mart 1828. Görülmektedir ki incelediğimiz dönemde Rusya Karadağ'a büyük bir ilgi göstermiştir. Rusya'nın Karadağ'a desteği o derece açıktır ki, Çetine'deki piskoposluğun az sayıdaki mali destekçisinden biri de Rusya'dır. Öte yandan bu dönemde Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumu da çok açık değildir. Karadağlı liderler kendilerinin bağımsız olduğunu iddia ederken, Osmanlı İmparatorluğu bu toprakların kendine ait olduğunu konusunda ısrarcıdır. 19. yüzyılın ilk yarısında Karadağ'da nüfusun 120.000 civarında olduğu; 240 kadar köyde 36 tane kabilenin bulundu-

- ğu tahmin edilmektedir. Başşehir Çetine aynı zamanda dini merkezdir. Barbara Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 246-249. Bu dönemde Karadağ hakkında daha fazla bilgi için bkz., Natasha Margulis. *Njegoš's Montenegro, the Great Powers, and Modernization in the Balkans: 1830-1851*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (University of Cincinnati, 2004), Florian Bieber. *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*. (Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2003), Thomas Fleming. *Montenegro: The Divided Land*. (Rockford, Illinois: Chronicles Press, 2002).
- 181 Anastasia Karakasidou. "The Burden of the Balkans." *Anthropological Quarterly*, 75 (3) (2002), s. 577.
- 182 BOA HAT 1056/43462, 13 Zilkade 1243/27 Mayıs 1828.
- 183 Christopher Boehm. *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984), s. 39-46.
- 184 BOA HAT 422/21742, tarihsiz.
- 185 Mesela bkz., BOA HAT 442/22207, 14 Zilhicce 1247/15 Mayıs 1832.
- 186 BOA HAT 1025/42743, 19 Şevval 1243/04 Mayıs 1828, BOA HAT 1025/42743 C, 19 Şevval 1243/04 Mayıs 1828, BOA HAT 1025/42743 D, 15 Şevval 1243/30 Nisan 1828, BOA HAT 1059/43544, 15 Şaban 1243/02 Mart 1828.
- 187 BOA HAT 1025/42743 D, 15 Şevval 1243/30 Nisan 1828.
- 188 BOA HAT 1025/42743, 19 Şevval 1243/04 Mayıs 1828, BOA HAT 1025/42743 E, 19 Şevval 1243/04 Mayıs 1828, BOA HAT 1025/42743 J, 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.
- 189 BOA HAT 1025/42743 F, 19 Şevval 1243/04 Mayıs 1828.
- 190 Bu konu hakkındaki bilgiler Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa ve Niş Muhafızı Osman Paşa'dan gelmektedir; her ikisi de olayı benzer şekilde rapor etmiştir. Hüseyin Paşa'nın aktardıkları hakkında bkz., BOA HAT 423/21782, 21 Zilhicce 1243/04 Temmuz 1828 ve Osman Paşa'nınkiler hakkında bkz., BOA HAT 423/21785, 25 Zilhicce 1243/08 Temmuz 1828. Musa Ağa'ya göre grup 800-1.000 kişiden oluşmaktaydı. BOA HAT 423/21898, 27 Zilhicce 1243/10 Temmuz 1828.
- 191 BOA HAT 423/21898, 27 Zilhicce 1243/10 Temmuz 1828.
- 192 BOA HAT 429/21886 H, 11 Zilhicce 1243/24 Haziran 1828.
- 193 Bu iddialar üçüncü bölümde teferruatıyla tartışılmıştır.
- 194 BOA HAT 423/21782, 21 Zilhicce 1243/04 Haziran 1828, BOA HAT 423/21785, 25 Zilhicce 1243/08 Temmuz 1828, BOA HAT 429/21886 C, 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828, BOA HAT 429/21886 H, 11 Zilhicce 1243/24 Haziran 1828.
- 195 BOA HAT 423/21782, 21 Zilhicce 1243/04 Temmuz 1828, BOA HAT 423/21785, 25 Zilhicce 1243/08 Temmuz 1828.
- 196 BOA HAT 423/21782, 21 Zilhicce 1243/04 Temmuz 1828, BOA HAT 1034/42900, 01 Muharrem 1244/14 Temmuz 1828.
- 197 BOA HAT 440/22152, 21 Zilhicce 1243/04 Temmuz 1828.
- 198 Lawrence P. Meriagè. "The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question." *Slavic Review*, 37 (3) (1978), s. 428.
- 199 *Agm.*, s. 437.

- 200 BOA HAT 440/22152, 21 Zilhicce 1243/04 Temmuz 1828.
- 201 BOA HAT 429/21886 G, 20 Zilhicce 1243/03 Temmuz 1828.
- 202 BOA HAT 430/21898, 27 Zilhicce 1243/10 Temmuz 1828.
- 203 BOA HAT 441/22191, 04 Muharrem 1244/17 Temmuz 1828.
- 204 BOA HAT 422/21740, 29 Zilhicce 1244/02 Temmuz 1829.
- 205 BOA HAT 1036/42946 B, 19 Muharrem 1244/01 Ağustos 1828.
- 206 BOA HAT 1036/42946, 26 Muharrem 1244/08 Ağustos 1828.
- 207 BOA HAT 422/21740, tarihsiz, [1828].
- 208 Saraybosna Sicilleri, defter. 67, s. 7, 13 Safer 1244/25 Ağustos 1828, BOA HAT 1038/42997, 19 Rebiyülevvel 1244/29 Eylül 1828.
- 209 BOA HAT 422/21740, tarihsiz, [1828].
- 210 Saraybosna Sicilleri, defter. 67, s. 7, 13 Safer 1244/25 Ağustos 1828, BOA HAT 1060/43567, 01 Rebiyülahir 1244/11 Ekim 1828.
- 211 Mesela bkz., BOA HAT 474/23217, 29 Zilhicce 1244/02 Temmuz 1829.
- 212 BOA HAT 438/22096, 09 Rebiyülevvel 1244/19 Eylül 1828, BOA HAT 1029/42840, 19 Safer 1244/31 Ağustos 1828, BOA HAT 1032/42879, 20 Safer 1244/01 Eylül 1828, Saraybosna Sicilleri, defter. 67, s. 9, 19 Safer 1244/31 Ağustos 1828.
- 213 BOA HAT 438/22096, 09 Rebiyülevvel 1244/19 Eylül 1828.
- 214 BOA HAT 437/22087 E, 21 Receb 1245/16 Ocak 1830.
- 215 Mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 92, Gurre-i Muharrem 1246/22 Haziran-1 Temmuz 1830, BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830.
- 216 BOA HAT 438/22096 A, 09 Rebiyülevvel 1244/19 Eylül 1828, Saraybosna Sicilleri, defter. 67, s. 21, 24 Rebiyülahir 1244/03 Kasım 1828.
- 217 BOA HAT 438/22096, 09 Rebiyülevvel 1244/19 Eylül 1828.
- 218 BOA HAT 437/22086, 03 Receb 1244/09 Ocak 1829, BOA HAT 437/22086 C, 03 Receb 1244/09 Ocak 1829, BOA HAT 437/22086 D, 03 Receb 1244/09 Ocak 1829.
- 219 BOA HAT 1029/42836, 09 Cemaziyülevvel 1244/17 Kasım 1828, BOA HAT 1029/42836 A, 09 Cemaziyülevvel 1244/17 Kasım 1828, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 54, 11 Zilkade 1246/23 Nisan 1831.
- 220 BOA HAT 437/22086 B, 03 Receb 1244/09 Ocak 1829.
- 221 BOA HAT 1072/43890, 29 Zilhicce 1244/02 Temmuz 1829.
- 222 BOA HAT 441/22177, 07 Safer 1245/08 Ağustos 1829, BOA HAT 1017/42560, 09 Zilhicce 1244/12 Haziran 1829, BOA HAT 1075/43941, 17 Zilhicce 1244/20 Haziran 1829, BOA HAT 1075/43941 A, 17 Zilhicce 1244/20 Haziran 1829.
- 223 BOA HAT 1029/42827, 20 Zilhicce 1244/23 Haziran 1829.
- 224 BOA HAT 1075/43941 B, 29 Zilhicce 1244/02 Temmuz 1829. Mustafa Paşa'nın hazırlıkları için ayrıca bkz., BOA HAT 1075/43939, 29 Zilhicce 1244/02 Temmuz 1829.
- 225 BOA HAT 437/22085, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829.
- 226 BOA HAT 437/22085, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829.
- 227 BOA HAT 437/22082 E, 27 Rebiyülahir 1245/26 Ekim 1829. Mahmud Paşa ve Fe-dayizade Ali Paşa'nın kardeş olduğunu Hamdija Kreševljaković belirtir. Hamdija Kreševljaković. *İzabrana Djela IV*, s. 31.
- 228 Mesela bkz., BOA HAT 437/22082 C, 29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830, BOA HAT 437/22085, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829.

- 229 BOA HAT 437/22085 B, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829.
- 230 BOA HAT 437/22085 B, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829.
- 231 BOA HAT 1125/44989 H, 15 Muharrem 1246/06 Temmuz 1830.
- 232 BOA HAT 1125/ 44989, 15 Muharrem 1246/06 Temmuz 1830, BOA HAT 1125/44989 B, 03 Muharrem 1246/24 Haziran 1830, BOA HAT 1125/44989 D, 05 Muharrem 1246/26 Haziran 1830, BOA HAT 1125/44989 E, 05 Muharrem 1246/26 Haziran 1830.
- 233 BOA HAT 1125/44989, 15 Muharrem 1246/06 Temmuz 1830.
- 234 BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830.
- 235 BOA HAT 437/22074 B, 11 Zilkade 1245/04 Mayıs 1830, BOA HAT 437/22074 E, 15 Şaban 1245/09 Şubat 1830, BOA HAT 437/22074 G, 03 Zilkade 1245/26 Nisan 1830, BOA HAT 437/22087 B, 09 Cemaziyülevvel 1245/06 Kasım 1829.
- 236 BOA HAT 437/22074 B, 11 Zilkade 1245/04 Mayıs 1830.
- 237 BOA HAT 437/22078, 03 Zilhicce 1245/26 Mayıs 1830.
- 238 BOA HAT 437/22079, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830, BOA HAT 437/22079 A, 01 Cemaziyülevvel 1246/18 Ekim 1830, BOA HAT 441/22184, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830.
- 239 BOA HAT 437/22079, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830, BOA HAT 437/22079 A, 01 Cemaziyülevvel 1246/18 Ekim 1830.
- 240 BOA HAT 437/22078, 03 Zilhicce 1245/26 Mayıs 1830.
- 241 BOA HAT 442/22200, 02 Ramazan 1246/14 Şubat 1831.
- 242 Čedomir Antić. "The Formative Years of the Principality of Serbia (1804-56): Ottoman Influences." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, s. 245.
- 243 BOA Cevdet Askeriye, 1191/53204, 21 Receb 1245/16 Ocak 1830, BOA Cevdet Dahiliye 187/9310, 14 Şaban 1245/08 Şubat 1830.
- 244 BOA HAT 438/22091 C, 13 Şaban 1246/27 Ocak 1831.
- 245 BOA HAT 438/22091 C, 13 Şaban 1246/27 Ocak 1831.
- 246 BOA HAT 1127/45030 B, 17 Şaban 1246/31 Ocak 1831, BOA HAT 1128/45034, 03 Receb 1246/18 Aralık 1830, BOA HAT 1308/51008, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831, BOA HAT 1309/51017 H, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831.
- 247 BOA HAT 1309/51017 H, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831.
- 248 BOA HAT 406/21183, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 406/21183 A, 23 Ramazan 1246/07 Mart 1831.
- 249 BOA HAT 1109/44685, 03 Zilkade 1245/26 Nisan 1830, BOA HAT 1109/44685 E, 23 Şevval 1245/17 Nisan 1830, BOA HAT 1109/44685 H, 04 Şevval 1245/29 Mart 1830, BOA HAT 1109/44685 İ, 09 Şevval 1245/03 Nisan 1830, BOA HAT 44685 V, 17 Şevval 1245/11 Nisan 1830, BOA HAT 45032 A, 29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830.
- 250 Mesela bkz., BOA HAT 1109/44685 B, 15 Şevval 1245/09 Nisan 1830, BOA HAT 1109/44685 Ç, 09 Şevval 1245/03 Nisan 1830, BOA HAT 1109/44685 E, 23 Şevval 1245/17 Nisan 1830, BOA HAT 1109/44685 H, 04 Şevval 1245/29 Mart 1830, BOA HAT 1109/44685 İ, 09 Şevval 1245/03 Nisan 1830.
- 251 BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 442/22200, 02 Ramazan 1246/14 Şubat 1831.
- 252 Mesela bkz., BOA HAT 1308/51008, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831.

- 253 BOA HAT 442/22200, 02 Ramazan 1246/14 Şubat 1831.
- 254 BOA HAT 1309/51017 H, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831.
- 255 BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831.
- 256 İşkodralı Mustafa Paşa'nın Ohri ve Elbasan'ın idaresinden azli ve yerine Reşid Mehmed Paşa'nın getirilmesi hakkında bkz., BOA Cevdet Dahiliye 137/6817, 18 Zilhicce 1246/30 Mayıs 1831, BOA Cevdet Dahiliye 159/7942, 29 Zilkade 1246/11 Mayıs 1831, BOA Cevdet Dahiliye 230/11462, 07 Zilhicce 1246/19 Mayıs 1831, BOA HAT 406/ 21186 A, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831, BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 412/21412 A, 09 Şaban 1246/23 Ocak 1831, BOA HAT 412/21412 B, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831, BOA HAT 414/21471, 14 Ramazan 1246/26 Şubat 1831, BOA HAT 414/21472, 14 Ramazan 1246/26 Şubat 1831, BOA HAT 415/21491, 14 Ramazan 1246/26 Şubat 1831, BOA HAT 430/21915, 04 Şevval 1246/18 Mart 1831, BOA HAT 432/21948, 25 Receb 1246/09 Ocak 1831, BOA HAT 442/22200 B, 03 Şevval 1246/19 Mart 1831, BOA HAT 540/26662, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831, Topkapı Sarayı Arşivi, E. 1589, 1831.
- 257 BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/05 Mart 1831, BOA HAT 438/22091 B, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831, BOA HAT 442/22200, 02 Ramazan 1246/14 Şubat 1831. Belirtmek gerekir ki, Arnavutlar, Gegler ve Tosklar olmak üzere iki ana gruptan oluşmaktaydı. Kuzeydeki dağlık arazide yaşayan Gegler, en küçük birimini *fis* olarak adlandırdıkları ve grubun en yaşlı üyesinin liderlik ettiği bir kabile örgütlenmesine sahipti. Tosklar ise daha ziyade Arnavutluk'un güney bölümünde yaşamaktaydı ve bir kabile örgütlenmesine sahip değillerdi. Gegler ve Tosklar hakkında daha fazla bilgi için mesela bkz., Stavro Skendi. *The Albanian National Awakening, 1878-1912*. (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1967).
- 258 BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831.
- 259 BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831.
- 260 BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831. Ayrıca bkz., BOA HAT 1127/45030, 17 Şaban 1246/31 Ocak 1831.
- 261 Bu mektubun bir nüshası BOA HAT 438/22095 G'de (29 Şaban 1246/12 Şubat 1831) mevcuttur.
- 262 BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831.
- 263 BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831, BOA HAT 438/22091 C, 13 Şaban 1246/27 Ocak 1831, BOA HAT 1308/51008 E, 11 Ramazan 1246/23 Şubat 1831.
- 264 BOA HAT 406/21183 B, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831, BOA HAT 441/22178 A, 23 Ramazan 1246/07 Mart 1831.
- 265 BOA HAT 441/22178, 22 Ramazan 1246/06 Mart 1831, BOA HAT 441/22178 A, 23 Ramazan 1246/07 Mart 1831.
- 266 BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831.
- 267 BOA HAT 438/22091 C, 13 Şaban 1246/27 Ocak 1831, BOA HAT 438/22091 D, 17 Şaban 1246/31 Ocak 1831.
- 268 BOA HAT 443/22222, 25 Muharrem 1247/06 Temmuz 1831, BOA HAT 443/22222 A, 20 Zilhicce 1247/21 Mayıs 1832.
- 269 BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 1309/51017 H, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831.

- 270 BOA HAT 1308/51008 E, 11 Ramazan 1246/23 Şubat 1831.
- 271 BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831.
- 272 BOA HAT 1308/51008 Ç, 07 Zilkade 1246/19 Nisan 1831.
- 273 BOA HAT 443/22222, 25 Muharrem 1247/06 Temmuz 1831, BOA HAT 443/22222 A, 20 Zilhicce 1247/21 Mayıs 1832.
- 274 BOA HAT 443/22222, 25 Muharrem 1247/06 Temmuz 1831, BOA HAT 443/22222 A, 20 Zilhicce 1247/21 Mayıs 1832.
- 275 BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831.
- 276 Bu mektupların bir nüshası BOA HAT 431/21919 D'de (19 Zilhicce 1246/31 Mayıs 1831) görülebilir.
- 277 BOA HAT 413/21919 C, 27 Zilhicce 1246/08 Haziran 1831.
- 278 BOA HAT 436/22063, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 436/22063 G, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831.
- 279 BOA HAT 438/22095 D, 21 Zilhicce 1246/02 Haziran 1831, BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831.
- 280 BOA HAT 419/21667, 23 Zilhicce 1246/04 Haziran 1831, BOA HAT 431/21919, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 438/22095 A, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, BOA HAT 438/22095 D, 21 Zilhicce 1246/02 Haziran 1831, BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831.
- 281 BOA HAT 441/22183 A, 19 Safer 1247/30 Temmuz 1831.
- 282 BOA HAT 423/21773, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831.
- 283 BOA HAT 431/21919 B, 21 Zilhicce 1246/02 Haziran 1831.
- 284 BOA HAT 431/21919 A, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831.
- 285 BOA HAT 431/21919, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 443/22221 H, 27 Cemaziyülevvel 1247/03 Kasım 1831.
- 286 BOA HAT 431/21919, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831.
- 287 BOA HAT 440/22154 B, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831.
- 288 BOA HAT 437/22077, 22 Rebiyülevvel 1247/31 Ağustos 1831, BOA HAT 437/22077 A, 19 Rebiyülevvel 1247/28 Ağustos 1831, BOA HAT 438/22095 C, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 438/22109, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 443/22221 H, 27 Cemaziyülevvel 1247/03 Kasım 1831.
- 289 BOA HAT 431/21919, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 440/22147, 11 Muharrem 1247/22 Haziran 1831. Aynı konu hakkında ayrıca bkz., BOA HAT 432/21963, 13 Rebiyülevvel 1247/22 Ağustos 1831, BOA HAT 441/22183, 14 Rebiyühahir 1247/22 Eylül 1831.
- 290 BOA HAT 431/21919, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831.
- 291 BOA HAT 415/21495, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831, BOA HAT 442/22218, 27 Muharrem 1247/03 Temmuz 1831.
- 292 BOA HAT 440/22154 A, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831.
- 293 BOA HAT 440/22154 A, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831.
- 294 BOA HAT 441/22180 B, 19 Muharrem 1247/30 Haziran 1831.
- 295 BOA HAT 441/22180, 27 Muharrem 1247/08 Temmuz 1831, BOA HAT 441/22180 B, 19 Muharrem 1247/30 Haziran 1831.
- 296 BOA HAT 441/22180 B, 19 Muharrem 1247/30 Haziran 1831. Aynı konu için ayrıca bkz., BOA HAT 418/21621, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.

- 297 BOA HAT 431/21924, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831.
- 298 BOA HAT 1117/44858, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 299 Hakan Erdem. "Perfidious Albanians" and "Zealous Governors": Ottomans, Albanians, and Turks in the Greek War of Independence." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, s. 227, 237.
- 300 BOA HAT 433/21989, 19 Zilhicce 1246/31 Mayıs 1831, BOA HAT 440/22148, 24 Rebiyülahir 1247/02 Ekim 1831. Reşid Mehmed Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz., Hakan Erdem. "Perfidious Albanians" and "Zealous Governors": Ottomans, Albanians, and Turks in the Greek War of Independence," s. 237.
- 301 BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, BOA HAT 442/22218, 27 Muharrem 1247/08 Temmuz 1831.
- 302 Topkapı Sarayı Arşivi, E. 5780, tarihsiz.
- 303 BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, BOA HAT 442/22218, 27 Muharrem 1247/08 Temmuz 1831.
- 304 BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 73, 03 Rebiyülevvel 1247/12 Ağustos 1831.
- 305 BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.
- 306 Belirtmek gerekir ki Silahdar İlyas Bey çoğu kez Silahdar-ı Poda (mesela, BOA HAT 405/21174 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21790, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 431/21919, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 439/22125, 22 Şevval 1248/14 Mart 1833, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831, BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831 ve bazen de Silahşor-ı Poda (mesela, BOA HAT 423/21777, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832) olarak zikredilmiştir.
- 307 Öyle anlaşıyor ki Silahdar İlyas Bey birkaç yakın arkadaşı, mesela İvraniyeli Şahin Bey ve Abdullah Bey ile Mora'ya kaçmaya muvaffak olmuş ve oradaki bazı ileri gelenler ile bölgede bir isyan hazırlığına başlamıştır. BOA HAT 421/21717 C, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833. Silahdar İlyas Bey isyanı hakkında daha fazla bilgi için bkz., BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831, BOA HAT 405/21174 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 408/21252 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21764, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21777, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21790, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 431/21919, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 432/21956, 20 Cemaziyülevvel 1247/27 Eylül 1831, BOA HAT 432/21959, 24 Rebiyülahir 1247/02 Ekim 1831, BOA HAT 435/22035, 29 Rebiyülahir 1247/07 Ekim 1831, BOA HAT 435/22038, 24 Rebiyülahir 1247/02 Ekim 1831, BOA HAT 439/22125, 22 Şevval 1248/14 Mart 1833, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831, BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.
- 308 BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.
- 309 BOA HAT 440/22148, 24 Rebiyülahir 1247/02 Ekim 1831, BOA HAT 440/22148 A, 15 Rebiyülahir 1247/23 Eylül 1831.
- 310 BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.
- 311 BOA HAT 659/32166 A, 03 Rebiyülahir 1247/11 Eylül 1831.
- 312 BOA HAT 440/22154 C, 24 Rebiyülevvel 1247/02 Eylül 1831.
- 313 BOA HAT 405/21174 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 21180 C, 28 Rebiyülevvel 1247/06 Eylül 1831.

İsyanın İkinci Safhası, 1831-1836 Yılları

De Facto Vali: Hüseyin Kapudan

Önceki bölümde Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın 1831 Haziran'ının sonunda Bosna valiliğine atandığını belirtmiştik. İbrahim Paşa Yenipazar'a gitmek üzere 2 Eylül 1831'de Üsküb'den ayrılacağı sırada, kendisine Hüseyin Kapudan'ın valilik onayı için merkeze başvurduğu ve cevap beklediği haberi ulaştı.¹ Öte yandan Hüseyin Kapudan merkezi yetkililere bir mektupla başvurarak, genç-yaşlı bütün Bosna halkının kendisinin vezir olmasını istediğini bildirmişti. Kapudan bu ısrarcı taleplere kendisinin karşı çıktığını ve halkı bu kararlarından vazgeçirmeye çalıştığını, ancak bölge halkının hiçbir şekilde karardan geri dönmediğini belirtiyordu. Bu sebeple artık kendisinin de valilik makamına talip olduğunu sözlerine ekleyen Kapudan'a göre, eğer bu göreve getirilirse canla ve başla devlet için çalışacaktı.² Saray halkı ise İbrahim Paşa'nın kendisi gelinceye kadar yerine vekil olarak gönderdiği kaymakamı geri çevirmiş ve merkeze Hüseyin Kapudan'dan başka birisini vali olarak kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi.³ Takip eden günlerde Hüseyin Kapudan adamlarıyla Yenipazar'a geldi ve valilik için Babıali'ye resmi müracaatta bulunduktan sonra 300 adamını kaleyi korumak üzere burada bırakarak, bölgenin bütün ayanının katılacağı büyük bir meşveret düzenlemek üzere Saray'a geçti.⁴

Bu meşveretin bölgenin mirmiran, serbevvab, müderris, diğer ulema, mütesellim, ayan, kapudan, sergerde, bey, zadegan, diğer bölge ileri gelenleri ile tüccar ve esnafından çok sayıda in-

sanı kapsayan geniş bir katılımı gerçekleştirildiği görülmektedir.⁵ Meşveretin aldığı kararla bölge halkı 24 Eylül 1831'de Hüseyin Kapudan'ı vezir olarak tayin etti ve kararı top atışlarıyla kutladı.⁶ Bir resmi yetkili bölge halkına devletin kanunlarını hatırlatınca şöyle cevap verildiğini aktarıyordu: "Biz vezirimizi atadık ve devletten vezaret tuğlarını göndermesini talep ediyoruz. Şayet gönderilmezse, 200.000 silahlı adam toplayacak gücümüz var ve hepimiz yok oluncaya kadar da savaşacağız; ancak Hüseyin Kapudan'dan başka bir veziri kabul etmeyeceğiz."⁷ Bölgeye Babiali'nin kararlarını iletmek ve insanları bunlara uymaya ikna etmek için özel bir görevle gönderilen Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa'ya göre genç-yaşlı bütün Bosna halkı *ahd-i misâk* eylemiş, Kuran'a el basmış ve Hüseyin Kapudan'ı vali ve vezir olarak atamıştı.⁸ Ağa'ya göre bu isyanın bitmesi ancak merkezin bu valiliği kabul etmesiyle mümkündü. Eğer bu yapılmazsa Boşnaklar büyük bir orduyla Rumeli'ye doğru harekete geçecekti. Ve eğer Hüseyin Kapudan'ın valiliği devlet tarafından kabul edilirse, kapudanın devlet yanında yer alacağı, merkezi yetkililer onu nereye gönderirse tereddütsüz düşman üzerine yürüyeceği açıktı.⁹

Bu arada her kazanın ileri gelenleri Hüseyin Kapudan'ın valiliğinin kabulünü talep eden arzuhallerini merkezi yetkililere sunmaya başladı.¹⁰ Bu arzuhallerdeki şekilsel benzerlik, Saray meşvereti sırasında hazırlandıklarını akla getirmektedir. Bu yaşananlardan kısa bir süre sonra Bosna'dan Babiali'ye gönderilen mektuplarda Hüseyin Kapudan'ın unvanı, vezaretinin bir işareti olarak Kapudan Hüseyin Paşa'ya dönüşmüştü.¹¹ Sicillerde de birçok defa "*Devletlû Hüseyin Paşa, Vali-i Bosna veya Vali-i eyalet-i Bosna*" olarak zikredildiğini görmekteyiz.¹² Daha önce bahsi geçen Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa da merkeze gönderdiği mektuplarda Hüseyin Kapudan'ı "*Bosna Valisi Kapudan Devletlû Hüseyin Paşa*" olarak anmaktaydı.¹³ Daha da önemlisi, Sadrazamın bir *buyurulduda* Hüseyin Kapudan'dan "*eyalet-i Bosna valisi vezir-i mükerrem saadetlû, refetlû Hüseyin Paşa*" olarak bahsetmesiydi. Sadrazam ayrıca Hüseyin Kapudan'ın yaşanan olaylardan duyduğu üzüntüyü satırlarına eklemiş ve devlete hizmet etmek arzusuyla vezaret makamına talip olduğunu belirtmişti. Sadrazam, Kapudan'ın bu görevde nasıl canla başla çalışacağını da ekliyor;

dolayısıyla, Hüseyin Kapudan'ın talebinin, en azından kendisi için onaylanabilir bir talep olduğunun altını çizmiş oluyordu.¹⁴ Bu dönemde ayrıca Babıali'nin, Bosna'nın vezaret tuğlarını Hüseyin Kapudan'a göndererek valiliğini tanıdığı ve yeni düzeni Bosna'da uygulamaktan vazgeçtiği şeklindeki yanlış haberler de bölgede yayılmaya başlamıştı.¹⁵ Öte yandan, Hüseyin Kapudan'a olan muhalefeti sebebiyle İstolçeli Ali Ağa Hüseyin Kapudan tarafından, bölgesinde karışıklık çıkardığı iddiasıyla Hersek mütesellimliğinden azledilerek yerine, kapudanın sıkı takipçilerinden biri olan Osman Bey getirilmişti.¹⁶ Ali Ağa bu azle karşı çıkınca Osman Bey adamlarıyla Ali Ağa'nın üzerine yürümüş ve onu İstolçe Kalesi'nde muhasara altına almıştı.¹⁷

Kasım 1831'de Sadrazamın ordusu İşkodralı Mustafa Paşa'nın isyanını bastırmaya muvaffak oldu; Mustafa Paşa ailesiyle birlikte derdest edilerek deniz yoluyla İstanbul'a gönderildi.¹⁸ Görülüyor ki, İşkodralı Mustafa Paşa'nın bastırılması II. Mahmud'u hayli memnun etmişti; padişah Reşid Mehmed Paşa'ya yazdığı notta Paşa'dan büyük övgülerle bahsediyor ve şöyle diyordu: "Aferin! Yediğin ekmek ve tuz helal olsun!"¹⁹ Bu tarihten sonra Arnavut kalelerinin güçlendirilmesine özel bir önem verildi; Bosna isyanının bastırılmasında işe yarayabilecekleri düşüncesiyle Geg Paşalarının desteğini kazanmak için çaba sarf edildi.²⁰ Sadrazam merkeze bildirdiğine göre Geg Paşalarına güvenmemekteydi ve bu Paşaların her biri cezalandırılmadığı sürece Geg bölgesindeki problemler de son bulmayacaktı; lakin sağlayacakları askere duyduğu ihtiyaç sebebiyle onlarla işbirliğine gitmekten başka çıkar yolu yoktu.²¹ Öyle anlaşıyor ki, Osmanlı merkezi Bosna meselesine dair ne yapacağı hakkında bir süre kararsız kalmış ve sessiz kalmayı tercih etmişti. Bu durum Sadrazamın eleştirisine muhatap olmuştu; Reşid Mehmed Paşa Babıali'den kendisine bir cevap gelmediği için ne yapacağını bilemeden vakit geçirdiğini söylüyordu.²² Muhtemeldir ki, bu sessizlik sadece bir müddet bekle ve gör politikası takip etmekle ve müdahale etmek için en uygun zamanı beklemekle alakalı değildi; belki bundan çok daha belirleyici olan, devletin o dönemde Suriye'ye saldıran Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesiyle uğraşıyor olmasıydı.²³ Reşid Mehmed Paşa bu durumu şu sözlerle açık bir şekilde dile getiriyordu:

Tam Arnavutluk meselesi son bulmuşken, Mısır'daki isyan patlak verdi ve yeni durum da Arnavut Paşalarının cezalandırılmasına engel oldu.²⁴ Zira 1831'in sonunda Mehmed Ali'nin Sayda'ya doğru yürüyüşe geçmesi üzerine Babıali, sorunun çözümü için Reşid Mehmed Paşa'dan Arnavut askeri tertip etmesini istemişti. Cevaben Sadrazam, eğer bu dönemde Arnavutlardan asker tertip edilirse, Bosna ve Geg isyancılarına karşı alınan önlem ve tedbirlerin sonuçsuz kalacağını söylüyordu. Paşa'ya göre bölgedeki karışıklıklar son buluncaya kadar Anadolu ve Arabistan'a göndermek için Arnavutluk'tan asker devşirmek hiç de doğru olmayacaktı; Paşa'nın önerisi onların yerine Deliorman ve Kırcaali askerlerini bölgeye sürmekti.²⁵

Sadrazama, bir grup Bosnalı isyancının Mitroviçe ve Banenska bölgesine geldiği haberi ulaşınca Paşa işe ilk önce bu gruptan başlama kararı aldı ve 9 Aralık 1831'de üzerlerine bir ordu gönderdi. Başlangıçta savaş Sadrazamın ordusu lehine ilerliyordu; ancak zamanla isyancı grup, özellikle Vulçettrin'den ve diğer yakın bölgelerden gelen Arnavut destekçiler sayesinde inisiyatifi ele aldı. Sadrazamın ordusu geri çekilmek zorunda kaldı ve Vulçettrin'e döndü. Bu tecrübeden sonra, Bosnalı isyancıları durdurmak için Arnavutların yardımını kazanmanın gerekli olduğu fikri, Osmanlı merkezince açık bir şekilde görüldü ve uygulamaya konuldu.²⁶

Yeni Bir Vali, Yeniden İlerleyiş: Mahmud Hamdi Paşa'nın Valiliği

Öyle anlaşıyor ki İbrahim Paşa'nın Bosna'ya gidememiş olmasından Babıali son derece rahatsızdı. Merkezi yetkililer İbrahim Paşa'nın olaylara müdahale etme noktasında sorumsuzca davrandığı düşüncesindeydi.²⁷ Hatta II. Mahmud Sadrazama bizzat yazdığı mektupta İbrahim Paşa'nın yerel halk nazarında itibarını yok ettiği ve Hüseyin Kapudan taraftarlarının istedikleri gibi davranmaya başladığı şikayetinde bulunmuştu.²⁸ Sultana göre İbrahim Paşa'nın artık eyaleti onun istediği gibi yönetemeyeceği açıktı.²⁹ Böylelikle, vali değişikliği yeniden gündeme geldi. Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın önerisi, devlete verdiği büyük destek sebebiyle İstolçeli Ali Ağa'yı vali yapmaktı. Reşid Mehmed Paşa, İstolçeli Ali Ağa'nın valiliğinin, Hüseyin Kapudan'a olan

bazı yerel desteği de kıracağı düşüncesindeydi; yerel bir valinin atanması bölge halkını yeniden bir araya getirebilirdi. Ancak, araya kıskançlıkların girmesi ve Ali Ağa'yı destekleyen kapudanların onun aleyhine dönmesi ihtimali de vardı.³⁰ Sadrazamın divanında Bosna valiliği için yine birçok ismin gündeme geldiği anlaşılmaktadır; Silistre Valisi Mehmed Paşa, Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa, Köstendil Mutasarrıfı Elbasanlı Salih Paşa ve Tırhala Mutasarrıfı Mahmud Hamdi Paşa en çok zikredilen isimlerdi. Sabık Bosna Valisi Ali Namık Paşa da, çatışmaları çözeceği iddiasıyla bu göreve talip olmuştu.³¹ Sonunda 1832'nin başında, Mahmud Hamdi Paşa'nın bu göreve atanmasına karar verildi.³²

Atanmanın tartışıldığı bu dönemde gündeme gelen mevzular, merkezi yetkililerin Bosna valisinden ne beklediği hakkında önemli ipuçları vermekteydi. Mahmud Hamdi Paşa'nın hem çok asker toplayacak güçte olduğu hem de Geglerin ve Toskların hususiyetlerini iyi bildiği söyleniyordu.³³ Merkezi otoritelere göre Paşa ayrıca gözüpek (*şecaat-i zâtiye*) bir insandı ve savaşmayı iyi biliyordu; ancak bütün bu özellikleri sebebiyle, hareket bastırıldıktan sonra yerinin değiştirilmesi gerekecekti; zira tarzının yerel halkta güven ve minnettarlık uyandırmayacağı açıktı.³⁴ Aynı dönemde Ali Namık Paşa da, İşkodra, Elbasan ve Ohri Sancakları Mutasarrıfı olarak atandı. Belirtildiğine göre onun bu göreve seçilmesinin nedeni ise mutedil ve erdemli (*mûtedil ve müte nezzihi*) bir karaktere sahip olması ve bu görevin, bu özellikleri gerektirmesi idi.³⁵

Mahmud Hamdi Paşa'ya 13 Şubat 1832'de gönderilen atama mektubunda kendisinden eyaleti isyancılardan temizlemesinin ve düzeni yeniden inşa etmesinin beklendiği belirtiliyor;³⁶ bunun da ancak büyük bir orduyla bölgeye hareket etmesiyle mümkün olacağı söyleniyordu.³⁷ Reşid Mehmed Paşa'nın önerisine göre Bosna'ya gidecek ordu Priştine üzerinden Kaçanik Geçidi'ni kullanarak bölgeye girmeliydi. Geg Paşaları dağın diğer tarafında olacakları için orduya saldırımları veya bölgeye erzak ulaşımını engellemeleri mümkündü. Bunu önlemek için önde gelen Geg Paşalarından olan Hıfzı Paşa, Prizrenli Mahmud Paşa, İvraniyeli Hüseyin Paşa ve Yaşar Paşa arasından en azından ikisi İstanbul'a davet edilmeli ve sıkı bir şekilde uyarılmalıydı.³⁸ Cevaben Sultan şöyle diyordu:

Geg Paşalarından emniyet sağlanmazsa devlete hizmet etmeyecekleri açıktır. Bu Geg Paşaları Bosna meselesinin hitama ermesini istemeyecektir ve fesat ve tahrikten uzak durmayacaktır; zira bu mesele sona erdiğinde sıranın kendilerine geleceğini bilmektedirler. Bu sebeple, onlardan ikisini, Hıfzı Paşa'yı ve Mahmud Paşa'yı İstanbul'a çağırıp onlara güven telkin etmek iyi olacaktır.³⁹

27 Şubat 1832'de, 4.000'den fazla Boşnak ve Arnavut isyancıdan oluşan bir grubun Vulçetrin Kalesi'ne saldırdığı yönündeki haberler üzerine, Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa'nın komutasındaki bir ordu bölgeye gönderildi. Vulçetrin'i kontrol altına aldıktan sonra isyancıların hedefi Gilan'ı zapt etmek ve Priştine'ye giden yolları kesmekti; böylelikle ordunun Bosna'ya ilerleyişini engellemeyi planlıyorlardı. Ancak Mart 1832'de Vulçetrin'de gerçekleşen savaşta isyancılar geri püskürtüldü.⁴⁰ Bu savaş merkezi güçler için hem moral hem de askeri açıdan bir dönüm noktası oldu; zira sadece inisiyatifi elde etmekle kalmamışlar; aynı zamanda Bosna'ya ilerlemelerini engelleyen bir büyük barikatı da ortadan kaldırmışlardı. Merkezi güçler için bir sonraki adım Nisan 1832'de, birkaç ay önce isyancılar tarafından geri püskürtüldükleri Mitroviçe ve Banëska'da atıldı. Bir taraftan da yeni önlemler devreye sokulmaktaydı: Avusturya'nın isyanı bastırmada destek sözü vermesi üzerine İşkodra ve Dıraç'tan Hersek bölgesine deniz yoluyla geçirilen askerler Avusturya topraklarından karaya çıkarıldılar.⁴¹ Ayrıca donanma gemileri Sava Nehri yoluyla Bosna yakınlarına kadar sokulmuştu.⁴² Merkezi otoritelerin diğer bir kararı da, Bosna meselesini hitama erdirmek için kullanmak üzere 3.000 kese akçenin Sadrazama gönderilmesi idi.⁴³

1832 Nisan'ının sonunda Mahmud Hamdi Paşa, komutasındaki yaklaşık 25.000 askerle Yenipazar'a girmeyi başardı; buradan her kazaya gönderdiği *buyuruldu*larda Paşa bir taraftan bölge halkına güven verirken diğer taraftan da emirlere uyulmadığı takdirde olacaklar için onları uyarıyordu.⁴⁴ İsyanın önde gelen şahsiyetlerinin gönlünü çecek ve taraf değiştirmelerine sebep olacak bir takım politik enstrümanlar da devreye sokulmaktaydı.⁴⁵ Reşid Mehmed Paşa Arnavut Lâp, Gulâk ve Şâle kabilelerine güvenilmeyeceği görüşündeydi; bu sebeple Hamdi Paşa'nın

arkasını sağlamlaştırmak için Sadrazamın ordusu Üsküb ve Vulçetrin sahrasında karargah kuracaktı. Sadrazam ayrıca Hamdi Paşa'yı, ordusuna bir-iki ay yetecek erzak Yenipazar'da istifleninceye kadar ileriye hareket etmemesi için uyarmıştı. Ordu için gerekli erzak Niş ve Alacahisar bölgesinden ve Miloş vasıtasıyla Sırp bölgesinden karşılanacaktı.⁴⁶ Öte yandan kendi meselelerini konuşmak üzere İstanbul'a giden Sırp Knezleri bahsi geçen altı nahiyenin kendilerine devredilmesi noktasında baskılarını artırıyordu. Miloş Bosna meselesi hakkında öğrendiklerini sürekli Babiali'yle paylaşıyordu; ancak Reşid Mehmed Paşa'ya göre "hilekâr ruhlu bir gayrimüslim" (*be-gâyet mekkâr-ı vesilekâr bir kâfir*) ve "evhamlı bir tabiata sahip olduğundan" (*fakat evhâmı gâlib olduğundan*), "devletin Bosna eşkıyalarını nasıl bastırdığını görünce, korku ve dehşete kapılacaktı." Sadrazama göre, bu sebeple Bosna meselesi sonlanıncaya kadar altı nahiyenin durumunu sürüncemede bırakmak daha doğru olacaktı.⁴⁷

Mahmud Hamdi Paşa, Kürd Yusuf Ağa komutasındaki 6.000 kadar Tosk askerini Seniçe bölgesine, Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa, Muyağa Zlatarević veya Hacı Mûyû olarak bilinen isyancı liderliğindeki 3.000 kadar isyancının üzerine yolladığında, merkezi güçlerin ilerleyişi devam etmekteydi.⁴⁸ Esasen Hacı Mûyû Hüseyin Kapudan'ın çok yakın arkadaşıydı; Kapudan bölgede valiliğini ilan ettikten sonra Hacı Mûyû'yu Yenipazar Mütesellimi olarak atamıştı.⁴⁹ Mahmud Hamdi Paşa ordusuyla Yenipazar'a girince Hacı Mûyû şehri terk etmiş ve emrindeki isyancılarla Seniçe bölgesine kaçmıştı. Seniçe yakınlarındaki savaşta isyancılar dağıtıldı ve merkezi güçler şehri ele geçirmeyi başardı.⁵⁰ Pirebol, Hisarcık ve Vişegrad'daki savaşlar da Mahmud Hamdi Paşa güçlerinin zaferiyle sonuçlandı.⁵¹ Aynı zamanda Karadağ bölgesindeki isyancıları bastırmak için büyük bir çaba veriliyordu. Merkeze bildirildiğine göre Karadağ bölgesinden 300 kadar isyancı kılıçtan geçirilmiş ve köyleri de ateşe verilmişti.⁵² Öyle anlaşıyor ki devlet bütün bu bölgeyi isyancılardan temizlemeyi hedefliyordu; bu sebeple Arnavutluk, Karadağ ve Bosna'da eş zamanlı bir bastırma hareketi devreye sokulmuştu.

4 Mayıs 1832'de Reşid Mehmed Paşa'nın merkeze bildirdiğine göre, Tosk askerleri canlarını ortaya koyarak savaşmaya devam

ediyordu; ancak Bosna'nın genişliği ve Boşnaklar ile Gegler arasındaki güçlü dayanışma sebebiyle direnişi kırmak zordu ve daha çok asker tertibi gerekiyordu. Paşa bu sebeple, Tosklardan 2.000-3.000 kadar asker alımına başladığını bildirmişti.⁵³ Öte yandan, Foça ve Mostar kazası halkı, Saray'dan bazılarıyla birlikte devlete destek vermeye başlamıştı; zira merkezi güçlerin bölgedeki ilerleyişi halkın gözünü korkutmuş ve onları devlete boyun eğmeye zorlamıştı. Merkezi güçlerin ilerleyişi devam ediyordu; Mahmud Hamdi Paşa komutasındaki 8.000 kadar Geg ve Tosk askeri Pirace ve Alacahan'daki isyancıları sindirmeyi başarmıştı.⁵⁴ Merkeze bildirildiğine göre, Banenska ve Yenipazar'dan Alacahan'a kadar, sağlıklı, sollu bütün bölge isyancılardan temizlenmiş ve "fethedilmişti."⁵⁵ Ancak Pirace ve Alacahan'ın ötesinde, Çelebipazarı'nda Fedayizade Ali Paşa komutasında büyük bir isyancı grubu vardı. Dahası, Hüseyin Kapudan da emri altındaki isyancılarla Saray şehrini terk etmiş ve Mahmud Hamdi Paşa'nın ordusunu durdurmak üzere Çelebipazarı yakınlarına gelmişti. Reşid Mehmed Paşa 29 Mayıs 1832'de merkeze yazdığı raporda bir sonraki savaşın çok mühim olacağını söylüyordu. Bu sebeple, bölgeye gönderdiği haberde Sadrazam, destek güçler bölgeye ulaşana kadar ordunun isyancılara saldırmaması emrini veriyordu. Sadrazam da askerleriyle Çelebipazarı'na doğru yola çıkmıştı.⁵⁶ Öyle anlaşıyor ki iki tarafın ordusu da birbirine çok yakın konuşlanmıştı; aralarındaki mesafe yarım saat kadardı.⁵⁷

İsyancılarla devlet güçleri arasındaki son çarpışma 4 Haziran 1832'de Saray'da gerçekleşti.⁵⁸ İlk saldırı isyancılardan geldi; Hüseyin Kapudan ilk hareketi kendisi yaparak inisiyatifi ele geçirmeyi planlıyordu. İsyancıların ordusu sipahi ve piyade birlikleriyle beş veya altı yönden saldırıya geçmişti. Merkeze bildirildiğine göre çatışmalar silah ve top atışlarıyla yedi saat devam etti.⁵⁹ Kreševljaković, Hüseyin Kapudan'ın ayakları altında sekiz atın can verdiğini aktarmaktadır. Mahmud Hamdi Paşa'nın ordusu çok sayıda kayıp vermişti. Hamdi Paşa tam çekilmeye karar vermişken, İstolçeli Ali Ağa ve İsmail Ağa Çengic askerleriyle yetişmiş ve devlet güçlerine büyük destek vermişti.⁶⁰ Bu çabalar sayesinde sonunda isyancılar mağlup edildiler. Birçok isyancı savaş meydanında öldü; 100-200 kadarı yakalanırken geri kalan

sağlar da kaçmayı başardılar.⁶¹ Öte yandan İşkodralı Mustafa Paşa'nın kethüdası Derviş Bey 3.000-4.000 kadar isyancıyla, Hüseyin Kapudan'ın güçlerine katılmak üzere Yenipazar'a geldi. Ancak grup Yenipazar'a ulaştığında, Hüseyin Kapudan'ın ve bazı destekçilerinin Avusturya'ya kaçtığını öğrendi. Belgeye göre bu haber üzerine Derviş Bey de kaçmaya tevessül etti; ancak emri altındaki isyancılar bitkinliklerinden onun sorumlu olduğunu söyleyerek kaçmasına engel oldular.⁶²

Saray'ın bu şekilde zaptı Babıali'de büyük bir memnuniyet yarattı; benzer bir sonun Mısır meselesinde gerçekleşmesi için dualar ediliyordu. İsyanı bastırmada Arnavutların desteği özel bir ilgiyle karşılanmış, devlet bu desteği *Takvim-i Vekâyi* sayfalarına taşımaya ve gazete aracılığıyla Arnavutlara teşekkür etmeye karar vermişti. Aynı zamanda Bosna valisiyle birlikte devlete destek olan Arnavut Paşalara da teşekkür mektupları hazırlanıp gönderildi.⁶³ Sultan Bosna'ya çok sayıda asker sevk edildiği ve Arnavutların desteği de sağlandığı için, Saray halkını bir daha isyan edemeyecek şekilde tamamen bastırmadan bu işten vazgeçilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁶⁴

Taltif Faaliyetleri: Terfiler ve Ödüller

İsyanın bastırılmasından sonra gündeme gelen en önemli meselelerden birisi, devlete destek olan şahısların taltif edilmesi idi. II. Mahmud'un emriyle, devlete büyük yardımda bulunan İstolçeli Ali Ağa'nın, Osmanlı Sarayı tarafından verilen *nişân-ı iftihar* ile ödüllendirilmesi kararlaştırıldı.⁶⁵ Bu özel madalya sadece devlet için büyük yararlıklar gösterenlere sunulmaktaydı.⁶⁶ İstolçeli Ali Ağa dışında birçok ismin de, isyanı bastırma sırasında verdikleri destek mukabilinde ödüllendirildiği görülmektedir. Mesela Delvine sancağından Ahmed Ağa isimli bir ileri gelen kapıcıbaşı unvanıyla taltif edilmiş; Bosna valisinin bir kâtibi, Besim Efendi, divan-ı hümayun hâceliği rütbesine yükseltilmişti.⁶⁷

Vali tarafından terfi ve ödülü hak eden Paşa ve diğer ileri gelenlerin isimlerini içeren defterler hazırlanarak, Sultana sunulmak üzere İstanbul'a gönderildi.⁶⁸ Devlet isyanı bastırma döneminde Geg Paşalarının oynadıkları etkin rolün farkındaydı. Ancak onların desteği sağlandıktan sonra devlet Bosna ve İşkodra

meselelerinde inisiyatifi ele geçirmiş ve olayların yönü değişmişti. II. Mahmud'un kişisel görüşü, bu Geg Paşalarıyla güven tazelenmesi ve onların memnun edilmeleriydi. Sultan, uzun bir süredir bölgede olduğu için Sadrazamın onları iyi tanıdığı düşüncesindeydi; bu sebeple sadrazama müracaatla bu Geg Paşalarının nasıl memnun edileceğini ve hangi işlerde kullanılabileceklerini sormuştu.⁶⁹ Bu noktada Sadrazam bütün Geg Paşalarını gizli bir toplantıya çağırdı ve onlarla güven tazeledi. Sadrazam, Paşalara şöyle söylediğini aktarmaktadır:

Şu ana kadar ne oldu ise olup bitti. Sizler devletin merhametini kazandınız ve itimat mektupları da elinize ulaştı; dolayısıyla artık şüphelere hiç yer yoktur. Ben sizleri bu toplantıya çağırdım; çünkü hem size kesin bir şekilde güven vermek isterim, hem de hatırlatmak isterim ki, hepinizi yok etmek, devlet için bir su içmek gibidir. Ancak devlet sizi yok etmeyi değil, yaşatmayı amaçlıyor. Bu sebeple, artık bundan sonra devlete sadık olacağınıza inanıyorum.⁷⁰

Sadrazamın bildirdiğine göre bu Geg Paşaları arasında en güçlü isimler, Kalkandelenli Hıfzı Paşa, onun kardeşi Abdurrahman Paşa ve Prizrenli Mahmud Paşa idi. Bu üç ismin devlete sadakatleri, Sadrazamın büyük çabaları sonucunda kazanılmıştı.⁷¹ Devlete bağlılıklarını bildiren ve isyanın bastırılması sırasında İstolçeli Ali Ağa'ya yardım eden Geg Paşalarının bir listesi hazırlanarak Babıali'ye sunuldu. Bu liste, Prizrenli Mahmud Paşa, Yaşar Paşa, Hıfzı Paşa, Abdurrahman Paşa, İvraniyeli Hüseyin Paşa, Likofçalı İsmail Paşa, Yakovalı Seyfeddin Paşa, İpek Mütesellimi Arslan Paşa ve Debre Mütesellimi Hakkı Paşa'nın isimlerini içeriyordu.⁷²

Görülüyor ki, bu Geg Paşalarına verilecek ödül ve taltiflerin ne olacağı meselesi, Babıali'nin gündemini hayli meşgul etmişti. Bu Paşalara da nişân-ı iftihâr verilmesi gündeme gelmiş,⁷³ ancak Bosna ve İşkodra meselerinin sona erdirilmesinde önemli roller üstlenen 8-10 Geg Paşası olduğu ve nişân-ı iftihârın onlar arasından sadece birkaçına verilmesinin problem oluşturacağı belirtilerek bundan vazgeçilmişti. Nişân-ı iftihârın hepsine verilmesi durumunda ise, Köstendil Mutasarrıfı Salih Paşa, Debreli Hakkı Paşa, Şehlâ İbrahim Paşa, Abdurrezzak Paşa ve Cafer Paşa gibi başka Paşaların ve bazı Tosk ileri gelenlerin de süreçte

büyük desteklerinin olduğu ve nişân-ı iftihârın sadece Geg Paşalarına verilmesinin onlarda rahatsızlık yaratabileceği söylenmişti. Nişân-ı iftihârın çok özel bir ödüllendirme olması sebebiyle bütün bu insanların hepsine verilmesinin mümkün olmadığı vurgulanıyordu. Divanın kararı, nişân-ı iftihârın sadece İstolçeli Ali Ağa'ya verilmesi, diğer yararlık gösterenlerin ise hilat, atıyye, bisât-ı nizâmiye, harmânî ve atlarla ödüllendirilmeleri idi.⁷⁴

Belirtmek gerekir ki incelediğimiz dönemde terfi ve ödüllerin yerel ileri gelenleri kazanmak için politik bir enstrüman olarak kullanıldığı sayısız örnek mevcuttur ve bu özellikle, isyanın bastırılmasından sonra yaşanan süreçte devreye sokulmuştur. Açık ki bu terfi ve ödüllerin iki önemli amacı vardı: İlk olarak devlete destek olanlara emeklerinin karşılığını vermek; böylelikle topluma ve şahıslara devlete olan desteklerinin karşılıksız kalmayacağı mesajını ulaştırmak. İkinci olarak ise, terfi ve ödüller sadece destek olanların değil, isyan sırasında kendisini nerede konuşturacağını bilemeyenlerin de gönlünü kazanmayı amaçlıyordu. Bu amaçları gösteren birçok örnek mevcuttur. Mesela isyanın ilk aşamasında, Ekim 1826'da, merkez Bosna'ya bir-iki hâcelik, iki-üç kapıcıbaşılık ve birkaç silahşorluk mektubu göndermişti; amaç bu terfileri kullanarak bazı yerel ileri gelenleri devlet tarafına çekmekti. Mektuplar herhangi bir isim içermiyordu; isim haneleri boş bırakılmıştı. Bu atamalara en uygun isimleri seçecek kişiler ise vali ile bölgeye özel görevle gönderilen Arif Bey idi.⁷⁵ Yine Mart 1827'de Abdurrahim Paşa Saray ileri gelenlerini isyan ile ilgili konuşmaya çağırdığında davetli ulemaya kürkler, diğer ileri gelenlere de hilatler hediye etmişti.⁷⁶ Eylül 1830'de dönemin valisi Ali Namık Paşa merkeze bildirdiğine göre bölge ayanından Süleyman Paşazade Cemal Bey isyanı bastırmak için yaklaşık 4.000 asker toplamaya muvaffak olmuştu ve bu sebeple kapıcıbaşılık unvanını hak ediyordu.⁷⁷

Ödüllendirmelerin sadece Bosnalı Müslümanlarla sınırlı olmadığı da görülmektedir. Mesela Mostar'dan Yuvan isimli bir gayrimüslimin Hüseyin Kapudan isyanının bastırılması sırasında İstolçeli Ali Ağa'ya verdiği büyük destek sebebiyle cizye vergisinden muafiyetine karar verilmiştir.⁷⁸ Bir ödüllendirme biçimi olarak farklı şekillerde vergi muafiyetlerinin devreye sokulduğu

görülmektedir. Mesela Abdurrahim Paşa'nın valiliği döneminde, Ekim 1826'da, valiye olan yardımları sebebiyle Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa, idaresi altındaki Novaberde ve Vulçetrin kazalarının erzak ösrünü ödemekten muaf tutulmuştur.⁷⁹ Öte yandan Temmuz 1827'de Vali Abdurrahim Paşa başarıları sebebiyle mücevher bir hançer ile ödüllendirilmiş,⁸⁰ yine Mart 1827'de İşkodra Mutasarrıfına bir mücevher kutu hediye edilmiştir.⁸¹ Hüseyin Kapudan, isyanı bastırıldıktan sonra Mayıs 1833'te, Habsburg İmparatoru Bosna'da yeni düzenin inşa edilmesini kutlamak üzere Sadrazama bir mücevher kutu göndermiş, Sadrazam da karşılığında elçiye bir kaftan hediye etmiştir.⁸²

Bölgeye gönderilen kurye ve casusların ödüllendirilmesi de, dönemin bir geleneği olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Mesela Mayıs 1827'de isyan eden Yeniçerilerin kesik başlarını İstanbul'a getiren tatar, hilat ve atıyye ile ödüllendirilmiştir.⁸³ Yine Nisan 1827 tarihli bir başka belgeye göre, II. Mahmud Bosna'dan İstanbul'a Yeniçerilerin kesik başlarını getiren tatarlara dönemin geleneğine uygun şekilde hediye verilmesini emretmiştir.⁸⁴ Atıyyelerin tatarların kudemine göre değiştiği anlaşılmaktadır; mesela Mart 1827'de Bosna'dan bir tatar ağasına bir samur kürk ve 3.500 guruş atıyye verilirken, emri altındaki tatarlara kürk ve 1.000 guruş atıyye verilmiştir.⁸⁵ Belirtmek gerekir ki, tatarların ödüllendirilmesi, sadece kesik baş taşımak gibi özel görevlerle görevlendirilenlere özgü değil, dönemin genel bir uygulamasıydı. Mesela Mayıs 1832'de Bosna'dan İstanbul'a haber getiren valinin tatarı hilat ve atıyye ile ödüllendirilmişti ve ilgili belgede bunun genel bir uygulama olduğuna dair bir not da mevcuttu.⁸⁶

Bastırma Hareketinin Neticeleri

29 Mayıs 1832'de Sadrazam Bosna meselesinin neredeyse tamamen son bulduğunu merkeze bildirdiğinde haber Babıalı'de büyük bir memnuniyetle karşılandı; Sadrazam aldığı ustaca önlemler ve gösterdiği gayret sebebiyle özellikle tebrik edildi.⁸⁷ Merkezi yetkililere göre Reşit Paşa'nın aslında bir müddet daha Bosna'da kalması gerekiyordu; ancak Kavalalı Mehmed Ali'nin Anadolu'ya doğru harekete geçmesi, Sadrazamın bir an evvel Babıalı'ye dönmesini gerekli kılmıştı.⁸⁸ Vali Mahmud Hamdi

Paşa da gösterdiği çaba nedeniyle takdire mazhar olmuştu.⁸⁹ İsyanın bastırılmasından sonra eyalete merkezin istediği düzeni getirecek faaliyetler vakit kaybedilmeksizin devreye sokuldu ve ikinci bölümde bahsedildiği üzere ilk düzenleme, idare merkezinin Travnik'ten Saray'a taşınması oldu. Babıali kaynaklı raporlarda bütün isyan hareketlerinin Saray merkezli olduğu belirtiliyor ve idare merkezi bu şehre taşınırsa bu tür hareketleri önlemenin daha kolay olacağı iddia ediliyordu.⁹⁰ Diğer bir mesele de Bosna'dan tertip edilecek askere verilecek maaş ve erzakın ne olacağı ve nasıl karşılanacağı meselesi idi. Esasen valinin daire halkı olarak 1.500 kadar askerin ve eyalet savunması için de 2.500 kadar Tosk askerinin istihdamına karar verilmişti. Babıali'nin valiye bildirdiğine göre, içinde bulunulan mali sıkıntılar sebebiyle bu askerlerin masraflarının devlet tarafından karşılanması mümkün olmayacaktı ve Babıali miktarın ne kadarının Bosna kazalarından karşılanabileceğini soruyordu. Cevaben Mahmud Hamdi Paşa, devletin diğer meseleleri çözülmeden Bosna'dan herhangi bir şey istemesinin doğru olmayacağını belirtiyordu. Zira devletin bu sıkıntılı döneminde Boşnaklar bu meseleyi vesile ederek yeniden ayaklanabilirdi. Vali eyaletin savunmasında görevlendirilecek 2.500 Tosk askerinin maliyetinin devlet tarafından karşılanmasını talep etmekteydi.⁹¹

Devletin nüfus sayımı için bölgeye katipler göndermesi ve bazı palankaların yıkımı için mühendisler görevlendirmesi kararı da vali tarafından yine uygun bulunmamıştı.⁹² Merkezi yetkililer Bosna'da gereğinden fazla palanka olduğu ve bir kısmı Sırp topraklarında bulunduğu, bir kısmı da birbirine çok yakın inşa edildiği için yıkılmalarının gerektiği görüşündeydi.⁹³ Büyük bir ihtimalle diğer ve asıl önemli sebep, bazı palankaların ortadan kaldırılarak yerlikulu askeri sayısının azaltılmasının planlanmasıydı. Ancak Mahmud Hamdi Paşa bu faaliyetlerin gerekliliğini Bosnalılara anlatmanın mümkün olmadığı görüşündeydi: Vali cevaben bu uygulamaların sonraki bir zamana ertelenmesinin daha uygun olacağını söylüyordu.⁹⁴ Mehmed Ali Paşa'nın güçlerinin Anadolu'da ilerleyişe geçtiği bir dönemde valinin bu tavsiyeleri oldukça akla yatkındı.⁹⁵ İmparatorlukta yaşananların yeni düzenlemeleri ve önlemleri gerekli kıldığı açıktı. Valinin dikkat

çektği hususlar ve talepleri II. Mahmud tarafından müspet karşılanmış, zamanın hassasiyetinin üzerinde duran Sultan da valinin bu dönemde her zamankinden daha dikkatli olması gerektiğini belirtmişti.⁹⁶

Öte yandan Hersek'in bağımsız bir mutasarrıflık olarak Bosna'dan ayrılması ve başına bu tarihten itibaren Paşa unvanını elde edecek İstolçeli Ali Ağa'nın mutasarrıf olarak getirilmesi, Mahmud Hamdi Paşa'yı bir hayli tedirgin etmişti. Paşa, Hersek'in uzun yıllardan beri Bosna'nın diğer kazalarıyla bütünleştiğini belirtiyor ve yeni düzenlemenin büyük huzursuzluklara sebep olacağını söylüyordu. Ayrıca Hersek'in bazı kazaları Bosna'nın Caddede Kolu üzerinde yer alıyordu; bu kazaların Bosna'dan ayrılması bölge halkında büyük rahatsızlıklara sebep olacaktı.⁹⁷ Öyle anlaşıyor ki bu ayrımla Babıali bir taşla iki kuş vurmayı planlamaktaydı: Öncelikle Hersek'te yeni düzeni daha kolay inşa edecek ve böylelikle Bosna'nın diğer bölgelerine de örnek olacak bir model yaratmış olacaktı. İkinci olarak, Bosna'dan asker tertip edemeyen merkez için Hersek büyük bir sorunu çözecek ve Mehmed Ali'nin güçlerine karşı Anadolu'da savaşıacak askerlerin bölgeden tertibinde İstolçeli Ali kilit rol oynayacaktı. Nitekim daha sonra Anadolu'ya gönderilen Boşnak askerlerinin Hersek Mutasarrıfı İstolçeli Ali Paşa'nın çabalarıyla toplandığını görmekteyiz.⁹⁸ Aralık 1832'de 19.000 kadar Arnavut ve Boşnak askeri Boğazlardan geçirilmişti.⁹⁹ Hamdi Paşa ise Hersek'in ayrılmasına iki sebeple karşı çıkmaktaydı: İlk olarak Paşa hedefteki düzenlemelerin Hersek'te başarıyla gerçekleştirilemeyeceğini ve bu bölgeden yayılan huzursuzluğun bütün Bosna'yı kuşatacağını düşünüyordu. İkinci olarak Hamdi Paşa'ya göre yerel bir ileri gelen olarak İstolçeli Ali Paşa bölgede nüfuzunu artırmak ve bir isim yapmak için bazı insanları koruma yoluna gidecek, bu da zamanla devletin bölgedeki çıkarlarıyla çelişen bir durum yaratacaktı.¹⁰⁰ Üçüncü bir ihtimali de biz ekleyebiliriz: Muhtemeldir ki valinin daha önce idaresi altında olan toprakların en azından bir bölümünün bir başkasına teslim edilmesi, onu huzursuz etmişti.

Öte yandan merkezi yetkililer Bosna hakkında yakın bölgelerden yorum ve bilgi toplamaya devam ediyordu: Mesela İstolçeli Ali Paşa'nın bu atamasıyla ilgili Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa'ya

fikri sorulduğunda, Paşa bu atamanın 20.000 askerin tertibinden daha büyük bir etki yaratacağını söylemişti.¹⁰¹ Ayrıca Yaşar Paşa idaresi altındaki Novaberde, Priştine ve Vulçetrin'in Bosna'ya çok yakın olduğunu belirtiyor ve bu durumun kendisiyle Mahmud Hamdi Paşa ve İstolçeli Ali Paşa arasında güçlü bir üçlü ittifakı gerekli kıldığını belirtiyordu.¹⁰² Yaşar Paşa bu dönemde Bosna'da yine bir karışıklık olduğunu söylüyor¹⁰³ ve yakın bir zamanda bölgede kargaşa çıkardıkları gerekçesiyle İstanbul'a çağrılan İzvornikli Mahmud Paşa, Tuzlalı Mahmud Bey ve Teşneli Hamza Bey'in salıverilmeleri ve Bosna'ya dönmeleri durumunda huzursuzlukların artacağını belirtiyordu. Öyle anlaşıyor ki Tuzlalı Mahmud Bey'in bir adamı İstanbul'dan Tuzla'ya gelip ondan bazı haberler ulaştırdığında, bölgede yine söylentiler yayılmaya başlamış ve insanlar bir isyan için harekete geçmişti.¹⁰⁴ Bu dönemde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yla olan savaş da bitmiş ve Anadolu'dan Bosna'ya dönen askerler kazalarda birtakım huzursuzluklara sebep olmuştu.¹⁰⁵

Yaşar Paşa ayrıca Mahmud Hamdi Paşa'nın bazı uygulamalarının bölge halkında şikayete sebep olduğunu belirtiyordu. Mesele Paşa'ya göre, Hüseyin Kapudan'ın bazı destekçileri sonradan pişman olduğu, paşadan af dilediği ve bağışlanmayı umduğu, hatta taltif beklediği halde Mahmud Hamdi Paşa onları cezalandırmayı tercih etmişti. Yaşar Paşa ayrıca Hamdi Paşa'nın atadığı bazı mütesellimlerin bölge halkını incitecek şekilde davrandığını iddia ediyordu. İstolçeli Ali Paşa mutasarrıf olarak atanınca huzursuz kitle bundan cesaret alarak mütesellimleriyle sürtüşmeye başlamıştı. Ayrıca bölgede Hüseyin Kapudan'ın İstanbul'a vali olarak atanmak için çağırıldığı söylentileri yayılmaktaydı; bu söylentiler de yine bölgedeki karışıklıkların fitilini ateşlemişti.¹⁰⁶ Yaşar Paşa'ya göre bu şartlarda Mahmud Hamdi Paşa'nın tarzının bölgede kabul görmesine imkan yoktu.¹⁰⁷ Bu görüşlerde Yaşar Paşa'nın yalnız olmadığını görmekteyiz. İstolçeli Ali Paşa'ya göre Mahmud Hamdi Paşa yararlıkları çok olan bir vezir olmasına rağmen tarzı ve mizacı Bosna'ya uygun değildi; bu sebeple, daha kabiliyetli ve işleri iyi idare edecek birisiyle değiştirilmeliydi. İstolçeli Ali Paşa bunu kendisi için söylemediğinin de altını çiziyor ve dışarıdan bir vali atanır ve o valiyle anlaşmalı bir şekilde bölge

meselelerini çözerlerse bunun Bosna için çok daha iyi olacağını belirtiyordu.¹⁰⁸

Öte yandan Mahmud Hamdi Paşa, Miloş'un İsterefak ve Yenipazar bölgesinde baskıları artırdığını ve bölgeden Müslümanları sürerek bu bölgelerin en azından bir bölümünde Sırp idaresini temine çalıştığını Babıali'ye bildirdiğinde, durum merkezde büyük bir kaygıya sebep oldu. Hamdi Paşa'ya göre Miloş'un bu faaliyetleri yüzünden İsterefak ve Yenipazar bölgelerinde cizyelerin toplanması sırasında birtakım güçlüklerle karşılaşılabilirdi. Hamdi Paşa ayrıca Miloş'un Lozinçe ve Kodine'deki Müslümanları da bölgeden gitmeye zorladığını ve Seniçe bölgesindeki halkı isyana teşvik ettiğini belirtiyordu.¹⁰⁹ Babıali Bosna'ya gönderdiği belgelerde bir kez daha, Sırp bölgesinde altı nahiye meselesi yüzünden bazı huzursuzluklar olduğunu belirterek Bosna'nın bu günlerde çok daha dikkatli takip edilmesi gerektiğinin altını çiziyordu.¹¹⁰ Öyle görülüyor ki Mahmud Hamdi Paşa'nın eyaletin savunmasında Arnavut askerlerini kullanma fikri de merkezce kabul görmemişti. Arnavutların farklı bir millet olması sebebiyle bölge halkının bundan rahatsız olacağı belirtiliyor; açıklamasına girilmeden bazı başka nedenlerin de durumu olumsuz etkileyeceği söyleniyordu. "Ayrıca, Mahmud Hamdi Paşa ile Bosnalılar arasında adeta bir kan davası oluşmuştu; Paşa bu durumda askersiz hiçbir şey yapamaz hale gelmişti. Bölge halkı Mahmud Hamdi Paşa'nın İstolçeli Ali Paşa ile de iyi geçinemeyeceğini düşünüyordu. Bu sebeple Hamdi Paşa'nın valilikten alınarak yerine başkasının atanması çok daha uygun olacaktı."¹¹¹ Esasen daha önce belirttiğimiz üzere, merkez Mahmud Hamdi Paşa'nın valiliğinin henüz başlangıcında, isyanı bastırdıktan sonra onu görevden almayı, zira karakterinin hassas bir idare gerektiren bir döneme uygun düşmeyeceğini belirtmişti. Bölgenin validen duyduğu rahatsızlıkların arttığı yönündeki haberler, Babıali'nin bu kararı devreye sokmasına sebep olmuş ve yine vali değişikliğine gidilmişti.

Davud Paşa'nın Valiliği

Sadrazam Reşid Mehmed Paşa da vali değişikliği hakkında bölge halkıyla aynı fikirleri paylaşıyordu ve Sultana Bosna'da yeni düzenin sağlanmasının vali değişikliğinden geçtiğini belirtmişti.

Sadrazama göre bu değişiklik bir an evvel gerçekleştirilmeliydi; zira Bosna her an yeni ayaklanmaların başlaması potansiyeline sahipti. “Ayrıca yeni düzenin inşası birden bire gerçekleşmeyeceğine, tedrici bir metotla zamana yayılacağına göre bir an önce harekete geçmek gerekiyordu.” Sadrazamın önerisi, “çok dirayetli bir kişi olması sebebiyle” Bağdad Valisi Davud Paşa’nın bu göreve uygun olduğu şeklindeydi.¹¹² Ancak Reşid Mehmed Paşa bu atamanın bir mahzuruna da işaret ediyordu: Arap bölgesinde hizmet etmeye alışmış vezirler Rumeli’nde çok başarılı olamayabiliyorken, Rumeli’ye aşına olanlar da Arap bölgesinde çok yararlılık gösteremeyebiliyordu. Bu çekince sebebiyle Paşa listeye başka isimler de eklemişti; Süvari-i Hassa Mirlivası Hafız Paşa, Mesud Ağa ve Ömer Lütü Efendi.¹¹³ II. Mahmud cevabında bu isimler arasından en uygun olanın hem ilmi birikimi, hem de diğer özellikleri sebebiyle Davud Paşa olduğunu belirtmişti.¹¹⁴

Böylelikle, 1833 Mayıs’ında Davud Paşa Bosna valiliğine atandı.¹¹⁵ Mahmud Hamdi Paşa’nın bu görevden ayrılmak istemediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Babıali Davud Paşa Yenipazar’a ulaşınca kadar değişikliğin gizli kalmasına karar vermişti. Babıali’nin kayıtlarına göre bu önlem, bölge halkının gösterebileceği bir tepkiden ziyade, Mahmud Hamdi Paşa’nın dairesi halkının değişikliktен duyacakları rahatsızlık sebebiyle bölgede bir huzursuzluk çıkarma ve ayrılırken bölgeden para toplamaya kalkma ihtimallerinden kaynaklanıyordu. Ancak daha sonra Babıali’de gerçekleşen tartışmalarda her ne kadar çaba sarf edilse ve önlem alınsa da yeni vali bölgeye ulaşmadan değişiklik kararının ulaşacağı ve daha büyük sıkıntılara sebep olacağı belirtilerek bu uygulamadan vazgeçildi. Babıali önceki valiyi sorunsuz bir şekilde görevden alabilmek için İstolçeli Ali Paşa’dan yardım alma kararı verdi.¹¹⁶

Akabinde değişiklik Mahmud Hamdi Paşa’ya da bildirildi ve Davud Paşa’nın kaymakamı bölgeye ulaşınca Hamdi Paşa’dan hemen Bosna’dan ayrılması ve Rumeli’ye geçmesi istendi. Davud Paşa kaymakam olarak Niğbolu Muhafızı Sadık Paşa’yı atamıştı;¹¹⁷ ancak yeni kaymakamın bölgeye ulaşması bir hayli geç oldu. Mahmud Hamdi Paşa’nın 70 gün daha Saraybosna’da kalması gerekti; zira Sadık Paşa ancak 31 Ağustos 1833’te Bosna’ya gelebildi.

Devir teslim işleri gerçekleştiikten üç gün sonra Mahmud Hamdi Paşa'nın, korkulanın aksine bir sorun olmadan adamlarıyla bölgeyi terk ettiğini görmekteyiz.¹¹⁸ Akabinde Mahmud Hamdi Paşa Yanya, Delvine ve Avlonya Sancakları Mutasarrıflığı'na getirildi.¹¹⁹

Daha önce belirttiğimiz üzere, Bosna'nın altı nahiyesi üzerindeki Sırp iddiaları, çözümün Hüseyin Kapudan isyanının bastırılmasından sonra gerçekleştirileceği açıklamalarıyla devletçe geçirilmişti. Bu sebeple, isyanın bastırılmasından sonra Sırp baskılarının yeniden güncellik kazanması şaşırtıcı değildi; iddialar Davud Paşa'nın idaresi süresince artarak devam etti. Baskılar neticesinde Babiali'nin emriyle, Vidin Valisi Hüseyin Paşa ve Miloş tarafından atanan görevliler marifetiyle, daha önce çizilen haritaya dayanarak yeni sınır belirlendi ve altı nahiye Sırbistan tarafından ilhak edildi. Miloş'un bu nahiyelerin yeni idarecisi haline gelmesi, Bosnalıların büyük tepkisine yol açtı. Tepkiler bazı Sırp köylerine saldırılması, evlerin ateşe verilmesi ve bazı Sırp'ların öldürölüp bazılarının da esir edilmesine kadar vardı.¹²⁰ Miloş bu dönemde Sırp'lar arasından asker tertibini artırmıştı. Bosnalıların tepkileri üzerine o da sınıra asker yığmaya başladı. Babiali'ye gönderdiği mektupta askerleri sınırdan ileriye sürmeyeceğini, ancak Bosnalılardan bir saldırı olması durumunda mukabelede bulunacağını söylüyordu.¹²¹ Babiali cevaben, Bosnalıların uygulamaya karşı çıkmamaları yönünde uyarıldıklarını belirtiyor ve eğer kararı kabul etmezlerse, meselenin yine merkezi yetkililerce çözümleneceği söyleniyordu. Babiali ayrıca meselenin araştırılması için girişimde de bulunmuştu. Eğer problem Bosnalıların yeni haritaya karşı çıkmalarından kaynaklanıyorsa, Babiali bu meseleyle ilgilenenecekti. Ancak, ortada Sırp'ların belirlenen haritanın ötesinde bazı yerleri işgali söz konusuysa, bu durumda Sırp'ların ciddiyetle uyarılmalarına karar verilmişti.¹²² Büyük bir ihtimalle Sadrazam tarafından, Miloş'a yazılmış bir mektupta şöyle denilmektedir:

Boşnakların bu tür hareketleri devletimizin rızasına mugayirdir; onlar kendi akıllarıyla bu şekilde hareket etmektedir. Sizin de onlara uyup devletin rızasına mugayir davranmanız doğru değildir. Ancak Boşnakların gelip Sırp reayasını kırmalarına, esir

etmelerine tabii ki rızamız yoktur. Mesele Boşnakların valilerine yazılmıştır [Kastedilen Davud Paşa ve İstolçeli Ali Paşa'dır]; sizler silahlarınıza sarılmayın ve işi çatışmaya vordırmayın. Valiler devletin istediği şekilde davranacak, akli ermeyen Boşnakların da meseleyi anlamalarını sağlayacaktır ve sonuçta mesele hal yoluna girecektir.¹²³

Kapıcılar Kethüdası İbrahim Ağa meseleyi araştırmak üzere bölgeye gönderildi. İbrahim Ağa'nın bildirdiğine göre Sırplar haritanın hilafına sınırdan Debrebin'e kadar olan bölgeyi de zapt etmeye çalışıyordu.¹²⁴ Ayrıca Miloş'un sınırı yeniden tazmin etmekle görevli bir yetkilisi Vişegrad'a gelince Sırplar ile bölge halkı arasında çatışma çıkmıştı. İbrahim Ağa'ya göre çatışmanın sorumlusu Sırp tarafıydı. Öyle anlaşıyor ki, çatışma sırasında her iki taraf da bazı ev ve mallara zarar vermişti. Babıali'nin arabuluculuğuyla, zarar gören ev ve mal-mülkün karşılıklı olarak taminine karar verildi, Miloş da bölgeden askerlerini çekmeye ikna edildi.¹²⁵ Ayrıca Derbend'de de olaylar çıkmış, Banyaluka'dan bir grup insanla bölgeye gelen bir papazın kışkırtmasıyla, gayrimüslimler Müslüman köylerine saldırmıştı.¹²⁶ Merkezi yetkililer bu olayda hem Miloş'un hem de Avusturya tarafının sorumlu olduğunu düşünmekteydi.¹²⁷ Bölgede Müslüman sayısının çokluğu sebebiyle çatışmalar Müslüman taraf lehine sonuçlanmıştı. Babıali'den sorumlu görülen tarafa, Müslümanların bu gayrimüslimleri takip edip hepsini darmadağın edebileceği yönünde bir hatırlatma vardı. Ancak devletin böyle hareketleri tasvip etmediği belirtiliyor; zira görevinin, gayrimüslimlerin perişan olmaması için iki tarafı barıştırmak olduğu söyleniyordu. Babıali'nin emriyle gayrimüslimlere "ne olduyse olup bittiği, Sırpların Müslümanların komşusu ve devletin gayrimüslim tebaası oldukları" bir kez daha hatırlatılmıştı.¹²⁸

Bu açıklamalarda devletin arabulucu bir noktada durmayı tercih ettiği, iki tarafa eşit mesafeden olaylara müdahil olmaya çalıştığı rahatlıkla görülmektedir. Takip eden açıklamalar bu tavrı daha net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Öyle anlaşıyor ki, reaya Müslümanlara saldırdığı için ettiğini bulmuş. Lakin Boşnaklara yüz verilse suçlu-suçsuz demeyerek reayanın kökünü kesmeğe bakacaklardır ve bu da olur şey de-

ğildir. Öte yandan Boşnaklara hepten şüpheyle yaklaşırsa, bu da münasip olmayacaktır. Bundan böyle gayrimüslimlerin güvenini kazanmak için daha çok dikkat gerekmektedir.¹²⁹

Bu noktada Miloş'un yaşanan bu çatışmalarda nasıl bir tavır içinde olduğu önemli bir soru haline gelmektedir. Belgrad Muhafızı Vecihi Paşa'ya göre, Miloş yaşananlardan çok rahatsız olmuş ve hatta düşünmekten hastalanmıştı. Bütün kapudan, knez ve aile üyelerini, eşi ve çocukları da dahil olmak üzere Belgrad yakınlarında bir toplantıya çağırın Miloş, konuyu etrafıca görüşmek üzere Paşa'yı da davet etmişti. Vecihi Paşa'yla görüşmesi sırasında Miloş kendisinin değil ama Bosnalıların bu olaylarda sorumluluğunun olduğunu belirtiyor, zira ihtilafların Bosnalılar tarafından çıkarıldığını iddia ediyordu. Vecihi Paşa'nın cevabı ise, her şeyin bir yanlış anlaşılardan kaynaklandığı ve son bulunduğu şeklindeydi. Vecihi Paşa ayrıca merkezi yetkililerin Miloş'tan beklentisinin,,bundan sonra bu tür olayların yaşanmaması için büyük çaba göstermesi şeklinde olduğunu belirtmişti. Merkeze verdiği bilgide Vecihi Paşa durumun, bir taraftan Miloş'un her istediğine olumlu cevap verilmeyeceği, ancak öte taraftan da gücendirilmekten kaçınılacağı orta bir yol izlemeyi gerektirdiğini ifade etmişti. Paşa'ya göre dizginler ele alınmalı ve Miloş'a, bir devlet politikası olarak serbestiyetin bütün gayrimüslim reaya için geçerli olduğu, fakat kendisinin Başknez olması hasebiyle devlete hizmet ve sadakatle görevli olduğu hatırlatılmıyordu.¹³⁰

Yeni Düzenin İnşası

Eylül 1834'te Babiali, Baştezkereci Akif Efendi'yi Bosna'da yeni düzenin uygulanmasından sorumlu kişi olarak atadı ve Alayemi-ni Kâmil Bey'i de Akif Efendi'nin emrine verdi.¹³¹ Akif Efendi'nin aktardığına göre görevi, Bosna'da yeni düzenin (*nizâmât-ı hase-ne*) ne şekilde uygulanabileceğini araştırmak ve sonuçları merkeze rapor etmektir.¹³² Akif Efendi Bosna yolculuğunda ilk olarak, hem devlete bağlılığını sunan hem de bir kul olarak kendisini devlet yoluna adamaya hazır olduğunu belirten Miloş tarafından karşılandı. Bu görüşmede Miloş iki noktadaki şikayetlerini şöyle sıralamıştı: Daha önce Bosna'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Bosna'ya olan gidiş-gelişler Belgrad üzerinden yapılıyor ve bir-

çok kişi Avusturya topraklarına geçiyorken, sonrasında hem Bosna'da düzenin sağlanması için hem de bir güvenlik önlemi olarak bu geçişlere izin verilmemeye başlanmış ve Miloş'a göre yeni uygulama bölgede birçok sıkıntıya sebep olmuştu. Bu şikayete Akif Efendi, bunun geçici bir önlem olduğu ve Bosna'nın yeni düzeniyle değişeceği şeklinde karşılık verdi. Miloş'un ikinci talebi ise Niş gümrükleri ile alakalıydı. Miloş, önceden bu gümrüklerin kontrolü kendisine aitken sonradan Niş Muhafızı'na devredildiğini bildiriyor ve durumun düzeltilmesini istiyordu. Akif Efendi ise gümrükler üzerindeki tüm hakimiyetin devlette olduğunu hatırlatarak, onun gerekli gördüğü değişiklikleri yapabileceğini söylemişti. Ayrıca "Miloş'un sahip olduğu her şey ona devlet tarafından bahşedildiğine göre, Miloş sadece mallarını değil aynı zamanda canını da devlete feda etmekten çekinmemeliydi."¹³³ Akif Efendi'nin Miloş'a verdiği cevaplarda onun devletin bir kulu olduğuna güçlü bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Konuşma sırasında Akif Efendi'nin Miloş'a, devletin bir kulu olması hasebiyle kendisinden talep ettiklerini sorgusuz sualsiz yerine getirme yükümlülüğünü sıklıkla hatırlattığına şahit olmaktayız.¹³⁴

Akif Efendi ve Kâmil Bey'in görevleri başlangıçta bölge halından gizlendi; ancak ikili Saraybosna'ya vardığında, bölge halkı niçin geldiklerinden haberdar oldu ve durumu büyük bir tedirginlikle karşıladı. Bölge halkı için bu görevlilerin niçin geldiğini tahmin etmek hiç de zor değildi; yeni düzenin uygulanması için bölgeye gönderildikleri; nüfus tahriri yapacakları ve para toplayacakları söylentileri kulaktan kulağa bölgede yayılmaya başlamıştı. Akif Efendi ve Davud Paşa bir önlem olarak bölge ileri gelenlerini toplamayı ve başka bir görevle gönderildiklerini söylemeyi kararlaştırdı. Bütün yerel ileri gelenler valinin sarayı Paşa Kapısı'na çağrılarak, bu iki görevlinin Bosnalılarla Avusturyalılar arasındaki ihtilafı meseleleri sonlandırmak üzere Saraybosna'ya geldikleri söylendi; buna dair bir ferman da meclise okundu.¹³⁵ Esasen sözü edilen ihtilafların Rastok Nehri'nin yatağının değiştirilmesi ile ilgili olduğundan ve meselenin ilk defa Temmuz 1829'da gündeme geldiğinden daha önce bahsetmiştik.¹³⁶ Öyle anlaşıyor ki mesele, o tarihten Kasım 1834'lere gelinceye kadar hâlâ çözümlenememişti.¹³⁷

Akif Efendi Saray halkından bazı ileri gelenler ile görüşmelerde bulunduktan sonra Hersek bölgesinde devletin rızasına mugayir bazı uygulamaların yaşandığını merkeze rapor etmiş ve konuştuğu kişilerin meseleden İstolçeli Ali Paşa'yı sorumlu tuttuklarını da eklemişti. Bu ileri gelenlerin bildirdiğine göre, Bosna valisi eski adetleri ortadan kaldırıp yeni düzeni kurma mücadelesi veriyorken, Hersek'te eski adetler hâlâ yürürlükteydi. "Mesela kapudanlar ve yerlikulları eskiden olduğu gibi aylıklarını almaya devam ediyordu. Saray halkı ise devletin gücünün ve ihtişamının farkında oldukları için çoğu devlete teslim olmuş, itaat yolunu seçmişti. Dolayısıyla bu günlerde isyan kıskırtmaları, Hersek'ten geliyordu."¹³⁸ Ayrıca bu ileri gelenlere göre eskiden Saray halkı hep silahlarıyla dolaşırken, artık silahlarını bir kenara bırakmıştı. Bu sebeple yeni düzenin, nizâmâtın uygulanışı Bosna valisinin emri altında olacak 6.000-7.000 kadar askeri gerekli kılmaktaydı.¹³⁹ Akif Efendi bölge ayanının söylediklerini aktardıktan sonra Bosna'ya henüz yeni geldiği için bu iddiaların doğruluğunu araştıramadığını belirtiyor; ancak valinin büyük bir askeri güçle desteklenmesi durumunda bölgede yeni düzenin inşasının kolaylıkla gerçekleştirilebileceğini belirtiyordu.¹⁴⁰ Akif Efendi'ye göre Bosna ve Hersek'i iki ayrı vezirle yönetmek mümkün olmakla birlikte, gerçekte bunlar tek bir eyaletti ve birinde karşılaşılan sorunun diğerini de karıştıracığı açıktı.¹⁴¹

Öyle anlaşıyor ki yeni düzen, nizâmâtın temel hedefi bölgede Asâkir-i Mansûre askerinin tesis edilmesi idi ve bu da ancak masrafları eyalet bütçesinden karşılanacak büyük miktarda askerin Bosna'dan tertibiyle mümkündü.¹⁴² Akif Efendi Nakibüleşraf Fazıl Bey ve Tımar Defterdarı Mustafa Bey'e mesele hakkındaki görüşlerini sorduğunda şöyle cevap verdiklerini belirtiyordu: Askerlerin masraflarını eyalet gelirlerinden karşılama meselesi Hersek bölgesi bir düzene konuluncaya kadar İstolçeli Ali Paşa'ya aktarılmamalı ve Ali Paşa'ya güven sağlanmadan da Saraybosna'da uygulamaya başlanmamalıydı. Hersek'le ilgili aktarılan bu sıkıntılar sebebiyle Akif Efendi, Avusturya ile aradaki ihtilafları bahane ederek Hersek bölgesine gitmeye ve vakit kaybetmeden olayı yerinde incelemeye karar verdi. Merkeze gönderdiği raporda Akif Efendi eğer Ali Paşa'nın desteğini kazanamazsa nizâmâtın uygu-

lanışını erteleme düşüncesinde olduğunu belirtiyordu; zira onun yardımı olmaksızın bütün bölge ayanının uygulamaya karşı çıkacağı açıktı.¹⁴³

Öte yandan Babıali'yle yazışmalarında İstolçeli Ali Paşa'nın meseleden duyduğu herhangi bir rahatsızlık sezilmemektedir; Ali Paşa, Akif Efendi'nin gizli görevi hakkında bilgilendirildiğini ve yerine getirmek için elinden geleni yapacağını belirtiyordu.¹⁴⁴ Bu durumda iki ihtimal ön plana çıkmaktadır: Ya Ali Paşa devletin gazabına uğramamak için uygulamadan rahatsız olduğu halde bunu gizlemeyi tercih etmektedir; ya da Ali Paşa yeni düzeni uygulamaya hazır olduğu halde, Bosna ileri gelenleri uygulamadan rahatsız olduğu için onu bahane etmektedir. Ali Paşa'nın bölgede artan nüfuzundan Bosna ayanının rahatsızlık duyduğu açıktır. Ancak birinci ihtimal daha akla yakın görünmektedir; zira ileride açıklayacağımız üzere, Ali Paşa mutasarrıflık makamını elde ettikten sonra Babıali'ye olan teveccühü değişmeye başlamış, bu da Paşa'nın uygulamalarından Babıali'nin kaygı duymasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu dönemi, Ali Paşa ile Babıali'nin çıkarlarının ilk çatışma noktası ve uyuşmazlıkların ilk adımı olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Öyle ki bu çatışmalar, sonrasında Ali Paşa'nın azlini ve şüpheli ölümünü getirecektir.¹⁴⁵

Akif Efendi Travnik'te, bütün bölge ileri gelenlerinin iştirak edeceği büyük bir meclis toplamaya ve seyahatinin gerçek sebebini orada açıklamaya karar verdi. Ancak İstolçeli Ali Paşa tam bu dönemde ciddi bir hastalığa yakalandı ve iyileşmesinin en az iki ayı bulacağı belirtiliyordu. Bunun üzerine Akif Efendi toplantı yerini değiştirmeye ve bütün ayanı Mostar'da toplamaya karar verdi.¹⁴⁶ Bosna ayanının bu davete icabete ihtimam gösterdiği, sadece Serhad bölgesi ayanı ile Blene Mütesellimi Ali Paşa ve Tuzla Mütesellimi Mahmud Bey dışında herkesin iştirak etmesinden anlaşılmaktadır.¹⁴⁷ Mahmud Bey de davete hastalığı sebebiyle katılamayacağını bildirmiş ve yerine Hasan Ağa'yı göndermişti.¹⁴⁸ Meclisin ana konusu, Asâkir-i Mansûre askerlerinin tertibi meselesi idi ve hem Davud Paşa hem de İstolçeli Ali Paşa fermana mühürlerini bastıktan sonra bütün katılımcılar da kararı tasdik babında, altına isimlerini eklemişlerdi.¹⁴⁹ Akabinde hazırlanan karar metni tüm kazalara gönderilmiş ve kaza mahkemele-

rinde halka ilan edilmişti.¹⁵⁰ Akif Efendi Serhad ayanının meclise katılımcı göndermemesini onların “vahşi” tabiatına bağlıyor ve bu harekete sessiz kalmayı tercih etmenin en doğru yol olacağını söylüyordu. Mostar'da bu minvalde gerçekleşen bir dizi meclisten sonra Akif Efendi'nin Davud Paşa ile Saray'a döndüğü anlaşılmaktadır.¹⁵¹ Akif Efendi'nin sonradan bildirdiğine göre Bosna halkı genel olarak yeni düzenin uygulanışından memnundu; Akif Efendi kısa bir süre içerisinde çok sayıda Asâkir-i Mansûre askerinin bölgeden tertip edileceğini ummaktaydı. Ona göre ayrıca Vali Davud Paşa'nın bu başarıda büyük katkısı vardı ve bir ödülü hak ediyordu.¹⁵² Akif Efendi'nin merkeze verdiği diğer bir haber de, Asâkir-i Mansûre'nin tertibi için bölgeden 3.200 kese akçe toplamaya muvaffak olduğuydu.¹⁵³ Öyle anlaşıyor ki bu paranın bir bölümü Bosna kazalarının ve özellikle Yenipazar'ın cizye varidatından geliyordu.¹⁵⁴

Yeni düzen, mustahfız askerinin de konumunda değişiklikleri gerektirmekteydi; bu askeri sınıf bundan sonra topçu birlikleri olarak yeniden düzenlenecekti. Tımarlar da topçu birliklerinin maaşlarını karşılayacak gelirlere dönüştürülmekteydi. Ancak Akif Efendi yine devreye girerek mustahfız askerlerinin konumlarında yaşanacak bir değişikliğin bölgede ciddi çatışmalara sebebiyet verebileceğini söylemiş ve uygun bir zamana kadar bu uygulamanın ertelenmesini talep etmişti.¹⁵⁵ Akif Efendi ayrıca Ocak 1835'te merkeze yaptığı başvuruda, Bosna meselesini bir hale-yola koyduğunu belirtmiş ve İstanbul'a dönüş için izin istemişti.¹⁵⁶

Yeniden Vali Değişikliği: Davud Paşa'nın Azli ve Vecihi Paşa'nın Tayini

Baştezkereci Akif Efendi merkeze döndükten sonra, Sultana sunduğu raporda yeni düzen, nizâmâtın Bosna'da uygulanışının ancak çok açık göz, belagatli ve gayretli bir vali aracılığıyla mümkün olacağını belirtiyor; sadık, akıllı ve faziletli bir vezir olmakla birlikte, Davud Paşa'nın aynı zamanda çok saf gönüllü davranışını ve idare-i maslahattan bîhaber olduğunu söylüyordu.¹⁵⁷ Yardımcısı Kâmil Bey de Akif Efendi'nin sözlerini desteklemiş ve hatta daha ağır bir eleştiride bulunarak, Davud Paşa'nın bölge meseleleriyle alakadar olmayıp yaptığı tek şeyin makamında

oturarak vergilerden payına düşeni almak olduğunu belirtmişti.¹⁵⁸ Akif Efendi'ye göre Bosna valisi bir taraftan Bosna ayanı ile iyi ilişkiler kurup yeni düzenin bölgede tesisinde yeterince ikna edici davranırken öte yandan, Bosnalıları şüpheye sevk edici davranışlardan kaçınmalı ve bölge vergilerini toplamaya muktedir bir vezir olmalıydı.¹⁵⁹

Akif Efendi'ye göre "Davud Paşa çok zeki bir adam olmakla birlikte, herhangi bir konuda risk almaya çekindiği için bu görevi layıkıyla yerine getiremeyeceği açıktı." Akif Efendi'nin önerisi, hem Bosna'yı iyi tanınması hem de idare için gereken diğer niteliklere sahip olması hasebiyle Belgrad Muhafızı Vecihi Paşa'nın bu göreve atanması şeklindeydi.¹⁶⁰ Akif Efendi, Davud Paşa'nın azlinin onun bir yanlışından kaynaklanmadığından bahisle, Paşa'nın gücendirilmemesi gerektiğinin altını çiziyordu. "Paşa'nın morali bozulmadan Bosna'dan çıkarılması önemliydi; zira aksi takdirde dairesi halkı olan Bağdahlılar rahatsız olabilirdi. Onların ayaklanması durumunda da haberler Bağdad'a kadar ulaşp orayı karıştırabilirdi. Bu ihtimal sebebiyle Bağdad Valisi Ali Paşa'ya da durum bir mektupla bildirilmeli ve Paşa bilgilendirilmeliydi."¹⁶¹ Bu açıklamalar, iletişimin çok sınırlı imkanlarla gerçekleştiği ve sözlü haberleşmenin yaygın olduğu bir dönemde, söylenti ve dedikodu yoluyla bir eyaletten diğerine yayılacak haberlerin bir ayaklanma çıkarmada ne denli etkili olabileceğini gözler önüne sermektedir.

Akif Efendi'ye göre Bosnalılar Asâkir-i Mansûre'nin tesisine söz vermiş, yeni düzenin uygulanışına ivedilikle katılmış ve Mostar toplantılarında hazır bulunmuştu. Akif Efendi İstanbul'a dönüşünden önce İzvornik'e geçmiş ve toplantılara katılmayan Fedayizade Ali Paşa ve Tuzlalı Mahmud Bey'i yanına çağırarak hem onlara nasihatle bulunmuş hem de devlete sadakat göstermeye ikna etmişti.¹⁶² Bütün bu açıklamalarla Akif Efendi, Bosna'da yeni düzenin inşası noktasında önemli bir adımın atıldığını ifade ediyordu. Ona göre artık bundan sonra başarı, valinin sergileyebileceği büyük gayrete ve ayanın göstereceği çabalara bağlıydı. Akif Efendi'ye göre Saraybosna Nakibüleşrafı Fazıl Bey ve Banyaluka Mütesellimi Hıfzı Efendi bölgede sözü geçen iki önemli şahsiyetti ve her ikisi de Babialı'nın emirlerini yerine getirmeye hazırды.

Şayet yeni vali tarafından terfi ettirilirlse nizâmâtın uygulanışında çok faydaları dokunabilirdi. Öte yandan Akif Efendi'ye göre yeni valinin Gradaçaniçe Mütesellimi Ahmed Bey'e dikkat etmesi gerekiyordu; "zira şüphe uyandıran ve kindar bir kişiliğe sahipti. Yeni vali ayrıca Bleneli Ali Paşa ve Mahmud Bey'i bir vesileyle eyaletten uzaklaştırmalıydı; çünkü her ikisinin de kavgacı tabiatları sadakatlerine galebe çalmaktaydı."¹⁶³

Hem Baştezkereci Akif Efendi hem de yardımcısı Kâmil Bey, İstolçeli Ali Paşa'nın yeni düzeni uygulamada gayretli ve bölgedeki en sadık ayandan biri olması hasebiyle Bosna valisi olabileceği görüşündeydi; ancak bu valiliğin önünde başka engeller vardı: İkiliye göre İstolçeli Ali Paşa da diğer bölge halkı gibi, valilik makamına uygun düşmeyecek bir "Boşnaklık mizacına" sahipti ve eyaletin içerisinde bulunduğu şartlar sebebiyle de valiliği çokça eleştirilebilirdi. Bu sebeple onlara göre Belgrad Muhafızı Vecihi Paşa'yı bu göreve atamak çok daha uygun olacaktı. Paşa güçlü iradesi ve etkili idrak yeteneğiyle bölgede nam salmıştı, ayrıca bölgesel yakınlık sebebiyle Bosna'nın meselelerine oldukça vakıftı.¹⁶⁴

Bütün bu açıklamalar bize gösteriyor ki Akif Efendi ve yardımcısı Kâmil Bey Bosna'ya gönderildiğinde kendilerine iki görev tevdi edilmişti: Bosna'da yeni düzenin inşasını sağlamak ve İstanbul'a döndüklerinde gördükleri problemleri ve çözüm önerilerini merkezi yetkililere bildirmek. Akif Efendi ve Kâmil Bey'in önerilerinin merkezce ne kadar ciddiyetle ele alındığı sorusu, sonraki uygulamalardan anlaşılmaktadır. Nisan 1835'te Davud Paşa görevden alındı ve yerine Belgrad Muhafızı Vecihi Paşa atandı.¹⁶⁵ Vecihi Paşa'dan boşalan koltuğa da Sirozlu Yusuf Paşa getirildi.¹⁶⁶ Babialî'nin Akif efendi'ye sorduğu bir soru, önerilerinin ne kadar ciddiye alındığını gözler önüne sermektedir: Akif Efendi'ye Davud Paşa'nın azlinden sonra ne kadar aylık bağlanması uygun olduğu sorulmaktaydı.¹⁶⁷ Ayrıca Akif Efendi'nin bölge halkı için çok önemli bir kişi olduğunu belirttiği Saraybosna Nakibüleşrafi Fazıl Bey İstanbul'a davet edilerek *mevlevîyet* unvanıyla taltif edilmişti.¹⁶⁸ Akabinde Davud Paşa Trablusgarb Valiliği'ne getirilmiş ve herhangi bir hoşnutsuzluğa mahal vermemek için kendisine 100.000 guruşluk bir ödenek takdim edilmişti.¹⁶⁹

Sırp Meselesi ve Avusturya Sınırındaki Problemler

Bu dönem sadece Bosna'nın dahili sınırları içerisindeki meselelerle uğraştığı bir dönem değildi; aynı zamanda çevre bölgelerdeki anlaşmazlıklar da Bosna'yı yakından etkilemekteydi. İlk meseleler Nisan 1835'te bölgedeki düzen çabalarının altını oyacak bir isyanın Sırp bölgesinde ortaya çıkmasıyla başladı. Bu isyanın temel sebebi, Sırp halkının meselelerini adeta tek-adam yaklaşımıyla ele alan Miloş'un konumundan kaynaklanıyordu. 1830'lara gelindiğinde Miloş'un bu tek-adam konumu, uyguladığı politikalarından zarar gören veya ona kişisel nefret duyan bölge ayarı, tüccar, resmi yetkililer ve diğer halkın güçlü bir muhalefetiyle karşılaşmıştı. İsyanı grup özellikle, onunla bir şekilde ilişkisi olmuş ve onunla birlikte güç kazanmış insanları da kapsıyordu.¹⁷⁰ Öyle anlaşıyor ki Miloş, topraklarında yaşanan bu isyanı, kendisinin İstanbul'a yaptığı ziyaretle bağlantılı olduğu şeklinde merkeze sunmuş ve isyancıların temel rahatsızlığının, onun Osmanlı İmparatorluğu ile yakın ilişkisi kurması olduğunu söylemişti.¹⁷¹ Ancak bir Beylikçinin merkeze bildirdiğine göre, isyanın asıl sebebi Miloş ve adamları arasında yaşanan husumetti. Merkez tarafından görevli olarak Londra'ya gönderilen bu Beylikçi seyahati sırasında Sırp topraklarında konaklamış ve bu arada bazı Sırp knezleri ve kapudanları ile konuşma fırsatı bulmuştu. Görüştüğü kişilerin bildirdiğine göre isyanın gerçek sebebi Miloş'un uygulamaları olmakla birlikte, bu isyanın kendisinden kaynaklandığını söylemek ona zor geldiği için Miloş olayı çarpıtarak merkeze aktarıyordu.¹⁷² Beylikçi ayrıca isyancıların sayısının çok olması hasebiyle, Bâbıali'nin bu olayda sessiz kalmayı tercih etmesinin daha doğru olacağı kanaatindeydi. Öyle anlaşıyor ki zaman içerisinde isyancılar Miloş'u, taleplerini kabule zorladı ve isyan bu şekilde son buldu.¹⁷³

Dönemin daha önemli meselesi ise, Sırlara terk edilen topraklarda yaşayan Müslüman halkın karşılaştığı sorunlardı. 1835'te merkeze sunulan bir rapora göre özellikle Sokol'da Müslümanlar yaşadıkları topraklardan sürülmüş ve evleri ateşe verilmişti. Babıali'nin müdahalesiyle Sırp tarafının evleri yeniden inşa etmesine ve Müslümanlara ait malların geri verilmesine karar verildi. Sokol dışında Sırlara terk edilen diğer topraklarda

da Müslümanlar evlerini terk etmeye zorlanmıştı. Müslümanlara yönelik bu baskıların Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir tepkiye sebep olduğunu görmekteyiz. Babialı'ye göre Sırların devletin anlayış ve isteklerine uygun davranmayacakları açıktı; devlet onlara bir karış yer verse onlar bir kulaç alacaktı. Bunu durdurmak için Sırlara ciddi bir ikazda bulunulmalıydı.¹⁷⁴ Merkeze göre Müslümanlara yönelik bu saldırıların temel sebebi Sırların imtiyazsızlığıydı; ancak Miloş da bu saldırıları durdurmak için ciddi bir girişimde bulunmadığından olaylardan sorumlu tutulmalıydı. Olaylardan kısa bir süre sonra Miloş İstanbul'daki görevlisiyle yazışarak Müslümanların yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle Babialı'den özür diledi ve özrü kabul edildi.¹⁷⁵

Öte yandan bütün bu olaylar yaşanmadan önce Vidin Muhafızının vasıtasıyla, Miloş'a önemli bir devlet nişanı olan *nişan-ı iftihân* verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu bilgiyi içeren belge, Miloş'a niçin bu nişanın uygun görüldüğü konusunda sessiz kalmıştır; ancak nişan meselesi ilk defa Miloş'un İstanbul'a ziyareti sırasında gündeme geldiğine göre,¹⁷⁶ Başknezin Sultana sunduğu bağlılığa karşılık olarak verileceği muhtemeldir. Bu olaylar neticesinde Babialı'nın Miloş'a nişan vermekten vazgeçtiğini görmekteyiz. Babialı öncelikle, Miloş'un girişimleriyle Müslümanların yıkılan evlerinin yeniden inşasının gerektiğini ve problemlerin bir an önce çözülmesini beklediklerini bildirmişti. Daha önemlisi Babialı, bu nişanı Miloş'a vermenin Sırlara öncelik tanımak anlamına gelmediği gibi, vermekten vazgeçmenin de Miloş'un güç ve nüfuzunu korumaktan sakınmak anlamına gelmediğini belirtiyordu. Babialı'ye göre yaşanan durum daha ziyade, "Sırların anlaşmalarla elde ettikleri imtiyazlar ve serbestiyet sebebiyle, diğer gayrimüslim tebaayla aynı olmadıklarının bir işaretiydi. Bu sebepler yüzünden Sırları tamamen dizginlemek mümkün değildi; onun yerine nasıl davranılması gerektiğini onlara öğretmek için akılcıca yöntemlere başvurulmalı ve sabırla muamelede bulunulmalıydı."¹⁷⁷

Dönemin diğer bir önemli meselesi ise, Avusturya topraklarında süregelen Bosnalı eşkıya saldırılarıydı.¹⁷⁸ Daha önce belirttiğimiz üzere, Serhad bölgesinden Bosnalılar uzun bir zamandır Avusturya topraklarına saldırılarda bulunmakta, yağmalamaya

devam etmekteydi. Öyle anlaşıyor ki Avusturya tarafının bütün çabalarına rağmen bu saldırılar artarak devam etmiş ve Avusturya'nın başını bir hayli ağrıtmıştı. Devam eden saldırılar yüzünden Avusturya Başkanı Metternich bizzat Babıali'ye yazarak Osmanlı devletinin tavrını eleştirmiş ve sıkıntılar defalarca ifade edildiği ve ikazlar yapıldığı halde, herhangi bir gelişmenin yaşanmadığını belirtmişti. Avusturya Başkanının belirttiğine göre yakın bölgelerdeki Bosnalılar hâlâ saldırılara devam ediyor ve hayvanları çalıyordu. Metternich'e göre "durum defalarca İstanbul'a yazıldığı halde ne bu malları yerine koymak için ne de özür ve tazmin için bir hareket söz konusuydu. Meseleyi araştırmak için bazı yetkililer bölgeye gönderilmişti; ancak bu da herhangi bir sonuç vermemişti." Metternich Bosnalıların bu saldırılara devam etmesi durumunda Avusturya tarafının da şiddetle karşılık vereceğini belirtiyordu. Başkanın deyişiyle, artık bölge halkı silahlandırılacak ve saldırıya, saldırı ile muamelede bulunacaktı.¹⁷⁹

Metternich'in bu sözlerinin sadece birer ikazdan ibaret olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılabilecekti. Nisan ve Mayıs 1835'te Babıali'ye, Avusturya Kumandanı General Gospić'in 13.000 kişilik büyük bir orduyla ve toplar, güller ve silahlarla Cisir-i Kebir Kalesi'ne saldırdığı, kaleyi altı saat boyunca topa tuttuğu haberi ulaştı.¹⁸⁰ Babıali bu saldırının sebeplerini araştırınca altından Bosnalıların Avusturya sınırına yaptıkları bir dizi saldırı çıktı. Bu saldırıların ilkinde Bosnalılar bölgeden bazı hayvanları alarak sınırın Bosna tarafına geçirmişti. Akabinde yine bir grup Bosnalı Avusturya sınırını geçmiş ve bölge halkına ateş açmıştı. Üçüncü saldırıda ise hırsız ve yaramaz olarak nitelenen bir grup sınırı geçerek iki sarrafı öldürmüştü. Bu saldırılar Avusturya tarafını intikam için harekete geçirmişti.¹⁸¹ Osmanlı yetkililerince bu saldırılar, Bosna'da yeni düzenin tesisini engellemek isteyen bazı sorumsuz insanların işiydi ve Avusturyalıları onlara, işlerin artık eskisi gibi devam etmeyeceğini, daha fazla sabretmeyeceklerini açıkça göstermişlerdi. Belgeye göre "bütün bunlar bazı sorumsuz Boşnakların yarattığı zulümler olduğu için Avusturya tarafına uyarı babında bir şey yazmak ya da söylemek doğru olmayacaktır."¹⁸² Bu beyanlar açıkça göstermektedir ki devlet yeni düzeni

Bosna'nın merkezi bölgelerinde tesis edebilse bile, uygulamaların uzak bölgelere ve özellikle sınır boylarına kadar genişletilmesi oldukça zordu. Bosna'nın merkezileşmesi yönündeki bütün çabalara rağmen hâlâ devletin doğrudan kontrolünün çok uzağında olan yerler vardı.

Babıali'nin konuyla ilgili yaptırdığı bütün tahkikat, bu işlerin sorumlusunun Bosnalı isyancılar olduğunu gösterdiği için Avusturyalı yetkililere, son yaşanan karşı saldırının iki devlet arasındaki ilişkileri etkilemeyeceği bildirildi. Ayrıca Osmanlı devleti Bosnalıların sınırda gerçekleştirdikleri saldırıları önlemek için artık daha fazla önlem alacağını garantisini veriyor ve aynı şeyi Avusturya tarafından beklediğini sözlerine ekliyordu.¹⁸³ Bu açıklamalar gösteriyordu ki Babıali, Avusturyalıların bu karşı saldırısının Bosnalılara her şeyin eskisi gibi gitmeyeceğini öğrettiği düşünce-sindeydi. Bu sebeple saldırı diplomatik bir krize dönüşmemiştir; ancak yine de Osmanlı tarafından Avusturya'ya, saldırılar devam ederse Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan incineceği yönünde bir uyarı yapıldı.¹⁸⁴ Öyle anlaşıyor ki, Babıali bunu Osmanlı devletine karşı bir saldırı olarak görmekten çok, Bosnalı isyancılara verilen bir ders olarak algılamıştı.

Vecihi Paşa'nın İdaresi

Vecihi Paşa Bosna'yı geniş bir daire halkı ve büyük bir ordu ile yönetmeyi tercih etmişti; ancak Paşa Babıali'ye, bu kalabalık ordu ve dairenin bölge halkının üzerine yeni yükler yüklemeyeceğini garanti ediyordu.¹⁸⁵ Daha önce zikredildiği üzere diğer valilerin tayini sırasında Babıali Bosna'da valilerin geniş bir daire halkı ile desteklenmesinden yana bir tavır sergilemişti. Ancak yaklaşık 1.500 askerlik bir daireyle Vecihi Paşa'nın bölgeye gelmesinden halkın duyduğu rahatsızlık ve merkeze ulaştırdığı şikayetler neticesinde Vecihi Paşa, bölgede herhangi bir soruna sebep olmadan Saray'a ulaşması yönünde uyarıldı.¹⁸⁶ Bunun üzerine Vecihi Paşa Babıali'ye, valilerin dairesi halkının aylıklarını ödemek için toplanılan *mübaşiriye* vergilerini belirlenenden daha çok almayacağını garantisini verdi¹⁸⁷ ve ayrıca dairesinin bölgeye herhangi bir zararının dokunmayacağını, aksine bölge halkının onlardan faydalanacağını belirtti.¹⁸⁸

Vecihi Paşa'nın Bosna'ya gelişinden sonra ilk yaptığı şey, bölge ayanını kendi tarafına çekecek faaliyetlerde bulunmak oldu. Paşa, Serhad bölgesindeki mütesellimlerin ve diğer bazı insanların tepkilerini yumuşatmaya özel bir önem verdi. Paşa'nın Babiali'ye bildirdiğine göre çabaları meyvelerini vermeye başlamış; mütesellimler memnuniyetlerini sunmak üzere üç bölge ayanını kendisine göndermişti.¹⁸⁹ Ayrıca Serhad bölgesini sakinleştirmek ve halkının sadakatini kazanmak için Gradaçaniçe Mütesellimi Ahmed Bey İstanbul'a çağırıldı. Gerçekte Ahmed Bey ve Serhad halkı arasında bazı ihtilaflar baş göstermişti; bu ihtilaflardan sonra halk Ahmed Bey'in azli için Babiali'ye başvurmuştu. Bu ihtilafların ne olduğunu ne yazık ki bilmemekteyiz; bununla birlikte Vecihi Paşa'nın da Ahmed Bey'in azli hak ettiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Ancak Paşa'ya göre bölgede Ahmed Bey'in Serhad halkının ısrarları sonucunda görevinden azledildiği şeklinde bir düşüncenin uyanması, bir tür taviz olarak algılanabilir ve bu tarz taleplere kapı aralayabilirdi. Bu sebeple Paşa halka, Ahmed Bey'in İstanbul'a bazı meseleleri konuşmak üzere çağırıldığının ve İstanbul'da birkaç ay geçirmesi gerektiğinin söylenmesinin daha uygun olacağını belirtiyordu. Ahmed Bey'in görevinin bir başkasına devredilmesinin sebebi de bu şekilde açıklanmış olacaktı. Vecihi Paşa'nın bu önerisinin kabul edildiğini ve uygulamaya konulduğunu görmekteyiz.¹⁹⁰

Öte yandan Serhad ayanı başlangıç olarak 350 Mansûre askeri tertip edecekleri ve tedricen bölge yerlikullarını Mansûre ordusuna massedecekleri sözünü vermişti.¹⁹¹ Ayanın yeni düzene olan teveccühünü artırmak için merkezi hükümet bazılarını devlet nişanları verirken bazılarını da terfi yoluna gitmişti.¹⁹² Mesela Şubat 1836'da Vecihi Paşa'nın girişimiyle Tuzlalı Mehmed Bey'e mirmiranlık; Blene Mütesellimi Fedayizade Ali Paşa, İzvornik Mütesellimi Mahmud Paşa ve Yenipazar Mütesellimi Eyüp Paşa'ya da nişanlar verilmişti.¹⁹³ Bu isimlerin bölgenin en önde gelen ayanı arasında olduğu belirtilmelidir. Hatta Fedayizade Ali Paşa, Tuzlalı Mahmud Bey ve İzvornikli Mahmud Paşa'nın Hüseyin Kapudan'ın en yakın destekçileri oldukları ve gelecek bölümde inceleyeceğimiz üzere, bu sebeple sürgün cezası aldıkları belirtilirse, Vecihi Paşa'nın sadece devleti destekleyenleri taltif

yoluna gitmediği, aynı zamanda bir isyan çıkarma potansiyeli taşıyan ileri gelenleri de taltiflerle devlet tarafına çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Vecihi Paşa'nın bir sonraki işi, bölgeden Mansûre askerinin tertip edilmesi meselesiydi. Konuyla alakalı olarak Aralık 1835'te bütün bölge ayanı ve mütesellimleri valinin sarayı olan Paşa Kapısı'na davet edilerek yeni düzenin amaçları detaylarıyla anlatıldı. Ayanla gerçekleştirilen bir dizi meclisten sonra Bosna'dan iki tabur Mansûre askerinin tertip edilmesine karar verildi.¹⁹⁴ Öyle anlaşıyor ki bu iki tabur askerin tertibi 1838'e kadar devam etti. Mart 1838 tarihine ait iki belgede bu iki sipahi taburunun tertibinin, bir piyade taburu ile birlikte henüz bittiğini öğrenmekteyiz; diğer bir tabur piyade askerinin kaydı ise devam etmekteydi.¹⁹⁵ Vecihi Paşa askeri eğitmen ve malzeme için merkezi yetkililere başvurmuş; cevaben, kılıç ve feslerin İstanbul'dan gönderilmesine, tüfek ve trampet gibi diğer malzemenin ise Avusturya'dan satın alınmasına karar verilmişti. Ayrıca palaska ve askeri kıyafetlerin modelleri de İstanbul'dan gönderilecek, ihtiyaç kadar malzeme bunlara uygun şekilde Bosna'da üretilcekti.¹⁹⁶ Akabinde Vecihi Paşa'nın talebi olan 1.000 fesin İstanbul'dan gönderildiğine, asker çantası, matara, palaska ve tüfeklerin ise Avusturya'dan alındığına şahit olmaktayız. Vecihi Paşa merkeze, tüfekleri bir miktar ağır ve fiyatlarını da biraz yüksek bulduğunu bildirmiş ve yeni bir düzenleme talep etmişti.¹⁹⁷ Öyle anlaşıyor ki bu malzeme modelleriyle birlikte Habsburg İmparatoru Vecihi Paşa'ya bir yüzük de sunmuş; ancak Babıali Paşa'nın yüzüğü iade etmesini istemişti.¹⁹⁸ Muhtemelen Babıali yüzüğün bölgede bir tür rüşvet olarak algılanmasından endişe etmekteydi.

Vecihi Paşa'nın Mansûre askerlerinin talimi için Babıali'den 20 eğitmen talep ettiği anlaşılmaktadır. Cevaben Babıali, Boşnakların mizaçlarının herkes tarafından bilindiğinden bahsederek, onların mizaçlarına uygun 20 kabiliyetli eğitmen bulmanın ne kadar zor olduğunu belirtmiş ve ancak çok kabiliyetli 3-4 eğitmenin gönderilebileceğini söylemiştir. Bu arada Vecihi Paşa'nın talebinin Baştezkereci Akif Efendi'ye sorulduğu anlaşılmaktadır. Akif efendi ise eğitmenlerin çok da özel olmasının gerekmediği; talim programını bilen, mütevazı bir kişiliğe sahip ve Boşnaklara

hoşgörüyle yaklaşacak eğitmenleri seçmenin yeterli olacağı görüşündeydi. Akif Efendi'ye göre bölgeye çok özellikli birkaç kişi göndermektense, bu kriterlere uygun 15-20 eğitmenin gönderilmesi çok daha iyi olacaktı.¹⁹⁹ Akif Efendi'nin bu düşüncesinin de uygulamaya konulduğu anlaşılmaktadır. Bu askerlerin maaşlarının nasıl ödeneceği meselesine gelince, Babıalı bu askerlerin eyalet birliklerinin bir parçası olacakları düşüncesiyle maaşlarının Mansûre Hazinesi tarafından değil, eyalet gelirleriyle ödenmesine karar vermişti.²⁰⁰ Muhtemeldir ki bu uygulamayla merkez yeni ordunun masraflarını belli ölçüde azaltmayı planlıyordu.

Notlar

- 1 BOA HAT 442/22205, 01 Rebiyülahir 1247/09 Eylül 1831.
- 2 BOA HAT 440/22154 D, tarihsiz.
- 3 BOA HAT 437/22077 D, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831, BOA HAT 440/22148 C, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831.
- 4 BOA HAT 442/22205, 01 Rebiyülahir 1247/09 Eylül 1831.
- 5 BOA HAT 437/22077 D, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831, BOA HAT 440/22148 C, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831.
- 6 BOA HAT 440/22148 B, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831.
- 7 BOA HAT 440/22148 B, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831.
- 8 BOA HAT 435/22039 A, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831, BOA HAT 435/22039 B, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831, BOA HAT 437/22077 C, 09 Ramazan 1247/11 Şubat 1832.
- 9 BOA HAT 435/22039 A, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831, BOA HAT 435/22039 B, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831.
- 10 Glamoç ve Çelebipazarı'ndan gelen mektuplar için bkz., HAT 443/22221 İ, 21 Rebiyülahir 1247/29 Eylül 1831, Blene ve Lozinçe; BOA HAT 443/22221 J, 28 Rebiyülahir 1247/06 Ekim 1831, İhlevne ve Anogušte; BOA HAT 443/22221 K, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831, Yayçe ve Nevesil; BOA HAT 443/22221 L, 17 Rebiyülahir 1247/25 Eylül 1831, Memliha-i Bala ve Nevesin; BOA HAT 443/22221 M, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831, Kladine ve Liboška; BOA HAT 443/22221 N, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, Bozanski Brad ve Dömen; BOA HAT 443/22221 O, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, Visoko ve Doboy; BOA HAT 443/22221 Ö, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, Çayniçe ve Krup; BOA HAT 443/22221 P, 05 Cemaziyülevvel 1247/12 Ekim 1831, Kamengrad ve Fonice; BOA HAT 443/22221 R, 19 Rebiyülahir 1247/27 Eylül 1831, Kamengrad ve Glamoç; BOA HAT 443/22221 S, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, Taşlıca ve Teşne; BOA HAT 443/22221 T, 19 Rebiyülahir 1247/27 Eylül 1831, Kolaşin ve İzvornik; BOA HAT 443/22221 U, 02 Cemaziyülevvel 1247/09 Ekim 1831, Kolaşin ve Vişegrad; BOA HAT 443/22221 Ü, 19 Rebiyülahir 1247/27 Eylül 1831, Maglay ve Derbend; BOA HAT 443/22221 V, 17 Rebiyülahir 1247/25 Eylül 1831, İstereflak ve Blagay; BOA HAT 443/22221 Y, 23 Rebiyülahir 1247/01 Ekim 1831, Gölhisar; BOA HAT 443/22221 Z, 13 Rebiyülahir 1247/21 Eylül 1831.

- 11 Mesela bkz., BOA HAT 435/22039 A, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831, BOA HAT 437/22077 C, 09 Ramazan 1247/11 Şubat 1832, BOA HAT 443/22221 F, 07 Cemaziyelevvel 1247/14 Ekim 1831.
- 12 Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 83, 07 Cemaziyelevvel 1247/14 Ekim 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 89, 23 Cemaziyeulahir 1247/29 Kasım 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 70, s. 16, 17 Zilkade 1247/18 Nisan 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 70, s. 25, 13 Şevval 1247/16 Mart 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 70, s. 34, 17 Şevval 1247/20 Mart 1832.
- 13 BOA HAT 435/22039 B, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831.
- 14 Saraybosna Sicilleri, defter. 70, s. 16, 07 Ramazan 1247/09 Şubat 1832.
- 15 BOA HAT 443/22221 B, 11 Cemaziyeulahir 1247/17 Kasım 1831, BOA HAT 443/22221 F, 07 Cemaziyelevvel 1247/14 Ekim 1831.
- 16 BOA HAT 443/22221 F, 07 Cemaziyelevvel 1247/14 Ekim 1831.
- 17 BOA HAT 443/22221 H, 27 Cemaziyelevvel 1247/03 Kasım 1831.
- 18 BOA HAT 443/22221 A, 11 Cemaziyeulahir 1247/17 Kasım 1831.
- 19 Topkapı Sarayı Arşivi, E. 4236, Gurre-i Muharrem 1247/12-21 Haziran 1831.
- 20 BOA HAT 441/22189, 16 Receb 1247/21 Aralık 1831, BOA HAT 443/22221 A, 11 Cemaziyeulahir 1247/17 Kasım 1831.
- 21 BOA HAT 441/22190, 17 Receb 1247/22 Aralık 1831.
- 22 BOA HAT 439/22129, 17 Receb 1247/22 Aralık 1831, BOA HAT 441/22190, 17 Receb 1247/22 Aralık 1831.
- 23 Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı hakkında bkz., Judith Mendelsohn Rood. "Mehmed Ali as Mutinous Khedive: The Roots of Rebellion." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 115-128.
- 24 BOA HAT 439/22130, 22 Şevval 1247/25 Mart 1832.
- 25 BOA HAT 351/19831, 25 Receb 1247/30 Aralık 1831.
- 26 BOA HAT 439/22138, 11 Receb 1247/16 Aralık 1831.
- 27 BOA HAT 437/22073, 03 Şevval 1247/06 Mart 1832.
- 28 BOA HAT 438/22109, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 29 BOA HAT 423/21775, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 30 BOA HAT 438/22109, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 31 BOA HAT 853/38206 A, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 32 BOA HAT 423/21775, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 33 BOA HAT 439/22144, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 34 BOA HAT 423/21775, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 35 BOA HAT 423/21775, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 36 BOA HAT 716/34202, 11 Ramazan 1247/13 Şubat 1832, BOA HAT 716/34202 A, 11 Ramazan 1247/13 Şubat 1832.
- 37 BOA HAT 439/22130, 22 Şevval 1247/25 Mart 1832.
- 38 BOA HAT 439/22130, 22 Şevval 1247/25 Mart 1832, BOA HAT 734/34838, tarihsiz, [1832].
- 39 BOA HAT 734/34838, tarihsiz, [1832].
- 40 BOA HAT 437/22073, 03 Şevval 1247/06 Mart 1832.
- 41 BOA HAT 422/21742, tarihsiz, [1832], BOA HAT 442/22211, 22 Zilkade 1247/23 Nisan 1832.

- 42 BOA HAT 442/22211, 22 Zilkade 1247/23 Nisan 1832.
- 43 BOA HAT 422/21743, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 44 BOA HAT 439/22132, 03 Zilhicce 1247/04 Mayıs 1832, BOA HAT 443/22224, 03 Zilhicce 1247/04 Mayıs 1832.
- 45 BOA HAT 440/22170, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 46 BOA HAT 443/22224, 03 Zilhicce 1247/04 Mayıs 1832.
- 47 BOA HAT 439/22135, 14 Zilhicce 1247/15 Mayıs 1832.
- 48 BOA HAT 443/22224, 03 Zilhicce 1247/04 Mayıs 1832.
- 49 BOA HAT 427/21865, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 50 BOA HAT 443/22224, 03 Zilhicce 1247/04 Mayıs 1832. Mahmud Hamdi Paşa'nın Yenipazar'a girişi hakkında ayrıca bkz., BOA HAT 439/22132, 03 Zilhicce 1247/04 Mayıs 1832.
- 51 BOA HAT 442/22217, 28 Zilhicce 1247/29 Mayıs 1832, BOA HAT 909/39784, 05 Muharrem 1248/04 Haziran 1832.
- 52 BOA HAT 909/39784, 05 Muharrem 1248/04 Haziran 1832.
- 53 BOA HAT 443/22224, 03 Zilhicce 1247/04 Mayıs 1832.
- 54 BOA HAT 442/22217, 28 Zilhicce 1247/29 Mayıs 1832.
- 55 BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832.
- 56 BOA HAT 442/22217, 28 Zilhicce 1247/29 Mayıs 1832.
- 57 BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832.
- 58 Hamdija Kreševljaković: *Izabrana Djela IV*, s. 43.
- 59 BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832.
- 60 Hamdija Kreševljaković: *Izabrana Djela IV*, s. 43.
- 61 BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832.
- 62 BOA HAT 430/21891 D, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 63 BOA HAT 422/21745, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 64 BOA HAT 422/21745, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 65 BOA HAT 422/21746, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21757, tarihsiz, BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 66 BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 67 BOA HAT 422/21746, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 68 BOA HAT 422/21749, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833. İsyanın ilk safhasında terfi ve ödül defterlerinin hazırlanmasıyla ilgili bkz., BOA HAT 423/21804, 23 Rebiyülevvel 1242/25 Ekim 1826.
- 69 BOA HAT 423/21764, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 70 BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 71 BOA HAT 433/21972, 25 Safer 1248/24 Temmuz 1832.
- 72 Topkapı Sarayı Arşivi, E. 5024/2, tarihsiz.
- 73 BOA HAT 423/21757, tarihsiz, BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 74 BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 75 BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826.
- 76 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 77 BOA HAT 442/22209, 13 Rebiyülevvel 1246/01 Eylül 1830.

- 78 BOA HAT 438/22122 B, 23 Ramazan 1254/10 Aralık 1838.
79 BOA HAT 423/21804, 23 Rebiyülevvel 1242/25 Ekim 1826.
80 BOA HAT 437/22088, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
81 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
82 BOA HAT 1201/47144, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
83 BOA HAT 441/22174, 23 Şevval 1242/20 Mayıs 1827.
84 BOA HAT 429/21889, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
85 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827.
86 BOA HAT 422/21755, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832. Aynı uygulama BOA HAT 423/21761'de (29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832) görülebilir.
87 BOA HAT 423/21768, tarihsiz, BOA HAT 423/21791, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
88 BOA HAT 423/21768, tarihsiz.
89 BOA HAT 423/21795, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
90 BOA HAT 439/22131, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
91 BOA HAT 334/19179, 23 Cemaziyülahir 1248/17 Kasım 1832.
92 BOA HAT 334/19179 A, 23 Cemaziyülahir 1248/17 Kasım 1832, BOA HAT 334/19179 B, 21 Cemaziyülahir 1248/15 Kasım 1832, BOA HAT 351/19838, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 423/21783, tarihsiz.
93 BOA HAT 423/21783, tarihsiz.
94 BOA HAT 334/19179 A, 23 Cemaziyülahir 1248/17 Kasım 1832, BOA HAT 334/19179 B, 21 Cemaziyülahir 1248/15 Kasım 1832.
95 Bu konu hakkında bkz., Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, cilt. I, s. 278-279. Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, his Army, and the Making of Modern Egypt*, s. 66-67.
96 BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833.
97 BOA HAT 439/22127 D, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833.
98 BOA HAT 358/20031 B, 19 Receb 1248/12 Aralık 1832.
99 BOA HAT 371/20377, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 371/20377 A, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 371/20377 B, 21 Receb 1248/14 Aralık 1832.
100 BOA HAT 439/22127 D, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833.
101 BOA HAT 428/21871, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 428/21871 B, 19 Şevval 1248/11 Mart 1833.
102 BOA HAT 428/21871 A, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
103 BOA HAT 421/21715 E, 05 Zilhicce 1248/25 Nisan 1833, BOA HAT 428/21871 D, 19 Şevval 1248/11 Mart 1833.
104 BOA HAT 428/21871 D, 19 Şevval 1248/11 Mart 1833.
105 BOA HAT 421/21717 C, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
106 Hüseyin Kapudan'ın hayatı gelecek bölümde detaylarıyla anlatılacaktır.
107 BOA HAT 421/21715 D, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
108 BOA HAT 421/21718, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
109 BOA HAT 441/22176 İ, 11 Muharrem 1249/31 Mayıs 1833.
110 BOA HAT 438/22114, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 441/22176 İ, 11 Muharrem 1249/31 Mayıs 1833.

- 111 BOA HAT 438/22114, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
- 112 BOA HAT 481/23557, tarihsiz, [1833].
- 113 BOA HAT 481/23557, tarihsiz, [1833].
- 114 BOA HAT 481/23557, tarihsiz, [1833].
- 115 BOA HAT 479/23430, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, Travnik Sicilleri, defter. 30, s. 60, 05 Safer 1249/24 Haziran 1833.
- 116 BOA HAT 479/23430, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
- 117 BOA HAT 433/21971, 18 Rebiyülahir 1249/04 Eylül 1833, BOA HAT 478/23401, tarihsiz.
- 118 BOA HAT 433/21971, 18 Rebiyülahir 1249/04 Eylül 1833, BOA HAT 433/21971 A, 18 Rebiyülahir 1249/04 Eylül 1833, BOA HAT 433/21971 B, 17 Rebiyülahir 1249/03 Eylül 1833, BOA HAT 433/21971 C, 17 Rebiyülahir 1249/03 Eylül 1833.
- 119 BOA HAT 422/21727, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834, BOA HAT 422/21727 B, 07 Cemaziyülahir 1249/22 Ekim 1833, BOA HAT 696/33582, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834.
- 120 BOA HAT 428/21878, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834, BOA HAT 428/21878 B, 03 Zilkade 1249/14 Mart 1834.
- 121 BOA HAT 428/21878 B, 03 Zilkade 1249/14 Mart 1834.
- 122 BOA HAT 428/21878 B, 03 Zilkade 1249/14 Mart 1834.
- 123 BOA HAT 428/21878 C, 03 Zilkade 1249/14 Mart 1834.
- 124 BOA HAT 428/21878 E, 21 Zilkade 1249/01 Nisan 1834.
- 125 BOA HAT 428/21878 F, 01 Zilhicce 1249/11 Nisan 1834, BOA HAT 428/21878 M, 11 Zilkade 1249/22 Mart 1834.
- 126 BOA HAT 428/21878 F, 01 Zilhicce 1249/11 Nisan 1834, BOA HAT 428/21878 G, 07 Zilhicce 1249/17 Nisan 1834, BOA HAT 428/21878 N, 17 Zilkade 1249/28 Mart 1834, BOA HAT 684/33239 A, 18 Zilhicce 1249/28 Nisan 1834.
- 127 BOA HAT 428/21878 İ, 17 Zilkade 1249/28 Mart 1834, BOA HAT 428/21878 J, 20 Şevval 1249/02 Mart 1249.
- 128 BOA HAT 428/21878 G, 07 Zilhicce 1249/17 Nisan 1834.
- 129 BOA HAT 428/21878 G, 07 Zilhicce 1249/17 Nisan 1834.
- 130 BOA HAT 1291/50124 A, 15 Muharrem 1250/24 Mayıs 1834.
- 131 BOA HAT 1312/51043 A, 19 Cemaziyülevvel 1250/23 Eylül 1834, BOA HAT 1312/51043 Ç, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834, BOA HAT 1312/51043 H, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 132 BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 133 BOA HAT 1312/51043 G, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 134 BOA HAT 1312/51043 G, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 135 BOA HAT 1312/51043 Ç, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 136 BOA HAT 437/22074 F, 12 Muharrem 1245/14 Temmuz 1829. Konuyla ilgili bkz., BOA HAT 437/22074 B, 11 Zilkade 1245/04 Mayıs 1830, BOA HAT 437/22074 C, 19 Şevval 1245/13 Nisan 1830, BOA HAT 437/22074 D, 05 Rebiyülevvel 1245/04 Eylül 1829, BOA HAT 437/22074 E, 15 Şaban 1245/09 Şubat 1830, BOA HAT 437/22074 G, 03 Zilkade 1245/26 Nisan 1830, BOA HAT 437/22074 H, 29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830, BOA HAT 437/22087 B, 09 Cemaziyülevvel 1245/06 Kasım 1829.

- 137 Bu meseleyi daha önceki bölümde teferruatıyla anlatmıştık. Baştezkereci Akif Efendi meseleyi çözüme kavuşturmak için, yerinde tespit yapmak üzere bir grup bölge ileri geleniyle birlikte Liboška'ya gittiğini ve Rastok Sahrası'na geçtiğini belirtir. BOA HAT 1311/51042, 15 Receb 1250/17 Kasım 1834, BOA HAT 1311/51042 E, 27 Cemaziyülahir 1250/31 Ekim 1834. Babıali'ye bildirdiğine göre Akif Efendi meseleyi halletmiştir; ancak bunun nasıl gerçekleştiği hakkında teferruatlı bilgi vermemektedir. BOA HAT 1312/51044 A, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.
- 138 BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 139 BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 140 BOA HAT 1312/51043 İ, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 141 BOA HAT 1312/51043 İ, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 142 BOA HAT 1312/51043, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835. Ayrıca bkz., Travnik Sicilleri, defter. 30, s. 121, Evâhîr-i Şaban 1250/22-31 Aralık 1834.
- 143 BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 144 BOA HAT 1311/51040 J, 29 Şaban 1250/31 Aralık 1834, BOA HAT 1311/51042 G, 25 Cemaziyülahir 1250/29 Ekim 1834.
- 145 İstoçelî Ali Paşa'nın bundan sonra yaşadıklarını beşinci bölümde aktaracağız.
- 146 BOA HAT 427/21870, 13 Zilhicce 1250/12 Nisan 1835, BOA HAT 1311/51042 A, 17 Ramazan 1250/17 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51042 Ç, 10 Receb 1250/12 Kasım 1834. Ali Paşa'yı iyileştirmek için İstanbul'dan Tabib Nuri Efendi gönderilmiştir. BOA HAT 1311/51042 C, 15 Receb 1250/17 Kasım 1834, BOA HAT 1311/51042 Ç, 10 Receb 1250/12 Kasım 1834, BOA HAT 1311/51042 E, 27 Cemaziyülahir 1250/31 Ekim 1834, BOA HAT 1311/51042 F, 03 Receb 1250/05 Kasım 1834.
- 147 BOA HAT 1311/51040 T, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.
- 148 BOA HAT 1311/51040 L, 15 Şaban 1250/17 Aralık 1834.
- 149 BOA HAT 427/21870, 13 Zilhicce 1250/12 Nisan 1835. Mühürlü ferman BOA HAT 1311/51040 V'de (29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835) görülebilir.
- 150 BOA HAT 1311/51040 U, 19 Ramazan 1250/19 Ocak 1835.
- 151 BOA HAT 1311 51040 G, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51040 T, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.
- 152 BOA HAT 330/19085, 11 Zilhicce 1250/10 Nisan 1835.
- 153 BOA HAT 1311/51040 G, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.
- 154 BOA HAT 526/25844, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 155 BOA HAT 1311/51040 B, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51040 Ç, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51040 D, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51040 E, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51040 F, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51040 Y, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, Travnik Sicilleri, defter. 30, s. 75, 21 Receb 1249/04 Aralık 1833.
- 156 BOA HAT 1311/51040, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1311/51040 F, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.
- 157 BOA HAT 439/22123 A, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 158 BOA HAT 427/21866, tarihsiz.
- 159 BOA HAT 439/22123 A, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 160 BOA HAT 439/22123 A, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.

- 161 BOA HAT 439/22123 A, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 162 BOA HAT 439/22123 B, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 163 BOA HAT 439/22123 B, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 164 BOA HAT 427/21866, tarihsiz.
- 165 BOA HAT 471/23069, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835, BOA HAT 682/33202 A, 19 Rebiyülevvel 1251/15 Temmuz 1835, BOA HAT 1123/44939, 07 Rebiyülahir 1251/02 Ağustos 1835, BOA HAT 1420/58051, 09 Rebiyülahir 1251/04 Ağustos 1835, BOA Cevdet Dahiliye 151/7512, 29 Rebiyülevvel 1251/25 Temmuz 1835, BOA Cevdet Dahiliye 175/8737, 29 Rebiyülevvel 1251/25 Temmuz 1835.
- 166 BOA HAT 471/23069, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835, BOA HAT 682/33202 B, 19 Rebiyülevvel 1251/15 Temmuz 1835, BOA HAT 1420/58051, 09 Rebiyülahir 1251/04 Ağustos 1835, BOA Cevdet Dahiliye 151/7512, 29 Rebiyülevvel 1251/25 Temmuz 1835, BOA Cevdet Dahiliye 176/8759, 29 Rebiyülevvel 1251/25 Temmuz 1835.
- 167 BOA HAT 439/22123, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 168 BOA HAT 465/22782, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835, BOA HAT 465/22782 A, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 169 BOA HAT 476/23329, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 170 Alex N. Dragnich. "Leadership and Politics: Nineteenth Century Serbia." *The Journal of Politics*, 37 (2) (May, 1975), s. 347-349, Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 241.
- 171 Miloş'un İstanbul'a ziyareti hakkında daha fazla bilgi için bkz., BOA HAT 1118/44889, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835, BOA HAT 1118/44892, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 172 BOA HAT 907/39751, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 173 BOA HAT 907/39751, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 174 BOA HAT 674/32982, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 175 BOA HAT 674/32982, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 176 BOA HAT 1118/44877, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836, BOA HAT 1118/44892, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 177 BOA HAT 674/32982, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 178 Mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 49-50, Gurre-i Receb 1246/16 Aralık 1830.
- 179 BOA HAT 1312/51044, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
- 180 BOA HAT 1202/47201, 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835, BOA HAT 1204/47272 A, 25 Muharrem 1251/23 Mayıs 1835. Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz., BOA HAT 1204/47272, 01 Safer 1251/29 Mayıs 1835, BOA HAT 1206/47288 A, 17 Safer 1251/14 Haziran 1835, BOA HAT 1206/47288 B, 19 Muharrem 1251/17 Mayıs 1835, BOA HAT 1206/47288 C, 09 Safer 1251/06 Haziran 1835, BOA HAT 1206/47288 Ç, 13 Safer 1251/10 Haziran 1835, BOA HAT 1206/47288 D, 05 Safer 1251/02 Haziran 1835, BOA HAT 1206/47288 E, 11 Safer 1251/08 Haziran 1835, BOA HAT 1206/47288 F, 11 Safer 1251/08 Haziran 1835.
- 181 BOA HAT 1206/47288 E, 11 Safer 1251/08 Haziran 1835, BOA HAT 1206/47288 F, 11 Safer 1251/08 Haziran 1835.
- 182 BOA HAT 1206/47288 G, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 183 BOA HAT 1199/47057, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.

- 184 BOA HAT 1199/47057, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 185 BOA HAT 428/21873 B, 03 Receb 1251/25 Ekim 1835.
- 186 BOA HAT 331/19114 D, 05 Receb 1251/27 Ekim 1835, BOA HAT 428/21873 D, 05 Receb 1251/27 Ekim 1835.
- 187 BOA HAT 428/21873 B, 03 Receb 1251/25 Ekim 1835.
- 188 BOA HAT 331/19114 D, 05 Receb 1251/27 Ekim 1835, BOA HAT 428/21873 C, 02 Zilhicce 1251/20 Mart 1836.
- 189 BOA HAT 586/28828 H, 07 Zilhicce 1251/25 Mart 1836.
- 190 BOA HAT 439/22124, 03 Cemaziyülevvel 1251/27 Ağustos 1835, BOA HAT 439/22124 A, 03 Cemaziyülevvel 1251/27 Ağustos 1835.
- 191 BOA HAT 332/19121 G, 21 Ramazan 1251/10 Ocak 1836. Belirtmek gerekir ki adı geçen belgede *yerlikulu* askerleri, mülga yeniçeri askerlerinin bakiyesi olarak anılmıştır.
- 192 BOA HAT 477/23367, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 193 BOA HAT 477/23367 A, 17 Şevval 1251/05 Şubat 1836.
- 194 BOA HAT 330/19079 E, 11 Ramazan 1251/31 Aralık 1835, BOA HAT 332/19121, 28 Ramazan 1251/17 Ocak 1836.
- 195 BOA HAT 328/19027, 29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838, BOA HAT 328/19036, 29 Zilhicce 1253/26 Mart 1838.
- 196 BOA HAT 331/19114, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836. Vecihi Paşa'nın *Mansûre* ordusu ile ilgili talepleri BOA HAT 331/19114 B'de (29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836) görülebilir.
- 197 BOA HAT 477/23367 A, 17 Şevval 1251/05 Şubat 1836.
- 198 BOA HAT 477/23367 A, 17 Şevval 1251/05 Şubat 1836.
- 199 BOA HAT 331/19114 A, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 200 BOA HAT 331/19114 C, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.

İsyancılar

İsyanı Tanımlamak

Bunlar cemî' zamânda ve her bir husûsda şu'ûrlarında fahr ü mübâhât edecek ve cümle ehl-i İslâma tafazzul ve rüchân gösterecek etvârı kendülere sermâye-i rifat add ü zan eylemiş müdemmağ tâife olduklarından bu bâbda dahi zuhûr eden hâl ve hareketleri sâir memâlik-i İslâmiyeden imtiyâz fikriyle bazı iltimâs ve metâliblerini tervîc ve tahsîl dâ'îyesine düşecekleri ve bu keyfiyet yeniçerilik iddiâsında olmalarının dahi matlûb ve marzîleri olmak şimdiye kadar anların bu hareketine mümânaat eylemediklerinden hatıra gelir manadır. Bu münâsebetle edebsizleri söylettirerek sonunda bir takım şurût ve metâlib îrâdıyla irzâya mütevassıt olacakları bu Boşnak taifesinin mücerreb olan usûl ve meşvârlarından baîd değildir ve ibtidâ-yı emirde metâlibleri olduğunu dahi izhâr etmeyerek her ne söyledirler ise ayakda olan söz anlamaz takımına söylederek söz ayağa düşmüş meâlini işrâb ve kendi tahrîk ve ilkâlarını setr sûretiyle biz dahi bunlara söz anlatmakda âciz kalmışız diyecekleri mestûr olmadığından bunlarla muhâverede çokluk mümâşât ve mülâyemet bir alay şerîrin şirinlenmesini mucib ve pek de tahkîr ayarında üzerlerine varılmak taannüd ve huşûnetlerini müstecvib olacağından...¹

Yazıldıktan kısa bir süre sonra Bosna Valisi olan zamanın Belgrad Muhafızı Abdurrahim Paşa'ya ait olan bu metin, hem Bosna'da yaşanan olayların karmaşıklığını göstermesi hem de bir dizi önyargıyı açığa vurması açısından oldukça örnekleyicidir.

Abdurrahim Paşa'dan yaptığımız bu kısa alıntı bile bize, sadece bölgenin düzenini alt üst etmekle kalmayıp devleti de büyük sıkıntılara sokan Bosna'daki ihtilafların büyüklüğünü göstermeye yeterlidir. Bununla birlikte ihtilafların ehemmiyeti ve sorunların çokluğu, isyancıların kimler olduğu hakkında daha derin analizler yapmayı gerekli kılmaktadır.

İsyan ve İsyanlılar: Kavramsal Bir Değerlendirme

Bir isyan hakkındaki ilk ve belki de en anlamlı sorular, bu isyana dair birçok belgede geçen isimlendirmelerin kavramsal analizleriyle alakalıdır. Böyle bir analiz, hem isyancının hem de isyanı bastırmaya çalışan tarafın eğilimlerini ortaya koyacak ve bize her iki tarafın tercihleri hakkında önemli bilgiler verecektir. Genel olarak Osmanlı kaynakları ayaklanmaları tanımlarken, küçük, sınırlı bir grup isyanından devletin fermanına karşı çıkan geniş bir kitle isyanına kadar çok çeşitli isyanları, anlamları değişkenlik gösteren oldukça geniş bir söz dağarcığı ile tanımlamayı tercih etmiştir.² Aksan'ın deyişiyle, kavramlardan yola çıkarak isyanların meşruiyetine, devletin o isyanı nasıl değerlendirdiğine dair bazı nüansları yakalamak mümkün olsa bile, birçok yerde kullanılan kavramlar birbirini ikame edebilmekte, bir kavram diğerinin yerine kullanılabilmektedir.³

Konuyla ilgili birçok belgede yapılan araştırmalar bize Bosna'daki isyanı tanımlamada devletin "fitne, fesâd, isyân, ihtilâl, şekâvet, hurûc-ı alessultan, bagy, tuğyân, gâile, ihânet ve hıyânet kavramlarına başvurduğunu göstermektedir. Bu kavramlar arasında fesâd en çok kullanılan kavramdır ve tek başına kullanıldığı gibi bazen çoğul veya tamlama haliyle de karşımıza çıkmaktadır.⁴ Fitne,⁵ isyân,⁶ ihtilâl,⁷ şekâvet,⁸ hurûc-ı alessultan,⁹ gâile,¹⁰ ihânet,¹¹ hıyânet,¹² bagy¹³ ve tuğyân¹⁴ kavramlarının da bazen tek başına bazen de çoğul veya tamlama şeklinde kullanıldığını görmekteyiz. Benzer kelimelerin arka arkaya getirilerek manayı güçlendirdiği ve bir retorik etki oluşturduğu tanımlamaların en sık kullanılanı ise fitne ve fesâddır.¹⁵ Benzer şekilde fitne ve mefseadet,¹⁶ fesâdât ve ifsâdât,¹⁷ bagy ve isyân,¹⁸ fitne ve ihtilâl,¹⁹ fesâd ve fitne,²⁰ fesâd ve şekâvet,²¹ ihtilâl ve fesâd,²² fesâd ve mel'anet,²³ mel'anet ve fesâd,²⁴ fesâd ve ihtilâl,²⁵ fesâd ve habâset,²⁶ inâd ve

fesâd,²⁷ hada'a ve fesâd,²⁸ fesâd ve karışıklık,²⁹ fesâdat ve isyân,³⁰ fesâdat ve ifsâdat,³¹ fesâd ve ihânet,³² şerr ü fesâd,³³ ihtilâl ve şirâze-i nizâmdan hurûc³⁴, teşniyet ve ihtilâl,³⁵ şûriş ve ihtilâl,³⁶, fazâhat ve şekâvet,³⁷ mel'anet ve şekâvet,³⁸ şekâvet ve temerrüd,³⁹ şekâvet ve mefsedet,⁴⁰ şekâvet ve isyân,⁴¹ isyân ve şekâvet,⁴² isyân ve isâet,⁴³ isâet ve isyân,⁴⁴ tuğyan ve isyân,⁴⁵ isyân ve tuğyan,⁴⁶ tuğyan ve şekâvet,⁴⁷ isyan ve hurûc,⁴⁸ bagy ve tuğyân,⁴⁹ bagy ve isyân,⁵⁰ bagy ve şekâvet,⁵¹ tuğyân ve şekâvet,⁵² tuğyân ve nahvet,⁵³ galebe ve tuğyân,⁵⁴ ihanet ve hıyânet,⁵⁵ hıyânet ve mel'anet,⁵⁶ sû-i kasd ve ihânet,⁵⁷ hakâret ve ihânet,⁵⁸ bagy ve tuğyân ve hurûc-ı alessultan⁵⁹ gibi kavramların anlamı pekiştirmek için art arda kullanıldıklarını görmekteyiz.

İsyanı isimlendirirken birden çok anlama gelecek kelimelerin tercih edilmesi ve kelimelerin birbiri yerine kullanılması bize bu isyanı tanımlamak için ne kadar çok çeşitlilikte kavramın devreye sokulduğunu göstermektedir. Birbirleri yerine rahatlıkla kullanılmaları sebebiyle bu kavramlara dair detaylı analizler yapamasa da, tabirlerin çokluğu ve çeşitliliği hem dilin, büyük bir grubun isyana dahil olmasıyla zenginleştiğinin hem de farklı çevrelerden çok sayıda kişinin bu olay hakkında yorumda bulunduğunun açık bir işaretidir.

Öte yandan İslam hukuku terminolojisinde isyan kavramına dair görüşler, "Ahkâm el-bughâ" başlığı altında incelenmektedir.⁶⁰ Genel olarak İslam hukukuna göre her çeşit istikrarlı idare, ayaklanma ve isyana tercih edilmelidir; zira ümmetin birliği ancak bu şekilde sağlanabilir.⁶¹ Bu görüş kaynağını, Kuran-ı Kerim'deki iki ayetten almaktadır: ... "Fitne savaştan daha büyüktür..." (2/217) ve "Haberiniz olsun ki Allah size adaleti, ihsanı ve yakınlığı olana vermeyi emrediyor ve kötülüklerden, fenalıklardan, azgınlıktan yasaklıyor. Size öğütlüyor ki, dinleyip, anlayıp tutasınız" (16/90).⁶² Ayrıca Müslüman bir idareciye itaati emreden hadis kültürü de, bu alanda belirleyici bir kaynaktır.⁶³

Bosna isyanını tanımlamak için kullanılan fitne, fesâd ve şekâvet gibi Osmanlıca tabirler daha genel terimler olarak karşımıza çıkıyorken, gâile, isyân, ihtilâl, bagy, tuğyân, hurûc-ı alessultan, ihânet ve hıyânet kavramlarının daha spesifik kavramlar olarak kullanıldığını görmekteyiz. Öyle anlaşıyor ki bu isyanı

adlandırmada genel kavramlarla birlikte spesifik kavramlara da müracaat edilmesi, fermanların onu sıradan bir isyan olmaktan çıkarıp daha ciddi bir eylem olarak değerlendirdiğini, Sultanın otoritesine karşı yapılmış bir hareket ve hatta bir ihtilâl olarak adlandırdığını göstermektedir. Bu sebeple, merkezle Bosna arasındaki ilişkiler kötüleştikçe ve isyan merkezi otoriteye karşı örgütlü bir harekete dönüştükçe, devletin yaşananları tanımlamak için kullandığı dil ve terminolojinin sertleşmesi de şaşırtıcı değildir.

İsyancılara gelince; onları tanımlamak için kullanılan kavramların da bir o kadar çeşitli olduğunu görmekteyiz. En yaygın olanı, farklı kullanımlarıyla da gündeme gelen eşkıyâ kavramıdır.⁶⁴ Müfsid,⁶⁵ âsi, ⁶⁶ hâin, ⁶⁷ habîs, ⁶⁸ bagy-bugât, ⁶⁹ erâzil, ⁷⁰ edepsiz, ⁷¹ hûne, ⁷² haşerat, ⁷³ gürûh-ı mekrûha-i mülgâ, ⁷⁴ mefsedet-pîşe, ⁷⁵ sebûkmağz, ⁷⁶ şekâvet-pîşe, ⁷⁷ cehele, ⁷⁸ yaramaz, ⁷⁹ fitnecû, ⁸⁰ la'în veya mel'ûn, ⁸¹ hazele, ⁸² esâfil⁸³ ve süfehâ⁸⁴ kavramları da sıklıkla isyancıları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu kavramları incelediğimizde, pejoratif bir söz dağarcığının ve sert tabirlerin bilinçli bir şekilde tercih edildiğini ve isyancıların özellikle hem akılsız varlıklar hem de Sultana ve devlete ihanet eden vatan hainleri olarak suçlandığını görmekteyiz. Bu kalıplaşmış ifadeler, özlerinde iki bariz nitelik barındırmaktadır. Öncelikle devletin isyancıları cahil, edepsiz, akılsız, habîs veya sefil gibi pejoratif kavramlarla tanımlaması ona, dille kurgulanmış sembolik bir güç vermektedir. Devlet bu kavramlarla adeta şunu demektedir: Bu insanlar isyan etmiştir; çünkü onlar toplumlarının aşağı sınıflarına ait, hareketlerini kontrol edemeyen ve toplumdaki marjinal konumları sebebiyle manipülasyonlara da açık olan bir kesimden gelmektedir. İkinci olarak devletin isyancıları asiler, eşkıyalar, bela arayanlar ve hatta devlete ihanet edenler olarak sunması onları “cahil eşkıya güruhu” olmaktan çıkarıp bütün Dar'ul-İslam'ı hedef alan “bilinçli vatan hainleri” seviyesine yükseltmektedir. Böylelikle devlet, bu “zararlı” hareketi durdurmak için yasal gücünü sergileyebileceği bir meşru zemin bulmaktadır.

Bundan daha önemlisi, merkezi yetkililerin Boşnakları tanımlamak için kullanılan klişe kavramları isyancıları tanımlamak için kullanmaktan çekinmediği gerçeğidir. Bosna haşeratı,⁸⁵

tâife-i Boşnakîyân,⁸⁶ Bosna eşkıyası,⁸⁷ Boşnak milleti,⁸⁸ Boşnak tâifesi,⁸⁹ Bosnalı,⁹⁰ Boşnak gürûhu,⁹¹ Bosna takımı,⁹² Boşnaklar,⁹³ bî-idrâk Boşnak gürûhu (akılsız Boşnak güruhu),⁹⁴ ahmak Boşnak⁹⁵ gibi tabirler devletin, Boşnaklara ait etnik terimleri isyancıları da tanımlamak için kullandığının bir göstergesidir. Bilinmektedir ki, Osmanlı arşiv belgelerinde geçen, Balkanlar'daki etnik grupları ifade için kullanılan terimlerin en yaygını, Bosna, Bosnalı, Boşnak veya el-Bosnavi olarak karşımıza çıkan ve Bosnahılar için kullanılan terimlerdir.⁹⁶ Bu durum, “bütün bir etnik grubu ifade eden bir isimlendirmenin nasıl olup da belirli bir isyancı grubu tanımlamak için kullanıldığı” sorusunu akla getirmektedir. Bütün Boşnakları hedef alacak böyle bir tanımlamaya gitmenin ve Boşnak isminin yanına hakaret içeren cahil, yaramaz, veya aşağılık gibi kavramları eklemenin anlamı nedir?

Osmanlı'nın Bosna algısını sorgulayan Snježana Buzov, Tur-sun Bey, Mustafa Âli, Evliya Çelebi ve Cevdet Paşa'nın eserlerinden yola çıkarak Boşnakların karakteristik vasıfları hakkında nasıl bir övgüsel retoriğin devreye sokulduğunu göstermektedir. Bu retorik Boşnakların kabiliyetlerine, Sultana bağlılıklarına ve kültüre açıklıklarına vurgu yapmaktadır.⁹⁷ İncelenen eserler ise dar bir dönemi kapsamamakta, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süregelen bir algıyı gözler önüne sermektedir.⁹⁸ Öyle anlaşıyor ki en azından resmi belgelerde, isyan dönemine mahsus olarak bu övgü retoriği, ağır bir yergi diline dönüşmüştür. Ayrıca ilgili belgelerde yapılan detaylı çalışmalar göstermektedir ki önyargı yüklü bu yergi dili sadece etnik kavramların yanına eklenen hakaret içeren kelimeleri kullanmakla da sınırlı değildir; genel bir yergi hali, bütün bir etnik gruba yönlendirilmiştir. Birkaç örnek, durumu daha iyi izah edecektir:

“Boşnakların çoğunun karakteri değişik olduğundan, onların sözlerine inanmak doğru değildir.”⁹⁹ Bu [Boşnaklar], fena bir karaktere sahip olduklarından, sözlerini tutmaz ve güvenilmez insanlardır.”¹⁰⁰ Boşnak milleti, ahmaklıkları yüzünden kolay kanan insanlardır.”¹⁰¹ “Cani ve melun kişiler olan Bosna haşeratının reisleri mektuplar yazmışlar ve bölgenin bütün kazalarına göndermişler.”¹⁰² “Boşnakların çoğu fitne çıkarandır ve bir müddettir amaçlarına ulaşmak için karışıklık çıkarmaktadırlar.”¹⁰³ “Hareket

ve düşüncelerinden anlaşılmaktadır ki Boşnaklar, fesatları sebebiyle birbirlerini kışkırtıp tahrik edecekler.”¹⁰⁴ Boşnakların iyi bilinen mizaçları ve isyana meyilleri sebebiyle... ve haşin tabiatları yüzünden bu günlerde Boşnaklar ile iş yapmak uygun değildir.”¹⁰⁵ “Boşnaklar değişken karakterli bir kavimdir.”¹⁰⁶ “Açıktır ki Boşnak taifesi ehl-i İslam arasında cümleden imtiyazen daima serbestlik iddiasında olmuştur.”¹⁰⁷ “Herkesin malumu olduğu üzere Boşnaklar haşin tabiatları sebebiyle ve Sultanın gösterdiği lütuf ve merhametin kadrini bilmediklerinden, bir takım akılsız ve vahşi adamlardır.”¹⁰⁸ “Bu [Boşnaklar] dağ başında büyüyen bir çınar ağacı gibi kendilerinden başka kimseyle bir araya gelemeyen bir takım vahşi ve kaba adamlardır. Bu yüzden devlet güç kullanmadıkça onlara fermanları anlatmak çok zordur.”¹⁰⁹ “Boşnakların değişken karakterleri sebebiyle sözlerine güvenmek uygun değildir; zira önceki ticari faaliyetleri de göstermiştir ki onlar sürekli taahhüt ve ant verdikleri halde sonradan sözlerinden vazgeçerler.”¹¹⁰ “Zaman geçtikçe yanlış şayia ve haberler, bu mizaçları insan mizacına benzemez bir takım akılsız Boşnak güruhu arasında yayılmıştır.”¹¹¹ “Görülüyor ki ahmak Boşnak tabiri doğrudur.”¹¹² “Boşnaklar fesat ve kötülükle tanınır olduklarından...”¹¹³ “Boşnak taifesi bir sefil kavim olarak merhamet ve inayetin kadrini bilmediklerinden...”¹¹⁴ “Bosna eyaletinin çoğu ahalisi uydurma ve haşinlik ile tanınmıştır ve daima birbirlerini kötülüğe sevk ederek laftan anlamaz duruma gelmiş; fitne ve fesad çıkarmıştır.”¹¹⁵ “Boşnaklar nasihat bilir Müslümanlar olmadılarından...”¹¹⁶ “Boşnak taifesinin bir hal ve sözde sebat ve kararlılıkları yoktur.”¹¹⁷ “Boşnak milleti ahmaklık ve aptallıkları sebebiyle kolay kanan insanlardır.”¹¹⁸ “Boşnaklar tabiatları gereği haşindir ve dedikoduya da meyyaldir.”¹¹⁹ “Boşnak taifesi bir durumda sebat etmeyip bunlardan sadakat ve din ve devlete faydalı hareket ve hizmet beklenmez. İhanetleri açıktır ve kefereden daha kötü oldukları da aşıkardır.”¹²⁰

Bu liste uzatılabilir; ancak sadece isyancılara değil Bosna eyaletinin bütün halkına olumsuz bir yaklaşım sergileyen bu taraflı beyanlar açıkça göstermektedir ki, en azından devlet nazarında bu isyan sadece bir grup insanla sınırlı olan, dolayısıyla bir “grup isyanı” olarak adlandırılabilir durumda değildir. Bosna’yla

alakalı genel değerlendirmeler göstermektedir ki bu isyan, bütün bir bölgeyle ve Boşnak etnik kimliğiyle yakından bağlantılı olarak görülmektedir. Hathaway'ın belirttiği üzere bu dönemde bölgeselcilik ve etnik farklılıklar ikincil hususiyetler olmaktan çok ayaklanma ve isyanı hazırlayan ana sebeplerdir.¹²¹ Öyle anlaşıyor ki bu dönemde isyan, baş aktörlerinin, merkez ile çevrenin çatışan çıkarlarına çözüm arayan askeri-idari sınıflar olduğu toprak merkezli bir fenomene dönüşmüştür.

Böyle sorunlu bir dönemde dilin de, suçlanan insanlar hakkında olumsuz bir düşünce yaratmak için bilinçli bir şekilde devreye sokulması şaşırtıcı değildir. Bu durum, iki tarafın birbirine çok sert davrandığı yıllarda bu insanları tanımlamak için devletin kullandığı olumsuz ifadelerin isyan bittikten sonra bir övgü diline dönüşmesiyle daha kolay anlaşılmaktadır. İsyan bastırıldıktan sonraki döneme ait belgelerde rastladığımız şu ifadeler bunun güzel bir örneğidir: "Allah'ın yardımıyla Bosna'da yaşanan isyan tamamen bertaraf olmuştur ve ... öteden beri yararlıkları, beceriklilikleri, sadakatleri ve doğruluklarıyla nam salmış bölge halkı bundan böyle benim rıza-yı hümayunuma uygun davranacaktır."¹²² "Bosna halkı öteden beri sadakatleri ve doğruluklarıyla tanınan bir halktır ve önceden girilen bütün savaşlarda hep çok iyi hizmette bulunmuş; sadakat ve kulluktan çekinmemişlerdir. Ancak birkaç seneden beri bazı hainler kendi menfaatleri için halkı isyana kışkırtmış ve Bosna'nın düzenini bozmuşlardır. Fakat çok şükür ki, Allah'ın yardımıyla bu gibiler cezalarını bulmuştur. Umulur ki bundan böyle Boşnaklar yine önceden olduğu gibi sadakat gösterecek ve devlet için gayret edeceklerdir."¹²³ "Bosna halkı önceden gerçekleşen seferlerde din yolunda canla başla hizmet ederek bunca fetihlere mazhar olmuş ve gazilik unvanıyla tanınmış, sadık, gayretli ve şecaatli bir halktır. Umulur ki bu seferde de öncekiler gibi hizmet ve gayretlerini esirgemeyeceklerdir."¹²⁴ "Bosnahılar gazilik unvanlarıyla tanınmıştır ve önceki seferlerde İslam ve devlet için güzel hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu seferlerde ilk tertipte 20.000 ve sonrasında da 40.000 asker göndermeyi taahhüt etmişlerdir... Bu durum da göstermektedir ki onların çabaları ve cesaretleri başkalarıyla kıyaslanamaz."¹²⁵

İsyancılar Kimlerdi?

Yeniçeriliğin kaldırılmasından hemen sonra Bosna halkının devlete bağlı kalanlar ve karara karşı çıkanlar olmak üzere ikiye bölündüğünü görmekteyiz; ancak zamanla direniş bütün bölge halkına yayılmış ve bölgesel bir harekete; merkezi yetkililerin deyişiyle bir *eyalet isyanı*na dönüşmüştü.¹²⁶ İsyancıların liderleri ya yerel Bosna ileri gelenlerinin, ulemanın,¹²⁷ esnafın¹²⁸ ve tüccar sınıfının¹²⁹ doğrudan desteğini kazanmış ya da korkuyla bazılarını susturmayı başarmış, böylece gerek isyan liderleri, gerekse bölge ayanı ve halkı arasında bir ittifak oluşmuş, toplu bir hareket başlamıştı.¹³⁰ Bu ittifak durumu, bölge halkının bir parçası olduğu yerel sosyal ağların gücü hakkında önemli bilgiler vermektedir: Öncelikle görülmektedir ki bölge halkı için “Boşnak olmak,” kritik zamanlarda önemli bir aidiyet yaratan çok yönlü bir grup kimliğidir. İkinci olarak bu grup kimliğinin bir parçası olan insanlar birbirleri için bir meşruiyet zemini de oluşturmaktadır. Şüphesiz ki ayaklanma böyle bir bölgesel grup kimliğini içine alacak büyüklükte olmayıp küçük bir grup ile sınırlı kalsaydı, devletin onu bir suç olarak tanımlaması ve buna bağlı cezalara başvurusu çok daha kolay ve şekilsel olacaktı. Üçüncü olarak ise bu isyanın, bölge halkının kişisel, ailevi ve sosyal ilişkilerini sıkı sıkıya birbirine bağlayan güçlü bir bölgesel dayanışma yarattığını görmekteyiz. İsyan döneminde merkezi yetkililerce ifade edilen “*Boşnak Boşnakla her ne kadar çekişse yine araların bulurlar*”¹³¹ tabiri, bölge halkını “hepimiz aynı geminin içindeyiz” düşüncesine sevk eden anlayışın güzel bir yansımasıdır. Böylelikle ‘Boşnak’ kavramının hem Bosna hem de Babıali için bir şemsiye kavram haline geldiği görülmektedir; öyle ki Bosna halkı bu kavram etrafında birleşir, bir grup aidiyeti kazanırken, Babıali için ise bu kavram, bu dönemde geniş Osmanlı dünyasında Bosnalıları diğerlerinden ayırmak için kullanılan bir farklılaştırıcı unsura dönüşmüştür.

Bu isyanın birçok sosyal tabakayı içine alan yapısı, belgelerde geçen isyan liderlerinin sayısından ve farklı grup aidiyetlerinden dahi anlaşılmaktadır. Belirtmek gerekir ki, belgelerde isyan liderleri isimleriyle anılıp haklarında detaylı bilgiler verilirken, isyanı destekleyen sıradan halka dair bilgiler tüccar, esnaf gibi grup kimlikleriyle veya mesela, “Yenipazar ve Seniçe kazaların-

daki Bosna haşeratı yedi-sekiz bin civarındadır”¹³² gibi sayılarla sınırlıdır. Bu durum isyana katılan bölge halkının çokluğuyla yakından alakalıdır.

İsyanın alevlendiği 1826-1827 ve 1831-1832 yılları arasındaki iki dönemde isyana liderlik eden en önemli şahsiyetlerin askeri sınıftan olduğu ve yeniçeri, kapudan ve ulema grupları arasından çıktığı görülmektedir. İki safhaya ayırdığımız isyan döneminin ilk safhasında eski yeniçeriler öncü konumdayken, yeniçerilerin önde gelen şahsiyetlerinin ortadan kaldırılmış olduğu ikinci safhada kapudanların isyanın itici gücü haline geldiği görülmektedir. İsyan sırasında iki tür liderliğin öne çıktığı gözlenmiştir. Lider tanımından ziyade “isyancı başı veya reisi” olarak tanımlamayı tercih ettiğimiz birinci türde, farklı gruplardan önemli şahsiyetleri içinde barındıran, daha çok kişiyi kapsayan bir liderlikten söz etmek mümkündür. İkinci türde ise liderlik, “liderlerin liderliğine” dönüşmektedir. İsyanın birinci safhasında bu liderlik konumu, Bosna’nın yeniçeri ağası olan Ruscuklu Ali Ağa tarafından üstlenilmişken ikinci safhada bu konum Hüseyin Kapudan’a aittir. Bu tür liderliğin önemi sebebiyle Ruscuklu Ali Ağa ve Hüseyin Kapudan’ın konumları bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir; ancak belirtmek gerekir ki, her iki liderin amaçları da birbirine benzemekte, ikisi de Bosna veziri olarak atanmayı talep etmektedir.¹³³

Birinci tür liderlikte yer alan isyancı başlarının unvan ve mesleklere göre bir sınıflandırması şu şekilde yapılabilir:

Tablo 3: İsyanın İlk Safhasındaki Önde Gelen Kişilikler

Sosyal Statü/Grup	İsim	Yer
Yeniçeri Ağası	Ruscuklu Ali	Köken Ruscuk, İskan Saray
Yeniçeri, Ağa	Bakırcı zade veya Bakırcı İbrahim	Saray
Mutasarrıf, Paşa	Zülfikar	İzvorik
Mutasarrıf, Paşa	Osman	Yenipazar
Sosyal Statü/Grup	İsim	Yer
Yeniçeri, Ağa	Tahmiscizade veya Tahmisci Hacı Mustafa	Saray
Yeniçeri, Ağa, Tahmiscizade Hacı Mustafa’nın Kardeşi	Süleyman	Saray

Yeniçeri, Alemdar	Pinyo İbrahim	Saray
Yeniçeri, Turnacı, Ağa	Sürmelizade Feyzullah (bazı belgelerde Feyzi)	Saray
Yeniçeri, Ağa	Uzunbaşoğlu Ahmed	Saray
Yeniçeri	Doluca	Saray
Yeniçeri, Ağa	Salih	Köken Drin, İskan Saray
Yeniçeri, Ağa	Menzilcioğlu Nuri	Saray
Yeniçeri, Bayraktar	Hamid	Saray
Yeniçeri, Ağa	Pekli Hasan	Serhad
Defterdar, Bey	Süleyman	Travnik
Defter Kethüdası, Bey (Süleyman Bey'in Oğlu)	Ahmed Bey	Travnik
Müftü, Efendi	Muidzade Mehmed Şakir	Travnik
Bey	Ahmed	Gradacac
Mütesellim, Bey	Cennetizade Osman	Saray
Ulema, Naib	Vehbi	Taşlıca
Ulema, Hacı	Abdullah	Saray
Ulema, Müftü,	Hamid	Travnik
Ulema, Efendi	Ataullah	Saray
Ulema, Hacı	Fettahoğlu	Saray
Ulema, Kadı, Efendi	Golucu Mustafa Sabri	Saray
Eşraf, Efendi	Nazif	Saray
Ulema, Kadı, Efendi	Salih İzzeti	Saray
Ulema, Kadı, Efendi	Osman Nuri	Saray
Ulema	Ali	Köken Mostar, İskan Saray
Ulema	Abacı Abdullah	Saray
Kapudan, Bey	Hüseyin	Gradacac
Kapudan, Bey	Mehmed	Bihke
Kapudan, Bey	Mehmed	Krupe
Kapudan, Bey	İbrahim	İhlevne
Kapudan, Bey	Mustafa	Yayçe

Tablo 4: İsyanın İkinci Safhasındaki Önde Gelen Kişilikler¹³⁴

Sosyal Statü/Grup	İsim	Yer
Mirmiran, Paşa	Mahmud	İzvornik
Silahşor, Paşa	Fedayizade Ali	İzvornik
Mirmiran, Paşa	Zülfikar	İzvornik, Foça
Kethüda, Paşa	İbşir	Belgrad
Tımar Defterdarı, Bey	Mustafa	Saray
Mütesellim, Bey	Osman	Mostar
Sabık Defter Kethüdası, Bey	Belik Ahmed	Saray
Mütesellim, Bey	Cennetizade Mehmed Emin	Saray
Bey	Ahmed	Gradacac
Mütesellim, Ağa	Memiş	Seniçe
Saraybosna Kalesi Dizdarı, Ağa	Ahmed	Saray
Ağa	Pekli Hasan	Serhad
Ağa, Pekli Hasan'ın Oğlu	Hüseyin	Serhad
Ağa	Yaldızcioğlu İzlatar Mustafa, Hacı Mâyû	Saray
Ağa	Bakırcı Ahmed	Saray
Ağa	Timurci Hacı	Saray
	Acemoğlu	Saray
Hancı	Kel Mustafa	Saray
Kırcalı, Vücûh	Hacı Mustafa	Saray
Hancı, Vücûh	Hamid	Saray
	Câfik Mustafa	Saray
Bölükbaşı	Ziboviç	Saray
Ahali-i Divan Defter Kethüdası, Bey	Ahmed	Saray
Kapudan	Hüseyin	Gradacac
Kapudan, Bey	Mahmud	Derbend
Kapudan, Bey	Murad	İstoriçe
Kapudan, Bey	Mahmud Emin	Maglay
Kapudan, Bey	Mahmud	Tuzla
Esnaf	Cancanoğlu Mustafa	Saray
Esnaf, Terzi Kahyası	Seyyid	Saray
Esnaf, Etmekçi başı	Hacı Ali	Saray
Ulema, Müderris, Efendi	İlyasizade Emin	Saray
Sabık Saray Nakibi, Ulema, Kadı, Efendi	Şerifzade (Şerifzade Mustafa Nuri'nin Oğlu Olmalı)	Belgrad
Kadı, Katip, Efendi	Mehmed Hasib	
Kadı, Efendi	Ma'denî (Madenci) Hafız	Saray
Kadı, Efendi	İsazade Süleyman	Saray

İsyana liderlik eden bu isimlerin çokluğu ve çeşitliği göstermektedir ki bu isyan, farklı mesleki ve sosyal statülerden birçok insanın etkin bir rol aldığı, bölgesel bir isyandır. Belgelerin satır aralarında sürdüğümüz izler neticesinde bu insanların bağlantılarını, birbirleriyle olan yakın ilişkilerini ve iletişim ağlarını çözmek ve söz gelimi kim, kimin yakın arkadaşıdır; kim, kime yardım etmektedir ve kim, kimi isyan tarafına çekmekte etkili olmuştur gibi soruların cevaplarını bulmak mümkün olmuştur. Mesela bölgeye özel görevlerle gönderilen Arif Bey ile merkez arasındaki iletişimde kuryelik eden bir tatarın belirttiğine göre, Arif Bey Saray Nakibine bir mektup göndermişti. Nakib de bu mektup üzerine mütesellimi çağırarak merkezden bir mektup aldığını söyledi ve mütesellimden mahkemede bunu halka ilan etmesini talep etti. Saray Mütesellimi ise cevaben “bizim meşveretimiz mahkemede değil Beyler Camii’nde gerçekleşir” diyerek Nakibi de yanına alıp camiye gitti. Camide kendilerini bekleyen Taşlıca Naibi Vehbi, Saraylı Hacı Abdullah, Mostar Mütesellimi Osman Bey, Yeniçeri Ağası Ruscuklu Ali, Pinyo İbrahim Alemdar, Tahmiscizade Mustafa Ağa ve Bakırcızade Turnacı Mustafa’nın hazır bulunduğu mecliste, Arif Bey’den gelen ve “bölge halkı olarak emirlere uyun ve Yeniçeri alametlerinizi çıkarın” mealindeki mektup okundu. Akabinde mecliste bulunan ulema toplantıya katılanlara fikirlerini sordu; onlar da Yeniçerilikten vazgeçemeyeceklerini söyledikten sonra karara karşı olduklarını belirten bir belge hazırladılar. Meclisteki ulemanın da bu fikre katıldığı, belgeye mühürlerini basmalarından anlaşılmaktadır.¹³⁵

Bölge ayanının isyana desteğini kazanmada Bosna Defterdarı Süleyman Bey’in kilit bir şahsiyet haline geldiği, belgelerde yaptığımız detaylı okumalardan anlaşılmaktadır. Öyle anlaşıyor ki Defterdar Süleyman Bey ve oğlu Defter Kethüdası Ahmed Bey, Bosna Müftüsü ile beraber, vali tarafında oldukları iddiasıyla bölgenin önde gelen ayanından olan Süleyman Paşazade İbrahim Bey’i, Ada-yı Kebir Muhafızı olan Hacı Kerim Paşazade’yi, tımar defterdarını ve çavuşlar kethüdasını kaçırmıştı. İlgili belgeye göre, bütün bunları planlayan kişi defterdardı ve eğer defterdar ile bölge halkının arasını açmak mümkün olursa, Travnik halkı hemen valinin tarafına dönecek ve bu gelişme Saray halkının isyancılarla olan ittifakına da zarar verecekti. Ancak yine belgeye

göre, ne yazık ki bu ilişkiyi yok etmenin bir yolu da görünmemek-teydi. Defterdar ile halk arasındaki bu birlikteliği yok etmenin tek bir yolu vardı: “Yalnızca kılıç...”¹³⁶

Defterdar Süleyman Bey’in isyan sırasında oynadığı etkin rol, bir başka belgede şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Bosna valile-ri atanmalarından sonra bölgeye ulaşmadan önce kaymakamlık görevi için hep Defterdar Süleyman Bey’i görevlendirmekte ve anlaşıldığı kadarıyla bir gelenek haline gelen bu görevlendirme sebebiyle Defterdar Süleyman Bey bu görevi uzun bir müddettir deruhte etmekteydi. Belgede, yine bir vali değişikliğinin söz ko-nusu olduğu bu dönemde şimdi bu görevin başka birine verilme-si durumunda Süleyman Bey’in insanları isyana teşvike çalışaca-ğı bildiriliyor ve bunu önlemek için gerekli tedbirlerin alınması gerektiği hatırlatılıyordu.¹³⁷

Bölgede önde gelen bir şahsiyetin tüm halkı çevresine toplay-ıp merkezi yönetime karşı harekete geçtiği bu tür örnekler çoğal-tılabilir; ancak dönemin kaynaklarından yola çıkılarak bir genel-lemeye gidilecek olursa, bölge şartlarının kendine has bir model oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır: Bölge koşullarını avantaja dönüştürmeyi başaran önemli bir şahsiyet, belirli bir bölgede güç iddia etmekte ve yerel bir otorite haline gelmektedir. Bu hakimiyet sayesinde diğer yerel güçlerle yakın ilişkiler geliştiren bu şahsiyet, bölgede önde gelen bir daire halkının veya bir fırkanın parçası olmakta ya da kendisi belli bir güç ve nüfuz inşa edecek seviyeye gelmişse, inisiyatifi ele alarak bir daire halkı veya fırka inşa etmektedir. 1703’te İstanbul’da yaşanan isyanı detaylı bir analize tâbi tutan Abou-el-Haj fırkacılığın bu isyanda nasıl bir kilit etmen haline geldiğine dikkati çekmektedir. Aboul-el-Haj, böyle bir isyana tek bir fırkanın öncülük etmesi durumunda bu kadar geniş çaplı bir toplumsal destek kazanamayacağını altını çizmekte ve bu büyüklükteki bir isyanın ancak Osmanlı toplumunu oluşturan farklı tabakalardan birçok fırkanın bir araya gelme-siyle mümkün olabileceğini belirtmektedir.¹³⁸ Abou-el Haj’ın altını çizdiği, bu dönemde merkez ve taşra yönetiminde neredeyse yarıya yakın makamın en az bir kapının mensubu olanlara verildiği bilgisi,¹³⁹ incelediğimiz dönem Bosna’sı için de geçerli olan, yerel daire halklarının bölge yönetiminde etkin bir rol oynadığını gördüğümüz bir yapıya işaret etmektedir. Mesela Travnik Müftü-

sü Hamid bir daire halkına sahiptir ve bir tatarın belirttiği üzere, Hamid'in isyana teşviki sebebiyle daire halkı birbirine düşmüş, yarısı, diğer yarısıyla çatışmaya başlamıştır. Tatarın bahsettiği üzere bu daire halkına müftünün yakınları dahil değildir; zira tatar, Müftü Hamid'in kayınbiraderi, yeğeni ve kethüdası ondan ayrılmak istediğini bildirdiğinde, Hamid'in gözyaşları içerisinde onlara; “eğer dairem halkı ayrılmak isteseydi, onlara diyecek bir sözüm olmazdı ama siz benim yakınlarımsınız ve bu şekilde davranmanız hiç hoş değildir” dediğini aktarmıştır.¹⁴⁰

Bölgedeki idareci ve ayanın daire halklarına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür: Hersek Mutasarrıfı İstolçeli Ali Paşa¹⁴¹ ve İzvornik Mutasarrıfı Mahmud Paşa¹⁴² daire halkına sahiptir; benzer şekilde bütün valilerin daire halkı vardır ve bu daire halkları yaklaşık bir-iki bin kişiyi ihtiva etmektedir;¹⁴³ ancak rakamlar her valinin ne kadar daire halkına sahip olmak istediğine bağlı olarak değişmektedir. Bosna'da Abdurrahim Paşa gibi bazı valiler dört bine varan sayısıyla geniş bir daire halkı ile çalışmayı tercih ederken,¹⁴⁴ Davud Paşa gibi bazıları da daha az daire halkına sahip olmayı tercih etmiş, hatta Davud Paşa bu kadar az daire halkı barındırdığı için merkezce eleştirilmiştir.¹⁴⁵ Gerçekte, valilerin geniş bir daireyi tercih etmelerinin en önemli sebebi, sipahi ordusunun eskisi kadar verimli çalışmaması sebebiyle tımar sisteminin düşüşe geçmesidir. Yeni askerî takviye kaynakları bulma ihtiyacı valileri, yerel askerî birlikler oluşturmaya sevk etmiştir. Bu askerî birlikler valinin komutasında savaş zamanları seferlere katılmış ve sefer sonrası valinin ihtiyaçlarını karşılayan bir nevi özel ordu görevi görmüştür. Böylelikle bölgenin Müslüman halkı da taşra askerî sisteminin bir parçası haline gelmiştir.¹⁴⁶ Valiye ait bu daire halkı *bîrun ve enderûn* olmak üzere iki bölüme ayrılmakta¹⁴⁷ ve bu yönüyle Sultanın daire halkını model almaktadır.¹⁴⁸ *Daire halkı* bazen *daire ashabı* olarak da anılmaktadır.¹⁴⁹ Bu noktada her daire bir itibarlı kişinin hamiliğinde bir araya gelen, birbirinden tamamen farklı kişi ve grupları da içinde barındırabilen bir sosyal örgütlenme birimi olarak işlev görmektedir.¹⁵⁰

Açıktır ki böylesi bir daire halkı yapılanması, ona sahip olan önde gelen kişinin politik gücünü ve nüfuzunu daha da pekiştirmektedir. Ayrıca merkezi otoritenin gücünün azalmaya başladı-

ğı bir dönemde, bu tür bir daire halkı yapılanmasının bölgedeki politik, ekonomik ve sosyal boşlukları doldurmada çok etkin rol oynayacağı açıktır. Brummett'ın da belirttiği üzere, Osmanlı devletinde isyan, bir yerel idareci veya önde gelenin böylesi bir bölgesel güce dayanarak Sultana karşı geldiği kronik bir fenomendir ve amaç, imparatorluğun sığınağından çıkmaktan ziyade, kendi konumunu geliştirmek ve güç ve zenginliğini artırmaktır.¹⁵¹ Bu sebeple, yerel bir güç olma ve bunu muhafaza edebilme, bir dizi çatışma ve uzlaşmayı içinde barındıran oldukça karmaşık bir süreçtir. Aynı zamanda benzer şikayetleri olan başkalarıyla bir araya gelmeyi ve birlikte hareket edebilmeyi de gerektirmektedir.

İncelediğimiz örnekte ise, Saray'ın önde gelenlerinin, isyan liderlerinin ve Bosna Defterdarının aralarındaki güçlü işbirliğinin, bölge mütesellimleri, voyvodaları, kapudanları ve ayanından birçok yeni ismin bu harekete dahil olmasına sebep olduğu iddia edilmektedir.¹⁵² Bu işbirliğine taraf olanların, bölge şehir ve kazaları ikna için onları tek tek bölüştükleri anlaşılmaktadır. İsyanı destek verenlerin sayısı, Gradaniçe Kapudanı Hüseyin Bey'in, Foça, Blene, Srebrenitsa, Mostar ve Taşlıca Mütesellimlerinin ve halkının, Çelebipazarı ve Tuzla-i Bâlâ ileri gelenleri ve halkının ve İhlevne ve Yayçe kapudanlarının isyan saflarına katılmasıyla hayli artmıştı.¹⁵³ Vurgulamak gerekir ki, Bosna'nın farklı bölgelerinden olan yerel ayanın isyan taraftarı veya karşıtı oluşu, o bölgedeki halkın tercihini de büyük ölçüde belirlemekteydi. Bir bölge ayanına duyulan yakınlık ve kurulan ilişkiler, halkın onun yanında yer almasına sebep olmaktaydı. Böylelikle karmaşık bir ilişkiler ağının bir sosyal birleşmeye sebep olduğunu ve isyan liderlerini, Bosna ayanını ve bölge halkını bir araya getiren üçlü bir ittifakı hazırladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Böylesi bir üçlü ittifakın kurulmasında birçok sebebin rol oynadığını belirtmek gerekir; "aynı geminin içinde olma" algısının ve bölgeselciliğin yerel halkı bir araya getirmede etkin bir rol oynadığına daha önce değinilmişti. Üçüncü ve belki de en önemli sebep ise ekonomikti. Bölge halkı askerî sistemdeki bir değişikliğin bölgenin ekonomik koşullarında da ciddi bir değişikliğe sebep olacağına inanmaktaydı. Merkezi yetkililer Saray ve Travnik'teki isyan liderlerinin insanları böyle düşünmeye sevk ettiği-

ni söyleyerek bu durumdan onları sorumlu tutuyordu. İddialara göre bu isyan liderleri her kazaya gönderdikleri mektuplarda insanlara, yeniçeriliğin ilgasını kabul etmeleri durumunda hayatlarının dramatik bir şekilde değişeceğini söylüyorlardı. Babiali ise bu söylentileri mesnetsiz buluyor ve iftira olarak adlandırıyordu. Babiali ilga sebebiyle bölgede hiçbir zararın yaşanmayacağını garantisini verdiği ve başka hiçbir yükümlülüğün olmayacağını belirttiği halde,¹⁵⁴ insanlar inanmış görünmüyorlardı. En üst sosyal katmandan en alt seviyeye kadar bölgenin ekonomik ağının bir parçası olan insanlar önceki konumlarını kaybetme endişesi yaşıyorlardı. Özellikle isyan liderleriyle bölge ayanı arasında var olan geniş ölçekli ekonomik ilişkiler onları, sadece bir parçası oldukları eski düzene zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda ekonomik konumlarında da köklü değişiklikler getireceğine inandıkları bu dönüşüme direnmeye zorluyordu. Bu sebeple merkezi hükümetin isyan liderlerini bölge ayanının hâmleri olmakla suçlaması ve bu sayede bu ayanın idaresi altındaki kaza ve köylerden kazanç elde ettiklerini iddia etmesi şaşırtıcı değildir.¹⁵⁵

İsyanın İlk Safhasındaki Önde Gelen Kişilikler

Öyle anlaşıyor ki isyanın ilk safhasında, sabık yeniçerilerden olan isyan liderleri Bakırcızade İbrahim Ağa, Tahmiscizade Mustafa Ağa, Pinyo İbrahim Alemdar ve Ruscuklu Ali Ağa isyanın etkili kişileri idi.¹⁵⁶ Belgelerde isimleri en çok geçen bu dört şahsiyet, isyan liderliğinin “hücre” grubu veya “çekirdek lider kadro” olarak zikredilebilir. Bu şahsiyetlerin hepsi Bosna'nın Saray şehrinde ve bölgelerinde oldukça meşhurdular. Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa merkeze gönderdiği bir raporda Bakırcızade ve Tahmiscizade'yi “mal azgını” olarak zikrediyor ve Pinyo İbrahim Alemdar'ın şöyle söylediğini aktarıyordu: “Eğer Bosna'dan İstanbul'a üç yüz, dört yüz kadar sipahi veya dervişle yola çıkacak olursam İstanbul'a ulaştığımda sayı 25 bini bulacaktır.” Yaşar Paşa'ya göre Ruscuklu Ali Ağa da bölgede panik ve karışıklığa sebep olmakta ve isyancıların sözcüsü gibi davranmaktaydı.¹⁵⁷

Belirtmek gerekir ki bazı belgelerde bu dört şahsiyetin isimleri başka bir isim yanlarına eklenmeksizin isyanın liderleri olarak zikredilirken, bazısında ise farklı isimler bu isimlere ilave

edilmiştir. Belgelerde yaptığımız detaylı analizler neticesinde mezkur şahıslara ilaveten isimleri sıklıkla geçen altı kişinin daha ikincil bir daire oluşturduğunu söylemek ve daha geniş bir kadronun isyan liderliği yaptığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu isimler, daha önce adı geçen Defterdar Süleyman Bey’le birlikte, Turnacı Feyzullah, Tahmiscizade Süleyman, Saraylı Hacı Abdullah (bazı belgelerde Hacı Abdi), Taşlıcalı Vehbi ve Saray Mütesellimi Cennetizade Süleyman Bey’dir. Bu isimlerin önemi, sadece belgelerde peş peşe telaffuz edilen isimlerinin sıklığından değil, aynı zamanda tümünün cezasının idam olmasından da rahatlıkla anlaşılmaktadır.¹⁵⁸

Öyle anlaşıyor ki Taşlıca Naibi Vehbi ve Saraylı Hacı Abdullah oldukça yakın arkadaşları. Bu iki isim ulemayı isyana katılmaları için tahrik etmekle suçlanmış ve birlikte “eşkiya elebaşları” olarak anılmıştır.¹⁵⁹ Ulema ile kurduğu yakın ilişkiler göz önüne alınırsa, Saraylı Hacı Abdullah’ın da arkadaşı Vehbi gibi bu sınıfa dahil olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu isimlerle birlikte ulemadan olan Bosna Müftüsü Muiddzade Mehmed Şakir Efendi ve kadınlardan Saraylı Salih İzzetî ile Osman Nuri isyancıların liderleri olarak zikredilmiştir.¹⁶⁰ Öyle görülüyor ki Müftü Mehmed Şakir değişimlere karşı bir direniş oluşturmada insanlara yön veren önde gelen bir kişilik haline gelmiştir. Bir belgenin işaret ettiğine göre, yeni düzenin bir parçası olarak İstanbul’daki bütün ulema kavuklarını çıkarıp imame giymiş ve imparatorluğun diğer şehirleri de bu karara itaat etmiş olduğu halde, Bosna’da Müftü Mehmed Şakir imamenin gerekli olduğunu söyleyen bir ferman bulunmadığı iddiasıyla karara karşı çıkıp eyaletteki diğer ulemayı da kavuk giymeye devamla ikna etmiştir. Müftü Mehmed Şakir’in bu hareketi merkezce, idareciler olan *ulu’l-emre* itaatsizlik olarak kabul edilmiş ve müftü görevinden azledilmiştir.¹⁶¹ Ayrıca ulema sınıfından Foça Müftüsü İbrahim, Mostarlı Ali ve Abacı Abdullah, isyancılara fetva verdikleri iddiasıyla ölüm cezasına çarptırılmıştır.¹⁶²

İsyanın ilk safhasında öne çıkan başka isimler de mevcuttur. Bosna Valisi Abdurrahim Bey’e göre Bosna Defterdarı Süleyman Bey’in oğlu olan Defter Kethüdası Ahmed Bey yaptıkları sebebiyle ölümü hak etmiştir; ancak Ahmed’in babası ölümle cezalan-

dırıldığı için, vali oğluna da aynı cezayı vermek yerine onu uzun süreli bir sürgüne göndermenin daha doğru olacağını belirtmiştir.¹⁶³ Travnik Müftüsü Hamid'in de isyancılar arasında toplantı düzenlemede oldukça etkin olduğu görülmektedir. Hamid küçük toplantılar için Travnik cemiyet konağını tercih ederken, büyük toplantıları Çarşı Camii'nde düzenlemektedir.¹⁶⁴ İsyancı liderleri arasında zikredilen bir diğer isim ise, Yeniçeri saflarından olan ve ismi isyanın önde gelen liderleri Pinyo İbrahim ve Ruscuklu Ali Ağa ile birlikte zikredilen Derviş Bey idi.¹⁶⁵ Bunlar dışında, Uzunbaşoğlu Ahmed Alemdar, Drinli Salih, Doluca ve Menzilci-oğlu Nuri Ağa gibi isimlerin de isyan liderleri olarak zikredildiğini görmekteyiz.¹⁶⁶ Miralem Mehmed, Şahidanoglu Ahmed ve Bakırcızade Turnacı Mustafa isimleri, isyan liderleri olarak öne çıkan ve bu sebeple idam cezasına çarptırılan diğer isimlerdi.¹⁶⁷ İsyanın özellikle ikinci safhasında isimlerine daha sık rastlayacağımız Gradacacılı Ahmed Bey ve Pekli Hasan Ağa, bu ilk safhada da isyan liderleri arasında yer almaktaydı.¹⁶⁸

Belirtmek gerekir ki, bölgenin kapudanları ilk safhada isyan saflarında yer almış olmakla birlikte, öncü konumları isyanın ikinci safhasında güçlenmiştir. İsyanın ikinci safhasının en önemli ismi olan Hüseyin Kapudan'ın ilk safhada da aktif bir şekilde isyan taraftarlığı yaptığını ve isminin liderler arasında geçtiğini görmekteyiz.¹⁶⁹ Onunla birlikte Bihke Kapudanı Murad Kapudan, Krupe Kapudanı Mehmed Kapudan, İhlevne Kapudanı Mehmed Kapudan, Yayçe Kapudanı Mustafa Kapudan ve İbrahim Kapudan bu dönemin isyan liderleri arasında yer almıştır.¹⁷⁰

İsyana destek verenler arasında bölgedeki paşalar da vardı. Mesela İzvornik Mutasarrıfı Zülfikar Paşa isyancıları desteklediği için görevinden azledilmiş ve memleketi olan Foça'ya dönmeye mecbur bırakılmıştı.¹⁷¹ Öte yandan bazı belgelerde Paşanın devlete sadakati vurgulanmakta ve isyana karşı olduğu iddia edilmektedir.¹⁷² Belirtmek gerekir ki adı hem isyan karşıtları hem de isyan destekçileri arasında geçen, yalnız Zülfikar Paşa değildir; mesela Yenipazar Mütesellimi Osman Paşa bir taraftan insanları Yeniçeriler lehine isyana teşvik etmekle suçlanırken,¹⁷³ diğer taraftan ismi devlete sadık kalanlar arasında zikredilmiştir.¹⁷⁴

Bosna Ulemasının İsyana Yaklaşımı

İsyan sırasında isyancılara en büyük destek, ulema saflarından gelmişti. Oysa İstanbul'da Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında ve akabinde başlayan reform sürecinde merkezi otoritelere en büyük destek, halk ve yetkililer arasında bir tür arabuluculuk görevi üstlenen ulema sınıfına aitti.¹⁷⁵ Ulema sınıfının yüksek rütbeli üyelerinin verdiği hayati destek, merkezi yetkililere sadece yapmak istedikleri değişiklikleri meşrulaştırma imkanı vermemiş, aynı zamanda ulemanın daha alt katmanlarındaki şahsiyetlerin ve halkın gönlünü kazanmada da etkili olmuştu.¹⁷⁶ Bu konumu sebebiyle ulema, yazılı basının son derece sınırlı olduğu bir dönemde bir tür sözlü arabuluculuk görevi üstlenmişti.¹⁷⁷ Böyle bir reform programını halka kabul ettirmek, ancak ulemanın desteğiyle mümkündü ve öyle anlaşıyor ki bu desteğin arka planı uzun yıllar öncesine dayanıyordu.

Devlet isyancı grupları bastırmak için devreye soktuğu politikaları, İslamî bir terminolojiye başvurarak meşrulaştırdı. Bu dönemde Müslümanları, vakit namazları için camiye, mescidlere veya konaklara çağıran fermanlar imparatorluğun her yanına ulaştırıldı.¹⁷⁸ Dahası, devlet Yeniçeriliğin ilgası kararının *icma-ı ümmetle* alındığını bildirdi ve buna bağlı olarak karara karşı çıkan herhangi bir şehirde Cuma ve Bayram namazlarının kılınamayacağını ilan etti.¹⁷⁹ Ayrıca bir uyarı da ulemaya yapıldı; bu karara karşı çıkan ulema her kim olursa olsun hemen görevinden azledilecekti.¹⁸⁰

Devletin bu gözdağları karşısında Bosna ulemasının önce sessiz kalmayı tercih ettiğini görmekteyiz. Ancak ulema ile birlikte bölge ayanının ve isyanın önde gelen liderlerinin bir araya geldiği bir mecliste ulema, isyancılar tarafında yer almaya karar verdi. Şüphesiz, İstanbul'da ulemanın desteği devletin burada yeni programı uygulamaya sokmasını ne kadar kolaylaştırdıysa, Bosna'da bunun eksikliği devletin elini o kadar güçleştirdi. Muhtemelen ulemanın sahip olduğu bu kritik konum sebebiyledir ki devlet, Bosna'da ulemanın isyana olan desteğini gönüllü bir destek olarak zikretmekteydi;¹⁸¹ ancak bütün bulgular bu desteğin gönüllü gerçekleştiğini göstermekteydi. Bu delillerin en önemlisi, ulema sınıfından birçok kişinin isyan lideri olarak

zikredilmesi ve bu sebeple cezalandırılmasıdır. Dahası, merkezi yetkililer, Boşnaklar Yeniçeriliğin ilgasını kabul etmezlerse İslam hukukuna göre Cuma ve Bayram namazlarının caiz olmayacağını söylediklerinde, Boşnakların cevabı çok net oldu: Yeniçerilikten vazgeçmeyeceklerdi ve eğer devletin bu fermanı varsa kendilerinin de görüşlerini destekleyen ulemaları ve fetvaları vardı.¹⁸²

Öyle anlaşıyor ki, Osmanlı merkezinin oldukça uzağında bir eyalet olan Bosna kendi iç dinamiklerini geliştirmiş ve bu sayede yerel ulema da, merkezin kararlarına muhalefet etmekten çekinmeyen, aktif bir isyan taraftarlığı rolü üstlenmişti. Yerel ulemanın isyana katılımını, ayan sisteminin yükselişine bağlı olarak 18. yüzyıldan itibaren ulema sınıfının artan güçleriyle ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır. İslamoğlu ve Keyder ortak çalışmalarında taşra ulemasının tüccarlar ve sarraflarla birlikte, gerçek sahiplerinin İstanbul tüccarları ve devlet ricali olduğu iltizam sisteminde nasıl araçlar haline geldiklerinin altını çizer. Bu araçlar merkezdeki idarecilerin yerel temsilcileri olduğu için artan zenginliklerini politik yetkiyle birleştirmek ve bu sayede birer ayana dönüşmek hiç de zor değildi. İltizam sisteminde yaşanan değişimler, ulemayı da içine alan bu yerel güçlere, kendi yetki sınırları içerisinde olan bütün bir bölgede vergi toplama hakkını satın alma ve yerel olarak güçlü bir tür taşeron vergi müstelzimliği inşa etme imkanı sunmuştu. Böylelikle iltizam sisteminin sadece ekonomik bir güç olmaktan çıkıp politik yetki de sunan bir mekanizmaya dönüştüğünü görmekteyiz.¹⁸³ İncalcık'ın belirttiği üzere ayanın oluşumu, sadece zirai üretime bağlı bir zenginlikle açıklanamayacak kadar çok karmaşık bir fenomendi; bundan daha çok "Avrupa tüccarı ile Osmanlı üreticileri arasında tefecilik, müstelzimlik veya ticari aracılık yapan grubun iktisadi işlemlerine dayanmaktaydı."¹⁸⁴

Ayrıca, özellikle 17. yüzyıldan itibaren ulema kademelerinde artan suistimaller, Osmanlı merkezinde olduğu kadar taşrada da ulemanın prestijine halel getirmişti. Hem devletin hem de Osmanlı elitinin artan finansal ihtiyaçları, ulema sınıfının manipülasyona açık yönleriyle birleşince, beraberinde önemli ilmiye makamlarının gayriresmi satışlarına şahit olmak şaşırtıcı değildi.¹⁸⁵ Mehmed Emin Isević Ahval-i Bosna adlı eserinde Bosna'da 19. yüzyılın başında yaşanan zor koşulları, biraz abartılı bir dille

şöyle resmetmektedir: Bosna'da hukuk sistemindeki suistimaller neticesinde kadı, naib, müderris gibi önemli makamlar, bunları para karşılığı satın alan, yeterince eğitim almamış ve liyakatsiz kişilerce istila edildi. Mesela Isević'e göre Bosna'nın Saray şehrinde Cabizade Ali Efendi ve Sipahi Mehmed Bey adlı iki şahıs, 48 kadı-lığı iltizam yoluyla satın aldı ve kendileriyle ilişki içerisinde olup da bu makamlar için daha çok para teklif eden şahıslara bunları sattı. Isević'in iddiasına göre böylelikle ulema makamları insanların üzerinden kazanç sağladığı bir tür ekonomik araca dönüştü; öyle ki mesela 30 guruşluk bir gelire sahip bir kadılık 300 guruşa, 300 guruşluk ise 500 guruşa satılır olmuştur.¹⁸⁶

Ulema sınıfının ayan zincirinin bir halkası haline geldiği Bosna'da bu değişikliklerin aşikar bir şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, yaşanan süreci "ulemanın ayanlaşması" olarak açıklamak yanlış olmayacaktır. Bu ayanlaşma süreci sayesinde ulemanın nüfuzunun katlandığı ve bu gruba dahil olanlar hükümet tarafından taşra memurları olarak göreve atandıkları halde, grubun zamanla yerel çıkarları resmeden aracılara dönüştükleri görülmektedir. Daha önce belirttiğimiz üzere Bosna'da ulema sınıfından önde gelen bazı şahsiyetler isyan liderleri olmakla ve halkı ayaklanmaya teşvik etmekle suçlanmıştı. Bosna ulemasının Yeniçerilerle kurduğu bu ittifak, merkezi yetkililerin onları "eşkiya muavinleri" olarak adlandırmalarına sebep olmuş¹⁸⁷ ve ulemanın, onları istedikleri gibi kullanan isyancıların elinde birer oyuncak oldukları iddia edilmişti.¹⁸⁸ Ancak ulema sınıfının isyana olan desteğini sadece ekonomik ve sınıfsal sebeplerle açıklamak yeterli değildir. Ulema sınıfının isyancı saflarına katılmasının bir diğer sebebi de "eski düzeni" savunma refleksi olmalıdır. Zira Heywood'un belirttiği üzere, Osmanlı Bosna'sının fetihten 18. yüzyılın sonuna kadar hiç değişmeden koruduğu bir ana karakteristiği mevcuttu: Bosna'nın *eski düzen* bir Osmanlı toplumu olarak varlığını sürdürmesi... Bu durum kuzeyde ve batıda Avusturya ile hudutlarını paylaşan Bosna'nın bir sınır bölgesi olmasıyla doğrudan alakalıydı. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında yaşanan umumi krizler Bosna'nın zenginliğini de azaltmıştı; ancak "değişmeyen bir şey varsa o, Boşnalı şahsiyetlerin imparatorluğun meselelerine olan yoğun ilgisiydi."¹⁸⁹

Bosna ulemasının ve genel olarak halkının *eski düzene* duyduğu bu sadakat, onların tarihi süreç içerisinde kazandıkları hakları kaybetme korkusuyla yakından alakalıydı. Genel olarak Bosna halkı yeni getirilen değişikliklerin sadece askeri sistemle sınırlı kalmayacağını, hayatın diğer alanlarına da şamil olacağını; mal-mülklerini, miras yoluyla kazandıklarını veya daha önce bahsettiğimiz imame-kavuk ikileminde olduğu gibi giyim-kuşamlarını alışageldiklerinden farklı bir şekilde etkileyeceğini düşünmekteydi. Bu dönemde kalıplaşmış bir Boşnak düşüncesinden bahsedilecekse bunun, değişime karşı gösterilen bir tür “muhafazakarlık” ve bir savunma psikolojisi olduğu söylenebilir.¹⁹⁰ Bu savunma psikolojisi, bir belgede belirtildiği üzere, Bosna'nın üç tarafının Nemçelu (Avusturyalı), Sırbli (Sırp) ve Karadağlı “düşmanla” çevrili olduğu coğrafi konumuyla yakından alakalıydı.¹⁹¹ Devlet için böyle üç taraftan kuşatılmış ve oldukça büyük bir eyaleti korumak ne kadar “kutsal bir görevse,”¹⁹² muhtemeldir ki, bu kutsal görevin yerine getirilmesi de, bölge halkı için o kadar büyük değişiklikler ve ekstra yükler demektir.

İsyanın İkinci Safhasındaki Önde Gelen Kişilikler

İsyanın ikinci safhasına liderlik eden şahsiyetlerin ilk dönemden farklı kişiler olduğu görülmektedir; bu durum ilk safhaya liderlik edenlerin çoğunun öldürülmesi ve bir kısmının da sürgün edilmesiyle yakından alakalıydı. İlk safhada olduğu gibi ikinci safha için de dört ismin çekirdek lider kadroyu oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan isyanın baş lideri olan Hüseyin Kapudan üç yakın arkadaşıyla desteklenmekteydi; Fedayizade Ali Paşa, Krupe Kapudanı Mehmed Kapudan ve Hacı Mûyû olarak da bilinen Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa. Bu dört şahsiyetin isimlerinin belgelerde sıklıkla birlikte geçmesi¹⁹³ ve isyan bastırıldıktan sonra isyan liderleri olarak Avusturya'ya kaçışları, önemlerini daha net ortaya koymaktadır.

Bunlar arasından Fedayizade Ali Paşa, İzvornik Kapudanı Mahmud Bey'in başkumandanı idi ve Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra isyancılara olan desteğini kesmek amacıyla kendisine silahşorluk payesi verilmişti. Yeniçerilere olan desteği sebebiyle İzvornik Mutasarrıfı Zülfiyar Paşa makamından azledilince, sa-

bık Kapudan Mahmud bu makama getirildi ve mirmiran oldu.¹⁹⁴ Büyük bir ihtimalle hem Fedayizade hem de Mahmud, “Paşa” unvanını bu atamalarla elde etti; zira bundan önceki döneme ait belgelerde her ikisi için de Paşa yerine Bey unvanı kullanılıyor-
du.¹⁹⁵ Bu iki şahsiyet de, büyük daire halklarına sahip, nüfuzlu yerel ayandı.¹⁹⁶ İsyan bastırıldıktan sonra Hüseyin Kapudan ile birlikte Avusturya’ya kaçan grupta yer alan İzvornik Mirmiranı Mahmud Paşa, Fedayizade Ali Paşa, Banyalukalı Hıfzı Efendi ve Tuzla Kapudanı Mahmud Bey, Hüseyin Kapudan isyanından birkaç yıl önce Sadrazam Reşid Mehmed Paşa’nın emriyle, bölgenin önde gelen kişileri olarak reform konusunda ikna edilmek üzere darsaadete çağırılmıştı.¹⁹⁷ Hüseyin Kapudan hareketi bastırıldıktan sonra Fedayizade Ali Paşa’nın 1835’te affedildiği ve Bosna’ya döndüğü anlaşılmaktadır. Ancak bir yıl sonra, Eylül 1836’da, Fedayizade Bosna Valisi Vecihi Paşa’ya karşı bir ayaklanma başlattı; isyan bastırıldı ve Fedayizade Ali Paşa ömür boyu kalmak üzere Trabzon’a sürgüne gönderildi.¹⁹⁸

Belirtmek gerekir ki, isyanın ilk safhasında ismi geçen bu yerel ileri gelenler başlangıçta isyana destek verdikleri halde, zamanla sadece Mehmed Kapudan desteğini sürdürmüş, diğerleri ya sessiz kalmayı ya da devleti desteklemiş gibi görünmeyi tercih etmiştir. Hüseyin Kapudan ise başlangıçta Yeniçeriliğin kaldırılmasına karşı çıktığı halde, zamanla merkezi yetkililer onu isyan saflarından ayrılmaya ikna ettiler.¹⁹⁹ Bu şahısların başlangıçta güçlü bir isyan taraftarı olduğu halde zamanla niçin isyanı desteklemekten vazgeçtikleri sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Cevap ise bu şahısların yeni atama ve terfilerinde yatmaktadır. Önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere taltif ve terfiler devletin, yerel ayanın desteğini kazanmak için kullandığı metotlardandı. Mehmed isimli bir tatarın bildirdiğine göre isyanın ilk safhasında Mahmud Paşa ve Fedayizade Ali Paşa’nın yeni bir göreve atanmaları, onlardan devlete sadakat sözü alınması üzerine gerçekleşmişti, ancak Tatar Mehmed’in iddiasına göre aslında bu kişiler hiç de sadık değillerdi ve konumlarını sağlama almak için gerçek düşüncelerini gizlemekteydiler.²⁰⁰

İsyanda öncülük eden bu kişilerin akıbetlerinin ne olduğuna bir sonraki bölümde detaylarıyla değinilecektir; ancak yeri gel-

mişken Fedayizade Ali Paşa'nın oldukça zengin bir yerel ayan olduğunu, üç erkek kardeşiyle beraber geniş bir cizyeyi elinde bulundurduğunu belirtmek gerekir.²⁰¹ Ayrıca 40-50 koyunluk bir sürünün sahibi olduğu da anlaşılan Fedayizade Ali Paşa,²⁰² sadece gayrimüslimlerden alınan bu cizyelerin toplayıcılığını yapmamakta; onların iltizamlarına da sahip bulunmaktaydı.²⁰³ İmparatorluğun toprakları genişledikçe ve dünya ekonomik sistemindeki değişim yüzünden paranın kullanımı arttıkça, vergilerin doğrudan ve tek tek toplanması imkansız hale gelmişti. Bunun üzerine devletin, her yıl vergi gelirlerini hazineye aktarma işini açık artırma usulüyle kişilere devrettiğini görmekteyiz.²⁰⁴ Khoury'nin belirttiği üzere bu gelişme merkezi yetkililere, her biri daha sonra devletin savaşlarını finanse edecek kişilere dönüşecek olan imparatorluğun zengin tebaasının imkanlarını kullanma fırsatı vermişti.²⁰⁵

Daha önce belirtildiği üzere, ikinci safhanın isyan liderlerinden olan Mehmed Kapudan ilk safhada da önde gelenlerden biriydi. Mehmed Kapudan bu nedenle Sofya'ya sürgüne gönderilmiş, ancak kısa bir süre sonra affedilerek Bosna'ya dönmüş ve akabinde yeniden eski görevini elde etmişti. Avusturya'ya kaçmadan önce Krupe Kapudanı olan Mehmed Kapudan, Yenipazar Mütesellimi olan Mirmiran Osman Paşa'nın oğluydu²⁰⁶ ve Osman Paşa Yeniçeriliğin kaldırılması sürecinde oğlunun hassa hasekisi yapılması için darsaadete ricada bulunmuştu. Ancak bu talep, Mehmed Kapudan'ın isyan destekçisi olduğu iddiasıyla geri çevrilmişti. İsyan yılları döneminde Osman Paşa'nın ölümü üzerine Mehmed Kapudan'ın babasının görevini devralmak için merkezi yetkililere müracaatta bulunduğunu görmekteyiz. Belirtmek gerekir ki, bu başvuru isyancıların taleplerini sıralayan bir belgede, maddelerden biri olarak kaydedilmişti.²⁰⁷ Mehmed Kapudan ayrıca, Boşnakları isyana teşvik eden Arnavut liderlerle gizli ilişkiler ve işbirliği içinde olmakla suçlanmıştı.²⁰⁸ Kapudan'ın büyük bir zenginlik kadar ölümcül düşmanlara da sahip olduğu anlaşılmaktadır; öyle ki Mehmed Kapudan, Hüseyin Kapudan ile birlikte Avusturya'ya kaçtıktan sonra bu düşmanlar mallarını yağma etmiş ve evini yakıp yıkmıştı.²⁰⁹

İsyanın çekirdek kadro liderlerinden üçüncü isim ise Saraybosna'nın Hoca Kemalettin Mahallesi'nden olan, Hacı Mûyû

olarak da bilinen Yıldızcıoğlu İzlatar Mustafa Ağa idi. Mustafa Ağa'nın Hüseyin Kapudan'ın en yakın arkadaşı ve isyanın önde gelen ikinci lideri olduğu anlaşılmaktadır; zira bu isyan bazı belgelerde Hüseyin Kapudan ve Yıldızcıoğlu isyanı olarak geçmektedir.²¹⁰ Ayrıca, isyan bastırıldıktan sonra bu dört lider Avusturya'ya kaçtığı halde, bütün isyancılar arasından sadece Hüseyin Kapudan ve Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa'nın eşlerinin merkezi yetkililerce İstanbul'a çağırılması, bu iki ismin önemini açıkça ortaya koymaktadır.²¹¹ Keza Mustafa Ağa, isyan bastırıldıktan sonra malları devletçe müsadere edilip müzayede yoluyla satılan ve geliri Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin hazinesine bırakılan çok az sayıdaki kişiden biridir. Müzayede neticesinde Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa'nın mallarının toplam gelirinin 17.044 guruş, 38 para tuttuğu ve bu meblağın onun zenginliğine dair iyi bir gösterge olduğu söylenebilir.²¹²

Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa Avusturya'ya kaçtıktan sonra Sultan'dan af diledi ve malının-mülkünün kendisine geri verilmesi için niyazda bulundu. Mustafa Ağa kendi malının geri verilmesi söz konusu olmazsa, hiç değilse eşinin ve oğlunun mallarının geri verilmesini talep ediyordu.²¹³ Ağa'nın bir diğer talebi de memleketine geri dönmelerine izin verilmesiydi; zira Ağa, eşi ve çocuklarıyla büyük bir fakirlik çektiğini belirtiyordu.²¹⁴ Ne yazık ki kendi malları müsadere edilen Mustafa Ağa'nın eşi ve çocuklarının mallarına ne olduğuna dair kesin bir bilgi elimizde mevcut değildir; ancak ailenin içinde bulunduğu sefalet, onların da geri verilmediği yönündeki tahminimizi güçlendirmektedir. Mustafa Ağa ve ailesinin Bosna'ya dönmesine de izin verilmedi; bunun yerine hepsi İstanbul'a gönderildikten sonra Yıldızcıoğlu'nun olayların merkezinde olmasının tehlikeleri hesaba katılarak ailenin topluca Trabzon'a sürgüne gönderilmesine karar verildi. Ayrıca, ailenin günlük giderlerini karşılamak üzere Trabzon Valisi Osman Paşa'nın kendilerine her ay 300 guruş vermeleri de karara bağlandı.²¹⁵

Belirtmek gerekir ki, bölgenin önde gelen Paşalarından bazıları da isyanın faal iştirakçileri olmuş ve isimleri isyan liderleri arasında anılmıştı. Bunlar arasında sabık İzvornik Mutasarrıfı, Foçalı Zülfikar Paşa isyanın her iki safhasında da isyan taraftarı olmayı sürdürdü. Mahmud Hamdi Paşa'nın ordusu isyancılar

üzerine yürüdüğünde, son aşamada Foça halkının Zülfikar Paşa öncülüğünde isyancılardan ayrıldığını ve devlete bağlılıklarını bildirip Zülfikar Paşa'nın Foça Mütesellimi olarak atanmasını talep ettiklerini görmekteyiz.²¹⁶ İlginçtir ki, Foça halkından Mahmud Paşa'nın ordusunu destekleyecekleri sözü alınması üzerine, bu taleplerine rıza gösterilmiştir.²¹⁷ Dolayısıyla, pazarlıkların isyanın bastırılması sürecinde son aşamaya kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu pazarlıklar önde gelen isyancılar için kaybedilen bir konumun geri alınması veya yeni birisinin kazanılması anlamına geliyorken, devlet için ise hem güçlü bir hasımdan kurtulmak hem de yeni destek kazanmak demektir.

Paşaların isyana olan desteği sadece Zülfikar Paşa ile sınırlı değildi. Mesela köken olarak Saraylı olan, Belgrad Muhafızının Kethüdası İbşir Paşa, Saray Nakibi Şerifzade ile birlikte 1832'de, sakinleşen isyanı yeniden diriltmeye çalışmakla suçlandı.²¹⁸ Yine, daha önce bahsedildiği üzere, İzvornik Mirmiranı Mahmud Paşa devlet tarafından birçok defa, isyan saflarına katılmaması ve devletin emirlerini yerine getirmesi yönünde uyarılmıştı; belgelere göre Paşa bir taraftan devlete bağlılığını bildiriyorken diğer taraftan Hüseyin Kapudan'ın muteber arkadaşlarından biri olmaya devam ediyordu.²¹⁹ Öyle anlaşıyor ki merkezi yetkililerle doğrudan temasları olan bölgenin önde gelen şahsiyetleri, kişisel uyarılara muhatap olmuştu ve verdikleri cevaplar da bir tür kaçamak yanıtlardan oluşuyordu. Büyük bir ihtimalle bireysel olarak devletle karşı karşıya gelmek istemeyen ve devleti zayıflatmak gibi hedefleri de olmayan bu şahıslar, daha çok, mümkünse kişisel menfaatlerini artırmanın ve eğer değilse en azından elindeki korumanın derdine düşmüşlerdi. Öncelikli tercihleri devletle karşı karşıya gelmek ve çatışmak değil, ortak bir zeminde anlaşmak olmalıydı.

İlgili belgelerden yola çıkarak, isyanın ilk safhası için olduğu gibi ikinci safhası için de daha geniş bir lider kadrosundan söz etmek mümkündür. İzvornik Kapudanı Mahmud Paşa'dan başka Tuzla Kapudanı Mahmud Kapudan, Seniçe Mütesellimi Memiş Ağa ve Saray Mütesellimi Cennetizade Emin Bey, insanları isyan saflarına katma konusunda oldukça faal çalışan kişiler olarak karımıza çıkmaktadır. Hüseyin Kapudan, Mahmud Paşa, Mahmud

Kapudan ve Memiş Ağa meşveretler düzenlemede oldukça etkinken,²²⁰ Cennetizade Emin Bey de ulema sınıfının desteğini kazanma noktasında büyük çaba sarf etmekteydi. Hatta bu hareketleri sebebiyle Cennetizade görevinden azledildi; ancak göreve iadesi için bölge ayanının merkeze yaptığı ısrarlı müracaatlar meyvesini verdi ve bir müddet sonra yeniden görevine iade edildi.²²¹ Bu ısrarlardan birisi de İslam zabıtlığı görevinden alınan Abdullah Ağa içindi; o da ısrarlı talepler neticesinde göreve dönmeyi başarmıştı.²²² Açıkça ki, merkezi yetkilileri verdiği karardan vazgeçme noktasına getirecek bir yaptırım gücüne sahip olmaları, birlikte hareket ettikleri takdirde taşra ayanının ne kadar güçlü olabileceğinin bir göstergesiydi. Öyle anlaşıyor ki Cennetizade Emin Bey, isyanı bastırma sırasında yaşanan çatışmada öldürülmüş ve Mütesellim Musa Ağa tarafından mallarının bir listesi çıkarılarak darsaadete sunulmuştu. Akabinde Cennetizade'nin malları ve sahip olduğu nakit para Musa Ağa tarafından müsadere edildi.²²³

Belirtmek gerekir ki, farklı kaza ve sınıflardan, değişik işlerle iştigal eden birçok isyan lideri, hareketin yönünü belirlemek üzere çok çeşitli meclislerde bir araya geldi. Mesela İzvornikli Mahmud Paşa, Fedayizade Ali Paşa, Mostar Mütesellimi Osman Bey, Derbend Kapudanı Mahmud Bey, İstoriçe Kapudanı Murad Bey, Pekli Hasan Ağa ve oğlu Hüseyin, Tuzla-i Zîr Kapudanı Murad Bey, Sabık Srebrenitsa Mütesellimi Memiş Ağa, Gradacac Kapudanı Hüseyin Kapudan, Maglay Kapudanı Mahmud Emin Bey, Saray Mütesellimi Cennetizade Emin Bey, Yıldızcıoğlu Mustafa, Câfik Mustafa, Ahali-i Divan Defter Kethüdası Ahmed Bey, Tımar Defterdarı Mustafa Bey ve Sabık Defter Kethüdası Belik Ahmed Bey bir meclis düzenlediler. Bu mecliste, Sultanın sarayında kapıcıbaşı olan bölge ayanından Süleymanzade İbrahim Bey'in ve oğullarının evlerini, isyana karşı olmaları sebebiyle yakıp yıkmak için Srebrenitsa Mütesellimi Memiş Ağa liderliğindeki bir grubu bölgeye göndermeye karar verdiler. Ardından 300 kişilik bu grubun Süleymanzade İbrahim ve oğullarının evlerini ve mal-mülklerini yağma ettiği görülmektedir.²²⁴ Önemli toplanmaların Cennetizade Mehmed Emin Bey, Babizade Mustafa Bey, Yıldızcıoğlu İzlatar Mustafa, Kırcalı Hacı Mustafa, Hancı Hamid, Cancanoğlu Mustafa, Terzi Kahyası Seyyid, Etmekçi başı Hacı Ali,

Mahkeme Katibi Mehmed Hasib Efendi, Madenî Hafız Efendi, İsazade Süleyman Efendi, Saray Kalesi Dizdarı Ahmed Ağa, Bölükbaşı Ziboviç, Bakırcı Ahmed, Timurcu Hacı, Acemoğlu ve Hancı Kel Mustafa önderliğinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.²²⁵ Bu isim ve unvanlara baktığımızda, isyan hareketinin ayan, asker, esnaf, ulema ve tüccar gibi ne kadar geniş bir grubu etkisi altına aldığı açıkça görülmektedir.

Bu noktada, bölge gayrimüslimlerinin isyana bakışlarının ne olduğu sorusu, önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Gayrimüslimler acaba isyanı desteklemişler miydi? Yoksa isyana karşı olmak ya da tarafsız kalmak seçimlerinden biri mi tercih edilmişti? Bu isyana bölgenin gayrimüslim tebaasının Müslümanlar kadar ilgi göstermediği açıktır. Ancak, sıklıkla olmasa da belgelerde rastladığımız Ziboviç gibi gayrimüslim isimler veya Kıyyeci Lazo, Kalaycı Todori, Etmekçi Sepro gibi isyancı oldukları için cezalandırıldıkları görülen şahıslar, bize gayrimüslimlerin isyana tamamen kayıtsız kalmadıklarını göstermektedir.²²⁶ Ayrıca, bahsi geçen belgeye göre isyan saflarına katılan gayrimüslimler bu zikredilen isimlerle de sınırlı değildi; iddiaya göre isyancı oldukları birçok gayrimüslimi kendi saflarına çekmeyi başarmış, Sultanın ordusuna silahlarını doğrultanlar arasında birçok gayrimüslim de yer almıştı.²²⁷ Ancak isyanın bastırılmasından sonra, merkezi yetkililer toplumun diğer gruplarına uyguladıkları yöntemi gayrimüslimlere de uyguladı: Ceza vermekten ziyade af yoluna gitmek. Bu noktada gayrimüslimler için yapılan açıklama da çok tanıdık: “Bu eşkıya güruhu gayrimüslimleri de isyanı desteklemek için baştan çıkarttı; esasen gayrimüslimlerin eli kolu bağlıydı ve bu sebeple bağışlanmayı hak etmektedirler.”²²⁸ Öyle anlaşıyor ki devlet, isyanın çok geniş bir katılıma mazhar olması sebebiyle, savaş meydanında öldürülenler dışında bütün halkı karşısına alacak bir cezalandırmadan kaçınmıştı ve gayrimüslimlere yaklaşımda bu düşünceyle şekillendi.

1832 yılına ait bir belge, epidemik bir hastalık sebebiyle isyan liderlerinin çoğunun öldüğünü ve isyancıların sözcüsü olarak sadece Memiş Ağa ile Müderris İlyasizade Emin Efendi'nin kaldığını belirtmektedir.²²⁹ Bu iddianın biraz abartı içerdiği tahmin edilmekle birlikte, bu dönemde böyle bir epidemiden bahseden

başka belgelerin varlığı, bölge hayatının hastalık sebebiyle nasıl alt üst olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu epidemi, “*ehl-i İslam toprağında vuku’ı olmayan ve adı işidilmeyen bir aslî hastalık zuhûru*” şeklinde tanımlanmaktadır.²³⁰ Epidemik hastalık söz konusu olduğunda ilk akla gelen vebadır. Ancak vebayla ilgili çalışmalarda, vebanın 1813-1818 yılları arasında Bosna’da yaygın olduğu belirtilmekte ve 1832’ye ait bir veba kaydına rastlanmaktadır.²³¹ Söz konusu hastalığın veba olması durumunda, bu tarihte vebanın bölge halkınca çok iyi bilinmesi gerekirdi; zira kısa bir dönem önce birçok kişinin vebadan öldüğü anlaşılmaktadır. Panzac’a göre, Osmanlı’da genel olarak bütün dönemlerde halk vebayı tanımakta ve özelliklerini bilmekteydi.²³² Büyük bir ihtimalle bu hastalık, tifüs, tifo veya paratifo gibi, halk tarafından bilinmesi daha zor olup da bu dönemde imparatorluğun Mısır, Bağdad, Suriye ve Sayda gibi bölgelerinde görülen bir hastalıktı.²³³

İsyancıların Amac ve Talepleri

Zikredildiği üzere, isyanın ilk safhasında görünür sebep, Yeniçeriliğin kaldırılmasıydı. Burada “görünür” kavramını bilhassa tercih etmekteyiz; zira bu sebebin ötesinde, çok daha derin ve karmaşık unsurların isyan olgusuna yön verdiğini ve bu minvalde bölgenin dinamiklerini oluşturan birçok meselenin tartışılması gerektiğini düşünmekteyiz. İki safha olarak ele aldığımız isyan sürecinin her iki döneminde de isyancıların ana argümanı, askeri sistemde, kılık ve kıyafette ve hayatın diğer alanlarında gerçekleştirilen değişikliklerin esasen *kânûn-ı kadîme* aykırı olduğu, bu değişiklikleri uygulamanın *kânûn-ı kadîmin* ciddi bir ihlali olduğu iddiasıydı.²³⁴ Bu durumda isyancıların *kânûn-ı kadîm*den kast ettikleri şeyin ne olduğu sorusu, önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. İsyancıların beyanatları “eski nizam” yapılan güçlü bir vurgu ve bir hatırlatmayı içermektedir ve esasen Fleischer’in da belirttiği üzere, anayasaya yönelik bu tür bir ilgi, gerçekte travmatik dönemlerin bir ürünüdür.²³⁵ Bir başka deyişle, yeni bir şey değildir ve mühim değişiklikler karşısında “Altın Çağa” ve ideal geçmişe duyulan özlemi yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu, toplumu zaman içerisinde oluşan sabit bir düzen içerisinde tutma ve değişim yönündeki meylin önünü kesme ar-

zusudur. Bu geleneksel yaklaşımda ana ilke, *kadîmi* korumaktır; kadîm ise bir Kânûnnâme'de belirtildiği üzere, hatırlanmayacak kadar eski zamandan beri var olandır.²³⁶

İsyancılar tarafından *kânûn-ı kadîme* yapılan bu vurgu, onların 'kötülük getireceğini düşündükleri değişikliklere' karşı geçmişini nasıl idealleştirdiklerinin açık bir göstergesidir. Dahası, *kânûna* yaptıkları vurguyla isyancılar, hareketlerini meşrulaştıracak bir zemin arayışlarını da ortaya koymaktadır. Burada devlete hatırlatılmaktadır ki, argümanları yeni veya icat edilmiş, uydurma bir şey olmadığı gibi, kendileri de ipsiz-sapsız bir görüşe takılmış, başıboş kimseler değildir. Bu noktada, isyanın ilk safhasında yeniçeriliğin kaldırılması *kânûn-ı kadîmin* ciddi bir ihlali olarak görülürken,²³⁷ ikinci safhada bu, kılık ve kıyafetteki değişiklikler de dahil olmak üzere, devletin kanununa, Peygamberin sünnetine ve Hanefi fıkına aykırı olduğu iddia edilen, uygulamaya sokulacak tüm değişikliklere şamil kılınmıştır.²³⁸ Bu noktada, devletin değişiklikleri dini bir gereklilik olarak sunması argümanına benzer şekilde, isyancılar da iddialarının haklılığını göstermek için İslami bir terminolojiye müracaat etmiştir.

Hüseyin Kapudan'ın idaresi dönemine ait 1832 tarihli bir ferman, isyancıların İslami terminolojiyi nasıl devreye soktuklarına dair güzel bir örnek sunmaktadır. Fermanda Müslümanların günlük ibadetlerine ve cemaatle ibadete gereken hassasiyeti göstermediklerinden bahsedilmekte, Kuran ve İslami ilimleri öğrenmek için çocukların mekteplere düzenli bir şekilde gönderilmediği söylenmekte ve bu sebeple Allah'ın bir takdiri olarak bölgede, daha önce bahsi geçen salgın hastalığın baş gösterdiği iddia edilmektedir. Fermana göre bu "beladan" kurtulmak için öncelikle imamlar ve müezzinler ve akabinde bütün bölge halkı cami ve mescitlere akın etmeli, ibadetlerini cemaatle ifa etmeye büyük özen göstermelidir. Devamında ferman, işlerini bahane ederek cami ve mescitlere gitmeyenlerin takdir edilmesini ve sopayla dövülmelerini şart koşmaktadır. Ayrıca çocuklar da Kuran öğrenmeleri için hocalara teslim edilmeli, okul olmayan mahallelerde mektepler inşa edilmeli ve başlarına da hocalar atanmalıdır. Belgenin devamında camilere gitmeyenleri tespit edip yetkililere haber vermek üzere her bölgeye casuslar gönderilmesinden bahsedilmekte ve bunun düzenli olarak takip edilmesi istenmektedir.²³⁹

İsyancıların Yeniçeriliğin kaldırılmasını bir *bid'at* olarak nitelendirdiği görülmektedir; *bid'attan* kastedilen ise sonradan uydurulmuş, kanun dışı uygulamadır ve iddiaya göre bunun kabulü, birçok başka *bid'atı* beraberinde getirecektir.²⁴⁰ Bu noktada isyancıların Sultana, bütün “zulüm ve tazyikleri ve bütün *bid'atları*” üzerlerinden kaldırma yönünde bir yakarıları ve “iyi muamelede bulunma” niyazı söz konusudur.²⁴¹ Osmanlı hukuk sistemine göre *bid'at*, “*şeriate, örfe, emr-i padişahiye, kânûn-ı kadîme ve deftere*” karşı olan her tür adaletsiz değişikliği ve yeniliği kapsamaktadır.²⁴² Buna bağlı olarak imparatorluğun tebaasını ilgilendiren her tür hukukî meselede uygulamalar, ana kuralların belirlendiği Kânûn-ı Osmanî'ye başvurarak gerçekleştirilmekteydi²⁴³ ve Kânûn-ı Osmanî'ye aykırı olan her şey *bid'at* olarak adlandırılmaktaydı.²⁴⁴

İsyancıların hem hukuku ve hem de dini devreye soktuklarını ve böylelikle dolaylı olarak bu değişiklikleri vaz etmenin hem bir hukuk hem de din ihlali olduğunu iddia ettiklerini görmekteyiz. Bu stratejinin bir parçası olarak isyancılar her kazadan, uygulamanın hukuka ve dine aykırı olduğunu iddia eden mahzar ve ilamlar almaya ve bunları Babıalî'ye sunmaya karar verdiler.²⁴⁵ Esasen bu, Sultanı mutlak otorite olarak gören bölge halkının bir ‘niyazı’ gibi algılanmalıydı; ama aynı zamanda halkın kendilerine dikte edilen her şeyi kabul etmeyeceklerine dair güçlü bir ‘ifadeyi’ de içeriyordu. Babıalî'ye yaptıkları bu niyazla isyancılar bir taraftan Sultanın tebaaları olduklarını gösteriyorken, diğer taraftan Babıalî'nin politikalarına karşı koyarak, kendi geleceğine kendilerinin karar vermeleri arzularını da sunmuş oluyorlardı. Böylece isyancıların kendilerini, Sultanın mutlak kulları olma ile özgür bireyler olma noktasında arafta bir yerde konumlandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

İsyancılara yön veren ana saik ise, ilk değişikliği kabul etmeleri halinde diğerlerinin onu izleyeceği düşüncesi idi; böylelikle mevcut değişikliğe karşı çıkarak gelecek yeni tasarıları da önleyebileceklerine inanıyorlardı. Halkın değişikliklerden duyduğu bu korkularının onları, Yeniçeriliğin ilgasını kabul eden bölgelerdeki insanlarla görüşüp onların fikirlerini almaya ittiğini görmekteyiz. Bu minvalde isyancılar, o dönem Belgrad Muhafızı olan Abdurra-

him Paşa'nın İbrahim isimli bir tatarı ile Belgrad'daki yeni askeri talimler hakkında görüştüklerinde İbrahim onlara, kendilerine ulaşan söylentilerin tamamen asılsız olduğunu, bu yeni uygulamalar sebebiyle hiç kimsenin gelirine bir hanel gelmediğini aktarmıştı. İbrahim ayrıca, yeni talimin sadece silahları temizlemek, savaş sanatını öğrenmek ve tüfek eğitimi yapmakla sınırlı olduğunu eklemiştir. Bunun üzerine isyancılar bütün bunlara uyabileceklerini, ancak bunları kabul ettiklerinde başka planların da devreye gireceğini düşündüklerini söylemişlerdi.²⁴⁶

Bu açıklamalar göstermektedir ki isyancılar yeni düzenin sadece Yeniçeriliğin ilgasıyla sınırlı kalmayacağı, hatta bölge halkının gelir ve geçim kaynaklarını dahi tehlikeye sokacak bir değişikliğe doğru gideceği inancındaydılar. Merkezi yetkililer ise bunun üzerine, başka herhangi bir tasarının gündeme gelmeyeceği, yeni orduya eskiden olduğundan daha büyük bir itibar gösterileceği ve ilganın sadece profesyonel Yeniçerilerle sınırlı olacağı sözünü vermişlerdi.²⁴⁷ Önceki bölümlerde belirtildiği üzere Bosna'daki askeri örgütlenme, kapudan, yerlikulu ve ocaklık tımarı gibi bölgeye özgü unsurları da içerisinde barındıran oldukça karmaşık bir sisteme sahipti. Muhtemeldir ki bölge halkı ilganın askeri sistemin diğer unsurlarını da kapsamayı ihtimaline karşı teyakkuza geçmişti. 1803'te bölgeye giden bir Fransız seyyahın bildirdiğine göre Bosna'daki erkeklerin çoğu; yaklaşık 78.000 kişi 'Yeniçeri' unvanına sahipti ve seyyahın öğrendiğine göre bunların sadece 16.000 kadarı düzenli olarak savaşa katılan ve maaş alan profesyonel Yeniçerilerdi. Geri kalan grup ise, düzenli ücret ödenmeyen, ancak bu unvanı birtakım vergi imtiyazları sağlaması ve hukuki haklar sunması sebebiyle kullanan kişilerden oluşuyordu.²⁴⁸ Bu uygulama Bosna'nın coğrafi konumuyla yakından alakalıydı; bir sınır bölgesi olarak Bosna özel bazı şartları haizdi.

Sınır bölgesi olma durumu Bosna'nın Müslüman köylüsünü ihtiyaç anında savaşa katılmaya yükümlü kılmış, karşılığında ise halk vergiden muafiyet hakkı kazanmıştı. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu durum 1720'lere kadar devam etti; bu tarihte Bosna halkının yeni bir sistemle, Hristiyan köylülerin ödediği taksit isimli eyalet vergisine katkıda bulunmaya zorlanması, Müslüman köylülerin büyük bir isyan başlatmasıyla neticelendi.

Zaman zaman alevlenip sönen bu isyan, dalgalanmalarla uzun bir süre devam etti ve 1747 ila 1758 yılları arasında Saray Yeniçerilerinin de isyana dahil olmasıyla iyice kötüleşti. Halkın nefretini kazanan taksit uygulamasının Saray'da yürürlüğe konulması büyük protestolara neden oldu; hatta olaylar, halkın şehrin en büyük çarşısını kapatmasına kadar vardı. Akabinde, büyük tepkiler neticesinde idareciler halkın isteklerini kabul etmek mecburiyetinde kaldı ve bütün Bosna Müslümanlarının askeri sınıfın bir mensubu olduğu kabul edildi.²⁴⁹ Böylelikle halk, yerel ayan ve kabile liderlerinin dönemlik tertip ettiği düzensiz orduların bir parçası haline gelerek Osmanlı ordusuna dahil oldu.

Esasen bu durumun sadece Bosna'ya özgü olmadığı ve hatta sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanmadığı bilinen bir gerçektir; milis güçler ve paralı askerler, onları finanse edenlerin bu hizmetleri krallara sattığı Avrupa'da da çok yaygındı.²⁵⁰ Bu şekilde milis güce dönüşmelerinin Bosna halkına vergi muafiyetleri ve hukuki imtiyazlar sağladığı ve Yeniçeriliğin ilgasına karşı sergilenen büyük tepkilerde önemli bir sebep olduğu açıktır; zira halk ilgayı sahip oldukları imtiyazların sonu olarak yorumlamaktaydı. Büyük bir ihtimalle bu dönüşüm sürecinde bölgede, en azından pratik kullanımda veya insanların zihninde Yeniçeri kavramı merkezde sahip olduğundan çok daha geniş bir anlam kazanmış ve gerçek Yeniçeriler dışında bölgenin yerlikullarını, kapudanlarını ve diğer askeri grupları da kapsayan bir şemsiye kavrama dönüşmüştü. Elbette ki bu şartlar altında, bölge halkı arasında yerli askerlerin maaşlarının kesileceği ve sipahilere ait tımarların devlet tarafından zapt edileceği şeklinde söylentilerin yayılmasına şaşırmmamak gerekir.²⁵¹ Merkezi yetkililere göre bu tür dedikodular dış güçlerin elçileri tarafından, özellikle de Fransız ve İngiliz elçileri tarafından çıkarılıyordu. Bu haberler üzerine II. Mahmud yerli askerlerinin ücretlerinin ödenmesi emrini bizzat vermişti²⁵² ve kanımızca bu, bölge halkına ilganın başka grupları içermeyeceği yönünde bir mesaj veriyordu. Büyük bir ihtimalle bu tür teminatlar bölge halkını sakinleştirmiş ve zaman içerisinde halkın isyancılara olan teveccühünü kırarak isyancıları yalnızlaştırmıştır.

Bu sebepledir ki isyanın ilk safhasında yerel halkın isyana olan desteğinin önce bir artış gösterdiğini, ancak zamanla azal-

ma yoluna gittiğini görmekteyiz. Başlangıçtaki artışı, ilganın hayatın diğer alanlarına da genişletileceği korkusuna bağlı olduğu açıktır. Konuyla ilgili belgeler, isyanın başında Bosna halkının isyan taraftarları ve karşıtları olmak üzere ikiye ayrıldığını, ancak zamanla isyanın bütün halkı etkisi altına aldığını söylemektedir.²⁵³ İsyanı zaman içerisinde oluşan destek, aynı zamanda isyancıların ikna kabiliyetlerinin ne kadar güçlü olduğunun ve iddialarının toplum nazarında nasıl akis bulduğunun da iyi bir göstergesidir. Öte yandan bir müddet sonra bu desteğin azalması, merkezi yetkililerin bölge halkını, gerçek Yeniçeriler dışında kimsenin hayatında herhangi bir değişiklik olmayacağı yönünde ikna ettiklerini ortaya koymaktadır. Ancak isyanın ikinci safhasında değişiklik kaygıları yeniden güncellik kazanmış, hareket şiddetini artırarak devam etmiş ve en sonunda askeri güç kullanılarak bastırılabilmiştir.

İlk safhada bölge halkına verilen garantiler sebebiyle harekete olan desteğin zamanla azalması neticesinde, isyancıların cezalandırılması daha çok profesyonel Yeniçerilerle sınırlı kalmıştır; ancak bunun, durumu yatıştırmak üzere alınan bilinçli bir karar olduğu zamanla görülecektir. Hareketin yatıştırılmasından sonra artan merkezileşme uygulamaları, yeni bir askeri sistemi ve ilave vergileri kapsayan bir dizi düzenlemeyi beraberinde getirdi. Öte yandan bu programın Bosna halkı üzerindeki etkisi, altı nahiyenin Sırlara terki meselesiyle ikiye katlandı.²⁵⁴ Bosnalılar bu değişikliklere büyük tepki gösterdi ve eski iddialarına geri döndüler. İsyanın ilk safhasında olduğu gibi *kânûn-ı kadîm* tartışmaları yeniden gündeme geldi; eski iddialar tekrarlandı ve yeni kıyafet düzenlemeleri yine halkın büyük tepkisine neden oldu.²⁵⁵ Bölgenin önde gelen ayanından biri olan ve iç dinamikleri iyi bilmesi beklenen Hersek Mutasarrıfı İstolçeli Ali Paşa'ya göre bu sorunların arkasında yatan esas neden, Bosna halkının kendi yerli zabitleriyle iş görmeye alışkın olması ve vali tarafından kendilerine gönderilen yetkilileri yabancı olarak görmeleiydi. Ali Paşa'ya göre Bosna halkı önceki zabitlerine çift sürmek ve çapa yapmak gibi bedenen hizmet etmeye alışkınken şimdiki görevliler için bırakın bunları yapmayı, bir yumurta vermek bile onlara zor gelmekteydi.²⁵⁶

Vergi karşılığında işgücü hizmeti sunmak, Balkan köylüsü arasında oldukça yaygın bir pratikti; mesela Tuna Prenslikleri'nde, Bulgaristan ve Bosna topraklarında bunun örnekleri mevcuttu.²⁵⁷ Ancak yeni düzenlemelerle birlikte, isyanın ilk safhasında ertelenen bölge sipahilerinin ilgasının yeniden işlerlik kazanması, onların elinde bulunan toprakların ne olacağı sorusunu da gündeme getirdi. Bu topraklara yeni görevlilerin atanması, sadece eski sistemden beslenen sipahi, kapudan, yerlikulu gibi askeri birimlerin çıkarlarını tehdit etmekle kalmıyor, aynı zamanda eski yerel görevlilerle uzun bir süredir karşılıklı bir ilişki biçimi geliştirmiş yerel köylülerin çıkarlarına da hâlel getiriyordu. Yeni sistem, köylüler için yeni ödemeler anlamına gelmekteydi ve hiçbirine buna razı değildi.²⁵⁸

İsyancıların 29 Haziran 1831'de merkezi yetkililere sundukları bir istidâ, Bosnalıların yeni kıyafetler dışında, yeni askeri düzenlemelerden, yeni vergi taleplerinden ve Müslüman Bosnalılar aleyhine gayrimüslimlere verilen haklardan ne kadar rahatsız olduklarını ortaya koymaktadır. Bölge halkının şikayetleri şöyle sıralanıyordu:

İslam memleketlerinde zuhur eden inkılap ve nizam sebebiyle bizler din ve mezhebimize uymayan takım ve elbise gibi tekliflerle karşı karşıya kalmaktan başka evladımız ana ve babalarından zorla alınarak asker yapılmaktadır. Buna benzer uygulamalar sebebiyle ehl-i İslam hakarete uğramakta ve kâfirler fırsat bulup İslam memleketlerine üstünlük taslayarak nice memleket ve kale elden gitmektedir. Ehl-i İslam bütün bunları hayretle izlemektedir. Mal ve evladını vermek ve bu elbiseleri giymek istemeyenlere top ve tüfekte asker saldırmaktadır...²⁵⁹

İsyancılar *kânûn-ı kadîme* dönüşün bir parçası olarak Yeniçeri ordusunun yeniden canlandırılması ve yeni kıyafet uygulamalarının kaldırılması yönündeki taleplerini, isyanın ikinci safhasında merkeze bir kez daha yinelediler.²⁶⁰ Bu talepler karşısında merkezi yetkililer, Yeniçerilerin adlarının yeryüzünde anılmasının tümüyle yasak olduğunu belirterek ima etmenin dahi cesaret istediği bu konuda dedikodu yapılmasının hiçbir şekilde kabul edilemez olduğunu bildirdiler.²⁶¹ Yeni kılık ve kıyafet hakkında ise yetkililer, bunun sadece askerî sınıfa mahsus bir uygulama

olduğunu belirtiyorlardı.²⁶² Ancak hemen akabinde Sultanın ve bütün devlet erkanının da bu “yeni güzel elbiseleri” (*elbise-i cedide-i hasene*) giydiğinden bahsedilmekteydi. Belgeye göre, Sultana itaat bütün Müslümanların görevi olduğundan, bunlar hakkında devlete şikayette bulunmak çok yakışıksız bir davranıştı.²⁶³ Bu talepler *bî-edebâne istidâlar* olarak adlandırılmakta ve Boşnakların artan yakışıksız davranışlarına misal teşkil ettiği iddia edilmekteydi.²⁶⁴ Bununla birlikte, isyan liderlerinin yeni kıyafet uygulamalarına muhalefete devam ettikleri ve kavuklar, Yeniçeri başlıkları ve eski tip resmi kıyafetlerle sokaklarda dolaştıkları anlaşılmaktadır.²⁶⁵

Önceki bölümlerde Bosnalılar için isyanın, nasıl bir sorunlara çözüm arama mekanizmasına dönüştüğünden bahsetmiştik. Öyle anlaşıyor ki Bosna'da isyan bir müddet devam eden, sonra bir şekilde sonlanan, ancak yeni bir uyararla yeniden harekete geçen kronik bir süreç haline gelmişti. Belirtmek gerekir ki, Bosna'nın bu hususiyeti uzun bir müddet devam etti ve 1878'de Avusturya-Macaristan tarafından işgal edinceye kadar Bosna birçok isyana sahne oldu. Hatta II. Mahmud dahi bundan şikayet etmekte ve “Bosnalının tuttuğu usul başa çıkar şey değildir. Eğer devlet bize hiç karışmasın, biz başlı başımıza kendimiz idare edeceğiz diyecekler ise orası başka dava olmuş olur. Bunlar öteden beri haşın bir kavimdir; yani itaatsizlikleri şimdi olmayıp pek eskidir. Bunca müddettir vali olanlara layıkıyla hükümet ettirdiklerini bilmiyorum” demektedir.²⁶⁶ Denilebilir ki, Bosna'daki isyanların bu kronik tabiatı, isyan sürecinde insanları kısa sürede harekete geçmeye ve karar verme sürecinde hızla teşkilatlanmaya imkan tanımıştır.

Bu noktada bu isyanın planlı bir hareket mi, yoksa yeni düzenlemelere karşı geliştirilen anlık bir tepki mi olduğu sorusu önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgular, hareketin başlangıçta bir kendiliğindenlik içerse bile zamanla, iniş-çıkışlarla bir sürece yayılan, uzun soluklu ve planlı bir harekete dönüştüğünü göstermektedir. İsyanlılar Yeniçerilikten vazgeçmeyeceklerini ilan etmiş ve yedi yaşından büyük herkesin silahlarını kuşanmalarını söyleyip insanları savaşa hazırlamıştır.²⁶⁷ Öyle ki, iddialarına göre devlet yedi yaşından büyük herkesi ortadan kaldıracak olsa bile amaçlarından vazgeçmeyeceklerdir. Hancı

İbrahim Alemdar'ın söyledikleri isyancıların kararlılıklarına iyi bir örnektir: İşaret parmağını havaya kaldıran İbrahim Alemdar, “efendiler” der; “bu din ve hayattır,” sonra diğer parmağını işaret ederek, “bunlar da yeniçerilik ve beşelik; bundan vazgeçerim ama Yeniçerilik ve beşelikten asla.”²⁶⁸

Gizli ve açık toplantıların sıklığı da, hareketin planlı bir programa sahip olduğunun bir işaretidir. İsyan liderleri hareketin geleceği için gizli toplantılar düzenliyorken, buralarda alınan kararlar, özellikle camilerde gerçekleştirilen daha geniş katımlı toplantılarla halka ilan ediliyordu. Ayrıca isyan liderleri büyük miktarda buğday²⁶⁹ ve erzakı²⁷⁰ Saray Kalesi'ne istif ettirerek bir harekata hazırlık yapmakta ve Saray şehrini adeta, diğerlerine de öncülük edecek bir askeri istihkama dönüştürmekteydiler.²⁷¹ Bunların yanında, Babıali'ye bağlılıklarını bildirmiş insanları bu fikirden vazgeçirmeye yönelik eylemler bir yöntem haline gelmiş, hatta bazen isyancılar devlete bağlılığını daha ilk başta bildirmiş olan kazaları bile kendilerine katmayı başarmışlardı.²⁷² Bu, devletin bir kazanın desteğini kazanmaya çalışırken daha önce itaat etmiş birini kaybetmesi anlamına gelebiliyordu. Saray merkezli hareket isyancılara stratejik bir avantaj da sağlamaktaydı; bölgenin tam ortasında yer alan Saray, diğer kazalara ulaşmak için en uygun yerd. İsyanın ikinci safhada daha çok şiddetlendiğini görmekteyiz; öyle ki bir belgenin işaret ettiği üzere, isyan öncekinden çok daha yıkıcı bir hal almakta ve yanı başındaki eyaletlere de yayılma ihtimali taşımaktaydı. Zira çoluk-çocuk, genç-yaşlı bütün Bosna halkı uykularını ve mallarını-mülklerini terk etmiş, hayatlarını bu yolda adamaya and içmişti.²⁷³

Daha önce Bosna'nın sınır bölgesi olma durumunun bölge halkının zihninde nasıl bir savunma psikolojisine sebep olduğundan bahsetmiştik. “Bölgenin dört taraftan düşmanlarla çevrili olduğu düşüncesi”²⁷⁴ hem eyalet halkının hem de Osmanlı merkezi yetkililerinin üzerine ağır yükler yüklemekteydi. Bir belgenin işaret ettiği üzere, her yönden din düşmanlarıyla kuşatılmış olan Bosna çok dikkatli takip edilmeli ve halkına da diğer yerlerdekilere daha çok ihtimam gösterilmeliydi.²⁷⁵ Öte yandan bir başka belge, bölge halkının hissettiklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktaydı:

Bizim öteden beri her türlü emir ve hususta devlete katiyyen bir itaatsizliğimiz olmamıştır ve bundan sonra da olmayacaktır. Ancak dört tarafımız düşmanla çevrili olup Sırlar ile on, on beş seneden fazla bir süredir gerçekleşen savaşlarda on binden ziyade şehit verdik ve malen ve bedenen sadık bir şekilde devlete hizmette bulunduk. Belgrad Kalesi yeniden feth olununcaya değin bütün mal ve mülkümüzü bu uğurda harcadığımızdan hepimiz fakr u zaruret içinde kaldık. Yarın bir taraftan bir din düşmanı saldıracak olur ise topraklarımızı müdafaada zorluklar çıkacağından şüphe yoktur. Bu sebeple Bosna eyaletinde Yeniçeri ocağı ve diğer ocakların eskiden olduğu gibi ibkasını ve her türlü bidatin üzerimizden kaldırılmasını istemekte, Sultana bunun için niyazda bulunmaktayız.²⁷⁶

Şüphesiz ki Sırlar ile 1804-1813 yılları arasında yaşanan aralıksız çatışmalar, bölgeye yakın eyaletlere ağır yükler yüklemiş, Belgrad'a en yakın eyalet ve halkının büyük çoğunluğu da Müslüman olarak Bosna, bundan en çok etkilenen eyalet olmuştur. Başlangıçta Sırlar başarılı bir isyana imza atmış; 1813 sonrasında ise Osmanlı ordusu 1806'da çıkarıldıkları Belgrad'ı geri almaya ve bölgede yeniden hakimiyet kurmaya muvaffak olmuştu.²⁷⁷ Bütün bu çatışmalardan büyük zarar gören Bosna halkı artık yeni savaşlara katılma konusunda çok isteksizdi.²⁷⁸ Anlaşılmaktadır ki, her taraftan "düşmanla" kuşatılmış hissinde oldukları için Bosnalıların en güçlü silahı askeri kuvvetleriydi ve Yeniçerilerin ve diğer sipahi birliklerinin ilgası sebebiyle bu askeri güçten yoksun kalmak istemiyorlardı. Muhtemelen Bosnalıların zihninde hep, Belgrad'ın kaderine benzer bir şey yaşamak korkusu vardı; bu sebeple onlar için tedbirli ve tetikte olmak, askeri gücü pekiştirmek anlamına geliyordu. Onlara göre ne yazık ki bölgedeki en muhkem askeri gücün ilgası askeri bir boşluk yaratabilir ve Bosna toprakları bir anda Sırp yayılımının hedefi haline gelebilirdi.

Bu noktada isyancıların önemli başka bir talepleri karşımıza çıkmaktadır: Bölgenin yerel bir vali, Hüseyin Kapudan tarafından idaresi. Neredeyse bütün Bosna kazaları merkeze bu taleple başvurdu.²⁷⁹ İddiaları, önceki valilerin Bosna'yı iyi tanımamaları sebebiyle yerel bir valinin kolaylıkla çözebileceği meselelerin altından kalkamadıkları idi. Bu sebeple, "eyaletin meselelerine

hâkim, din ve devlete hayır için uğraşacak, memleketin iyiliğini isteyen, dindar ve kabiliyetli bir yerel valî" talep etmekteydiler.²⁸⁰ Bu taleplerin birçok tarihçi tarafından Bosna'nın özerklik arayışı olarak yorumlandığı görülmektedir. Bunlar arasından bazıları Bosnalıların takip ettikleri yolun imparatorluğun diğer bölgele-
rindeki Hristiyanların niyetlerine çok benzediğini iddia ederken,²⁸¹ bazıları da durumu milliyetçi bir perspektiften yorumlamayı tercih etmiş ve Hüseyin Kapudan'ın Bosna'nın ilk milli lideri olduğunu savunmuştur.²⁸²

Bizim düşüncemiz ise konunun bunların ötesinde bir yoruma ihtiyaç duyduğu ve Pasvanoğlu Osman Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa veya İskodralı Mustafa Paşa gibi²⁸³ dönemin diğer isyancı şahsiyetlerine benzer şekilde, Hüseyin Kapudan'ın da içinde bulunduğu geniş Osmanlı dünyasının bir ürünü olduğudur. Daha sonra detaylarıyla inceleyeceğimiz üzere, Ruscuklu Ali'nin veya daha güçlü bir şahsiyet olan Hüseyin Kapudan'ın talepleri ve dünya görüşleri Osmanlı İmparatorluğu'nun çatısı dışına çıkmak değildir; hatta bazen *kânûn-ı kadîme* yaptıkları vurgular veya değişime gösterdikleri tepkiler, güçlü bir Osmanlı taraftarı resmi ortaya koymaktadır. Şurası kesindir ki, bu şahsiyetler kendilerini İmparatorluk sınırları içinde konumlandırmakta, ufuklarını imparatorluğa ait olan şeylerle çizmekte ve meşruluklarını da buradan sağlamaya çalışmaktaydılar. Bu iki liderin, Tepedelenli Ali veya Pasvanoğlu Osman gibi çağdaşları olan diğer isyancı liderlere benzer problemleri olduğu açıktır, ancak milliyetçi liderler oldukları doğru değildir; zira bölge halkının amaçları İmparatorluktan ayrılmak değil, tersine onun tarafından desteklenmek ve onunla güçlenmek idi. Moaçanın'ın de belirttiği üzere, bu insanların Babıali'ye vergi ödememek gibi bir talepleri yoktu; Boşnak dilini resmi bir dil haline getirmeyi de amaçlamıyorlardı. Ana talepleri özerk bir bölge olmaktan ziyade, sahip oldukları statükonun korunmasıydı.²⁸⁴ Bu noktada etnik milliyetçi bir ajandadan bakıldığında temel argümanların eksik olduğu görülmektedir. Sadat'ın belirttiği üzere, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında yaşanan bu gelişmeler milliyetçi ideolojilerin yükselişi olarak yorumlanmak yerine, temelde Osmanlı iç-güç müzakereleri kapsamında ele alınmalıdır.²⁸⁵

İsyancıları Bastırma Metotları

Devletin ana vazifelerinden birisinin istikrarı korumak olduğu düşüncesiyle Bosna'daki düzen bunalımı ve isyan halinin müdahaleyi gerektirdiğine karar verilmişti. Amaç sadece suçlu olanı cezalandırmak değil, bölgede devletin gücünü yeniden artırmaktı. Devlet, isyana öncülük edenlerle bir pazarlığa oturmak yerine, idam ve sürgünlerle bir düzen sağlamayı tercih etti. Ancak öte yandan pazarlıklar da tamamen göz ardı edilmedi; özellikle öncü şahsiyetlerin çevresinde toplanan halk, *ehl-i ırz*, yani saf, dürüst olarak nitelendirildi ve onlara şefkatle yaklaşılmaya planlandı. Bu şekilde onların liderle olan bağlarının kopartılacağına ve kalplerinin yeniden kazanılacağına inanılıyordu.²⁸⁶ Bu davranış farkı, lider şahsiyetlerin isyanının devlet tarafından kabul edilemez oluşuyla alakalıydı; çünkü onlar ana hedefin bütün eyaletleri merkezileştirmek olduğu bir programı baltalamaktaydılar; oysa sıradan insanların desteği, devlete göre çabuk kırılabilir bir destektir.

Devlet politikalarına göre, isyanın elebaşları sert bir şekilde cezalandırılırsa isyana olan destek kesilebilirdi; bu sebeple cezalandırmaların çok geniş çaplı olmadığı ve isyan tarafında yer almakla birlikte köklü bir mücadele sergilemeyen sıradan halkı içine almadığı görülmektedir. Buna bağlı olarak isyan taraftarlarını üç grupta ele almanın doğru olacağı kanaatindeyiz; isyana öncülük eden şahsiyetler, bu şahsiyetleri aktif bir şekilde destekleyenler ve pasif destekçiler. İlk gruptan hemen herkese cezaî bir müeyyide uygulanmakla birlikte, ikinci grubun kaderi kişisel konumlarına, desteklerinin derecesine veya zenginliklerine bağlı olarak değişmekteydi. Mesela, eğer isyancı bir kapı halkı ise ve isyana olan desteği bu ilişki sebebiyle gerçekleşmişse, merkezi yetkililer bazen onu cezalandırmak yerine efendisi ile aralarındaki ilişkiyi kırma yoluna gitmekte ve eğer cezalandırmaya karar verilmişse, efendisinden farklı bir yere sürgüne gönderilmekteydi.²⁸⁷

Öte yandan isyanın her iki safhasında da bölge haklının neredeyse tamamının nasıl isyan taraftarı olduklarını gördük; devlet bu geniş pasif destekçi grubunu doğrudan güç kullanarak bastırma yerine politik baskı uygulayarak durdurmayı hedeflemişti. Bu stratejinin bir parçası olarak, isyanın savaş meydanında bas-

tırılmasından sonra Babıali isyan tarafı ile bir şekilde bağlantısı olan ancak bundan pişmanlık duyan herkesin affedileceğini bildirdi. Artık mesele sonlandırılmıştı ve bütün eyalet halkı bundan böyle bu tür işlere girişmemeleri ve Sultanın emirlerine büyük bağlılık göstermeleri yönünde uyarılmıştı.²⁸⁸

Böylece halkı isyana bizzat teşvik edenler terbiyeye müstahak (*müstahak-ı te'dib ve terbiye*) olarak nitelendirilip cezalandırılmalarına karar verildi; zira iddiaya göre Bosna'nın eşkıyadan temizlenmesi ancak bu gibilerin cezalandırılmalarıyla mümkün olacaktı.²⁸⁹ Bu noktada devletin bu gibileri merkezden göndereceği bir orduyla mı bastıracağı yoksa bunu yerel yetkililerin yapmasının mı daha doğru olduğu sorusu tartışmalara konu olmuştu. Merkezi yetkililer bu işi merkezden gönderilen bir ordunun yapması durumunda isyana direkt destek olmayan bölge halkının da şiddetli baskıdan olumsuz etkileneceği ve genel koşullardaki huzursuzluk sebebiyle tamamen Babıali'den uzaklaşacakları endişesini taşıyorlardı. Nihai karara göre, "her ne kadar hemen bir orduyu bu iş için bölgeye göndermek mümkünse de, geçmiş tecrübeler 'ahmak ve akılsız insanlardan oluşan vahşi köylüler olarak Boşnakların' böyle bir durumda isyancıların tarafında yer alacaklarını gösteriyordu. Ayrıca, ordu göndermek bölgede kıtlık ve sıkıntıya sebep olabilir ve halkın önemli bir bölümünün düzenini bozabilirdi."²⁹⁰

Burada yine devletin emirlerinin sorgulanamaz olduğunu düşünen merkezi otoritenin bölgeden gelebilecek eleştirileri anlamaya çalışmak yerine, bütün bir halkı içine alacak bir yaklaşımla, durumu toplu bir akıl yetersizliğine bağlamayı tercih ettiği görülmektedir. Sık sık karşımıza çıkan bu tür söylemler, merkezin algısına dair önemli ipuçları vermektedir. Öncelikle bu, devleti sadece en etkin fiziksel güç değil aynı zamanda her zaman tebaasından daha rasyonel bir mutlak otorite olarak gören bir düşüncenin yansımasıdır. Dolaylı olarak Sultanın ontolojik üstünlüğüne bir vurgu da söz konusudur; Sultanın kulları olarak tebaadan beklenen sorgusuz bir sadakattir. İkinci olarak bu tür açıklamalar göstermektedir ki, isyancıların amaç ve talepleri devlet nazarında bir manası olmayan, absürt şeylerdir. Üçüncü olarak bir hatırlatmanın varlığından bahsetmek mümkündür: Bu talepleri yapan

insanlar “ahmak ve akılsız insanlar” olduklarına göre, devletin onların hamiliğini alması ve haklarında karar vermesi, bu anlayışa göre bir gerekliliktir.

Benzer şekilde isyancıların cezalandırılması da iki amaca matuftu; devlet bir taraftan isyancılara korku salmak ve bu suçun cezasız kalmayacağını göstermek, dolayısıyla isyancı ile sadık kul arasına keskin bir çizgi çizmek istiyorken öte yandan, devletin mutlak hakimiyetini bölgede yeniden teşkil etmek; bir başka deyişle, suçlunun “zavallı” varlığı ile devletin “mutlak” varlığı arasına belirgin bir çizgi çizmek istiyordu. Foucoult'nun ifade ettiği üzere, bu tür umumi cezalandırmalar bir tarafta gücün ritüelinin sergilendiği, diğer tarafta ise hükümdar olanın tebaası önünde, muhteşem şan ve şerefiyle kendini resmettiği bir düstur olarak görülmeliydi.²⁹¹

Daha sonra göreceğimiz üzere, devlet bu kararları yürürlüğe koydu ve bir taraftan sorunların çözülemez olduğu durumlarda vali değişikliğine gidilmesi, politik pratiğin önemli bir parçası haline gelirken, diğer taraftan isyanın önde gelen şahsiyetlerinin cezalandırılması, incelediğimiz süreç boyunca önemli bir uygulama halini aldı; ta ki, bölgedeki isyanın ancak askeri bir operasyonla durdurulabileceğine karar verinceye kadar. Başlangıçta merkezi otoriteler bölgede düzenin sağlanması için iki yola başvurmuştu: Harekete olan desteği kırmak için önde gelen şahsiyetleri cezalandırmak ve daha nüfuzlu vali ve yetkilileri atama yoluyla bölgenin idari gücünü pekiştirmek. Cezalandırmalar *ehl-i irz* olarak tabir edilen yargı erkinin kararıyla dört yolla gerçekleşmekteydi; idamlar, sürgünler, tekdir cezaları ve para cezaları. Öte yandan cezadan korkup kaçanların da peşi bırakılmamakta, görevlilerce takip edilmekteydiler.²⁹²

Bazen iki cezanın birlike verildiği de vaki idi. Mesela sürgün bazen müstakil bir ceza olarak verilirken bazen de, suçun büyüklüğüne göre, başka bir ceza ile birleştirilebiliyordu. Kıyyeci Lazo, Kalaycı Todori ve Etmekçi Sepro'nun durumu buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Haziran 1833'te İstanbul Patrikliği Babıali'ye başvurarak, bu üçünün İstanbul'da sürgün olmalarına ve kürek cezasına konulmalarına bir son verilmesi niyazında bulunmuştu; Patrik gerçek suçluların eşkıyalar olduğunu ve üçlüyü onların

isyana katılmaya zorladığını belirtiyordu. Cevaben, yetkililer talebi geri çevirmedi ve bu üçünün salıverilmesine karar verildi.²⁹³ Bunlar dışında İstanbul'da kürek cezasına çarptırılmış olan diğer Boşnak mahpusların da, devletin bir ihsanı olarak affına karar verildi. Belirtmek gerekir ki bu karar, isyanın bastırılmasından bir yıl sonra, Haziran 1833'te alınmıştı.²⁹⁴

Öte yandan isyancıların affı yönündeki talep ve niyazların her zaman olumlu sonuçlanmadığı da görülmektedir. Bosna Valisi Davud Paşa'nın, İstanbul'da sürgünde ve kürek cezasında olan, Hacı Mûyû olarak da bilinen Yaldızcıoğlu Hacı Mustafa'nın affı talebi çok sert bir dille geri çevrilmişti. Cevaben, "vali bilse ki bu şahıs ne kadar menfur bir şahıstır; değil onun sürgünden azade olmasını, kürek cezasından bile geri kalmasını istemez" deniyordu.²⁹⁵ Bu durum şüphesiz Hacı Mûyû'nun isyanda oynadığı rolle yakından alakalıydı; Hüseyin Kapudan'ın en yakın arkadaşı ve destekçisi olan Hacı Mûyû, onun valiliği sırasında, 1831 Haziran'ından 1832 Haziran'ına kadar Yenipazar Mütesseslimliği yapmıştı.²⁹⁶

Cezalandırma sırasında, yakalananların isimlerini, mesleklerini ve suçlarını muhtevi defterler her kaza tarafından hazırlanarak merkezi yetkililere sunulmaktaydı. Bu defterlerde eğer ceza idamsa, cezanın gerçekleştirildiğine dair bir bilgi notu ilave edilmekte, sürgün veya başka bir ceza söz konusu ise sürgün yeri ve verilen cezanın kaydı düşülmekteydi.²⁹⁷ Görülmektedir ki bu cezalar arasından para cezaları önemli bir yekuna ulaşmış ve mesela Haziran 1827'de bir yük, 85 bin 648 guruşa, bir başka deyişle, 185.648 guruşa kadar çıkmıştır. Vali bu miktarın içerisinde bir yük, 68 bin guruşunu, yani 168.000 guruşluk bölümünü eyalet masrafları ve kendi maaşı için aldığını belirtmektedir.²⁹⁸

Belirtmek gerekir ki, Nisan 1827'de Vali Abdurrahim Paşa bölgenin bütün ileri gelenlerini bir toplantıya çağırarak onlardan isyana sebep olanların isimlerini talep etmiş ve onlara ne tür cezaların verilmesinin uygun olduğunu sormuştur. Cevaben toplantıda mevcut ileri gelenlerin üç tür defter hazırlayıp valiye sundukları anlaşılmaktadır; idamlar, sürgünler ve tekdir cezaları. Valinin bir gün sonra yeniden topladığı ileri gelenlere şöyle bir konuşma yaptığı görülmektedir: "Sizler bu defterleri yapıp

getirdiniz; lakin sizin öteden beri olan hal ve hareketiniz ma-lumumdur. Zaman geçince falanın hiç kabahati yoktu, boşuna cezalandırıldı demek adetinizdir. Buna mahal vermemek için sizlerden, bunların gerçekten kabahatli olduklarını belirtecek senetler isterim.” Valinin istediği senetleri ileri gelenlerin verme taahhüdünde bulunduğu, ancak bunun gerçekleşmediği belge-den anlaşılmaktadır.²⁹⁹ Valinin ileri gelenleri kendi tarafına çek-mek yönündeki bu tür çabaları hem yerel eşrafın gücünü ortaya koymakta hem de onların desteği olmadan valinin ne kadar yal-nız kaldığını göstermektedir.

İsyanın ilk safhasının sonunda, her kazadaki isyancılar ara-sından önde gelen şahsiyetler ya idam edilmiş ya da sürgüne gönderilmişti. Cezalandırmaların Saray'da başladığı ve Travnik ile devam ettiği görülmektedir. Banyaluka Kadısı Abdullah Hıf-zı Efendi, isyancıları yakalamak üzere başbuğ olarak atanmış ve bin-iki bin kadar asker kendisine ilştirilerek taşraya yollanmıştı. İsyan liderleri olan Yeniçeri Ağası Ruscuklu Ali Ağa, Bakırcızade İbrahim, Tahmiscizade Mustafa, Turnacı Feyzullah, Tahmisciza-de Süleyman, Hacı Abdi ve Pinyo İbrahim birlikte idam edilmiş ve kesik başları, millete ibret olmak üzere sergilenen diğer kesik ye-niçeri başları gibi sergilenmek üzere Tatar Yusuf Ağa tarafından İstanbul'a getirilmişti.³⁰⁰ Bu liderlere destek veren bazı kişilerin de Saray'ın zindanına konulduğu görülmektedir.³⁰¹ Önde gelen bu yedi kişinin idamı Bosna Valisi Abdurrahim Paşa'nın emriyle gerçekleştirilmiş, vali akabinde yazdığı bir mektupta şunları söy-lemişti: “Bu Boşnak taifesi gayet kaburgası kalın adamlardır. Bu derece ihanet etmiş kimseler hakkında sadece sürgün cezası ve-rilse yandaşları olanlar için bu, ibretlik bir ceza olmayacaktır. Din ve devletin ne demek olduğunu ve devletin gazabının ne kadar büyük olduğunu bu tür devletin nimetine nankörlük edenlere anlatmak için yedi hain idam olunarak kesik başları ibret olmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.” Bu açıklamalar üzerine Sulta-nın cevabı da hayli ibretliktir: “Aferin, yedirdiğim ekmek ve tuz valiye helal olsun. Bunlar Saray eşkıyasının elebaşları idi. Çok şü-kür cezalarını buldular.”³⁰² Açık ki bu sözler Sultanın Bosna'da yaşananları ne kadar yakından takip ettiğinin ve sert önlemler alınmasını desteklediğinin bir işaretidir.

Bir başka idam grubu ise, Saray'dan on dört, Travnik'ten dört, Vişegrad'dan altı ve Foça'dan iki kişiyi içeriyordu. Toplamda yirmi altı kişilik bu grubun kesik başları Vali Abdurrahim Paşa'nın odabaşısı tarafından İstanbul'a ulaştırıldı. Yine bu dönemde Foça Müftüsünün koruması altında olan isyancılar da tutuklanarak Foça hapishanesine konuldu ve müftü bir başka yere sürgüne gönderildikten sonra isyancılar Saray hapishanesine nakledildi. İlgili belgeye göre, isyancıların önde gelenleri arasında yer alan Miralem Mehmed Niş'e, Berçe'de bir zeamete sahip olan Şahinpaşazade Ahmed Şehirköyü'ne, Bakırcızade İbrahim'in oğlu Turnacı Mustafa ise Vidin'e sürgün edilmişti. Ulemadan Travnik Müftüsü Hamid, Mostarlı Ali ve Abacı Abdullah da sürgün edilenler arasındaydı ve Hamid yolculuk sırasında vefat etmişti.³⁰³ İsyanın en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan ve II. Mahmud tarafından bizzat "ısyanın en tehlikelilerinden" olarak adlandırılan Taşlıca Naibi Vehbi, kendisini yakalamak için bölgeye gönderilen görevli tarafından Taşlıca'da yakalandı ve başka bir yere sürgüne gönderilmek üzere Saray'a getirildi.³⁰⁴ Bir başka belgede, II. Mahmud'un onun için sürgünün yeterli olmayacağını söylemesi üzerine idam edildi.³⁰⁵

İdam ve sürgünlere ait belgeler gösteriyor ki, aynı kazada tutuklanan isyancıların cezaları genellikle birlikte verilmekteydi. Mesela Müftü Ahmed ve Kapudan Mustafa'yı da içeren Yayçe kazasından yedi isyancı birlikte Niş'e sürülmüştü;³⁰⁶ bir başka deftere göre, Yayçe'den beş kişilik bir grup da Konya'ya sürgüne gönderilmişti. Travnik'ten beş kişi Niğbolu'ya gönderilmiş, bir başka beş kişilik grup da yine birlikte sürgün edilmişti. Mostar'dan on bir kişi Yergöğü'ne, bir diğer on bir kişi de Ruscuk'a sürülmüştü. Nevesin'den dört kişilik bir grup Rahova'ya sürgün edilmişti. Toplam elli altı isyancının bilgisini içeren bu defterde sekiz kişinin de idam edildiği belirtilmektedir; bunların dördü Mostar'dan, dördü de Travnik'tendi.³⁰⁷ Bir başka deftere göre yirmi kişilik bir grup Ada-yı Kebir Kalesi'ne gönderilmiş, on beş kişilik bir diğer grup da Fethülişlam Kalesi'ne sürgün edilmişti. Saraybosna'dan on kişi Demirhisar'a sürgün edilmiş, yeni ocakların mübaşiri Ahmed Ağa'ya emrindeki kırk beş sipahiyle bu grubu sürgün yerlerine ulaştırma vazifesi verilmişti.³⁰⁸ Beş kişilik başka bir grup

Ormanpazarı'na sürülmüş, beş kişilik bir grup da onları sürgün yerlerine ulaştırmakla görevlendirilmişti.³⁰⁹ Teşne kazasından altı kişi Şumnu'ya, altı kişi de Hezergrad'a sürülmüştü.³¹⁰

Kaçak isyancıların takibi de ciddi bir şekilde ele alınmaktaydı; ancak çoğu Balkanlar'ın farklı bölgelerine dağıldığı için yakalanmaları önemli bir mesele haline gelmişti. Belirtmek gerekir ki, yakalanan bazı kaçaklar diğerlerini yakalamak için seçilip kullanılabiliyor; Balkanlar'ın farklı bölgelerine sürgüne gönderilip takip edilerek arkadaşlarına ulaşılmaya çalışılıyordu. Mesela yakalanan on dört kaçak bu iş için seçilmiş ve Niğbolu, Vidin, Silistre, Ruscuk, Niş ve Belgrad'a dağıtılmıştı.³¹¹ Yine Travnik'ten yirmi bir, Travnik köylerinden on iki, Nevesin'den iki, Saray'dan yedi, Doboy'dan bir, Seniçe'den iki, Visoko'dan iki ve Berçe'den de iki kaçak yakalanıp bu şekilde sürgüne gönderilmişti. Bunların dışında Saray'dan on, Travnik'ten on beş, Travnik köylerinden altı, Çelebipazarı'ndan iki, Srebrenitsa'dan bir, Visoko'dan bir, Foça'dan bir, Doboy'dan iki ve Yayçe'den iki kişi idam edilerek kesik başları topluca İstanbul'a gönderildi.³¹² İlgili belgeye göre Bosna Defterdarı Süleyman Bey'in oğlu Defter Kethüdası Ahmed Bey de ölümü hak etmişti; ancak babası idam edilenler arasında olduğu için, oğlunu da öldürmek yerine uzun süreliğine sürgüne göndermek daha uygun olacaktı.³¹³

Kapudan sınıfının önde gelen isyan liderleri de sürgün edilmekten kurtulamamıştı. Bihke Kapudanı Mehmed ve Krupe Kapudanı Mehmed Sofya'ya, İhlevne Kapudanı İbrahim Yenipazar'a sürülmüş ve daha önce zikredildiği üzere Yayçe Kapudanı Mustafa Niş'e gönderilmişti. Esasen Babiali'nin bu isyancı kapudanlarla ilgili tercihi onları idam etmektir; ancak konuyla ilgili Bosna Valisi Abdurrahim Paşa'nın görüşü sorulduğunda Paşa, her ne kadar bu kapudanlar idamı hak etse de, bölgede çok nüfuzlu olmaları hasebiyle öldürülmelerinin, yeni karışıklıkların çıkmasına sebep olabileceğini söyleyerek sürgünün onlar için daha uygun bir ceza olacağından bahsetmişti. Öte yandan Yenipazar'ın isyan merkezi Saray'a çok yakın bir yer olması sebebiyle, İbrahim Kapudan'ın Yenipazar yerine daha uzak bir yere sürgün edilmesine karar verildi.³¹⁴ Öyle anlaşıyor ki kapudanların sürgün hayatı çok da uzun sürmedi; bölge halkının affedilmeleri için ısrarcı talepleri netice-

sinde, kısa bir süre sonra serbest bırakılıp memleketlerine dönme imkanı buldular.³¹⁵ Bu durum bölgenin iç dinamiklerinin merkezi yetkililerin kararlarına nasıl etki yapabildiğine iyi bir örnektir; konu, kanun gibi daha sınırları belirli meselelerle ilgili olsa bile...

Bir belgeye göre, Yeniçeriliğin ilgasından kısa bir süre sonra 400 kadar kişi idam, sürgün, tazir veya para cezasına çarptırılmıştır.³¹⁶ Ancak cezalandırılan toplam kişi sayısının bundan daha fazla olduğunu tahmin etmekteyiz; zira bu belgenin tarihi olan 18 Haziran 1827'den sonra da cezalandırmalar devam etmiş ve mesela 12 Temmuz 1828'de otuz beş kişi sürgün edilmişti.³¹⁷ Ancak ilgili belgeler 1827'nin sonundan itibaren cezalandırmaların bir düşüş kaydettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, İstanbul'da Yeniçeriliğin ilgasından sonra yaşanan cezalandırmalarla kıyaslandığında -ki raporlar 6.000 kişinin idam, 20.000'den fazla kişinin de sürgün edildiğini göstermektedir.³¹⁸ Boşna'ya ait rakamların çok düşük kaldığı görülmektedir. Bosna'da büyük bir isyanın yaşandığı, nice zorluklarla bu isyanın yatıştırılabildiği, bununla birlikte isyana sebep olan iddiaların rağbetini kaybetmeyip bir müddet sonra yeniden canlandığı düşünülürse cezalandırmaların azlığı dikkat çekicidir. Şurası kesindir ki bu durum öncelikle, şartların vahametinin bölgede hassas bir düzenleme yapmayı gerektirmesinden kaynaklanmaktadır; bu da isyanın gerçek aktörleri ile pasif destekçileri arasında bir ayırım yapmayı gerekli kılmıştır. Bir belgenin işaret ettiği üzere "Ahali-i Boşnak öteden beri hâkim-i manevi olageyip mahkum olmaya alışmamışlardır."³¹⁹ Bilmekteyiz ki Yeniçeriliğin kaldırılışına kadar Bosna, devşirme sisteminin devamına hizmette bulunan en önemli eyaletti. Birçok Boşnak, devşirme sistemi sayesinde önemli görevler elde etmiş ve imparatorluğun meselelerinde aktif rol üstlenir hale gelmişti.³²⁰ Genel bir uygulama olarak bu Yeniçeriler emekliliklerinin akabinde memleketlerine dönmekte ve bölgede nüfuzlu insanlar olarak hayatlarını sürdürmekteydiler.

Böylelikle mesela 16. yüzyılda Ahmed Çelebi veya 17. yüzyılda Derviş Ağa gibi Boşnak kökenli, nüfuzlu Yeniçeriler hayatlarının geri kalanını doğdukları şehirde geçirmekte, evlenip çocuk-çocuk karışmakta idiler. Bu Yeniçeriler eyaletin İslamlaşma sürecine

de ciddi katkı sağlamaktaydılar. 17. yüzyılda yaşamış bir Arnavut seyyahın bildirdiğine göre, bölgede İslamın hızla yayılışının önemli bir sebebi, devşirme sistemi sayesinde sadece kendilerini değil akrabalarını da önemli işlere yerleştirme fırsatı elde eden Yeniçerilerin güçlü tesiri idi.³²¹ Bundan daha ayrıcalıklı olan ise, Sultanın 1516 tarihli *kânûnnâmesi*yle yasallık kazanan, yerel halka tanınan zeamet ve tımar sahibi olma hakkıydı. Bu *kânûnnâme*ye göre “boş zeamet ve tımarlar, ellerinde bunları barındırmayan eyalet halkına verilebilecek, ancak diğer sancaklardan insanlar bundan faydalanamayacaktı.”³²² Bu hak Osmanlı'nın Avrupa sınırındaki yeni fetihleriyle ve bu fetihlerde Bosna halkının üstlendiği etkin rol ile yakından alakalıydı ve daha önce belirttiğimiz üzere, ocaklık tımarının tesis edilmesinden sonra bunun tevarüs eden bir yapıya dönüşmesiyle daha dikkat çekici bir hal aldı. Bu özel konum, önde gelen şahsiyetlerin Boşnak kökenliler olduğu bir Bosna aristokrasisinin oluşumuna ön ayak oldu. Bu sebeple Yeniçeriliğin ilgasına gösterilen tepki, olayların merkezinde olan ve bölgenin *hâkim* güçleri haline gelen bu grubun elde ettikleri imtiyazları kaybetme korkusunu da yansıtmaktaydı.

İsyanın ikinci safhasında koşulların ciddiyeti, devleti daha sert önlemler almaya itmiş ve ilk safhada sadece önde gelen şahsiyetleri idam etme tercihi, isyancıları savaş meydanında yok etmeye dönüşmüştü. Ne yazık ki biri, püskürtülüp geri çekilmek zorunda bırakılan Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın düzenlediği, diğeri ise Bosna Valisi Mahmud Hamdi Paşa'nın Hersek Mutasarrıfı İstolçeli Ali Paşa ile birlikte idare ettiği ve isyanı bastırmaya muvaffak olduğu iki mücadelede ne kadar insanın öldüğüne dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak görmekteyiz ki, savaş meydanında öldürülenler dışında çok az insan sürgün veya kürek cezasına çarptırıldı. İkinci dönemle ilgili çok az sayıda belge, yakalanan isyancıların akıbetleriyle ilgili bilgi içermektedir. Bir belgeden öğrendiğimize göre 68 kişilik bir grup Tersane-i Amire'de kürek cezasına çarptırılmıştı.³²³

Bir başka belgeden öğrendiğimize göre ise, Selanik'e sürgüne gönderilen bir grup isyancı, gönderilmelerinin üzerinden çok da vakit geçmeden geri dönmeye başlamıştı. Öyle anlaşıyor ki, Selanik Mutasarrıfı grubun geri dönmesine müsamaha göster-

miş ve bu sebeple Bosna Valisi Hamdi Paşa tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmişti. Durumu merkeze bildiren Vali, Mutasarrıfın uyarılması gerektiğini, zira Bosna'ya dönen bu isyancıların hemen yeni bir isyan hazırlığına giriştiklerini söylüyordu.³²⁴ 14 Mart 1833 tarihli bir başka belgeye göre ise, Boşnak ve Arnavut kökenli 33 isyancı Preveze'ye sürülmüştü. Preveze Muhafızı Yakup Paşa grubun büyük bir sefaletle düçar olduğunu söyleyip serbest bırakılmalarını talep ettiğinde, bu talep merkez tarafından kabul görmedi.³²⁵ Bir başka belgede ise bir grup Boşnak isyancının affedilmesi talep ediliyor, bu grubun devlete karşı savaşa katılmalarının kendi arzularıyla değil, Hüseyin Kapudan'ın baskıcı tavırlarıyla alakalı olduğu söyleniyordu. Bu belge ayrı bir önem ihtiva etmektedir; zira hareketin bastırılmasından bir yıl sonrasına, Haziran 1833 tarihine ait bu talebin neticesinde isyancıların serbest bırakılması meselesi sadece bu grupla sınırlı kalmamış, Hacı Mûyû dışında İstanbul'da kürek cezasına çarptırılan bütün isyancılara şamil kılınmıştı.³²⁶

Belirtmek gerekir ki isyanın bastırılmasından sonra isyancıların cezalandırılması kapsamında Bosna kazalarına ve yakın bölgelere gönderilen fermanlarda, suçlarını kabul edip bundan pişmanlık duyan ve bundan böyle devletin kararlarına itaat edeceğini beyan eden herkesin affa mazhar olacağı bildirilmişti. Bu ferman neticesinde Hüseyin Kapudan ile birlikte Avusturya'ya kaçan isyanın önde gelen liderleri de Bosna'ya geri dönmüş ve aflarını beklemeye başlamıştı. Bunlar içerisinde İzvornikli Mahmud Paşa, Tuzla Kapudanı Mahmud Bey, Banyalukalı Hıfzı Efendi, Saray Mütesellimi Emin Bey ve Hasanpaşazade Rüstem Bey gibi isyanda liderlik safının en ön sırasında yer alan bazıların başka yerlere sürgün edilmesine karar verildi; zira bunların Bosna'da kalmaları durumunda yerleştirilmeye çalışılan düzene yine bir tehdit oluşturacakları düşünülmekteydi.³²⁷ Önemli olan şudur ki, affedilmeleri yönündeki niyazları karşılığında, devlet bu kişileri hapsedmek yerine Bosna sınırlarından uzakta yaşamalarının yeterli olacağına karar vermişti; bu durum, onların yalnız başlarına bir tehdit olmaktan ziyade içlerinden çıktıkları toplumla yakın ilişki içinde bulunduklarında devlet tarafından bir tehdit olarak algılandıklarının göstergesiydi.

Notlar

- 1 BOA HAT 438/22106 A, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 2 İsyanlar hakkında kavramsal bir çerçeve için bkz., Palmira Brummett. "Classifying Ottoman Mutiny: The Act and Vision of Rebellion." *Turkish Studies Association Bulletin*, s. 91-107.
- 3 Virginia H. Aksan. "Manning A Black Sea Garrison in the Eighteenth Century: Ochakov and Concepts of Mutiny and Rebellion in the Ottoman Context." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 64.
- 4 Bu kavramın tek başına kullanılmış hali şu belgelerde görülebilir. BOA HAT 334/19179, 23 Cemaziyülahir 1248/17 Kasım 1832, BOA HAT 405/21172 A, 28 Safer 1247/08 Ağustos 1831, BOA HAT 423/21762, 13 Şaban 1242/12 Mart 1827, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 429/21880 H, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 429/21882, 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828, BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziyülevvel 1242/03 Aralık 1826, BOA HAT 1312/51043 B, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834. Belirtmek gerekir ki zikredilen belgeler, üzerinde çalıştığımız ve bu kavrama rastladığımız sayısız belge içerisinde rastgele seçilmiş birkaçından ibarettir. Sayının çokluğu, hepsini zikretmeyi imkansız kılmaktadır.
Fesâd kavramının çoğul ve tamlama halindeki kullanımlarıyla ilgili örnekler için bkz., Fatma Sel Turhan. *Rebelling for the Old Order: Ottoman Bosnia, 1826-1836*, s. 250-251.
- 5 *Fitne* kavramının kullanışı için mesela bkz., BOA HAT 428/21878 N, 17 Zilkade 1249/28 Mart 1834, BOA HAT 429/21880 F, 22 Cemaziyülahir 1242/21 Ocak 1827, BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831.
İkâd-ı fitneye sülûk; BOA HAT 429/21881 E, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, *intifâ-ı fitne*; BOA HAT 429/21881 E, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, *ikâd-ı fitneye cüret*; BOA HAT 421/21715 D, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, *mevkid-ı fitne-i fesâd*; BOA HAT 425/21815, 10 Rebiyülevvel 1242/12 Ekim 1826.
- 6 Bu kavram için mesela bkz., BOA HAT 421/21715 D, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 425/21815 D, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 440/22154 A, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 31, 23 Safer 1248/22 Haziran 1832.
- 7 Bu kavram için mesela bkz., BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826, BOA HAT 1309/51017 H, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 27, 20 Safer 1248/19 Haziran 1832.
Def-i dağdağa-i ihtilâl; BOA HAT 437/22077 D, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831, *Bosna ihtilâlî*; BOA HAT 437/22083 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833, *ihtilâl-i mütevâtire*; Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 58, 09 Zilkade 1246/18 Nisan 1831.
- 8 Bu kavram şu belgelerde görülebilir: BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/2 Şubat 1827, BOA HAT 437/22077, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 3, 07 Muharrem 1248/06 Haziran 1832.
Bosnalının şekâvetleri; BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826. *Erbâb-ı şekâvet*; BOA HAT 441/22184, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830, *keyfiyet-i şekâvet*; BOA HAT 442/22219 D, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, *şekâvet pişe*; BOA HAT 514/25194, 07 Safer 1243/30 Ağustos 1827.
- 9 Bu kavram için mesela bkz. BOA HAT 423/21760, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831.

- Emr-i padişahiden hurûc*; BOA HAT 425/21834 A, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, *padişahımız efendimiz hazretleri üzerine hurûc*; BOA HAT 438/22095 E, 09 Zilhicce 1246/21 Mayıs 1831.
- 10 *Bosna gâilesi* için mesela bkz., BOA HAT 351/19838, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, *Saray gâilesi*; BOA HAT 424/21811 H, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, *İşkodra ve Bosna gâileleri*; BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832, *Bosna ve Çamlık ve Karadağ gâileleri*; BOA HAT 347/19732, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, *Boşnak gâilesi*; BOA HAT 440/22154 A, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831, *gâile-i kerîhe*; Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 3, 07 Muharrem 1248/06 Haziran 1832.
- 11 *İhânet* kavramı için mesela bkz., BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830, BOA HAT 439/22130, 22 Şevval 1247/25 Mart 1832.
- 12 *Hıyânet* kavramı için mesela bkz., BOA HAT 423/21762, 13 Şaban 1242/12 Mart 1827, BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826.
- 13 *Azîmet-i bâgıyâne* kullanımı için mesela bkz., BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831.
- 14 *Tuğyân* kavramı için mesela bkz., BOA HAT 338/19351, 30 Muharrem 1242/03 Eylül 1826, *zamân-ı tuğyân*; BOA HAT 428/21876 B, 26 Zilkade 1248/16 Nisan 1833.
- 15 Mesela bkz., BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826, BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 1327/52492, 29 Cemaziyülahir 1252/11 Ekim 1836.
- Sûret-i fitne ve fesâd*; BOA HAT 437/22072, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, *menba-i fitne ve fesâd*; BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826, *bâdi-i fitne ve fesâd*; BOA HAT 440/22173, 22 Ramazan 1246/06 Mart 1831, *nâire-i fitne ve fesâd*; Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 56, Evâhir-i Zilhicce 1242/15-24 Temmuz 1827, *âteş-i fitne ve fesâd*; BOA HAT 443/22221 C, 17 Receb 1247/22 Aralık 1831, *bâb-ı fitne ve fesâd*; Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 56, Evâhir-i Zilhicce 1242/15-24 Temmuz 1827, *fitn ü fesâd*; BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 16 Mesela bkz., BOA HAT 421/21715 D, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
- 17 Mesela bkz., BOA HAT 429/21880 B, 11 Cemaziyülahir 1242/10 Ocak 1827.
- 18 Mesela bkz., BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, *zırva-i bagy ve isyân*; BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, *izhâr-ı bagy ve isyân*; BOA HAT 439/22138, 11 Receb 1247/16 Aralık 1831.
- 19 Mesela bkz., BOA HAT 427/21867 D, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834.
- 20 *İlkâ-yı fesad ve ikâd-ı fitne* kullanımı için bkz., BOA HAT 442/22219 H, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 21 Mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 71-72, Evâsıt-ı Zilkade 1241/16-25 Haziran 1826.
- 22 Mesela bkz., BOA HAT 442/22219 İ, 17 Rebiyülahir 1242/18 Kasım 1826, *kesb-i ihtilâl ve fesâd-ı azîme*; BOA HAT 437/22077 D, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831.
- 23 *Fesâd ve me'ânet* kullanımı için mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 59, Evâil-i Rebiyülevvel 1248/29 Temmuz-7 Ağustos 1832, BOA HAT 406/21191,

- 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 415/21495, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831, BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 436/22063, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831.
- 24 Mesela bkz., BOA HAT 421/21717 C, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
- 25 Mesela bkz., BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 26 *Fesâd ve habâset* kullanımı için bkz., BOA HAT 423/21783, tarihsiz, BOA HAT 442/22200, 02 Ramazan 1246/14 Şubat 1831.
- 27 *İnâd ve fesâd* için bkz., BOA HAT 425/21846, 30 Zilkade 1242/25 Haziran 1827.
- 28 *Hada'a ve fesâd* için bkz., BOA HAT 427/21867 D, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834.
- 29 *Fesâd ve karışıklık* için bkz., BOA HAT 428/21878 J, 20 Şevval 1249/02 Mart 1249.
- 30 Mesela bkz., BOA HAT 429/21880 G, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 31 Mesela bkz., BOA HAT 429/21880 B, 11 Cemaziyülahir 1242/10 Ocak 1827.
- 32 Mesela bkz., BOA HAT 426/21861, 26 Cemaziyülevvel 1242/26 Aralık 1826.
- 33 *Şerr ü fesâd* için bkz., BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831, *âlet-i şerr ve fesâd*; BOA HAT 423/21781, 11 Şaban 1243/27 Şubat 1828.
- 34 *İhtilâl ve şirâze-i nizâmdan hurûc* için bkz., BOA HAT 425/21834, 13 Cemaziyülevvel 1242/13 Aralık 1826.
- 35 *Teşniyet ve ihtilâl* için bkz., BOA HAT 440/22148 C, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831.
- 36 *Şûriş ve ihtilâl* için bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45, 19 Rebiyülevvel 1248/16 Ağustos 1832, *muceb-i şûreş ve ihtilâl*; BOA HAT 423/21800, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 37 *Fazâhat ve şekâvet* için bkz., BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 38 Mesela bkz., BOA HAT 294/17478, 11 Cemaziyülevvel 1242/11 Aralık 1826.
- 39 *Şekâvet ve temerrüd* için bkz., BOA HAT 425/21846, 30 Zilkade 1242/25 Haziran 1827.
- 40 Mesela bkz., BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 41 Mesela bkz., BOA HAT 338/19344, 03 Safer 1242/06 Eylül 1826, BOA HAT 338/19348, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 42 Mesela bkz., BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 38, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832.
- 43 *İsyân ve isâet* için bkz., BOA HAT 405/21172 A, 28 Safer 1247/08 Ağustos 1831.
- 44 Mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 16, 23 Muharrem 1248/22 Haziran 1832.
- 45 *Şiddet-i tuğyân ve isyân* için bkz., BOA HAT 423/21757, tarihsiz.
- 46 Mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 51, 03 Rebiyülevvel 1248/31 Temmuz 1832, *Bosna'nın isyân ve tuğyânı*; BOA HAT 437/22076 B, 12 Muharrem 1242/16 Ağustos 1826, Travnik Sicilleri, defter. 30, s. 3, 03 Muharrem 1248/02 Haziran 1832.
- 47 Mesela bkz., BOA HAT 423/21760, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 48 Mesela bkz., BOA HAT 429/21880 G, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 49 Mesela bkz., Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 53, 11 Rebiyülahir 1248/07 Eylül 1832, BOA HAT 441/22183 A, 19 Safer 1247/30 Temmuz 1831.
- 50 Mesela bkz., BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, *şâhika-i bagy*

ve isyân; BOA HAT 423/21762, 13 Şaban 1242/12 Mart 1827, *izhâr-ı bagy ve isyân*; BOA HAT 439/22138, 11 Receb 1247/16 Aralık 1831.

51 Mesela bkz., BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.

52 Mesela bkz., BOA HAT 423/21760, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.

53 *Tuğyân ve nahvet* kullanımı için bkz., BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826.

54 *Galebe ve tuğyân* kullanımı için bkz., BOA HAT 436/22062 E, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827.

55 Mesela bkz., BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826.

56 Mesela bkz., BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826.

57 *Sû-i kasd ve ihânet* için bkz., BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826.

58 *Hakâret ve ihânet* için bkz., BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826.

59 Mesela bkz., BOA HAT 338/19351, 30 Muharrem 1242/03 Eylül 1826.

60 Khaled M. Abou el-Fadl. *The Islamic Law of Rebellion: The Rise and Development of the Juristic Discourses on Insurrection, Insuregency and Brigandage*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Princeton: Princeton University, 1999), s. 7. Abou el-Fadl *ahkâm al-bughâ* hakkında farklı alimlerin nasıl birbirinden farklı yorumlarda bulunduğunun altını çizer. Fadl, İslam hukukçularına göre kâfirlerle savaş dışında üç ayrı savaşın bulunduğunu belirtir; bunlar sırasıyla, mürtedlerle savaş, eşkıyalarla savaş ve isyancılarla savaştır. Eşkıyalar ile savaşı anlatmak için *muharebe* kelimesini kullanan Fadl, 10. ve 11. yüzyıldan kalma belgeler ışığında irtida ve eşkıyalığın en ağır suçlar olduğunu ve sert bir şekilde cezalandırılmayı hak ettiklerini belirtir. Fadl'a göre, bir eşkıya öldürülebilir, işkence görebilir, hapsedilebilir veya sürülebilirken *bagy* ise tüm bunları yaşamayabilir; zira başkaldırı ve isyan bir suç değildir ve nezaketle davranılmayı gerektirmektedir. Ancak bizim örneğimizde bu kavramların Fadl'ın belirttiği gibi keskin bir ayrıma sahip olmadığı görülmektedir. Bu durum kavramların tarih boyunca yaşadıkları dönüşümle alakalı olabileceği kadar Osmanlı hukuk sistemindeki farklı uygulamalarıyla da alakalı olabilir. Araştırmamızda, mesela eşkıyalar ile savaşı muharebe olarak niteleyen bir belgeye denk gelmediğimizi belirtmek gerekir. *Ahkam al-Bugha* tartışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz., Khaled Abou El-Fadl. "Ahkam al-Bughat: Irregular Warfare and the Law of Rebellion in Islam." *Cross, Crescent, and Sword: The Justification and Limitation of War in Western and Islamic Traditions*, ed. James Turner Johnson ve John Kelsay. (Westport, Ct.: Greenwood Press, 1990); Joel L. Kraemer. "Apostates, Rebels and Brigands." *Israel Oriental Studies*, X (1980), s. 35-73; Majid Khadduri. *War and Peace in the Law of Islam*. (Baltimore, Md.: Johns Hopkins Press, 1955), s. 77-80.

61 Konu hakkında İslam hukukçularının görüşleri için bkz., Henry Siegman. "The State and the Individual in Sunni Islam." *The Muslim World*, 54 (1964), s. 14-26.

62 *Kurân-ı Kerim ve Yüce Meali*. Tercüme, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, sadeleştiren Mehmet Şirin Doğan. (İstanbul: Seda Yayınları, 2008).

63 Belirtmek gerekir ki, saray çevresine yakın olan Şeyhulislam Yasincizade Abdulvahhap Efendi Sultana destek vermek amacıyla, 1831'de, 25 hadis derleyip bunları yorumladığı, "*Hulasât el-Buhrân fî İtaat el-Sultan*" (Sultana İtaatın Delilleri) isimli bir kitap hazırlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz., Butrus Abu-Manneh. *Stu-*

dies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876). (İstanbul: ISIS Press, 2001).

- 64 *Eşkîyâ* kavramının kullanımı için mesela bkz., BOA HAT 338/19344, 03 Safer 1242/06 Eylül 1826, BOA HAT 415/21495, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831, BOA HAT 422/21749, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 423/21803 A, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.

Eşkîyânın farklı kullanımlarını görmek için bkz., Fatma Sel Turhan. Rebelling for the Old Order: Ottoman Bosnia, 1826-1836, s. 257.

- 65 Mesela bkz., BOA HAT 338/19350, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 426/21861, 26 Cemaziyülevvel 1242/26 Decemember 1826, BOA HAT 429/21880 B, 11 Cemaziyülahir 1242/10 Ocak 1827, BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827, BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833, BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831, BOA HAT 442/22219 M, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.

Meşedet-engiz, BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, *erbâb-ı fesâde*, BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.

- 66 Mesela bkz., BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 426/21861, 26 Cemaziyülevvel 1242/26 Decemember 1826.

- 67 Mesela bkz., BOA HAT 347/19732, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831, BOA HAT 415/21495 A, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831, BOA HAT 422/21755, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 423/21762, 13 Şaban 1242/12 Mart 1827, BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826, BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 433/21972, 25 Safer 1248/24 Temmuz 1832, BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830, BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832, BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, BOA HAT 439/22130, 22 Şevval 1247/25 Mart 1832, BOA HAT 440/22149, 03 Safer 1248/02 Temmuz 1832, BOA HAT 440/22154 A, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831, BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziyülevvel 1242/03 Aralık 1826, BOA HAT 443/22221 F, 07 Cemaziyülevvel 1247/14 Ekim 1831, BOA HAT 488/23960 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 31, 23 Safer 1248/22 Haziran 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 38, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832.

- 68 Mesela bkz., BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831, BOA HAT 422/21746, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 422/21753, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21773, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831, BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/2 Şubat 1827, BOA HAT 427/21865, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 429/21889, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827, BOA HAT 436/22063, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 440/22149, 03 Safer 1248/02 Tem-

- muz 1832, BOA HAT 441/22184, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830, BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.
- 69 Mesela bkz., BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826.
- 70 Mesela bkz., BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 425/21833 J, 21 Cemaziyülevvel 1242/21 Aralık 1826, BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826, BOA HAT 429/21881 B, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziyülevvel 1242/03 Aralık 1826, BOA HAT 442/22219 K, 10 Cemaziyülevvel 1242/10 Aralık 1826, BOA HAT 443/22222 A, 20 Zilhicce 1247/21 Mayıs 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 51, 03 Rebiyülevvel 1248/31 Temmuz 1832.
- 71 Mesela bkz., BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 438/22106 A, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826, BOA BOA HAT 1327/52492, 29 Cemaziyülahir 1252/11 Ekim 1836.
- 72 Mesela bkz., BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 433/21972, 25 Safer 1248/24 Temmuz 1832, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 441/22184, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830.
- 73 Mesela bkz., BOA HAT 415/21495, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831, BOA HAT 421/21717 C, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832, BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, BOA HAT 439/22130, 22 Şevval 1247/25 Mart 1832, BOA HAT 439/22138, 11 Receb 1247/16 Aralık 1831, BOA HAT 439/22138 A, 11 Receb 1247/16 Aralık 1831, BOA HAT 439/22138 D, 02 Cemaziyülevvel 1247/09 Ekim 1831, BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.
- 74 BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830.
- 75 BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 429/21889, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 76 BOA HAT 441/22183 A, 19 Safer 1247/30 Temmuz 1831, BOA HAT 442/22219 M, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 443/22221 B, Cemaziyülahir 1247/17 Kasım 1831.
- 77 BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827, BOA HAT 514/25194, 07 Safer 1243/30 Ağustos 1827.
- 78 BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 79 BOA HAT 429/21880 R, 09 Cemaziyülahir 1242/08 Ocak 1827, BOA HAT 436/22062 E, 15 Receb 1242/12 Şubat 1827, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 63, 23 Zilhicce 1246/04 Haziran 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 64, 23 Zilhicce 1246/04 Haziran 1831.
- 80 BOA HAT 427/21867, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834.
- 81 BOA HAT 423/21773, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831, BOA HAT 423/21795, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71 s. 2, 07 Muharrem 1248/06 Haziran 1832.
- 82 BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/2 Şubat 1827, BOA HAT 429/21880 R, 09 Cemaziyülahir 1242/08 Ocak 1827, BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 443/22221 H, 27 Cemaziyülevvel

- 1247/03 Kasım 1831, BOA HAT 633/31243, 06 Şaban 1246/20 Ocak 1831.
- 83 BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826, BOA HAT 429/21881 B, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 44, 03 Safer 1246/24 Temmuz 1830.
- 84 BOA HAT 424/21811 G, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 429/21881 B, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826, BOA HAT 438/22106 A, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 85 BOA HAT 415/21495, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831, BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, BOA HAT 439/22135, 14 Zilhicce 1247/15 Mayıs 1832, BOA HAT 439/22138 D, 02 Cemaziyülevvel 1247/09 Ekim 1831.
- 86 BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.
- 87 BOA HAT 739/35042 O, 05 Zilkade 1242/31 Mayıs 1827, BOA HAT 909/39784, 05 Muharrem 1248/04 Haziran 1832.
- 88 BOA HAT 437/22083, 17 ŞABAN 1248/9 OCAK 1833, BOA HAT 438/22119 F, 21 REBİYÜLAHİR 1250/27 AĞUSTOS 1834.
- 89 BOA HAT 338/19346, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 405/21180 C, 28 Rebiyülevvel 1247/06 Eylül 1831, BOA HAT 423/21762, 13 Şaban 1242/12 Mart 1827, BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, BOA HAT 438/22106 A, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 90 BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831, BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 421/21717 C, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 423/21760, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826, BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/2 Şubat 1827, BOA HAT 428/21871, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 436/22063, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 438/22096, 09 Rebiyülevvel 1244/19 Eylül 1828, BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826, BOA HAT 440/22154 A, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831, BOA HAT 441/22184, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831, BOA HAT 442/22209, 13 Rebiyülevvel 1246/01 Eylül 1830.
- 91 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 1311/51042 C, 15 Receb 1250/17 Kasım 1834.
- 92 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827, BOA HAT 429/21880 M, 27 Cemaziyülahir 1242/26 Ocak 1827.
- 93 BOA HAT 429/21881 E, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827, BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/9 Ocak 1833, BOA HAT 438/22110, tarihsiz, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831, BOA HAT 1311/51040 Y, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835, BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 94 BOA HAT 1311/51042 C, 15 Receb 1250/17 Kasım 1834.
- 95 BOA HAT 425/21834, 13 Cemaziyülevvel 1242/13 Aralık 1826.
- 96 Olga Zirojević. "On the Distinctive Feature of the Bosniaks." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 167.
- 97 Snježana Buzov. "Ottoman Perceptions of Bosnia as Reflected in the Works of

- Ottoman Authors Who Visited or Lived in Bosnia." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 83-91.
- 98 Tursun Bey. *Tarih-i Ebü'l-Feth*, ed. A. Martol Tulum. (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), Mustafa Âli. *Künh'ül-Ahbar*, 5 cilt. (İstanbul, 1861-1869 CE/1277-85 AH), Evliya Çelebi. *Seyahatname*. (İstanbul: İkdam Matbaası, 1315), Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir*, ed. Cavid Baysun. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986).
- 99 BOA HAT 441/22178 A, 23 Ramazan 1246/07 Mart 1831.
- 100 BOA HAT 440/22154 B, 30 Rebiyülevvel 1247/08 Eylül 1831.
- 101 BOA HAT 438/22119 F, 21 Rebiyülahir 1250/27 Ağustos 1834.
- 102 BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831.
- 103 BOA HAT 735/34884, 07 Safer 1243/30 Ağustos 1827.
- 104 BOA HAT 430/21895, 19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827.
- 105 BOA HAT 430/21895, 19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827.
- 106 BOA HAT 426/21862 P, 17 Rebiyülevvel 1242/19 Ekim 1826.
- 107 BOA HAT 426/21862 A, 15 Rebiyülevvel 1242/17 Ekim 1826.
- 108 BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 109 BOA HAT 1312/51043 İ, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 110 BOA HAT 1311/51040 G, 25 Ramazan 1250/25 Ocak 1835.
- 111 BOA HAT 1311/51042 C, 15 Receb 1250/17 Kasım 1834.
- 112 BOA HAT 429/21880 R, 09 Cemaziyülahir 1242/08 Ocak 1827.
- 113 BOA HAT 423/21770, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 114 BOA HAT 405/21174 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 405/21180 C, 28 Rebiyülevvel 1247/06 Eylül 1831.
- 115 BOA HAT 421/21715 D, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
- 116 BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826.
- 117 BOA HAT 438/22106 A, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826, BOA HAT 429/21881, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 118 BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/9 Ocak 1833.
- 119 BOA Cevdet Dahiliye 55/2717, 23 Zilhicce 1248/13 Mayıs 1833.
- 120 BOA HAT 423/21782, 21 Zilhicce 1243/04 Temmuz 1828.
- 121 Bkz., Jane Hathaway. "Introduction." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 10 ve Palmira Brummet. "Classifying Ottoman Mutiny: The Act and Vision of the Rebellion." *Turkish Studies Association Bulletin*, s. 106.
- 122 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45, 19 Rebiyülevvel 1248/16 Ağustos 1832.
- 123 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 59, Evâil-i Rebiyülevvel 1248/29 Temmuz-07 Ağustos 1832. Bu ferman küçük farklılıklarla Saraybosna Sicilleri'nde yer almıştır. Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 11, 19 Rebiyülahir 1248/15 Eylül 1832.
- 124 Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 7, 11 Safer 1245/12 Ağustos 1829.
- 125 Topkapı Sarayı Arşivi, E. 1589, 1246/1830-1831.
- 126 BOA HAT 338/19348, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 127 *Ulema* ve yerel ileri gelenlerin bu desteğini gösteren pek çok belge vardır. Mesela, BOA HAT 338/19344, 03 Safer 1242/06 Eylül 1826, BOA HAT 338/19348, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 128 BOA HAT 425/21833, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1826. Belgenin iddiasına göre

esnaf camiası başlangıçta isyana destek vermedi; ancak isyancıların destek vermezlerse onları öldürecekleri yönündeki tehditleri karşısında esnaf mecburen isyancı saflarına katıldı.

- 129 BOA HAT 425/21833 H, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826. Belge, tüccar sınıfının aslında isyancıları desteklemediklerini ancak saf gönüllülükleri sebebiyle onlara karşı bir harekette bulunamadıklarını iddia etmektedir.
- 130 BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826.
- 131 BOA HAT 437/22085 B, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829.
- 132 BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831.
- 133 Ruscuklu Ali'nin bu beklentisi BOA HAT 429/21880'de (03 Receb 1242/31 Ocak 1827) görülebilir. Öyle anlaşıyor ki Ruscuklu Ali'nin ismi bu belgede yanlışlıkla Ruscuklu Veli olarak yazılmıştır. Hüseyin Kapudan'ın benzer talepleri için mesela bkz., BOA HAT 442/22205, 01 Rebiyülahir 1247/09 Eylül 1831.
- 134 Belirtmek gerekir ki bu belgelerde isyan lideri olarak başka isimler de zikredilmektedir. Burada sadece en öne çıkan isimlere yer verilmiştir.
- 135 BOA HAT 426/21859, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 136 BOA HAT 426/21851 B, 29 Zilhicce 1242/27 Temmuz 1827.
- 137 BOA HAT 430/21892, 12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827.
- 138 Rıfaat Ali Abou-el-Haj. *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*. (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut the İstanbul, 1984), s. 10-11.
- 139 Rıfaat Ali Abou-el-Haj. "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report." *Journal of American Oriental Society*, 94 (4) (1974), s. 438-447.
- 140 BOA HAT 425/21833 F, 15 Cemaziyülevvel 1242/15 Aralık 1826.
- 141 BOA HAT 427/21870, 13 Zilhicce 1250/12 Nisan 1835.
- 142 BOA HAT 437/22085, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829.
- 143 BOA HAT 331/19114, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 144 BOA HAT 438/22109, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 145 BOA HAT 331/19114, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
- 146 Gergana Georgieva. "Administrative Structure and Government of Rumelia in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: The Functions and Activities of the Vali of Rumelia." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850*, s. 4.
- 147 Bu tür bir kullanım mesela "dairemiz bîrûn ve enderûn halkı" şeklinde, BOA HAT 441/22183 A'da, (19 Safer 1247/30 Temmuz 1831) görülebilir.
- 148 Rıfaat Ali Abou-el-Haj. "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report." *Journal of American Oriental Society*, s. 438-447.
- 149 Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 86, Evâhîr-i Zilhicce 1242/15-24 Temmuz 1827.
- 150 Daire halkının yapısı ve Osmanlı tarihindeki yeri için bkz., I. Metin Kunt. *The Sultan's Servants The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1650*. (New York: Colombia University Press, 1983), Jane Hathaway. *The Politics of Households in Ottoman Egypt, The Rise of Qazdağlıs*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), Jane Hathaway. "The Household of Hasan Ağa Bilifya:

- An Assessment of Elite Politics in Seventeenth-Century Ottoman Egypt." *Turcica*, 27 (1995), s. 135-151, Jane Hathaway. "Marriage Alliances among the Military Households of Ottoman Egypt." *Annales Islamologiques*, (29) (1995), s. 133-149, Jane Hathaway. "The Military Household in Ottoman Egypt." *International Journal of Middle East Studies*, 27 (1) (1995), s. 39-52, Rifaat Ali Abou-el-Haj. "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report." *Journal of American Oriental Society*, s. 438-447.
- 151 Palmira Brummet. "Classifying Ottoman Mutiny: The Act and Vision of the Rebellion." *Turkish Studies Association Bulletin*, s. 106.
- 152 Bu işbirliği hakkında teferruatlı bilgiye, BOA HAT 426/21851, (27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826) BOA HAT 426/21862 K, (07 Rebiyülevvel 1242/09 Ekim 1826) ve BOA HAT 430/21892'den (12 Cemaziyülahir 1242/11 Ocak 1827) ulaşılabilir.
- 153 BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826.
- 154 BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 155 BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826.
- 156 Bu isimler birçok belgede birlikte zikredilmiştir. Mesela bkz., BOA HAT 338/19350, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827, BOA HAT 425/21833 J, 21 Cemaziyülevvel 1242/21 Aralık 1826.
- 157 BOA HAT 338/19350, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 158 Mesela, BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 424/21811 Y, 11 Cemaziyülahir 1242/10 Ocak 1827.
- 159 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 160 BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 161 Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 92, Gurre-i Muharrem 1246/22 Haziran -01 Temmuz 1830, BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830.
- 162 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 163 BOA HAT 441/22174, 23 Şevval 1242/20 Mayıs 1827.
- 164 BOA HAT 425/21833 F, 15 Cemaziyülevvel 1242/15 Aralık 1826.
- 165 BOA HAT 429/21881 B, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 166 BOA HAT 429/21880 R, 09 Cemaziyülahir 1242/08 Ocak 1827.
- 167 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 168 BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 169 BOA HAT 338/19350, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 170 BOA HAT 423/21781, 11 Şaban 1243/27 Şubat 1828, BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 171 BOA HAT 425/21815, 10 Rebiyülevvel 1242/12 Ekim 1826, BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826.
- 172 Mesela, BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12-Kasım 1826, BOA HAT 430/21895, 19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827, BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 173 BOA HAT 338/19344, 03 Safer 1242/06 Eylül 1826.
- 174 BOA HAT 423/21770/29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.

- 175 Lutfi bu tür bir arabuluculuk için “*tavassut*” kelimesini kullanır. Ahmed Lutfi Efendi. *Tarih-i Lutfi*, cilt. III. (İstanbul, 1292), s. 142.
- 176 Belirtmek gerekir ki Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında yüksek rütbeli *ulema* arasından üç şahsiyet, çalışmalarıyla merkezi hükümete büyük bir destek verdi. Bunlardan en meşhur olanı, devletin resmi tarihçisi olan Mehmed Esad Efendi idi. “Üss-i Zafer” isimli bir kitap yazan Esad Efendi burada Yeniçerilerin bastırılmasının büyük bir gereklilik olduğunu, zira grubun geriye dönüşü olmayan bir bozulma yaşadığını savundu. Mehmed Esad Efendi. *Üss-i Zafer*. (İstanbul, 1828). İkinci isim, o dönemde İstanbul Kadısı olan ve şairliğiyle tanınan Keçecizade Molla İzzet idi. Bir *Layihâ* hazırlayan Keçecizade burada savaş, barış ve reformlar hakkındaki düşüncelerini anlattı. Bu *Layihâ* İhsan Sungu’nun şu çalışmasında görülebilir: “Mahmud II’nin İzzet Molla ve Asakir-i Mansure Hakkında bir Hattı.” *Tarih Vesikaları*, I (1941), s. 162-183. Üçüncü isim ise daha önce zikrettiğimiz Yasincizade Abdulvahhab Efendi idi. Bu dönemde ulema-devlet işbirliği hakkında ayrıca bkz., Butrus Abu Manneh. *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century*. (İstanbul: ISIS Press, 2001), Butrus Abu Manneh. “The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century.” *Die Welt des Islam*, 22 (1982), Uriel Heyd. “The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II.” *Studies in Islamic History and Civilization, (Scripta Hierosolymitana)*, IX (1961), s. 63-97, Avigdor Levy. “The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II.” *Asian and African Studies*, 7 (Özel Sayı) (1971), Howard A. Reed. *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Princeton, 1951), Fatma Sel Turhan. *The Abolition of the Janissary Army and its Reflections*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2001).
- 177 Osmanlı İmparatorluğu’nun resmi gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyi*’nin ilk sayısı, ulema ve vezirlerin desteğiyle Kasım 1831’de yayımlandı. Gazetenin çıkarılma sebebi, halka yeni gelişmeleri tanıtmak olarak açıklandı; zira yanlış algılamalar yüzünden halkta reformlara karşı bir düşmanlığın yükseldiği söylendi. Lutfi. *Tarih-i Lutfi*, cilt. III, s. 158-159.
- 178 Bu fermanların bir örneği Saraybosna Sicilleri, defter. 66, s. 86’da (Evâhir-i Zilhicce 1242/15-24 Temmuz 1827) görülebilir.
- 179 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 429/21881 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826.
- 180 BOA HAT 429/21881 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826.
- 181 Mesela bkz., BOA HAT 426/21859, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 426/21862 O, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 182 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.

Selma Zecevic’in doktora tezi sayesinde, 16. yüzyıl ortalarından 1878’e, yani bölgede Osmanlı varlığının son bulmasına kadarki dönemde, Osmanlı Bosnası’nda müftülük kurumunun gelişimi, fetva metinlerinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması ve hukuki uygulamaların doğası hakkında önemli bilgilere sahip olmaktadır. Bu tez tarihi, siyasi ve kültürel unsurların Osmanlı Bosnası’daki müftülük kurumuna etkisini göstermesi açısından oldukça kayda değerdir. Ayrıca yerel meselelerin umumi kuramsal metinlere dayanarak nasıl yorumlandığını gös-

- termesi açısından da ilginçtir. Daha fazla bilgi için bkz., Selma Zecevic. *On the Margin of Text, on the Margin of Empire : Geography, Identity and Fatwa-Text in Ottoman Bosnia*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. (Columbia University, 2007).
- 183 Huri İslamoğlu ve Çağlar Keyder. "Agenda for Ottoman History." *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. İslamoğlu-Inan. (Cambridge: Cambridge University Press), 1987, s. 53-62.
- 184 Halil İnalcık. "Ayan de la Région d'Izmir et Commerce du Levant (Deuxième Moitié du XVIII. Siècle)." *Études Balkaniques*, 12 (3) (1976), s. 71-83.
- 185 Ulemanın tefessühü hakkındaki iddialar için bkz., Madeline Zilfi. *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*. (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988), s. 96-106, Roderic Davison. *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The Impact of the West*, s. 17-19.
- 186 Mehmed Emin Isević. *Ahval-i Bosna*, s. 3.
- 187 BOA HAT 425/21833 J, 21 Cemaziyülevvel 1242/21 Aralık 1826.
- 188 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 189 Colin Heywood. "Bosnia Under Ottoman Rule, 1463-1800." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 36-40.
- 190 Fikret Karcic bu muhafazakarlığı Bosna'nın sınır bölgesi olma durumuna bağlar ve bölgenin sürekli savaş bölgesi olması yüzünden bu tür bir muhafazakarlığın geliştiğinden bahseder. İddialarla ilgili bkz.; Fikret Karcic. *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*. (Saraybosna: El-Kalem, 1999).
- 191 BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 192 BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 193 Mesela, BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832, BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 194 BOA HAT 423/21770, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826, BOA HAT 436/22062 İ, 17 Receb 1242/14 Şubat 1827.
- 195 Mesela, BOA HAT 423/21770, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826, BOA HAT 424/21811 H, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826, BOA HAT 425/21815, 10 Rebiyülevvel 1242/12 Ekim 1826.
- 196 BOA HAT 438/22119 F, 21 Rebiyülahir 1250/27 Ağustos 1834.
- 197 BOA HAT 438/22119 F, 21 Rebiyülahir 1250/27 Ağustos 1834.
- 198 BOA HAT 1327/51795 C, 27 Cemaziyülevvel 1252/09 Eylül 1836, BOA HAT 1327/52492, 29 Cemaziyülahir 1252/11 Ekim 1836, BOA HAT 1343/52513 B, 29 Cemaziyülahir 1252/11 Ekim 1836.
- 199 BOA HAT 294/17478, 11 Cemaziyülevvel 1242/11 Aralık 1826.
- 200 BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziyülevvel 1242/03 Aralık 1826.
- 201 Cizye vergisi hakkında bkz.; Shibli Nomani. *Jizya Capitation Tax*. (Patna: Khuda Bakhsh Oriental Public Library, 1914), Hamid Hadzibegić. "Djizja ili Harac-Le Cizya ou Harac." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 3-4 (1952-53), s. 55-135; cilt. 5 (1954-55), s. 43-102, Hamid Hadzibegić. *Glavarina u Osmanskoj Drzavi, Posebna Izdanja*, 4. (Saraybosna: Orientalni Institut u Sarajevu, 1966), Ha-

- mid Hadzibegić. "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye." *International Congress of Orientalists, 25th. Moscow, 1960, Proceedings*, 2, 5 ciltler, (Moskova: Izdatel'stvo Vostoynoi Literaturia, 1962-1963), s. 429-30, Linda T. Darling. *Revenue-Raising & Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*. (Leiden, New York, Köln: E. J. Brill, 1996).
- 202 BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 203 BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 204 Vergi sistemindeki değişiklikler ve bunun taşra hayatına etkisi hakkında bkz., Dina Rizk Khoury. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire Mosul, 1540-1834*, s. 75-110; Suraiya Faroqhi. "Coping with the Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Notables from the Sixteenth to the Early Nineteenth Century." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, s. 366-369; Halil İnalçık. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700." *Archivum Ottomanicum*, s. 283-337, Halil İnalçık. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration." *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, s. 27-28.
- 205 Dina Rizk Khoury. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire Mosul, 1540-1834*, s. 45.
- 206 BOA HAT 405/21172 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 437/22088, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 207 BOA HAT 405/21172 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 208 BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831.
- 209 BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 210 Mesela, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 31, 23 Safer 1248/22 Temmuz 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 38, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833.
- 211 BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832.
- 212 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 38-41, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832. Yıldızcıoğlu İzlatar Mustafa Ağa'nın müsadere edilen mallarının listesi ekler bölümünde mevcuttur.
- 213 BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 214 BOA HAT 438/22118, tarihsiz.
- 215 BOA HAT 438/22118, tarihsiz, BOA HAT 438/22118 A, tarihsiz, BOA HAT 438/22118 B, tarihsiz.
- 216 BOA HAT 437/22072, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 217 BOA HAT 442/22217, 28 Zilhicce 1247/29 Mayıs 1832.
- 218 BOA HAT 437/22072, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832. Bu Şerifzade, isyanın ilk safhasında öldürülen Şerifzade Mustafa Paşa'nın oğlu olmalıdır.
- 219 Mesela; BOA HAT 437/22085 B, 06 Cemaziyülahir 1245/03 Aralık 1829, BOA HAT 438/22095 E, 09 Zilhicce 1246/21 Mayıs 1831.
- 220 BOA HAT 443/22222, 25 Muharrem 1247/06 Temmuz 1831, BOA HAT 443/22222 A, 20 Zilhicce 1247/21 Mayıs 1832, BOA HAT 1308/51008 E, 11 Ramazan 1246/23 Şubat 1831.
- 221 Saraybosna Sicilleri, defter. 68, s. 16, 11 Rebiyülahir 1245/10 Eylül 1829, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 34, 15 Cemaziyülahir 1246/01 Aralık 1830, Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 57, 04 Rebiyülahir 1246/22 Eylül 1830.

- 222 Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 57, Gurre-i Zilkade 1246/13-22 Nisan 1831.
- 223 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 41, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832. Cenneti-zade Mehmed Emin Bey'in mal varlığının listesi ekler bölümünde mevcuttur.
- 224 BOA HAT 438/22095 E, 09 Zilhicce 1246/21 Mayıs 1831. İbrahim Bey ve Süleymanzadegan olarak adlandırılan oğulları hakkında daha fazla bilgi için bkz., BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, BOA HAT 441/22183 B, 19 Safer 1247/30 Temmuz 1831, BOA HAT 442/22209, 13 Rebiyülevvel 1246/01 Eylül 1830.
- 225 BOA HAT 443/22222, 25 Muharrem 1247/06 Temmuz 1831, BOA HAT 443/22222 A, 20 Zilhicce 1247/21 Mayıs 1832.
- 226 BOA HAT 437/22083 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833.
- 227 BOA HAT 437/22083 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833.
- 228 BOA HAT 437/22083 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833.
- 229 BOA HAT 437/22072, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 230 Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 89, 23 Cemaziyülahir 1247/29 Kasım 1831.
- 231 Daniel Panzac. *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), s. 84-87.
- 232 Age., s. 16.
- 233 Age., s. 19-20.
- 234 Mesela bkz., BOA HAT 338/19348, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 405/21172 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21760, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 425/21829, 08 Rebiyülevvel 1242/10 Ekim 1826.
- 235 Cornell Fleischer, derin bir sarsıntının yaşandığı ve merkezi idarenin değişen şartlara uyum sağlamaya çalıştığı 16. yüzyıl sonunda yasalara ilginin nasıl arttığını açık bir şekilde ortaya koyar. Cornell H. Fleischer. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, s. 200.
- 236 Bkz., Mehmet Genç. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 63.
- 237 Mesela, BOA HAT 1056/43477 I, 01 Rebiyülahir 1242/02 Kasım 1826.
- 238 BOA HAT 405/21172 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 239 Saraybosna Sicilleri, defter. 69, s. 89, 23 Cemaziyülahir 1247/29 Kasım 1831.
- 240 BOA HAT 425/21815 B, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 241 BOA HAT 426/21851 A, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 242 Halil İnalçık. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), s. 80-81.
- 243 Halil İnalçık, Kânûn-ı Osmani'nin ana hatlarıyla 14. yüzyılın sonunda yerleştiğini söylemektedir. Detaylar için bkz., Halil İnalçık. "Osmanlı Hukukuna Giriş." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (2) (1958), s. 107-109.
- 244 Halil İnalçık. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 80-81.
- 245 Mesela, BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826, BOA HAT 425/21813 G, 28 Rebiyülevvel 1242/30 Ekim 1826, BOA HAT 425/21813 I, 15 Rebiyülevvel 1242/17 Ekim 1826, BOA HAT 425/21829, 08 Rebiyülevvel 1242/10 Ekim 1826, BOA HAT 425/21833 H, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826, BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826, BOA HAT 426/21851 A, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.

- 246 BOA HAT 429/21881 B, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 247 BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 248 Eric Cornell. "Bosna Bektaşılığı Üzerine." *Alevi Kimliği*, s. 15-16.
- 249 Bruce McGowan. "The Age of the Ayans, 1699-1812." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, s. 664-665.
- 250 Askeri sistemde yaşanan bu değişiklikler için bkz.; Halil İnalcık. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700." *Archivum Ottomanicum*, s. 283-337; Karen Barkey. *Bandits and Bureaucrats*, s. 141-188; Geoffrey Parker. *The Military Revolution*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 45-81; Charles Tilly. *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. (Oxford: Basil Blackwell, 1990), s. 16-66.
- 251 BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826.
- 252 BOA HAT 437/22076, 21 Muharrem 1242/25 Ağustos 1826.
- 253 BOA HAT 338/19348, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 254 Mesela, BOA HAT 406/21183, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 431/21917, 19 Ramazan 1246/03 Mart 1831, BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 438/22091 C, 13 Şaban 1246/27 Ocak 1831, BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, BOA HAT 438/22114, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 633/31243, 06 Şaban 1246/20 Ocak 1831, BOA HAT 1309/51017 H, 05 Şevval 1246/19 Mart 1831.
- 255 BOA HAT 415/21495, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831.
- 256 BOA HAT 421/21718, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833. Belgede Ali Paşa şöyle demektedir; "Ahâlî-i merkûme fi'l-asl yerlûden olan zâbitlerine meselâ çiftini sürmek ve bağıcı çapalamak misillü bedenlen hizmete alışub şimdiki zâbitlerine halen hizmet etmek değil bir yumurta vermek güçlerine gelmesi cihetleri olub"...
- 257 Barbara Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 267, 339, 351.
- 258 Age., s. 340.
- 259 BOA HAT 415/21495 B, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831.
- 260 BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831, BOA HAT 405/21172 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831.
- 261 BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831.
- 262 BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831.
- 263 BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831.
- 264 BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831.
- 265 BOA HAT 437/22074, 09 Zilkade 1245/02 Mayıs 1830.
- 266 BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826.
- 267 BOA HAT 442/22219 K, 10 Cemaziyülevvel 1242/10 Aralık 1826.
- 268 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827.
- 269 BOA HAT 425/21833 J, 21 Cemaziyülevvel 1242/21 Aralık 1826.
- 270 BOA HAT 425/21833 H, 22 Cemaziyülevvel 1242/22 Aralık 1826.
- 271 BOA HAT 442/22219 M, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.

- 272 Mesela bkz., BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 273 BOA HAT 443/22221 C, 17 Receb 1247/22 Aralık 1831.
- 274 BOA HAT 438/22095 G, 29 Şaban 1246/12 Şubat 1831.
- 275 BOA HAT 405/21172 A, 28 Safer 1247/08 Ağustos 1831.
- 276 BOA HAT 426/21851 A, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 277 Alex N. Dragnich. "Leadership and Politics: Nineteenth Century Serbia." *The Journal of Politics*, s. 347.
- 278 BOA HAT 415/21495 B, 22 Muharrem 1247/03 Temmuz 1831.
- 279 Mesela, BOA HAT 443/22221 B, Cemaziyülahir 1247/17 Kasım 1831, BOA HAT 443/22221 D, 08 Cemaziyülevvel 1247/15 Ekim 1831, BOA HAT 443/22221 E, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, BOA HAT 443/22221 F, 07 Cemaziyülevvel 1247/14 Ekim 1831, BOA HAT 443/22221 G, 30 Cemaziyülevvel 1247/06 Kasım 1831, BOA HAT 443/22221 H, 27 Cemaziyülevvel 1247/03 Kasım 1831, BOA HAT 443/22221 İ, 21 Rebiyülahir 1247/29 Eylül 1831.
- 280 Mesela, BOA HAT 443/22221, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 443/22221 G, 07 Cemaziyülevvel 1247/14 Ekim 1831.
- 281 Mesela, Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I. s. 349.
- 282 Mesela, Ahmed S. Aličić. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831. do 1832 Godine*.
- 283 Bu liderlere bir sonraki bölümde teferruatıyla değinilecektir.
- 284 Nenad Moacanin. "Defterology and Mythology Ottoman Bosnia up to the *Tanzîmât*." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 196-197.
- 285 Deena R. Sadat. "Ayân and Ağa: The Transformation of the Bektashi Corps in the Eighteenth Century." *The Muslim World*, (Hartford) (1973), s. 206-219.
- 286 Mesela bkz., BOA HAT 423/21781, 11 Şaban 1243/27 Şubat 1828.
- 287 BOA HAT 423/21781, 11 Şaban 1243/27 Şubat 1828.
- 288 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 51, 03 Rebiyülevvel 1248/31 Temmuz 1832.
- 289 BOA HAT 438/22110, tarihsiz.
- 290 BOA HAT 441/22184, 11 Cemaziyülevvel 1246/28 Ekim 1830.
- 291 Michel Foucault. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çeviri Alan Sheridan. (New York: Vintage Books, 1979), s. 48.
- 292 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 423/21803 A, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.
- 293 BOA HAT 437/22083 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833, BOA HAT 441/22176 F, 13 Muharrem 1249/02 Haziran 1833.
- 294 BOA HAT 441/22176 F, 13 Muharrem 1249/02 Haziran 1833.
- 295 BOA HAT 438/22120, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834.
- 296 BOA HAT 438/22120, 29 Zilhicce 1249/09 Mayıs 1834, BOA HAT 439/22138, 11 Receb 1247/16 Aralık 1831, BOA HAT 439/22138 D, 02 Cemaziyülevvel 1247/09 Ekim 1831, BOA HAT 439/22138 E, 02 Cemaziyülevvel 1247/09 Ekim 1831.
- 297 Mesela, BOA HAT 423/21804 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 430/21893 B, 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828, BOA HAT 438/22101, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 298 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 299 BOA HAT 424/21810 A, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827.

- 300 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827, BOA HAT 429/21888 A, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.
- 301 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827.
- 302 BOA HAT 423/21762, 13 Şaban 1242/12 Mart 1827.
- 303 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 304 BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826.
- 305 BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827.
- 306 BOA HAT 739/35042 O, 05 Zilkade 1242/31 Mayıs 1827, BOA HAT 423/21804 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 307 BOA HAT 423/21804 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827. Bu insanlar hakkındaki genel bilgiler BOA HAT 438/22101'de (23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827) ve Yergöğü'ne sürülenler hakkındaki bilgiler BOA HAT 739/35042 D'de (29 Zilkade 1242/24 Haziran 1827) tekrar edilmiştir.
- 308 BOA HAT 739/35042 B, 07 Zilkade 1242/02 Haziran 1827.
- 309 BOA HAT 739/35042 J, 13 Şevval 1242/10 Mayıs 1827.
- 310 BOA HAT 514/25194, 07 Safer 1243/30 Ağustos 1827.
- 311 BOA HAT 514/25194, 07 Safer 1243/30 Ağustos 1827.
- 312 BOA HAT 441/22174, 23 Şevval 1242/20 Mayıs 1827.
- 313 BOA HAT 441/22174, 23 Şevval 1242/20 Mayıs 1827. Bu isimler BOA HAT 441/22174 A'da da (29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827) zikredilmiştir.
- 314 BOA HAT 423/21781, 11 Şaban 1243/27 Şubat 1828.
- 315 BOA HAT 955/40967, 05 Rebiyülahir 1243/26 Ekim 1827.
- 316 BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827.
- 317 BOA HAT 430/21893 B, 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.
- 318 Fatma Sel Turhan. *The Abolition of the Janissary Army and its Reflections*, s. 224.
- 319 BOA HAT 423/21781, 11 Şaban 1243/27 Şubat 1828.
- 320 Eric Cornell. "Bosna Bektaşiliği Üzerine." *Alevi Kimliği*, s. 14-16; Colin Heywood. "The Bosnia under Ottoman Rule, 1463-1800." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 40.
- 321 Eric Cornell. "Bosna Bektaşiliği Üzerine." *Alevi Kimliği*, s. 15-16.
- 322 Hatidža Čar-Drnda. "Remnants of the Tımâr System in the Bosnian Vilâyet in the Second Half of the Nineteenth Century." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 171; Hazim Šabanović. *Kanun-nama Bosanskog Sandžaka iz 1516 Godine, Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski Sandžak*. (Saraybosna, 1957), s. 26.
- 323 BOA HAT 422/21753, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 324 BOA HAT 439/22127 C, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833, BOA HAT 441/22182, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833.
- 325 BOA HAT 439/22125, 22 Şevval 1248/14 Mart 1833, BOA HAT 439/22125 F, 22 Şevval 1248/14 Mart 1833.
- 326 BOA HAT 441/22176 F, 13 Muharrem 1249/02 Haziran 1833.
- 327 BOA HAT 433/21972, 25 Safer 1248/24 Temmuz 1832.

İsyanın Liderleri Kimlerdi?

Önceki bölümde belirttiğimiz üzere, isyan sırasında iki tür liderlik ön plana çıkmıştı. *Sergerde*,¹ *rüesâ-yı eşkıyâ*,² *rüesâ-yı fesâd*,³ *rüesâ-yı bugât*,⁴ *reîsül'l-eşkıyâ*⁵ gibi farklı formlardaki kullanışlarıyla *reîs* veya *rüesâ*, *müfsidbaş*⁶ ve çok yaygın olmamakla birlikte *şirârebaş*,⁷ *pişrev-i eşkıyâ*⁸ ve *pişvâ*,⁹ daha genel bir grubu ifade etmekte ve isyanın önde gelen şahsiyetlerini tanımlamak için kullanılmaktaydı. İkinci grup liderlik ise daha özel bir konuma işaret etmekte ve ana vasfı, liderlerin de lideri olma durumu şeklinde tarif edilebilecek bir lider karakteristiği yansıtmaktaydı. Bosna'da, incelediğimiz dönemdeki isyan yıllarında *hâin-i dîn ü devlet* sıfatının sadece iki kişi için; Ruscuklu Ali Ağa ve Hüseyin Kapudan için kullanıldığını söylersek, hem bu sıfatın hem de bu tür bir liderliğin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu söz grubunun aynı dönemlerde yaşayan başka kimler için kullanıldığını görmek de önemini ortaya koymaktadır: Ruscuklu Ali Ağa¹⁰ ve Hüseyin Kapudan¹¹ dışında bu deyim, dönemin nam salmış isyan liderleri Vidinli Pasvanoğlu Osman Paşa,¹² Kavalalı Mehmed Ali Paşa¹³ ve İşkodralı Mustafa Paşa Buşhâti¹⁴ için kullanılmıştır.

Bu liderleri sadece bir *şakî*, isyancı olarak değil, fakat aynı zamanda bütün devlete ve *Daru'l-İslam*'a ihanet etmiş birer hain olarak göstermek, onların suçlu olma konumlarının nasıl sadece Osmanlı toprakları ile sınırlı olmadığını, bütün İslam memleketlerine şamil tutulduğunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu sözler tercih dahi devletin bu grubu nasıl tehlikeli addettiğine yeterli bir kanıttır. Zikrettiğimiz bütün bu isimler için söylenecek en önemli ortak özellik, onların isyancı karakterleri kadar, eyalet idarecile-

ri olma yönünde (Ruscuklu Ali Ağa örneğinde bu durum sadece bir talep olarak kalmış, hayata geçirilememiştir.) hızla tırmandıkları güç basamaklarıdır ve bu hızlı tırmanışı, o dönemde bütün Balkanlar'ı istila eden meselelerin kolaylaştırdığı açıktır. Bu önemli özellik, zikredilen isimlere dair bir miktar bilgi vermeyi ve varsa diğer ortak özellikleri ortaya koymayı gerekli kılmaktadır.

Vidinli Pasvanoğlu Osman Paşa'nın isyanı Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olmuş; bir ayanın politik ve ekonomik olarak bir toplum üzerinde sıkı bir kontrol kurması halinin ona nasıl merkezi otoriteye karşı durma gücü verdiğini gözler önüne sermiştir. Pasvanoğlu bu tür bir kontrolü Belgrad paşalığında gerçekleştirmeyi başarmış ve ayanlığının merkezi Vidin'i, Sultan Selim'in reformlarına karşı çıkan insanlarla ve durumdan huzursuz Yeniçeri birlikleriyle doldurmuştu. Osman Paşa'nın gücü elde etme hikayesi, Belgrad paşalığının 18. yüzyılın son on yılı ve 19. yüzyılın ilk yıllarındaki durumu ile yakından alakalıdır. Bölgenin önemli bir ayanı olan Vidin Bayraktarı Ömer'in oğlu olarak 1758'de doğan Osman, insanları isyana sürüklemekle suçlanan ve bu sebeple idam edilen babasının izinden giderek eşkıya çetelerini örgütlemekle suçlanmıştı. Sayısız arkadaşı ve geniş ilişkiler ağı ile Osman Paşa, hem bölgedeki gücünü pekiştirmeyi hem de merkezi yetkililere kafa tutmayı başarmıştı.¹⁵ Bu sebeptendir ki devlet, bir taraftan onun yakalanmasını ve idamını emrederken diğer yandan affı için kendisinin ve yakın çevresinin yaptığı müracaatları kabul ediyordu. Şüphesiz Osman Paşa bölgedeki tek nüfuzlu ayan değildi; ancak onu diğerlerinden özel kılan, Zen'in de ifade ettiği gibi, elinde tuttuğu stratejik topraklardı.¹⁶ Bir sınır bölgesi olması hasebiyle Vidin'den hem Osmanlı hem de Habsburg topraklarına geçiş son derece kolaydı. Pasvanoğlu Osman Paşa ise hem sınır bölgesindeki şartları hem de halkın beklentilerini yakından tanıyan bir insandı. Belirtmek gerekir ki, Osman Paşa merkezi otoritenin reform politikalarına şiddetle karşı çıkmış ve kendini eski düzenin korunmasına adanmıştı; bu politika ise halkın hislerine doğrudan tercüman-olmaktaydı. Hayatı yasal ile yasadışı olan arasında sürekli gidip gelmelerle geçen Osman Paşa'yı durdurmak için sonunda merkezi yetkililer Tepedelenli Ali Paşa'yı yardıma çağırdı.¹⁷

Tepedelenli Ali Paşa bölgenin diğer birçok güçlü ayanıyla birlikte Osman Paşa'yı Vidin ormanlarına sürmeye muvaffak oldu. Ancak III. Selim'in Fransa ile savaşı, devleti Pasvanoğlu ile yeniden barış yapmak zorunda bıraktı. Öte yandan kendisine yöneltilen bu büyük mücadelelerin başarısızlığı, halk nazarında Pasvanoğlu'nun prestij ve nüfuzunu artırmıştı. Paşa ölüm tarihi 1807'ye kadar yasallık ile yasadışılık arasında gidip gelmeye devam etti.¹⁸ Konumuz açısından en çarpıcı olanı ise Osman Paşa'yı durdurmak için Tepedelenli Ali Paşa'nın devreye sokulmasıydı. Pasvanoğlu gibi ömrü yasallık ile yasadışılık arasında ileri geri hareketlerle geçen Tepedelenli Ali Paşa da 1799'da en önemli Balkan makamı olan Rumeli Valisi oluncaya kadar eşkıyavari bir hayat sürmüştü. Ali Paşa'nın topraklarını genişletmek ve gelirlerini artırmak için bitmeyen çabaları, iş kurmak ve inayet almak için kendisine mecbur kıldığı geniş bir müşteri ağı, yerel Hristiyan asillerle geliştirdiği yakın ilişkiler, uzak köylere kendisine destek karşılığında sunduğu koruma imkanları ve üstünlük kurmak için şiddete başvurmaktan çekinmeyişi; tüm bunlar bölgede hakimiyetini artırmada can alıcı bir öneme sahipti.¹⁹ Tepedelenli Ali Paşa 1812'de gücünün zirvesindeyken bugünkü Yunanistan ve Arnavutluk'un büyük bölümünü içine alan oldukça geniş bir coğrafyanın *de facto* idarecisi ve yaklaşık bir buçuk milyon insanın yöneticisi idi.²⁰ Pasvanoğlu Osman Paşa'yı ortadan kaldırmak için kullanıldığı halde çok geçmeden sıra kendisine gelecekti; zira Paşa büyük bir güce sahipti ve bu güç sayesinde Yanya merkezli bağımsız bir otorite inşa ederek yabancı güçlerle ilişkiye geçmişti. Görevinden azledilince Ali Paşa Yunan bağımsızlığını desteklemeye başladı ve bu sebeple sonunda yakalanarak 1822'de idam edildi.²¹ Şaşırtıcıdır ki, Pasvanoğlu'nun merkezi otoriteye karşı yürüttüğü isyan nasıl Sırp isyanına bir zemin hazırlamışsa, benzer şekilde Tepedelenli Ali Paşa'nın isyanı da 1820'deki Yunan isyanının önünü açtı.²²

Yaşanan bu süreç, yeni bir liderin daha sahneye çıkmasına sebep olacaktı; zira Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1824'te Yunan isyanını durdurmakla görevlendirilmişti. İlginçtir ki, Tepedelenli Ali Paşa gibi bu Arnavut lideri de Osmanlı'nın hizmetinde en önemli makamlara yükselmişti.²³ Roods'un belirttiği üzere, Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Tepedelenli Ali Paşa'nın başarılarının

dahili ve harici ehemmiyetini ve hüznü sonunu herkesten çok anlayabilecek kişiydi.²⁴ İronik bir şekilde, İmparatorluğun içinde bulunduğu askeri yetersizlik Sultanı, bu isyanı bastırmada ondan yardım almaya sevk etmişti. Ne yazık ki Mehmed Ali Paşa'nın kariyer çizgisini bu kısacık bölümde analiz etmek mümkün değildir; ancak konumuz açısından belirtmemiz gereken, dönemin diğer liderleri gibi onun da, saray okullarının değil, kendisini çevreleyen dünyanın bir ürünü olduğudur. Daha önce belirttiğimiz meşhur isyancı liderler gibi Mehmed Ali Paşa da benzer bir kariyer çizgisinin sahibi olmuş; aile geçmişi, eğitimi ve sahip olduğu sosyal ağları kadar ticaret, nakliyat veya askeri meselelerde onlara emsal bir hayat sürmüştü.

Bütün bu gelişmelere benzer şekilde, incelediğimiz isyan ile alakalı olarak İstolçeli Ali Paşa Ridvanbegović'in Hüseyin Kapudan isyanını bastırmak için nasıl kullanıldığına önceki bölümlerde şahit olduk. Açıktır ki İstolçeli Ali Paşa'nın desteği bu isyanın bastırılmasında kritik bir dönüm noktası olmuş; ancak onun desteği sağlandıktan sonra Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın başarısız seferinin rövanşı alınmış ve isyancılara karşı ikinci sefer başarıyla sonuçlanabilmişti. Bu noktada, Babıali'nin diğer Balkan topraklarındaki isyanları bastırmada uyguladığı metodu yine devreye soktuğunu görmekteyiz: Bir yerel ayanı ortadan kaldırmak için diğerini kullanmak... Bu sebeple, isyanın bastırılmasından hemen sonra Hersek'in Bosna'dan ayrılarak idari açıdan bağımsız bir mutasarrıflık olacak şekilde İstolçeli Ali Paşa'ya devri şaşırtıcı değildir.²⁵ İstolçeli Ali Paşa'nın mutasarrıf olarak atanması, yeni bir fasit döngüye işaret etmekte, yine bir yerel ayan kendi topraklarında devletçe atanmış idari bir güç haline gelmekteydi.

Ancak benzerlerinde olduğu gibi zamanla İstolçeli Ali Paşa devletin merkezileşme ve reform politikalarına karşı gücünü sağlamlaştırıp artırdıkça, kendisine duyulan sempati azalmaya başladı. İstolçeli Ali Paşa hakkında yaptığı detaylı çalışmada Kapičić, Paşa'nın Hersek bölgesini kendi isteğine göre yönetme emelinin ve gücünü pekiştirip zenginliğini artırma arzusunun, Babıali'yle olan iyi ilişkilerini kopardığının altını çizerek, Kapičić'e göre İstolçeli Ali Paşa Hersek bölgesinde idari gücü elde edince kendi zenginliğini artırmak için mücadeleye başlamış ve bir kısmı etik ol-

mayan yollarla kazanılmış büyük bir zenginliğin sahibi olmuştu. Öyle ki, bu büyük zenginlik onun başşehirde de işler yapmasına ve her yıl yaklaşık 1.000.000 gurusluk bir vergi ödemesine imkan tanımıştı. Ancak zamanla diğer ayanın ona duyduğu düşmanlık, merkezi yetkililerin Paşa'nın artan güç ve zenginliğinden duyduğu rahatsızlıkla birleşince, İstolçeli Ali Paşa'nın Babiali'yle yakın ilişkisini devam ettirmesinin imkanı kalmadı. Paşa, politikalarına karşı duyulan yerel tepkileri önlemek için en güçlü rakiplerini ortadan kaldırmaktan çekinmedi; İsmail Ağa Çengic ve Hasan Bey Resulbegovic'in hayatlarına bu yolla son verdi. Paşa 1841'de, muhtemelen merkezi otoriteyle aralarındaki uyuşmazlıkları konuşmak ve bölgedeki idaresinden artan devlet hoşnutsuzluğunu bildirmek için İstanbul'a çağırıldı.²⁶ Avusturya belgelerine göre Ali Paşa bu davete şöyle cevap vermişti: "İstanbul benim başımı görebilir ama bu asla vücudumla birlikte olmayacaktır."²⁷ Bu sözlerin söylenti veya hayali sözler olma ihtimali şüphesiz ki mevcuttur; ancak bunların üretilmesi ve yayılması bile bize, İstolçeli Ali Paşa hakkında merkezi yetkililerin duyduğu rahatsızlığı anlatmaya yeterlidir.

Görmekteyiz ki, mesela Mart 1845'te olduğu gibi,²⁸ yasadışı uygulamaları sebebiyle yerel halkın Ali Paşa'dan şikayetlerine veya Şubat 1847'de olduğu gibi,²⁹ Hersek hududunda yaşanan sınır ihlalleri sebebiyle Avusturya tarafının yaptığı başvurulara rağmen Babiali hemen harekete geçmeyip Paşa'yı ortadan kaldırmak için en uygun zamanı bekledi. Hersek'te 1850'lerde başlayan isyan Ömer Lütfi Paşa tarafından bastırılınca³⁰ ve Paşa Kasım 1850'de merkeze, isyanın sebebinin İstolçeli Ali Paşa olduğunu bildirince,³¹ Babiali artık Paşa'nın durdurulması gerektiğine hükmetti. İlginçtir ki, İstolçeli Ali Paşa da Hüseyin Kapudan'ın sonuna benzer bir sonu paylaşacaktı: Paşa, Aralık 1851'de ailesiyle birlikte İstanbul'a getirildi³² ve kısa bir süre sonra, Nisan 1851'de, İstolçeli Ali Paşa'nın hapiste bir gardiyanın kaza kurşunuyla öldüğü bildirildi.³³ Belirtmek gerekir ki, İstolçeli Ali Paşa ortadan kaldırıldıktan sonra Hersek Mutasarrıflığı'na son verilerek bölge yeniden Bosna topraklarına dahil edildi.³⁴

Şimdi konumuzla ilgili olarak bir başka eyalet liderine geçebiliriz; İşkodralı Mustafa Paşa Buşhati. İşkodra'daki meşhur Buş-

hati ailesinin bir üyesi olan Mustafa Paşa, merkezle bir anlaşıp bir kafa tutan dönemin diğer liderleri gibi benzer bir kariyer yolunu tercih etti. Hatırlanacağı üzere, önceki bölümlerde İşkodralı Mustafa Paşa'nın adı, Hüseyin Kapudan'a doğrudan verdiği destek ve güçlü ilişkileri sebebiyle defalarca geçmişti. İşkodralı Mustafa Paşa'nın ataları Buşathılar 1756'da, İşkodra bölgesinde idareyi elde etmiş ve birkaç kısa fasılanın dışında, 1831'e kadar bölgeyi yönetmeye devam etmişti. Ailenin en meşhur üyesi Kara Mahmud Paşa'nın (1775-1796 yılları arasında bölgeyi idare etmiştir.) idaresi döneminde Babıalı onu ortadan kaldırmak için iki girişimde bulundu; ancak Paşa her ikisine de karşı koyarak vezirliğini korumayı başardı.³⁵ Kara Mahmud Paşa, Karadağ kabilelerine karşı giriştiği bir mücadelede ölünce yerine kardeşi İbrahim Paşa atandı. Kara Mahmud Paşa'nın aksine İbrahim Paşa 1810'da ölünceye kadar bölgeyi Babıalı'yle işbirliği içerisinde yönetti. Bir güç mücadelesinden sonra İşkodralı Mustafa Paşa 1811'de görevi devralmayı başardı ve dağ kabileleriyle tesanüt içerisinde, geniş bir coğrafyayı kontrolü altına aldı. O da merkezle olan ilişkilerinde inişler çıkışlar sergilemekle birlikte, merkezi yetkililerin gözü o dönemde Tepedelenli Ali Paşa üzerine çevrildiği için, Paşa'yı karşılarına almak yerine Tepedelenli Ali Paşa'yı durdurmak için kullanmayı tercih ettiler.³⁶ Ancak Tepedelenli Ali Paşa ortadan kaldırıldıktan sonra merkezi yetkililer ile İşkodralı Mustafa Paşa arasındaki işbirliği de sona erdi. Daha önce belirtildiği üzere, Hüseyin Kapudan'a olan yardımları sebebiyle Kasım 1831'de Sadrazamın ordusu İşkodralı Mustafa Paşa'nın güçlerini bastırmayı başardı ve Paşa ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderildi.³⁷

İsyanın İlk Safhasında Liderlik: Ruscuklu Ali Ağa

Adından kökeninin Ruscuk'a dayandığı anlaşılan Ali Ağa, Ruscuk, Vidin ve İstanbul'daki Yeniçeriler arasında meşhur bir şahsiyet haline gelmiş ve buralarda isyan hareketlerine karışmıştı.³⁸ Maalesef Ali Ağa'nın hangi yollardan geçerek eyaletin Yeniçeriler arasındaki en önemli konumu olan Bosna Yeniçeri Ağalığı'na atandığına dair bir bilgiye sahip değiliz; ancak belgelerden iz sürerek yaptığımız araştırma, bazı ilginç bilgilere ulaşmamızı mümkün kılmaktadır. Ruscuk 1864'e kadar Silistre eyaletinin bir sancağıydı; bu tarihte Silistre, Vidin ve Niş, Tuna Vilayeti

adı altında birleştirilince, Ruscuk da vilayetin doğu bölümü haline geldi.³⁹ Vilayet, Tuna Nehri kıyısında konumlanmıştı.⁴⁰ Mayıs 1807'de Yeniçeriler, ulema ve öğrenciler III. Selim'e karşı bir isyan çıkarıp Padişahı tahttan vazgeçmeye zorlayınca, Padişah taraftarları önemli bir Ruscuk ayanı olan ve Ruscuk Yaranı adında geniş bir destek grubuna sahip bulunan Alemdar Mustafa Paşa etrafında toparlanmıştı.⁴¹

Ruscuk'un ünü sadece Alemdar Mustafa Paşa ile sınırlı değildi. Ruscuklu meşhur Tirsinikli İsmail Ağa, döneminde öyle bir üne sahip olmuştu ki, Rumeli ayanının en kurnazı ve en gözü peki olarak tanınır hale gelmişti.⁴² Ruscuklu Ali Ağa'nın hayatında önemli bir yer tutan Vidin ise daha önce kısaca bahsettiğimiz gibi Pasvanoğlu Osman Paşa'nın devlete karşı giriştiği mücadeleyle meşhur olmuştu. Belirtmek gerekir ki, Ruscuklu Ali Ağa ve Hüseyin Kapudan gibi Pasvanoğlu Osman Paşa'nın muhafazakar görüşleri ve eski düzeni koruma yönündeki çabaları Paşa'ya, sadece kendi bölgesinden değil, İstanbul'dan da birçok Yeniçeri, ulema ve önemli yetkilinin desteğini getirmişti.⁴³ Kastımız, bu isimleri arka arkaya sıralayarak Ruscuklu Ali Ağa'nın bu kişilerle yakın ilişki içerisinde olduğunu ima etmek değil, fakat kabaca bir resim çizerek, Ruscuk, Vidin gibi şehirlerin veya Mahmud Paşa Buşhatai liderliğindeki İşkodra ya da Tepedelenli Ali Paşa idaresindeki Yanya gibi Balkanlar'daki görece küçük merkezlerin, ayanın hızla artan ilişkiler ağında nasıl bir bağlantı noktası haline geldiğini ve Ali Ağa ile diğerlerinin ortaya çıkışını kolaylaştıracak şartları sunduğunu göstermektir. Bu noktada Ruscuk ve Vidin, ayanın ve onların ilişki içerisinde olduğu kişilerin temerküz ettiği ve güçlerini koruduğu biricik merkezler değildir; esasen özellikle eyaletlerde bu durum 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl boyunca o kadar sık rastlanılan bir durumdur ki konunun uzmanlarınca bu dönem, bu sebeple "ayan çağı" olarak adlandırılmıştır.⁴⁴ Şunu iddia etmek yanlış olmayacaktır ki, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde taşraya ait dinamikler, aynı dönemde merkeze yakın bölgelerde yaşananlardan çok daha fazla geçmiştekilere benzemektedir; zira önceki yüzyıla ait adem-i merkezîyetçi süreç 19. yüzyıl başında taşrayı merkezden bir hayli uzaklaştırmış ve periferik bölgelerde merkezde olduğundan çok daha kaotik bir atmosfer yaratmıştı.

Öte yandan bu kaotik atmosferin sadece Balkanlar'la sınırlı olmadığını görmekteyiz. Mesela Halep'le ilgili çalışmasında Bruce Masters göstermektedir ki, bu dönemde kabilelerin sürekli kervanlara saldırması ve kervan ticaretini sekteye uğratması sebebiyle şehir hayatının huzuru kalmamıştı. Şehrin yeniçerileri ile eşrafi arasındaki politik mücadeleler ise, merkezi hükümetin bölgeyi doğrudan kontrol edecek araçları devreye sokmasına izin vermemekteydi. II. Mahmud'un yerel ayanın gücünü kırmak ve yeniçerilerin nüfuzunu ortadan kaldırmak yönündeki bütün çabalarına rağmen, Halep Yeniçerileri Sultanın buyduklarına şiddetle karşı koyuyordu. II. Mahmud Yeniçerilerin gücünü kırmak için Anadolu'nun önemli bir ayan ailesine mensup olan Çapanoğlu Celaleddin Paşa'yı 1813'te Halep'e idareci olarak atadı. Paşa da işe önemli Yeniçeri liderlerini idam ettirerek başladı; ama aldığı sert önlemler ancak kısa bir süre şehre huzur getirebildi. 1819'da Hurşid Paşa'nın idaresi döneminde şehir yeniden isyancıların eline düştü; bu durumu affetmeyen II. Mahmud ise isyancılar üzerine ordu göndermekten çekinmedi. Masters'ın belirttiğine göre 19. yüzyılın ilk çeyreği boyunca II. Mahmud, Kuzey Suriye'de otoritesini tehdit eden meselelerin oldukça farkındaydı. Ancak Yunanistan'dan yönelen tehdit, merkezi hükümeti daha büyük bir gaileyle uğraşmak zorunda bırakmış ve Halep de bu şartlar altında düşüşe devam etmişti.⁴⁵

Ruscuklu Ali Ağa'ya dönersek; ağanın hayatında önemli yeri olan Ruscuk, Vidin ve İstanbul üçgeni bize Ali Ağa'nın, bu ayan ağının bir üyesi olmasa bile onlarla yakın ilişki içerisinde olduğu izlenimi vermektedir. Belgelere göre Ruscuklu Ali'nin en önemli amacı Bosna'nın vergilerini toplamak, yönetimini ele geçirmek ve dolayısıyla Bosna valisi olmaktır.⁴⁶ İddialara göre ağa, insanları isyana teşvik ediyor ve bunu yaparken Yeniçeri ordusunun, Mehdi'nin bir kıyamet alameti olarak ortaya çıkacağı dünyanın sonuna kadar devam etmesi gerektiğini ve edeceğini belirtiyordu.⁴⁷ Bir belgeye göre eğer Ali Ağa durdurulmazsa Saray halkı onu kendilerine baş ilan edecek ve serbestiyet için mücadeleye başlayacaktı.⁴⁸ Ali Ağa'nın yapıp ettikleri ve yazdıkları da bu iddiaları doğrulamaktadır. İstolçe Serdarı Serdar Ağa'ya gönderdiği bir mektupta Ali Ağa, merkezi otoritenin getirdiği düzenin *kânûn-ı*

kadîme aykırı olduğundan bahsediyor ve bu sebeple Saray halkının eski düzeni korumak için mücadeleye karar verdiğini belirtiyordu. Yılın bu dönemi serdarlık mektuplarının kazalara gönderildiği dönemdi; o da eskiden olduğu gibi İstolçe Serdarına yeniden bu mektubu gönderiyor ve serdardan makamı için mücadele etmesini ve kazasını korumak için savaşmasını talep ediyordu.⁴⁹ Bosna Defterdarına gönderdiği bir başka mektupta ise Ali Ağa maaşının bir bölümü olarak 320 gurus talep etmiş ve Babıali'nin Bosna'ya Yeniçeriliğin ilgasına dair gönderdiği fermanın kendi adını kapsamadığını, dolayısıyla görevinin devam ettiğini iddia etmişti. Ali Ağa aynı zamanda Bosna'da genç-yaşlı herkesin onun görevine devam etmesini istediğini belirtiyordu. Ali Ağa'nın bu mektubunun bir kopyasını merkezi yetkililere sunan Defterdar ise oldukça umutsuz bir şekilde, bütün bu meselelerin nasıl son bulacağını sormaktaydı. Defterdara göre muhtemelen işler daha da kötüye gidecekti; zira bütün eyalet halkı bir amaç uğruna birleşmiş, birbirlerinden helallik dilemiş ve şöyle söz vermişti: "Bu yolda ölsek bile biz bu işten vazgeçmeyeceğiz." Defterdar halktan yönelen bütün bu baskılar nedeniyle eski düzenin olduğu gibi devam ettiğini sözlerine ekliyordu.⁵⁰

Ali Ağa'nın hareketi Saray merkezli olmakla birlikte sadece Saray şehri ile sınırlı kalmamış, bütün eyalete yayılmıştı. Hareketi genişletmenin en önemli yolu, birkaç yüz atlı isyancının başlarında Ali Ağa ve diğer isyan liderleri olduğu halde kazalara gidip insanları ikna etmesinden geçiyordu. Mesela Ali Ağa yedi yüz kadar isyancıyla birlikte Çelebipazarı ve Vişegrad'a gitmiş ve bölgede daha önce Babıali'nin emirleri uygulamaya konulduğu halde, neticede rafa kaldırılmasını başarmıştı. Ziyaret sonunda dört yüz kadar isyancı silahlarını kuşanıp onlarla birlikte harekete geçmişti.⁵¹ Öyle anlaşıyor ki bu tür bir örgütlenme, yeni destekçiler bulmanın önemli bir yolu haline gelmiş, silahlı isyancı grupları kararsız ve olan biten sebebiyle kafası hayli karışık birçok insanı kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Ali Ağa'nın iddialarından birisi de Venediklilerden yardım aldığı şeklindeydi.⁵² Büyük bir ihtimalle bu Venedikliler tüccardı ve Bosna ile ticaret yapmaktaydı. Söylentilere göre Ali Ağa şunları iddia etmekteydi:

....Ali'ye Venedikli tarafından kağıt ve adam gelip gittiği işitilmiş olup, Ali dahi; "Venedik tarafı benim dostumdur. Bana haber geldi, Anadolu'da ve Rumeli'de çok yerde ilga kabul olmayıp hatta Edirne önce kabul etmişken tekrar vazgeçerek ocağı ibkâ eylemiş. Bana isterseniz biraz asker verin, gideyim; bakın nasıl nizam veririm" diyerek...⁵³

Ne yazık ki Ali Ağa'nın Venediklilerle olan bu ilişkisinin boyutunu başka kaynaklardan kontrol etme imkanımız yoktur; ancak Bosna ile Dalmaçya kıyıları arasında güçlü bir seyahat ve ticaret trafiğinin olduğu bilinen bir gerçektir. Merkezi hükümetin görevlerinden birisi de, hem yabancı tüccarın Osmanlı topraklarındaki hem de Osmanlı tüccarının Venedik topraklarındaki bu çift yönlü ticaret güvenliğini sağlamaktır.⁵⁴

Ali Ağa'ya göre Yeniçeriliğin Bosna'da kaldırılması meselesi bir ölüm kalım meselesi idi ve ağa buna karşı çıkmakla hayatını riske attığının farkındaydı.⁵⁵ Nitekim Ali Ağa'nın yaşamı, o dönem Bosna'ya yeni vali olarak atanan ve isyancıları bastırmak için sert önlemler almaktan kaçınmayan Abdurrahim Paşa'nın idam emriyle son buldu. Daha önce belirtildiği üzere, altı isyan lideri ile birlikte idam edildikten sonra, Ali Ağa'nın kesik başı İstanbul'a gönderildi.⁵⁶

İsyanın İkinci Safhasında Liderlik: Hüseyin Kapudan

Hüseyin Kapudan'ın bölgesel bir güç olarak temerküzü, Bosna'da 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında yaşanan dinamikleri anlamada oldukça önemlidir. Büyük bir ihtimalle Hüseyin Kapudan 1802 yılında, Bosavine bölgesinin batı tarafında küçük ve güzel bir kasaba olan Gradacac'da doğmuştu. Esasen Gradacac veya diğer adıyla Grad, Hüseyin Kapudan'ın atalarının şehrin kapudanlılığını elde ettiği 17. ve 18. yüzyıldan itibaren adını duyurmaya başlamıştı.⁵⁷ Bu ailenin ilk meşhur kapudanı, görevi 18. yüzyıl başında devralan Köse Ahmed'di. Köse Ahmed'i aynı aileden I. Mehmed, II. Mehmed, Osman, Murad ve Hüseyin takip etti; aile bu arada zenginliğini artırmayı ve topraklarını Gradacac'dan Gradaçaniçe, Modrica, Şamac ve Brcko'ya kadar genişletmeyi başardı. Hüseyin Kapudan'ın babası Osman; Murad, Hüseyin, Osman Paşa ve Hacı Bekirbey olmak üzere dört

oğula sahipti. Bosna Valisi Celaleddin Paşa'nın emriyle Hüseyin Kapudan'ın ağabeyi Murad 1821'de öldürülünce görevi Hüseyin Kapudan devraldı ve genç yaşında Gradacac Kapudanı oldu.⁵⁸

Hüseyin Kapudan'ın eğitimi, oldukça dindar bir Gürcü Müslüman olan annesinin gözetiminde şekillendi. Ulemadan klasik, dini bir eğitim alan Hüseyin Kapudan'ın kararları üzerindeki anne etkisi şöyle bir hikaye ile anlatılmaktadır: Önceden belirtildiği üzere, 31 Ağustos 1828'de Sabık İnebahtı Muhafızı Ali Namık Paşa Bosna Valisi olarak atanmıştı.⁵⁹ Ali Namık Paşa Yenipazar'a varınca yerel ayan tarafından karşılandı; ancak karşılayan grupta Hüseyin Kapudan yoktu. Zira annesi Hüseyin Kapudan'a kasten biraz geç kalmasını tembihlemişti. Bu arada kapudanın annesi içi mücevher dolu bir sandık hazırlatarak bunu Hüseyin Kapudan adına yeni vezire gönderdi. Kapičić'in aktardığına göre Hüseyin Kapudan karşılamaya bütün ayandan daha geç gittiği halde bu hediyeler sebebiyle vezir tarafından büyük bir ihtimamla karşılandı ve bu karşılama ona sadece yerel ayan arasında büyük bir ün getirmekle kalmadı, aynı zamanda halkın gözündeki güç ve itibarını da artırdı.⁶⁰ Ne yazık ki, bu hikayenin doğruluğunu kontrol etme imkanına sahip değiliz; ancak bunun bir halk hikayesi olarak bölgede ağızdan ağza yayılması bize, hem annesinin Hüseyin Kapudan üzerindeki etkisini hem de kapudanın bölgede sahip olduğu şöhreti göstermesi açısından önemlidir.

Kapičić'in aktardığına göre, bu karşılama töreninin sonunda bütün ayana kahve ve tütün ikram edilmişti. Herkes tütününü içmeye başladığında, Hüseyin Kapudan gizlice yakın bir destekçisi olan Şerifzade Fazıl Efendi'ye, İstolçeli Ali Paşa'nın tütün çubuğunu bir kaza imiş gibi kırmasını söyledi. Şerifzade çubuğa basıp kırınca, Ali Paşa'nın buna çok celallendiği ve Şerifzade'ye, "buna sen basmış olabilirsin, ama kıran başkasıydı" dediği aktarılmaktadır. Akabinde Ali Paşa'nın şöyle söylediği rivayet edilir: "Yemin ederim ki bu çubuğun parçaları bir daha hiç birleşmeyecektir."⁶¹ Kapičić'e göre bu hikayede bir doğruluk payı vardır; zira Ali Paşa metaforik bir ifadeyle parçalardan Bosna ve Hersek'i kastetmekteydi ve bu iki bölge arasındaki düşmanlık, bu zamandan sonra hayli artmıştı. Bu düşmanlığın arkasında yatan en önemli sebep, Bosna bölgesinin Hersek'e göre ekonomik açıdan daha zengin

ve müreffeh oluşuydu. Kapić'e göre eyalette reform politikaları uygulanmaya başlandığında Bosna bölümü Hersek'ten daha çok şey kaybedecekti; çünkü Bosna hem daha büyük hem de daha güçlüydü.⁶² Şüphesiz eyaletin Bosna tarafının daha güçlü olması, zenginliğiyle doğrudan alakalıydı ve Babialı'nın reform programı yerel halka ağır yükler yükleyecekti. Bu yorumu bir adım daha ileriye götürerek şunu söyleyebiliriz ki, eyaletin Bosna tarafı yeni düzen çalışmalarına daha büyük bir tepki göstermişti; zira daha gelişmiş ve zengin olması hasebiyle halkı ve özellikle güçlü ve zengin ayanı, Hersek'tekilere göre daha çok şey kaybedeceklerini düşünüyordu.

Öyle anlaşıyor ki, eyaletin içinde bulunduğu şartlar açısından büyük bir kargaşa ortamında büyüyen Hüseyin Kapudan'ın gençliği Karacorci hakkında hikayeler dinleyerek geçti.⁶³ 1804'te Yeniçeri zulmüne karşı gerçekleşen ilk Sırp isyanında Karacorci, isyanın en önemli şahsiyeti olmuş ve Sırp liderliğini elde etmişti.⁶⁴ Hüseyin Kapudan henüz yirmi yaşına varmadan evlenmiş ve ilk oğlu Mehmed, kapudan yirmi yaşında iken, 1822'de doğmuştu. Kapudanlığını 1821-1832 yılları arasında elinde tutan Hüseyin Kapudan bu sayede sadece Bosna'nın Müslüman ahalisi ile değil gayrimüslimler ile, özellikle de Katolik halk ile güçlü ilişkiler kurdu. Hüseyin Kapudan'ın Sultandan herhangi bir izin almaya gerek duymaksızın Tolisa'da 1500 kişilik büyük bir Katolik Manastırı inşa etmeyi başarması, hem kapudanın gücünü hem de Katoliklerle olan ilişkisini ortaya koymaktaydı. Dahası, Hüseyin Kapudan'la yakın bir ilişki içerisinde olan Rahip Ilija Starčević'in girişimleriyle 1823'te Tolisa'da ilk Katolik Sıbyan Mektebi açıldı. Büyük bir ihtimalle Karacorci'nin liderliğinin ardından Bosnalı Müslümanlar ile Sırlar arasında artan huzursuzluklar, bölgenin Müslüman Boşnakları ile Katoliklerini birbirine yakınlaştırmıştı. Ayrıca Bosna'nın en büyük ve en güzel camilerinden biri olan Hüsnüye Camii ve onun yanındaki saat kulesi yine Hüseyin Kapudan'ın girişimiyle inşa edildi ve caminin masraflarını karşılamak için büyük bir vakıf kuruldu. Hüseyin Kapudan'ın babası Osman da Modrica'da tarihi bir camiye restore ettirmişti. Çardak ismiyle bilinen köyde Hüseyin Kapudan 100 metre uzunluğunda ve birkaç metre derinliğinde bir hendek kazdırmış ve burada,

üzerinde bir köşk ve çardağın olduğu yapay bir ada inşa ettirmişti. Kapudan bu köyde bir çiftliğe sahipti ve sıklıkla ava çıkmaktaydı. Yerel belgelere göre, Hüseyin Kapudan hayatının en güzel günlerini bu yapay adada geçirmiş ve isyan bastırıldıktan sonra, 1832'de Avusturya'ya kaçmadan önce adayı ateşe vermişti.⁶⁵

Hüseyin Kapudan'ın Zenginliğine Dair İddialar

Öyle anlaşıyor ki, daha önce sözünü ettiğimiz dönemin diğer lider şahsiyetleri gibi Hüseyin Kapudan da zamanla işlerini büyüttü ve hayli zenginleşti. Saffetbeg Başagić'e göre Hüseyin Kapudan'ın bu büyük zenginliği, sahte para basmasına dayanıyordu. İddiaya göre memleketinden kaçan bir Avusturyalı, Hüseyin Kapudan'ın yanına sığınmıştı. Avusturyalı yanında bir sahte para basma makinesi de getirmişti. Bu Avusturyalı sahte para basarken Hüseyin Kapudan da parayı tedavüle sokmakta ve altınla değiştirmekteydi. Yine iddialara göre, bu yasadışı faaliyet Hüseyin Kapudan'a büyük bir zenginlik getirdikten sonra Kapudan Avusturyalıyı öldürdü.⁶⁶ Jelenić de Başagić'in bu iddialarını desteklemekte ve Hüseyin Kapudan'a çok yakın olduğu bilinen Starčević'in Habsburg İmparatoru Ferdinand'a, Hüseyin Kapudan öldükten yedi yıl sonra, 1840'ta sunduğu bir mektubu iddiaya delil olarak göstermektedir. Bu mektuba göre, bölgede herkes bu sahte para basma hikayesini duyunca, sahtecilikle uğraşan Avusturyalı ve makineyi evinde saklayan knez, bu sırrı açığa çıkardığı gerekçeyle Starčević'i suçladı. Aralarındaki kavgada Starčević bu iki-sini öldürdü ve cinayet suçundan tutuklandı. Saray şehrine getirilip, idam edilmek üzere hapsedilen Starčević, daha sonra Knez Reviczki'nin yoğun girişimleri sayesinde idam edilmekten kurtuldu ve 18 gün sonra serbest kaldı.⁶⁷

Öte yandan, bir başka Boşnak tarihçi Kreševljaković iddialara karşı çıkmakta ve bu hikayenin Hüseyin Kapudan'ın ölümünden çok zaman sonra üretildiğini savunmaktadır. Kreševljaković'e göre Hüseyin Kapudan'ın hikayesini sözlü olarak nakleden en yaşlı kişiler, bu sahte para makinesi hakkında hiçbir şey söylememişti ve büyük bir ihtimalle bu hikaye Starčević tarafından uydurulmuştu.⁶⁸ Ne yazık ki bu iddiaların doğruluğunu araştırma imkanına sahip değiliz; ancak bunların uydurma olması durumu bile bize

önemli bir bilgi vermektedir: Hüseyin Kapudan'ın kısa süre içerisinde sahip olduğu mal varlığı bölge zenginlerinin sahip olduklarının üzerine çıkmış ve sıra dışı bir yol izlemesi sebebiyle hakkında farklı rivayetler üretilir olmuştur.

Bosna'ya Babıali'nin yeni emirlerini açıklamak gibi özel bir görevle gönderilmiş olan Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa, 26 Eylül 1831'de merkeze gönderdiği bir raporda Hüseyin Kapudan'ın valiliğini ilan etmesinden sonra, önceki valilerin birkaç katı olacak şekilde büyük bir meblağı Bosna için harcadığını belirtmekteydi. Bu durum Hüseyin Ağa'nın hayli ilgisini çekmiş ve yerel ileri gelenlerden birisine bu paranın kaynağını sorduğunda, şöyle bir cevap almıştı: "Vezirimiz para harcamaktan korkmaz; zira onun zengin ortakları vardır." Hüseyin Ağa bunların kim olduğunu sorduğunda, bu şahıs Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile Miloş'un ismini vermiş ve bu kişilerin Hüseyin Kapudan'ı parayla desteklediklerine dair kesin bir bilgiye sahip olduğunu eklemişti. Şahsa göre başkalarının olması da muhtemeldi ama o bu isimlerden başka bir isim duymamıştı. Hüseyin Ağa bu iddiaların doğru olabileceğini bildirmekte; zira sadece bir kazanın geliriyle koca bir eyalete bu kadar masraf yapmanın mümkün olmadığını söylemekteydi.⁶⁹

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Bosna ve Arnavut isyancılarına maddi destek sağladığına dair başka belgeler de mevcuttur. Mesela 25 Mayıs 1831'de İşkodralı Mustafa Paşa tarafından, önemli bir Arnavut ayanı olan Silahdar İlyas Bey'e ve diğer Tosk ileri gelenlerine gönderilen bir mektupta, İşkodralı Mustafa Paşa ilerlemek için Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın vaat ettiği parayı ve Bosna askerlerinin kendilerine katılmasını beklediğini bildirmiş ve ancak bu Arnavut reislerinin yardımıyla Arnavutların onurunun korunacağını söylemişti.⁷⁰ Ağustos 1831 tarihli başka iki belgeden anlaşıldığına göre, İşkodralı Mustafa Paşa, amcası Ohrili Celaledin Bey'i ve Hazine Katibi Mustafa Bey'i, vaat edilen bu parayı almak üzere Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya gönderdi. Celaledin Bey ve Mustafa Bey bu parayı aldıktan sonra bir Yunan gemisiyle Fitor Limanı'na geldi ve parayı buradan Boşnak ve Arnavut isyancılara sevk ettiler.⁷¹ Öyle anlaşıyor ki Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Arnavut ayanıyla olan ilişkisi sadece İşkodralı Mustafa Paşa ile sınırlı değildi. 19 Mayıs 1833 tarihli bir başka bel-

geye göre, Silahdar İlyas Bey'in oğlu Ragıp, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya giderek ondan bir miktar para aldıktan sonra Selanik'e döndü ve burada yeni bir Arnavut isyanı çıkarmak için asker toplamaya başladı.⁷² Merkezi yetkililere göre, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyancılara maddi destek sağlamadaki amacı, devlet güçlerini Bosna ve Geg bölgelerine çekmekti; kendisine yönelen tehdidi önlemek için Arnavutları kışkırtmaktaydı. Babıali'ye göre Mehmed Ali'nin sağladığı bu maddi destek sebebiyle Arnavut isyancılar ona boyun eğmiş durumdaydı.⁷³

Öte yandan Miloş'un Boşnak ve Arnavut isyancılara maddi destek sağladığı şeklindeki ikinci iddia, biraz daha karışık ve daha derin analizi gerektiren bir meseledir. Öyle anlaşıyor ki bu dönemde, Miloş ve İşkodralı Ali Paşa arasında, Miloş ve Hüseyin Kapudan arasında ve Miloş ve Babıali arasında oldukça karmaşık bir ilişkiler ağı mevcuttu. Daha önce belirtildiği üzere, 16 Haziran 1831 tarihli, Sadrazamın Babıali'ye gönderdiği bir belgeden öğrenmekteyiz ki, Miloş hareketini desteklemek için İşkodralı Mustafa Paşa'ya 500 kese akçe göndermişti. Sonrasında Sadrazam Reşid Mehmed Paşa tarafından ele geçirilen bu paraya, bölgedeki ordunun masraflarını karşılamak üzere el konulmuş ve İşkodralı Mustafa Paşa ile Miloş arasındaki ilişki Paşa tarafından Babıali'ye rapor edilmişti.⁷⁴ İlginçtir ki yine aynı dönemde Miloş, Babıali ile çok güçlü ilişkiler içerisindeydi ve Boşnak ve Arnavut meseleleri hakkında her duyduğunu merkeze rapor ediyordu.⁷⁵ Büyük bir ihtimalle Miloş ve İşkodralı Mustafa Paşa arasındaki bu ilişki açığa çıktıktan sonra, Babıali, Miloş'un merkezi orduyu para ve askerle desteklemesi teklifini geri çevirdi.⁷⁶

Miloş hakkında oldukça detaylı bir biyografi hazırlayan Mihailo Gavriloviç'in Hüseyin Kapudan ile Miloş arasındaki ilişkiye dair ciddi bir iddiası vardır. Gavriloviç'e göre, Hüseyin Kapudan Kosova'da Eylül 1831'de Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın ilk hücumunu geri püskürttüğünde Miloş, Hüseyin Kapudan'a bir yardım olarak 50.000 guruş gönderdi. Miloş ayrıca Hüseyin Kapudan'a haber göndererek kendisini bundan sonra da destekleyeceği sözünü verdi. Gavriloviç'in iddialarına göre, sonrasında Miloş fikir değiştirdi ve Kasım 1831'de Hüseyin Kapudan'ın yakın bir arkadaşı olan Fedayizade Ali Paşa'ya bir mektup göndererek

Hüseyin Kapudan eyaletin veziri olduğu için ona bu 50.000 gurusu Jadra ve Radjevine kazalarının vergisi olarak gönderdiğini belirtti. Gavriloviç'e göre Miloş, Sadrazamın Hüseyin Kapudan'ın vezaretini tanıdığını duymuştu⁷⁷ ve bu bilgiyi, destekten vazgeçip bunu vergi gibi göstermek için kullanıyordu. İddiaya göre, Miloş'un bu sözü üzerine Hüseyin Kapudan paranın vergi olmayıp hediye olduğunu ve Miloş'un daha da vermeyi vaat ettiğini söyledi. Ayrıca Hüseyin Kapudan Miloş'un bir oldu bittiye getirerek, vergilerini ödediğini söyleyip Jadra ve Radjevine kazalarını almaya çalıştığını da iddia etti.⁷⁸ Ocak 1832'de Miloş, Hüseyin Kapudan'a verdiği cevapta Reşid Mehmed Paşa'nın onu Bosna Valisi olarak tanıdığını bildiğini ve bu sebeple bu kazaların vergilerini kendisine gönderdiğini söylüyordu. Miloş ayrıca şöyle eklemekteydi: "Sadece senin için değil, bütün Bosnalı için de, Tanrı tarafından nehir ve dağlarla sınırları belirlenmiş bu kazaların durumunu değiştirmek mümkün olmayacaktır. Bu kazalar çok eski zamanlardan beri Sırbistan'ın kontrolündedir ve Sultan da o görüştür ki kazalar yine Sırbistan'a katılmalıdır."⁷⁹

Ne yazık ki Gavriloviç'in söyledikleri dışında Hüseyin Kapudan ile Miloş arasındaki bu tür bir maddi ilişkiyi kanıtlayabilecek belgelere sahip değiliz. Tersine, önceki bölümlerde zikrettiğimiz belgeler göstermektedir ki Hüseyin Kapudan Miloş'un bazı Bosna topraklarına yönelik iddialarından son derece rahatsızdır.

Hüseyin Kapudan'ın Avusturya'ya Kaçışı

Önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere, 4 Haziran 1832'de yaşanan çatışmada isyancılar Mahmud Hamdi Paşa ve İstolçeli Ali Paşa'nın orduları tarafından püskürtülmüştü. 4 Haziran gecesi Hüseyin Kapudan Saray'dan kaçarak önce memleketi Gradacac'a gitti ve evinden bir miktar taşınabilir değerli eşyayı aldı. Ancak Mahmud Hamdi Paşa Arnavut askerlerini Hüseyin Kapudan'ın üzerine gönderdiği için Gradacac'da uzun süre kalmasına imkan yoktu. Rahip Ilija Starčević'in girişimiyle Avusturya ile iletişime geçen Hüseyin Kapudan, topraklarına sığınmak için ricada bulundu. Avusturya Hariciye Nazırı isyancıların bundan sonra herhangi bir isyana kalkışmayacaklarına dair söz vermeleri üzerine gruba sığınma hakkı tanıdı.⁸⁰ 15 Haziran 1832'de Hüseyin Kapu-

dan 140 kiři kadar bir isyancı grubuyla önce Sava Nehri'ni geçip Şâmâc'a gitti. İsyancıların bir sonraki durağı, Avusturyalı bir yetkili tarafından karşılandıkları Županj'dı. Burada bir sorgulama-dan geçen grup akabinde Osijek'e gönderildi. Grup Hüseyin Kapudan dışında eři ve oğlunu, Hüseyin Kapudan'a çok yakın olan 50 isyancıyı, 22 hanım, 26 çocuk ve 40 hizmetçiyi kapsıyordu.⁸¹ Akabinde, Varadin Kumandanının idaresinde isyancılar Brut'a gönderildi ve Hüseyin Kapudan'a burada bir ev temin edildi. Ancak kısa bir süre sonra, 1832 Haziran'ının sonlarına doğru, Mahmud Hamdi Paşa'nın kendilerini affedeceğı düşüncesiyle bu gruptan 80 kadar isyancı yeniden Bosna'ya döndü.⁸² Geri dönenler Mahmud Hamdi Paşa'ya pişmanlıklarını bildirdikleri halde, Paşa onları cezalandırmaktan çekinmedi.⁸³

Öte yandan isyan bastırıldığı halde, merkezi yetkililer bu kaçak grubu takip etmekten vazgeçmiyordu. Hatta II. Mahmud, Mahmud Hamdi Paşa'ya bizzat yazdığı mektupta Hüseyin Kapudan'ın bir an önce ele geçirilmesini istiyor ve Bosna meselesinin ancak Hüseyin Kapudan ve yandaşlarının yakalanmasıyla son bulacağını söylüyordu.⁸⁴ Ancak öyle anlaşıyor ki başlangıçta Babıali yetkilileri kaçakların nereye sığındığını bilmiyordu; Hüseyin Kapudan hakkındaki tek bilgi, kaçmadan önce bir yakınını Travnik'teki valilik makamına gönderip kullandığı veya muhafaza ettiğı bir kısım eşyayı aldırmiş olduğuydu.⁸⁵ Akabinde, 21 Haziran 1832'de Mahmud Hamdi Paşa ve Miloş Babıalı'ye, grubun Avusturya'ya kaçtığı yönündeki bir söylentinin bölgede yayıldığı bilgisini verdiler. Aynı zamanda bu dönemde resmi bir görevle Avusturya'da bulunan görevli Hacı Hasan Efendi de Hüseyin Kapudan ile Dalmaçya Generali arasında yazışmalar olduğu yönünde duyumlar aldığını belirtiyordu. Bu haberler üzerine Babıali, Dalmaçya Generaline mektuplar göndererek bu kaçakların Avusturya'ya sokulmaması ve eğer girdilerse hemen geri gönderilmeleri yönündeki taleplerini bildirdi. Burada yine, bu isyancıların yakalanmadıkları takdirde Bosna'yı karıştırmaya devam edecekleri yönünde güçlü bir vurgu vardı. Bunun yanında, merkezi yetkililer Hüseyin Kapudan ve arkadaşlarının cizye ve miri gelirlerinden önemli bir miktarı zimmetlerine geçirdiklerini ve devlete sadık bazı şahısların mallarına el koyduklarını belir-

tiyor; bunların geri alınmasının ancak grubun tutuklanmasıyla mümkün olabileceğini söylüyorlardı.⁸⁶

Ayrıca II. Mahmud İstanbul'daki yetkililerden, Avusturya'nın Bosnalı isyancıların haydutluk faaliyetlerinden duydukları rahatsızlığı Avusturyalı yetkililere hatırlatmalarını ve bölgede düzenin sağlanmasının Avusturya tarafının da çıkarına olacağını söylemelerini istemişti. Sultana göre bu isyancılar ele geçirilmezse, sadece Osmanlı tarafı değil, Avusturya tarafı da çok şey kaybedecekti. Sultan bütün bu problemlerin teferruatıyla Habsburg İmparatorluğu'nun İstanbul'daki elçisine anlatılması emrini vermişti.⁸⁷ Görülüyor ki Sultanın bu emirlerinden sonra, sadece İstanbul'daki Habsburg elçisi bu sığınmacıların ortaya çıkaracağı tehlikeler konusunda uyarılmakla kalmadı, aynı zamanda Viyana'daki maslahatgüzar vasıtasıyla Prens Metternich'e de meseleyi anlatan mektuplar gönderildi.⁸⁸

Osmanlı ve Avusturya tarafları arasında uzun ve teferruatlı bir yazışma trafiğinin yaşandığı açıkça görülmektedir. Bu yazışmalarda Prens Metternich, bu "eşkıyaların" suçları hakkında Avusturya tarafını bilgilendiren mektuplar kendilerine ulaşmadan çok zaman önce grubun Avusturya topraklarına sığındığını bildiriyordu. Metternich'e göre, Avusturya tarafının yoğun gayretleri neticesinde grup özürlerini bildirmiş ve aflarını talep etmişti.⁸⁹ İsyanlıların Avusturya İmparatoruna gönderdiği bir mektupta, Avusturya topraklarına sığınmalarına teşekkürden sonra isyancılar, Bosna isyanı sebebiyle Sultan nazarında suçlu olarak görüldüklerini söylüyorlardı. İsyanlılar hem Bosna Valisinden hem de Sırp Knezinden, memleketlerine dönmeleri durumunda cezalandırılmayacaklarına dair söz aldıklarını belirtiyorlardı. Ancak yine de, İmparator'dan Sultanın kendilerini affetmesine aracılık etmesini; özür dilemelerine ve mallarının yeniden kendilerine verilmesine bir alan açmasını talep ediyorlardı.⁹⁰

Görülüyor ki, Habsburg İmparatorunun vasıtasıyla, isyancılar aflarını niyaz eden mektuplar hazırlayarak, Belgrad Muhafızı kanalıyla İstanbul'a gönderdiler.⁹¹ Aynı zamanda Metternich, İstanbul'daki Avusturya elçisi vasıtasıyla merkezî yetkililere gönderdiği mektupta, isyancılar devlete bağlılıklarını bildirip pişman oldukları için aflarının tasdik edilmesi talebinde bulundu.⁹² Sonunda

Babıali Avusturya tarafına, eğer kaçaklar kendilerine teslim edilirse affedilecekleri ve mallarının kendilerine verileceği teminatını verdi.⁹³ Bunun bir parçası olarak, isyanın önde gelen liderleri olan Hüseyin Kapudan, Yaldızcıoğlu Mustafa Ağa, Fedayizade Ali Paşa ve Mehmed Kapudan'ı İstanbul'a çağırın ve gelmeleri durumunda mallarının kendilerine verileceğini garanti eden fermanlar hazırlanarak adı geçen şahıslara gönderildi.⁹⁴ Avusturya tarafının girişimiyle, İstanbul'da bir teminat belgesi hazırlanarak ayrıca Hüseyin Kapudan'a gönderildi. Babıali'nin gönderdiği fermana göre grup önce Belgrad'a gidecek, burada kendilerine Anadolu'nun hangi şehrini sürgün yeri olarak tercih ettikleri sorulduktan sonra dağıtımları yapılacaktı.⁹⁵ Belgradî Raşid'e göre, Hüseyin Kapudan'ın yeniden Osmanlı topraklarına dönmeyi kabul etmesi, onun din-dar kimliğiyle yakından alakalıydı; Hüseyin Kapudan gayrimüslim topraklarında yaşamaktan oldukça müteessirdi.⁹⁶

Öyle anlaşıyor ki Hüseyin Kapudan ve arkadaşları Belgrad'a gitmeden önce Zemun'a gönderildiler; burada Belgrad Muhafızı'nın bir görevlisi Hüseyin Kapudan'a nereye sürgüne gönderilmeyi tercih ettiğini sordu. Hüseyin Kapudan Anadolu şehirlerinin memleketinden hayli uzakta olduğunu söyleyerek Belgrad'da kalmak istediğini bildirdi. Kapudan ayrıca eşinin Avusturya'nın Osijek şehrinde olduğunu söyleyerek, onun Bosna'ya dönmesine izin verilmesi ricasında bulundu. Bütün bu taleplere devletin cevabı, bunların karşılanmasının mümkün olmadığı, uygun olanın Hüseyin Kapudan'ın devletin emirlerine boyun eğmesi olduğu şeklindeydi.⁹⁷ Zemun Generali, Belgrad Muhafızı'na Hüseyin Kapudan'ın bu taleplerinin karşılanması ricasında bulunduğu anda, aynı cevap ona da tekrarlandı. Ayrıca, Hüseyin Kapudan'ın af talebi devletçe kabul edildiği için şüpheye mahal olmadığı, ancak buna teşekkür kabilinden olarak Hüseyin Kapudan'ın da Babıali'nin kendisi hakkındaki kararına itaat etmesi gerektiği bildirildi. Daha da önemlisi, Avusturya'ya ciddi bir hatırlatmanın yapılmasıydı. Denilmekteydi ki, bu büyüklükte bir isyan Avusturya topraklarında gerçekleşse ve ancak bir savaşla nitelendirilse, genel bir uygulama olarak orada da sorumlu olan şahsiyetler uzak yerlere sürülecek ve siyasi kuralların, *kâide-i mülkiyenin* gereği uygulanacaktı.⁹⁸

Üç gün süren bir müzakare sürecinin ardından, grup Babı-alî'nin taleplerini kabul etti. Bir gün sonra Hüseyin Kapudan, Fedayizade Ali Paşa, Yıldızcıoğlu Mustafa ve Krupe Kapudanı Mehmed, yanlarındaki 69 destekçiyle birlikte Belgrad'a geçti. Burada yine Hüseyin Kapudan, Muhafızdan Belgrad'da kalma talebinde bulundu.⁹⁹ Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa bu talebi merkezi yetkililere ilettikten sonra, nedenlerini şöyle sıralıyordu: "Belgrad Avusturya ile sınırdı ve Hüseyin Kapudan Belgrad'da kalarak Avusturya tarafıyla yine haberleşmeye devam edebilirdi. Ayrıca herhangi bir kötü muamele görme durumunda Sava Nehri'ni geçerek yeniden kolaylıkla Avusturya'ya kaçma ihtimali vardı." Dolayısıyla Hüseyin Paşa'ya göre, bölge sadece Bosna'ya değil, Avusturya ve Sırbistan topraklarına da çok yakın olduğu için Hüseyin Kapudan'ın Belgrad'da kalması hiç uygun değildi.¹⁰⁰

Görmekteyiz ki devlet bu sakıncaları dikkate alarak, Hüseyin Kapudan'ın bütün ısrarlı ricalarına rağmen onu İstanbul'a çağır-
dı.¹⁰¹ Anlaşıldığı kadarıyla grup Belgrad'a Ekim ayının başlarında gitmiş ve burda iki aydan fazla kalmıştı. Bu sürenin uzamasının sebebi, Hüseyin Kapudan'ın ciddi bir şekilde hastalanmasıydı. İstanbul'a geçiş bu mecburiyet sebebiyle, Hüseyin Kapudan iyileşinceye kadar ertelendi. Tedavisi Miloş'un doktoru olan Dr. Bartol Kunibert tarafından gerçekleştirilirdi ve Kunibert, Hüseyin Kapudan Belgrad'da kaldığı süre boyunca kendisini sık sık ziyaret etti.¹⁰²

Bu tıbbi müdahalenin sonunda, kış şartlarına ve yollardaki zor duruma rağmen merkezi yetkililerin Hüseyin Kapudan, Fedayizade Ali Paşa, Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa ve Krupe Kapudanı Mehmed'i ivedilikle İstanbul'a getirmeyi tercih ettiği görülmektedir. Yolculuk başlamadan önce Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa, Zemun Generali tarafından kapudandan teslim alınıp kendisine verilen 17.850 guruşu da Hüseyin Kapudan'a geri vermişti.¹⁰³ 26 Aralık 1832'de Belgrad'dan ayrılan grup İstanbul'a doğru harekete geçtiğinde, Belgrad Muhafızı durumu merkeze rapor etti ve kötü hava koşulları sebebiyle grubun İstanbul'a ulaşmalarının Şubat başına kadar sarkabileceğini söyledi.¹⁰⁴ İlginçtir ki, II. Mahmud bütün bu süreci bizzat takip ediyor ve herhangi bir kaçış ihtimaline karşı Hüseyin Kapudan ve diğer üç şahsın yollarda çok

dikkatli bir şekilde takip edilmesini bildiriyordu. Ayrıca kaçış meselesini önlemek için gerekli önlemleri almaları konusunda hem Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'ya hem de Vidin Muhafızı İzzet Paşa'ya gerekli uyarıların yapılmasını belirtmekteydi.¹⁰⁵

Grubun İstanbul'a ulaştıktan sonra, bir önceki yıl İşkodralı Mustafa Paşa'nın kaldığı Müteveffa Ahmed Efendi Konağı'nda ikamet etmesine karar verildi.¹⁰⁶ Daha sonra grubun 25 Şubat 1833'te İstanbul'a ulaştığını ve Süleymaniye'de bir konağa yerleştirildiğini öğrenmekteyiz; kendilerini izlemek için bir kişi de yanlarına ilâştirilmişti.¹⁰⁷ Grubun kaldığı bu konağın bahsi geçen Müteveffa Ahmed Efendi Konağı olup olmadığı hakkında kesin bir bilgiye ne yazık ki sahip değiliz; ancak söz konusu belgede daha önce karar verilen konağa yerleştirildiklerine dair bir bilgi mevcut olduğu için grubun, büyük ihtimalle Ahmed Efendi Konağı'na yerleştirildiğini söyleyebiliriz.

Belirtmek gerekir ki, Hüseyin Kapudan İstanbul'a gelip ev hapsine alındıktan sonra Bosna ile gizliden gizliye yazıştığına dair ciddi iddialar mevcuttur. 11 Mayıs 1833'te Mahmud Hamdi Paşa'nın Babıali'ye bildirdiğine göre, Hüseyin Kapudan ulaklarından birini ve hazinedarını gizlice Bosna'ya gönderdi. Bu şahıslar Bosna'ya vardıktan sonra bölgede yalan haberler yaymaya başladılar ve ortalık yeniden karıştı. Hamdi Paşa bu tür fesat hareketlerinin önlenmesi için Hüseyin Kapudan ile ilişki içerisinde olan şahısların İstanbul'dan Bosna'ya gitmelerine izin verilmesi gerektiğini belirtiyordu.¹⁰⁸ Hamdi Paşa'nın bu açıklamaları bize Hüseyin Kapudan'ın hapis şartlarına dair de önemli ipuçları vermektedir. Hüseyin Kapudan'ın gözetim altında tutulduğu, ancak bu gözetimin başkaları ve hatta eskiden yakın ilişki içerisinde olduklarıyla iletişime geçmesine engel olmayacak bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır.

Mahmud Hamdi Paşa bir başka raporunda, karakter olarak isyana yatkınlığı sebebiyle Hüseyin Kapudan'ın nerede olursa olsun fesat çıkarmaktan geri durmayacağını belirtmekteydi. Valinin iddiasına göre Hüseyin Kapudan Avusturya'dan Belgrad'a geçtikten sonra Serhad bölgesi halkını isyan çıkarmaya teşvik etmişti. İstanbul'a geçtikten sonra da kapudanının bu işlerden vazgeçmediğini söyleyen Hamdi Paşa'ya göre, Hüseyin Kapudan

önce bir ulağını, akabinde de hazinedarını Bosna'ya göndererek Kavalalı Mehmed Ali Paşa meselesine dair dedikoduları bölgede yaymaya çalışmıştı. Vali ayrıca, Hüseyin Kapudan'ın bu girişimlerinin yeni düzenin uygulanışına herhangi bir hâle getirmeksizin önlendiğini ekliyordu. Ancak Hamdi Paşa'ya göre, Hüseyin Kapudan'ın yeniden bölgede fesat çıkarmayı denemesi oldukça muhtemeldi ve bunu önlemenin yolu, kapudanın Anadolu'da bir yere sürgüne gönderilmesinden geçiyordu.¹⁰⁹

Hüseyin Kapudan hakkındaki bu iddiaların merkezi yetkilileri hayli telaşlandırdığı anlaşılmaktadır. İlginçtir ki, Hamdi Paşa'nın bu sözleri üzerinden çok zaman geçmeden Hüseyin Kapudan İstanbul'da öldü. Ölümüne şahit olan ve olayı Hüseyin Kapudan'ın ailesi olan Gradacaczade ailesinin en yaşlı üyesi Bekir Bey'e aktaran bir kadın hizmetçisine göre, "Hüseyin Kapudan Mevlid Kandili'ne hazırlık yapmak için pazara gitmiş; döndükten sonra abdest aldığı sırada birden kusmaya başlamıştı. Bundan çok kısa bir süre sonra da öldü."¹¹⁰ Kapudan'ın bu ansız ölümüne dair yapılan yorumlarda en önemli sebep olarak zehirlenmenin gündeme geldiğini görmekteyiz. Bir başka iddiaya göre ise bu dönemde şehirde bir kolera salgını mevcuttu ve o da bu hastalığa yakalanmıştı.¹¹¹ Büyük bir ihtimalle 17 Ağustos 1834'te ölen Hüseyin Kapudan'ın Eyüp Mezarlığı'na defnedildiği anlaşılmaktadır.¹¹²

Geride Kalanlar: Eşler, Çocuklar, Akrabalar

Hüseyin Kapudan'la birlikte Avusturya'ya kaçan grubun içerisinde kadınlar ve çocukların da olduğunu daha önce zikretmiştik. Hüseyin Kapudan ve yakın arkadaşları affedilecekleri düşünceyle Belgrad'a gittiklerinde bu kadın ve çocukları Osijek'te bırakmışlardı. Geride kalanlar, 12 çocuk ve Hüseyin Kapudan ile Yıldızcı Mustafa'nın eşleri de dahil olmak üzere 19 kadından oluşuyordu.¹¹³ Öyle anlaşıyor ki Hüseyin Kapudan Belgrad'a geçtikten sonra geride kalan eşi ciddi bir şekilde hastalandı. Babıali eş ve çocukların da Belgrad'a gönderilmesi düşüncesindeydi. Bu düşünce yetkililere iletilip, grubun bir an önce Belgrad'a gönderilmesi istendiğinde, Habsburg yetkilileri Hüseyin Kapudan'ın eşinin çok hasta olduğunu belirterek devleti bu karardan vazgeçirmeye çalıştılar. Ancak Babıali, Varadin Generali'nden onla-

nı Belgrad'a göndermelerini talep etmeyi sürdürdü. Bu ısrarlı ve resmi taleplerin sonunda Avusturya tarafı eş ve çocukları gönderme kararı almak zorunda kaldı.¹¹⁴ Ancak daha sonra Srem Valisi Baron Radošević'in çocukları iki bakıcıyla birlikte Šamac iskelesinden Bosna'ya gönderme önerisi, aksi takdirde kış şartları sebebiyle bu çocukların yollarda telef olacağı düşüncesiyle merkezi yetkililer tarafından kabul gördü. Karar uyarınca kadınlar 7 Aralık 1832'de Belgrad'a doğru yola çıkarken, çocuklar da bir gün sonra Bosna'ya doğru hareket etti. Ancak kış şartları eşlerin Belgrad'a geçişini geciktirmiş, Sava Nehri'nin taşması sebebiyle grup birkaç günü Zemun'da geçirmek zorunda kalmıştı.¹¹⁵ Kadınlar Belgrad'a ulaştıktan sonra Babıali, Hüseyin Kapudan ve Yıldızcıoğlu Mustafa'nın eşinin İstanbul'a gönderilmesine karar verdi;¹¹⁶ ancak Hüseyin Kapudan'ın eşi hâlâ tam olarak iyileşemediği için, hastalığı geçinceye kadar eşler Belgrad'da bekletildi.¹¹⁷

Öte yandan bu nekahet döneminde Hüseyin Kapudan'ın eşi Belgrad Muhafızı'na başvurarak, kendisinin masum olduğunu belirtip memleketi Gradaçaniçe'ye dönmesine izin verilmesini talep etti.¹¹⁸ Eşin bildirdiğine göre ailesinin Gradaçaniçe'deki mal varlığının yıllık geliri 15.000-20.000 gurus civarındaydı ve bu gelirin de kendisine bırakılmasını istiyordu.¹¹⁹ Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa, 11 Şubat 1833 tarihli mektubuyla bu talebi Babıali'ye ilettikten sonra, merkezi yetkililerin onun her halükarda İstanbul'a getirilmesi düşüncesinde iseler Hüseyin Kapudan'a eşini İstanbul'a çağıran bir mektup hazırlatmalarının uygun olacağını söylemişti. Ayrıca Hüseyin Paşa İstanbul'a davetin kapudanın eşine kendisi tarafından değil de doğrudan merkezi yetkililerce ulaştırılmasının daha iyi olacağı düşüncesindeydi.¹²⁰ Bu taleple büyük bir ihtimalle Muhafız, İstanbul'a gönderilmesi kararının tamamen merkezi yetkililere ait olduğunu kapudanın eşine göstermek ve emrin bu sebeple mutlaka yerine getirilmesi gerektiğini hatırlatmak istiyordu.

Öyle anlaşıyor ki bütün bu gelişmelerden sonra Hüseyin Kapudan ve Yıldızcıoğlu Mustafa'nın eşi birkaç ay daha Belgrad'da kaldı; akabinde çocukları ile beraber İstanbul'a gönderildiler. Daha önce, çocukların kış sebebiyle Bosna'ya gönderildiklerini öğrenmiştik. Büyük bir ihtimalle, anneler İstanbul'a gönderilmek üzere Belgrad'a çağırıldıktan sonraki süreçte çocukları da

yeniden Bosna'dan Belgrad'a geçirilerek onlara katılmıştı. Çocukların anneleriyle birlikte İstanbul'a gittikleri bilgisini, özellikle Hüseyin Kapudan'ın eşinin merkezi yetkililere yaptığı bir müracaattan öğrenmekteyiz. Ölümünden sonra Hüseyin Kapudan'ın eşi Babiali'ye başvurarak iki küçük çocuğuyla İstanbul'da hısım ve akraba olmaksızın çok kötü şartlarda yaşadığını belirtiyor ve Bosna'ya dönmelerine izin verilmesini talep ediyordu.¹²¹ Hüseyin Kapudan'ın eşi dışında hizmetçisi Mustafa da Babiali'ye müracaat ederek Hüseyin Kapudan'ın eşi ve çocuklarıyla birlikte kendisinin de Bosna'ya dönmesi talebinde bulunmuştu.¹²² Babiali'nin bu konuyu Bosna kökenli olup İstanbul'da bulunan yetkililere danıştığı, özellikle Bosna Miralayı Mustafa Bey'e fikrini sorduğu; Mustafa Bey ve diğer yetkililerin ise aile ve hizmetçinin Bosna'ya dönmesinde bir mahzur olmadığını söyledikleri görülmektedir. Bunun neticesinde merkezi yetkililer grubun Bosna'ya dönüşüne izin verdiler.¹²³ Daha önce belirtildiği üzere Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa'nın eşi ve çocukları da İstanbul'a getirilmişti. Akabinde ailenin hep birlikte Trabzon'a sürgün edildiğini görmekteyiz.¹²⁴

Hüseyin Kapudan'ın diğer yakınlarına gelince; Sabık İzvor-nik Mutasarrıfı olan ağabeyi Osman Paşa'nın isyan bastırıldıktan sonra Belgrad'a gittiği anlaşılmaktadır. İsyanın bastırılmasından sonraki karışıklık döneminde Paşanın Belgrad'a geçtiğine ve Bosna'ya dönmesine izin verilmesi için Babiali'ye başvurduğuna dair birçok belge mevcuttur.¹²⁵ Büyük bir ihtimalle Hüseyin Kapudan Avusturya'ya kaçtıktan sonra, Babiali Osman Paşa'nın Bosna'da kalmasını tehlikeli bulmuş ve Belgrad'a geçmesini uygun görmüştü. Osman Paşa'nın Belgrad'da ne kadar kaldığına dair bir bilgiye sahip değiliz; ancak Bosna Valisi Mahmud Hamdi Paşa'nın 7 Ocak 1833 tarihli, Babiali'ye gönderdiği bir rapordan öğrenmekteyiz ki, merkezi yetkililer Osman Paşa'nın Belgrad'da yeterince kaldığı ve artık Bosna'ya dönmesinin bir mahzuru olmadığını düşüncesinde idiler. Belirtmek gerekir ki Vali bu karara karşı çıkmış ve merkezi yetkililere, eğer Osman Paşa Bosna'ya dönerse, ondan güç alarak bazı kişilerin yine bir isyan çıkarma hazırlığına girişebileceği tehlikesinden bahsetmişti.¹²⁶ Bir yıldan biraz fazla bir süre sonra, Mart 1834'te Osman Paşa'nın da öldüğünü öğrenmekteyiz.¹²⁷ Hüseyin Kapudan'ın diğer kardeşi Hacı Bekir Bey'in ise 1847'de öldüğü anlaşılmaktadır.¹²⁸

Hüseyin Kapudan'ın bu sıradışı hayatı bir roman ve bir tiyatro eserine konu olmuştur. "Bosna Ejderhası" (Zmaj od Bosne) isimli roman, 1879'da Josip Eugen Tomić tarafından kaleme alınmış ve 1910'da Olga Filipović tarafından Almancaya çevrilmiştir. Tiyatro eseri "Kardeşlik İnadı" (Bratski Inat) ise 1911'de Krsto Pavelić tarafından yazılmıştır.¹²⁹

Geride Kalanlar: Servet, Mal-Mülk, Zenginlik

Belirtmek gerekir ki, Hüseyin Kapudan ve arkadaşları Avusturya'ya kaçtıktan kısa bir süre sonra merkezi yetkililerin meseleye ilgili ilk yaptıkları işlerden biri, Hüseyin Kapudan ve Yıldızcioğlu Mustafa Ağa'nın mallarını müsadere etmek oldu. Bosna Divanı'nın emriyle Yıldızcioğlu'nun malları 28 Temmuz 1832'de, Hüseyin Kapudan'ınkiler ise 12 Ağustos 1832'de müsadere edildi. Yıldızcioğlu Mustafa'nın müsadere edilen malları evinde ve dükkanında bulunan her şeyi içeriyorken, Hüseyin Kapudan'ın da Travnik'te Paşa Kapısı'nda kalan malları müsadere edilmişti. Bosna Divanı'nın emriyle Hüseyin Kapudan'ın idaresi döneminde kullandığı eşyaların hepsi toplandı ve Saraybosna'ya getirilerek müzayede yoluyla satıldı.¹³⁰ Bu müzayedede Yıldızcioğlu Mustafa'nın mallarından elde edilen gelir, toplam 17.044 guruş, 38 para oldu. Müzayede sebebiyle tellala, hamala ve katibe ödenen 275 guruş bu meblağdan düşülerek kalan toplam 16.769 guruş, 38 paralık meblağ Asâkir-i Mansûre'nin hazinesine devredildi.¹³¹ Aynı şekilde Hüseyin Kapudan'a ait eşyaların satışından elde edilen meblağ 60.070 guruş, 27 para idi. 598 guruşluk tellal, 36 guruşluk hamal ve 125 guruşluk katip masrafı düştükten sonra kalan toplam 59.311 guruş, 27 paralık meblağ yine Asâkir-i Mansûre hazinesine devredildi.¹³²

Babiali aynı zamanda, daha önce özel bir görevle Bosna'ya gönderildiğinden bahsettiğimiz Lebib Efendi'yi, bu firarilerin mal ve mülklerinin kaydının düzgün bir şekilde yapılması işiyle de görevlendirmişti. Dönemin Bosna Valisi Mahmud Hamdi Paşa da konu hakkında uyarılmış ve şimdiye kadar Avusturya tarafından, affın bu firarilerin mal ve mülklerini kapsaması şeklinde bir talep olmamakla birlikte, zaman içerisinde böyle bir talebin gelebileceği belirtilmişti. Babiali'nin valiye emri, böyle bir durumda cewa-

bın hemen verilmemesi ve meselenin sürüncemede bırakılması şeklindeydi.¹³³ Merkezi yetkililerin bununla neyi kastettiği kısa bir süre sonra anlaşılacaktı: Habsburg İmparatoru Babıali'ye bu sığınmacıların affedilmesi ricasıyla başvurduğunda diğer bir talebi de mallar ile ilgili oldu. Muhtemeldir ki, bu şahıslar Avusturya'ya kaçtıktan kısa bir süre sonra Hüseyin Kapudan ve Yıldızcıoğlu Mustafa'nın bütün eşyaları müzayede yoluyla satıldığı için firariler gayrimülkleri, hayvanları ve ürünleri de olmak üzere Bosna'da sahip oldukları her şeyin müsadere edileceği endişesini taşıyorlardı. O sebeple, ancak imparator daha fazla müsadere olmayacağı yönünde bir söz aldıktan sonra bu firariler Belgrad'a geçmeye razı oldular.¹³⁴ Firarilerin sahip oldukları malların ise kendileri tarafından atanacak araçlar yoluyla idare edilmesine karar verildi.¹³⁵ Bu karar gereğince Hüseyin Kapudan'ın Osman Efendi isimli bir şahsı mallarına idareci olarak atadığı görülmektedir.¹³⁶

Ancak firari grubun Osmanlı topraklarına dönüşü gerçekleşikten sonra, merkezi yetkililerin bu taahhüdü unuttuğu görülmektedir. Bosna Valisi Hamdi Paşa'nın Babıali'ye bildirdiğine göre Hüseyin Kapudan'ın mallarının yıllık geliri 100.000 gurusı balığ olmaktaydı ve valiye göre meblağın büyüklüğü Hüseyin Kapudan'ın önemli miktarda kamuya ait mal ve parayı zimmetine geçirdiğinin iyi bir göstergesiydi.¹³⁷ Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa da Hüseyin Kapudan'ın Sabık Bosna Valisi Ali Namık Paşa'ya ait kazancı kendi tasarrufuna geçirdiğini rapor etmişti.¹³⁸ Bütün bu bildirimler üzerine Babıali önce, Hüseyin Kapudan'a ait malların gelirinden 20.000 gurusun aslı ihtiyaçlarını karşılamak üzere kapudana verilmesini, geri kalan meblağa, gasp ettiği malların karşılığı olarak devlet tarafından el konulmasını kararlaştırdı.¹³⁹ Ancak sonrasında Hüseyin Kapudan'ın sahip olduğu malların çoğunun haksız kazançla temin edildiği düşüncesiyle bu fikirden vazgeçildi.¹⁴⁰ Onun yerine, Hüseyin Kapudan'ın İstanbul'daki günlük masraflarının mazbut bir bütçeyle sağlanmasına ve geri kalan gelirin devlet hazinesine devredilmesine karar verildi.¹⁴¹

Böylelikle, Babıali'nin 16 Nisan 1833'te Gradacac Mütesellimi Ahmed Bey'e gönderdiği fermana göre, Hüseyin Kapudan'ın Gradacac'da ve Bosna'nın diğer bölgelerinde olan bütün kazancına, taşınmazlarına, tımar ve zeametlerine devlet hazinesinin

el koyması kararlaştırıldı. Ayrıca meseleyle ilgili olarak bölgeye mal dökümü yapmak üzere bir müfettişin gönderilmesine karar verildi; herhangi bir zaman kaybını önlemek için de, görevli kişi bölgeye ulaşınca kadar bu görev Gradacac Mutesellimi Ahmed Efendi'nin uhdesine verildi.¹⁴² Daha önce belirtildiği üzere, Hüseyin Kapudan'a ait malların kaydı ve teftişi görevi aynı zamanda Lebib Efendi'ye tevdi edilmişti. Öyle anlaşıyor ki, ilgili şahıs gelinceye kadar Ahmed Bey bu süreci bizzat idare edecek, Lebib Efendi ise, diğer görevlerinin yanında, sürecin muntazam bir şekilde işleyip işlemediğini denetleyecekti. Ayrıca Lebib Efendi Bosna'da geçici bir süre için bulunmaktaydı ve merkezi yetkililer sadece Hüseyin Kapudan'ın mal varlığının tespitini değil aynı zamanda devlet adına idaresini de bir düzene koyma ihtiyacındaydılar. Bu sebeple, akabinde görmekteyiz ki, 21 Mart 1848'de Hüseyin Kapudan'ın mallarının yıllık idare ve kontrolü tamamen Bosna Valisinin uhdesine bırakıldı; bundan böyle vali mal ve gelirlerin yıllık dökümünü hazırlayacak ve merkeze sunacaktı.¹⁴³

Bütün bu gelişmelere bağlı olarak, Hüseyin Kapudan tarafından mallarına idareci olarak atanan Osman Efendi'ye de artık ihtiyaç kalmadığına karar verildi. Yeni düzenleme sebebiyle Osman Efendi İstanbul'a çağırıldı ve kendisinden, elinde olan, Hüseyin Kapudan'a ait malların dökümünü İstanbul'a getirmesi istendi.¹⁴⁴ Açıkça ki, devlet bu kayıtları kullanarak Hüseyin Kapudan'ın mal varlığı ile ilgili teferruatlı bir defter hazırlamayı ve bu yolla herhangi bir şey atlanmaksızın hepsinin gelirini hazineye devretmeyi planlıyordu. Bu sayede, Hüseyin Kapudan'ın çiftliklerinde yetişen buğday, arpa, mısır ve samanın miktarının detaylı bir şekilde kaydedildiği ve masraflar düşüldükten sonra kalan meblağın Bosna Valisine verildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ Görülmektedir ki, Hüseyin Kapudan'a ait *çiftlikâtın* idaresi meselesi 1865'lerde bile hâlâ gündemdeydi; bu tarihte Meclis-i Vükela tarafından alınan bir kararla, Hüseyin Kapudan'ın İzvornik civarında müsadere edilen *çiftlikâtının*, üzerindeki kiracılara devri kararlaştırılmıştı. Bu *çiftlikât* 1151 *çiftlik-haneyi* içeriyordu.¹⁴⁶ Öte yandan Aliçic'in çalışmaları göstermektedir ki, Hüseyin Kapudan'ın bütün bölgede sahip olduğu çiftliklerin sayısı, İzvornik'tekiler de dahil olmak üzere 1277 idi; bu rakam Hüseyin Kapudan'ın ne ka-

dar büyük bir zenginliğe sahip olduğunun iyi bir göstergesidir.¹⁴⁷ Öyle anlaşıyor ki son karar, çiftlikler üzerindeki kiracıların, bu toprakların mültezimler yoluyla idare edilmesine büyük bir tepki göstermeleri üzerine alınmıştı; kiracılar mültezimlerin haklarını gasp ettiklerini iddia ediyordu ve devlet nihayetinde onlar lehine bir karar vererek bu toprakları kiracılara bıraktı.¹⁴⁸

Daha önce belirtildiği üzere, malları müsadere edilen bir diğer şahıs, Cennetizade Mehmed Emin Bey idi. Saray Mütessellimi olan Cennetizade Mehmed Emin Bey özellikle ulema arasında oldukça etkili bir şahsiyetti. Saray'da 4 Haziran 1832'de gerçekleşen son çatışma sırasında¹⁴⁹ Cennetizade öldürülmüş ve Mütessellim Musa Ağa tarafından mallarının bir dökümü hazırlanarak müsadere edilmek üzere merkezi yetkililere sunulmuştu.¹⁵⁰ Ne yazık ki Hüseyin Kapudan, Yıldızcıoğlu Mustafa Ağa ve Cennetizade Mehmed Emin Bey dışında isyanın önde gelen diğer liderlerinin mallarının müsadere edilip edilmediğine dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak belgelerde bu üç şahsiyetin mal varlığının akıbetiyle ilgili oldukça detaylı bilgi verildiği halde diğerlerine dair mevcut sessizlik bize, sadece bu üçünün mallarının müsadere edildiği yönünde bir izlenim vermektedir.

Notlar

- 1 *Sergerde* kavramı ve bunun farklı kullanımları için mesela bkz., BOA HAT 338/19344, 03 Safer 1242/06 Eylül 1826, BOA HAT 338/19350, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 347/19732, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 423/21767, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 423/21773, 29 Zilhicce 1246/10 Haziran 1831, BOA HAT 423/21804 C, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 425/21815 B, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826, BOA HAT 428/21871, 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833, BOA HAT 428/21874, tarihsiz, BOA HAT 429/21880, 03 Receb 1242/31 Ocak 1827, BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, BOA HAT 438/22097, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 440/22170, 29 Zilhicce 1247/30 May 1832, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831, BOA HAT 1026/42766, 07 Şaban 1243/23 Şubat 1828, BOA HAT 1327/52492, 29 Cemaziyülahir 1252/11 Ekim 1836.
- 2 *Rüesâ-yı eşkiyâ* kavramı için mesela bkz., BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 425/21833 J, 21 Cemaziyülevvel 1242/21 Aralık 1826, BOA HAT 429/21889, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827, BOA HAT 433/21972, 25 Safer 1248/24 Temmuz 1832, BOA HAT 438/22106, 09 Rebiyülevvel 1242/11 Ekim 1826, BOA HAT 440/22149, 03 Safer 1248/02 Temmuz 1832, BOA HAT 441/22185, 22 Muharrem 1248/21 Haziran 1832.

- 3 *Rüesâ-yı fesâd* için mesela bkz., BOA HAT 424/21810, 03 Ramazan 1242/31 Mart 1827, BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 4 *Rüesâ-yı bugât* için mesela bkz., BOA HAT 426/21848, 05 Receb 1242/2 Şubat 1827.
- 5 *Reisü'l-eşkiyâ* için mesela bkz., BOA HAT 438/22095 E, 09 Zilhicce 1246/21 May 1831. *Reisü'l-eşkiyâ ve'l-müfsidîn*; BOA HAT 438/22095 F, 17 Zilhicce 1246/29 May 1831; *eşkiyâ rüesâsı*, BOA HAT 429/21889, 13 Ramazan 1242/10 Nisan 1827, BOA HAT 438/22095 E, 09 Zilhicce 1246/21 May 1831.
- 6 *Müfsidbaşı* için mesela bkz., BOA HAT 338/19350, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826, BOA HAT 424/21811, 11 Rebiyülahir 1242/12 Kasım 1826.
- 7 *Şirârebaş* için mesela bkz., BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 8 *Pişrev-i eşkiyâ* için mesela bkz., BOA HAT 429/21885, 11 Rebiyülahir 1243/01 Kasım 1827.
- 9 *Pişva-yı ehl-i fesâd*; BOA HAT 423/21801, 27 Cemaziyülevvel 1242/27 Aralık 1826 ve *pişvâ-yı mefsedet*; BOA HAT 439/22130, 22 Şevval 1247/25 Mart 1832.
- 10 Mesela bkz., BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 11 Mesela bkz., BOA HAT 437/22081 D, 13 Muharrem 1248/12 Haziran 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 31, 23 Safer 1248/22 Haziran 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 38, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832.
- 12 Mesela bkz., BOA HAT 222/12427, 03 Cemaziyülahir 1213/12 Kasım 1798.
- 13 Mesela bkz., BOA HAT 363/20138, 17 Rebiyülahir 1248/13 Eylül 1832, BOA HAT 488/23960 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833.
- 14 Mesela bkz., BOA HAT 415/21495 A, 18 Muharrem 1247/29 Haziran 1831, BOA HAT 438/22095, 09 Muharrem 1247/20 Haziran 1831, Topkapı Sarayı Arşivi, E. 5780, tarihsiz.
- 15 Robert Zens. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 89-92, Yücel Özkaya. *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1983), s. 32-35.
- 16 Robert Zens. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 93.
- 17 Agm., s. 97.
- 18 Pasvanoğlu Osman Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz.; Robert Zens. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 89-104, Rossitsa Gradeva. "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoglu and Rhigas Velestinlis." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, s. 73-94.
- 19 Dimitris Dimitropoulos. "Aspects of the Working of the Fiscal Machinery in the Areas Ruled by Ali Paşa." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850*, s. 62-63.
- 20 Dennis N. Skiotis. "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepedelen, 1750-1784." *International Journal of Middle East Studies*, 2 (3) (1971), s. 220.
- 21 Tepedelenli Ali Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz.; K. E. Fleming. *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Paşa's Greece*. (Princeton: Princeton University Press, 1999), Dennis N. Skiotis. "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepedelen, 1750-1784." *International Journal of Middle East Studies*, 2 (3) (1971), s. 219-244.

- 22 Robert Zens. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 89.
- 23 Kavalalı Mehmed Ali Paşa hakkında daha detaylı bilgi için bkz.; Khaled Fahmy. *All the Paşa's Men Mehmed Ali, His Army and the Making of the Modern Egypt*. Khaled Fahmy. "Mutiny in Mehmed Ali's New Nizami Army, April-May 1824." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 129-138; Şinasi Altundağ. *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, (1831-1841)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), Judith Mendelsohn Rood. "Mehmed Ali as Mutinous Khedive: The Roots of Rebellion." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 115-128.
- 24 Judith Mendelsohn Rood. "Mehmed Ali as Mutinous Khedive: The Roots of Rebellion." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 122.
- 25 BOA HAT 439/22127 D, 21 Ramazan 148/11 Şubat 1833.
- 26 Hamdija Kapičić. *Ali Paşa Rızzanbegovic i Njegovo Doba*, s. 107-108.
- 27 Age., s. 109.
- 28 BOA A. MKT. MHM. 753/5, 13 Rebiyülevvel 1261/22 Mart 1845.
- 29 BOA İ. HR. 39/1812, 22 Safer 1263/09 Şubat 1847.
- 30 Justin McCarthy. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, s. 76.
- 31 BOA İ. DH. 223/13272, 04 Muharrem 1267/09 Kasım 1850.
- 32 BOA A. AMD. 27/96, 24 Safer 1267/29 Aralık 1850, BOA İ. DH. 230/13799, 06 Cemaziyülevvel 1267/09 Mart 1851, BOA A. AMD. 30/21, Cemaziyülevvel 1267/09 Mart 1851.
- 33 İstolçeli Ali Paşa'nın ölümü hakkında daha fazla bilgi için bkz., BOA İ. DH. 232/13968, 19 Cemaziyülahir 1267/21 Nisan 1851, BOA A. MKT. NZD. 34/19, 12 Receb 1267/13 May 1851, BOA A. MKT. NZD. 48/60, 27 Rebiyülevvel 1268/20 Ocak 1852, BOA A. MKT. MHM. 37/51, 16 Zilhicce 1267/12 Ekim 1851, BOA A. MKT. MVL. 49/95, 19 Rebiyülahir 1268/21 Şubat 1851, BOA A. MKT. MVL. 50/21, 27 Rebiyülahir 1268/19 Şubat 1852, BOA A. MKT. MVL. 58/73/-25, 18 Muharrem 1269/01 Kasım 1852.
- 34 Ahmed S. Aličić. *Uredjenje Bosanskog Ejaleta od 1789. do 1878. Godine*, s. 20.
- 35 Rossitsa Gradeva. "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoglu and Rhigas Velestinlis." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, s. 79.
- 36 İškodrah Mustafa Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz., Barbara Jelavich. *History of the Balkans*, cilt. I, s. 361-362.
- 37 BOA HAT 443/22221 A, 11 Cemaziyülahir 1247/17 Kasım 1831.
- 38 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827.
- 39 Slavka Draganova. *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), s. 43.
- 40 Kemal Karpat'ın verdiği bilgiye göre, 1868'de Ruscuk Sancağı 833 köye sahipti; Müslüman nüfusun sayısı 138.692 iken gayrimüslim nüfus ise 95.834 idi. Kemal H. Karpat. *Ottoman Population (1830-1914) Demographic and Social Characteristics*, s. 25.
- 41 Alemdar Mustafa Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılkıoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. (İstanbul: Maarif Matbaası, 1942), Kalost Arapyan. *Ruscuk*

- Ayanı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, Ermeniceden tercüme Esat Uras. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943).
- 42 İsmail Hakkı Uzunçarşılı. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıköğlü Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, s. 8.
- 43 Robert Zens. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, s. 93.
- 44 Bruce McGowan. "The Age of the Ayans 1699-1812." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*.
- 45 Bruce Masters. "Aleppo: The Ottoman Empire's Caravan City." *The Ottoman City Between East and West, Aleppo, Izmir and Istanbul*, s. 62-65.
- 46 BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826, BOA HAT 442/22219 E, 03 Cemaziyülevvel 1242/03 Aralık 1826.
- 47 Mehdi hakkında İslam alimlerinin görüşleri için mesela bkz. Hayrettin Gümüşel. *Beklenen Mehdi Hakkında İslam Alimlerinin Görüşleri*. (İstanbul: Köprü Yayınları, 2002); Jan Olaf Blichfeldt. *Early Mahdism Politics and Religion in the Formative Period of Islam*. (Leiden: E. J. Brill, 1985).
- 48 BOA HAT 424/21811 C, 13 Cemaziyülahir 1242/12 Ocak 1827. Belgede şöyle denilmektedir: ...Tedbir olunmaz ise bu Saraylı Ruscuklu Ali'yi kendülere baş ederek istedikleri gibi bir serbestiyet tahsiline çalışırlar.
- 49 BOA HAT 1056/43477 İ, 01 Rebiyülahir 1242/02 Kasım 1826.
- 50 BOA HAT 1056/43477 H, 15 Zilhicce 1241/21 Temmuz 1826.
- 51 BOA HAT 424/21811 A, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826.
- 52 BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826.
- 53 BOA HAT 424/21811 E, 13 Rebiyülahir 1242/14 Kasım 1826. Belgede şöyle denilmektedir: ...Merkûm Aliye Venediklî tarafından kağıd ve adam gelib gittiği işitilmiş olub merkûm Ali dahi Venedik tarafı benim dostumdur bana haber geldi. Anadolu'da ve Rumelide çok yerde kabul olunmayub hatta Edirne mukaddem kabul etmiş iken tekrâr nükûl ile ocağı ibkâ eylemişler. Bana isterseniz biraz asker verin, gideyim bakın nasıl nizam veririm diyerek envâ-ı fesâda cüret ederek...
- 54 Michael Hickok. "Homicide Investigations in Ottoman Bosnia: The Tension Between Legality and Stability." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 220.
- 55 BOA HAT 424/21811 N, 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
- 56 BOA HAT 423/21759, 16 Şaban 1242/15 Mart 1827.
- 57 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 29-30. Öyle anlaşıyor ki Hüseyin Kapudan'ın ikinci ismi Bahtiyar'tır; kapudan bazı belgelerde Hüseyin Bahtiyar Bey olarak zikredilmektedir. Mesela bkz., BOA HAT 294/17478, 11 Cemaziyülevvel 1242/11 Aralık 1826, BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826, BOA HAT 942/40659, 17 Cemaziyülevvel 1242/16 Ocak 1827.
- 58 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 29-30.
- 59 BOA HAT 438/22096, 09 Rebiyülevvel 1244/19 Eylül 1828, BOA HAT 1029/42840, 19 Safer 1244/31 Ağustos 1828, BOA HAT 1032/42879, 20 Safer 1244/01 Eylül 1828, Saraybosna Sicilleri, defter. 67, s. 9, 19 Safer 1244/31 Ağustos 1828.
- 60 Hamdija Kapidić. *Ali Paşa Rızvanbegovic i Njegovo Doba*, s. 50.
- 61 Age., s. 50-51.
- 62 Age., s. 50.
- 63 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 30.

- 64 Lawrence P. Meriage. "The First Sebian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth Century Origins of the Eastern Question." *Slavic Review*, s. 422, Tim Judah. "The Serbs: The Sweet and Rotten Smell of History." *Daedalus*, 126 (3) (1997), s. 28.
- 65 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 30.
- 66 Saffetbeg Bašagić. *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine*, s. 143, Hamdija Kreševljaković tarafından alıntılanmıştır. *Izabrana Djela IV*, s. 31.
- 67 Julijan Jelenić. *Kultura i Bosanski Franjevci*, cilt. II. (Saraybosna, 1912-1915), s. 133, Hamdija Kreševljaković tarafından alıntılanmıştır. *Izabrana Djela IV*, s. 32.
- 68 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 32.
- 69 BOA HAT 435/22039 A, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831.
- 70 BOA HAT 431/21919 H, 13 Zilhicce 1246/25 May 1831.
- 71 BOA HAT 416/21529, 08 Rebiyülevvel 1247/17 Ağustos 1831.
- 72 BOA HAT 347/19732, 29 Zilhicce 1248/19 May 1833.
- 73 BOA HAT 347/19732, 29 Zilhicce 1248/19 May 1833.
- 74 BOA HAT 431/21924, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831.
- 75 Mesela bkz., BOA HAT 436/22063, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 436/22063 G, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831, BOA HAT 436/22063 H, 05 Muharrem 1247/16 Haziran 1831.
- 76 Merkezi hükümetin Miloş'un bu yardım önerisini reddi şu belgelerde görülebilir: BOA HAT 1117/44858, 29 Zilhicce 1247/30 May 1832, BOA HAT 1117/44858 A, 24 Zilhicce 1247/25 May 1832.
- 77 Daha önce belirtildiği üzere, bu bilgi bize Saraybosna Sicilleri, defter. 70, s. 16'dan (17 Zilkade 1247/18 Nisan 1832) gelmektedir.
- 78 Mihailo Gavrilović. *Miloš Obrenović*, defter. III. (Belgrade: Davidović, 1908, 1909, 1912), s. 358, 363, Hamdija Kreševljaković tarafından alıntılanmıştır. *Izabrana Djela IV*, s. 39.
- 79 Age., s. 362-363, Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 39.
- 80 Belgradî Raşid. *Vak'a-i Hayretnüma*, s. 87.
- 81 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 45. Kreševljaković bu gruptaki önemli şahısların isimlerini şu şekilde vermektedir: Fedayizade Ali Paşa, Muyağa Zlatareviç ve Hacı Müyû olarak da anılan Yaldızcıoğlu Mustafa Ağa, Gradaçevičli Mahmud Bey, Tuzlalı Mustafa Bey, Maglaylı Emin Bey, Derbendli Mahmud Bey, Doboylu Sinan Bey, Krupeli Mehmed Bey ve Tüfekçi Salih Ağa. Bu grubun sahip oldukları bazı şeyler şöyleydi: 3.000 Venedik altını, iki kese gümüş akçe, iki yaldızlı hançer, dört gümüş silah, iki mücevherli kılıç, iki altın fişeklik, dört altın saat, bir gümüş saat, bir altın tütün tabakası, iki gümüş şamdan, iki nakış işlemeli elbise, otuz sekiz gümüş piştov, otuz sekiz yaldızlı tüfek, dört mücevherli hançer, iki mızrak ve iki sancak.
- 82 BOA HAT 440/22149, 03 Safer 1248/02 Temmuz 1832.
- 83 BOA HAT 421/21715 D, 29 Zilhicce 1248/19 May 1833.
- 84 BOA HAT 422/21746, 29 Zilhicce 1247/30 May 1832, BOA HAT 422/21755, 29 Zilhicce 1247/30 May 1832.
- 85 BOA HAT 441/22185, 22 Muharrem 1248/21 Haziran 1832.
- 86 BOA HAT 441/22185, 22 Muharrem 1248/21 Haziran 1832.
- 87 BOA HAT 422/21746, 29 Zilhicce 1247/30 May 1832.
- 88 BOA HAT 423/21764, 29 Zilhicce 1247/30 May 1832.
- 89 BOA HAT 442/22213, tarihsiz.

- 90 BOA HAT 442/22213, tarihsiz.
- 91 BOA HAT 428/21874 A, 10 Rebiyülahir 1248/06 Eylül 1832. Bu mektupların bir nüshası BOA HAT 442/22215'te (tarihsiz) görülebilir.
- 92 BOA HAT 428/21874, tarihsiz, BOA HAT 428/21874 A, 10 Rebiyülahir 1248/06 Eylül 1832.
- 93 BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 94 Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 37, 23 Safer 1248/22 Temmuz 1832.
- 95 BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 96 Belgradî Raşid. *Vak'a-i Hayretnüma*, s. 87.
- 97 BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 98 BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 99 BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 37, 23 Safer 1248/22 Temmuz 1832.
- 100 BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 101 BOA HAT 422/21749, 29 Zilhicce 1248/19 May 1833.
- 102 Bartol Kunibert. *Srpski Ustanak i Priva Vladavina Miloša Obrenovića*. (Belgrad, 1901), s. 312, Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 47. Belirtmek gerekir ki Dr. Kunibert Hüseyin Kapudan'ın bazı fizyonomik özelliklerinden de bahsetmiştir. Ona göre, "Hüseyin Kapudan bu dönemde otuz yaş civarındaydı. Orta boyluydu ve yumuşak, mahzun bir görünümüne sahipti. Güllüğü de çok hüznü ve etkileyiciydi. Büyük gözleri ve kalın kaşları vardı." Doktor böyle bir cüssede bu cesareti gördüğüne çok şaşırdığını söyler. "Hüseyin Kapudan aynı zamanda çok dindar bir adamdı da... Beş vakit namazını hiç terk etmez, içki de içmezdi."
- 103 BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832, BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 104 BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832.
- 105 BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832. Bu dört kişinin nakline özel bir ehemmiyet verilmesine dair Vidin Muhafızına yazılan mektup BOA HAT 658/32140'da (01 Ramazan 1248/22 Ocak 1833) görülebilir.
- 106 BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832.
- 107 BOA HAT 439/22128, 05 Şevval 1248/25 Şubat 1833.
- 108 BOA HAT 441/22176 A, 11 Muharrem 1249/31 May 1833.
- 109 BOA HAT 433/21971 C, 17 Rebiyülahir 1249/03 Eylül 1833.
- 110 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 48.
- 111 Age.
- 112 *Kalender Narodna Uzdacina* (1353-1354/1935). Saraybosna, A. 73. Burada Hüseyin Kapudan'ın mezar taşının bir kaydı da mevcuttur: "Eyalet-i Bosna'da İsvor-nik Sancağı'nda Gradaçaniçe kazasına bağlı Gradacac Kalesi'nden Gradacacza-delerden Osman Kapudanzade merhum esseyyid Hüseyin Bey'in ruhu için el-fatiha." Ahmet Cevat Eren tarafından alıntılanmıştır. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, s. 146.
- 113 BOA HAT 441/22175 B, 14 Receb 1248/07 Aralık 1832.
- 114 BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832.
- 115 BOA HAT 441/22175 B, 14 Receb 1248/07 Aralık 1832.
- 116 Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 37, 23 Safer 1248/22 Temmuz 1832.
- 117 BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832.

- 118 BOA HAT 428/21875 A, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833.
- 119 BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 120 BOA HAT 428/21875 A, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833.
- 121 BOA HAT 1426/58368, tarihsiz, BOA HAT 1426/58370, tarihsiz.
- 122 BOA HAT 756/35776, tarihsiz, BOA HAT 1426/58369, tarihsiz.
- 123 BOA HAT 756/35776, tarihsiz, BOA HAT 1426/58370, tarihsiz.
- 124 BOA HAT 438/22118, tarihsiz, BOA HAT 438/22118 A, tarihsiz, BOA HAT 438/22118 B, tarihsiz.
- 125 BOA HAT 441/22182 D, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833, BOA HAT 488/23960 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833, BOA HAT 495/24281 C, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 126 BOA HAT 441/22182 D, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833.
- 127 Saraybosna Sicilleri, defter. 73, s. 6-7, Evâil-i Zilkade 1249/12-21 Mart 1834.
- 128 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 48.
- 129 Age.
- 130 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 38, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45, 15 Rebiyülevvel 1248/12 Ağustos 1832.
- 131 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 38-41, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832.
- 132 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45-50, 15 Rebiyülevvel 1248/12 Ağustos 1832.
- 133 BOA HAT 423/21783, tarihsiz.
- 134 BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832.
- 135 BOA HAT 428/21875, tarihsiz, BOA HAT 441/22175, 03 Şaban 1248/26 Aralık 1832, BOA HAT 495/24281, 03 Cemaziyülahir 1248/28 Ekim 1832, Saraybosna Sicilleri, defter. 72, s. 38, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833.
- 136 BOA HAT 428/21876 B, 26 Zilkade 1248/16 Nisan 1833.
- 137 BOA HAT 428/21875, tarihsiz, BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/09 Ocak 1833.
- 138 BOA HAT 441/22182 C, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833.
- 139 BOA HAT 428/21875, tarihsiz, BOA HAT 437/22083, 17 Şaban 1248/9 Ocak 1833.
- 140 BOA HAT 428/21876 B, 26 Zilkade 1248/16 Nisan 1833.
- 141 BOA Cevdet Maliye 233/9770, 14 Zilkade 1249/25 Mart 1834, BOA HAT 428/21876, tarihsiz, BOA HAT 428/21876 A, tarihsiz.
- 142 BOA HAT 428/21876 B, 26 Zilkade 1248/16 Nisan 1833, BOA HAT 428/21876 C, tarihsiz.
- 143 BOA Cevdet Maliye 233/9770, 14 Zilkade 1249/25 Mart 1834.
- 144 BOA HAT 428/21876 B, 26 Zilkade 1248/16 Nisan 1833.
- 145 BOA Cevdet Maliye 233/9770, 14 Zilkade 1249/25 Mart 1834.
- 146 Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir*, s. 61-62.
- 147 Ahmed Alić i. "Čifluci Husein Kapetana Gradaševića." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XIV-XV (1964-1965), s. 320-328.
- 148 Age., s. 328, Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir*, s. 61-62.
- 149 Hamdija Kreševljaković. *Izabrana Djela IV*, s. 43.
- 150 Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 41, 29 Safer 1248/28 Temmuz 1832. Cennetizade Mehmed Emin Bey'in mallarının dökümü ekler bölümünde görülebilir.

Bir eyalet olarak Bosna'nın 1826 ve 1836 yılları arası iç meselelerine odaklanan bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme ve reform politikalarına Bosna yerel halkının niçin isyan ettiğini araştırmak ve isyan halindeki bir eyalette yaşananları içeriden bir bakış açısıyla yeniden inşa etmektir. İsyancıların hareketlerini nasıl meşru göstermeye çalıştıklarının ve taleplerinin kabulü için ne tür yollara başvurduklarının izini süren araştırma, sergilenen bölgesel tepkinin merkezdeki yansımalarını da incelemekte ve isyanın Osmanlı devlet adamları tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaktadır. Bu meseleler ışığında incelediğimiz isyan, dönemin isyan örneklerine, devletin merkezileşme politikalarına ve Bosna'nın sınır bölgesi durumuna bağlı olarak başlıca üç yönlü bir teorik çerçevede ele alınmıştır. Osmanlı merkezine yönelik bu isyan bir eyalet isyanı olduğu için çalışma, bir yandan bölgenin dinamiklerine odaklanıp onları detaylı bir analize tâbi tutarken öte yandan Osmanlı merkezindeki değişimin izini sürmekte ve onların insanları niçin ve nasıl isyana yönelttiğini araştırmaktadır. Bu isyan aynı zamanda imparatorluğun merkezileşme teşebbüslerine karşı bir "eski düzeni" koruma girişimi olduğu için, çalışmanın amaçlarından birisi de Bosna'yı merkezi idare ile yerel güçler arasında büyük bir çatışma alanı haline getiren sebepleri ortaya çıkarmaktır. Dahası bu isyan insanların merkezden uzakta, kendi örf ve geleneklerine göre yaşamayı tercih ettiği ve belli bir derecede kendi kendine yönetim tecrübesine sahip bir sınır bölgesi olan Bosna'da gerçekleştiği için, çalışmanın amaçlarından biri de Bosna'nın sınır bölgesi olma konumunda yaşanan değişimleri irdelemektir.

Bu çalışmanın temel argümanlarından birisi, Bosna'da yaşanan isyanın ancak Osmanlı bağlamında ve dönemin hem bölgesel hem de emperyal dinamikleri göz önünde bulundurularak anlaşılabilceğidir. 1826 ve 1836 yılları arasında yaşananları oldukça detaylı bir incelemeye tâbi tutan çalışma göstermektedir ki, Bosna'da imparatorluğun merkezinden farklı bazı uygulamalar uzun yıllar varlığını sürdürmekle birlikte bu durum, gerek Osmanlı pragmatizmi ve esnekliğiyle, gerekse de imparatorluğun bölgesel sorun-çözme mekanizmasıyla yakından alakalıdır. Bu sebeple yeni düzenle birlikte gündeme gelen merkezileşme ve reform politikaları yerel halk tarafından geleneksel sistemden bilinçli bir uzaklaşma olarak algılanmış ve alışlageldik hayatları için bir tehdit olarak görülmüştür.

Bosna'daki isyan yıllarına bu detaylı odaklanma bize, 19. yüzyıl Osmanlı'sında yaşanan isyanların genel vasıfları hakkında yorumda bulunma imkanı da tanıdı. Bu dönemde özellikle Osmanlı Balkanlar'ında görülen isyanlar silsilesi sadece gündelik hayatın belirleyici bir parçası haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda merkezin reform politikalarıyla hayatları bir şekilde etkilenen yerel halkın nasıl aynı amaç etrafında birleşebileceğini gösteren bir dönüm noktası olmuştu. Bu sayededir ki Osmanlı Bosna'sı bize, imparatorluğun merkezileşme politikalarına yönelen kitlesel tepkilerin kayda değer bir örneğini sunmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda, isyanların nasıl bölgesel politika üretme sürecinin bir parçası haline geldiğini araştırma imkanı da sundu. Bu yönüyle çalışma göstermiştir ki, yerel halk için isyan sadece merkezi hükümet ile mücadele veya bölgede kontrolü sağlamak için çatışma anlamına gelmemekte, fakat aynı zamanda yerel halkın, devletin bölgeselciliğın ne kadarına izin verdiğini veya nereye kadar olanı meşru saydığını test ettiği bir alan haline gelmektedir.

İmparatorluğun geniş toprakları düşünüldüğünde çalışmanın Bosna gibi oldukça sınırlı bir bölgeye odaklanması ve belli bir dönemle sınırlandırılması bize, çok sayıda soru sorma ve meseleyi çok yönlü irdeleme imkanı tanıdı. Bu sayededir ki, geleneksel tarih yazıcılığından farklı olarak bu metot, geniş bir kaynak silsilesini devreye soktuğu kadar, yeni birçok sorunun sorulması ve araştırılmasını mümkün kıldı. Bu yönüyle, bu çalışmanın literatüre

şu noktalarda katkıda bulunduğu belirtilmelidir: Öncelikle çalışma, Bosna'da yaşananları sadece devlet merkezine odaklanarak değil, isyancıları da teferruatlı bir analize tutarak anlatmakta; onların amaçlarını, taleplerini ve rahatsızlıklarını içeriden bir bakış açısıyla ele almaktadır. Çalışma ayrıca isyanı belli bir dönemde olup bitmiş bir olay olarak görmek yerine yaşananları, imparatorluğun merkezileşme ve reform politikalarına yönelik uzun bir tepki sürecinin halkaları olarak değerlendirmekte ve bu sebeple, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yaşanan isyan ile Hüseyin Kapudan isyanını, bir isyan sürecinin safhaları olarak birlikte ele almak gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzdendir ki çalışmada bu isyanlar birbirinden bağımsız iki isyan olarak anılmak yerine bir sürecin parçaları olarak incelendi. Üçüncü olarak, geniş bir kaynak yelpazesini devreye sokması sayesinde çalışma, olayların sadece kronolojik bir dizimini sunan tarih yazıcılığı yerine, onların geçmiş ve gelecek gelişmelerle ilgisini kuran ve iç içe geçmişliğini göz ardı etmeyen bir tarih yazıcılığı anlayışından beslendi.

Bu anlayış göstermektedir ki isyanı hazırlayan şartları anlamak için sadece döneme odaklanmak yeterli değildir; bölgenin önceki dönemlerini de sıkı bir analize tâbi tutmak ve özellikle bölgedeki Osmanlı varlığından itibaren yaşanan değişimleri göz önünde bulundurmak gereklidir. Öte yandan, Bosna'nın imparatorluğun merkezinden hayli uzakta oluşu, dağlık yapısı ve sınır bölgesi olma durumu şeklinde özetlenebilecek coğrafi özellikleri, bölgede yaşananların uzun vadeli sebeplerini oluşturmakta ve Braudel'in işaret ettiği şekliyle tarihi olgularda "yapıların" önemine¹ delil teşkil etmektedir. İlginçtir ki, Bosna'nın merkezden uzakta oluşu ve dağlık yapısı bir yandan bölgeselciliği güçlendirirken, öte yandan paradoksal bir şekilde, eyaletin Hristiyan dünyayla sınır teşkil etmesi devleti bölgeye direkt müdahale etmeye zorlamıştır. Sınır bölgesinin zaman içerisinde değişen statüsü de bunda önemli rol oynamış; önceleri devlet bu bölgeleri düşman tarafından kuşatılan veya onu alt ederek ilerlediği sınırlar olarak görürken zamanla, özellikle Karlofça Antlaşması'ndan sonra değişen şartlar, iç içe geçmiş ve daha esnek bir sınır anlayışını beraberinde getirmiştir. Böyle bir dünyada iki medeniyet, Hristiyanlık ve İslam arasındaki etkileşimler, ticaret ve eğitim gibi alanlarda

yeni iletişim ağlarının devreye girmesi ve uluslar arası müdahalelerin daha yaygın hale gelmesiyle, sınır anlayışını daha karmaşık bir yapıya büründürmüştür.

Görülmektedir ki imparatorluğun merkezindeki bölgelerin aksine devlet fetihten itibaren Bosna'da daha esnek bir idari uygulamayı tercih etti ve bu bağlamda yerel kurumlar ve yerel teammüller devletten teşvik gördü. Bu sebeple fetihten sonra Bosna halkının, Boşnakça kullanımlarına referansla merkezi yetkililerce Boşnak olarak adlandırılması, devletin onları belli hususiyetleri haiz bir grup olarak kabul etmesi ve yerel kullanımı değiştirmek yönünde bir adım atmayaışı şaşırtıcı değildir. Bosna'nın fethinden sonra öne çıkan soylu ailelerin kökenlerinin önceki yerel soylulara dayanması da Osmanlı'nın bölgesel dinamikleri değiştirmekten çok korumayı tercih ettiğinin iyi bir göstergesidir. Bununla birlikte aşamalı İslamlaşma süreci, hızlı nüfus artışı ile kol kola giden şehirleşmedeki artış ve devşirme sisteminin Bosna'da Müslüman çocukları da kapsayacak şekilde genişletilmesi sayesinde Osmanlı etkisi hayatın her alanında kendini hissettirdi. Bu sayededir ki, Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan Bosna'daki yerel unsurların ciddi bir değişikliğe uğramadan yaşamasına özen gösterirken diğer taraftan geleneksel Osmanlı kültürünü bölgede yerleştirmeyi başarıyla gerçekleştirdi.

İncelediğimiz isyanı hazırlayan şartlar söz konusu olduğunda, Bosna'daki sosyal hayatın dinamiklerine özel olarak eğilmek gerekmektedir. Bu bağlamda isyanın şehir merkezli bir hareket olduğu ve eyaletin en önemli şehri olan Saray'ın da isyana liderlik yaptığı özellikle belirtilmelidir.² Yüzyıllar boyunca imparatorluğun diğer uzak eyaletlerine olduğu gibi Bosna'ya da esnek bir idari yönetim imkanı sunan Osmanlı sistemi sayesinde bölgede ayan, kapudan, tüccar ve ulema gibi yerel gruplar hayli güçlenmiş ve aralarında sıkı bir iletişim ağı oluşmuştu. İlginçtir ki, Bosna'nın kırsal alanındaki kabileler de şehirlerdeki ayan gibi güçlü bir örgütlenmenin bir parçası oldu ve her biri, bir lider öncülüğünde diğerleriyle ilişki içerisinde olan ve isyanın örgütlenmesinde etkin bir rol oynayan birer baskı grubuna dönüştü. Dolayısıyla eyaletin buluşma yerlerinin her biri; idarenin resmi divanları veya yerel eşrafın gayriresmi meşveretleri, kabile icti-

maları, pazarlar ve panayırlar, ana yol ve caddeler, kahvehaneler veya vakıf ve cami gibi dini kurumlar, isyanın karar verme, tartışma ve alınan kararları ilan etme sürecinin bir parçası haline geldi ve Osmanlı merkezinin resmi şuralarına karşı, eyaletteki halkın değişik birliktelikleri tecrübe ettiği merkezler oldular.

Görülmektedir ki hem kırsal bölgeleri hem de şehir merkezlerini harekete dahil eden bu güçlü iletişim ağını kırmakta zorlanan Osmanlı yönetimi, eyaletin en zengin ve gelişmiş şehri olan Saray'ın bu isyanda oynadığı kilit role binaen eyalet merkezini Travnik'ten Saray'a taşımaya karar verdi. Zira isyan süresince gündeme gelen en önemli iddialardan birisi de, Saray'ın bu öncü konumunun, valinin bu şehir yerine Travnik'te kalmayı tercih etmesiyle alakalı olduğuydu.³ Ancak görülüyor ki Osmanlı idaresinin eyalet merkezini Travnik'ten Saray'a taşımak yönündeki her teşebbüsü, yerel halkın gösterdiği reaksiyonlar sebebiyle akim kaldı. Bu noktada şunu söylemek yanlış olmayacaktır ki merkezi nakle yönelik her başarısız teşebbüs, Saray elitinin gücünü gösteren önemli bir işarete dönüştü. Elitin bu kararlı karşı çıkışı karşısında vezir, konağını uzun süreli olacak şekilde Saray'a yerleştirmeye bir türlü muvaffak olamadı.

İsyanı hazırlayan şartları araştırırken bir özel önemi de, Bosna'daki toprak sistemi ve askeri sistem hak etmektedir. Fetihten sonra Bosna'da bir taraftan eski ileri gelenler tımar sisteminin bir parçası haline getirilip önceki konumlarının devamı garanti altına alınırken, öte yandan babadan oğla geçen toprak mülkiyeti sonlandırılıp topraklar, mülkiyetin devletin elinde olduğu tımar ve zeametlere dönüştürüldü. Ancak zamanla Osmanlı tımar sisteminin uygulanışında yaşanan sıkıntılar ve büyük arazileri bu sistemin bir parçası haline getirmede karşılaşılan güçlükler sebebiyle 17. yüzyıl başından itibaren tımar ve zeametler ocaklık tımarı denilen, miras yoluyla babadan oğula intikal eden topraklara dönüştürüldü; bu da bölgede güçlü bir askeri sınıfın oluşmasına imkan tanıdı.⁴ Akabinde, 19. yüzyıl boyunca *çiftlik* ve *malikane* gibi yeni uygulamaların devreye sokulmasıyla birlikte, yerel ileri gelenlerin toprak üzerindeki hakları da arttı; zira artık topraklar, herhangi bir sınır veya yaptırım olmaksızın bu grubun mülkiyetine geçmişti.⁵ Böylelikle yerel Bosna ayamı bölgedeki gü-

cünü artırmaya ve otoritesini, merkezi hükümetten bağımsız bir şekilde kendi lehine geliştirmeye başladı. Bu sebeptendir ki, yeni sistemin sadece profesyonel Yeniçerilerin işine son vermeyeceği; aynı zamanda kapudan ve Yerlikulu Yeniçerilerini ilga ederek askeri sistemde ve ocaklık, çiftlik, malikane topraklarının statüsünü yeniden düzenleyerek toprak sisteminde büyük değişikliklere yol açacağı düşüncesi, farklı sınıflardan birçok insanı bir araya getirdi ve onları haklarını korumak için birlikte savaş vermeye yöneltti.

İsyanın görünen en önemli sebebi, Yeniçeri ordularının ilgasıydı. Arşiv çalışmalarımız göstermiştir ki, bölge insanının Yeniçeriliğin ilgasına başkaldırısı sadece incelediğimiz dönemin ilk safhasıyla sınırlı değildi; ikinci safha olarak tabir ettiğimiz 1831-1836 arasında da bölgede Yeniçeri ocağını canlandırmaya yönelik çalışmalar devam etti.⁶ Bu durum Yeniçerilerin bölgede sahip olduğu güçlü konum kadar, bu unvanın Yerlikulu Yeniçerileri uygulamasıyla kazandığı anlam genişliğiyle yakından alakalıydı. Yerlikulu Yeniçerileri adıyla dönemlik askere alınan bölge halkı, sadece savaşlara katıldığı dönemde ücret alıyor; akabinde savaş bitip geri döndüklerinde günlük hayatlarına kaldıkları yerden devam edip bölgenin ticari ve ziraî faaliyetlerinin bir parçası oluyordu. İlginçtir ki bu durum Osmanlı'nın merkezinde yaşanan, Yeniçerilerin çoğunun ticaret ve zanaatla uğraşıp yerel ekonominin bir parçası haline geldiği durumun tam tersiydi; zira Bosna'da ticari hayatın bir parçası olan halk, askeri sahneye dahil olmuştu. Böylelikle Yeniçeriler arasında ciddi bir güç haline gelen Yerlikulları, savaş zamanında paraları ödenen, sonrasında gündelik hayatlarına dönen yeni bir yapı oluşturdu. Bir tür milis kuvvet, halk ordusu yaratan bu sistem sayesinde her iki taraf da ciddi kazanımlara sahipti: Devlet her askere alımda gerçekleştirmek zorunda olduğu düzenli maaş ödeme yükümlülüğünden kurtulup ihtiyaç duyduğunda büyük bir ordu toplama gücüne sahip olurken yerel halk ise bir yandan Yeniçeri unvanının ticari hayatlarında sağladığı imkanlardan faydalanmakta, diğer yandan da vergi muafiyeti kazanmaktaydı.

1826-1831 yılları arasını kapsayan isyanın ilk safhasında, Yerlikulu askerlerinin başı olan bölge kapudanlarının ve onlara bağlı

Yerlikullarının Yeniçeriliğin ilgasından duydukları rahatsızlık hat safhadaydı. En sonunda bu kesimin isyana olan desteğini kırmak için devlet, Yerlikulları ile profesyonel Yeniçeriler arasında bir ayrıma gitmek ve ilgayı sadece ikinci grupla sınırlandırmak zorunda kaldı.⁷ Ancak açıktır ki bu tür bir çözüm, merkezi yetkililerin amaçlarını karşılamaktan uzaktı; devlet ihtilaf ve isyanın yaygınlaşması ihtimaline binaen geri adım atmak zorunda kalmıştı. Takip eden dönemde ilgayı kapudan ve yerlikullarını kapsayacak şekilde genişletme çabaları göstermektedir ki devletin Bosna'ya yönelik planları, isyanın ilk safhasında yapmayı başardıklarının çok daha ötesindeydi.

Çalışmamız, Bosna'da oldukça nüfuzlu bir tüccar ve esnaf sınıfının varlığından hareketle, hem bu grupların isyanla olan ilişkilerine eğilmek hem de bölgedeki ekonomik hareketliliğin izini sürmek ihtiyacı duydu. Görüldü ki incelediğimiz dönemde imparatorlukta yaşanan, sermaye eksikliği, eğitim düşüklüğü veya yüksek vergilendirme gibi bütün ekonomik sıkıntılara rağmen Saray şehri merkezli bir ekonomik hareketlilik, bütün Bosna sınırları boyunca hayli yön vericiydi. Bu dönemde söz konusu hareketliliğe bağlı olarak, Bosna'daki tüccar ve esnafın gücü de sayıları gibi oldukça arttı. Arşiv belgelerinde yaptığımız inceleme göstermektedir ki devletin merkezileşme ve reform politikalarından duyulan rahatsızlık, sadece askeri sınıf ve ayan sınıfı ile sınırlı değildi; yeni sistemin kendilerine ciddi kontroller, yasaklar veya yeni vergiler getireceğini düşünen tüccar ve esnaf kesimi de değişikliklerden bir hayli rahatsızdı.⁸ Bu sebeple esnaf ve tüccarın da bu isyanda aktif bir rol aldığını; devletin onların direnişlerini kırmak için aldığı önlem ve politikalara karşı güçleri yettiğinde el birliğiyle direndiklerini görmekteyiz.

Arşiv kaynaklarından çıkardığımız diğer bir önemli sonuç, 18. ve 19. yüzyıl boyunca Bosna'nın Osmanlı merkezine karşı birçok başkaldırı ve isyan gerçekleştirmiş olduğudur. 18. yüzyıl isyanları genellikle Müslüman köylünün yaşadığı kötü hayat şartlarından kaynaklanıyorken; diğer bir deyişle kırsal kökenliyen, 19. yüzyıl da bu, Müslüman ayanın hareketine dönüştü ve Osmanlı bürokrasisinin önce merkeziyetçi ve akabinde eşitlikçi politikalarına karşı şehir merkezli bir direniş halini aldı. Yeni bir vergi, yeni bir

sefer için yeni asker alımları, vergi imtiyazlarının ilgasına karşı bir başkaldırı veya gayrimüslimlere tanınan yeni haklara karşı bir direniş gibi her ne sebebe mebni olursa olsun Bosna'daki isyanların sıklığı, bize bu eyaletin çok daha derin bir yüzünü işaret etmektedir: İsyanın bölgesel bir politika yapım aracı olarak kabul edilmesi ve merkezi yetkililere bölge taleplerini sunmada bir başkaldırı kültürünün varlığı. Diğer bir deyişle bu, Bosna toplumunun bölgesel olaylara katılımındaki yaygın ününün bir yansımasıdır ve bölgede tüccar, esnaf, ayan, kapudan veya kırsal bölgedeki kabileler gibi güçlü yerel grupların varlığıyla ve aralarında güçlü bir iletişim ağının oluşmasıyla yakından alakalıdır. Bu yönünle isyan, uluslararası müdahalelerin toplumsal dayanışmayı daha çok artırdığı ve bölgesel şartların insanları zorluklara karşı birleştirdiği bir dönem ve coğrafyada bu gruplara, bir araya gelme ve bölgesel bir dayanışma oluşturma noktasında önemli bir rabita sağlamıştır.

Görülmektedir ki devlet, Temmuz 1826'da Bosna'da Yeniçeriliğin ilga sürecinde tepkileri önlemek için baskı ve ikna metotlarını bir arada yürürlüğe koymuştur. Yeniçeriliğin ilgasından kısa bir süre önce sert yollara başvurmakla meşhur Musafa Paşa'nın Bosna Valisi olarak atanmasından,⁹ ilga fermanı bölgede ilan edildikten sonra seçilmiş bir ulema heyetinin halkı ikna için İstanbul'dan Bosna'ya gönderilmesine kadar¹⁰ bütün hazırlıklar göstermektedir ki, Babıali Bosna'da büyük bir tepkinin olacağını hesap etmiş ve buna karşı planlı bir program takip etmiştir. Öte yandan Babıali'nin önceki deneyimler ışığında Bosna'da böyle bir isyan olacağını öngörmesi şaşırtıcı değildi. Şaşırtıcı olmayan bir diğer şey, ilgaya yönelik ilk tepkilerin, fermanın ilanından hemen sonra, yerel meselelere müdahalede öncü bir rol üstlenmiş Saray'da başlaması ve Travnik halkının Saray'ı takip etmesiydi.¹¹ Öte yandan, isyan kararının Saray'da gerçekleşen iki büyük meşveret neticesinde alınması ve bir isyan programı hazırlanmış olması göstermektedir ki, isyan tarafı da son derece bilinçli ve planlı bir hareketin içerisindeydi. Başlangıçta isyancıların merkezi Saray ile eyalet merkezi Travnik arasında bir çatışma mevcuttu; ancak Travnik halkının da desteğiyle zamanla Saray kontrolü ele geçirdi. Başlangıçta vali Yeniçerilerin ilgasına dair fermanı her

kazaya gönderiyorken, kısa bir süre sonra isyan liderleri meşveretlerinin kararlarını ve isyana desteğe davet mektuplarını her kazaya göndermeye başladı.

Görülüyor ki durumun nezaketine binaen devlet isyanı bastırmak için birçok yola başvurdu: İsyancıların gidiş-gelişlerini engellemek için kazalar arasındaki yollar kapatıldı; geçitlere bariyerler kuruldu. Mevcut vali, daha etkili ve becerikli olduğu düşünülen bir diğeriyle değiştirildi. Bir yandan bölgeye özel görevliler ve casuslar yollarırken öte yandan, yerel ayan yeni unvanlarla taltif edildi veya suçlu görülenler devlete verecekleri destek karşılığında affedildi. Aynı zamanda büyük bir ordunun Saray'a doğru harekete geçtiği ve hatta savaşın oldukça zor olduğu kış şartlarında isyana müdahale edileceği şeklinde halkın cesaretini kırıcı söylentiler dolaşıma sokuldu. Bütün bu yollar göstermektedir ki, incelediğimiz isyan sadece bölgesel, planlı, kitlesel bir direnişin iyi bir örneği olmaktan ibaret değildir; bu aynı zamanda devletin isyanı nasıl algıladığını ve bastırmak için hangi yollara başvurduğunu göstermesi açısından da oldukça örnekleyicidir.

Çalışmamız gösterdi ki isyan ilk safhada bastırılmışsa da, bu ancak yeni düzenlemelerin ileri bir tarihe ertelenmesiyle mümkün olabildi. Merkezin üzerinde ısrarla durduğu yeni askeri talim programı başlatıldı; ama ancak gönüllülerle ve baskıdan ziyade cesaretlendirmeye... Asâkir-i Mansure ordusu için asker alımları ise, sadece Bosnalıların yeni askerî alımlara duydukları tepki sebebiyle değil, fakat aynı zamanda merkezin yaşadığı ekonomik sıkıntılar yüzünden yeni ordunun masrafının yerel halk tarafından karşılanması gerektiği ve bunun da halkın yine tepkisine sebep olabileceği için tehir edildi.¹² Dolayısıyla şunu iddia etmek yanlış olmayacaktır ki, başlangıçta Osmanlı merkezi için görünüşte bir başarı söz konusuysa da bu oldukça sınırlıdır; zira Yerlikulu Yeniçerileri ve kapudanlara, unvanlarını koruyacaklarına dair ciddi güvenceler verildi. Bu durumda merkez, güç kullanarak isyanı bastırmaya muvaffak olduysa da, Bosna'da yeni düzeni yerleştirmeye yönelik ikinci adım oldukça meşakkatli bir süreci işaret etmekteydi. Bu süreç, bölge halkı için devam eden bir isyan dönemi anlamına geliyorken merkez için, birçok yenilgi ve kesintiden sonra gerçekleşen bir başarı demektir. Bu kaotik ortamın

bütün Balkanlar'a yayılma ihtimali, Rusya ile savaş ve Mora Yarımadası'ndaki isyanlar ise tüm bu 'bir adım atıp, bir geri çekilme sürecinde' önemli rol oynamıştı.

Nitekim kısa bir süre sonra, 1828'de, Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle Bosna'dan yeni asker alımlarının başlaması, bölgede uzlaşının hiç de kolay tesis edilemeyeceğini gözler önüne serdi. İsyan günlerine geri dönen bölge için söylenebilecek şey, Bosna'da yeni düzenin inşası için atılacak her adımın büyük bir huzursuzlukla karşılanacağıydı. Bosnalılar artık ne savaş için asker temin edilen bölge olmak istiyor, ne de yeni hazırlanan ordu için belirlenen yeni kıyafetleri giymeye yanaşıyordu.¹³ Öte yandan Miloş, Rusya üzerine gönderilecek Bosna askerinin Sırp topraklarından geçerken ülkeye vereceği zarar endişesiyle git gide Rusya'yla yakınlaşmaktaydı. Babıalı ise bu işbirliğinden büyük rahatsızlık duyuyordu.¹⁴ Devlet bölge dinamiklerinde yaşanacak en ufak bir değişikliğin bile ne büyük tepkilere yol açacağını farkındaydı. Görülüyor ki bu nazik dönemde devlet yine çözümü kendisinde aradı ve ödünlerle halkı sakinleştirmeye çalıştı. Vali, halkın daha mutedil bulacağı bir yenisiyle ikame edilirken, eski Yeniçeri iddiaları da yeniden hayat buldu.¹⁵ Bu ödünler Osmanlı merkezindeki algıyı açıkça ortaya koymaktaydı: Bosna'da yaşananlara sert bir müdahale sadece bölge dinamiklerini hedef almakla kalmaz, bölgeler ve hatta uluslararası düzeyde yeni sorunlar yaratabilirdi.

Bosna meselesinin bölgesel ve uluslararası ayağı, Bosnalıların Avusturyalılar ve Sırlarla yaşadığı toprak meselelerinde açıkça ortaya çıktı. Devlet, Edirne Antlaşması gereğince altı Boşnak ve Arnavut nahiyesini Sırlara terk etmek zorunda bırakılınca bu durum, Arnavut ve Boşnakların kendi gelecekleri için bir araya gelmesine ve yeni bir bölgesel bir tepkinin doğmasına sebep oldu.¹⁶ Bu noktada Bosnalıların asıl amacının devletle karşı karşıya gelmekten ziyade, Arnavutlarla birleşip Sırlara karşı haklarını savunmak olduğu belirtilmelidir. Ancak Bosnalıların nazarında artık Sultan, İslam topraklarını ve Müslüman tebaasını korumakla mükellef bir *Halife-i Müslimîn* olmaktan ziyade, din ayırt etmeden bütün tebaasına eşit mesafede duran bir otoriteye dönüşmüştü. Dolayısıyla isyan bir taraftan bölge halkının devletten yavaş yavaş uzaklaşmasına sebep oluyorken, öte yandan devlet

de Bosnalıları güç ve gelişimin önündeki engeller olarak görmeye başladı. Bosnalıların kendi kaderlerini tayin için harekete geçmeleri bu şartlar altında gerçeğeleşti.

Genci ve yaşlısıyla bütün yerel halkı bir araya getiren ve içlerinden birini, Hüseyin Kapudan'ı vali atamak için Babıali'ye arzuhalles yazdıran bu saik, Eylül 1831'de Hüseyin Kapudan'ın kendini *de facto* vali ilan etmesiyle yeni bir dönemi başlattı.¹⁷ Bölge halkının Hüseyin Kapudan'ın vali atanması yönündeki ısrarcı talepleri, merkezin atayacağı bir valinin onların haklarını tam olarak koruyamayacağını, bunun ancak yerel bir vali ile mümkün olabileceğini iddia etmekteydi. Bosnalıları bu şekilde düşünmeye sevk eden iki saik söz konusuydu: Babıali'nin merkezileşme politikası ve Sırların bölgede artan baskısı. Açıktır ki içlerinden birinin kendilerini yönetmesi talebi onlar için artık bir ölüm kalım meselesine dönüşmüştü. Bölgeye özel görevlerle gönderilmiş yetkililere ve hatta Sadrazama göre Bosna'da isyanın son bulması ancak Hüseyin Kapudan'ın valiliğinin tanınmasıyla mümkündü.¹⁸

Bu taleplere dayanarak bazı akademisyenler, isyanın milliyetçi bir ajandaya sahip olduğunu savunmuştur.¹⁹ Ancak görülmektedir ki valilik makamına talip olan Hüseyin Kapudan sık sık devlete ne kadar bağlı olduğunu belirtmekte ve kendisine valilik verildiğinde devletin çıkarları için nasıl canla ve başla çalışacağını söylemektedir. Bölge halkının talep ve yakarılarından yola çıkarak söyleyebileceğimiz, Hüseyin Kapudan hareketinin, Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan tefrikini amaçlayan ayrılıkçı bir hareket olmadığıdır. Bu daha ziyade, zaman içerisinde devletin bölge halkına tanıdığı hakları korumayı hedefleyen, *eski düzen* taraftarı bir hareketti. Öte yandan isyancıların devletin atadığı valiye karşı çıkıp kendi valilerini kendilerinin seçme isteği veya yerel bir lider öncülüğünde Osmanlı merkezine karşı bir harekete girişmeleri, gücünü etnik unsurlardan ziyade yerelden alan bir erken veya ön-milliyetçilik dönemi olarak kabul edilebilir.

Büyük bir ihtimalle Bosnalılar, kendileri için atanan valiye ısrarla karşı çıkarlarsa devletin en sonunda Hüseyin Kapudan'ın valiliğini tanıyacağı düşüncesindeydiler. Eyaletin önceki isyanları emsal alındığında halkın bu tür bir çıkarımda bulunması oldukça

doğaldı; zira Bosna'nın isyan tarihi, devletin eyaleti bir kargaşa ortamında bırakmaktansa geri adım atmayı tercih ettiği birçok örnekle doluydu. Brummet'in da belirttiği üzere, teoride bu tür isyanların cezası ölümdü; fakat pratikte, bir dizi suçlama ve gözdağı ile başlayan bu süreç, cezadan çok pazarlıklar ve tavizlerle son bulmaktaydı.²⁰ Muhtemeldir ki, önceki tecrübelerden yola çıkarak Bosnalılar bu isyanın da uzlaşıyla son bulacağını düşünmüşlerdi. Bu noktada en sert ve dirençli tavrın II. Mahmud'dan geldiğini; padişahın Bosna'daki her olayı sıkı sıkıya takip ettiğini ve müdahale etmekte hiç tereddüt etmediğini ayrıca belirtmek gerekir. Öte yandan, isyan sürecinde yaşanan Boşnak-Arnavut işbirliği, bu dönemde Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'ye saldırması ve akabinde dahili şartlar sebebiyle Babıali'nin Bosna isyancılarının üzerine yürümekten vazgeçmesi, Mehmed Ali Paşa'nın Boşnak ve Arnavut isyancılara maddi destek sağlaması, Sırp lideri Miloş'un bir taraftan Babıali'yle destek yazışmaları yaparken diğer taraftan Bosnalı isyancılarla ilişkiye geçmesi, Babıali'nin ise isyanı bastırmak için Avusturya'nın desteğine müracaat etmesi gibi unsurlar açıkça göstermektedir ki bu isyanı, bütün bölgesel ve uluslararası aktörleri ve onların kendi aralarındaki ilişkileri dikkate almadan tetkik etmek mümkün değildir.

İsyanın bastırılmasından sonra Babıali'nin kendisini destekleyenleri taltif ve atıyyelerle ödüllendiği görülmektedir. Bu noktada Hersek'in Bosna'dan ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık olarak İstolçeli Ali Paşa'nın idaresine verilmesi²¹ sadece, devletin isterse bölgenin yerel ayanından birisini idareci olarak atayabileceğini göstermesi açısından değil, aynı zamanda teorik açıdan Hüseyin Kapudan'ın valilik makamına atanmasının mümkün olabilirliğini göstermesi açısından da önemlidir.

İsyanın bastırılmasında devletin sergilediği kararlılığın önemli bir sebebi de, Osmanlı İmparatorluğu'nun isyankar tebaasını sindirecek bir güce sahip olduğunu herkese göstermekti. Devletin içeriden ve dışarıdan yönelen baskılar neticesinde nasıl zor bir dönemden geçtiği düşünülürse, bu durumun önemi daha iyi anlaşılır; zira bu dönemde isyanlar sadece Bosna'yla sınırlı değildi ve artan dış müdahaleler de işleri iyice zorlaştırmaktaydı. Mümkündür ki devlet, kendi Müslüman tebaasının itaatini te-

min edemezse, gayrimüslimleri, sözgelimi Sırpı, nasıl kendine tâbi kılacağıının endişesini taşıyordu. Dolayısıyla II. Mahmud'un Bosna'da merkezileşmenin sağlanması yönündeki ısrarcı tavrı Bosna'nın, Sultanın sadece kendi tebaasına değil düşmanına da sembolik gücünü gösterdiği önemli bir savaş alanına dönüştüğünü göstermekteydi.

Öte yandan mümkündür ki, merkezden uzaklığı sebebiyle, devletin merkezileşme ve modernleşme politikaları Bosna'da çok iyi anlaşılamamış ve bölge halkı bunların devlet için ne kadar önemli olduğu hakkında tam bilgiye sahip olamamıştı. Merkezi yetkililerin değişen politikalarını özellikle uzak eyaletlere izahta yetersiz kaldığı açıktır; zira önceki dönemlerin adem-i merkeziyetçi politikaları en çok bu bölgelerde kaotik bir ortam yaratmıştı. Bu noktada belirtmek gerekir ki, bu dönemde bu tür sorunlarla yüzleşen tek devlet Osmanlı İmparatorluğu değildi. Avrupa'daki imparatorluklar da benzer buhranlarla uğraşıyordu; zira bunlar erken-modern devletin alametleriydi.²²

Bu çalışmanın iddialarından birisi de, Yeniçeriliğin kaldırılmasında olduğu gibi Hüseyin Kapudan hareketinin bastırılmasının da sorunları ortadan kaldırmadığıdır. Bu, *nizâmât* olarak adlandırılan yeni düzenin sadece ilk aşamasıydı ve değişiklikler, bazen tamamen geriye dönüşlerle oldukça meşakkatli bir yol izleyecekti. Asakir-i Mansure'nin tanzimi, tımar sisteminin kaldırılması, mustahfız askerlerinin yeni bir düzene tâbi tutulması ve yeni vergilerin toplanması sırasında bölge halkı yine büyük bir mukavemet gösterecek ve öyle ki, akamete uğrayan birkaç teşebbüsten sonra devlet, 1850'lere kadar bu reformları ertelemek zorunda kalacaktı.

Çalışmamız, devletin bir isyanı ve isyancıları nasıl algıladığını göstermesi açısından önemli gördüğü için belgelerde kullanılan dile ve seçilen kavramlara bilhassa eğilmiştir. Bunun neticesinde belgelerde, isyan ve isyancılar için çoğu zaman birbirini yerine kullanılabilen, oldukça geniş bir kavram yelpazesinin devreye sokulduğu görülmüştür. Bu durum, isyana dâhil olan grupların çeşitliliği kadar, onun hakkında yorumda bulunanların çokluğu sayesinde zenginleşen bir dili akla getirmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki devlet, bütün bölge halkını isyancı ve eşkıya

olarak nitelemekten veya "ahmak Boşnak kavramı doğruymuş"²³ gibi açıklamalarla bütün Boşnakları hedef almaktan çekinmemiştir. "Boşnaklar fesat ve şeytanlıklarıyla maruftur"²⁴ veya "Boşnak halkı sefil bir kavim olarak merhamet ve inayetin kadrini bil-mediklerinden"²⁵ türünden, bütün Bosna eyaleti halkını hedef alan tanımlamalar göstermektedir ki devlet nazarında bu isyan bir grupla sınırlı değildir; bu, daha ziyade bütün bölge halkıyla ve etnik Boşnak kimliğiyle doğrudan alakalandırılan bir isyandır. Ayrıca pejoratif bir kavramsallaştırmanın devreye sokulduğu ve isyancıların bir taraftan ahlak veya yaramaz olarak adlandırılırken diğer taraftan devlete ihanet edenler olarak suçlandıkları görülmektedir. Bu tür bir yaklaşımla devletin bir taşla iki kuş vurmayı planladığı söylenebilir. Öncelikle, pejoratif bir biçimde kullandığı, ahlak, sefil gibi kavramlarla devlet bu insanların, hareketlerini kontrol edemez, marjinal bir grup oldukları izlenimi vermektedir. Dahası, isyancıların eşkıya, fitneci veya devlete ihanet edenler olarak tanıtılması, onları "cahil eşkıya güruhundan" bütün Daru'l-İslâm'a ihanet etmiş "bilinçli hainlere" dönüştüren ağır bir isyanın faileri yapmaktadır.

İncelediğimiz belgeler göstermektedir ki bu isyan, bölgenin ileri gelenlerini, ulemayı, tüccarı ve esnafı olduğu kadar sıradan halkı da kuşatan; belgelerin "yekdil ve yekcihet" olma durumu olarak ifade ettiği,²⁶ bölgesel bir bütünleşmeyle gerçekleşmiş bir isyandır. Bu sayede Boşnak kavramının hem isyancılar hem de devlet için bir şemsiye kavram haline geldiği görülmektedir. İsyanlılar bu kavramı, bölge halkını geniş Osmanlı dünyasından ayırmak ve bölgesel bir beraberliğe işaret etmek için kullanıyor-ken, devlet ise birbiri arasında fark gözetmeksizin bütün bölge insanını ifade için kullanmaktadır. Belirtmek gerekir ki, incelediğimiz belgelerde isyan liderleri isimleriyle anılıyor ve haklarında daha teferruatlı bilgi veriliyorken sıradan halka dair bilgi rakamlarla veya grup kimlikleriyle sınırlıdır. Bunun en önemli sebebi, isyana katılanların çokluğudur. Öte yandan, bölgenin gayrimüslim ahalisinin bu isyana Müslümanlar kadar ilgi göstermediği açıktır. Ancak sıklıkla olmasa da karşılaştığımız bazı gayrimüslim isimleri, isyana bu grubun tamamen kayıtsız kalmadığını göstermektedir.²⁷ Belgelerde isyan lideri olarak zikredilen isimlerin

çeşitliliği ve çokluğu da göstermektedir ki bu, farklı sosyal gruplardan çok sayıda kişinin etkin katılımıyla gerçekleşmiş bölgesel bir isyandır.

Görülmektedir ki Bosna'da isyancılara en büyük desteği ulema sınıfı vermiştir. İstanbul'da Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında ve akabindeki reform sürecinde Sultanın en büyük destekçisinin ulema olduğu düşünülürse, ulema sınıfının önemi daha iyi anlaşılır.²⁸ Şüphesiz ki İstanbul'da bu destek devletin işini ne kadar kolaylaştırmışsa, Bosna'daki eksikliği o derece güçleştirmiştir. Yerel ulemanın bir isyanda bu kadar öncü bir rol üstlenmesinin en önemli sebebi ise, bu sınıfın ayan sistemi ile alakalı bir şekilde, 18. yüzyıldan itibaren artan gücüdür. Öyle ki ayan sistemi sayesinde, devletin resmi görevlileri olarak bölgeye atanan ulema zamanla, yerel çıkarlar için mücadele eden aracılar dönüşmüştür. Bu noktada Bosna'da yaşananları "ulemanın ayanlaşması" olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Ulemanın isyan saflarına katılmasının diğer önemli bir sebebi ise, "eski düzeni" savunma refleksidir. Bosna ulemasını ve genel olarak bütün halkı eski düzeni korumaya yönelten saik ise, sahip olduklarını yitirme korkusudur. Öyle ki halk, yeni düzen şeklinde kendilerine dayatılan değişikliklerin sadece askeri sistemle sınırlı kalmayacağı, fakat uzun bir süreç içerisinde elde ettikleri hakları alıp götüreceği düşüncesindeydi. Bu dönemde Boşnaklara özgü genel bir zihni kalıptan söz etmek gerekirse, bunun bir tür savunma psikolojisi veya değişime karşı yönelen bir tür muhafazakarlık olduğu söylenebilir. Bu savunma psikolojisi Bosna'nın, arşiv belgelerinde "üç tarafı düşmanla çevrili" şeklinde ifadelendirilmiş²⁹ coğrafi konumuyla yakından alakalıdır.

İsyancıların amaç ve taleplerine gelince; incelediğimiz iki isyan safhasında da temel iddia, devletçe yapılmak istenen değişikliklerin esasında eski kanun, *kânûn-ı kadîme* aykırı olduğuydu.³⁰ Denilebilir ki bölge insanının *kânûn-ı kadîme* yaptığı bu vurgu, onların 'süfli' gördüğü değişimler karşısında geçmişi nasıl idealleştirdiklerinin iyi bir kanıtıdır. Dahası, kanuna yapılan vurguyla isyancılar hareketlerini meşrulaştırma yoluna gidiyor ve devlete iddialarının yeni veya uydurma olmadığı gibi kendilerinin de türedi olmadığını hatırlatıyorlardı. İsyanın ilk safhasında *kânûn-ı*

*kadîm*in ihlali Yeniçeriliğin lağvıyla sınırlandırılırken ikinci safhada bu, yeni uygulamaya konulan tüm hükümlere tevsi edilmiş ve bilhassa hem kanuna, hem örfe ve hem de Peygamberin sünnetine ve Hanefi mezhebine aykırı olduğu söylenen kılık-kıyafet-teki değişiklikleri hedef almıştı. Böylelikle, değişikliklerin dini bir ihtiyaçtan kaynaklandığını öne süren devletin iddialarına benzer biçimde isyancılar da hareketlerinin doğruluğunu ispat için İslami terminolojiye müracaat etmekteydi.

İsyancılar ilgayı, dinde yeri olmayan, sonradan uydurulmuş bir bid'at olarak görmekte ve bunun kabulü halinde birçok bid'atın arkasından geleceğini iddia etmekteydiler.³¹ Dolayısıyla hukuk dışında din de devreye sokulmakta ve isyancılar uygulanmak istenen değişikliklerin hukuk kadar dine de aykırı olduğunu savunmaktaydılar. Bu stratejiyle alakalı olarak isyancıların değişime karşı olan kazalardan *ilam* ve *mahzarlar* toplayarak bunları Babıali'ye sundukları görülmektedir.³² Esasında bu rica ve yakarış mektuplarıyla bölge halkı bir taraftan Sultani nihai karar mercii olarak gördüklerini belirtirken diğer taraftan da kendilerine dikte edilen her şeyi kayıtsız şartsız kabul etmeyeceklerinin sinyali vermiş oluyorlardı. Dolayısıyla bu mektupların onları Sultana kayıtsız şartsız teslim olan kullar ile özgür insanlar arasında arafta bir yere konumlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Devletin isyancıları bastırmak için müracaat ettiği yollara gelince; uygulamalar amacın sadece suçluyu cezalandırmak olmadığını işaret etmektedir; hedef aynı zamanda, cezayı bir güç gösterisi olarak devreye sokmak ve bölge üzerindeki hakimiyeti yeniden inşa etmektir. İsyan liderleri söz konusu olduğunda devletin uzlaşma yerine cezalandırmayı tercih ettiği ve sürgün ve idamlara baş vurduğu görülmektedir. Öte yandan, kolaylıkla taraf değiştirebileceği düşünülen kişiler için ise uzlaşma kapısı hep açık bırakılmış; mesela isyan başlarından birisiyle yakın ilişki içinde olanlar affedilebilirken, taltif ve hediyelerle bölge ileri gelenlerinden bazılarının gönülleri kazanılmaya çalışılmıştır.³³ Bu, ana hedefi hem merkezde hem de eyaletlerde idarenin merkezileşmesi olan bir devletin isyan liderlerinin varlığını kabul edilemez görürken, isyana pasif destek verenlerin gücünü kolaylıkla kırılabilir görmesinden kaynaklanmaktadır. Devlete göre isyana liderlik

edenler sert bir biçimde cezalandırılırlarsa hareket son bulacaktı; dolayısıyla cezalandırmaların bütün halka yaygınlaştırılmasına ve isyanı bir şekilde desteklemiş sıradan halka şamil kılınmasına gerek yoktu. Devletin bu yaklaşımından yola çıkarak isyancı tarafı üç gruba ayırmak mümkündür: İsyân liderleri, bu liderlerin faal destekçileri ve isyanın pasif taraftarları. Görülüyor ki cezalandırmalar bütün liderlere hasredilmişken, isyanın faal destekçilerinin akibetleri makamlarına, desteklerinin gücüne veya zenginliklerine göre farklılık göstermiş; pasif taraftarlar ise herhangi bir cezaya muhatap olmamıştır. Denilebilir ki bu cezalarla devlet bir taraftan bu suçun bir neticesi olduğunu göstermeye ve isyancı ile itaatkar arasında kalın bir çizgi çizmeye çalışırken öte yandan mutlak hakimiyetini sergileme yoluna gitmiştir.

Bu isyan sırasında liderlik konumu, bölge halkını harekete geçirme ve bölgesel bir güç etrafında birleştirmede kilit rol oynamıştır. Şüphesiz burada kastettiğimiz, isyanın bütün sorumluluğunu liderin omuzlarına yüklemek değildir; bu daha ziyade, bu dönemde Balkanlar'da sıklıkla görülen, bölge şartlarının ortaya çıkardığı güçlü liderlikle alakalıdır. Bölge insanının yarattığı ve her biri kendilerini çevreleyen dünyanın ürünü olan, bizim örneğimizde Ruscuklu Ali Ağa, Hüseyin Kapudan ve İstolçeli Ali Paşa veya dönemin Balkanlar'ında Vidinli Pasvanoğlu Osman Paşa, Tepedelenli Ali Paşa ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi şahsiyetler, hayatlarında benzer yollardan geçmiş, benzer ailevi geçmişlere, eğitime ve çevreye sahip, ticarete, taşımada veya askeri hayatta iyi bir konuma ulaşmış kişilerdi. Şaşırtıcıdır ki bu noktada İşkodra, Vidin, Yanya, Ruscuk veya Gradacac misali Balkanlar'daki görece küçük şehirler ayanın temerküz edebileceği birer iletişim ve ilişkiler ağı merkezine dönüşmüş ve zikrettiğimiz liderlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İlginçtir ki bu liderler oldukça çalkantılı bir dönemde yaşamış ve hayatları, Osmanlı merkezi yetkilileriyle kâh anlaşarak ve kâh mücadele ederek geçmiştir. Bu noktada liderlerin sahip olduğu ilişkiler ağı bize onların ait olduğu dünyaya dair çok şey söylemektedir. Öncelikle bu şahsiyetler sadece idari anlamda değil, askeri anlamda da geniş bir alanı denetimleri altına almışlardır. Bu yüzdendir ki merkez yerel bir gücün desteği olmadan onla-

rı bastırmada hep başarısız olmuş ve birini ortadan kaldırmak için diğerine müracaat etmiştir. Ancak görülüyor ki bu durum bir kısır döngü yaratmış; birinin bastırılması, bir diğerinin gücü ele geçirmesi anlamına gelmiştir. Mecazen söylemek gerekirse, biri ölürken diğerine hayat vermiştir. Mesela Hüseyin Kapudan örneğinde, onu ortadan kaldırmak, bölgenin bir diğer önemli şahsiyeti olan İstolçeli Ali Paşa'ya düşmüştür.³⁴ Bu noktada devlet, isyan eden bölge ileri geleniyle uzlaşmaya gitmek yerine, yine dönemin önemli bir hususiyeti olan, eşraf arasındaki düşmanlığı kullanmıştır. Öte yandan bu dönemde iki ya da daha fazla lider arasındaki işbirliği, düşmanlıklar kadar sık rastlanan bir durumdur. Hüseyin Kapudan ile İşkodralı Mustafa Paşa arasındaki dayanışma veya Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın her ikisine sunduğu mâli destek bunun güzel bir örneğidir.³⁵

Ayrıca bölgelerini iyi tanıyan bu liderler için halkın taleplerini bilmek ve onları aynı amaç doğrultusunda harekete geçirmek hiç de zor olmamıştır. Bölge meselelerine müdahil olmaları, onları inisiyatif ele alıp halk arasında meşhur birer şahsiyet olmaya yöneltmiştir. Üçüncü olarak denilebilir ki, bu dönemde Balkanlar'ın içinde bulunduğu kargaşa ortamı bir bölgesel bilinç yaratmış ve halkı kanatları altında toplayacak liderlerin doğmasına sebep olmuştur.

Notlar

- 1 Fernand Braudel. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, cilt II, s. 520, vd.
- 2 Mesela bkz., BOA HAT 430/21898, 27 Zilhicce 1243/10 Temmuz 1828, BOA HAT 1312/51043 E, 17 Cemaziyülevvel 1250/21 Eylül 1834.
- 3 Mesela bkz., BOA HAT 423/21803, 23 Zilkade 1242/18 Haziran 1827, BOA HAT 429/21888, 21 Ramazan 1242/18 Nisan 1827.
- 4 Nenad Moacanin. *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690*. (Leiden ve Boston: Brill, 2006), s. 131.
- 5 Avdo Sućeska. "Mālikāna Lifelong Lease of Governmental Estates in the Ottoman State," *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36 (1986), s. 230.
- 6 Mesela bkz., BOA HAT 405/21172, 23 Rebiyülevvel 1247/01 Eylül 1831, BOA HAT 405/21172 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831, BOA HAT 441/22192, 07 Rebiyülahir 1247/15 Eylül 1831.
- 7 BOA HAT 429/21881, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826, BOA HAT 436/22062 K, 17 Receb 1242/14 Şubat 1827.

- 8 Mesela bkz., BOA HAT 440/22173, 22 Ramazan 1246/06 Mart 1831 ve BOA HAT 440/22160, 06 Şaban 1246/20 Ocak 1831.
- 9 Saraybosna Sicilleri, defter. 65, s. 41, 13 Şevval 1241/21 May 1826, BOA HAT 476/23348, 29 Zilhicce 1241/04 Ağustos 1826, BOA HAT 639/31478, 29 Zilkade 1241/05 Temmuz 1826.
- 10 Mesela bkz., BOA HAT 424/21811 G, 05 Cemaziyülevvel 1242/05 Aralık 1826, BOA HAT 429/21881, 29 Safer 1242/02 Ekim 1826.
- 11 BOA HAT 338/19357, 30 Muharrem 1242/03 Eylül 1826, BOA HAT 1056/43477 A, 30 Muharrem 1242/03 Eylül 1826.
- 12 Mesela bkz., BOA HAT 430/21895, 19 Muharrem 1243/12 Ağustos 1827, BOA HAT 440/22162, 23 Şevval 1242/20 Mayıs 1827.
- 13 Mesela bkz., BOA HAT 429/21886 H, 11 Zilhicce 1243/24 Haziran 1828.
- 14 BOA HAT 440/22152, 21 Zilhicce 1243/04 Temmuz 1828.
- 15 Mesela bkz., BOA HAT 442/22201, 11 Rebiyülahir 1247/19 Eylül 1831.
- 16 BOA HAT 437/22080, 25 Ramazan 1246/09 Mart 1831, BOA HAT 438/22091, 21 Şaban 1246/04 Şubat 1831.
- 17 Mesela bkz., BOA HAT 437/22077 D, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831, BOA HAT 440/22148 C, 09 Rebiyülahir 1247/17 Eylül 1831, BOA HAT 440/22154 D, tarihsiz.
- 18 Mesela bkz., BOA HAT 435/22039 B, 18 Rebiyülahir 1247/26 Eylül 1831, Saraybosna Sicilleri, defter. 70, s. 16, 17 Zilkade 1247/18 Nisan 1832.
- 19 Mesela bkz., Ahmed S. Aličić. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*. (Saraybosna: Orijentalni Institut u Sarajevu, 1996), s. 415, Ahmet Cevat Eren. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*. (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965), s. 72, 115.
- 20 Palmira Brummet. "Classifying Ottoman Munity: The Act and Vision of the Rebellion." *Turkish Studies Association Bulletin*, s. 91-107.
- 21 BOA HAT 439/22127 A, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833, BOA HAT 439/22127 D, 21 Ramazan 1248/11 Şubat 1833.
- 22 Rifa'at A. Abou-El-Haj. *Formation of the Modern State, The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, s. 1-6.
- 23 BOA HAT 429/21880 R, 09 Cemaziyülahir 1242/08 Ocak 1827.
- 24 BOA HAT 423/21770, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 25 BOA HAT 405/21174 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 405/21180 C, 28 Rebiyülevvel 1247/06 Eylül 1831.
- 26 BOA HAT 426/21851, 27 Rebiyülevvel 1242/29 Ekim 1826.
- 27 Mesela bkz., BOA HAT 437/22083 A, 15 Şaban 1248/07 Ocak 1833.
- 28 Mesela bkz., Fatma Sel Turhan. *The Abolition of the Janissary Army and Its Reflections*, s. 65, 69, vd.
- 29 Mesela, BOA HAT 436/22062, 16 Receb 1242/13 Şubat 1827.
- 30 Mesela bkz., BOA HAT 338/19348, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827, BOA HAT 405/21172 B, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
- 31 Mesela bkz., BOA HAT 425/21815 B, 29 Zilhicce 1242/24 Temmuz 1827.
- 32 Mesela bkz., BOA HAT 425/21813, 16 Rebiyülevvel 1242/18 Ekim 1826, BOA HAT 425/21813 G, 28 Rebiyülevvel 1242/30 Ekim 1826.

- 33 Mesela bkz., BOA HAT 423/21781, 11 Şaban 1243/27 Şubat 1828.
- 34 Mesela bkz., BOA HAT 422/21746, 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832, BOA HAT 423/21757, tarihsiz, BOA HAT 439/22133, 14 Safer 1248/13 Temmuz 1832.
- 35 Mesela bkz., BOA HAT 406/21191, 07 Şevval 1246/21 Mart 1831, BOA HAT 431/21919 H, 13 Zilhicce 1246/25 Mayıs 1831, BOA HAT 416/21529, 08 Rebiyülevvel 1247/17 Ağustos 1831.

Ek I

Hüseyin Kapudan'ın Valilik Makamına Atanması İçin Babialî'ye Yazdığı Arzuhal

Hatt-ı Hümayun 440/22154 D

Devletlû, inâyetlû, ebhetlû, merhametlû, veliyyü'n-ni'm, amîmü'l-vücûd ve'l-ekrem efendim, sultânım hazretleri

Atebe-i ulyâ-yı hazret-i veliyyü'n-ni'mâne-i rahîmânelerine arz-ı hâl-i darâat-meâl-i kullarıdır ki,

Bundan akdemce karındaşımız Osman Paşa kulları hizmet-i hazret-i veliyyü'n-ni'mânelerinde bulunarak mazhar-ı nevâziş ve nâil-i lutf u ihsân ve hayât-bahşâ-yı kerem-âsâr-ı veliyyü'n-ni'mânelerinin edâ-yı şükr ve sitâyışkârîleriyle vürûd-ı nâmiye ve bu abd-i ahkâr kullarına ifâde eyledikde bu kulları dahi hizmet-i devletlerinde bulunmak ve izhâr-ı sadâkat etmek ve ol vechle ni'met-i bahirül- mütemennîleriyle mütena'im ve şerefyâb olmam arzusunda olub öteden beru derûn-ı sâdika-i çâkerânemizden şekk ve şübheden ârî olan merâsim-i sadâkat ve levâzime-i sıdk u ubudiyet izharıyla cerîde-i bendegân kullarına dâhil ve zîr himâye-i felek-i şukûhlarında müstazıl olarak hidemât-ı devletlerinde bulunmamızı ez dil ü cân iştiyâk ve arzû-yı berkemâl ile mevlâ-yı müteâlden müsted'â-yı kulları olmuş ise dahi hilâf-ı ümîd-i kulları ve adem-i istihkâkiyet-i çâkeri olarak bu defa vücûh-ı eyâlet-i Bosna ve erkân ve rüesâ ve sağîr ve kebîr sekene-i vilâyet kullarının zenbvâr-mânend-i ser-âcizâne-i abîdânem tecemmü' ve hablü'l-müteayyin ile bu kullarına teşebbüs ederek rütbe-i vâlâ-yı vezâret ile eyâlet-i Bosna uhde-i kullarına liecli't-tevcîh ibrâm ve ilhâh olunduy- sa da bu kulları bervechle rızâ-dâde olmayub ibram-ı bîmeâllerini her ne kadar indifâına dikkat-i kulları derkâr ise de bir dürlü ibrâm ve ilhâhlarından hilâs olmayarak çâr nâçâr ol vechle ibrâm-ı ehâlilerine bi'z-zarûr rızâdâde olub ve cenâb-ı hazret-i veliyyü'n-ni'met-i âlem efendimiz hazretlerinin kemâl-i şefkat ve asâr-ı merhamet- seniyyelerine ma'zûren ve elfâf-ı deryâ- nevâl-i hazret-i veliyyü'n-ni'mîlerine müsteniden taraflarından bir kıta mahzarı tertîb ve temhîren hakpây-i

merâhim-bahşâ-yı hazret-i vâridânelerine takdîme cesâret olunduğundan eltâf-ı bîgâye-i hazret-i veliyyü'n-ni'mânelerinden mutazarri'dir ki ez-kazâ-i derûn-ı eyâletde vukû-ı yâkine olan harekât-ı nâ-becâ ve uygunsuzluğun men ü def' ve kâffe-i mevâdât-ı lâzimesi ber-tıbk-ı irâde-i seniyye-i şâhâne vech-i suhûletiyile ru'yet ve temşiyetine medâr olmak mülâhazaya binâen ve derûn-ı kullarıda olan sadâkat-ı kaviyye ve âsâr-ı hakikat-i (okunmayan bir kelime) ibrâz ve her vechle uğur deyu devlet-i aliyyede bezl-i cân ve fedâ-yı mâl edeceğimizi ve sâye-i merâhim-i şâhâne-i zıllullâhîde ehâli kullarının keyfiyet-i istirhâmları nezd-i kerâmet vefd-i hazret-i veliyyü'n-ni'mide makbûl ve mesmû' ve ol vechle bu abd-i kullarını cerîde-i çirâğân-ı bendegân kullarına idhâl buyurulmak ümîdiyle ez-gayri hod li-tastîr-i arz-ı hâl-i kullarıya cerâid ve mahzar ehâli-i kullarıyla maan hakpây-i devletlerine cesâret kılındı. Eltâf-ı hazret-i hadîdîlerinden mutazarri'dır ki evvel ü âhire duâtân-ı kabûl-i âciz-i abd-i der- (okunmayan bir kelime) -leriyle tevcihât-ı hayriyet-âyât-ı bende-i pervâneleri mazhariyet ile kâm buyurulmak bâbında ve her hâl ve beher emirde emr ü fermân hazret-i men lehu'l-emrindir.

Hüseyin Bey Kulları

Ek II

1826-1836 Arası Bosna'da Yaşananların Kronolojisi

15 Haziran 1826	İstanbul'da Yeniçeri ordusunun ilgası.
17-26 Haziran 1826	Yeniçeri Ordularını kaldıran fermanın Bosna'ya gönderilişi.
Eylül 1826	Meşveret için her kazadan bir-iki kişinin Saray'a çağrılışı. Bu meşverette bölge halkı isyan kararı almıştır.
Eylül 1826	İsyanın bütün bölgeye yayılmaya başlaması.
Ekim 1826	İsyancı tarafın ikinci büyük meşvereti. Katılımcılar yeni orduyu kabul etmeyeceklerine, talime katılmayacaklarına ve Yeniçerilik iddialarından vazgeçmeyeceklerine karar verdiler.
Aralık 1826	Esham Mukataacısı Mehmed Arif Bey ve Pirlepel Ahmed Efendi halkı Yeniçeriliğin ilgasına ikna etmek ve bölgede yaşananları merkezi yetkililere rapor etmek gibi özel görevlerle Bosna'ya gönderildi.
Aralık 1826	Vali Mustafa Paşa görevinden azledilip Belgrad Muhafızı Abdurrahim Paşa Bosna Valisi olarak atandı.
Mart 1827	Abdurrahim Paşa Saray şehrine girdi ve şehir ciddi bir çatışma yaşanmadan teslim oldu.
Haziran 1827	Babıali valinin bundan böyle Saray'dan eyaleti idare etmesi emrini verdi.
Ekim 1827	Britanya, Fransa ve Rusya tarafından Navarin'de Osmanlı donanması batırıldı.

- Mayıs 1828 Rusya'ya savaş ilanı üzerine Bosnalılar merkeze 20.000 asker gönderecekleri sözünü verdiler.
- Haziran 1828 Visoko bölgesinden toplanan askerler yeni uniformalar sebebiyle ayaklandı.
- 29 Haziran 1828 Abdurrahim Paşa Saray'ı terk etmek zorunda kaldı ve Travnik'e geçti.
- Ağustos 1828 Abdurrahim Paşa valilikten azledildi ve yerine sabık İnebahtı Muhafızı Ali Namık Paşa getirildi. Ali Namık Paşa valilik makamını Travnik'e taşımayı uygun gördü.
- Haziran 1829 Ali Namık Paşa Rusya ile savaşmak üzere bölgeden topladığı yaklaşık 5.000 askeri Vidin'e göndermeye muvaffak oldu.
- Aralık 1829 Edirne Antlaşması imzalandı ve Osmanlı yetkilileri Vidin, Alacahisar ve Bosna'dan altı nahiyeyi Sırlara bırakmayı kabul etti.
- Ocak 1830 Tobhane Katibi Keşşaf Efendi altı nahiye ile ilgili sınır tahkiki için Bosna'ya gönderildi.
- Ocak 1831 Artan Rus baskıları neticesinde Lebib Efendi'nin bir Rus komitesiyle birlikte altı nahiye'nin sınır tahkiki için bölgeye gönderilmesine karar verildi.
- Ocak 1831 Bosna ileri gelenleri Hüseyin Kapudan'ın konağında toplanarak Sırların altı nahiye'yi zapt etme çabalarına karşı çıkma kararı aldı.
- Ocak sonu, 1831 Tuzla-i Zir'de yapılan meşveret neticesinde Bosna ileri gelenleri valilik makamı Travnik üzerine yürümeye karar verdi.
- 28 Mart 1831 İsyancılar valiyi yakalayıp ev hapsine koydukları Busovac'a gönderdiler.
- Haziran 1831 Vali Ali Namık Paşa Hersek bölgesine doğru kaçtı.
- Mayıs 1831 Sadrazam Reşid Mehmed Paşa isyanı bastırmakla görevlendirildi.

Haziran sonu, 1831	Vidin Muhafızı İbrahim Paşa Bosna Valisi olarak atandı.
Ağustos 1831	İsyancılar Üsküb yakınlarındaki Kaçanık Boğazı'nda Sadrazam Reşid Mehmed Paşa'nın ordusunu geri püskürtmeyi başardılar.
2 Eylül 1831	Hüseyin Kapudan valiliğinin kabulü için Babıali'ye bir mektup yazdı.
Eylül 1831	Saray'da bölgenin bütün ileri gelenlerinin katılımıyla büyük bir meşveret toplandı.
24 Eylül 1831	Bölge halkı Hüseyin Kapudan'ı Bosna Veziri olarak atadı.
Kasım 1831	Sadrazamın ordusu İşkodralı Mustafa Paşa isyanını bastırmaya muvaffak oldu.
Şubat 1832	İbrahim Paşa Bosna'ya girmeyi başaramadığı için Babıali onu azlederek yerine Tırhala Mutasarrıfı Mahmud Hamdi Paşa'yı atadı.
Mart 1832	İsyancılar Vulçettrin'deki savaşta geri püskürtüldüler.
Nisan sonu, 1832	Mahmud Hamdi Paşa Yenipazar'a girmeye muvaffak oldu.
4 Haziran 1832	İstolçeli Ali Paşa'nın yardımıyla Mahmud Hamdi Paşa isyancıları mağlup etti.
15 Haziran 1832	Hüseyin Kapudan 140 kişilik bir grupla Avusturya'ya kaçtı.
Temmuz 1832	Bosna'nın idare merkezi yeniden Travnik'ten Saray'a taşındı.
Temmuz 1832	Yardımları sebebiyle İstolçeli Ali Ağa'ya nişan-ı iftihar verildi ve Hersek, Bosna'dan ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık olarak onun uhdesine verildi.
Ekim 1832	Hüseyin Kapudan ve emrindekiler Belgrad'a geçtiler.

- 26 Aralık 1832 Hüseyn Kapudan, Fedayizade Ali Paşa, Yıldızcioğlu Mustafa Ağa ve Krupe Kapudanı Mehmed Babıali'nin emriyle Belgrad'dan alınıp İstanbul'a getirildi.
- 25 Şubat 1833 Grup İstanbul'a getirilip ev hapsine konuldu.
- Mayıs 1833 Mahmud Hamdi Paşa Bosna valiliğinden azledilip yerine Bağdad Valisi Davud Paşa atandı.
- Mart 1834 Altı nahiye Sırbistan tarafından ilhak edildi.
- Ağustos 1834 Hüseyn Kapudan İstanbul'da öldü. Büyük bir ihtimalle zehirlenmişti.
- 17 Ağustos 1834 Hüseyn Kapudan Eyüp Mezarlığı'na defnedildi.
- Eylül 1834 Babıali Baştürkercî Akif Efendi'yi Bosna'da yeni düzenin uygulanması için görevlendirdi.
- Nisan 1835 Bölgede Asâkir-i Mansûre askerinin tanzimi ve yeni düzenin inşası Davud Paşa ve İstolçeli Ali Paşa tarafından başlatıldı.
- Nisan 1835 Davud Paşa görevinden azledildi ve yerine Belgrad Muhafızı Vecihi Paşa getirildi.
- Şubat 1836 Bosna'da yeni düzeni yerleştirebilmek için yerel ileri gelenlerin desteğinin artacağı düşüncesiyle bazı bölge ayanına devlet nişanı verildi.

Ek III

1826-1836 Arası Bosna Valileri

Mustafa Paşa (Şevval 1241/ Mayıs 1826-Cemaziyülevvel 1242/Aralık 1826).

Abdurrahim Paşa (Cemaziyülevvel 1242/Aralık 1826-Safer 1244/Ağustos 1828).

Ali Namık Paşa (Safer 1244/Ağustos 1828-Muharrem 1247/Haziran 1831).

İbrahim Paşa (Muharrem 1247/Haziran 1831-Ramazan 1247/Şubat 1832).

Hüseyin Kapudan'ın *de facto* Valiliği (Rebiyülahir 1247/Eylül 1831-Muharrem 1248/Haziran 1832).

Mahmud Hamdi Paşa (Ramazan 1247/Şubat 1832-Zilhicce 1248/Mayıs 1833).

Davud Paşa (Zilhicce 1248/Mayıs 1833-Zilhicce 1250/Nisan 1835).

Vecihi Paşa (Zilhicce 1250/Nisan 1835).

Ek IV

Hüseyin Kapudan'ın Müsadere Edilen Malları*

Müsta'mel mai bez şalvar	1 aded	24	guruş	19
Sim çaprazlı kırmızı çuka boylu dolama	1	400	guruş	
Billur bardak	1 aded	10	guruş	
Köhne alaca kısa entari		10	guruş	
Penbe renk çuka kısa dolama	1 aded	35	guruş	10
Al çuka kısa dolama	1 aded	51	guruş	
Müsta'mel şitari kısa entari maa yelek		65	guruş	
Vişnevi çuka şalvar		65	guruş	
İpek kenarlı çamaşır	1 aded	27	guruş	
Tahta sandık	1 aded	4	guruş	5
Boğçalık 1 aded		35	guruş	
Defa boğçalık	1 aded	20	guruş	11
Kırmızı basma zenne yelek		26,5	guruş	
Selimiye boylu entari		150	guruş	
Telli zenne entari		350	guruş	
Şal üzeri kazak entari		173	guruş	
Sim kılбудan harchı boylu çuka dolama		560	guruş	
Yeşil çuka boylu dolama		175	guruş	
Kısa köhne kürk		14	guruş	10

* Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 45-50. Hüseyin Kapudan'ın müsadere edilen malları müzayede yoluyla 60,070 guruş 27 paraya satıldı. Dellâliye masrafı olan 598 guruş, hammâliye 36 guruş ve katip ücreti olan 125 guruş bu paradan düşürüldükten sonra toplam gelir olan 59,311 guruş, 27 para Asâkir-i Mansûre hazinesine devredildi.

Sim döğmeli kırmızı çuka boylu dolama		452	guruş	
Kırmızı fermene	1	101	guruş	15
Yelek	1			
Beyaz takye	2			
Beyaz alaca köhne kısa entari		17	guruş	
Kırmızı şal abdestlik 1		30	guruş	
Kılabudan harçlı müsta'mel alaca entari ve yelek		54,5	guruş	
Sim kopçalı kırmızı katife tozluk		100	guruş	
Köhne abanî ahmediye	1 aded	15,5	guruş	5
Müsta'mel abanî ahmediye	1	67	guruş	
Köhne mai bez şalvar ve dülbend parçası		23	guruş	
Benefşe renk çuka abdestlik	1	115	guruş	
Timur habzalı sandık	1 aded	18	guruş	
Sarı cüzi kısa entari		26,5	guruş	
Şitari alaca kısa entari		50	guruş	
Mai canfez fermene		32	guruş	
Şitari alaca kısa entari		25,5	guruş	
Kırmızı çuka kolsuz cebe	1 aded	135	guruş	
Kırmızı çuka kılabudanlı fermene		100	guruş	
Mai çukaya kaplı kısa kürk		90	guruş	
Basma zenne yelek	2	15	guruş	

Defa boğçalık	1 aded	31	guruş	
Defa boğçalık	1 aded	35	guruş	
Siyah katife sim harçlı zenne cebe		401	guruş	
Telli zenne entari		221	guruş	
Üstüfaye kaplı semmur zenne kürk		690	guruş	
Mai atlas kısa entari		33	guruş	
Selimiye kısa entari	1 aded	40	guruş	
Nemçekarî basma şal		26	guruş	
Damgahane zenne entari		20	guruş	
Mesturât		25	guruş	
Peştamal	1 aded	7	guruş	
Şitari kısa entari maa yelek		43	guruş	
Köhne abanî ahmediye		22	guruş	
Kırmızı kısa çuka dolama		55	guruş	
Kılбудan harçlı kısa entari ve yelek		66	guruş	
Sim kopçalı tozluk		132	guruş	
Sim çapakun raht maa sine bend		750	guruş	
Abanî Ahmediyye		111	guruş	
Kılбудan kenarlı beyaz sarı		20	guruş	
Müsta'mel sırma işleme lebeb	1 aded	120	guruş	
Yeşil bez parça	1 aded	4	guruş	

Kılabudan harçlı kırmızı yelek	1	76	guruş	
Ense gümüş raht maa sine-bend		700	guruş	
Kırmızı çuka abdestlik	1	110	guruş	
Mor cüzi kısa entari		25	guruş	
Defa enselikli sim raht maa sine-bend		817,5	guruş	
Şitari alaca yelek		12	guruş	
Köhne yelek	3 aded	74	guruş	
Maa mai bez şalvar				
Beysilah	1 aded	26	guruş	
Cüz çuka üzeri pullu gâşiye		253	guruş	
Kırmızı kadife kısa dolama		66	guruş	
Müsta'mel sim gâşiye		211	guruş	
Çuka kısa zenne kürk		44	guruş	
Nemçe basması boğça	4 aded	35	guruş	
Defa boğçalık	1 aded	20,5	guruş	
Defa boğçalık	1 aded	24	guruş	
Al kazak zenne entari		151	guruş	
Al çuka ince pullu gâşiye		292,5	guruş	
Orta divan gâşiye		711	guruş	
Deryakâri telli zenne boylu kürk		500	guruş	
Mor çuka boylu dolama		115	guruş	5
Mor çuka kısa kürk		107	guruş	5

Kırmızı kadife işlenmiş kılâbudan fermene		260	guruş	
Mor ve kırmızı cüzi şalvar	2 aded	125	guruş	
Müsta'mel kılâbudanlı gaşiye		171,5	guruş	
Astar parçası		6	guruş	10
Defa mesturât		40	guruş	
Kırmızı camedân yelek maa tozluk		40	guruş	15
Sûd mai çuka abdestlik		108	guruş	
Kılâbudan harçlı kadife yelek		36,5	guruş	
Kılâbudan harçlı kısa entari ve yelek		49	guruş	
Bosna elması çuka kürk		375,5	guruş	
Müsta'mel bol yenli semmur kürk		687	guruş	31
Sarı İngiliz şal		26	guruş	15
Abani	1 aded	75	guruş	10
Semmur kablı müsta'mel kısa çepkan kürk		271	guruş	28
Beyaz Ahmediye		10	guruş	2
Müsta'mel kırmızı çuka boylu dolama		150	guruş	
Yeşil çuka abdestlik		35	guruş	
Köhne kırmızı kürk		85	guruş	17
Defa yeşil çuka abdestlik		60	guruş	
Darçını cüzi kısa entari		25	guruş	
Şitari köhne kısa entari		35	guruş	10

Atlas libade		49	guruş	
Sim kopçalı kırmızı çuka sıkma		81	guruş	
Mor kadife kılбудanlı dolama		586,5	guruş	3
Müsta'mel mor kadife fermene		91	guruş	32
Müsta'mel kırmızı kadife fermene		51	guruş	
Müsta'mel yeşil kadife fermene		42	guruş	10
Müsta'mel zerdava kürk		275	guruş	
Kadife entari maa yelek		115	guruş	
Atlas salta marka		27,5	guruş	
Çuka kısa kürk		45	guruş	
Sırça bardak	2	3	guruş	2
Defa boğçalık	1 aded	24,5	guruş	
Cüz çuka sırma şemseli kaput		357,5	guruş	
Defa boğçalık	1 aded	24	guruş	
Timur habzalı sandık	1	23	guruş	
Cüz çuka sim paftalı kaput		97	guruş	11
Kırmızı kadife kılбудanlı işleme fermene		190	guruş	
Cüz çuka müsta'mel sıkma		111	guruş	
Mai çuka salta marka		17,5	guruş	
Vişnevi çuka sağır dolama		83	guruş	15
Kırmızı kadife fermene		184	guruş	

Telli zenne entari		185	guruş	
Cüz işleme boylu entari		75	guruş	
Sim kılabudanlı boylu çuka dolama		450	guruş	
Sim kılabudanlı yeşil kadife kısa entari		155	guruş	2
Kırmızı çuka fermene		45	guruş	
Selimiyye kısa entari		70	guruş	
Beyaz alaca kısa entari		23	guruş	3
Kırmızı çuka küçük kaput	1 aded	59	guruş	
Kırmızı çuka cebe	1 aded	61	guruş	
Yeşil çuka boylu dolama	1 aded	190	guruş	
Şam alaca kısa entari		29	guruş	
Sim kopçalı kırmızı çahşır		147	guruş	
Alaca yelek	3 aded	47	guruş	
Timur habzalı sandık		30	guruş	
Zenne şalvar	2 aded	105	guruş	
Yağlık	1			
Müsta'mel hamam gönlek	1	37,5	guruş	
Müsta'mel beyaz havlu	6 aded	35	guruş	
İşleme havlu	1 aded	15	guruş	
Banbuk peştamal	1 aded	7	guruş	
Kadife Selanikkâri gâşiye		175,5	guruş	
Boğça	5 aded	-19	guruş	30

Defa boğça	5 adet	40	guruş	
Astar ve alaca parçaları		7,5	guruş	
İpek parçaları		100	guruş	
İpek kenarlı bez parça	9 adet	45	guruş	
Gönlek	1 adet	20	guruş	
Çarşeb	1 adet	15	guruş	30
Bir gönlek bezi		20	guruş	
Kılabudan işleme zenne gönlek	1	18	guruş	
Selanikkâri sağır yasdık yüzü	15 adet	150	guruş	
Selanikkâri şilte	6 adet	122,5	guruş	
Kabaralı beysilah ve fişenklik		40	guruş	
Aşağı ayyar sim iftar sahan	5 adet	700	guruş	
Çorba taşı, kapaklarıyla	2 adet			
Sim kaplı üzenği	1 adet	110	guruş	
Mor çuka abdestlik		111	guruş	
Defa boğça	6 adet	35,5	guruş	
Orta kıta sim şamdan	2 adet	557	guruş	
Defa gönlek	1 adet	20	guruş	
Beyaz hassa parça	1 adet	22,5	guruş	
Defa gönlek	1 adet	10	guruş	
Defa gönlek	1 adet	11	guruş	25
Zenne gönlek	1 adet	41	guruş	

Boğça çarşeb	1 aded	20	guruş	
Uçkur ve omuz makreme ve işleme bürüncük		40	guruş	
Yağlık 1 aded		1	guruş	16
Sim kuşak	2 aded	81	guruş	
Sim tabla	2 aded	627	guruş	
Kubbe bez tob	1 aded	14,5	guruş	
Defa boğça	5 aded	20	guruş	3
İşleme şerbet makreme	2 aded	44	guruş	
Sim leğen maa ibrik		715	guruş	
İşleme zenne gönlek		72	guruş	
Sim mercanlı zarf		21	guruş	
Kırmızı çuka orta divan gâşiye		670	guruş	
Yeşil tahta sandık		10	guruş	
İpekli zenne çamaşır	2 aded	115	guruş	
Defa gönlek	1 aded	10	guruş	
Omuz makreme	6 aded	20	guruş	
Bez parçaları		80	guruş	
Sağır yedek gâşiye		160	guruş	
Defa yedek gâşiye		215	guruş	1
Darçını çuka kısa entari	1	25	guruş	
Müsta'mel mai çuka semmur kürk		511	guruş	
Kadife işleme seccade	1 adet	311	guruş	

Selanikkâri seccade	1 aded	60	guruş	
Kırmızı ve mor kadife parçaları	3	161,5	guruş	
Beyaz hassa işleme entarilik		45	guruş	
Müsta'mel lahur duhan kisesi		1,5	guruş	
Selimiye entarilik parçası		79,5	guruş	
Ferma peş parçası		37	guruş	
Şal işleme entarilik		57	guruş	25
Damgahane entarilik		37	guruş	10
Selimiye entarilik		85	guruş	
Bir mikdar klabudan-ı şerbet		25	guruş	30
Müsta'mel kaput çaprazı	8 aded	125	guruş	
Tel işleme duhan kise		25,5	guruş	
Mor kadife fermene maa yelek ve etrafında hayret-i nısfıyye	86 aded	2000	guruş	
Sim sağır kahve ibrik	2 aded	97	guruş	21
Sim sağır gülabdan	2 aded	315	guruş	
Maa buhurdan	2 aded	29	guruş	
Sim tek buhurdanlık		75	guruş	
Sim macun hokkası		65	guruş	
At kuşağı	3 aded	5	guruş	6
Köhne seped sandık		3	guruş	15
İşleme köhne çuka gâşiye		70	guruş	

Sim tükrük hokkası		47,5	guruş	
Timur habzalı sandık		18	guruş	
Kelam-ı kadim heybesi		30	guruş	
Sim divid takımı 1		249	guruş	
Köhne çamaşır ve bez parçaları		20	guruş	
İç don maa yelek	2 aded	8	guruş	
Köhne seped sandık hurdasıyla		1	guruş	8
Nafe kürk tulum	1 aded	80	guruş	
Sim kaput şemse	7 aded	75	guruş	
Köhne damgahane boylu entari		30	guruş	10
Bindallı köhne boylu entari		35	guruş	10
Cild kafa ve serd ve paça kürk parçaları		49	guruş	
Kısa entari		27	guruş	5
Sim sağır tabak	2 aded	51	guruş	
Boyama mendil	3 aded	20	guruş	
Kebez	1 aded			
Sim terlik tepesi	1 aded	57,5	guruş	
Yasdık bezi	3 aded	9,5	guruş	5
İpekli çarşeb	1 aded	40	guruş	
Çarşeb	1 aded	17,5	guruş	
Köhne ipekli çarşeb maa sofra boğça		15,5	guruş	

İç donu	2 aded	16	guruş	10
Harcî Selimiye tob	1	45,5	guruş	
Siyah kadife fermene	1 aded	68	guruş	
Köhne don	1 aded	10	guruş	
Gönlek	1			
Yelek	1			
Ve patoş taşı köşeleri diz bağı	1 aded	51	guruş	
Sim enfiye kutusu	1 aded	81	guruş	
Ufak zenne Ceneviz saati	2 aded	261	guruş	
Basma ve boyâma parça	4 aded	8	guruş	
Defa carşeb	1 aded	5	guruş	5
Beyaz iplik		16	guruş	
Çekme hâkir parçası		27	guruş	30
Sim ve eyvan raht maa sine-bend ve reşme		1710	guruş	
Kırmızı çuka kısa köhne kürk		71	guruş	
Sim sağır fişenklik	1	25	guruş	
Sim hırdavatı		92	guruş	
Kırmızı çuka köhne gâşiye		14	guruş	
Köhne don	3 aded	9	guruş	
Kahve değirmi	1 aded	8	guruş	
Mikras	2		guruş	
Bindallu boylu entari		65	guruş	

Defa bindallu boylu entari		42	guruş	
Nafe tulum maa pervaz poğazlık		188	guruş	
Kırmızı kadife çavuş şalvar		10	guruş	
Defa kırmızı kadife çavuş şalvar	3 aded	43	guruş	
Na'lin	1 aded	1	guruş	31
Şerbet makreme	3 aded	27	guruş	
Sim palaska	1 aded	155	guruş	
Defa sim palaska	1 aded	195	guruş	
Sim En'âm kisesi		137,5	guruş	
Kılabudan top ,	8 aded	275,5	guruş	
Ortası mine sim tebelik	1 aded	85	guruş	
Çarşeb	1 aded	25	guruş	5
Tahta sandık	1 aded	3	guruş	
Etrafı sim kaplı sağır çekmece	1 aded	351	guruş	
İpekli çarşeb		19,5	guruş	5
Hâkir tob	1 aded	40	guruş	
El cüzi işleme kısa zenne kürk		115	guruş	10
Defa gümüş sağır şamdan	2 aded	271	guruş	
Gönlek	3 aded	15	guruş	
Defa çarşeb	1 aded	4	guruş	30
Zenne don	2	15	guruş	
Yasdık kabı				

Defa carşeb	1 aded	10	guruş	15
Mai çuka kablı nafe abdestlik		211	guruş	
Kırmızı çuka kaput		88,5	guruş	
Mai çuka şalvar		131	guruş	
Tahta sandık	1	2,5	guruş	
Etrafı tombak pıştahta saati		185	guruş	
Defa etrafı tombak pıştahta saat	1	210	guruş	
Seri tombak nargile maa şişe		61	guruş	
Tuç şamdan	1 aded	66	guruş	
Kabaralı kuburluk	1 aded	5	guruş	5
Kırmızı çuka kabaralı gâşiye		1122	guruş	
Köhne kısa entari		17	guruş	
Mor damgahane boylu entari		55	guruş	
Defa kürk parçaları		63	guruş	
Defa bindallı boylu entari		45	guruş	
Kırmızı kadife şalvar		18	guruş	
Nakışlı yemek makreme	3 aded	10	guruş	
Yasdık bezi maa yağlık		8	guruş	
Ayyari Mısır altunu sağır kuşak	1	207	guruş	
Ayyari İslambul altunu diğer kuşak	1 aded	295,5	guruş	
Carşaflik bez tob	1	51	guruş	

Defa çarşeb	1 aded	30	guruş	
Defa çarşeb	1 aded	8	guruş	
Defa havlu	3 aded	15	guruş	
Müsta'mel zenne telli entari		511	guruş	
Defa timur habzalı sandık		12	guruş	
Telli köhne zenne entari		40	guruş	
Kırmızı kutnî zenne entari		56	guruş	
Köhne don	5 aded	12,5	guruş	5
Boğça	1			
Defa gönlek	2	20	guruş	
Defa gönlek	2 aded	18	guruş	
Defa tahta sandık		2,5	guruş	
Basma sofra boğça maa peşkir		21	guruş	25
Melez çarşeb	1	8	guruş	10
Hurdavat		5	guruş	
Köhne telli entari		60	guruş	15
Vişnevi çuka boyalı dolama		151	guruş	
Kılabudanlı siyah kadife fermene		66	guruş	
Sim sağır zarf	9	91	guruş	
Pirinç üzengi	1 aded	34	guruş	
Ayyarı âşa sim tabak	5	165	guruş	
İbrişim başlık maa sine-bend		60	guruş	

Sim çavuş kuşağı	1 aded	77	guruş	32
Güğün	2 aded			
Timur üzeni	1 aded	3,5	guruş	
Bakır yıldızlı sahan	12		guruş	
Tas kapağıyla	1	197,5	guruş	
Defa yıldızlı leğen maa ibrik		77	guruş	
Klaph döğme sahan	12	111	guruş	
Tas kapağıyla	1		guruş	
Fincan	6 aded	16	guruş	
Zarf	7			
hurdavat der kutu				
Melez bir parça	1 aded	31	guruş	
Harcı Selimiye entari		51	guruş	
Kısa telli entari	2 adet	70	guruş	
Defa telli boylu entari		166,5	guruş	
İç donu	1 aded	5	guruş	
Çubuklu lahur şal		400	guruş	
Trablus kuşak		83	guruş	
Boğça	5 aded	70	guruş	
İpekli çarşeb maa yasdık bezi köhne havlu maa sofra boğça ve peşkir		20	guruş	
Mesturât		35	guruş	
İç donu	2 aded	14,5	guruş	

Kırmızı çuka zenne entari		13	guruş	
Çubuklu İngiliz şal		49	guruş	
Mor kadife zenne kısa kürk		70	guruş	5
Uçları telli yeşil sarık		86	guruş	
Defa çubuklu lahur şal		401	guruş	
Sağır yorgan		18	guruş	30
Kutnî sofra boğça maa peşkir		38	guruş	10
Defa çarşeb	1	6	guruş	10
Dört taraklı çarşeb	1	20	guruş	10
Timur habzalı sandık	1	32,5	guruş	
Defa tahta sandık	1	2,5	guruş	
Kırmızı çuka boylu dolama		403	guruş	
Defa çubuklu lahur şal		219	guruş	
Nemçekâri beyaz çarşeb		114	guruş	
Vişnevi çuka şalvar		154	guruş	
Köhne kayış sine-bend		0,5	guruş	
Defa kuburluk	1 aded	5,5	guruş	
Telle eğer gâşiyesi		35	guruş	
Lök kabaralı sağrılık		91	guruş	
Defa melez bez parça	1 aded	25	guruş	5
Dallı İngiliz şal	1 aded	69	guruş	
Dallı Nemçe şal	1 aded	51,5	guruş	
Defa çubuklu Lahur şal		417	guruş	

Selimiyye boylu entari		80	guruş	
Defa Selimiyye boylu entari		51	guruş	
Telli boylu entari		145	guruş	
Cild-kafadane	20 aded	55	guruş	
Defa tahta sandık		11,5	guruş	
Defa yaldızlı sahan	6	214	guruş	
Tas	1			
hamam tas kapağıyla	1			
Müsta'mel cüz lahur şal		450	guruş	
Çubuklu Mısır kuşak		100	guruş	2
Çubuklu üç kenarlı Mısır kuşak		134	guruş	
Nemçekâri kırmızı şal		53	guruş	3
Köhne kadife mintan		12	guruş	
Fincan tablası		5	guruş	
Makreme maa yağlık		3,5	guruş	
Defa hâkir tob	1	48	guruş	
Defa çarşeb		17	guruş	
Defa ipekli çarşeb		28	guruş	
İpekli zenne çamaşır	1 aded	40	guruş	
Defa zenne gönlek	1	40	guruş	
Defa gönlek maa iç donu	3 aded	50	guruş	
Defa gönlek	1	30	guruş	
Defa gönlek maa ve yağlık		23	guruş	3

Yemeni	4 aded	13,5	guruş	
Telli köhne zenne entari		135	guruş	
Defa gönlek	2	14	guruş	
Makreme kılбудan		7,5	guruş	
Defa sim divan raht maa sine-bend ve reşme		2445	guruş	
Defa çarşeb	2 aded	2	guruş	
Pencere perdesi	4 aded	8	guruş	
Büyük boğça	3 aded	12	guruş	10
Mor kadife fermene		57	guruş	
Defa sim divan raht ve sine-bend ve reşme		1706	guruş	
Kırmızı kadife kılбудanlı boylu dolama		250	guruş	
Barutî çuka şalvar		99	guruş	
Defa timur üzengi	1 aded	7	guruş	
Bakır sağır şorba tası	2 aded	4	guruş	10
İçi kırmızı atlas çuka biniş		199	guruş	
Sağır köhne entari	1 aded	15	guruş	
İçi atlas mai çuka biniş		101	guruş	
Sarı sağır çuka cebe		26,5	guruş	
İçi atlas penbe çuka sağır abdestlik		50	guruş	
Mesturât		20	guruş	
Uçkur maa şerbet makreme		20	guruş	

Nakışlı yağlık	6 aded	51,5	guruş	
Kehriba imame	1 aded	25	guruş	
Uçkur	3 aded	13	guruş	
Yağlık	2 aded	16,5	guruş	5
Cevre	1 aded			
Defa çarşeb		11	guruş	
Siyah kadife sağır fermene		63	guruş	30
Defa pencere perde	5 aded	15	guruş	35
Telli köhne zenne papuç		3	guruş	
Sağır gönlek	2 aded	5	guruş	
Defa çubuk imame	1 aded	27,5	guruş	
Defa çarşeb		6	guruş	1 çe 35
Defa sim divan raht maa sine-bend ve reşme		1853	guruş	
Al çuka abdestlik	1	121	guruş	
Kostaki çuka abdestlik		110	guruş	
Köhne muşamma' fanus		5	guruş	
Tuc şamdan		13,5	guruş	
Kadife sağır fermene		39	guruş	10
Mai çuka sağır dolama		13	guruş	5
İçi atlas yeşil çuka biniş		110	guruş	
Kırmızı çuka sağır biniş		23	guruş	

Defa tahta sandık		2,5	guruş	5
Defa şerbet makreme	2 aded	18,5	guruş	
Defa kehriba imame	1 aded	33	guruş	5
Yağlık	4 aded		guruş	
Çevre	1	16	guruş	30
Dürbün	1 aded	15	guruş	
Yağlık	3 aded	17	guruş	2
Çevre	1 aded			
Keten bezi tob	1 aded	30	guruş	1
Defa bez parçaları		52,5	guruş	
Al çukaya kablı semmur abdestlik		358	guruş	
Defa yağlık	4 aded	7	guruş	
Mai çuka müsta'mel abdestlik		91	guruş	
Al çuka abdestlik		110	guruş	
Köhne beledi yasdık kabı	3 aded	12	guruş	
Defa yağlık	1 aded	10	guruş	
Zenne don	4 aded	43	guruş	10
Gönlek	2		guruş	
Demur üzengi		7	guruş	10
Köhne gaytab diğer maşk ve yasemin çubuk	5 aded	11	guruş	12
Sim kopçalı kırmızı çuka sağır potur		60,5	guruş	

Yeşil hassa parça	1	4	guruş	30
Sarı çuka libade		19	guruş	
Defa şerbet	2 aded	41	guruş	
Defa kehriba imame	1 aded	28	guruş	
Defa çevre maa yağlık		16	guruş	12
Kebez	3 aded	5	guruş	
Havlu	3 aded			
Müsta'mel yemek makreme 13 aded		32	guruş	35
Telli hurda der boğça		74	guruş	
Defa çarşeb	3 aded	9	guruş	5
Sim zarf	10	241	guruş	
İpek der boğça		15	guruş	
Tahta sandık hurdasıyla		30	guruş	
Sim kabaralı divan gâşiye		2103	guruş	
Kırmızı libade ve alaca parçası		20	guruş	
Defa timur üzeni		5	guruş	6
Kutnî sağır entari		8	guruş	
Müsta'mel içi atlas kırmızı çuka biniş		92	guruş	
Yüzü telli sağır yorgan		46	guruş	
Sağır alaca yelek	3	14	guruş	
Erguvani sağır abdestlik		51	guruş	
Mai çuka libade		32	guruş	

Defa yağlık	2 aded	15	guruş	21
Ayı postu	1 aded	35	guruş	
Defa yağlık	4 aded	15,5	guruş	
Uçkur	2 aded	8	guruş	
Yağlık	1			
Defa hâkir tob	1	35,5	guruş	
Köhne havlu ve hurdavat		4	guruş	
Boğça	3 aded	15	guruş	10
Sofra boğça ve yeşil bez parçası		14	guruş	
Defa yeşil tahta sandık		10	guruş	
Paça kürk parçası ve hurda		11	guruş	
Köhne bez parçaları		5	guruş	
Müsta'mel zenne terlik	2 aded	15	guruş	
Al çuka abdestlik		91	guruş	
İçi atlas al çuka abdestlik		80	guruş	
Sarı çuka abdestlik		81	guruş	
Kırmızı çuka parça	1 aded	5	guruş	
Sûd mai çuka abdestlik	1	105	guruş	
Küçük entari		10	guruş	
Harcî kılıç		9	guruş	
Sim evsat raht	1 aded	900	guruş	
Çuka boylu dolama		160	guruş	
Çuka fermene		15	guruş	

Müsta'mel çuka cebe kürk		81	guruş	
Müsta'mel cild-kafa kürk		300	guruş	
Sim ufak raht maa sine-bend		600	guruş	
Kısa kürk		80	guruş	
Defa muşamma' fanus		23	guruş	
Tuç şamdan maa tas ve sandık		27	guruş	
İçi atlas penbe çuka biniş		160	guruş	
Defa boğça	2 aded	5	guruş	
Benefşe renk çuka sağır şalvar		156	guruş	
İçi atlas al çuka sağır biniş		90	guruş	
Defa şerbet makreme	4 aded	66	guruş	
Defa kehriba imame	1 aded	18	guruş	
Defa boğça	2 aded	6	guruş	
Köhne havlu ve boğça	7 aded	13	guruş	
Terlik maa babuç ve boyama yağlık		24	guruş	10
Defa iç donu		5	guruş	
İpek gönlek	1	27,5	guruş	
Defa gönlek	1	5	guruş	
Basma boğça		3	guruş	
Al tuman cahşır maa mest		70	guruş	
Defa sofra boğça ve peşkir		16	guruş	

Minderlik bez tob	3	25,5	guruş	
Defa tahta sandık		10	guruş	
Müsta'mel cüzi vaşak kürk		151	guruş	
Sim divan raht ve sine-bend		1400	guruş	
Darçini çuka abdestlik		80	guruş	
Mai çuka köhne yasdık kabı	8 aded	26,5	guruş	
Köhne bez parçası		7	guruş	
Bez şilte		2	guruş	
Tahta sandık		2,5	guruş	
Sarı çuka abdestlik		75	guruş	
Tahta sandık	2 aded	3	guruş	
Kırmızı çuka zardava kürk		479	guruş	
İpekli başlık ve sine-bend		150	guruş	
Harcî kehriba imame	4 aded	100	guruş	

Ek V

Yaldızcioğlu Mustafa Ağa'nın Müsadere Edilen Malları*

Bakır güğüm	2 aded	77,5	guruş	
Kuzu lenger kapağıyla	2 aded	70,5	guruş	
Yapağıyla minder	1 aded	30	guruş	
Defa yapağıyla minder	5 aded	150	guruş	
Kumaş alaca şilte	2	30	guruş	
Köhne yasdık	11 aded	70	guruş	
Kebir maa sağır minder	2 aded	47	guruş	
Köhne keçe maa kilim parçaları		43	guruş	
Tahtıvan köhne kırmızı çuka maa mak'ad	1	26,5	guruş	
Çalar saat	1	51	guruş	
Defa yapağıyla minder	3 aded	150	guruş	
Basma yorgan	1 aded	15	guruş	
Defa basma yorgan	1 aded	39	guruş	
Siyah çuka mak'ad	11	23	guruş	
Müsta'mel katife yasdık	12 aded			
Çiçekli şilte	2	550	guruş	
Defa müsta'mel katife yasdık	12 aded			
Marsivan	4 aded			

* Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 38-41. Yaldızcioğlu Mustafa Ağa'nın müsadere edilen malları müzayede yoluyla 17,044 guruş, 38 paraya satıldı. Dellâliye, hammâliye ve kâtibe masrafı olan 275 düşürüldükten sonra toplam 16,769 guruş 38 para Asâkir-i Mansûre hazinesine devredildi.

Sağır yasdık	3 aded	221	guruş	
Kilim mak'ad maa kilim parçası		13	guruş	
Bakır hamam leğen	1 aded	14	guruş	
Bakır pide tepsi	3 aded	45	guruş	
Bakır leğen maa ibrik		22,5	guruş	
Bakır orta tepsi	1	40	guruş	
Sağır bakrac	1	7	guruş	
Defa bakrac	1 aded	19	guruş	
Pirinç taka tuka maa demir iskemle		10	guruş	10
Sahan kapağı	32 aded			
Kase	4			
Hamam leğen	1			
Susak	1			
Hâvan	1 aded			
Şamdan	1			
Bakır çömlek	1	210	guruş	
Bakır kazan	1 aded	150	guruş	
Defa bakır kazan	1 aded	157	guruş	
Bakır ibrik	3 aded	30	guruş	
Defa ibrik	3 aded	50,5	guruş	
Kebir tencere	1 aded	45	guruş	
Kuzu tencere	1 aded	42,5	guruş	
Pak leğen	1 aded	26,5	guruş	

Defa basma yorgan	1 aded	26,5	guruş	
Defa yapağıyla minder	1	50	guruş	
Defa yapağıyla minder	1 aded	50	guruş	
Defa kaliçe seccade	1 aded	26	guruş	10
Köhne sağır yorgan	1 aded	10,5	guruş	
Kırmızı köhne ihram maa çerçe	1 aded	10	guruş	
Köhne yorgan maa kaliçe şilte	1	19	guruş	
Defa pak leğen	1	20	guruş	
Sağır leğen	2 aded	25,5	guruş	
Defa meydan tepsi	1 aded	64	guruş	
Kapaklı sahan	7 aded	77	guruş	
Bakır mangal	1 aded	35	guruş	
Kebir kantar		18	guruş	
Defa kapaklı sahan	5 aded			
maa tencere ve pultabe		120	guruş	
Bakır-ı Harrani	1 aded	54	guruş	
Defa Harrani	1 aded	49	guruş	
Burunlu güğüm	2 aded	42	guruş	
Defa hamam leğen	1 aded	27,5	guruş	
Kebir bakır lenger	4 aded	42,5	guruş	
Kebir tencere kapağıyla	1 aded	50,5	guruş	
Defa tencere kapağıyla	2 aded	46,5	guruş	
Defa lenger	4 aded	37	guruş	

Defa lenger	4 aded	36	guruş	
Defa basma yorgan		35	guruş	
Marsavan döşek	3	51	guruş	
Köhne çit yorgan		21	guruş	
Defa köhne yorgan	2 aded	30	guruş	
Şehirköy kilim	1 aded	65	guruş	
Kebir pak leğen	1 aded	31,5	guruş	
Defa pide tepsi	2 aded	50	guruş	
Derin tepsi	4 aded	41	guruş	
Defa kebir tencere	2 ade	56	guruş	
Defa kapaklı sahan	4 aded, kase 1, tepsi 1	81	guruş	
Defa kazan	1 aded	110	guruş	
Kebir kazan	1 aded	161	guruş	
Defa pak leğen	2 aded	50	guruş	
Kara maa kalaylı güğüm	2 aded	60	guruş	
Defa bakır-ı Harrani	1 aded	50	guruş	
Defa kebir tencere kapağıyla	1 aded	32,5	guruş	
Pultabe maa sağır derin tepsi	1 aded	24	guruş	
Pilav tencere	1 aded	15	guruş	
Pultabe maa tencere		35	guruş	
Defa tencere	2 aded	46	guruş	30

Defa minder	1 aded	50	guruş	
Defa minder	1 aded	50	guruş	
Defa sahan	6 aded	43,5	guruş	
Defa meydan tepsi	1 aded	200	guruş	
Çarhlı bakraç	2 aded	44,5	guruş	
Defa kapaklı tencere	2 aded	51	guruş	15
Topraklı tabe	2 aded	16	guruş	
Defa kantar	1 aded	20,5	guruş	
Sepaye	3 aded			
Tabla	1	5	guruş	
Kavâl tûfeng	1	7,5	guruş	1
Kılıç	1 aded	4,5	guruş	
Defa kılıç	1 aded	3	guruş	
Defa kılıç	1 aded	2	guruş	
Defa kılıç	1 aded	4	guruş	
Yasdık bezi maa bez parça	1	12	guruş	
Çuka boylu maa kısa kürdî	1 aded	18	guruş	
Yeşil saçak maa bez parçası		7	guruş	
Sırçalar der zenbil		4,5	guruş	
Hırdavat der kutu		4	guruş	38
Seped sandık hurdasıyla		6,5	guruş	5
Kısa çuka kürdî		6	guruş	1
Tahta sandık hurdasıyla		10	guruş	5

Defa tahta sandık hurdasıyla		1,5	guruş	1
Piştahta devât		14	guruş	
Şişe maa tabaklar ve kutular		30	guruş	
Sim paftalı kılıç	1 aded	101	guruş	
Defa sim paftalı kılıç	1 aded	60	guruş	
Sofra boğça	1 aded	50	guruş	
Yeşil şerbet makreme	1 aded	19,5	guruş	
Fes örtü	1 aded	12	guruş	5
Defa şerbet makreme	1 aded	30	guruş	
Kadife entari		1200	guruş	
Peşkir	1 aded	28	guruş	
Sim raht maa sine-bend ve sağrılık		1130	guruş	
İncü pafta kolaniyla		640	guruş	
Zümrüd yüzük	1 aded	12	guruş	
Zümrüd küpe maa askı	1 aded	50	guruş	
Altun corse	7 aded der kutu	40	guruş	
Melez bezi parça	2 aded	43,5	guruş	
Çuka ferace	1 aded	50	guruş	
Beyaz zenne entari maa yelek		30	guruş	
Bez parça	1 aded	15	guruş	
Bosnakâri tüfenk	1	13,5	guruş	
Sağir kılıç	1 aded	4	guruş	5

Defa kılıç	1 aded	1,5	guruş	
Defa kılıç	1 aded	2	guruş	7
Yeşil kalpak		4	guruş	5
Yemeni maa kısa kürdî		12	guruş	5
Ayinelî sağır piştahda	1	48	guruş	
Defa sağır piştahda	1	8	guruş	
Çuka parçaları maa saçak		11	guruş	
Sim kabza ve paftalı kılıç		222	guruş	
Defa sofra bohça	1 aded	57	guruş	
Cedid abanî	1 aded	124	guruş	
Hamam gönlek yakası		21	guruş	
Telli boğça	1 aded	25	guruş	1
Mai fes boğçası		23	guruş	30
Kılabudanlı gaşiye		170	guruş	
Altun kakma kehriba imame	2	87	guruş	
Defa kehriba imame	2 aded	101	guruş	
Sade bez parça	1 aded	13	guruş	10
Kapak maa kakma kehriba imame	2 aded	60	guruş	
Kırmızı çuka kısa kürk kabı	1 aded	10	guruş	
Kırmızı fermene	1 aded	10	guruş	
Sağır beyaz entari		10	guruş	
Köhne boğça maa yemeni	2 aded	5	guruş	
Sağır yelek	1 aded	1,5	guruş	

Filinta	1 aded	3,5	guruş	
Defa Bosnakâri tüfenk	1	33,5	guruş	
Defa kılıç	1	7	guruş	10
Köhne kısa entari		12	guruş	15
Don maa bez parça	2 aded	5,5	guruş	6
Defa kaliçe seccade		33	guruş	1
Defa kılıç	1 aded	2	guruş	30
Yeşil sandık	1 aded	70	guruş	
Sağır yasdık maa köhne entari ve boğça		6	guruş	
Yeşil saçak parça	2 aded	12	guruş	
Bez parçaları		8	guruş	
Sağır sandık	1 aded	1	guruş	10
Defa sandık	2 aded	4	guruş	
Sağır tabak	8 aded	25	guruş	
Fincan	9 aded der kutu	16,5	guruş	5
Sim kabza ve paftalı kılıç	1	220	guruş	
Mai eğer şilte	1	13	guruş	
Münakkaş şerbet makreme	1 aded	30	guruş	
Sim işleme peçe	1 aded	15	guruş	
Sim döğmeli kabudanlık		62	guruş	
Delâilü'l-hayrat		33	guruş	
Sim setme maa incü başlı çiçeği ve	saat kesesi	119	guruş	

Sim enfiye kutusu	1 adet	81	guruş	1
Sim kakma maa kehriba imame	5 adet	142	guruş	
Sim kopça	14 adet maa düğme 40 adet	50	guruş	
Kafes bez parça	2 adet	33,5	guruş	
Sağır entari maa boğça		16	guruş	
Havlu makreme	2, maa havlu	26	guruş	
Filinta		4	guruş	1
Defa kılıç	1 adet	1	guruş	31
Kebir bıçak	1 adet	2	guruş	2
Nemçe alaca zenne entari		23,5	guruş	
Nemçe alaca kısa entari		6	guruş	
Dimi maa bez parçası		2	guruş	
Hurdavat ve sağır sandık		6,5	guruş	
Ağaç sübha	1 adet	3	guruş	
Tencere	2, maa susak	20	guruş	
Dürbün maa çini hokka		9	guruş	
Kara takım kılıç	1 adet	7	guruş	
Defa kılıç	1 adet	8	guruş	
Sim şiş	1 adet	321	guruş	
Telli boğça	1 adet	13	guruş	
Sim kapaklı palaska	2, maa kısa. kürk	150	guruş	
Yeşil sandık	1 adet	3	guruş	

Mercan tesbih		105	guruş	
Kehriba imame	2 aded	107,5	guruş	
Defa kehriba imame	3 aded	171	guruş	
Saat bağı	1 aded	20	guruş	
Nafe tesbih	1 aded	9	guruş	10
Yeşil çuka nafe kürk	1	120	guruş	
Defa basma yorgan		7,5	guruş	5
Telli sağır yorgan		37	guruş	
Zeytunî çuka şalvar		19	guruş	
Penbe der boğça		40	guruş	
Defa kalıçe seccade	1 aded	26,5	guruş	
Al çuka mak'ad	3 aded, maa mai çuka 1 aded	169	guruş	
Zeyli	1 aded	56	guruş	
Hamam leğen	1 aded	13	guruş	
Vişnevi çuka semmur kürdî		180	guruş	
Kılabudanlı semmur kısa kürdî		181	guruş	
Sarı alacalı kuşak	1	27	guruş	5
Münakkaş makreme	2 aded, maa sade 3	23	guruş	
Havlu	1			
Kebez	1 -			
Yaşmak	1 aded	28,5	guruş	

Sarı sağır zenne entari		61	guruş	
Telli sarı zenne entari		165	guruş	
Carşeb	2 aded			
Yasdık bezi	1 aded	40	guruş	10
Gedik maa babuc ve terlik ve hurda		8	guruş	
Alaca kısa entari		20	guruş	
Beyaz zenne entari		33,5	guruş	
Kırmızı çuka biniş		70	guruş	
Kahvâi çuka şalvar		35	guruş	
Yorgan carşebi	2 aded	31	guruş	
Köhne makreme	9 aded			
Çarşeb	1	39	guruş	39
Bir makar penbe maa sağır boğça		18	guruş	10
Kısa entari		17	guruş	30
Penbe renk çuka kürdî		41	guruş	
Kilim	1 aded	47	guruş	
Kaliçe seccade	1 aded	42	guruş	
Bez parça	1 aded	44,5	guruş	
Kılabudanlı zenne entari		284	guruş	
Zenne şâli sağır entari		38	guruş	
Havlu	2 aded			
Yasdık bezi	1	20	guruş	
Kebez maa yaşmak ve döşeme		20	guruş	30

Beyaz alaca zenne entari		100	guruş	10
Boğça	5 aded	10	guruş	10
Fes örtü maa bez parçası		2	guruş	2
Boğça	3 aded	8	guruş	
Zenne alaca yelek		20	guruş	10
Peşkir	1 aded	30	guruş	10
Futa maa peştamal		17	guruş	10
Al çuka beşik örtü		15	guruş	
Köhne bir dimi		3	guruş	
Yemeni	2 aded			
Makreme	1			
Boğça	2	14	guruş	
Kırmızı çuka çahşır		53,5	guruş	
Lahori çuka kürdî		120	guruş	
Defa kaliçe seccade	1 aded	20	guruş	
Defa seccade	1 aded	40	guruş	10
Defa seccade	1 aded	40	guruş	
Defa zeylî	1 aded	41,5	guruş	
Telli yorgan		111	guruş	
Vişnevi çuka şalvar		90	guruş	
İşleme havlu	1 aded	20	guruş	
Sağır zenne basma dimi	-	4	guruş	
Sade bez parca	2 aded	32	guruş	30

Kırmızı çuka potur çahşır		40	guruş	
Kılabudanlı sağır zenne entari		67	guruş	
Kılabudanlı boylu semmur kürdi		567	guruş	
Beyaz şali entari		123	guruş	
Peşkir maa zenne gönlek		20	guruş	
Alaca kısa entari		5	guruş	30
Su peşkir	1 aded	22	guruş	
Beyaz kısa entari		27	guruş	
Mai çuka cebe		12	guruş	
Tütün kise ve boğca		29	guruş	39
Kırmızı telli kuşak		20	guruş	
Vişnevi çuka parça	1 aded	66	guruş	
Mai çuka boylu kürdi		25	guruş	10
Defa kilim	1 aded	30,5	guruş	
Gönlek	1			
Yağlık	1 aded	25	guruş	
Yemeni	1 aded	9	guruş	30
Telli sağır yorgan		24	guruş	
Kırmızı kadife sağır fermene		24	guruş	39
Fes örtü maa boğca ve bez parçası		13	guruş	5
Sarı basma zenne yelek	2	51	guruş	
Lahur şali entari		50	guruş	
Beyaz zenne entari		65	guruş	

Zenne gönlek	3 aded	36	guruş	
Yeşil çuka ferace		171	guruş	
Su peşkir	1 aded	21	guruş	
Kırmızı çuka şalvar		20,5	guruş	
Sağır boğça	5 aded	16	guruş	10
Mor çuka cebe	1 aded	48	guruş	
Sübha maa akik taş	4 aded	14,5	guruş	
Servi sandık		60	guruş	1
Kebir vezne	1 aded	18	guruş	
Tabanca	3 aded	12	guruş	
Kırmızı'yün		2,5	guruş	
Şerbet parçası		6	guruş	
Kehriba imame	1 aded	20	guruş	
Beraber terazu	1 aded	5	guruş	16
Bakır ibrik	1 aded	5	guruş	5
Timur mangal	1 aded	3	guruş	30
Demur leğen maa eğerler		5	guruş	15
Çit şilte	1 aded	19	guruş	39
Hamam kiseler maa çiçekli		16	guruş	11
Meşin maa kağıd	1 aded	5	guruş	15
Köhne şal	1 aded	9,5	guruş	
Çuka kenarı maa hırdavat		6	guruş	15
Kalemler maa mismar ve hurda		4	guruş	5

Tahta sandık maa hurda		19	guruş	35
Kaplan post		12	guruş	
Mühür yüzük	8 aded	25	guruş	
Yaldızlı göbek	2 aded	16	guruş	
Birgivi risalesi		2	guruş	
Kutu maa hurdavat			guruş	22
Lüleler maa imameler der sandık		63	guruş	
Sağır kutu	3 maa	4	guruş	
Sağır vezne maa tas		6	guruş	30
Bir mikdar lif		5	guruş	5
İmame etekleri dizi	23 aded	5	guruş	20
Sir ve zeynî peştamal	10 aded	12	guruş	
Bir mikdar klabdan-ı şerbet		29	guruş	39
Penbe kabiha maa penbe		12	guruş	5
Tahta sandık	2 aded	7	guruş	
Beyaz kebe		20	guruş	5
Hurdavat		8	guruş	5
Vezne	5 aded	20	guruş	
Tas	2 aded			
Tabanca	1 aded			
Makreme	1	10	guruş	5
Cehreler maa mackalar		8	guruş	16
Bez libade	2 aded	10	guruş	39

Kırmızı çuka mak'ad	1 aded	10	guruş	15
Çekmece	1 aded	10	guruş	10
Kılâbudanlı yelek maa çubuk		14	guruş	39
Defa vezne	1 aded	17	guruş	10
Bir mikdar darçın		5	guruş	
Defa kapaklı sahan	4 aded	40,5	guruş	
Hurda elmaslı çiçek maa taşlı çiçek		71	guruş	
Mercan tesbih		60	guruş	
Sim palaska	2 aded	50	guruş	
Boğça	1 aded			
Makre'me	5 aded	15	guruş	1
Atik akçe		7	guruş	
Demir kıyye	150	187,5	guruş	
Ufak ekser kıyye	33	49,5	guruş	
Boylu tüfenk	2	90	guruş	
Kısa tüfenk	1	30	guruş	
Yeşil sandık	1 aded	30	guruş	

Ek VI

Cennetizade Mehmed Emin Bey'in Müsadere Edilen Malları*

Mai çuka kaplı içi kedi ve yaka zağrası semmur kısa kürk			
Kırmızı Lahur taklidi şal	1 aded		
Kırmızı kutni alaca kısa entari			
Müstamel mai biniş	1 aded		
Filiz renkli müsta'mel çuka şalvar	1 aded		
Yeşil çuka boylu dolama	1 aded		
Yeşil çukaya kaplı nafe kontoş kürk	1 aded		
Yeşil çukaya kaplı zerdâva köhne paça boyu kürk			
Erguvanî çuka takye	1 aded		
Türkî tarih cild	1 aded maa Şurût-ı Salve		
Nakışlı yağlık	2 aded		
Defa yağlık	2 aded		
Nakışlı kürre	1 aded		
Nakışlı uçkur	1 aded		
Bez don	1 aded		
Cedid iplikli gönlek	1 aded		
Küçük boğça	1 aded		

* Saraybosna Sicilleri, defter. 71, s. 41.

Guruş			
Tam İstanbul altunu	25 aded		
Nısfî	4 aded		
Rub-ı İslâmbul	2 aded	550	guruş
Tam Mısır altunu		279	guruş
Fındık rub'u	25 aded	168	guruş
Barbut-ı Mısır	19 aded	47,5	guruş
Adlî	1 aded		
Adlî rub'u	20 aded		
Kulb-ı adlî	1 aded		
Kulb-ı yaldız	1 aded	72,5	guruş
Riyal	15,5 aded		
Budin guruş rub'u	3 aded	254	guruş

Kaynakça

ARŞİV KAYNAKLARI

A. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul, (BOA).

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Hatt-ı Hümayun Tasnifi, (BOA HAT).
2. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cevdet Tasnifi.
BOA Cevdet Tasnifi, Askeriye, (BOA Cevdet Askeriye).
BOA Cevdet Tasnifi, Dahiliye, (BOA Cevdet Dahiliye).
BOA Cevdet Tasnifi, Evkaf, (BOA Cevdet Evkaf).
BOA Cevdet Tasnifi, Hariciye, (BOA Cevdet Hariciye).
BOA Cevdet Tasnifi, Maliye, (BOA Cevdet Maliye).
BOA Cevdet Tasnifi, Zabtiye, (BOA Cevdet Zabtiye).
3. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Sadaret Tasnifi.
BOA Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı, (BOA A. MKT. MHM.).
BOA Sadaret Âmedi Kalemî Evrakı, (BOA A. AMD.).
BOA Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı, (BOA A. MKT. MVL.).
BOA Sadaret Nezaret ve Devâir Evrakı, (BOA A. MKT. NZD.).
4. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İradeler Tasnifi.
BOA İradeler, Dahiliye Tasnifi, (BOA İ. DH.).
BOA İradeler, Hariciye Tasnifi, (BOA İ. HR.).
5. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Haritalar Tasnifi, (BOA Haritalar).

B. Topkapı Sarayı Arşivi.

Topkapı Sarayı Arşivi, Evrak No. (Topkapı Sarayı Arşivi, E.).

C. Siciller.

Saraybosna Sicilleri, Defter 65, (Saraybosna Sicilleri, defter. 65).
Saraybosna Sicilleri, Defter 66, (Saraybosna Sicilleri, defter. 66).
Saraybosna Sicilleri, Defter 67, (Saraybosna Sicilleri, defter. 67).
Saraybosna Sicilleri, Defter 68, (Saraybosna Sicilleri, defter. 68).
Saraybosna Sicilleri, Defter 69, (Saraybosna Sicilleri, defter. 69).
Saraybosna Sicilleri, Defter 70, (Saraybosna Sicilleri, defter. 70).
Saraybosna Sicilleri, Defter 71, (Saraybosna Sicilleri, defter. 71).
Saraybosna Sicilleri, Defter 72, (Saraybosna Sicilleri, defter. 72).
Saraybosna Sicilleri, Defter 73, (Saraybosna Sicilleri, defter. 73).
Travnik Sicilleri, Defter 30, (Travnik Sicilleri, defter. 30).

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, cilt XII. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309/1891.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir*, hazırlayan Cavid Baysun. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- Ahmed Lutfi Efendi. *Tarih-i Lutfi*. İstanbul, 1292.
- Ayn Ali. *Kavânîn-i Âli Osman der Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*. İstanbul, 1280.
- Belgradî Raşid. *Vak'a-i Hayretnüma*. İstanbul, 1291.
- Evliya Çelebi. *Seyahatname*, cilt 5. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1315.
- Mehmed Emin Isević. *Ahval-i Bosna*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Anonim Yazma no: 6647.
- Mehmed Esad. *Üss-i Zafer*. İstanbul, 1243.
- Mula Mustafa Bašeskija. *Ljetopis (1746-1804)*, prijevod s Turskog, uvod i komentar, Mehmed Mujezinović. Saraybosna: Sarajevo-Publishing, 1997.
- Mustafa Âli. *Künh'ül-Ahbar*, cilt 5. İstanbul, 1861-1869 CE/1277-85 AH.
- Salih Sıdkı Hadžihuseinović Muvekkit. *Povijest Bosne*, II cilt, prevodioci, Abdullah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako. Saraybosna: El-Kalem, 1999.
- Kurân-ı Kerîm ve Yüce Meali*. Tercüme, Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, sadeleştiren Mehmet Şirin Doğan. İstanbul: Seda Yayınları, 2008.
- Tursun Bey. *Târih-i Ebû'l-Feth*, ed. A. Mertol Tulum. İstanbul: Baha Matbaası, 1977.

ALMANAK VE GAZETELER

Kalender Narodna Uzdacina

Takvîm-i Vekâyî

KİTAPLAR, MAKALELER VE TEZLER

- Abou El-Fadl, Khaled. "Ahkam al-Bughat: Irregular Warfare and the Law of Rebellion in Islam." *Cross, Crescent, and Sword: The Justification and Limitation of War in Western and Islamic Traditions*, ed. James Turner Johnson ve John Kelsay. Westport, Ct.: Greenwood Press, 1990.
- Abou el-Fadl, Khaled M. *The Islamic Law of Rebellion: The Rise and Development of the Juristic Discourses on Insurrection, Insuregency and Brigandage*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Princeton: Princeton University, 1999.
- Abou-el-Haj, Rıfaat Ali. "The Ottoman Vezir and Paşa Households, 1683-1703: A Preliminary Report." *Journal of American Oriental Society*, 94 (4) (1974): 438-447.

- Abou-el-Haj, Rifaat Ali. *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*. İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut the İstanbul, 1984.
- Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali. *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. Albany: State University of New York Press, 1991.
- Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali. *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. New York: Syracuse University Press, 2005.
- Abu-Manneh, Butrus. "The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya in the Ottoman Lands in the Early 19th Century." *Die Welt des Islam*, 22 (1982): 1-36.
- Abu-Manneh, Butrus. *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*. İstanbul: ISIS Press, 2001.
- Adanır, Fikret. "Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During Ottoman Rule," *The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*, ed. Daniel Chirot. Berkeley, Londra: University of California Press, 1989.
- Adanır, Fikret. "The Formation of a Muslim Nation," *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002.
- Ágoston, Gábor. "A Flexible Empire: Authority and Its Limits on the Ottoman Frontiers," *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat, Robert W. Zens. Madison: The University of Wisconsin Press, 2003.
- Akdağ, Mustafa. "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8-12 (1975).
- Aksan, Virginia H. "Manning A Black Sea Garrison in the Eighteenth Century: Ochakov and Concepts of Mutiny and Rebellion in the Ottoman Context." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway, Wisconsin: University of Wisconsin, 2002.
- Aličić, Ahmed. "Čifluci Husein Kapetana Gradašćevića." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 14-15 (1964-1965): 311-328.
- Aličić, Ahmed S. "Širenje Islama u Hercegovini." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991): 67-73.
- Aličić, Ahmed S. "Manuskript *Ahval-i Bosna* Od Muhameda Emina Isevića (Poč. XIX V.) Uvod, Prevod s Turskog I Napomene." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 32-33 (1982-1983): 163-198.
- Aličić, Ahmed S. *Uredinje Bosanskog Ejaleta od 1789 do 1878*. Saraybosna: Orijentalni Institut Posebna Izdanja, IX, 1983.
- Aličić, Ahmed S. *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine*. Saraybosna: Orijentalni Institut u Sarajevu, 1996.

- Altundağ, Şinasi. *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, (1831-1841)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Andrić, Ivo. *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*. Durham ve Londra: Duke University Press, 1990.
- Angelov, Dimitur Simeonov. *Les Balkans au Moyen Age: La Bulgarie des Bogomils aux Turcs*. Londra: Variorum Reprints, 1978.
- Antić, Čedomir. "The Formative Years of the Principality of Serbia (1804-56): Ottoman Influences." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos. Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007.
- Arapyan, Kalost. *Ruşuk Ayanı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.
- Aščerić-Todd, Ines. "The Noble Traders: The Islamic Tradition of "Spiritual Chivalry" (Futuwwa) in Bosnian Trade-Guilds (16th-19th Centuries)." *The Muslim World*, 97 (2) (2007): 159-173.
- Babuna, Aydın. "Nationalism and the Bosnian Muslims." *East European Quarterly*, XXXIII (2) (1999): 195-218.
- Babuna, Aydın. *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1949-1950): 524-569. 13 (1951-1952): 56-78. 15 (1953-1954): 209-237.
- Barkey, Karen. "Rebellious Alliances: The State and Peasant Unrest in Early Seventeenth-Century France and the Ottoman Empire." *American Sociological Review*, 56 (6) (1991): 699-715.
- Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats, The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 1994.
- Bašagić, Safvetbeg. *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine*. Saraybosna: Vlastita Naklada, 1900.
- Bašagić, Safvetbeg. *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti*. Saraybosna: Vlastita Naklada, 1912.
- Bejtić, Alija. "Jedno Viđenje Sarajevskih Evlija i Njihovih Grobova kao Kulturnih Mjesta." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 31 (1982): 111-123.
- Berktag, Halil. "Three Empires and the Societies They Governed: Iran, India and the Ottoman Empire". *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, ed. Halil Berktag ve Suraiya Faroqhi. Londra: Frank Cass, 1992.
- Bieber, Florian. *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2003.

- Bieber, Florian. "Muslim Identity in the Balkans before the Establishment of Nation States." *Nationalities Papers*. 28 (1) (2000): 13-28.
- Binark, İsmet. *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri: 1516-1919*. Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, 1992.
- Birge, John K. *The Bektashi Order of Dervishes*. Londra: Luzac, 1994.
- Blichfeldt, Jan Olaf. *Early Mahdism Politics and Religion in the Formative Period of Islam*. Leiden: E. J. Brill, 1985.
- Blumi, Isa. "Thwarting the Ottoman Empire: Smuggling through the Empire's New Frontiers in Yemen and Albania, 1878-1910." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat, Robert W. Zens. Madison: The University of Wisconsin Press, 2003.
- Boehm, Christopher. *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984.
- Boškov, Vančo. "Neka Razmišljanja o Književnosti na Turskom Jeziku u Bosni i Hercegovini." *Književnost Bosne i Hercegovine u Sjetlu Dosadašnjih Istraživanja*, Saraybosna, 1977.
- Boué, Ami. *La Turquie d'Europe, ou Observations sur La Géographie, La Géologie, L'histoire Naturelle, La Statistique, Les Moeurs, Les Coutumes, L'archéologie, L'agriculture, L'industrie, Le Commerce, Les Gouvernements Divers, Le Clergé, L'histoire de L'état Politique de cet Empire*. Paris: Arthus Bertrand Éditeur, 1840.
- Bouragel, Xavier. "Yugoslav Wars: The "Revenge of the Countryside" between Sociological Reality and Nationalist Myth." *East European Quarterly*, XXXIII (2) (1999): 157-175.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Fransızcadan çeviri Siân Reynolds. New York, Cambridge, Philadelphia, San Francisco, Londra, Mexico City, São Paulo, Singapore, Sydney: Harper&Row Publishers, 1966.
- Brown, Carl L. *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. New York: Columbia University Press, 1996.
- Brummett, Palmira. "Classifying Ottoman Mutiny: The Act and Vision of Rebellion." *The Turkish Studies Association Bulletin*, 22 (1) (1998): 91-107.
- Burke, Peter. "Overture the New History." *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke, Oxford&Cambridge: Polity Press, 1995.
- Buzov, Snježana. "Ottoman Perceptions of Bosnia as Reflected in the Works of Ottoman Authors Who Visited or Lived in Bosnia." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004, pp. 83-91.
- Çakır, Coşkun. "Osmanlı Ekonomisinde Bir Hesaplama Ünitesi/Birimi Olarak Hane/Aile." *Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1998.

- Čar-Drnda, Hatidža. "Remnants of the *Timâr* System in the Bosnian Vilâyet in the Second Half of the Nineteenth Century." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- Čehajić, Džemal. "Neke Karakteristike Učenja Ğalâduddin Rumija i Nastanak Derviškog Reda Mevlevija, Mevlevije u Bosni i Hercegovini." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju, Simpozij o Arapsko-Islamskoj Kulturi*, XXIV (1976): 85-108.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. İstanbul: İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, 1965.
- Chaumette des Fossés, Jean Baptiste-Amédée. *Voyage en Bosnie dans les Années 1807 et 1808*. Paris: F.-Didot, 1816.
- Cigar, Norman. "Serbia's Orientalists and Islam: Making Genocide Intellectually Respectable." *Islamic Quarterly: Review of Islamic Culture*, 38 (3) (1994): 147-170.
- Cornell, Eric. "Bosna Bektaşılığı Üzerine." *Alevi Kimliği*, ed. T. Olsson, E. Özdağ, C. Raudvere. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Darling, Linda T. "Mediterranean Borderlands: Early English Merchants in the Levant." *The Ottoman Empire Myths, Realities and 'Black Holes'*, ed. Eugenia Kermeli ve Oktay Özel. İstanbul: ISIS Press, 2006.
- Darling, Linda T. *Revenue-Raising&Legitimacy Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*. Leiden, New York, Köln: E. J. Brill, 1996.
- Davis, Natalie Zemon. *The Return of Martin Guere*. Cambridge&Mass.: Harvard University Press, 1983.
- Davis, Natalie Zemon. *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*. Cambridge&Mass.: Harvard University Press, 1997.
- Davison, Roderic H. "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century." *The American Historical Review*, 59 (4) (1954): 844-864.
- Davison, Roderic H. *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The Impact of the West*. Austin: University of Texas Press, 1990.
- Dimitropoulos, Dimitris. "Aspects of the Working of the Fiscal Machinery in the Areas Ruled by Ali Paşa." In *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos. Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007.
- Doja, Albert. "A Political History of Bektashism from Ottoman Anatolia to Contemporary Turkey." *Journal of Church and State*, 48 (2) (2006): 423-450.
- Donia, Robert ve John V. A. Fine Jr. *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*. New York: Colombia University Press, 1994.

- Draganova, Slavka. *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Dragnich, Alex N. "Leadership and Politics: Nineteenth Century Serbia." *The Journal of Politics*, 37 (2) (1975): 344-361.
- Duby, George. *The Legend of Bouvines: War, Religion, and Culture in the Middle Ages*. Tercüme Catherine Tihanyi. California: University of California Press, 1990.
- Džaja, Srećko. "Bosanska Povijesna Stvarnost i njezini Mitološki Odrazi." *Bosna Franciscana*, 17 (2002): 142-159.
- Emecen, Feridun. "Beylikten Sancağa: Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Mülâhazalar." *Belleten*, 60 (227) (1996): 81-91.
- Erdem, Y. Hakan. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise, 1800-1909*. New York: Palgrave, 1996.
- Erdem, Hakan. "Perfidious Albanians" and "Zealous Governors": Ottomans, Albanians, and Turks in the Greek War of Independence." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos. Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007.
- Eren, Ahmet Cevat. *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1965.
- Erendor, Esat Nermi. *Temeşvarlı Osman Ağa'nın Anıları*. İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.
- Fahmy, Khaled. *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, his Army, and the Making of Modern Egypt*. New York: Cambridge University Press, 1997.
- Fahmy, Khaled. "Mutiny in Mehmed Ali's New Nizami Army, April-May 1824." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway. Madison: The University of Wisconsin, 2002.
- Farah, Caesar E. *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*. Kirksville, Missouri: The Thomas Jefferson University Press, 1993.
- Faroqhi, Suraiya. *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Faroqhi, Suraiya. "Crisis and Change." *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Faroqhi, Suraiya. *Subjects of the Sultan Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. Londra ve New York: I. B. Tauris Publishers, 2000.
- Faroqhi, Suraiya. "Coping with the Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Notables from the Sixteenth to the Early Nineteenth Century." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, ed. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002.

- Faruqi, Suraiya. *Anadolu'da Bektaşilik*. İstanbul: Simurg, 2003.
- Farrar, L. L. Jr. "Realpolitik Versus Nationapolitik: Rethinking Nationalism During the Eastern Crisis, 1875-1878." *East European Quarterly*, XXX (1) (1996): 27-45.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1990.
- Filipović, Nedim. "Bosna-Hersek'te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler." *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1954): 154-188.
- Filipović, Nedim. "Osvrt na Položaj Bosanskog Seljaštva u Prvoj Deceniji Uspostavljanja Osmanske Vlasti u Bosni." *Radovi Filozofskog Fakulteta u Sarajevu*, 3 (1965): 63-75.
- Filipović, Nedim. "Napomene o Islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV Vijeku." *Godišnjak Akademije Nauka i Ummjetnosti Bosne i Hercegovine 7 Centar na Balkanološka Ispitivanja*, 5 (1970): 141-167.
- Filipović, Nedim. "A Contribution to the Problem of Islamization in the Balkan under Ottoman Rule." *Ottoman Rule in the Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries*. Prag: Oriental Institute in Academia, 1978.
- Filipović, Nedim. "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina," *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, (1986): 149-180.
- Filipović, Nenad. "Islamizacija Bosne u Prva Dva Desetljeća Osmanske Vlasti." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991): 53-65.
- Filipović, Nenad. "Literary Heritage of Bosnian Muslims Written in Oriental Languages in the Light of European Oriental Studies." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50 (2000): 343-352.
- Fine, John V. A. *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*. New York ve Londra: Boulder, Colo., 1975.
- Fine, John V. A. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1987.
- Fine, John V. A. "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society." *The Muslims of Bosnia Hercegovina, Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.
- Fine, John V. A. "Religious Change and Bosnia's Distinct Situation under the Ottomans." *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*. New York: Columbia University Press, 1994.
- Fleischer, Cornell H. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1986.

- Fleming, K. E. *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999.
- Fleming, K. E. "Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography." *The American Historical Review*, 105 (4) (2000): 1218-1233.
- Fleming, Thomas. *Montenegro: The Divided Land*. Rockford, Illinois: Chronicles Press, 2002.
- Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Çeviri, Alan Sheridan. New York: Vintage Books, 1979.
- Friedman, Francine. *The Bosnian Muslims Denial of a Nation*. Boulder: Westview Press, 1996.
- Gavrilović, Mihailo. *Miloš Obrenović*, cilt III. Belgrad: Davidović, 1908, 1909, 1912.
- Gelez, Philippe. *Petit Guide Pour Servir A L'etude de L'Islamisation en Bosnie et en Herzegovine*. İstanbul: Les Éditions ISIS, 2005.
- Genç, Mehmed. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Georgieva, Gergana. "Administrative Sutructure and Government of Rumelia in the Late Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: The Functions and Activities of the Vali of Rumelia." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos. Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007.
- Ginzburg, Carlo. *The Cheese and the Worms; The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*. Trans. Anne ve John Tedeschi. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.
- Glenny, Misha. *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers, 1804-1999*. New York: Viking, 2000.
- Goffman, Daniel. "İzmir: From Village to Colonial Port City." *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir, and İstanbul*, ed. E. Eldem, D. Goffman, B. Masters. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Gradeva, Rossitsa. "Secession and Revolution in the Ottoman Empire at the End of the Eighteenth Century: Osman Pazvantoglu and Rhigas Velestinlis." *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, ed. Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos. Rethymno: University of Crete, Department of History and Archaeology, 2007.
- Gümüşel, Hayrettin. *Beklenen Mehdi Hakkında İslam Alimlerinin Görüşleri*. İstanbul: Köprü Yayınları, 2002.
- Hadzibegić, Hamid. "Djizja ili Harac- Le Cizya ou Harac." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 3-4 (1952-53): 55-135; 5 (1954-55): 43-102.
- Hadzibegić, Hamid. "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye." *International Congress of Orientalists, 25th Moscow, 1960, Proceedings*, 2, 5 ciltler. Moskova: Izdatelistvo Vostoynoi Literaturia, 1962-1963.

- Hadžibegić, Hamid. *Glavarina u Osmanskoj Drzavni, Posebna Izdanja*, 4. Saraybosna: Orientalni Institut u Sarajevu, 1966.
- Hadžijahić, Muhammed. "Muslimanska Književna Tradicija." *Bosansko-Hercegovačka Književna Hrestomatija Starija Književnost*. Saraybosna: Zavod za Izdavanje Udžbenika, 1974.
- Hadžijahić, Muhamed. *Od Tradicije do Identeta: Geneza Nacionalnog Pitanja Bosanskih Muslimana*. Zagreb: Islamska Zajednica Zagreb, 1990.
- Hadžijahić, Muhammed. *Porijeklo Bosanskih Muslimana*. Saraybosna: Bosna Muslimanska Biblioteka, 1990.
- Hadžijahić, Muhammed. *Islam i Muslimani u Bosni i Hecegovini*. Saraybosna: El Kalem, 1991.
- Hajdarević, Rasid. *Defteri Sarajevskog Saračkog Esnafa 1726-1823*. Saraybosna: Istorijski Arhiv Sarajevo, 1998.
- Handžić, Adem. *Tuzla i Njena Okolina u XVI. Vijeku*. Saraybosna: Monografija Svjetlost, 1975.
- Handžić, Adem. "O Gradskom Stanovništvu u Bosni u XVI Stoljeću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 28-29 (1978-1979): 247-256.
- Handžić, Adem. "O Ulozi Derviša u Formiranju Gradskih Naselja u Bosni u XV Stoljeću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 31 (1982): 169-178.
- Handžić, Adem. "O Društvenoj Strukturi Stanovništva u Bosni Početkom XVII Stoljeća." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 32-33 (1982-1983): 129-146.
- Handžić, Adem. "O Specifičnostima Nekih Osmanskih Popisa u Vezi Institucije Vakufa u Bosni u XVI i XVII Stoljeću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 40 (1990): 237-242.
- Handžić, Adem. "O Širenju Islama u Bosni s Posebnim Osvrtom na Srednju Bosnu." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991): 37-52.
- Handžić, Adem. "Konfesionalni Sastav Stanovništva u Bosni i Hercegovini u Prvim Stoljećima Osmanske Vladavine." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 42-43 (1992-1993): 119-153.
- Handzic, Adem. *Population of Bosnia in the Ottoman Period A Historical Overview*. Istanbul: IRCICA, 1994.
- Hathaway, Jane. "Marriage Alliances among the Military Households of Ottoman Egypt," *Annales Islamologiques*, 29 (1995): 133-149.
- Hathaway, Jane. "The Household of Hasan Ağa Bilifya: An Assessment of Elite Politics in Seventeenth-Century Ottoman Egypt." *Turcica*, 27 (1995): 135-151.
- Hathaway, Jane. "The Military Household in Ottoman Egypt." *International Journal of Middle East Studies*, 27 (1) (1995): 39-52.
- Hathaway, Jane. "Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Centuries." *Turkish Studies Association Bulletin*, 20 (2) (1996): 25-31.

- Hathaway, Jane. *The Politics of Households in Ottoman Egypt, The Rise of Qazdağlıs*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Hathaway, Jane. "Introduction." *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, ed. Jane Hathaway. Westport, Connecticut, Londra: Praeger Publishers, 2001.
- Hathaway, Jane. "Introduction." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway. Madison: The University of Wisconsin, 2002.
- Heyd, Uriel. "The Ottoman and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II." *Scripta Hierosolymina*, IX (1961): 63-97.
- Heywood, Colin. "Bosnia Under Ottoman Rule, 1463-1800." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, ed. Mark Pinson. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.
- Heywood, Colin. "The Frontier in Ottoman History: Old Ideas and New Myths." *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands, 700-1700*, ed. Daniel Power ve Naomi Standen. Londra: Macmillan Press, 1999.
- Hickok, R. Michael. *Ottoman Military Administration in the Eighteenth Century Bosnia*. Leiden, New York ve Köln: Brill, 1997.
- Hickok, Michael. "Homicide Investigations in Ottoman Bosnia: The Tension Between Legality and Stability." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- Hoare, Marko Attila. *The History of Bosnia from the Middle Ages to the Present Day*. Londra: Saqi Books, 2007.
- Hobsbawm, Eric J. *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*. New York: The Norton Library, 1959.
- Hösch, Edgar. *The Balkans: A Short History from Greek Times to the Present Day*. Londra: Faber, 1972.
- Howard, Douglas A. "Ottoman Historiography and the Literature of 'Decline' of the Sixteenth and Seventeenth Centuries." *Journal of Asian History*, 22 (1988): 52-77.
- Hupchick, Dennis P. *The Balkans: From Constantinople to Communism*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave, 2002.
- Imamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Saraybosna: Preporod, 1997.
- İnalçık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.
- İnalçık, Halil. "Ottoman Methods of Conquest." *Studia Islamica*, 2 (1954): 104-129.
- İnalçık, Halil. "The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Building of the City." *Dumbarton Oaks Papers*, 23-24 (1969-1970): 231-249.

- İnalçık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700." *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980): 283-337.
- İnalçık, Halil. "Ayan dela Région d'Izmir et Commerce du Levant (Deuxième Moitié du XVIII. Siècle)." *Études Balkaniques*, 12 (3) (1976): 71-83.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İnalçık, Halil. "Osmanlı Hukukuna Giriş." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (2) (1958): 102-126.
- İnalçık, Halil. "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration." *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Naff ve Owen. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977.
- İslamoğlu, Huri ve Çağlar Keyder. "Agenda for Ottoman History." *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. İslamoğlu-İnan. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Issawi, Charles. *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 1966.
- Jelavich, Barbara. *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Cilt I; *History of the Balkans: Twentieth Century*, Cilt II. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Jelavich, Charles ve Barbara. *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics Since the Eighteenth Century*. Hamden: Conri Archon Books, 1974.
- Jelenić, Julijan. *Kultura i Bosanski Franjevci*, cilt II. Saraybosna, 1912-1915.
- Jezernik, Božidar. *Wild Europe The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. Londra: Saqi Books, 2004.
- Judah, Tim. "The Serbs: The Sweet and Rotten Smell of History." *Daedalus* 126 (3) (1997): 23-45.
- Kafadar, Cemal. *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill University, 1981.
- Kafadar, Cemal. "On the Purity and Corruption of Janissaries." *Turkish Studies Association Bulletin*, 15 (1991).
- Kafadar, Cemal, "The Myth of the Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era." *Süleyman the Second and His Time*, ed. Halil İnalçık ve Cemal Kafadar. İstanbul: ISIS Press, 1993.
- Kapičić, Hamdija. *Ali Paşa Rızvanbegovic i Njegovo Doba*. Saraybosna: Akademija Nauak i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2001.
- Karakasidou, Anastasia. "The Burden of the Balkans." *Anthropological Quarterly*, 75 (3) (2002): 575-589.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943.

- Karcic, Fikret. *The Bosniaks and the Challenges of Modernity*. Saraybosna: El-Kalem, 1999.
- Karpat, Kemal H. "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908." *International Journal of Middle East Studies*, 3 (3) (1972): 243-281.
- Karpat, Kemal H. *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985.
- Karpat, Kemal H. "Comments on Contributions and the Borderlands." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat, Robert W. Zens. Madison: The University of Wisconsin Press, 2003.
- Karpat, Kemal H. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
- Karpat, Kemal H. "The Migration of the Bosnian Muslims to the Ottoman State, 1878-1914: An Account Based on Turkish Sources." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- Khadduri, Majid. *War and Peace in the Law of Islam*. Baltimore, Md.: Johns Hopkins Press, 1955.
- Khoury, Dina Rizk. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire Mosul, 1540-1834*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Kiel, Machiel. *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*. Aldershot, Hampshire, Great Britain: Gower Pub. Co., 1990.
- Kiel, Machiel. "Ottoman Sources for the Demographic History and the Process of Islamization of Bosnia-Herzegovina and Bulgaria in the 15th-17th Centuries: Old Sources-New Methodology." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati*. Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997.
- King, William B. *The Balkans, Frontier of Two Worlds*. New York: A. A. Knopf, 1947.
- Kırh, Cengiz. *The Struggle over Space: Coffeehouses in Ottoman Istanbul, 1780-1845*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Binghamton: State University of New York, 2000.
- Koller, Markus. "Introduction: An Approach to Bosnian History." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- Kraemer, Joel L. "Apostates, Rebels and Brigands." *Israel Oriental Studies*, X (1980): 35-73.
- Kreševljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Saraybosna: Svjetlost, 2. Izdanje, 1980.

- Kreševljaković, Hamdija. *Esnafi i Obrti u Bosni i Hercegovini 1463-1878*. Saraybosna: Veselin Masleša, 1991.
- Kreševljaković, Hamdija. *Izabrana Djela IV Prilozi za Političku Istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX Stoljeću*. Saraybosna: Veselin Masleša, 1991.
- Kunibert, Bartol. *Srpski Ustanak I Priva Vladavina Miloša Obrenovića*. Beograd, 1901.
- Kunt, I. Metin. *The Sultan's Servants The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1650*. New York: Colombia University Press, 1983.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy. *Carnival: A People's Uprising at Romans 1579-1580*, çeviri, Mary Feeney. Londra: Scholar, 1980.
- Ladurie, Emmanuel Le Roy. *The Beggar and the Proffesor: A Sixteen-Century Family Saga*, çeviri, Arthur Golhammer. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
- Lampe, John R. ve Marvin R. Jackson. *Balkan Economic History, 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*. Bloomington: Indiana University Press, 1982.
- Levi, Giovanni. "On Microhistory." In *New Perspectives on Historical Writing*, ed. Peter Burke. Oxford&Cambridge: Polity Press, 1995.
- Levy, Avigdor. "The Ottoman Ulema and the Military Reforms of Sultan Mahmud II." *Asian and African Studies*, 7 (özel sayı) (1971).
- Lewis, Bernard. "Ottoman Observers of Ottoman Decline." *Islamic Studies*, 1 (1962): 71-87.
- Loos, Milan. *Dualist Heresy in the Middle Ages*. Prag: Akademia, 1974.
- Lopasic, Alexander. "Islamization of the Balkans with Special Reference to Bosnia." *Journal of Islamic Studies*, 5 (2) (1994): 163-186.
- Lovrenović, Ivan. *Bosnia A Cultural History*. Londra: Saqi Books, 2001.
- Malcolm, Noel. *Bosnia A Short History*. New York: New York University Press, 1999.
- Malcolm, Noel. "Preface." In *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004: vii-viii.
- Margulis, Natasha. *Njegoš's Montenegro, the Great Powers, and Modernization in the Balkans: 1830-1851*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. University of Cincinnati, 2004.
- Masters, Bruce. "Aleppo: The Ottoman Empire's Caravan City." *The Ottoman City Between East and West, Aleppo, İzmir and Istanbul*, ed. Eldem, Goffman ve Masters. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Mazower, Mark. *The Balkans, A Short History*. New York: The Modern Library, 2001.
- Mažuranić, Matija. *A Glance into Ottoman Bosnia or A Short Journey into That Land by A Native in 1839-40*, çeviri Branka Magaš. Londra: Saqi, 2007.

- McCarthy, Justin. "Ottoman Bosnia, 1800 to 1878." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, ed. Mark Pinson. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.
- McCarthy, Justin. "Muslims in Ottoman Europe: Population from 1800 to 1912." *Population History of the Middle East and the Balkans*. İstanbul: ISIS Press, 2002.
- McCarthy, Justin. "Archival Sources Concerning Serb Rebellions in Bosnia 1875-76." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- McGowan, Bruce. "The Age of the Ayans, 1699-1812." In *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, ed. Halil İnalcık ve Donald Quataert. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Meisel, Seth. "The Politics of Seduction: Mutiny and Desertion in Early Nineteenth Century Córdoba, Argentina." *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, ed. Jane Hathaway. Westport, Connecticut, Londra: Praeger Publishers, 2001.
- Meriag, Lawrence P. "The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question." *Slavic Review*, 37 (3) (September; 1978): 421-439.
- Mihailović, Konstantin. *Memoirs of A Janissary*, çeviri Benjamin Stolz, Ann Arbor: The University of Michigan, 1975.
- Miletic, Maja. *I "Krstjani" di Bosnia alla Luce di Loro Monumenti di Pietra*. Roma, 1957.
- Moačanin, Nenad. "Defterology and Mythology Ottoman Bosnia up to the *Tanzîmât*." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- Moačanin, Nenad. *Town and Country on the Middle Danube 1526-1690*. Leiden ve Boston: Brill, 2006.
- Mottahedeh, Roy. "Foreword." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, ed. Mark Pinson. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.
- Mulić, Jusuf. "Društveni i Ekonomski Položaj Vlahi i Arbanasa u Bosni pod Osmanskom Vlašću." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 51 (2003): 111-146.
- Mutafçieva, Vera É. P. "L'Institution de l'Ayanlık pendant les Dernières Décennies du XVIIIe Siecle." *Études Balkaniques*, 2-3 (1965): 233-247.
- Nagata, Yuzo. *Materials on the Bosnian Notables*. Tokyo: Hakuei Printing, 1979.
- Nomani, Shibli. *Jizya Capitation Tax*. Patna: Khūda Bakhsh Oriental Public Library, 1914.

- Obolensky, Dimitri. *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1948.
- Oruç, Hatice. "Tarih-i Bosna." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32 (2002): 215-223.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyânları (1791-1808)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1983.
- Pakahn, Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt II, cilt III. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1971.
- Palaret, Michael R. *The Balkan Economies, c. 1800-1914: Evolution Without Development*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1997.
- Pamuk, Şevket. "The Ottoman Monetary System and Frontier Territories in Europe, 1500-1700." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat, Robert W. Zens. Madison: The University of Wisconsin Press, 2003.
- Panzac, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700-1850)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Parker, Geoffrey. *The Military Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Pawlowitch, Stevan K. *A History of the Balkans, 1804-1945*. Londra; New York: Addison-Wesley Longman, 1999.
- Pelidija, Enes. *Banjalučki Boj iz 1737 Uzroci i Posljedice*. Saraybosna: El-Kalem, 2003.
- Peters, Heather Laurel. *Song of Sevdalinka: Cultural Anthem of Bosnia-Herzegovina*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kanada: York University, 2007.
- Pierce, Leslie P. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York ve Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Pinson, Mark. *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, ed. Mark Pinson. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994.
- Popovic, Alexandre. "Représentation du Passé et Transmission de L'identitéchez les Musulmans des Balkans Mythes et Réalités." *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 66 (4) (1992): 139-144.
- Quataert, Donald. *The Ottoman Empire: 1700-1922*. New York: Cambridge University Press, 2000.
- Rački, Franjo. "Bogomili i Patareni." *Rad Jugoslovenske Akademije Znanosti I Umjetnosti*, 7 (1869): 126-179.
- Ramović, Arifa ve Markus Koller. "Ottoman Archival Documents in Sarajevo. A Post-War Survey of the Archives." *Turcica*, 33 (2001): 321-332.

- Reed, Howard A. *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June 1826*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Princeton, 1951.
- Riedlmayer, András. "The Bosnian Manuscript Ingathering Project." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004.
- Reinkowski, Maurus. "Double Struggle, No Income: Ottoman Borderlands in Northern Albania." *Ottoman Borderlands Issues, Personalities and Political Changes*, ed. Kemal H. Karpat, Robert W. Zens. Madison: The University of Wisconsin Press, 2003.
- Rogan, Eugene L. *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Rood, Judith Mendelsohn. "Mehmed Ali as Mutinous Khedive: The Roots of Rebellion." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway. Madison: University of Wisconsin, 2002.
- Šabanović, Hazim. *Kanun-nama Bosanskog Sandžaka iz 1516 Godine, Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski Sandžak*. Saraybosna, 1957.
- Šabanović, Hazim. "Bosanski Divan Organizacija i Uređenje Centralne Zemaljske Uprave u Bosni pod Turskom Vlašću do Kraja XVII Stoljeća." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XVIII-XIX (1973): 9-45.
- Sadat, Deena R. "Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century." *The Journal of Modern History*, 44 (3) (1972): 346-363.
- Sadat, Deena R. "Ayân and Ağa: The Transformation of the Bektashi Corps in the Eighteenth Century." *The Muslim World*, Hartford (1973): 206-219.
- Şahin, İlhan. "The Story of the Emergence of A Balkan City: Sarayova." *Proceedings of the International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans Sofia, April 21-23, 2000*. İstanbul: IRCICA, 2002.
- Šamić, Midhat. *Francuski Putnici u Bosni na Pragu XIX Stoljeća i njihovi Utisci o Njoj*. Saraybosna: Veselin Masleša, 1966.
- Schwartz, Stephen. "Beyond "Ancient Hatreds": What Really Happened to Yugoslavia." *Policy Review*, 97 (1999): 39-51.
- Sel Turhan, Fatma. *The Abolition of the Janissary Army and Its Reflections*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2001.
- Sel Turhan, Fatma. *Rebelling for the Old Order: Ottoman Bosnia, 1826-1836*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2009.
- Şemşik, Pınar. *The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2007.
- Skarić, Vladislav. *Mula-Mustafa Ševki Bašeskija Sarajevski Hroničar 18. Vijeća*. Saraybosna, 1927.
- Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening, 1878-1912*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1967.

- Skiotis, Dennis N. "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepedelen, 1750-1784." *International Journal of Middle East Studies*, 2 (3) (1971): 219-244.
- Shaw, Stanford J. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey* Cilt II. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Siegmán, Henry. "The State and the Individual in Sunni Islam." *The Muslim World*, 54 (1964): 14-26.
- Solovjev, Alexandar. "La Doctrine de l'Église de Bosnie." *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Class de Letters*, 34 (1948): 481-534.
- Solovjev, Alexandar. *Vjersko Učenje Bosanske Crkve*. Zagreb, 1948.
- Solovjev, Alexandar. "Nestanak Bogumilstva i Islamizacija Bosne." *Godišnjak Društva Istorčara Bosna i Hercegovine*, 1, Saraybosna, 1949.
- Stavrianos, Leften Stavros. *The Balkans Since 1453*. New York: New York University Press, 2000.
- Stoianovich, Traian. "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800." *The Journal of Economic History*, 13 (1953): 398-411.
- Stoianovich, Traian. *A Study in Balkan Civilization*. New York: Alfred A Knopf, 1967.
- Stoianovich, Traian. *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1994.
- Stoianovich, Traian. "A Route Type: The Via Egnatia under Ottoman Rule." *The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699*, ed. Elizabeth Zachariadou. Crete: Crete University Press, 1996.
- Sućeska, Avdo. "Promjene u Sistemu Izvanrednog Oporezivanju u Turskog u XVII Vijeku i Pojava Nameta *Tekâlif-i Şâkka*." *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, 10-11 (1960-1961): 75-112.
- Sućeska, Avdo. "Specifičnosti Državno-Pravnog Položaja Bosne pod Turcima (Skiza)." *Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu*, 9 (1961): 269-292, 10 (1962): 317-361, 12 (1964): 100-114.
- Sućeska, Avdo. "Vilayetski Ajani (Prilog Izučavanju Organizacije Tuske Vlasti u Našim Zemljama)." *Godišnjak Društva Istorčara Bosne i Hercegovine*, 13 (1962): 167-198.
- Sućeska, Avdo. *Ajani Prilog Izučavanju Lokalne Vlasti u Našim Zemljama Za Vrijeme Turaka*. Saraybosna: Naučno Društvo sr Bosne i Hercegovine, 1965.
- Sućeska, Avdo. "Bune Seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII Stoljeću." In *Oslobodilački Pokreti Jugoslovenskih Naroda od XVI Veka do Početka Prvog Svetskog Rata*, cilt I. Belgrad: The Institute of History, 1976.
- Sućeska, Avdo. "The Position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State." *International Journal of the Turkish Studies*, I (2) (1980): 1-24.
- Sućeska, Avdo. "Mâlikâna Lifelong Lease of Governmental Estates in the Ottoman State." *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, 36 (1986): 197-230.

- Sučeska, Avdo. "Osmanlı İmparatorluğunda Bosna." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 37 (1987): 431-447.
- Sugar, Peter. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*. Seattle: University of Washington Press, 1977.
- Sungu, İhsan. "Mahmud II'nin İzzet Molla ve Asakir-i Mansure Hakkında bir Hattı." *Tarih Vesikaları*, I (1941): 162-183.
- Temren, Belkis. *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Tilly, Charles. *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- Tilly, Charles. *Social Movements, 1768-2004*. Boulder, Londra: Paradigm Publishers, 2004.
- Tilly, Charles, Louise Tilly ve Richard Tilly. *The Rebellious Century 1830-1930*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1975.
- Todorova, Marie. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford UP, 1997.
- Tomasic, Dinko. "Plemenska Kultura i Njeni Danasnji Ostaci." *Mjesečnik*, 62 (1936), yeniden basım "Sociologija Dinka Tomasica." *Drustvena Istrazivanja*, II (6) (1992).
- Trim, David J. B. "Ideology, Greed, and Social Discontent in Early Modern Europe: Mercenaries and Mutinies in the Rebellious Netherlands, 1568-1609." *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, ed. Jane Hathaway. Westport, Connecticut, Londra: Praeger Publishers, 2001.
- Truhelka, Ciro. "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları" *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (1931): 43-69.
- Turner, Frederick Jackson. *The Frontier in American History*. New York: Henry Holt&Co., 1920.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılkıoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1942.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, cilt I, cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Vassiliki, Parakevopoulou. *Some Aspects of the Phenomenon of Heresy in the Byzantine Empire and in the West, during the 11th Century*. Ann Arbor, MI: University Microfilms International, 1976.
- Veinstein, Gilles. "Âyân de la Region d'Izmir et le Commerce du Levant (Deuxième Moitié du XVIII. Siècle)." *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée*, 20 (1975): 131-146.
- Veinstein, Gilles. "Avlonya (Vlorë), Une Étape de la Voie Egnatia dans la Seconde Moitié du XVIe Siècle? *The Via Egnatia under Ottoman Rule 1380-1699*, ed. Elizabeth Zachariadou. Crete: Crete University Press, 1996.

- Weitz, Mark A. "Desertion as Mutiny: Upcountry Georgians in the Army of Tennessee." *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, ed. Jane Hathaway. Westport, Connecticut, Londra: Praeger Publishers, 2001.
- Wenzel, Marian. "Bosnian and Herzegovinian Tombstones: Who Made Them and Why?" *Südost-Forschungen*, XXI (1962).
- Wenzel, Marian. *Ornamental Motifs on Tombstones from Medieval Bosnia and Surrounding Regions*. Saraybosna: Veselin Masleša, 1965.
- Wenzel, Marian. "Bosnian History and Austro-Hungarian Policy: Some Medieval Belts, the Bogomil Romance and the King Tvrtko Graves." *Peristil Zbornik Radova za Povijest Umjetnosti*, 30 (1987): 29-54.
- Wenzel, Marian. "Four Decorated Steles: The Influence of Islam on Bosnian Funerary Monuments." *Journal of Islamic Studies*, 5 (1994): 221-241.
- Yardımcı, Mehmet Emin. *15. ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Yıldırım, Hacı Osman, Nazım Yılmaz, Yusuf İhsan Genç. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000.
- Yıldız, Aysel. *Vaka-yı Selimiyye or the Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Rebellion*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2008.
- Zecevic, Selma. *On the Margin of Text, on the Margin of Empire: Geography, Identity and Fatwa-Text in Ottoman Bosnia*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Columbia University, 2007.
- Zens, Robert. "Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807." *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, ed. Jane Hathaway. Wisconsin: University of Wisconsin, 2002.
- Zhelyazkova, Antonina. "The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century." *Journal of Islamic Studies*, 5 (2) (1994): 187-208.
- Zhelyazkova, Antonina. "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective." *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002.
- Zilfi, Madeline. *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988.
- Zirojević, Olga, "On the Distinctive Feature of the Bosniaks." *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat. Madison: The University of Wisconsin Press, 2004: 167-170.
- Zlatar, Behija. "Širenje Islama i Islamska Kultura u Sarajevu i Okolini." *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41 (1991): 253-267.
- Zlatar, Behija. *Zlatno doba Sarajeva*. Saraybosna: Svjetlost, 1996.

Dizin

- II. Mahmud 15, 49, 71, 78, 87, 97, 102, 106, 113, 115, 117, 129, 229, 232, 241, 268, 308, 309
- III. Selim 19, 103, 263, 267
- Abdurrahim Paşa 53, 59, 62, 75, 77, 105, 107, 112-117, 119-122, 125-128, 143, 146, 163, 164, 197, 198, 210, 211, 227, 239-242, 270, 319, 320
- acemi oğlanlar 45
- adem-i merkeziyetçilik 16, 21, 24-26, 267, 309
- ahd-i misâk 156
- Ahmed Bey, Defter Kethüdası 206, 208, 213, 223, 242
- Ahmed Bey, Gradacacılı 178, 183, 214, 286, 287
- Alacahisar 132, 133, 159, 318
- alaybeyi 68
- Alayemini Kamil Bey 174, 175, 178, 180
- Alemdar Mustafa Paşa 267, 290, 291, 385
- Ali Namık Paşa 59, 74, 75, 90, 127-137, 271, 286, 318, 321
- Aljamiado* 41
- Altın Çağ 225
- Anadolu 28, 47, 57, 81, 89, 97, 113, 156, 164-167, 268, 270, 279, 282, 291, 373, 374
- anahtar ağa* 63
- Arabistan 29, 156
- arazi-i miri/miri arazi 65, 90,
- aristokrasi 42, 68, 244
- Arnavutluk 29, 58, 118, 133, 138, 139, 151, 156, 159, 263
- arpalık* 25
- Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, Asâkir-i Mansûre 123, 125, 134, 174-177, 221, 254, 305, 322, 324, 349
- aşçıbaşı* 64
- atiyye-i şâhâne 81
- Avlonya 172
- Avrupa 18, 22, 42, 46, 49, 60, 72, 74, 98, 216, 229, 244, 309
- Avusturya 35, 46, 60, 68, 74, 100, 113, 123, 127, 131, 132, 136, 137, 158, 161, 171, 173, 174, 179-182, 184, 217-221, 232, 245, 265, 273, 276-286, 304, 308, 321
- ayaklanma, askerî ayaklanma 16, 17, 19, 20, 101, 103, 108, 169, 177, 198, 199, 203, 204, 219
- ayan 21-26, 31, 51, 54, 55, 67, 68, 74, 98, 102, 111, 112, 116, 121, 122, 128-131, 134, 135, 153, 163, 174-179, 183, 184, 204, 208, 210-212, 215-217, 219, 220, 223, 224, 229, 230, 262-265, 267, 268, 270-272, 274, 300, 301, 303-305, 308, 311-322
- Babiali 14, 31-33, 37-39, 51-53, 55, 57, 58, 60-63, 66, 70, 75-78, 103, 114, 115, 120-123, 126, 127, 131-138, 153-156, 159, 161, 162, 164-166, 168-172, 175, 177-185, 190, 204, 212, 227, 233, 235, 237, 238, 242, 264-266, 269, 272, 274, 275, 277, 279-286, 304, 306-308, 312, 317, 319, 321, 322
- Bağdad 169, 177, 225, 322
- bagy* 20, 196-198, 249
- Bakırcızade İbrahim Ağa 203, 212, 240, 241
- Balkan, Balkanlar 22, 33, 35-37, 42, 46, 47, 54, 65, 66, 93, 97, 98, 138, 201, 231, 242, 262-264, 267, 268, 298, 306, 313, 314
- Baneska 158, 160, 162

- Banyaluka 59, 60, 65, 72, 92, 111, 169, 177, 240,
başbuğ 117, 240
başçavuş 64
başçukadar 63
Baştezkereci Akif Efendi 172-178, 184, 185, 190, 322
Bektaş 57, 58, 89, 104, 385
Belgrad 35, 101, 105, 107, 113-117, 119, 126, 127, 129, 132, 136, 137, 146, 157, 172, 177, 178, 197, 207, 222, 227, 228, 234, 242, 262, 278-284, 286, 319, 321, 322
Belgradî Raşid 143, 279
berberbaşı 64
bid'at 312
Bihke 59, 65, 71, 91, 206, 214, 242
bîrun 117, 210, 252
bisât-ı nizâmiye 165
Blene 65, 91, 112, 116, 175, 178, 183, 185, 211
Bogomilizm, Bogomiller 42, 43, 83
bosan'cica 41
Bosavine Kolu 64, 65, 112, 118, 134, 135
Bosna, Bosnalılar, Bosnavi, Boşnaklar 13-16, 20, 27, 28, 30-32, 35-78, 97-105, 107-109, 113-115, 117, 121-124, 126-139, 197-205, 208-213, 215-221, 225, 228-237, 239, 240, 242-245, 297-311, 317, 319-323, 328
Bosna Kilisesi 42-44, 46
Bosnalı Çukacıade Mustafa Efendi 105
Boşnakça 31, 40, 53, 300
Böğürdelen 113, 116, 129
bölgeselcilik 203, 211, 298, 297
Budin 66, 366
Bulgar 20, 21, 48
Busovac 136, 320
Bükreş Antlaşması 126
Cadde Kolu 64, 65, 105, 118, 141
caudillos 18
Celali İsyanları 16
Celal Paşa 52, 102, 140
Cennetizade Mehmed Emin Bey 52, 205, 222, 223, 259, 288, 294, 365
cephaneci 63
Cisr-i Mora 113
cizye 67, 103, 163, 168, 176, 220, 257, 258, 277
cündibaşı 64
Çaniçe 65, 110, 111, 118
Çapanoğlu Celaleddin Paşa 268
çaprast 104
çarşı, çarşılar 55, 107, 109, 120, 227
Çelebipazarı 65, 89, 110, 160, 185, 211, 242, 269
çiftlik, çiftlikât 51, 67, 68, 112, 287, 288, 301, 302
dağlı eşkıyaları 101
daire halkı, daire ashabı 108, 115, 165, 169, 177, 182, 209-211
Dalmaçya 38, 74, 131, 136, 137, 270, 277
Darbhane-i Âmire 77
darulharb 52, 76
darulislam 200
Davud Paşa 60, 170-173, 177-180, 210, 239, 322
defterdar 64, 206, 208, 209, 213, 269
defter emini 64
defter kahyası 64
Delaloğlu Salih Ağa 109
Delvine 163, 172
Derbend 65, 72, 92, 111, 173, 187, 207, 223
dersaadet 219, 220, 223
devşirme 45, 243, 244, 300
Dinar Alpleri 36
divan 50, 52, 53, 63, 64, 87, 121, 133, 300
divan efendi 64
divan-ı eyalet-i Bosna 52, 53, 76, 87, 285
Dupica 59
düvel-i selâse 133
Edirne 108, 128, 130, 132, 135, 270, 291
Edirne Vakası 16
Elbasan 134, 151, 159
elbise-i cedide-i hasene 232
enderun 117, 210, 254

- Ergiri 139
 Erzurum 113
 Esham Mukataacısı Mehmed Arif Bey 104, 319
 eski düzen 98, 212, 217, 218, 262, 267, 269, 297, 307, 311
 eşkıyâ-eşkıyâlık 20, 161, 182, 262, 278, *etekçi* 63
 Evliya Çelebi 48, 86, 201, 253, 368
 Fatih Sultan Mehmed 45
 Fedayizade Ali Paşa 130, 131, 162, 179, 185, 218-220, 223, 275, 279, 280, 292, 322
 Ferdinand 273
 ferman 19, 56, 66, 75, 76, 103-106, 110, 121, 128, 133, 140, 141, 198, 202, 213, 215, 216, 226, 245, 253, 304, 319
fesâd 20, 80, 198, 199, 261, 291
 Filibe 108, 109, 128, 129
fitne 20, 198, 199, 201, 202, 246, 247
fiyat-ı miri 77
 Foça 65, 112, 118, 121, 162, 211, 213, 214, 222, 241, 242
 Fransa 21, 40, 263, 319
 Fransisken 44
 gâile 198, 199, 268
 Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 32
 Geg 134, 139, 157-160, 162-165, 275
 Gorajde 110
 Gradacac 71, 112, 206, 207, 223, 270, 271, 276, 286, 287, 293, 313
 Gradaçaniçe 65, 91, 180, 185, 270, 283, 293
gügümbaşı 64
 Habsburg İmparatorluğu 35, 38, 51, 71, 73, 74, 278
 Hacı Bekir Bey 284
hâin-i dîn ü devlet 261
 Hanefi 226, 312
 Hariciye 97
 Harmâni 165
 haznedarağa veya haznedarbaşı 64
 hekimbaşı 64
 Hekimoğlu Ali Paşa 51, 100
 Hersek 35, 40, 43, 45, 48, 59, 60, 70, 100, 101, 113, 134, 136, 244, 308
 Hersek Kolu 64, 65, 118
 Hırvatistan 36
 hıyânet 198, 199
 hilat 165, 166
 Hisarcık 161
 hocağa 64
 Hristiyan 38, 40, 43, 44, 47, 60, 66, 68, 71, 83, 93, 94, 228, 299
 Humbaracı Mesud Ağa 114, 122, 171
hurûc-ı alessultan 20, 198, 199
 Hüseyin Kapudan 14, 18, 19, 33, 54, 62, 63, 72, 102, 119, 131, 134, 136, 137, 139, 205, 214, 218-223, 226, 234, 235, 239, 245, 299, 307-309, 313, 314, 317, 320-322, 324
 Hüseyin Paşa 115, 117, 126, 127, 137, 159, 280, 281, 283, 286
 Irak 28
ibrikdar veya ibrik gulamı 63
icma-ı ümmet 215
 idam 106, 213, 214, 236, 240, 241, 242, 243, 244
idare-i maslahat 21, 178
 ihânet 198, 199
 İhlevne 65, 71, 91, 113, 187, 206, 211, 214, 242
 ihtilâl 80, 198-200
 ileri gelenler 15, 18, 19, 21-24, 25, 51-53, 58, 60, 64, 65, 74, 87, 97-101, 103, 105, 106, 109, 112, 117, 118, 120, 122, 124, 125, 134, 136, 153, 211, 219, 239, 240, 253, 301, 320, 322
 Ilija Starčević 272, 276
 İllirya Hareketi 36
 iltizam 25, 26, 67, 216, 217
 imam 64, 226
 İnebahtı 128, 271, 320
 İngiltere 40
 İran 68, 69
 İshak Paşa 37

- İslam 39-42, 44-46, 52, 143, 199, 200, 202, 203, 216, 223, 225, 231, 249, 299, 306, 310
- İslamlaşma 43-46, 58, 82, 243, 300
- İsmail Ağa Çengic 162, 265
- İstanbul 23, 25-27, 31, 32, 35, 36, 38, 45, 58, 76, 103, 104, 106-108, 111, 115, 118, 121, 122, 124, 128, 209, 212, 213, 215, 216, 221, 238-243, 245, 249, 250, 253, 254, 256, 304, 311, 319, 322; ~ Patrikliği 238
- İstereflak 118, 170, 187
- İstolçeli Ali Paşa/Ağa 18, 60, 113, 118, 137, 157, 158, 162-165, 168-171, 173, 176, 177, 180, 192, 230, 244, 264, 265, 271, 276, 290, 308, 313, 314, 321, 322
- İstoriçe-i Atik 132
- İsyan; ~cılar 14, 15, 17, 33, 320, 321; Osmanlı ~ları 18, 20
- isyan, Osmanlı isyanları, isyancılar 13-17, 19-21, 30, 32, 33, 39, 40, 50, 54-58, 60-62, 64, 73, 75, 77, 78, 91, 98, 100-104, 106, 108-112, 114-116, 118-125, 129, 132, 134, 135, 138, 139, 141, 143, 144, 153, 158, 161, 162, 198, 199-205, 208, 209, 211-226, 228-233, 235-239, 241-245, 249, 254, 258, 263, 266, 271, 279, 297-314, 319; ~cılar 75, 98, 102, 106-112, 114, 116-121, 126, 135-139, 143, 155, 197, 198, 200, 204, 212-215, 217, 220-222, 224, 225-228, 230-234, 237-242, 244, 245, 254, 304, 307, 309-312
- İşbozi 124
- İşkodra 38, 109, 117, 124, 127, 130, 134, 138, 159, 160, 163, 164, 166, 247, 265-267, 313
- İşkodralı Mustafa Paşa 18, 134, 135, 137-139, 151, 157, 163, 235, 261, 265, 266, 274, 275, 281, 290, 314, 321
- İtalya 40
- İzvornik 36, 37, 59, 60, 65, 71, 72, 87, 91, 101, 109, 110, 112, 116-119, 130, 131, 133, 134, 179, 185, 187, 205, 207, 210, 214, 218, 219, 221, 222, 284, 287, 293
- İzvornik Mutasarrıfı Zülfikar Paşa 64, 214, 218
- kabile 29, 50, 54, 55, 102, 134, 151, 160, 229, 266, 268, 300, 304
- Kaçanik Boğazı 138, 159, 321
- kadı 24, 56, 64, 108, 116, 125, 129, 143, 217
- kahvecibaşı 64
- kahvehane 50, 53, 57-59, 89, 110, 122, 301
- kahya 64, 207, 223
- kâide-i mülkiye 279
- kale 25, 53, 62, 70, 72, 101, 109, 113, 116, 123, 129, 146, 231
- Kalkandelenli Hıfzı Paşa 164
- kânûn-ı kadîm 225-227, 230, 231, 235, 268, 311
- Kânûn-ı Osmanî 227
- Kânûnnâme 226, 244
- Kapıcıbaşı Mehmed Ağa 103, 105, 106
- kapıcılar kethüdası 64, 173
- Kapıcılar Kethüdası İbrahim Ağa 173,
- Kapıcılar Kethüdası Musa Ağa 124
- kapı halkı 19, 63, 236
- kapudan, kapudanlık 27, 31, 51, 56, 60, 68, 70-72, 93, 94, 99, 100, 102, 113, 120, 121, 130, 135, 205, 211, 214, 228, 231, 242, 270, 272, 300, 302-305
- Karacorcı 272
- Karadağ 29, 30, 64, 101, 124, 134, 147, 148, 161, 247, 266
- Kara Mahmud Paşa 266
- Karlofça 68, 74, 100, 299
- Katarlar 42
- Katolik 42-44, 46, 48, 50, 86, 272
- Kilise 46; ~ler 44, 48
- Kavalalı Mehmed Ali Paşa 18, 157, 166, 169, 188, 235, 261, 263, 274, 275, 282, 290, 308, 313, 314
- Kavânîn-i Yeniçeriyân 45
- kavasbaşı 63
- kıla-i hakaniye kapudanları 71
- kılıççı 64, 76
- kışla 53, 62, 63, 121, 123
- kıyye 78, 364
- kilercibaşı 64
- kiler kethüdası 64

Kirka 59, 71
 Klis 59, 60, 71, 72, 87, 90, 112
 Kmet 68
 Kolaşın 54, 55, 65, 72, 91, 92, 112, 118, 187
 Konya 241
 Köprülü Mustafa Paşa 23
 Köstendil 130, 159, 164
 Krupe 59, 71, 187, 206, 218, 242, 280, 322
 Krupe Kapudanı Mehmed Kapudan 214, 218, 220, 242, 322
 kudumiye vergisi 103
 kuyumcu 64
 kürkçübaşı 64

Leipzig 74
 levend birlikleri 23, 24
 Liboška 113, 187, 192
 lonca 61, 76, 77, 95, 97
 Londra 181

macunağa 64
 Mahmud Hamdi Paşa 60, 62, 63, 157-162, 166-172, 189, 221, 244, 276, 277, 281, 284, 285, 321, 322
 Mahmud Paşa 37, 109, 112, 116, 130, 131, 149, 164, 219, 222, 223, 245
mahramacıbaşı 63
 malikane 25, 67, 68, 301, 302
 malikane sistemi 25, 67
matbah emini 64
 Mehmed Emin Iseviç 216, 257
 Mehmed Paşa Kukovica 100
 Mehmed Vahid Paşa 128
 Memâlik-i Mahrûsa-i Şahane 49
 Merkezileşme, merkeziyetçilik 13-16, 21, 24, 27-29, 32, 38, 39, 80, 98, 99, 184, 230, 264, 297-299, 303, 307, 309
meşveret 50, 53, 54, 107, 110, 117, 122, 134, 135, 155, 156, 208, 304, 319-321
 Mevlevi 58
 Mısır 28, 158, 163, 225, 337, 341
 milliyetçilik 98, 99, 101, 307
 Minnetoğlu Mehmed Bey 59

miralem 64
 Miralem Mehmed 214
mirmiran 109, 155, 185, 219
 Mitroviçe 92, 158, 160
 Modrica 270, 272
 Mora Yarımadası 124, 306
 Mostar 65, 71, 92, 100, 113, 136, 162, 165, 177-179, 206, 207, 211, 223, 241
 Mostar Mütessilmi Osman Bey 208, 223
 Mustafa Âli 38, 201
 Mustafa Paşa 18, 23, 59, 64, 70, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 117, 127, 130, 134, 135, 137, 138, 139, 145, 149, 151, 235, 258, 314, 319, 321
 mustahfız 71, 178, 309
 Musul 49
 müezzin 64, 226
 Mühendishane-i Hümayun 62
 mühürdar 64
 mültezim 26, 288
 mürur tezkeresi 55, 56
 Müslüman 13, 41, 43-50, 58, 66, 68, 84-86, 98, 99, 100, 199, 202, 210, 224, 228, 231, 234, 300, 303, 306, 308, 310
 müstelzimlik 216
 Mütesselim, mütessellimlik 25, 52, 55, 61, 68, 125

Nakibüleşraf Fazıl Bey 176, 179, 180
nakkaş 64
 Nakşibendi 58
 Navarin 123, 319
 Nemçe 37, 327, 340, 357
 Neo-Manik 43
 Nevâhi-yi Sitte 132
 Nevesin 65, 113, 136, 187, 241, 242
 Niğbolu 115, 145, 171, 241, 242
 Niş 127, 129, 138, 148, 241, 242
 nişan-ı iftihar 321
Nizam-ı Cedid 19
 nüfus 46, 47, 48, 49, 50, 86, 99, 300

ocaklık tımarı 27, 66, 67, 92, 228, 244, 301

- Sınır bölgesi/leri 16, 17, 27-29, 38, 39, 40, 62, 66, 70, 71, 74, 81, 102, 123, 124, 217, 228, 233, 257, 262, 297, 299
- Sırbistan, Sırp lar 35, 99, 126, 127, 129, 131-134, 138, 161, 167, 172, 230, 234, 276, 280, 306, 307, 309, 320, 322
- sır katibi 64
- Slav 41, 68
- Slaveni 41
- sofracıbaşı 64
- Sofya 104, 108, 130, 220, 242
- Sokol 113, 181
- Sol Kol* 56, 106
- Srebrenitsa 65, 91, 112, 116, 209, 221, 240
- Srem 283
- stecci* 42, 43
- subaşı 68
- Sunullah Paşa 52 •
- Suriye 28, 29, 157, 225, 268, 308
- sürgün 47, 120, 135, 185, 214, 218-221, 236, 238-245, 279, 312
- şarabdar* 64
- şekâvet 198, 199, 200
- şeriat* 227
- Şerifzade Mustafa Nuri 109, 207
- Şer'îye Sicilleri 31
- Şirârebaş 261, 289
- tabye ağası* 120
- Tahmiscizade Mustafa Ağa 208, 212
- tahrir defterleri 40, 41, 46, 47
- Takvîm-i Vekâyi* 163, 256
- Tanzimat 20, 21, 29, 63, 73, 377
- Taşlıca 54, 65, 91, 92, 110-112, 118, 121, 125, 187, 206, 208, 211, 213, 241
- Tatarpazarı 109
- tebaa 16, 28, 44, 173, 182, 237
- tekdir cezaları 238, 239
- Tepedelen 139
- Tepedelenli Ali Paşa 18, 235, 262, 263, 266, 267, 289, 313
- Tercüme Bürosu 97
- tergîb ve teşvîk* 120
- terzibaşı 64
- tezkereci* 64
- tımar 25-27, 47, 64-66, 73, 92, 178, 208, 210, 244, 286, 301, 309; -lı 22, 23; -lı sipahiler 22; ~ sistemi 22, 23, 25-27, 66, 73, 92, 210, 301, 309
- Tımar Defterdarı Mustafa Bey 176, 207, 223
- Tırhala 159, 321
- turnakçı 64
- tifo 225
- tifüs 225
- Tiran 109, 134
- Tirebin 56, 71, 92
- Tolisa 272
- Tophane Katibi Keşşaf Efendi 132
- Tosk 139, 159, 161, 162, 164, 167, 274
- Trablusgarb 180
- Trabzon 219, 221, 284
- Travnik 31, 32, 50, 51, 52, 60-63, 65, 77, 103-108, 110-112, 114, 116, 121, 122, 126-129, 135, 136, 147, 167, 177, 206, 208, 209, 211, 214, 240-242, 248, 277, 285, 301, 304, 320, 321
- Travnik Kadısı Hamid Bey 121
- Trieste 74
- tuğyân 198, 199, 249
- Tuna Nehri 126
- Tuna Prenslikleri 231
- Tuzla 54, 65, 71, 84, 88, 91, 112, 116, 134, 135, 207, 211, 219, 222, 223, 245, 320, 376
- Tuzlali Mahmud Bey 169, 179, 185
- tüfekçi* 63
- Tülbend gulamı veya tülbend ağa 63
- tütüncü* 64
- uç bölgesi 39, 40
- Ulahlar 42-45, 48
- ulema 26, 104, 112, 205-208, 213, 215-218, 223, 224, 253, 256, 257, 300, 304, 310, 311, 380, 387
- ulu'l-emr 213
- usûl-i hâkimâne* 123
- Üsküb 107, 111, 119, 135, 138, 139, 143, 155, 160, 161, 166, 168, 212, 321
- Üsküb Mutasarrıfı Yaşar Paşa 111, 119, 143, 212

ESKİ DÜZEN ADINA

OSMANLI BOSNA'SINDA İSYAN
(1826-1836)

FATMA SEL TURHAN

OSMANLI DEVLETİ'NİN MERKEZİLEŞME ÇABALARI VE TAKİP ETTİĞİ REFORM POLİTİKALARI GENİŞ OSMANLI COĞRAFYASINDA FARKLI TEPKİLERE NEDEN OLDU. YENİÇERİLİĞİN KALDIRILMASI, TOPRAK SİSTEMİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER, ASKERLİK UYGULAMALARINDA FARKLILIKLAR VE MAHALLİ İDARELERDEKİ YENİ UYGULAMALAR TOPLUM TARAFINDAN KOLAYÇA BENİMSENMEDİ. BÖYLE BİR ORTAMDA BOSNA'DA ART ARDA ÇIKAN İSYANLAR, HER NE KADAR MOTİVASYONLARI FARKLI OLSA DA HALKIN İSYANA GÖSTERDİĞİ TEVECCÜH DOLAYISIYLA ÖZEL BİR İLGİYİ HAK EDİYOR.

FATMA SEL TURHAN, ELİNİZDEKİ ESERDE, BİR "SINIR BÖLGESİ" OLAN BOSNA'DAKİ BU İSYANLAR DİZİSİNİ KAPSAMLI BİR ŞEKİLDE İNCELİYOR, BÖLGEDE HALKI MERKEZİ HÜKÜMETE KARŞI İSYANA TEŞVİK EDEN NEDENLERİN VE YAŞANAN KARGAŞA ORTAMININ İZİNİ SÜRÜYOR VE BUNUN SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK HAYATA YAPTIĞI ETKİYİ DEĞERLENDİRİYOR. ÖTE YANDAN DEVLETİN İSYANA YAKLAŞIMINI VE İSYANI BASTIRMA METOTLARINI TAHLİL EDİYOR.

Fatma Sel Turhan

Bogaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (1997). Aynı üniversite ve bölümde "The Abolition of the Janissary Army and Its Reflections" başlıklı tezi ile yüksek lisans (2001) ve "Rebelling for the Old Order: Ottoman Bosnia, 1826-1836" başlıklı tezi ile doktora tamamladı (2009). Halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

